SOSYAL VE BEŞERÎ

BİLİMLERDE TEORİ VE ARAŞTIRMALAR - II

Ekim 2022

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

DOÇ. DR. SALİH BATAL

ÖĞR. GÖR. DR. CEYLAN SÜLÜ AKGÜL

SERÜVEN YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi
Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2022
ISBN •978-605-4517-94-7

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.
The right to publish this book belongs to Serüven Publishing.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Yalı Mahallesi İstikbal Caddesi No:6
Güzelbahçe / İZMİR
Telefon / Phone: 05437675765
web: www.seruvenyayinevi.com
e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar-II

Ekim 2022

Editörler

Doç. Dr. Ayşe Çatalcalı Ceylan

Doç. Dr. Salih Batal

Öğr. Gör. Dr. Ceylan Sülü Akgül

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1
DİJİTAL ÇAĞDA BÜRO YÖNETİMİ
Elif ÖZDİL DEMİREL.....1

Bölüm 2
PSİKOLOJİK ACI DURUMUNUN BELİRLENMESİ: OSMANİYE İLİ ÖRNEĞİ
Seval SÜZÜLMÜŞ 21
Yadigar POLAT.....21

Bölüm 3
STANDART BELİRLEME YÖNTEMLERİ
Mehtap AKTAŞ.....35

Bölüm 4
STANDART BELİRLEMEDE GEÇERLİK KAVRAMI
Mehtap AKTAŞ.....65

Bölüm 5
TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE CAM TAVAN SENDROMU İLİŞKİSİ: ROL KURAMI ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME
Yahya KATI 83

Bölüm 6
KENT KİMLİĞİNİN İNŞASINDA KENTSEL MEKÂNIN ROLÜ: ARTVİN ÖRNEĞİ
İlknur BEYAZ ÖZBEY.....97

Bölüm 7
SAFRANBOLU KADIN SAĞALTICILARA BİR ÖRNEK: "KÖSTEBEK OCAĞI"-
Öznur ÇELİK.....113
Fahri DAĞI 113

Bölüm 8
ALMAN DIŞİŞLERİ RAPORLARINDA 1963 YILINDA TÜRK İÇ POLİTİKASINDA YAŞANAN ÖNEMLİ OLAYLAR VE ALMANLARIN 1964 YILINA DAİR ÖNGÖRÜLERİ
Gökhan EŞEL 129

Bölüm 9
SAĞLIK TURİZMİNDE DİJİTAL PAZARLAMA KULLANIMI
Ayşe GÜRSOY KORKMAZ 149

Bölüm 10
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN DİN KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI
Coşkun DİKBIYIK 165

Bölüm 11
HALKLA İLİŞKİLERDE HEDEF KİTLE
Deniz Güven 183

Bölüm 12
SAĞLIK ÇALIŞANLARININ MOTİVASYON VE TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE KORONA VİRÜS KORKUSUNUN ARACILIK ROLÜ
Hasan Saltuk DURAK 199
Hakan Tahiri MUTLU 199
Mehmet ORHAN 199

Bölüm 13
BİR KÜRESEL MARKA OLARAK DİSNEY+ TÜRKİYE İLETİŞİM KAMPANYALARI: DİJİTAL İÇERİK PAZARLAMASI AÇISINDAN ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ
Emrah GÜLMEZ 227

Bölüm 14
KARS MÜZESİ'NDE BULUNAN KÜREVİ-KONİK KAPLARIN İŞLEVSELLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Güler Yılmaz Çalışkan.....257
Mustafa Demir 257

Bölüm 15
TURİZM SEKTÖRÜNDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK LİTERATÜRÜNÜN GÜNCEL DURUMU: WOS VERİLERİNE DAYALI BİBLİYOMETRİK ANALİZ
Pınar ÇELİK ÇAYLAK 285
Nisa EKŞİLİ.....285

Bölüm 16
ZİLE'DEKİ CAMİ YAPILARINDAN ÖRNEKLER
Uğur DEMİRBAĞ.....305

Bölüm 17
SPONSORLUK VE REKLAM
Çağrı İLK 319

Bölüm 18
DEMOKRAT PARTİ'NİN 1950, 1951 VE 1954 HÜKÜMET PROGRAMLARINDA EKONOMİ
Barış ERTEM.....335

Bölüm 19
KURAMSAL (TEORİK) BOYUTLARIYLA YAŞLILIK OLGUSU
Ceylan SÜLÜ AKGÜL 347

Bölüm 20
APARTMANLARDA RİSK DEĞERLENDİRME KONTROL LİSTESİNİN UYGULANMASI
Berna GÜR.....365

Bölüm 21
BİR TÜKETİM MEKÂNI OLARAK KAFELER: ELAZIĞ ÖRNEĞİ
Metin GÜLTEKİN 377

Bölüm 22
YERİNDE YAŞLANMANIN TEMATİK FELSEFESİ*
Ahmed Hamza ALPAY 403

Bölüm 23
TÜRKİYE GÜMRÜKLERİNE GENEL BAKIŞ VE BATI KARA SINIRI GÜMRÜKLERİ
Ercan KAZEL 421

Bölüm 24
OSMANLI DÖNEMİNDE KİPLİ ÖNERMELER ARASI ONTOLOJİK BAĞINTILARA DAİR RİSÂLELER ÜZERİNE BİR İNCELEME
Hacı KAYA 447

Bölüm 1

DİJİTAL ÇAĞDA BÜRO YÖNETİMİ

Elif ÖZDİL DEMİREL[1]

1 Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, e.ozdil@alparslan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0343-2952

1. Giriş

İnsanlık tarihi boyunca birçok yenilik ve gelişme yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Buhar gücünün, 19. yüzyılın ikinci yarısında kullanılmaya başlanmasıyla birlikte bir dizi sanayi devrimi yaşanmış ve elektriğin icadı 19. yüzyılın sonlarında başka yeni teknolojileri doğurmuştur. 20. yüzyılın başlarında, montaj hattının üretim sürecine dahil olması ve daha sonra 20. yüzyılın ikinci yarısında bilgisayar kontrollü üretim süreci endüstriyel dünyayı yeniden değişime uğratmıştır. Meydana gelen tüm bu devrimler toplumları ve yaşam biçimlerini köklü bir şekilde değişime uğratmıştır. Bu değişimlerle birlikte çalışanların oluşan yeni sisteme ayak uydurması ve yeni beceriler kazanması zorunlu hale gelmiştir (Kinzel, 2017: 71). Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler örgütleri baştan aşağıya değişime zorlamıştır. Bu gelişmeler çalışma hayatının her alanına etki ettiği gibi büroların geleneksel yapıdan dijital yapıya geçmelerini de zorunlu kılmıştır.

Çalışma hayatı ve örgütler açısından önemli bir yeri olan büroların ekonomik faaliyetlerin ortaya çıktığı ilk zamanlardan beri varlıkları devam etmektedir. Ekonomik faaliyetlerde yaşanan gelişmeler ve bunların kayıt altına alınması zorunluğu çeşitli alanlarda uzmanlaşmayı gerektirmiş, bu doğrultuda belirli alanlara ait görevlerin üstlenildiği bürolar ortaya çıkmaya başlamıştır. Alanlarında uzmanlaşmış kişilerin bir araya gelerek oluşturduğu bürolarda da yönetim faaliyetlerinin yerine getirilmesi gerekliliği doğmuştur. Dolayısıyla büro yönetimi, yönetim biliminin önemli bir parçasını oluşturmuştur (Göral, 2015: 42). Günümüzde artan iş hacmi ve iş gücü sayısı ile birlikte büroların hacmi de genişlemiş klasik yönetim anlayışı yerini çağdaş yönetim tekniklerine bırakmıştır. Çağın gerisinde kalmama, rekabet edebilme, hızlılık, verimlilik gibi etkenler bürolarda da dijitalleşmeyi zorunlu hale getirmiştir.

İçinde bulunduğumuz dijital çağda, gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle bürolarda insan kaynakları yönetiminden, belgelerin oluşturulup depolanma tekniklerine kadar birçok şey radikal bir şekilde değişime uğramıştır. Bürolarda oluşturulan belgeler elektronik bir şekilde bilgisayar ortamında oluşturulmakta ve e-arşivleme sisteminde depolanmaktadır. İşgücünün temin edilmesinde e-mülakatlar, ihtiyaç duyulan eğitimlerin verilmesinde e-eğitimler, günlük iş ve işleyişin takibinde ise otomasyon sistemleri gibi araçlar kullanılır hale gelmiştir. Bu teknolojilerin kullanımının çalışma hayatının merkezine yerleşmesi iş gücünün de bu doğrultu da yeni bilgi ve becerilere sahip olup büroların dijitalleşme sürecinde aktif rol almalarını önemli hale getirmiştir.

2. Büro Yönetimi

Bürolar, örgütlerin önemli bir parçasıdır ve bürolarda yürütülen faaliyetleri örgütün belirli bir odasına veya bir katına sığdırmak yetersizdir. Büro faaliyetleri örgütlerde çalışan en üst kademden en alt kademeye kadar tüm personeli kapsayan yazışmaları, dosyalama faaliyetlerini, hesaplama, kaydetme, karşılaştırma gibi işlemleri, örgütsel iletişimin sağlanması gibi birden fazla işi içermektedir. Dolayısıyla bürolarda yürütülen işler belirli bir birim ya da departmanla sınırlandırılmayıp, örgütün bütününe yayılmaktadır (Değirmenci, 2015:230). Örgütün genelini kapsayan faaliyetlerin yürütüldüğü büroların etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Zira büro yönetiminde ortaya çıkacak aksama ve problemler örgütün bütününe sirayet edecektir. Örgütlerde birçok işlevin yerine getirildiği büroların yönetimini önemli kılan bazı özellikler aşağıda sıralandığı şekilde ifade edilebilir (Göral, 2015: 43):

1. Örgüt çalışanlarının etkinlik ve verimliliklerini artıran aydınlatma, havalandırma, mobilya gibi fiziksel donanımların ergonomi bilimine uygun şekilde sağlanmasında örgüt yönetimine katkı sunar.

2. Büro yönetimi, bilimsel temelde işe alma, seçme, eğitme ve ödüllendirme konusunda üst yönetime yardımcı olmaktadır.

3. Büro yönetimi, örgütün tüm birimlerinde yürütülen faaliyetlerin tekrarını önler, işleri koordine eder ve yönlendirir.

4. Büro yönetimi, çalışanların moral motivasyonunu ile ilgilenir.

5. Büro yönetimi, işleri planlayarak çalışanlar arasında uygun şekilde dağıtarak işin daha kolay ve etkin şekilde bitirilmesine katkı sunar.

6. Büro yönetimi, büro faaliyetleri ve çalışanları üzerinde kontroller gerçekleştirerek, büroda oluşabilecek kayıpları ve verimsizlikleri minimize eder.

Büro yönetimi kapsamında yürütülen bu işler, örgütün rutin faaliyetlerinin aksamadan etkin ve verimli bir şekilde yerine getirilmesine katkı sunmaktadır. Dolayısıyla büro yönetiminin etkin bir şekilde yürütülmesi örgütün başarısının temellerinin atılmasında büyük bir yere sahiptir.

Günümüzde, iletişim ve teknoloji alanında yaşanan hızlı ilerlemeler örgütlerin işleyişlerini bu doğrultuda değiştirmelerini gerekli hale getirmiştir. Örgütlerde, dolayısıyla bürolarda, iş yapış şekillerinden yeni iş modellerinin tasarlanmasına kadar dijitalleşme temelli yeniliklerin uygulanması zorunlu hale gelmiştir. Örgütlerin ve büroların yönetiminde gelecekte bir gereklilik haline gelecek dijital dönüşüme uyum sürecinin hızla gerçekleşmesi rekabet avantajı elde edebilmek için hayati öneme sahiptir. Bunu gerçekleştiremeyen örgütlerin geride kalması veya yaşam döngüle-

rinin son bulması kaçınılmaz bir son olacaktır (Sağlam, 2021: 398).

3. Dijital Dönüşüm

Teknolojideki ilerlemelere paralel olarak örgütsel işleyişlerin dijital ortama taşındığı ve dönüşümün hızla devam edeceği görülmektedir. Bu dönüşümün teknolojik gelişmelere bağlı olarak devam edeceği düşünülse de aynı zamanda mevcut teknolojinin ilerletilmesinde de örgütlere itici gücü oluşturacaktır. "4. Sanayi Devrimi" ya da "Endüstri 4.0" olarak isimlendirilen dönüşüm süreci ürün ve üretim döngüsünün tüm aşamalarının dijitalleşmesi olarak ifade edilmektedir (Uzkurt, 2017: 64). Dijital dönüşüm ise, teknolojinin sağladığı artırımlı ve radikal değişiklikleri içeren yinelemeli bir örgütsel süreç olarak nitelendirilmektedir (Barann vd., 2019: 4978).

Dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla tetiklenen ve şekillendirilen örgütsel bir değişim olarak nitelendirilmektedir. Bu değişim, dijital iş ekosistemlerine gömülü ve onlar tarafından yönlendirilen, şekillendirilebilir örgütsel tasarımlara doğru bir hareketi içermektedir (Hanelt vd., 2021: 1187). Bir dijital dönüşüm, iş modeli dönüşümlerini desteklemek için dijital yeteneklerin uygulanmasını içermektedir. Tüm örgütü, özellikle de operasyonel süreçleri, kaynakları, iç ve dış kullanıcıları etkilemektedir. Bu, iş birliğine ve yoğun etkileşimlere dayanan alışkanlıklarda ve çalışma şekillerinde büyük bir değişikliği içermektedir (Henriette vd., 2015:10). Dijital yetenekler ve olgunluk düzeyi, dijital teknolojiler, stratejiler, iş modelleri gibi nitelikler örgütlerde dijital dönüşümü yönlendiren ve etkileyen faktörler olarak nitelendirilmekle birlikte (Morakanyane vd., 2017: 436), dijital dönüşümün aşağıda sıralanan üç ana bileşenden oluştuğu ifade edilmektedir (Singh ve Hess, 2017: 4):

- Müşteri deneyimi geliştirme: Tüm etkileşim noktalarında problemsiz bir müşteri deneyimi oluşturmayı içeren çok kanallı bir strateji.

- İş operasyonları: Müşteri deneyimini geliştirmek için daha fazla zaman kazanmada "otomasyon yoluyla verimliliğe" odaklanmak.

- Yeni iş fırsatları: Dijital teknolojilerin kullanımı yoluyla yaratılan potansiyel iş fırsatlarının izlenmesi.

Dijital dönüşüm ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde özellikle bazı konuların öne çıktığı görülmektedir. Bu konular (Nalbantoğlu, 2021: 204):

- Değişimin örgüt genelinde yaşanması,
- Geleneksel web araçları yerine daha etkili araçların kullanılması,
- Performans,

- Verimlilik şeklinde sıralanabilir.

Örgütlerin dijital dönüşüm sürecinde bu sıralanan başlıklara önem vermesi gerekmektedir. Yüksek performans ve verimliliğin elde edilebilmesi için dijitalleşmeyle alakalı değişimin örgütün bütününe yayılması, güncel web araçlarının ve yeni teknolojilerin etkili bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Klein (2020: 26) dijital dönüşümün sonucunda ortaya çıkan yeni örgütlere Endüstri 4.0'dan esinlenerek "İşletme 4.0" denildiğini belirterek, işletme 4.0'ı *"yeni dijital teknolojileri uygulayan ve iş süreçlerini; organizasyon yapısını ve iş modellerini dönüştürerek değişen pazar şartlarına adapte olabilen bir işletme"* şeklinde tanımlamaktadır.

Örgütlerin dijital dönüşümü gerçekleştirmesi hem bir süreci hem de belirli bir zaman dilimini gerektirmektedir. Deloitte (2015:7), dijital dönüşümü "farkındalık, gerçekleştirme, dönüşüm ve sürekli yenilik" başlıklarından oluşan dört aşamalı bir süreç olarak nitelendirmektedir. Bu aşamalarda aşağıda Tablo 1'de görüldüğü gibi sorulması gereken sorular ve harekete geçilecek eylemler bulunmaktadır.

Tablo 1: *Dijital Dönüşümün Dört Aşaması*

	1-Farkındalık	2-Gerçekleştirme	3-Dönüşüm	4-Sürekli Yenilik
Sorular	-Endüstrileşmede örgütlere ne oldu ya da ne olacak? -Bulunduğumuz sektör ve örgüt değişimin neresinde? -Ne tür dijital teknoloji ortaya çıktı ve bu bizim işimizin etkinliğini nasıl etkileyebilir?	-Örgütümüzü tehdit eden dijital faktörler neler ve bunların etkisi nasıl en aza indirgenebilir? -Ne kadar süre karşılık vermek zorundayız? -Dijitalleşmeden kim sorumlu? -Sonraki adım olarak ne somutlaştırılacak?	-Dijital lider olacak en doğru kişi kim? -Gelecekte yeni çözümler, yeni teknolojiler ve işler açısından kültürel dönüşüme nasıl öncülük edeceğiz? -Başarılı bir dönüşüm için ne tür bir teknolojiye ihtiyacımız var?	-İnovasyon, iç girişimcilik ve sorumluluk için kültürümüzü nasıl değiştirebiliriz? -Sürekli değişimi nasıl sürdürülebilir hale getirebiliriz? -Yeni trend ve teknolojilerde önde olmak için eko sistemde nasıl iş birliği yapılabilir?
Eylemler	-Benzer sektörler ve örgütlerle kıyaslama yaparak analiz etmek -Rekabetçi analiz -Dijital teknolojilerin ortaya çıkışı ve yükselmesi ile ilgili araştırmalar yapmak	-Bireysel uyum/ uyumsuzluk senaryo analizleri -Dijital olgunluk gereçleri -Dijital strateji ve yönetim planlamasının tanımlanması	-Dijital dönüşüm için gerekli olan içsel beceri ve yetenek analizleri -Organizasyonel yapı analizleri -Dijital lider ataması	-Şirketin DNA'sını yenden haritalandırmak -Yenilikçi liderlik uygulaması -Etkin bir ekosistem için dış ilişkileri yapılandırma
2-5 YIL				

Kaynak: Deloitte, 2015:7

Dijital dönüşümün hayata geçirilmesi bir süreç ve büyük çaba gerektirmektedir. Örgütün bir bütün olarak uyum sağlaması gereken bu sürecin etkin yönetilebilmesi için öne çıkan unsurlar aşağıda sıralanmıştır (TÜSİAD ve BCG, 2017: 58):

- Dönüşümde sorumluluk en üst yönetimde olmalıdır.

- Dönüşüm, süreçlerin dijital teknolojiler ile geliştirilmesinin yanında yeni iş modellerini ve yetkinlik geliştirme vizyonunu da kapsamalıdır.

- Dönüşüm aynı zamanda, iş yapış şekillerinin ve örgüt kültürlerinin yeniden yapılandırılmasını; çevik çalışma biçimlerinin hayata geçirilmesini ve çok daha geniş ekosistemler ile çalışabilmeyi gerektirmektedir.

Örgütlerde değişim ve dönüşüm süreçleri genel olarak sancılı süreçler olarak ifade edilebilir. Yeni süreçleri kabul etme, özümseme ve uyum sağlama bir süreci gerektirir. Örgütler dijital dönüşüme uyum sağlama sürecinde de bazı sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Dijital dönüşümde yaşanan engellerden bazıları aşağıda sıralandığı gibidir (Almawi vd., 2020: 130):

- Dijital dönüşümün vizyon ve hedefinin net bir şekilde belirlenmemesi,

- Yönetim anlayışı, bilgi ve tecrübe eksikliği,

- Liderlik becerilerinin eksikliği,

- Örgütsel çeviklik, ödül ve teşvik sistemlerinin eksikliği,

- Dijital dönüşüm ile belirsiz ölçme ve ödüllendirme sistemleri arasında uyumunun olmaması,

- Çalışanların işe tutkunluk ve bağlılıklarının olmaması ve değişime karşı direnç göstermeleri.

Örgütlerin dijital dönüşüm sürecini etkin bir şekilde yönetebilmeleri için dönüşümün öncesinde ve dönüşüm sırasında yapılması gerekenleri bilmesi ve karşılaşabileceği sorunlara karşı önceden hazırlıklı olması önemlidir. Doğru yönetim anlayışı ve etkin liderlik tarzıyla bu süreç başarılı bir şekilde yönetilebilir.

4. Dijital Dönüşümün Büro Yönetimine Etkileri

Endüstrinin, devlet kurumlarının ve akademinin belkemiği olan bürolar bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte önemli bir değişim sürecinden geçmektedir. Geleneksel bürolar üzerine çok sayıda ampirik temelli literatür mevcut olsa da dijital bürolar üzerine gelişen literatür iddialarında daha çekingen kalmaktadır (Laguerre, 2005: 66).

Dijital dönüşüm hemen her sektöre hitap eden bir değişim sürecidir. Örgütlerde de üretim, tedarik zinciri, finans gibi alanlarda dijital dönüşümlerin yaşandığı görülmektedir. Dijital dönüşüm, iş modellerine etki edebildiğinden dolayı örgütün tüm faaliyetlerini, departmanlarını, fonksiyonlarını ve süreçlerini etkileme gücüne sahiptir (Sağlam, 2021: 410). Dolayısıyla, örgütlerin dijital dönüşüm sürecine bir bütün halinde tüm birimleriyle uyum sağlaması gerekmektedir. Zira, herhangi bir birimde yaşanacak bir aksama veya uyumsuzluk diğer birimlerin dönüşüm başarılarını da etkileyebilir.

Dijital dönüşümün etkileri ve bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük gelişmeler örgüt yapılarını ve iş modellerini etkilediği gibi örgütlerde talep gören ve giderek gereksiz hale dönüşen rollerin oluşmasına da etki etmiştir. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2020 yılında yayımladığı İşlerin Geleceği Raporu'na göre örgütlerde yüksek talep gören ve gereksiz olarak tanımlanan işlerin listesi aşağıda Tablo 2'de sıralanmıştır.

Tablo 2: *Gelişen ve Gereksiz Görülen İş Rolleri*

Gelişmekte olan iş rolleri	**Gereksiz görülen iş rolleri**
Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi Uzmanları	İdari Sekreterler
Dijital Pazarlama ve Strateji Uzmanları	Veri Giriş Görevlileri
Veri Analistleri ve Bilim İnsanları	Mimarlar ve Haritacılar
Mimarlar ve Haritacılar	Muhasebe, Defter Tutma ve Bordro Memurları
Yazılım ve Uygulama Geliştiricileri	Satış Temsilcileri
Tedarik Zinciri ve Lojistik Uzmanları	Posta Hizmeti Memurları
Çevre Koruma Uzmanları	İşletme Hizmetleri
Organizasyonel Gelişim Uzmanları	Muhasebeciler ve Denetçiler
Ürün Yöneticileri	Kapıdan Kapıya Satış Çalışanları
Gemi ve Tekne Kaptanları	Malzeme Kaydı ve Stok Tutma Memurları

Kaynak: *WEF 2020: 148*

Bu tabloda sıralanan iş rolleri incelendiğinde, örgütlerin dijital dönüşüm sürecine katkı sağlayan iş rollerine olan talepte artış yaşanırken, geleneksel yapıda yürütülen iş rollerine olan talebin azaldığı görülmektedir. Gereksiz görülen işlerin başında idari sekreterlik, veri girişi gibi bürolarda yürütülen işlerinde olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, bürolarda yürütülen işlerin geleneksel yapıdan dijital forma, bürolarından geleneksel büro tarzından dijital büro formatına dönüşmesi zorunluluk haline gelmiştir. Dijital dönüşümün büroların bazı faaliyetlerine olan etkisi aşağıdaki başlıklarla açıklanmaya çalışılmıştır.

4.1. İnsan Kaynakları Yönetimine Etkisi

Örgütün her kademesinde olduğu gibi büro faaliyetlerinde de etkinlik için insan kaynaklarının niteliği önem arz etmektedir. İçinde bulunduğu-

muz dijital çağda insan kaynaklarının kalifiye olması bir ayrıcalık değil zorunluluk haline gelmiştir.

Dijital dönüşümde belli bir yol kat etmiş ülkelerde dijitalleşmeyle ilgili yaşanan en büyük engelin nitelikli işgücü eksikliği olduğu görülmektedir. Ülkemizde de dijital dönüşüm konusunda ilerlemeler yaşandıkça kalifiye çalışanlara daha fazla ihtiyaç duyulacağı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda sadece üretim sürecinde çalışan işgücünün değil, pazarlama, muhasebe ve finans gibi örgütün diğer fonksiyonlarında ve bürolarda çalışan işgücünün de teknolojik yetkinliği kazanması dijital dönüşümün tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için önem arz etmektedir (TÜSİAD ve BCG, 2017: 61). Dijital dönüşüm sürecinde insan kaynaklarının daha nitelikli hale getirilmesi, yapılan işlerin şekillendirilmesi ve dijital yeteneklerin oluşturulması gibi stratejilerin geliştirilmesi ve derinlemesine anlaşılmasının sağlanmasında önemli bir konudur (Schneider, 2018: 821).

Dijital dönüşüm süreci beraberinde örgütte çalışanlara farklı iş rolleri de getirmiştir. Çalışanların fiziksel ve psikolojik koşullar altında, fiziki güçlerini zorlayacak ya da kapalı alanlarda masa başında çalışmalarını gerektirecek işler yerine kendi tasarladıkları uygulamalar ışığında, akıllı organize süreçler içinde stratejiler geliştirerek çalışabilecekleri işler ortaya çıkmış ve çıkmaya devam etmektedir (Gürün, 2019: 86). Mevcut personellerin bu değişime uğrayan veya uğrayacak iş rollerini göz önünde bulundurarak beceri ve yetkinliklerini bu doğrultuda geliştirmeleri gerekmektedir.

Genel olarak, içinde bulunduğumuz bu dijital dönüşümün sadece çalışanların niteliklerinin artırılmasıyla ilgili çeşitli zorluklar meydana getirmediği, aynı zamanda daha verimli çalışma, daha güvenli eğitim ve öğrenme süreçlerini sağlayan yeni teknolojilerin kullanımına imkân sağladığını da göz önünde bulundurmamız gerekmektedir (Schneider, 2018: 822). Artan teknolojik imkanlarla örgütlerde kullanılan eğitim yöntemlerinden verimliliği artıracak uygulamalara kadar birçok alanda değişimler yaşanmaktadır. İnsan kaynakları departmanları birçok uygulamasını dijital ortamlardan gerçekleştirebilmektedir. Örneğin, örgütün ihtiyaç duyduğu bir pozisyonla ilgili online iş başvuruları alınarak online mülakatlar yapılabilmekte ve ihtiyaç duyulan eğitimler online olarak verilebilmektedir. Örgütlerde zaman, hız ve maliyet açısından birçok faydası bulunan bu dijital uygulamalara her geçen gün yenisinin eklenmesi ve örgütlerde işler hale getirilmesi çağa ayak uydurma noktasında gerekli bir durum haline gelmiştir.

Dijital çağın iş görenleri için "dijital çalışanlar" tabiri kullanılmaktadır. Teknoloji çağında doğup büyüyen kuşak için bu sürece uyum sağlamak kolay olsa da eski kuşak için uyum süreci zaman almaktadır. Aynı

zamanda dijitalleşmenin getirdiği bireyselleşme ile çalışanları ortak payda da buluşturacak ortamlar zamanla ortadan kalkmaktadır (Bozkurt, 2021:275). Yeniliğe geçiş sürecinin her zaman sancılı olması özellikle eski kuşak çalışanları için teknolojiyi kullanma konusunda bir direnç oluşturmaktadır. Bilgisayar kullanımının yaygınlaşmadığı dönemlerde, resmi yazıları daktilo aracılığıyla yazan bir çalışanın bir anda daktilo kullanımını bırakıp bilgisayar kullanımına geçmesi elbette kolay olmamıştır. Bu geçiş sürecinde örgütsel stratejilerin yeniliğe kolay bir şekilde uyum sağlanabilecek ve direnç oluşturmayacak şekilde geliştirilmesi fayda sağlayacaktır.

Dijitalleşmeyle birlikte makinelerin insan üstü yetenek ve performansla çalışmaları otomasyon sisteminin önemi ve kullanım gerekliliğinin artırmaktadır. Bu sürecin örgütlere sağladığı yüksek hız, zaman tasarrufu, yüksek verimlilik, düşük maliyet gibi avantajlar işgücünün istihdam şartlarını da olumlu ve olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Budak, 2021: 290). Örgütlerde otomasyon sisteminin günden güne daha çok kullanılmasıyla birlikte mal ve hizmet üretiminin en önemli girdisi olan insan kaynağına duyulan ihtiyaç azalmaktadır. Maliyetleri düşürme çabasıyla örgütlerde özellikle üretim kademesinde insan gücü yerine makinelerin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. İnsan kaynağının daha maliyetli olması ve hata yapma oranının yüksekliği istihdam oranlarını kısıtlamaktadır. Dolayısıyla potansiyel iş gücünün çalışılabilir nüfusun dışında kalmaması için kendini sürekli geliştirmesi ve üstün vasıflara sahip olması gerekmektedir (Doğru ve Meçik, 2018: 1586). Dijital dönüşümle birlikte iş gücüne duyulacak ihtiyacın azalacağı yönünde görüşler bulunsa da bu teknolojik dönüşümün yeni iş alanları oluşturarak istihdamın artmasına neden olacağı da ifade edilmektedir. Bu çağın gerektirdiği temel beceriler göz önüne alındığında istihdamın yönünün bilgi, iletişim, enformasyon gibi sektörlere yöneleceği düşünülmektedir (Türkel ve Bozağaç, 2018: 435).

Değişen bir dünya, değişen bir çalışma ortamı ve değişen iş rolleri insan kaynağının becerilerinin de de değişerek bu düzene uyum sağlamasını gerektirmektedir. İçinde bulunduğumuz ve geri dönüşü olmayan bir yolcuk olarak nitelendirebileceğimiz dijital çağda gelişen teknolojiyle birlikte iş gücünden yeni yetkinlikleri bünyelerinde barındırmaları beklenmektedir. Dünya Ekonomik Forum'u İşlerin Geleceği 2020 raporunda dijital teknolojiler için gerekli olan ve 2025 yılına kadar artması beklenen becerileri aşağıda Tablo 3'te şu şekilde sıralamıştır:

Tablo 3: *2025'e Kadar Artacak Olan Beceriler*

1.	Analitik düşünce ve inovasyon	**9.**	Dayanıklılık, stres toleransı ve esneklik
2.	Aktif öğrenme ve öğrenme stratejileri	**10.**	Akıl yürütme, problem çözme ve fikir üretme
3.	Karmaşık problem çözme	**11.**	Duygusal zekâ
4.	Eleştirel düşünme ve analiz	**12.**	Sorun giderme ve kullanıcı deneyimi
5.	Yaratıcılık, özgünlük ve girişimcilik	**13.**	Servis oryantasyonu
6.	Liderlik ve sosyal etki	**14.**	Sistem analizi ve değerlendirmesi
7.	Teknoloji kullanımı, izlenimi ve kontrolü	**15.**	İkna ve tartışma
8.	Teknoloji tasarımı ve programlama		

Kaynak: *WEF, 2020: 36*

Dijital dönüşümün çalışanlardan edinmelerini beklediği bu becerilerin genel olarak fiziksel güçten ziyade zihinsel güç gerektiren işler olduğu dikkat çekmektedir. Fiziksel güç gerektiren işlerin makineler aracılığıyla sıfır hata ile yapılabilmesinin bu noktada etkili olduğu düşünülmektedir. Yenilikçi düşünebilen, karmaşık olayları çözümleyebilen, girişimci ruhlu, aktif ve etkin bir şekilde teknolojiyi kullanabilen, değişime çok çabuk uyum sağlayabilen ve çevik yapıda çalışanlar üstün becerileriyle daha ön plana çıkan kişiler olacaktır.

Dijital dönüşüm ve teknolojik gelişmelerin etkisi insan kaynakları yönetiminin rolü, iş süreçleri ve faaliyet yapılarına da yansımıştır. Çalışanların devamsızlıkları, izinleri, maaş ödemeleri, teşvikler, eğitim durumları, hedeflere ulaşma takibi, işin tamamlanma durumu ve çalışanların sözleşmeleri gibi günlük rutin İK faaliyetleri ve iş dinamiklerinin planlanması eskisinden daha hızlı, daha doğru ve daha kolay bir şekilde gerçekleştirilebilir duruma gelmiştir. Dolayısıyla dijital insan kaynakları yönetiminin aktif bir şekilde kullanımı verimliliği ve etkinliği arttırdığından örgütün tüm faaliyetleri üzerinde önemli bir olumlu etki elde edilebilmektedir (Berber vd., 2018: 30). Yaşanan tüm bu değişimlerle birlikte örgütlerin çalışanlarına bakış açısı da değişmiş, sadece aylık ücret ve özlük haklarının ödendiği personel yönetimi bakış açısı insan kaynakları yönetimi bakış açısıyla yetenek yönetimine doğru evrilmiştir. Gelişen yeteneklerin kazanılması, insan kaynakları politikasıyla bütünleştirilip uygun eğitimlerle yüksek performansın elde edilmesi ve kariyer gelişiminin desteklenmesini sağlayan örgütler geleceğini etkin bir şekilde planlama becerisini elde etmiş olacaktır. Dijital dönüşüm süreci daha çok teknolojik gelişme olarak görülse de bu sürecin mucitleri gibi beşerî sermaye ve bu sermayenin yeteneklerinin yönetilmesi bu dönüşümün en önemli ayağını oluşturmaktadır (Gürün, 2019: 86).

Küresel çapta etkili olan bu dijital dönüşüm süreci, örgütlerin tüm

birimlerinde olduğu gibi insan kaynağını da önemli ölçüde etkilemektedir. Örgütlerde nitelikli iş gücüne duyulan ihtiyaç günden güne artış göstermektedir. İş görenlerin yeni beceriler kazanması ve özellikle dijital okuryazarlık alanında kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Büro elemanlarının da bu değişim ve dönüşüm sürecinin gerisinde kalmaması, yeni örgüt yapısına ve iş rollerine hızla adapte olması gerekmektedir.

4.2. Liderliğe Etkisi

Dijital dönüşümle birlikte örgütlerin karşı karşıya kaldıkları değişim ve dönüşümler örgüt liderleri tarafından yönetilmesi ve kontrol edilmesi gereken zorluklardır. Bu dönüşümler örgütün insan kaynaklarının bütününü etkilese de liderlerin bu değişimde rolü ve etkisi daha fazladır. Zira, değişimin öncüsü konumunda liderler bulunmaktadır. Örgütte çalışan her iş gören iş stratejisini dijital forma dönüştürse de bu süreçten en çok liderler etkilenmektedir (Araujo vd., 2021: 49).

Dijitalleşmeyle birlikte örgütlerin iletişim kurma, üretim ve organizasyon gibi süreçleri değişime uğramıştır. Bu değişim sürecin ilk aşamasında örgütler, verimlilik ve kar artışı için dijital araçlarla dijitalleştirilmiş dağıtım kanalları ve dijital iş modelleri kullanarak yeni teknolojilerin entegrasyonuna odaklanmışlardır. İkinci aşamada ise sadece kullanılan makinelerin ve kaynakların değişimine değil, dijitalleşme ile örgüt kültürü ve liderlik tarzındaki değişime de önem verilmesi gerekliliğini anlamışlardır (Bolte vd., 2018: 637). Dolayısıyla dijital dönüşümün başarılı bir şekilde yürütülebilmesi örgütün makine-teçhizat ve diğer kaynaklarında değişimle kalmayıp bunların örgütün kültürüne, iklimine ve liderlik tarzına da yansıtılması gerekmektedir.

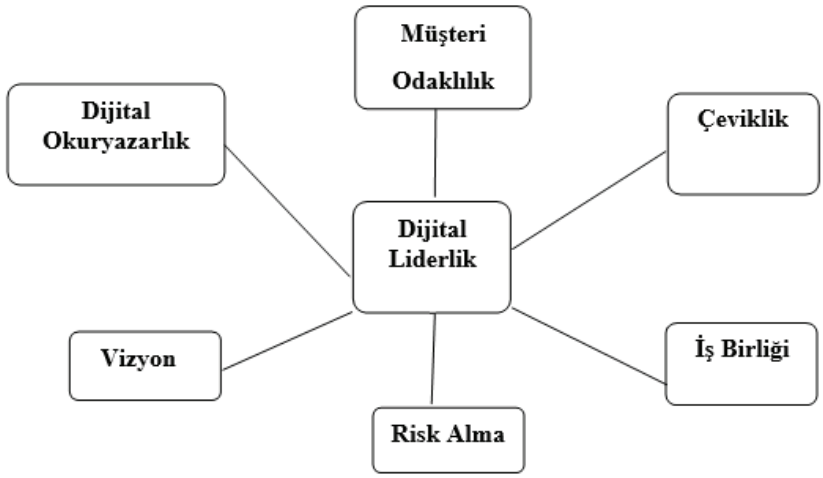
Dijital çağda liderlik, bir örgütün dijital vizyon ve stratejileriyle dijital olgunluğunu sağlayan ve bu vizyonu gerçekleştirmek için tüm çalışanları, iş süreçlerini, teknoloji önerilerini, katılım ve iş modellerini yerleştirerek yönetime geçiren süreçleri içermektedir (Özmen vd., 2020: 63). Örgütsel değişimler üst yönetim tarafından başlatılmalı ve değişimlerin gerekliliğine ve olumlu yönlerine hem kendileri hem de örgütün bütününün ikna olması gerekmektedir. Bu değişim perspektifi, her türlü dönüşümün benimsenmesi sonucunda örgütsel başarıyı ve büyümeyi getirebilecek olanın sadece bir lider vizyonu olduğunu göstermektedir. Liderler, sadece eski alışkanlıklardan ve paradigmalardan kurtulmak ve dijital bir örgüte liderlik etme hedefiyle rekabetle başa çıkmak için dijital dönüşüm fikirlerini almalıdırlar. Bunun için platformu oluşturan ve paydaşları harekete geçiren bir lider olmadan dijital dönüşümü gerçekleştirebilmek mümkün olmayacaktır (Sainger, 2018:3).

Toplumsal yaşamda ve örgütsel ortamda dijitalleşme ile ilgili birçok tartışmanın merkezinde dijital dönüşüme yönelik liderlik olgusu bulun-

maktadır (Özmen vd., 2022: 208). Örgütlerin her faaliyetinin başarılı şekilde yürütülmesinde liderlerin rolü ne kadar büyükse dijital dönüşümün başarılı bir şekilde örgüte entegrasyonunun sağlanmasında da liderliğin önemi büyüktür. Dijitalleşmeyle birlikte örgütlerin çalışma tarzında değişiklikler meydana gelse de bu dönüşümün yaşanmasında etkili olan en önemli şey örgüt liderlerinin dijitalleşmeyi gün yüzüne çıkaran bir örgütsel ihtiyaçla ilişkilendiren vizyonu ve karar vermesidir (Sainger, 2018: 2).

Dijital dönüşümün başarıyla hayata geçirilebilmesi için dijital liderlerde bazı özelliklerin bulunması gerektirmektedir. Bu özellikler aşağıda Şekil 1'de gösterildiği gibidir (Promsri, 2019: 6):

Şekil 1: *Dijital Dönüşüm Başarısı için Dijital Liderin Altı Özelliği*

Kaynak: *Promsri, 2019: 6*

Dijital Bilgi ve Okuryazarlık: Bir dijital liderin, dijital dönüşümün yaşandığı örgütte yer alan dijital teknolojileri etkileyen değişen ortamı anlaması gerekir.

Vizyon: Dijital bir liderin, dijital dönüşümle ilgili net bir vizyona ve amaca sahip olması ve bu vizyonu örgütteki tüm çalışanlara iletmesi gerekir.

Müşterileri Anlamak: Dijital bir liderin, dijital dönüşümü gerçekleştirirken müşterilerin ihtiyaçlarını ve değişikliklerini dikkate alması, dijital dönüşümün müşteriler üzerindeki etkisini de anlaması gerekir.

Çeviklik: Dijital bir dünyada hızla değişen bir ortamla başa çıkmak için dijital liderin çevik, esnek ve uyarlanabilir olması gerekir. Ayrıca, di-

jital bir liderin dijital dönüşümün başarısı için işyerinde çeviklik kurması gerekir.

Risk Alma: Dijital bir lider yeni fırsatlar aramalı ve örgütteki çalışanların yeni deneyimleri sırasında meydana gelen hataları kucaklaması gerekir. Dijital bir liderin deneysel atmosferi yaratması ve çalışanların başarısızlıkla sonuçlansa bile yeni şeyler denemesini savunması gerekir.

İş Birliği: Dijital lider, herkesin dijital dönüşümün başarısı için birlikte çalışmasını sağlamak için çalışanların ve ekiplerin sınır ötesi iş birliğini teşvik etmesi gerekir.

Dijital liderleri geleneksel liderlerden ayıran en önemli özellikler, farklı becerileri, tutumları, bilgileri ve mesleki ve kişisel deneyimleridir. Bu bağlamda bir dijital lider, esnek ve yeni fikirlere adapte olabilen, entelektüel meraka ve yeni bilgiye açık olan bir yapıya sahip olmalıdır. Belirsizlik altında olsa bile rahat bir şekilde çalışabilmeli ve işine karşı gerçek bir tutkuya sahip olmalıdır. Yani dijital liderlerin dijital dönüşümü yönetmek için gerekli becerilere sahip olmaları beklenmektedir. Ancak birçok örgütte dijital dönüşüme öncülük eden geleneksel liderlerin teknoloji hakimiyeti ve süreç yönetiminde önemli eksiklikleri bulunmaktadır. Örgütler, başarılı olmak için dijital dönüşümün önemini kavramış olsalar da güçlü bir dijital liderin önemi henüz yeteri kadar anlaşılamamıştır (Araujo vd., 2021: 52).

Büro yönetiminde dijital dönüşüm sürecine hızla uyum sağlanabilmesi için alanında yetkin iş gücü kadar dijital vizyona ve becerilere sahip lidere de ihtiyaç bulunmaktadır. Dönüşümün planlayıcısı ve başlatıcısı rolünde bulunan liderin deneyimleri ve bakış açısı bu sürecin başarısının en temel belirleyicilerindendir. Yeterli teknik imkân ve donanımlar, güncel becerilere sahip iş gören ve dijital liderin bir araya gelmesi bu dönüşüm sürecinin başlatılmasında önemli etkenlerdendir.

4.3. Arşivleme Sistemine Etkisi

Örgütlerin her alanına yayılan dijitalleşme çalışmaları bürolarda arşivleme sistemine de etki etmiştir. Geleneksel arşivleme sistemleri teknolojik gelişmeler ışığında yerini elektronik belgelere ve dijital arşivlere bırakmıştır. Özellikle büyük çaplı örgütlere ait büroların iş hacminin genişliğinden dolayı büro otomasyonuna yönelme ve bilgilerin geleneksel ortam yerine dijital ortamlarda tutulduğu bilgisayarlı sistemlere geçiş yapılmıştır (Acar ve Kılıç, 2014: 36).

Dijital (elektronik) arşivleme, ISO 18492 Elektronik Doküman Tabanlı Bilgilerin Uzun Süreli Korunması Standardında, "elektronik bilginin, kaybolmaya, değiştirilmeye veya bozulmaya karşı korunduğu bununla birlikte elektronik bilginin bağımsız fiziksel veya rasyonel mekânda sak-

lanması" olarak ifade edilmiştir (ISO 18492, 2005'den aktaran Akdoğan ve Özdemirci, 2015: 196). Dijital arşivler ayrıca uzun süreli koruma, kolay iletişim ve daha iyi yönetim için dijital ortama aktarılan arşiv içeriğinden oluşmaktadır. Dijital arşivler, dijitalleştirme konularını ele alabilen, teknolojiyi destekleyen ve aktif izleme ve değerlendirme yapabilen yetkin profesyonellerin katılımını gerektirmektedir. 21. yüzyılda arşiv hizmetleri, değişen kullanıcı beklentilerine ve bilgi arama davranışına ayak uydurmak için kökten değişime uğramıştır. Günümüzde arşiv merkezleri, farklı web teknolojilerini kullanarak katılımcı ve işbirlikçi hizmeti benimsemeye zorlanmaktadır (Rahman ve Shirahada, 2020).

Dijital dönüşüm süreci, arşiv ve arşivcilerin sahip olduğu rollerden etik unsurlara kadar birçok konunun güncellenmesini gerektirmektedir. Mevcut rollerin değişmesiyle birlikte arşiv hizmetleri sınırsızlık ve sanallaşma yolunda ilerleme göstermiştir (İnceoğlu ve Şentürk, 2014: 357-358). Örgütlerde geleneksel belge yönetimi ve arşivleme sisteminin düzgün bir şekilde işletilememesi bu sistemlerin elektronik ortamlarda etkin bir şekilde çalıştırılmasına engel olacaktır. Geleneksel yapılarda, belge ve arşiv yönetimini etkin bir şekilde yürütemeyen örgütler elektronik belge üretimini gerçekleştirseler bile yönetme noktasında sorunlar yaşayacaktır. Bu nedenler elektronik belge ve dijital arşivleme sistemine geçilmeden önce klasik arşivleme işlemlerinin etkin bir şekilde çalışır hale getirilmesi gerekmektedir (Solhan, 2015: 50).

Dijital belgeler ve arşiv uygulamaları hem yeni bir dönemin başlangıcı hem de bir dönüşümü nitelendirmektedir. Kurumsal hafızanın geleceğini ve gelecekte nasıl bir şekil alacağını bu uygulamalar gösterecektir. Dolayısıyla dijitalleşmenin belge yönetimi ve arşivleme ayağının boyutları düzgün bir şekilde belirlenmeli, doğru kullanılmalı ve uzman kişiler tarafından yönetilmelidir (Özdemirci vd., 2017: 46).

Dijital bürolarda arşivleme sisteminde, geleneksel belgelerin yerini alan dijital belgelerin etkililiği için bazı bileşenleri kapsaması gerekmektedir. Duranti (2001:44), dijital bir belgenin sahip olması gereken bileşenleri aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Ortam (mesajın fiziksel taşıyıcısı),
- İçerik (belgenin vermeyi amaçladığı mesaj),
- Fiziki ve entelektüel şekil (mesajın iletilmesine izin veren temsil kuralları),
- Fiil (belgeyi oluşturan iradenin uygulanması),
- Belgede bulunan kişiler (işin sahibi sorumlu kurum, yetkili düzenleyici, muhatap),

- Arşiv bağı (her bir belgeyi bir önceki ve bir sonraki belgeye bağlayan ilişki),

- Bağlam (belgenin oluşturulduğu hukuki, idari usul ve belgesel çerçeve)

Geleneksel belgelerden farklı olarak elektronik belgelerde bilgilerin düzenlenmesinde kolay ulaşılabilirlik önem arz etmektedir. Diğer bir farklılık, dijital belgelerin farklı bir saklama ve depolama ortamı gerektirmesidir. Kâğıt halindeki bir belgeyi okumak için bir göz yeterliyken dijital formattaki bir belgeyi okuyabilmek için makinelere ihtiyaç duyulmaktadır. Dijital formattaki bir belgenin saklanması aşamasının sorunsuz yürütülebilmesi için aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir (Rhodes, 1991:16'dan aktaran Aydın, 2005: 93-94):

- ***Depolanan materyal:*** Ne tür materyalin arşivleneceğinin, yani materyalin hangi formatta olacağının belirlenmesi (veri, grafik, video gibi formatlardan hangilerini içereceği),

- ***Saklama süresi:*** Elektronik belgenin ne kadar süreyle saklanacağının ve kullanım ihtiyacının ne kadar süreceğinin belirlenmesi (buna göre arşivleme ortamlarının belirlenmesi),

- ***Kullanım:*** Kullanıcıların belgeye ne şekilde ulaşacağının tespiti (çevrimiçi ya da tam metin erişim ve iletim gibi),

- ***Sayısallaştırma:*** Elektronik ortamda üretilmeyen belgenin yaşam döngüsünün hangi aşamasında dijital olacağının tespiti,

- ***Saklama kriterleri:*** Hız, fiyat, kapasite, kolay taşınabilirlik ve süreklilik gibi uzun dönem saklama kriterlerinin belirlenip, buna dönük gerekliliklerin yerine getirilmesi.

Belgelerin dijital formda düzenlenmesi aşamasında geleneksel arşivcilik ilkelerine yeni yorumlar eklenerek işleyişi yönetmek daha faydalı olacaktır. Dolayısıyla dijital arşiv yönetimini geleneksel arşivcilikten tamamen ayrışmayı gerektiren bir tehdit unsuru olarak değil arşivcilik mesleğine ilişkin prensiplerin yeniden yorumlanarak geliştirilmesi için bir fırsat olarak göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Çiçek Akgün ve Çiçek, 2022: 54-55).

Dijital arşivlemenin etkin bir şekilde yürütülmesinde arşivlemeyi yapacak olan iş görenin bazı niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikleri şu şekilde ifade etmek mümkündür: (Smith, 2013'den aktaran İnceoğlu ve Şentürk, 2014:359)

- Arşiv fonksiyonları ve görevleri hakkında geniş bilgiye sahip olmak,

- Teknik altyapı hakkında bilgi sahibi olmak,
- İş akışları ve araçların test edilmesi ve değerlendirilmesi becerilerine sahip olmak,
- Beta araçlarla çalışabilmek,
- Dijital korumada bilgi sahibi olmak,
- Üst veri (metadata) ile çalışabilmek,
- IP ve Koruma Haklarında danışmanlık rolü oynamaktır.

İçinde bulunduğumuz dijital çağda büyük veri, yapay zekâ, nesnelerin interneti başta olmak üzere değişim ve dönüşüm hayatın her noktasında yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Bu dönüşüme ve çağın gerekliliklerine, büroların diğer faaliyetlerinde olduğu gibi arşivleme sisteminde de geleneksel normlara bağlı olarak uyum sağlanması gerekmektedir. Arşivleme yapılırken yapay zekâ teknolojisi başta olmak üzere katkı sağlayacak yeniliklere yönelik stratejilerin belirlenmesi belge ve arşiv yönetimi süreçlerini daha etkin ve etkili hale gelmesine katkı sunacaktır (Öztürk, 2022:59).

5. Sonuç

Hayatın her alanını etkileyen dijital dönüşüm ve teknolojik gelişimler toplumun önemli bir parçası olan örgütleri de derinden etkilemektedir. Örgütlerde bu dönüşüm süreci sadece üretim fonksiyonunu etkiliyor gibi görünse de diğer önemli işlevlerinden olan insan kaynakları, muhasebe, finansman, pazarlama gibi fonksiyonlar ve bu fonksiyonlara ait işlerin yürütüldüğü bürolarda bu süreçten önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu dönüşüme ayak uydurabilen ve yenilikleri hızla örgüt yapısı ve iş süreçlerine entegre edebilen örgütler rekabet ortamında hayatta kalmayı başarabilirken, bu dönüşüme adapte olamayan örgütler zamanla yok olup gitmeye mahkûm olacaktır.

Dijitalleşme sürecinin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için örgütlerin sistematik bir yol haritası çizmeleri gerekmektedir. Örgütler mevcut durumlarını göz önüne alarak standart iş süreçlerini planlayıp bu dönüşüm sürecini başlatmalıdır. Aksi halde bu süreçten beklenilen verim elde edilememektedir. İş standartları belirlenmeden gerçekleştirilmeye çalışılan teknolojik değişimler örgütlerin yanlışı daha hızlı yapmalarına neden olmaktadır (Apilioğulları, 2019: 161).

Dijital çağa uyum sağlama sürecinde yönetim fonksiyonlarının dijital dönüşümü ve bu sürecin entegrasyonu da önem arz etmektedir. Bu sürecin sonucunda yaşanan örgütsel gelişimin örgütün geneline, kültürüne ve iklimine kazandırılması gerekmektedir. Dijital dönüşümün merkezi konumunda olan örgüt liderlerinin yeni teknolojilere gereken önemi vermeleri,

örgütün her bir fonksiyonunu bu sürece entegre etmeleri, yeni teknolojiler için gerekli finansmanı sağlamaları, sahip oldukları çalışanlarını güçlendirmeleri başarının elde edilmesinde katkı sağlayacaktır (Asar ve Esen, 2021: 466).

Örgütler dijital dönüşüm sürecinde önlerindeki engelin kaynakların yetersiz olması, beceri eksikliği ve öncelikli diğer uygulamalardan kaynakladığının farkına varmalıdır. Ayrıca, insan kaynakları alanında karşılaşılan sorunlar için yeni becerilerin kazandırılmasında biçimsel ve biçimsel olmayan öğrenme tekniklerine yatırım yapmaları gerekmektedir (Özmen vd., 2020: 63). Bu sürecin başarılı olmasında büyük rol oynayacak olan iş gücünün, özellikle süreci yönetecek liderlerin yeteneklerinin geliştirilmesine önem verilmelidir. Dijital liderliğin etkin bir şekilde yapılabilmesi hedeflere ulaşılabilmeyi kolaylaştıracaktır.

Özetle, dijital dönüşümün örgütlerin her faaliyetinin yürütüldüğü bürolarda da etkili bir şekilde işletilmesi zorunlu hale gelmiştir. Büroların liderlerinden diğer her kademe iş gücüne kadar sahip olunan her insan kaynağının dijital beceriler edinmesine, belgelerin elektronik ortamlarda oluşturulup yine dijital ortamlarda arşivlenmesine kadar her bir sürecin eşgüdümlü bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Nitekim, artık örgütlerde neredeyse bütün işleyiş teknoloji kullanılarak yürütülmekte, her türlü belge elektronik belge şeklinde oluşturulmakta, yazışmalar bilgisayar ortamında yürütülmekte, iletişimler e-posta aracılığı ile sağlanmakta, elektronik belgeler dijital ortamlarda arşivlenerek muhafaza edilmektedir. Bu gibi değişimlere uyum sağlayabilmek bir süreç gerektirse de örgütlere zaman, maliyet, hız gibi konulardan fayda sağlamasının bu teknolojinin kabulünde etkili olduğunu ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

Acar, S., ve Kılıç, F. "Bürolarda E-Toplantı Yönetimine Geçiş ve Uygulamalar", *Ejovoc Electronic Journal of Vocational Colleges (BÜROKAN Özel Sayısı)*, 2014, ss. 35-54.

Akdoğan, Z., ve Özdemirci, F. "Dijitalleştirme ve E-Arşivlemede İzlenecek Yol ve Yöntemler", *e-BEYAS Sempozyum Bildiriler Kitabı*, 2015, ss. 195-198.

Almawi, A., Alsaggaf, L., vd., "The Engines to a Successful Digital Transformation Process", *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security,* 2020, 20(3), ss. 129-135.

Apilioğulları, L., "Üretim Endüstrisi Dijital Dönüşüm Süreci Kavramsal İlişki Haritası", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, *7*(3), ss. 153-162.

Araujo, L. M., Priadana, S. vd., "Digital Leadership in Business Organizations: An Overview", *International Journal of Educational Administration, Management, and Leadership*, 2021, 2(1), ss. 45-56.

Asar, İ. ve Esen, Ş. "Endüstri 4.0 ve İşletme Yönetiminin Geleceğine Olası Etkileri: Kavramsal Bir Yaklaşım", *Journal of Academic Value Studies,* 2021, 7(4), ss. 459-468.

Aydın, C., "Bilgi Teknolojilerinin Belge Yönetimine Etkisi ve Elektronik Belge Yönetimi", *Bilgi Dünyası*, 2005, *6*(1), ss. 89-97.

Barann, B., Hermann, A., vd., "Supporting Digital Transformation in Small and Medium-Sized Enterprises: A Procedure Model Involving Publicly Funded Support Units", *Proceedings of the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences*, 2019, ss. 4977-4986.

Berber, N., Dordevic, B., vd., "Electronic Human Resource Management (E-HRM): A New Concept For Digital Age", *Strategic Management-International Journal of Strategic Management and Decision Support Systems in Strategic Management*, 2018, *23*(2), ss. 22-32.

Bolte, S., Dehmer, J., vd., "Digital Leadership 4.0", *Acta Technica Napocensis-Series: Applied Mathematics, Mechanics, And Engineering*, 2018, 61(4), ss. 637-646.

Bozkurt, Ö., (2021), Dijital Çağ Örgütlerinde İnsan Kaynakları Eğitimi, Erdoğan Kaygın (Ed.,), *Dijital Çağ Örgütlerinde İnsan Kaynakları Yönetimi* içinde, (261-280), Gazi Kitapevi, Ankara.

Budak, N. (2021), Geleceğin Meslekleri ve Dijital Beceriler, C. Selek Öz (Ed.), *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar* içinde (283-312), Sakarya.

Çiçek Akgün, A., ve Çiçek, N. "Dijital Çağda Değişen Belge Olgusunun Arşivcilikte Düzenleme ve Tanımlamaya Etkisi: Literatüre Dayalı Bir İnceleme", *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi,* 2022, 17, ss. 33–58.

Değirmenci, B., "Günümüz Bilgi Çağı Örgütlerinde Yönetici Asistanlığı Mesleği", *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, 2015, 3, ss. 227-239.

Deloitte Dijital, Survival Through Digital Leadership, 2015, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/de/Documents/technology/Survival%20through%20Digital%20Leadership_safe.pdf, Erişim tarihi: 27.09.2022.

Doğru, B., ve Meçik, O., "Türkiye'de Endüstri 4.0'in İşgücü Piyasasina Etkileri: Firma Beklentileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2018, *23*(Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı), ss. 1581-1606.

Duranti, L. "The Impact of Digital Technology on Archival Science", *Archival Science*, 2001, 1(1), 39-55.

Göral, R., (2015), Büro Yönetimi ve Organizasyonu, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.

Gürün, F., "Endüstri 4.0 ve Beşeri Sermayenin Geleceği", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi,* 2019, 76, ss. 67-88.

Hanelt, A., Bohnsack, vd., "A Systematic Review Of The Literature On Digital Transformation: Insights And İmplications For Strategy And Organizational Change", *Journal of Management Studies*, 2021, *58*(5), 1159-1197.

Henriette, E., Feki, M., vd., "The Shape of Digital Transformation: A Systematic Literature Review", *Ninth Mediterranean Conference on Information Systems (MCIS), Samos, Greece,* 2015.

İnceoğlu, S., ve Şentürk, B. "Dijital Çağda Arşivci: Sahip Olması Gereken Temel Yetkinlikler ve Roller", *Bilgi Dünyası*, 2014, *15*(2), ss. 353-374.

Kinzel, H., "Industry 4.0–Where does this leave the Human Factor?", *Journal of Urban Culture Research*, 2017, *15*, ss. 70-83.

Klein, M., "İşletmelerde Dijital Dönüşüm ve Etmenleri", *Journal of Business in The Digital Age*, 2020, *3*(1), ss. 24-35.

Laguerre, M. S., (2005), The Digital Office, *The Digital City* içinde (66-96), Palgrave Macmillan, London.

Morakanyane, R., Grace, A. A., vd., "Conceptualizing Digital Transformation in Business Organizations: A Systematic Review of Literature". *Bled eConference*, 2017, *21*, ss. 428-444.

Nalbantoğlu, C. B., "Dijital Dönüşümün Örgüt Kültürü Üzerine Yansımaları", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2021, *23*(40), ss. 193-207.

Özdemirci, F., Savaş, A. vd., (2017), EBYS Uygulaması e-Arşiv midir? TÜRKSAT-Ankara Üniversitesi BEYAS Koordinatörlüğü e-Arşiv Deneyimi ile Yeni Yaklaşımlar, Fahrettin Özdemirci, Zeynep Akdoğan (Ed.), *Bilgi Sistemleri ve Bilişim Yönetimi: Beklentiler ve Yeni Yaklaşımlar* içinde (35-46), Ankara: BİL-BEM, 2017.

Özmen, Ö. N. T., Eriş, E. D. vd., "Dijital Dönüşüm ve Liderlik: Sanayi Sektöründe Bir İnceleme" KAÜİİBFD, 13(Kongre Özel Sayısı), 2020, ss. 206-231.

Özmen, Ö. N. T., Eriş, E.D., vd., "Dijital Liderlik Çalışmalarına Bir Bakış", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2020, *25*(1), ss. 57-69.

Öztürk, H., "Arşivlerde Yapay Zekâ Stratejisi", *Current Perspectives in Social Sciences*, 2022, *26*(1), ss. 54-61.

Promsri, C., "The Developing Model of Digital Leadership For a Successful Digital Transformation", *GPH-International Journal of Business Management (IJBM)*, 2019, *2*(8), ss. 1-8.

Rahman, M. M., ve Shirahada, K. "Value Proposition Framework in Digital Archive Management System", 2022 Proceedings of PICMET '22: Technology Management and Leadership in Digital Transformation - Looking Ahead to Post-COVID Era, ss. 1-12.

Sağlam, M., "İşletmelerde Geleceğin Vizyonu Olarak Dijital Dönüşümün Gerçekleştirilmesi ve Dijital Dönüşüm Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2021, 20(40), ss. 395-420.

Sainger, G., "Leadership in Digital Age: A Study on The Role Of Leader in This Era of Digital Transformation" *International Journal on Leadership*, 2018, *6*(1), ss.1-6.

Schneider, P., "Managerial challenges of Industry 4.0: An Empirically Backed Rsearch Agenda For a Nascent Field", *Review of Managerial Science*, 2018, *12*(3), ss. 803-848.

Singh, A., ve Hess, T., "How Chief Digital Officers Promote the Digital Transformation of their Companies", *MIS Quarterly Executive,* 2017, 16(1), ss. 1-17.

Solhan, S. "Fizikselden Elektroniğe; Belge Yönetim ve Arşivleme Sürecinin Sürdürülebilirliği", *e-BEYAS Sempozyum Bildiriler Kitabı*, 2015, ss. 49-63.

Türkel, S., ve Bozağaç, F., "Endüstri 4.0'in İnsan Kaynakları Yönetimine Etkileri", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, *5*(9), ss. 419-441.

TÜSİAD ve BCG, (2017), Türkiye'nin Sanayide Dijital Dönüşüm Yetkinliği.

Uzkurt, C., (2017), Yenilik (İnovasyon) Yönetimi ve Yenilikçi Örgüt Kültürü (Kültürel, Yönetimsel ve Makro Yaklaşım), 2. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

WEF, (World Economic Forum), (2020), The Future of Jobs Report, October, https:// https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf, Erişim tarihi: 28.09.2022.

Bölüm 2

PSİKOLOJİK ACI DURUMUNUN BELİRLENMESİ: OSMANİYE İLİ ÖRNEĞİ

Seval SÜZÜLMÜŞ[1]
Yadigar POLAT[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, ORCİD NO: 0000-0001-8519-3187. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Osmaniye Meslek Yüksek Okulu Merkez/OSMANİYE. sevalsuzulmus@osmaniye.edu.tr
2 Dr. Öğr. Üyesi, ORCİD NO: 0000-0001-5603-2149. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, TR- 12, Karataş Kampüsü, Kilis – TÜRKİYE. yadigarpolat@kilis.edu.tr

1. GİRİŞ

Acı, çeşitli fiziksel ve zihinsel durumları ifade etmek için kullanılan yaygın bir kelime olup fiziksel, sosyal ve psikolojik acı olmak üzere üç farklı tipi vardır. Fiziksel acı, fiili veya potansiyel yaralanma ve hastalıkla ilgili itici bir durum iken; sosyal acı sosyal dışlanmayla ilişkili duygusal istenmeyen bir durumdur (Papini, Fuchs, & Torres, 2015).

Kayıp yaşama, travmatik olaylara uğrama, hayal kırıklığı, kişinin beklentilerinin olumsuz sonuçlanması veya temel ihtiyaçlarının karşılanmaması gibi nedenlerden dolayı meydana gelen zihinsel acı çekme süreci psikolojik acı olarak tanımlanır (Baumeister, 1990; Orbach, Mikulincer, Sirota & Gilboa-Schechtman, 2003).

Literatürde psikolojik acının çeşitli tanımları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: Psikolojik acı kavramı; utanç, keder, çaresizlik, korku, suçluluk, aşk acısı, yalnızlık gibi dayanılmaz eziyetler olarak tanımlanabilir (Shneidman, 1993). Freud (1955, 1959) ve Bakan (1968) özellikle sevilen kişinin travmatik kaybından sonra oluşan yas ve özlem duygularının psikolojik acıda etkili olduğunu vurgulamışlardır. Frankl (1963) psikolojik acıyı hayatın anlamını kaybetme nedeniyle oluşan boşluk olarak tanımlamıştır. Meerwijk, & Weiss, (2011) psikolojik acıyı çeşitli açılardan bakıldığında ruhsal acı, ıstırap, duygusal acı ve tutarsızlık olarak tanımlamışlardır.

Herman (1992) ve Carnelley & Janoff-Bulman (1992) psikolojik acının travma ve kayıp tarafından tetiklendiğini ve özünde, benlikte meydana gelen olumsuz bir değişimin algısı olduğunu belirterek, söz edilen kavramı farklı bir bakış açısından değerlendirmişlerdir.

Conejero, Olié, Calati, Ducasse, & Courtet, (2018); psikolojik acıyı benliğin yetersizliği veya eksikliğinin yanı sıra hüsrana uğramış psikolojik ihtiyaçlar ve sosyal kopukluk ile karakterize, kalıcı, hoş olmayan ve sürdürülemez bir duygu olarak tanımlamışlardır.

İntihar niyeti ve davranışı, depresyon sonucu intihar düşüncesi, intihar hazırlığı, kişinin geçmiş intihar girişimleri ve yaşamı boyunca intihar girişimi sayısı arasındaki bağlantı psikolojik acı sonucu ortaya çıkmıştır (Shneidman, 1993). Psikolojik acı, intihar için en sık görülen neden olarak tespit edilmiştir (O'Connor, Sheehy & O'Connor, 1999; Chávez-Hernández, Leenaars, Chávez-de Sánchez, & Leenaars, 2009). Meerwijk, & Weiss, (2011) de intiharın psikolojik acının en önemli temel sonucu olduğunu vurgulamışlardır.

Psikolojik acı duygusunu nitelik ve nicelik olarak ölçmek amacıyla ilk önce Shneidman (1999) Psikolojik Acı Değerlendirme Ölçeğini (PPAS) geliştirmiştir. Holden vd. (2001) ise 13 maddelik bir öz bildirim ölçeği olan

Psikolojik Acı Ölçeği (Psychache Scale)'ni yetişkinler için tasarlamışlardır (Chodkiewicz, Miniszewska, Strzelczyk & Gąsior, 2017).

Literatürde psikolojik acıyı ölçen çalışmalar oldukça kısıtlı olup bunlardan biri olan Demirkol, Güleç, Çakmak, Namlı, Güleç, Güçlü, & Tamam, (2018)'in yaptığı Psikolojik Acı Ölçeği (PAÖ)'nin Türkçe Formunun güvenilirlik ve geçerliliği gösterilerek Türkçe formunun ayrıca depresif hasta ve sağlıklı gruplarda kullanılabileceğini belirttiklerinden bu çalışmada aynı ölçekten yararlanılarak Osmaniye İli'nde 2019 yılında ikamet eden çalışmaya gönüllü olarak katılan yetişkin 666 kişiye uygulanmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır: İlk bölüm olan giriş bölümünden sonra, ikinci bölümde psikolojik acıyla ilgili literatürde yapılmış çalışmalar özetlendikten sonra, üçüncü bölümde araştırmada kullanılan gereç ve yöntem hakkında kısaca bilgi verilip, dördüncü bölümde araştırma bulguları verilmiş ve en son bölümde ise tartışma ve çalışmanın sonucundan söz edilmiştir.

2. LiTERATÜR

Literatürde psikolojik acı ile ilgili çalışmalar kısıtlı olup bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

Baumeister (1990); intihar teorisinde psikolojik acıya kendinden kaçış olarak atıfta bulunmuştur.

Orbach, Mikulincer, Sirota, & Gilboa-Schechtman, (2003); ise psikolojik acıdaki temel duygunun hayal kırıklığına uğramak olduğunu vurgulamışlardır.

Shneidman (1993); psikolojik acıyı ayırt edici bir psikolojik durum olarak saptamanın intihar, uyumsuzluk, yaşamın anlamı, rahatsız edici yaşam olayları gibi davranışların ve öznel deneyimlerin birçok yönünün incelenmesinde yararlı olabileceğini belirtmiştir.

Mee, Bunney, Reist, Potkin, & Bunney, (2006); şiddetli depresyonla ilişkili olan psikolojik acının genellikle bireyin yaşadığı herhangi bir fiziksel acıdan daha kötü olarak algılandığını ve potansiyel olarak intihara meyilli hastalarda sistematik olarak değerlendirilebilecek intiharın kritik bir bileşeni olabileceğini belirterek, psikolojik acının kayıp ve travmada belirgin olduğunu ifade etmişler ancak prevalansının sistematik olarak çalışılmadığını vurgulamışlardır. Ayrıca; psikolojik acı olarak adlandırılan semptom yapısını tanımlayarak klinik ve nörogörüntüleme kanıtlarını gözden geçirmişlerdir.

Papini, Wood, Daniel, & Norris, (2006); çalışmalarında fiziksel acı ve korkunun altında yatan mekanizmalar ile ödül kaybından kaynaklanan psikolojik acının altında yatan mekanizmalar arasında paralellikler oldu-

ğunu öne süren araştırmaları gözden geçirmişlerdir.

Biro, (2010); fiziksel ve psikolojik olan çeşitli kaynaklardan gelen acının altında yatan yapıyı paylaşmıştır.

Çetin, Yeloğlu, & Basım, (2015); 286 üniversite öğrencisine "beş faktör kişilik ölçeği" ile "psikolojik dayanıklılık" anketi uygulayarak psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında hangi kişilik özelliklerinin etkili rol oynadığını araştırmışlardır. Kanonik korelasyon analizi sonucunda psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında kişiliğin önemli bir varyansa sahip olduğu sonucuna varmışlardır.

Conejero, Olié, Calati, Ducasse, & Courtet, (2018); çalışmalarında depresyon ve intihar davranışının patofizyolojisinde psikolojik acının rolünü destekleyen en son ve güncel bulguları özetleyerek depresyon ve intihar davranışının daha iyi anlaşılması, analjezik ilaçların kullanımı yoluyla depresyon tedavisi için yeni seçenekler sunmuşlardır.

Demirkol vd. (2018) yaptıkları çalışmada "Psikolojik Acı Ölçeği (PAÖ)"ni hasta ve sağlıklı kişilere uygulamışlardır. İki grup arasında sosyodemografik ve klinik özellikler bakımından fark olup olmadığını belirlemek için sayısal değişkenlere varyans analizi (ANOVA), kategorik değişkenlere ise ki-kare testini uygulamışlardır. Güvenilirlik analizi için madde-toplam puan korelasyon katsayılarına, iç tutarlılık analizi için Cronbach Alfa Katsayısına, ölçeğin yapı geçerliliği için açıklayıcı faktör analizine bakılmıştır. Yapılan analizler sonucu ölçeğin Türkçe Formunun güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu vurgulanarak, Türkçe formunun ayrıca depresif hasta ve sağlıklı gruplarda kullanılabileceğini belirtmişlerdir.

Campos, Simões, Costa, Pio, & Holden (2019); Batıya ait örneklemin ilki olan bu çalışmada, 331 Portekizli üniversite öğrencisinden oluşan bir örneklemde psikolojik acının üç boyutu ile intihar düşüncesi arasındaki ilişkiyi lojistik regresyon ve çoklu regresyon ile analiz etmişlerdir. Depresif belirtilerin etkisi kontrol edilirken, psikolojik acının bilişsel ve duygusal boyutları değil, kaçınma boyutu, intihar düşüncesinin üç göstergesini öngörmede önemli bir katkı sağlamıştır. Bu sonuçlara göre danışanların zihinsel acıyı tolere etmek ve bu acıyla başa çıkmak için daha etkili ve uyarlanabilir stratejiler sağlamaya odaklanmaları gerektiğini vurgulamışlardır.

Demirkol, Namlı, & Tamam (2019); psikolojik acının daha çok depresif bozukluk sonucu görülebileceği gibi psikiyatrik durumlarda ayrıca klinik olarak hastalık olmamasına rağmen de görülebileceğini ve intihar davranışının önemli bir öngörücüsü olduğundan ileride yapılacak yeni çalışmalara konu olabileceğini belirtmişlerdir.

Demirkol, Uğur ve Tamam (2020); çeşitli istatistiksel yöntemler uygulayarak (t testi, Mann-Whitney U testi, ki-kare, tek değişkenli ve çok değişkenli lojistik regresyon analizi) çocukluk çağı travmaları ve intihar girişimleri arasındaki ilişkide psikolojik acı ve dissosiyasyon kavramlarının aracı etkisini araştırmak amacıyla intihar girişiminde bulunan 97 hasta ve bulunmayan 101 hasta olmak üzere toplam 198 hastaya uygulayarak çocukluk çağı travmaları ve intihar girişimleri arasındaki ilişkide psikolojik acı ve dissosiyasyonun tam aracı etkisinin olduğunu belirtmişlerdir.

3. GEREÇ ve YÖNTEM

Anket çalışması 2019 yılında Osmaniye İli'nde ikamet eden sağlıklı ve araştırmaya gönüllü olarak katılan yetişkin 666 kişiye uygulanmıştır.

Yaptığımız anket için evreni temsil eden örneklem büyüklüğü;

$$n = \frac{\chi^2 Npq}{d^2(N-1) + \chi^2 pq}$$

eşitliği yardımıyla hesaplanmıştır. Burada n örneklem büyüklüğünü, χ^2 tablo değerini (%5 anlamlılık için 3.841), N (2019 yılı Osmaniye İli nüfus sayısı=534415) kitle büyüklüğünü, p kitle oranını (0.5 kabul edilmiş), ve d doğruluk derecesi veya hata payı olup 0,05 olarak alınmıştır (Süzülmüş ve Kıral, 2019; Süzülmüş ve Yakut, 2021). Hesaplama sonrası örneklem büyüklüğü

$$n = \frac{3.841(534415)(0.5)(0.5)}{(0.05)^2(534415-1) + 3.841(0.5)(0.5)} \approx 384$$

olarak bulunmuştur. %5'lik hata payı ile olması gereken örneklem büyüklüğü yaklaşık olarak 384 kişi olarak hesaplanmıştır. Araştırmamızın daha güvenilir olması açısından bu sayı fazla tutularak 666 kişiye uygulanmıştır.

İstatistiksel değerlendirmede araştırma grupları arasında sosyodemografik ve psikolojik acı açısından fark olup olmadığını belirtmek amacıyla sayısal değişkenlere varyans analizi (ANOVA), kategorik değişkenlere ise ki-kare testi uygulanarak, güvenilirlik analizinde madde-toplam puan korelasyon katsayılarına bakılmış ve Cronbach alfa iç tutarlılık analizi yapılmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliliği için açıklayıcı faktör analizi uygulanmış ve ayrıca ölçeğin özel grupları ayırt edici geçerliliğine ANOVA testi uygulanmıştır.

4. BULGULAR

Sosyodemografik Özellikler

Tablo 1. *KatılımcılarınTanıtıcı Özellikleri (N=666)*

	Özellikler	Sayı (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	276	41.4
	Erkek	390	58.6
Yaş	18-24	436	65.5
	25-34	94	14.1
	35-39	54	8.1
	40-49	41	6.1
	50-54	20	3.0
	55-59	8	1.2
	60 ve üzeri	13	2.0
Medeni Durum	Bekâr	533	80.0
	Evli	133	20.0
Eğitim	Okula gitmedi	6	0.9
	İlköğretim	20	3.0
	Ortaöğretim	35	5.3
	Lise	153	23.0
	Ön lisans	284	42.6
	Lisans	156	23.4
	Lisansüstü	12	1.8
Aylık Gelir Durumu	1900 TL'den az	233	35.0
	2000-3999 TL	285	42.8
	4000-5999 TL	86	12.8
	6000-7999 TL	49	7.4
	8000-9999 TL	9	1.4
	10000 TL+	4	0.6
Aylık Harcama Durumu	0-999 TL	411	61.7
	1000-1999 TL	154	23.1
	2000-2999 TL	66	9.8
	3000-3999 TL	25	3.8
	4000-5999 TL	7	1.1
	6000 TL+	3	0.5
Çalışma Durumu	Çalışmıyor	139	20.9
	Kendi İşi	45	6.8
	Yarı Özel	14	2.1
	Kamu Sektörü	47	7.1
	Özel Sektör	112	16.7
	Öğrenci	283	42.5
	Emekli	26	3.9

Tablo 1'de görüldüğü gibi katılımcıların %58.6'sı erkek, %65.5'i 18-24 yaş grubunda, %42.6'sı ön lisans mezunu, %80'i bekar, %42.5'i öğrenci, %61.7'sinin aylık 1000 TL'den az harcama yapmakta olduğu ve %42.8'inin aylık gelirinin 2000-3999 TL arasında olduğu görülmektedir.

Güvenilirlik Bulguları

İç tutarlılık analizinde PAÖ'nün Cronbach alfa katsayısı 0.925, madde-toplam puan korelasyon katsayıları ise 0.91-0.92 arasında bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. *Madde-Toplam Puan Korelasyonları, Cronbach Alfa Katsayıları ve Faktör Yükleri*

	r_1	C_α	r_2
1. Psikolojik olarak acı çekiyorum	0.684	0.920	0.758
2. Acımdan bağırmak istiyorum	0.752	0.915	0.816
3. Acım hayatımı karanlık gösteriyor	0.751	0.915	0.816
4. Neden acı çektiğimi anlamıyorum	0.700	0.919	0.770
5. Psikolojik olarak kendimi kötü hissediyorum	0.759	0.915	0.821
6. Boş hissettiğim için acı çekiyorum	0.742	0.916	0.807
7. Ruhum acıyor	0.819	0.910	0.870
8. Psikolojik acım yaptığım her şeyi etkiliyor	0.765	0.914	0.826

r1: Düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları; C_α :Cronbach alfa (madde silindiğinde); r2: Faktör yükü

Geçerlilik Bulguları

Açıklayıcı faktör analizi temel bileşenler yöntemine göre PAÖ'nün açıklayıcı faktör analizinde tek faktörlü çözüm elde edilerek, toplam varyansın %65.805'ini açıkladığı görülmüştür. PAÖ'nin maddelerinin faktör yükleri 0.758-0.870 arasında bulunmuştur (Tablo 2 ve Tablo3).

Tablo 3. *Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları*

Faktör	Özdeğerler Toplamı	Açıklanan % varyans	% Kümülatif	Elde edilen Toplam	Açıklanan % varyans	% Kümülatif
1	5.264	65.805	65.805	5.264	65.805	65.805
2	0.578	7.225	73.030			
3	0.452	5.652	78.681			
4	0.415	5.194	83.875			
5	0.386	4.830	88.705			
6	0.350	4.378	93.083			
7	0.323	4.036	97.119			
8	0.230	2.881	100.000			

Temel Bileşenler Analizinden elde edilmiştir

Tablo 4. *Katılımcıların Psikolojik Acı Ölçeğinden Aldıkları Toplam Puanlar İle Tanıtıcı Özelliklerinin Karşılaştırılması*

Özellikler	Psikolojik Acı Toplam Puan	
	X±SS	Test ve p
Cinsiyet		
Kadın	5.99±6.671	t=-0.421
Erkek	5.77±6.54	p=0.674
Yaş		
18-24	6.34±6.68	
25-34	6.59±7.58	F=0.360
35-39	3.62±5.25	p=0.003
40-49	4.04±5.32	
50-54	2.80±4.38	
55-59	2.12±2.23	
60+	6.69±6.21	
Medeni Durum		
Bekâr	6.40±6.75	t=-4.281
Evli	3.69±5.55	p=0.000
Eğitim		
Okula gitmedi	10.00±4.38	F=2.554
İlköğretim	4.35±6.72	p=0.019
Ortaöğretim	3.54±4.57	
Lise	4.94±5.90	
Ön Lisans	6.43±7.01	
Lisans	6.44±6.92	
Lisansüstü	3.83±3.04	
Aylık Gelir Durumu		
1900 TL ve altı	7.24±7.00	
2000-3999 TL	5.60±6.24	F=5.653
4000-5999 TL	3.66±5.52	p=0.000
6000-7999 TL	3.91±6.27	
8000-9999 TL	9.44±9.08	
10000 TL +	7.75±9.94	
Aylık Harcama Durumu		
0-999TL	6.78±6.96	
1000-1999 TL	5.06±6.04	
2000-2999 TL	2.74±3.54	F=6.176
3000-3999 TL	5.68±7.75	p=0.000
4000-5999 TL	0.42±0.78	
6000 TL+	4.66±4.50	
Çalışma Durumu		
Çalışmıyor	6.92±6.62	
Kendi işi	4.86±7.49	F=3.055
Yarı özel	3.50±3.67	p=0.006
Kamu sektörü	3.55±5.21	
Özel sektör	5.10±5.57	
Öğrenci	6.48±7.05	
Emekli	4.03±5.90	

Katılımcıların Psikolojik Acı Ölçeği'nden aldıkları toplam puanlar ile tanıtıcı özelliklerinin karşılaştırılması Tablo 4'te verilmiştir. PAÖ'nin karşılaştırmalarında, cinsiyet hariç bütün grupların birbirlerinden istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür (Yaş; F=0.360, Medeni durum; t=4.281, Eğitim; F=2.554, Aylık gelir durumu; F=5.653, Aylık harcama durumu; F=6.176, Çalışma durumu; F=3.055, $p<0.05$).

Bu araştırmada bekar katılımcıların psikolojik acı ortalama puanları evli katılımcılardan, 18-24 yaş grubundaki katılımcıların psikolojik acı ortalama puanları 35-39, 50-54 ve 55-59 yaş grubundaki katılımcılardan, ön lisans mezunu katılımcıların psikolojik acı ortalama puanları ortaöğretim mezunu katılımcılardan, çalışmayan ve öğrenci katılımcıların psikolojik acı ortalama puanları kamu sektöründe çalışan katılımcılardan, 2000 TL'den az aylık gelire sahip katılımcıların psikolojik acı ortalama puanları 4000-5999 ve 6000-7999 aylık gelire sahip katılımcılardan ve 0-999 TL ve 1000-1999 TL aylık harcama grubundaki katılımcıların psikolojik acı ortalama puanları 2000-2999 ve 4000-5999 aylık harcama grubundaki katılımcılardan ve ayrıca 2000-2999 TL ve 3000-3999 TL aylık harcama grubundaki katılımcıların psikolojik acı ortalama puanları 4000-5999 aylık harcama grubundaki katılımcılardan yüksek olup, aradaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0.05$).

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Depresyon, umutsuzluk ve geçmiş intihar girişimleri için psikolojik acının belirleyici olduğu ifade edilmiştir (Mills, Green, & Reddon, (2005); Demirkol vd., 2018). Yüksek düzeyde psikolojik acı çeken kişilerde en çok intihar girişimi olduğunu ve bu acıyı gideremedikleri ve depresyondan bağımsız olarak psikolojik acının bir risk etkeni olduğu belirtilmiştir (Levinger, Somer, & Holden, 2015; Demirkol vd., 2018).

Holden vd., (2001) tarafından geliştirilen "Psikolojik Acı Ölçeği (PAÖ)" 13 maddeden oluşan bir öz bildirim ölçeği olup Shneidman (1993)'ın yaşamsal psikolojik gereksinimlerinin karşılanmaması nedeniyle oluşan psikolojik acı tanımı üzerine oluşturulmuştur. Beşli likert tipindeki bu ölçekte soruların cevapları "kesinlikle katılmıyorum-kesinlikle katılıyorum" ya da "asla-her zaman" şeklindedir. Psikolojik acı ve intihar eğilimi arasındaki ilişkiyi araştırma amacıyla geliştirilen ölçeğin, psikoloji öğrencilerine uygulanarak intihar girişiminde bulunan ve bulunmayanları başarılı bir şekilde ayırdığı sonucuna varmışlardır. Ölçek psikolojik acının şiddetinden çok sıklığını göstermektedir. Faktör analizi sonucunda ölçek maddeleri biri baskın olmak üzere iki faktör altında toplandığı görülmüştür (Shneidman, 1993; Holden, Mehta, Cunningham, & McLeod, 2001; Mills, Green, & Reddon, 2005; Demirkol, vd., 2018).

Demirkol vd., (2018) PAÖ'ni hasta ve sağlıklı kişiler olmak üzere iki gruba uygulamışlardır. Çalışma sonucunda ölçeğin sağlıklı kişilere de uygulanabileceğini belirttiklerinden bu araştırmada aynı ölçeği 2019 yılında Osmaniye İli'nde ikamet eden araştırmaya gönüllü olarak katılan yetişkin ve sağlıklı 666 kişiye uygulayarak iki çalışmanın benzerliği ve farklılığı karşılaştırılmıştır.

Demirkol vd., (2018) çalışmalarında 5'li likert ölçeği ve 13 madde kullanırken, bu çalışmada üçlü likert (0 asla, 1 bazen, 3 sık sık) ölçeği ve orijinal ölçekteki sorular eksiltilerek 8 madde kullanılmıştır.

Demirkol vd., (2018)'nin çalışmalarında güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa Katsayısı 0.98 bulunurken yapılan bu çalışmada Cronbach Alfa Katsayısı 0.925 olarak bulunmuştur. Ural ve Kılıç (2006)'ın belirttiği gibi güvenilirlik katsayısı, 0 ile 1 arasında değer alıp ve bu değer 1'e yaklaştıkça güvenilirlik artacağından her iki çalışmada da güvenilirlik katsayısı 1 sayısına yakın bulunduğundan çalışmaların oldukça güvenilir olduğu görülmüştür.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda temel bileşenler analizine göre hem Demirkol vd., (2018) yaptıkları çalışmada hem de yapılan bu çalışmada özdeğeri 1 ve üzerinde olan faktörler değerlendirmeye alınarak her iki çalışmada da özdeğeri 1'den büyük tek faktör elde edilmiştir. Demirkol vd., 2018 çalışmasında özdeğeri 1'den büyük tek faktörlü çözüm ve özdeğer değeri 10.089 olarak elde edilirken bu çalışmada yine özdeğeri 1'den büyük tek faktörlü çözüm ve özdeğer değeri 5.264 olarak elde edilmiştir. Demirkol vd. (2018)'nin yaptığı çalışmada toplam açıklanan varyans oranı %77.604 bulunurken yapılan bu çalışmada toplam açıklanan varyans oranı %65.805 olarak bulunmuştur. Tek faktör olması durumunda açıklanan varyansın %30'u veya daha fazla olması yeterli görülebileceğinden (Büyüköztürk, 2002; Süzülmüş, 2005; Polat, 2012; Süzülmüş, 2021) Demirkol vd., (2018)'nin çalışmasında %22, bu çalışmada ise %34 gibi bir bilgi kaybıyla değişkenler açıklanmıştır.

Demirkol vd. (2018) çalışmasında PAÖ'nin maddelerinin faktör yükleri 0.73-0.93 arasında, yapılan bu çalışmada ise 0.758-0.870 arasında bulunmuştur. Her iki çalışmada da faktör yükleri 0.4'ten büyük çıktığından faktörlerin analize dahil edilmesinin uygun olduğu sonucuna varılmıştır (Akgül ve Çevik, 2003, Süzülmüş, 2005, Polat, 2012; Süzülmüş, 2021).

PAÖ'de psikolojik acı ortalamaları yüksek grupların diğer gruplara göre daha fazla acı içerisinde bulundukları belirtilmiştir. Yapılan bu çalışmada da bekar katılımcıların, 18-24 yaş grubundaki katılımcıların, ön lisans mezunu katılımcıların, çalışmayan ve öğrenci katılımcıların, 2000 TL'den az aylık gelire sahip katılımcıların psikolojik acı ortalama puanları daha yüksek olduğu için diğer gruplara göre daha fazla psikolojik acı içe-

risinde oldukları belirtilmiştir.

Demirkol vd., (2018) PAÖ'nin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir olduğunu, hasta ve sağlıklı gruplarda kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Bu çalışmadan yola çıkarak yapılan bu araştırmada ölçeğin sağlıklı gruplarda uygulanabileceği gösterilmiştir. İntihar davranışının en önemli klinik etkenlerinden biri psikolojik acıdır (Shneidman, 1993; O'Connor, Sheehy & O'Connor, 1999; Chávez-Hernández, vd., 2009; Meerwijk, & Weiss, 2011; Levinger, vd., 2015; Demirkol vd., 2018; Verrocchio, Carrozzino, Marchetti, Andreasson, Fulcheri, & Bech, 2016). Bu acının varlığını belirlemek için aynı ölçeğin yapılacak bundan sonraki çalışmalarda farklı üniversitelerde öğrenim gören öğrencilere ya da farklı illerde ikamet eden yetişkin kişilere uygulanabileceği önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Akgül, A. & Çevik, O. (2003). İstatistiksel Analiz Teknikleri. SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları. Emek Ofset Ltd. Sti. Ankara.

Bakan, D. (1968). Comment on Carini's "Private Events Made Public". *Perceptual and Motor Skills*, *26*(3), 957-958.

Baumeister, R. F. (1990). Suicide as escape from self. *Psychological review*, *97*(1), 90-113.

Biro, D. (2010). Is there such a thing as psychological pain? And why it matters. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, *34*(4), 658-667.

Büyüköztürk, Ş., 2002. Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. *Pegem A Yayıncılık.*

Campos, R. C., Simões, A., Costa, S., Pio, A. S., & Holden, R. R. (2019). Psychological pain and suicidal ideation in undergraduates: The role of pain avoidance. *Death studies*. 44(6), 375-378.

Carnelley, K. B., & Janoff-Bulman, R. (1992). Optimism about love relationships: General vs specific lessons from one's personal experiences. *Journal of Social and Personal Relationships*, *9*(1), 5-20.

Chávez-Hernández, A. M., Leenaars, A. A., Chávez-de Sánchez, M. I., & Leenaars, L. (2009). Suicide notes from Mexico and the United States: A thematic analysis. *salud pública de méxico*, *51*, 314-320.

Chodkiewicz, J., Miniszewska, J., Strzelczyk, D., & Gąsior, K. (2017). Polish adaptation of the Psychache Scale by Ronald Holden and co-workers. *Psychiatr. Pol*, *51*(2), 369-381.

Conejero, I., Olié, E., Calati, R., Ducasse, D., & Courtet, P. (2018). Psychological pain, depression, and suicide: recent evidences and future directions. *Current psychiatry reports*, *20*(5), 1-9.

Çetin, F., Yeloğlu, H. O., & Basım, H. N. (2015). Psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: Bir kanonik ilişki analizi. *Türk Psikoloji Dergisi*, *30*(75), 81-92.

Demirkol, M. E., Güleç, H., Çakmak, S., Namli, Z., Güleç, M., Güçlü, N., & Tamam, L. (2018). Psikolojik Acı Ölçeği Türkçe Formunun güvenilirliği ve geçerliliği. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *19*.

Demirkol, M. E., Namli, Z., & Tamam, L. (2019). Psikolojik acı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *11*(2), 205-213.

Demirkol, M. E., Uğur, K., & Tamam, L. (2020). The mediating effects of psychache and dissociation in the relationship between childhood trauma and suicide attempts. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *21*(5), 453-460.

Frankl, L. (1963). Self-preservation and the development of accident proneness in children and adolescents. *The psychoanalytic study of the child*, *18*(1), 464-483.

Freud, S. (1955). From the history of an infantile neurosis. In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XVII (1917-1919): An Infantile Neurosis and Other Works* (pp. 1-124).

Freud, S. (1959). Character and anal erotism. In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume IX (1906-1908): Jensen's 'Gradiva'and Other Works* (pp. 167-176).

Herman, J. L. (1992). Complex PTSD: A syndrome in survivors of prolonged and repeated trauma. *Journal of traumatic stress*, *5*(3), 377-391.

Holden, N. (2001). Knowledge management: raising the spectre of the cross-cultural dimension. *Knowledge and Process Management*, *8*(3), 155-163.

Holden, R. R., Mehta, K., Cunningham, E. J., & McLeod, L. D. (2001). Development and preliminary validation of a scale of psychache. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, *33*(4), 224-232.

Holden, R. R., Mehta, K., Cunningham, E. J., & McLeod, L. D. (2001). Development and preliminary validation of a scale of psychache. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, *33*(4), 224.

Levinger, S., Somer, E., & Holden, R. R. (2015). The importance of mental pain and physical dissociation in youth suicidality. *Journal of Trauma & Dissociation*, *16*(3), 322-339.

Mee, S., Bunney, B. G., Reist, C., Potkin, S. G., & Bunney, W. E. (2006). Psychological pain: a review of evidence. *Journal of Psychiatric Research*, *40*(8), 680-690.

Meerwijk, E. L., & Weiss, S. J. (2011). Toward a unifying definition of psychological pain. *Journal of Loss and Trauma*, *16*(5), 402-412.

Mills, J. F., Green, K., & Reddon, J. R. (2005). An evaluation of the Psychache Scale on an offender population. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, *35*(5), 570-580.

O'Connor, R. C., Sheehy, N. P., & O'Connor, D. B. (1999). A thematic analysis of suicide notes. *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, *20*(3), 106.

Orbach, I., Mikulincer, M., Sirota, P., & Gilboa-Schechtman, E. (2003). Mental pain: a multidimensional operationalization and definition. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, *33*(3), 219-230.

Papini, M. R., Fuchs, P. N., & Torres, C. (2015). Behavioral neuroscience of psychological pain. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, *48*, 53-69.

Papini, M. R., Wood, M., Daniel, A. M., & Norris, J. N. (2006). Reward loss as psychological pain. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, *6*(2), 182-213.

Polat, Y., (2012). Faktör Analizi Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi ve Hayvancılık Denemesine Uygulanışı, *Yayınlanmamış doktora tezi. Çukurova Üniversitesi,* Adana.

Shneidman, E. S. (1993). Commentary: Suicide as psychache. *Journal of Nervous and Mental Disease*. 181(3), 145-147.

Shneidman, E. S. (1993). *Suicide as psychache: A clinical approach to self-destructive behavior*. Jason Aronson.

Shneidman, E. S. (1999). Conceptual contribution: The psychological pain assessment scale. *Suicide and life-threatening behavior*, *29*(4), 287.

Süzülmüş, S., & Kıral, G. (2019). Adana'da Otomobil Tercihlerinin İstatistiksel Analizi. *Akademisyen Yayınevi,* Ankara, 1-16.

Süzülmüş, S., & Yakut, E. (2021). Multinominal Logit Model Analiziyle Konutlarda Isınma Sistemi Seçimi Osmaniye Hanehalkı Uygulaması, *Gazi Kitabevi*, Ankara.

Süzülmüş, S., (2005). Faktör Analizi Modellerinin Belirlenebilirliği ve Genelleştirilmiş İnverslerin Kullanımı. *Yayınlanmamış doktora tezi. Çukurova Üniversitesi,* Adana.

Süzülmüş, S., (2021). Faktör Analizi Modellerinin Belirlenebilirliği Gıda Fiyatları Üzerine Bir Uygulama, *Gazi Kitabevi,* Ankara.

Ural, A., & Kılıç, İ., (2006). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi. Detay Yayıncılık, Ankara.

Verrocchio, M. C., Carrozzino, D., Marchetti, D., Andreasson, K., Fulcheri, M., & Bech, P. (2016). Mental pain and suicide: a systematic review of the literature. *Frontiers in psychiatry*, *7*, 108.

Bölüm 3

STANDART BELİRLEME YÖNTEMLERİ

Mehtap AKTAŞ[1]

1 Dr., Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı. https://orcid.org.0000-0002-3192-7445

Standart, "Ne kadar yeterli?" sorusuna verilen cevaptır. Farklı şeyler için birçok farklı standart vardır (Livingston ve Zieky, 1982). Bir test üzerinde standart ya da kesme puanı, sınırda yer alan bireylerin yeterli performansa sahip olup olmadığını belirlemeye yarayan belirli bir puan olarak düşünülür (Norcini, 2003).

İki tür standarttan bahsedilir. Biri *içerik standardı* diğeri *performans standardı*dır. İçerik standardı, program hedefleri, çıktılar ve eğitimsel hedefleri tanımlamada kullanılır. Bir diğeri performans standardıdır. Performans standardı kesme puanı, geçme puanı vb. yerine kullanılır (Cizek ve Bunch, 2007).

Bir geçme puanı seçildiğinde test üzerindeki performansın bir standardı belirlenmelidir. Geçme puanı belirlenerek kişiler iki gruba ayrılmış olur. Bu durumda da geçme puanını belirlemenin güçlüğü ortaya çıkar (Livingston ve Zieky, 1982).

Standart, bir "ölçüt" ifade eder. Ölçüt, geçme puanının minimum sınırı olarak düşünülebilir. Geçme puanı ise istenilen performans düzeyinde olan öğrenci ile yeterli düzeyde olmayan öğrenciyi ayırt edebilen uygun performans noktasını gösterir. İşte bu geçme puanını uygun şekilde belirleme, bir başka deyişle öğrencilerin geçti- kaldı ve/veya başarılı-başarısız durumlarına karar vermek için bir ölçüt belirleme işi standart belirleme sürecini gerektirir. Standart belirleme süreci, kişileri performans düzeylerine göre ayıran performans standartlarını, test puanları cetvelinde rakamsal yani işevuruk hâle getirme süreci olarak düşünülebilir (Hambleton, 2001, s. 92; Akt; Gündeğer, 2012).

Standart belirleme bireyler hakkında karar vermek ya da sınıflandırma yapmak amacıyla performans düzeylerini kesme puanları ile belirleme olarak tanımlanmaktadır (Croker ve Algina, 1986; Cizek 2001; Livingston ve Zieky, 1982).

Standart belirleme yapılan sınavlar üzerine bir ya da daha çok kesme puanı belirleme süreci anlamına gelir. Kesme puanı cevaplayıcıların performanslarını iki ya da daha çok kategoriye ayırır. Örneğin geçti/kaldı ya da başlangıç düzeyi/yeterli/ileri düzey gibi iki ya da daha çok kategoride sınıflandırmalar yapılabilir. Kesme puanı belirleme çoğu alanda kullanılır, örneğin sınıf geçme, mezun olma, sertifika alma, üniversiteye giriş vb. (Cizek ve Bunch, 2007).

Kesme puanı belirleme de bir Karar verme sürecidir ve alanda kullanılır, hukuk, eğitim, tıp vb. sınıf geçme kalma ya da mezun olma gibi birçok durumda sınıflama yapmak kaçınılmazdır. Mehrens ve Lehmann'a (1991) göre karar vermek günlük bir iştir. Pek çok insan gün içinde yüzlerce karar verir ve doğru kararlar vermek için bilgiye ihtiyaç duyarlar.

Ölçme ve değerlendirmenin rolü de doğrulukla karar vermeyi sağlamaktır (Cizek ve Bunch, 2007).

Bir test puanı, bir kişi hakkında bir bilgi parçasıdır. Peki, bu bilgi karar vermede nasıl kullanılabilir? Bunun bir yolu kişi hakkındaki diğer bilgilerle birlikte her bir kişinin test puanını düşünmek kendi yargılarınızı kullanmak ve duruma göre karar vermektir. Bu duruma göre (case by case) karar verme metodu bazı önemli avantajlara sahiptir. Karar vermek için önceden bir ölçüte sahip olmadığınız için daha önce planlamamış olsanız bile kişi ile ilgi elde ettiğiniz her bir bilgiyi hesaba katabilirsiniz. Duruma göre karar verme, kişiyi bir bütün olarak düşünmenize olanak sağlar. Bunun yanında bu metot birçok eksikliğe de sahiptir. Öncelikle sübjektiftir. İki farklı karar verici aynı bilgilerden yola çıksalar da farklı kararlara varabilir. Kısacası bu metot testi alan kişilere adil davranılacağı güvencesini vermez. Bu nedenle kişilerin hepsine aynı davranmak için karar kurallarına ihtiyaç duyulur (Livingston ve Zieky, 1982).

Karar kuralının çok yaygın ve çok basit bir türü testi alan kişileri yüksek puan ve düşük puan grupları olarak ikiye ayırmaktır. Karar kuralları farklı test durumlarında kullanılabilir. Örneğin yüksek puan grubu sertifika almaya hak kazanır, düşük puan grubu sertifika alamaz. Daha karmaşık karar kuralları da uygulanabilir (Livingston ve Zieky, 1982).

Bu tür karar kuralları kullanılacağında yüksek ve düşük grubu birbirinden ayıracak bir nokta belirlemek gerekir.

Herhangi bir standart bazı yargı türlerine dayalıdır. Standart ne kadar iyi yeterli derecede iyidir sorusunun cevabıdır ve bu soru birilerinin yargısı tarafından cevaplanır. Bir geçme puanı seçmek bazı aşamalarda yargı içerir. Bu yargılar aşağıdaki açılardan önemlidir (Livingston ve Zieky, 1982);

1. Onları nitelendiren kişiler tarafından yapılır,
2. Onları yapan kişiler için anlamlıdır,
3. Bir testin amacını göz önünde bulundurmanın bir yolunu bulur.

Bu üç gereklilik ilişkilidir. Farklı kesme puanı seçme metotları farklı yargılar gerektirir.

1. STANDART BELİRLEME YÖNTEMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Standart belirleme yöntemlerinin alanyazında çeşitli sınıflamaları mevcuttur. Standart belirleme yöntemlerinin farklı sınıflamaları aşağıda verilmiştir;

Meskauskas (1976; Akt: Tanrıverdi, 2006);

- Durum Modelleri
- Süreç Modelleri

Hambleton ve Eignor (1979; Akt: Tanrıverdi, 2006);

- Yargısal Yöntemler
- Deneysel Yöntemler
- Birleştirilmiş Yöntemler

Jeager (1989; Akt: Tanrıverdi, 2006);

- Test Merkezli Yöntemler
- Öğrenci Merkezli Yöntemler

Kane (1994; Akt: Tülübaş, 2009);

- Analitik Yöntemler
- Holistik Yöntemler

Hambleton, Jeager, Plake ve Mills (2000; Akt: Korkmaz, 2015);

- Test Maddeleri ve Puanlama Anahtarı İçin Karar Verilen Yöntemler
- Öğrenci Görevi İçin Karar Verilen Yöntemler
- Puan Profilleri İçin Karar Verilen Yöntemler
- Öğrenci Hakkında Karar Verilen Yöntemler

Norcini (2003);

- Göreli Yöntemler
- Test Dayanaklı Mutlak Yöntemler
- Birey Dayanaklı Mutlak Yöntemler
- Anlaşma (Comprimise) Yöntemleri

Crocker ve Algina (2008);

- Bütünsel Etkiye Dayanan Yöntemler
- Test Maddelerine Dayanan (*Test Merkezli*) Yöntemler
- Testi Alanların Performansına Dayanan (*Performans Merkezli*) Yöntemler

Alanyazın incelendiğinde bu sınıflama yöntemlerinden en çok tercih edileni Jeager'ın (1989) test ve öğrenci merkezli yöntemler sınıflamasıdır. Bu çalışmada da Jeager'ın sınıflaması kullanılacaktır.

Tablo 1. Standart Belirleme Yöntemlerinin Sınıflandırılması*

Öğrenci Merkezli	Test Merkezli
Karşıt Gurup	Nedelsky
Sınır Gurup	Ebel
Up and Down	Angoff
	Değiştirilmiş Angoff
	Bookmark
	Mapmark
	Ortalama Kestirme
	Yes/No
	Jeager
	Doğrudan Uzlaşma
	Analitik Yargı Metodu
	Baskın Profil (DP)
	Judgmental Policy Capturing (JPC)

*Bu tablo incelenen kaynakların bir toplamı olarak oluşturulmuştur (Zieky ve Perie, 2006; Norcini, 2003; Crocker ve Algina 2008; Cizek ve Bunch, 2007; Livingston ve Zieky, 1982; Korkmaz, 2015; Tülübaş, 2009; Demir, 2014; Koyuncu, 2015; Taşdelen, 2009; Çetin, 2011; Gündeğer ve Doğen, 2014; Gündeğer, 2012; Tanrıverdi, 2006).

Öğrenci Merkezli Yöntemler	Sınır Gurup Karşıt Gurup Up and Down
Test Merkezli Yöntemler	Nedelsky Ebel Değiştirilmiş Ebel Angoff Genişletilmiş Angoff Değiştirilmiş Angoff Normatif Datanın Sunulmasıyla Uygulanan Angoff Yes/No İşaretleme (Bookmark) Haritalama (Mapmark) İş Gövdesi (Body of Work) Madde Tanımlayıcı Eşleştirme (IDM) Jeager Doğrudan Uzlaşma
Bütünsel (Holistic) Yöntemler	Doğrudan Uzlaşma Analitik Yargı Baskın Profil Judgmental Policy Capturing
Anlaşma (Compromise) Yöntemleri	Hofstee Beuk

Her metot beş temel adımdan oluşur. Bunların ilk ikisi hepsi için aynıdır fakat diğerleri metoddan metoda değişir (Livingston ve Zieky, 1982; Zieky ve Perie, 2006);

1. Yargıcılar seçilir.
2. Bilgi ve beceri sınırı tanımlanır.
3. Seçilen metodun kullanımı hakkında yargıcılar eğitilir.
4. Yargılar toplanır.
5. Bir geçme puanı seçmek için yargılar birleştirilir.

Aşağıda standart belirleme yöntemleri açıklanmıştır.

2. ÖĞRENCİ MERKEZLİ YÖNTEMLER

Öğrenci merkezli yöntemlerde testi alan bireyler göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılır. Yargıcılar test maddeleri hakkında değil testi alan bireyler hakkında yargıda bulunurlar.

Bu yöntemlerde her öğrenci için iki bilgiye ihtiyaç vardır (Livingston ve Zieky, 1982);

1. Öğrencinin test puanı ve
2. Öğrencinin bilgi ve yeteneğine yönelik bir yargı.

Bu yöntemlerde kullanılan yargılar aşağıdaki dört gerekliliği karşılamalıdır (Livingston ve Zieky, 1982);

1. Yargılar, nitelikli kişiler tarafından verilmelidir.
2. Yargılar, testin ölçmek istediği bilgi ve becerilere yönelik olmalıdır.
3. Yargılar, test anındaki öğrenci yeteneklerini yansıtmalıdır.
4. Yargılar, yargıcıların gerçek düşüncelerini yansıtmalıdır.

Birinci gereklilik tüm metodlar için önemlidir. Yargıcıların iki tür niteliğe sahip olması gerekir (Livingston ve Zieky, 1982);

1. Yargıcılar, her bir öğrencinin bilgi ve yeteneğine karar verebilmelidir.
2. Yargıcılar, testi geçebilecek bir öğrencinin bilgi ve beceri seviyesinin ne olması gerektiğini bilmelidir.

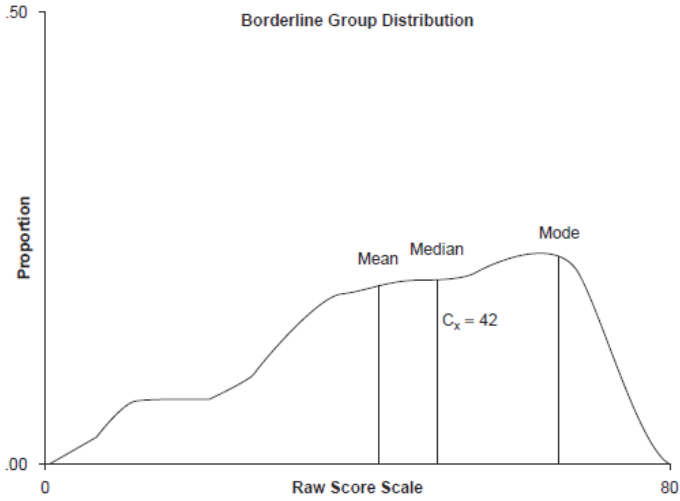
2. 1. SINIR GRUP METODU

Bu metodda yargıcılardan genellikle yeterli ya da yeterli değil şeklinde sınıflama yapmaları istenmektedir. Fakat bu sınıflama ne tam olarak yeterli ne de tam olarak yetersiz olan bireylerin yetenek düzeylerini sınıflamak söz konusu olduğunda yetersiz kalmaktadır. Bu gibi bir durumda kesme puanı belirlemek için kullanılan yöntem sınır grup yöntemi olmaktadır (Cizek ve Bunch, 2007). Sınır grup metodunda yargıcılardan

bireyleri yeterli yetersiz ve sınırda olmak üzere üç grupta sınıflamaları istenmektedir. Sınır grupta yer alan öğrencilerin puanlarının medyanı da geçme puanını verir (Cizek ve Bunch, 2007; Livingston ve Zieky, 1982).

Sınır Grup metodu aşağıdaki adımlar takip edilerek uygulanabilir (Livingston ve Zieky, 1982);

1. Yargıcıları seç.
2. Test edilen bilgi ve becerilerin yeterli, yetersiz ve sınırda seviyelerinin ne olduğunu tanımla.
3. Sınır grupta yer alan bireyleri belirle.
4. Sınır grupta yer alan bireylerin test puanlarını al.
5. Sınır grup puanları medyanını bularak geçme puanı olarak belirle.

Şekil 1. *Örnek Bir Sınır Grup Dağılımı*

Sınır grup metodunda ortalama yerine medyanın kullanılması oldukça önemlidir. Çünkü medyan uç değerlerden etkilenmemektedir. Uç değerlerin varlığı söz konusu olduğunda ortalama kullanımı yanlış geçme puanı belirlemeye neden olacaktır (Livingston ve Zieky, 1982).

Sınır gruptan elde edilen puanların birbirine yakın kümelenmesi önemlidir. Birbirine yakın kümelenen puanların varlığı yöntemin iyi işlediğinin göstergesidir. Bu yöntemin kötü işlemesinin nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Livingston ve Zieky, 1982).

1. Sınır gruba gerçekte ait olmayanların sınır grupta olması.

2. Yargıcıların yargılarının testin ölçmek istediği bilgi ve beceriler dışındaki performanslara dayalı olması.

3. Yargıcılar yargılarını verirken kendi bireysel standartlarına göre davranmaları.

Plake ve Hambleton (2001) genişletilmiş bir sınır grup metodu tanımlamışlardır. Çalışmalarında "temel, yeterli, ileri" kategorilerinin bir de alt kategorilerini (düşük, orta, yüksek) belirlemişlerdir. Uzmanlardan bireyleri bu dokuz kategoriden birine yerleştirmeleri istenir.

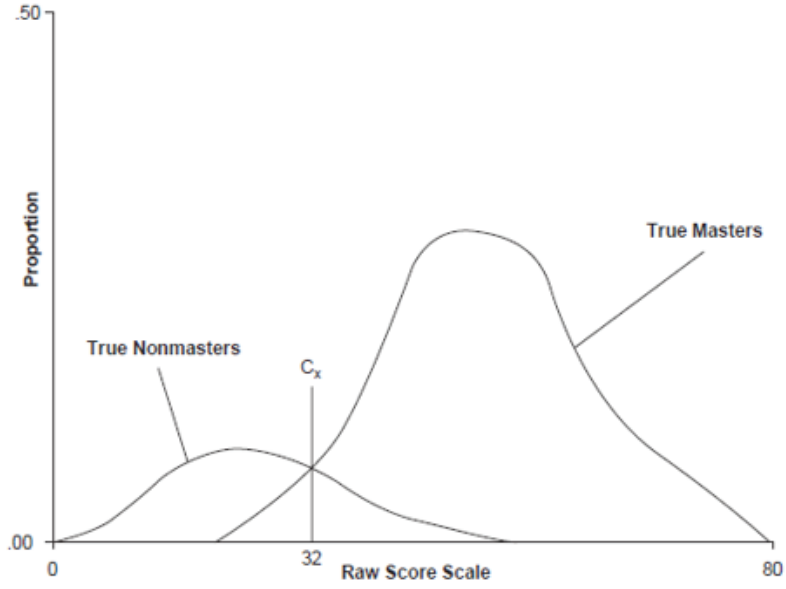
Bu yöntemin avantajı kolay uygulanabilir ve açıklanabilir olmasıdır. Dezavantajlarından biri ise sınır grupta yer alan öğrenci sayısının çok az olmasıdır. (Livingston ve Zieky, 1982). Bu durum geçme puanının stabil olmamasına neden olabilmektedir (Cizek ve Bunch, 2007).

Bir diğer dezavantaj, yargıcıların yanlılığı ve yargıların tutarsızlığıdır. Sınır grup prosedürünün geçerliliğini tehtit eden en büyük şey yargıcıların yargılarının testin ölçmek istediği bilgi ve beceriler dışındaki performanslara dayalı olması durumudur (Cizek ve Bunch, 2007).

2. 2. ZIT GRUPLAR METODU

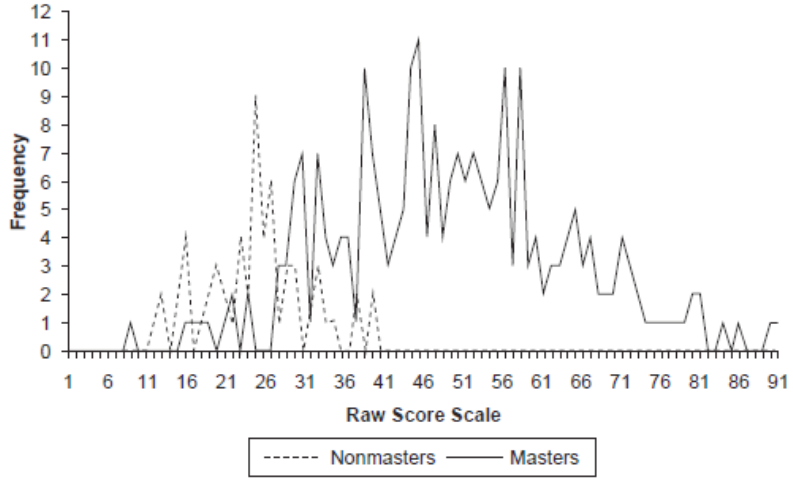
Zıt gruplar ilk olarak Berk (1976) tarafından "benzer bilinen gruplar geçerliliğinin genişletilmiş hali" olarak önerilmiştir. Bilinen gruplar prosedürü uzman olan ve olmayan öğrencileri birbirinden kesme puanıyla ayırmada kullanılır. İki grubun puanları bir grafikte gösterilir ve gerçek uzman ve gerçek uzman olmayan kişiler arasındaki farkı maksimize eden nokta bulunmaya çalışılır (Cizek ve Bunch, 2007).

Zıt gruplar metodunda yargıcılar bireyleri yeteneklerine göre uzman ya da uzman değil (ya da geçti kaldı) kategorilerinde iki sınıfa ayırır. Bu iki sınıfın puan dağılımları bir grafikte gösterilir ve bu grafikten yola çıkılarak iki grubu birbirinden ayıran bir nokta bulmak için analiz yapılır. Aşağıda örnek bir grafik verilmiştir (hipotetik veri ve düzeltilmiş eğri kullanılmıştır). Bu Şekil 2'de iki dağılımın kesişimi Cx ile gösterilmiş ve Cx=32 ham puanıyla temsil edilmiştir (Cizek ve Bunch, 2007).

Şekil 2. *Örnek Bir Zıt Grup Dağılımı*

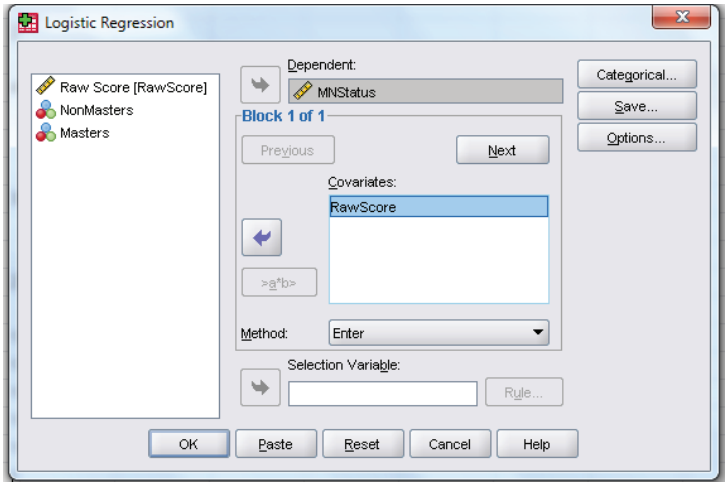
Bir örnekle Şekil 3'teki grafik verileriyle zıt gruplar açıklanmaya çalışılacaktır (Cizek ve Bunch, 2007).

Şekil 3. *Uzman ve Uzman Olmayan Grupların Dağılımı*

Yukarıdaki dağılımda uzman grup 250 kişiden oluşur, ortalaması 50 ve ss 15tir. Uzman olmayan grup ise 60 kişiden oluşur, ortalaması 25 ve ss 7dir. Bir kesme puanı belirlemek için yollardan biri; iki grubun da medyanları bulunup (24 ve 52) bu iki medyan arasındaki nokta (yani yine medyanı 38)

bulunur. Alternatik olarak ortalama da kullanılabilir (ortalama kullanılırsa 37,5). Kesme puanı belirlemek için bir başka yöntem de lojistik regresyondur (Cizek ve Bunch, 2007). Yukarıdaki örnekteki veriler kullanılarak SPSS yardımıyla lojistik regresyon yapılacak olunursa bağımlı değişken kısmına yargıcının uzman ve uzman değil sınıflamasını yaptığı değişken (1-0 şeklinde) atılır ve Covariate kısmına ham puanlar atılır ve ok tıklanır (Şekil 4).

Şekil 4. *SPSS'te Lojistik Regresyon Penceresi*

Elde edilen çıktılar;

Tablo 2. *Zıt Gruplar için Lojistik Regresyon Sonuçları*

Model Summary

Step	–2 Log Likelihood	Cox & Snell *R*-Square	Nagelkerke *R*-Square
1	152.696 a	.387	.619

[a]Estimation terminated at iteration number 7 because parameter estimates changed by less than .001.

Variables in the Equation

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 a	Raw Score	.198	.027	53.598	1	.000	1.219
	Constant	–5.288	.818	41.810	1	.000	.005

[a]Variable(s) entered on step 1: RawScore

Tablo 2'de üstteki tablo model katsayısının başarılı bir şekilde kestirildiğini gösterir, alttaki tablo ise zıt gruplar ile kesme puanı belirlemek için yapılacak hesaplamalarda ihtiyaç duyulacak olan lojistik regresyon model katsayılarını içerir.

Genel regresyon eşitliği (Cizek ve Bunch, 2007);

y*=a+b(x)

y*,bir cevaplayıcı için çıktı değişken (MNStatus) üzerinden tahmin edilen değerdir;

a, sabittir;

b, regresyon fonksiyonunun eğimidir;

x, bir cevaplayıcının gözlenen puanıdır (Raw Score).

Yukarıdaki eşitliğe tablodaki a ve b değerlerinin karşılıkları yerleştirilirse;

y*=-5.288+.198(x)

Uzman (1) ve uzman olmayanları (0) en iyi ayıran nokta 0,5 (0 ve 1'in ortası) olacağından y yerine yazılır;

.50=-5.288+.198(x)

Böylece x yani kesme puanı 29,23 olarak belirlenir. Dikkat edilecek olursa ortalama ve ortanca kullanılarak belirlenen kesme puanlarından oldukça farklı bir sonuç çıkmıştır. Bunun nedeni küçük örneklemlerde standart hatanın büyük oluşudur. Bu yüzden örneklem yeterince büyük olmadığında zıt gruplar yöntemiyle kesme puanı hesaplanırken ortalama ve ya ortancanın kullanılması önerilmektedir (Cizek ve Bunch, 2007).

Livingston ve Zieky'ye göre (1982), bu metodun uygulanması için aşağıdaki adımların takip edilmesi gerekmektedir;

1. Yargıcıları seç.

2. Test edilen bilgi ve becerilerin yeterli ve yetersiz seviyelerini tanımla.

3. Becerileri yargılanacak olan bireylerin örneklemini seç (tüm bireyler kullanılacaksa bu adımı geç).

4. Seçtiğin bireylerin test puanlarını ve yargıcı kararlarını topla. Bireylerin puanlarını yargıcılar bilmemelidir.

5. Yargıcı kararlarına göre bireyleri yeterli ve yetersiz grubuna ata. Yeterli kategorisindeki her bir puan seviyesindeki bireylerin yüzdeliğini (örneğin her 5 puanlık dilimden random 10 cevaplayıcı seçilebilir) hesapla (eğer grupta az kişi varsa grup birleştirme yap).

6. Hesapladığın yüzdelikleri düzenlemek için düzleştirme metodunu kullan.

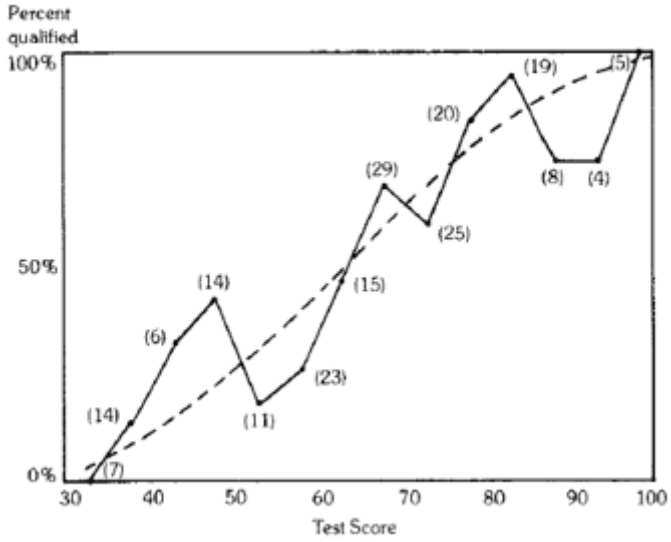
7. Düzleştirilmiş yüzdelerden kesme puanını belirle.

2. 2. 1. Düzleştirilmiş Data

Yeterli olan kişilerin her bir puan seviyesindeki bireylerin yüzdelikleri hesaplandığında bir seviyeden diğerine sabit bir şekilde (istikrarlı) değişmediği görülebilir. Yani zik zak çizen bir grafik görülebilir. Bu durumda düzleştirme yapmaya gidilir. Tablo 3'te verilen verilerle çizilen Şekil 5'teki grafik vasıtasıyla örneklenmeye çalışılmıştır (Livingston ve Zieky. 1982). Kesikli çizgi düzleştirilmiş veriyi temsil etmektedir.

Tablo 3. *Düzleştirme Örneği Verisi*

Test Puanı	Cevaplayıcı Sayısı			Yeterli Yüzde
	Yeterli	Yetersiz	Toplam	
96-100	5	0	5	100
91-95	3	1	4	75
86-90	6	2	8	75
81-85	18	1	19	95
76-80	17	3	20	85
71-75	15	10	25	60
66-70	20	9	29	69
61-65	7	8	15	47
56-60	6	17	23	26
51-55	2	9	11	18
46-50	6	8	14	43
41-45	2	4	6	33
36-40	2	12	14	14
31-35	0	7	7	0
0-30	0	3	3	0

Şekil 5. *Grafiksel Düzleştirme Örneği*

Birçok düzleştirme tekniği vardır. Görece daha basit olan grafiksel düzleştirme tekniği Şekil 5'teki örnekte kullanılmıştır.

Bir diğer düzleştirme yöntemi olan hareken eden ortalamalar (moving average) Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. *Hareken Eden Ortalamalar (Moving Average) Yöntemiyle Düzleştirme*

Test Puanı	Cevaplayıcı Sayısı		"Düzleştirilmiş" Yeterli Yüzde
	Yeterli	Toplam	
96-100	5	5	.
91-95	3	4	(5+3+6)/(5+4+8)=82%
86-90	6	8	(3+6+18)/(4+8+19)=87%
81-85	18	19	(6+18+17)/(8+19+20)=87%
76-80	17	20	(18+17+15)/(19+20+25)=78%
71-75	15	25	(17+15+20)/(20+25+29)=70%
66-70	20	29	(15+20+7)/(25+29+15)=61%
61-65	7	15	…

Farklı düzleştirme teknikleri farklı sonuçlar yani farklı kesme puanları vermektedir. Fakat bu sonuçlar birbirinden çok uzak değildir.

Geçme puanını belirlemek için mantıklı bir seçim düzleştirilmiş grafikte görüldüğü gibi yeterli sınıfındaki verilerin %50 noktasını belirle-

mektir. Bu da yaklaşık 65'tir (Livingston ve Zieky. 1982).

Belirlenecek olan kesme puanın her bir gruba düşecek olan kişi sayısından etkilenmesi söz konusu olabilir. Özellikle yeterli ya da yetersiz olarak yapılan sınıflandırmadan herhangi birinde diğerine göre ciddi bir kişi sayısı farklılığı söz konusu olduğunda elde edilen kesme puanı gerçeği yansıtmamaktadır (Tülübaş, 2009).

Livingston ve Zieky (1982) zıt gruplar yönteminde değerlendirilecek grubun tamamına ilişkin bir değerlendirme yapmanın her zaman mümkün olmayacağını belirtmektedirler. Özellikle gruplarda yer alan kişi sayısı fazla olduğunda. Bu gibi durumlarda rastgele kişilerin seçilerek evreni temsil edecek bir örneklem oluşturulması önerilmektedir. Bunu yapabilmek için en çok tercih edilen yöntem ise puan aralıkları oluşturmaktır. Her bir puan aralığına düşecek kişiler tesadüfî olarak seçilmektedir. Her bir puan aralığına düşecek kişilerin toplam kişi sayısını ne kadar temsil edeceği ise yönteme yapılan en önemli eleştiridir. Kane (1994) bu yöntem ile elde edilecek kesme puanın tüm kişilere genellenebilirliği açısından sorun yaratabileceğini belirtmiştir. Değerlendirilecek olan grubun performansına bağlı bir yöntem olduğunu ve temsili grubun yeterli olmadığı durumlarda belirlenecek olan performans standartlarının uygun olmadığını belirtmektedir (Tülübaş, 2009).

2. 3. YUKARI AŞAĞI METODU

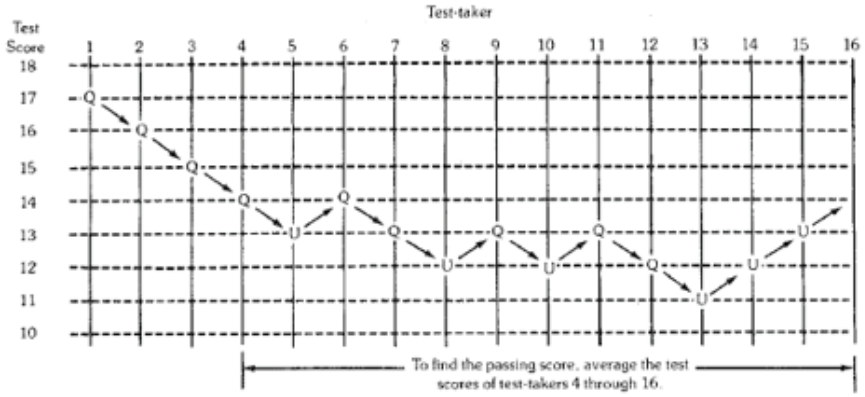
Bu metod zıt gruplar metodunun bir çeşididir. Aşağıdaki adımlar takip edilerek uygulanır (Livingston ve Zieky. 1982);

1. Geçme puanı olacağını düşündüğünüz puana sahip bir kişi seç. Bu bireyin becerilerini yargılat.

2. Eğer birinci kişi yeterli kategorisine yerleştirilirse daha düşük puana sahip bir kişi seç ya da tam tersi. İkinci bireyin becerilerini yargılat.

3. İkinci adımı tekrar ederek bir önceki bireyin puanına göre aşağı ya da yukarı kararını ver.

Bir süre sonra puanlar geçme puanı yakınlarında yoğunlaşmış olacaktır. Şekil 6'da bir örnek gösterilmiştir.

Şekil 6. *Up and Down Metodu Örneği*

Burada geçme puanı belirlenirken grafiğin zik zak çizmeye başladığı yerden yani 4. Bireyden 16. Bireye kadar olan bireylerin puanları ortalaması geçme puanı olara belirlenir.

Bu yöntemin bir çeşidi aynı anda birden fazla bireyin yargılatılmasına dayanır. Örneğin aynı puanı alan üç kişi puanlatılır ve üç kişiden ikisi yeterli olarak sınıflandırılırsa o zaman daha düşük puanlı üç kişi seçilir ya da tam tersi.

3. TEST MERKEZLİ YÖNTEMLER

Test merkezli yöntemlerde yargıcılar testteki maddeler hakkında yargılarda bulunurlar. Bu yöntemlerde odaklanılan testlerdir. Yargıcılar sınır grupta yer alan cevaplayıların testte yer alan her bir maddeye doğru cevap verme olasılıkları hakkında yargıda bulunurlar. Bu yöntemler testin uygulanmasından önce ya da sonra kullanılabilir (Livingston ve Zieky. 1982).

Aşağıda test merkezli yöntemler açıklanmıştır.

3. 1. NEDELSKY YÖNTEMİ

Nedelsky yöntemi, Leo Nedelsky tarafından 1954 yılında önerilmiştir (Livingston ve Zieky, 1982). Bu yöntem her uzmanın, minimum geçme puanı alabilecek öğrencilerin hangi yanlış seçenekleri eleyebileceklerini tahmin etmesine dayalıdır. Nedelsky geçme kalma sınırında olan öğrencileri F-D öğrenciler olarak adlandırır (Cizek ve Bunch, 2007; Cizek, 2001). Nedelsky yöntemi minimum yeterlilik düzeyindeki öğrencinin verilen testi çözerken eleme yaparak doğru cevaba ulaşmaya çalıştığını savunur (Cizek ve Bunch, 2007; Livingston ve Zieky, 1982). Minimum geçme puanı (MGP) her öğrenci için o maddede elenmeksizin kalan seçenek sayısıdır ki bu da minimum yeterlilik düzeyindeki bir öğrencinin şans başarısıdır (Tanrıverdi, 2006).

Bu yöntem en eski standart belirleme yöntemlerinde biridir (Cizek, 2001). Günümüze kadar yöntemin devamlılığını sağlamasının en önemli sebepleri; yöntemin anlaşılır olması, uygulamasının kolay olması ve en önemlisi günümüzde en çok tercih edilen başarı testlerine yani çoktan seçmeli testlere uygulanabilir olmasıdır (Tülübaş, 2009).

Nedelsky yöntemi ile standart belirlemenin aşamaları aşağıda verilmiştir;

1. Her uzman (alanında nitelikli) her madde için minimum yeterliğe sahip öğrencinin eleyebileceği seçenekleri belirler.

2. Her madde için uzman, kalan seçenek sayısının tersini kaydeder. Örneğin; beş seçenekli bir test maddesinde iki seçenek elenirse kalan (elenmeyen seçenek) üç seçenek 1/3 (bu değer her maddenin "Nedelsky değeri" olarak adlandırılır (Cizek ve Bunch, 2007)) olarak rapor edilir.

3. Testteki her soru için elde edilen elenmeyen seçenek sayısının tersinin toplamı M olarak adlandırılır ve bu değer tek bir uzmanın o test için belirlemiş olduğu kesme puanını ifade eder.

4. Tüm uzmanların M değerlerinin ortalaması alınır (μ_M). Nedelsky genel geçme puanının ($\mu_M + k\sigma_M$) şeklinde belirlenmesini önermektedir. Buradaki k değeri 0,5 ile 1,0 arasında seçilen keyfi bir değerdir. Bazı kullanıcılar tarafından bu şekilde k değeri seçilerek elde edilen kesme puanı belirleme yöntemi eleştirilmiştir ve bunun yerine kesme puanı olarak sadece μ_M kullanılmasını daha doğru kabul etmişlerdir (Meskauskas, 1976; Akt: Crocker ve Algina, 2008).

Nedelsky yöntemi ile minimum geçme puanı aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanabilir (Tanrıverdi, 2006);

$$\tau_{cj} = \sum_{i=1}^{n} (qi - k_{ij})^{-1}$$

τ_j : j uzmanın belirlediği kesme puanı

qi: i maddesindeki seçenek sayısı

k_{ij} : j uzmanının minimum yeterlilikteki bir öğrencinin yanlış olarak eleyebileceğini düşündüğü seçenek sayısı

n: testteki soru sayısı

Uzmanlara ait MGP'lerin ortalaması (ortancası veya trimmed mean) ile de testin nihai geçme puanı belirlenir (Livingston ve Zieky, 1982).

Tablo 5. *Nedelsky Metodunun Hesaplanması Örneği*

Question	Answers*	Number of answers *not* eliminated	Expected score
1	A (B) ~~C~~ ~~D~~ ~~E~~	2	1/2 = .50
2	~~A~~ ~~B~~ ~~C~~ ~~D~~ (E)	1	1/1 = 1.00
3	~~A~~ ~~B~~ C (D) ~~E~~	2	1/2 = .50
4	A ~~B~~ C (D) ~~E~~	3	1/3 = .33
5	(A) ~~B~~ ~~C~~ ~~D~~ ~~E~~	1	1/1 = 1.00
6	A B (C) D E	5	1/5 = .20
7	A B C ~~D~~ (E)	4	1/4 = .25
8	(A) B ~~C~~ D E	4	1/4 = .25
9	A (B) C D E	5	1/5 = .20
10	A (B) C D E	5	1/5 = .20
			Sum = 4.43
Expected total score = 4.43			

*A circle indicates the correct answer; an X indicates an answer the borderline test-taker would eliminate.

Tablo 5'te Nedelsky yönteminin uygulama örneği verilmiştir.

Nedelsky yönteminin sınırlılıkları aşağıda sıralanmıştır.

- Çoktan seçmeli maddeler için uygulanabilirdir. Bu bir sınırlılık olarak görülmektedir.
- Aynı zamanda bu konudaki başka bir sınırlılık da testte yer alan tüm maddelerin eşit seçenek sayısına sahip olmaları gerekliliğidir.
- Bir diğer sınırlılık uzmanların maddelere sadece belli olasılık değerlerini verebilmeleridir. Örneğin madde beş seçenekli ise verilebilecek puanlar 0.20, 0.25, 0.33, 0.50 ve 1.00'dir (Cizek ve Bunch, 2007).
- Bir teste ilişkin birden fazla kesme puanı elde edilmesi gereken durumlarda Nedelsky yöntemi kullanılmamaktadır. Geçme-kalma, başarılı-başarısız ya da yeterli-yetersiz olarak bir ayrım yapılması gereken durumlarda kullanılmaktadır (Tülübaş, 2009).

3. 2. EBEL METODU

Ebel metodu 1972'de Ebel tarafından önerilmiştir (Cizek ve Bunch, 2007; Crocker ve Algina, 2008). Ebel metodu genellikle tıp ve sağlıkla ilişkili alanlarda ayrıca sınıf başarılarında geçme puanı belirlemede sıklıkla kullanılan bir metoddur (Cizek ve Bunch, 2007

Test merkezli bir standart belirleme yöntemi olan Ebel metodunda yargıcıların her bir madde için iki aşamalı karar vermeli beklenmektedir (Cizek ve Bunch, 2007). Öncelikle bir maddenin güçlüğü (kolay, orta, zor) hakkında ve uygunluğu ya da önemliliği (gerekli, önemli, kabul edilebilir, tartışılabilir) hakkında karar vermeleri beklenmektedir. 3x4=12 hücreli bir tabloya maddeleri yerleştirmeleri beklenmektedir (Pell ve Roberts (2006) 3x3 lük bir matris kullanıldığını söylemektedir yani tartışılabilir kategorisini kullanmamaktadır). Yargıcılardan beklenen ikinci görev ise her bir hücre için sınır yeterlilikte bulunan kişilerin başarı yüzdelerini belirtmeleridir (Poggio, Glasnapp ve Eros, 1981; Livingston ve Zieky, 1982; Cizek ve Bunch, 2007; Zieky ve Perie, 2006; Çetin, 2011). Bu durum Tablo6'da özetlenmeye çalışılmıştır (Livingston ve Zieky, 1982).

Tablo 6. *Ebel Metodu İçin Yagıcı Kararları Örneği*

Uygunluk	Güçlük		
	Kolay	Orta	Zor
Gerekli	Madde: 1.4.7.8.13 Yargı: 95 % doğru	Madde: 11.15.22 Yargı: 85 % doğru	Madde: 21 Yargı: 80 % doğru
Önemli	Madde: 2.6.9 Yargı: 90 % doğru	Madde: 10.14.20 Yargı: 75 % doğru	Madde:16.25 Yargı: 60 % doğru
Kabul Edilebilir	Madde: 5 Yargı: 80 % doğru	Madde: 12.18 Yargı 55 % doğru	Madde: 19.23 Yargı: 35 % doğru
Sorgulanabilir	Madde: 3 Yargı: 50% doğru	Madde: yok Yargı: yok	Madde: 17.24 Yargı: 20 % doğru

Ebel metodunda yargıların toplanması için Livingston ve Zieky (1982) aşağıdaki adımların takip edilmesini önermektedir;

1. Öncelikle yargıcılardan her bir maddeyi 12 hücreden birine yerleştirmeleri istenir.

2. Aşağıdaki adımlar izlenerek her bir madde için tartışılır;

a. Yargıcıların kolay, orta ve zor kategorilerine kaçar madde yerleştirdikleri sorulur. Sonra nedenlerini açıklamaları istenir.

b. Yargıcıların gerekli, önemli, kabul edilebilir ve tartışılabilir kategorilerine kaçar madde yerleştirdikleri sorulur. Sonra nedenlerini açıklamaları istenir.

c. Eğer isterlerse yargıcılara yeniden sınıflama şansı verilir.

3. Her bir hücredeki sorular için sınır gurupta olanların yüzde kaçı-

nın o soruyu/soruları doğru yanıtlayabileceğini yazmaları istenir.

4. Aşağıdaki adımlar izlenerek her bir hücre için tartışılır;

a. Her yargıcının ilgili hücre için belirledikleri yüzdeleri söylemeleri istenir.

b. En yüksek ve en düşük yüzde değerini belirleyenlerden bunun nedenini açıklamaları istenir.

c. Eğer isterlerse yargıcılara kararlarını değiştirme şansı verilir. Sınır gurupta olan kişilerin performansının nasıl olması gerektiğinin yargıcılar tarafından doğru anlaşıldığına emin olunur.

5. Yargılar toplanır.

Her bir yargıcı için ayrı ayrı elde edilen bu tabloda ilgili yargıcıya ait kesme puanı her hücrede bulunan madde sayısı ve yüzdelik değer çarpılarak ve elde edilen bu 12 çarpım toplanarak bulunur. Bu durum Tablo 7'de özetlenmeye çalışılmıştır (Crocker ve Algina, 2008).

Tablo 7. *200 Maddeli Bir Test İçin Ebel Standart Belirleme Yöntemi Kullanılarak Tek Bir Yargıcı Tarafından Sınıflanan Maddelerin Yüzdeleri*

Uygunluk	Güçlük		
	Kolay	Kolay	Kolay
Gerekli	90% (20 madde)	50% (25)	10% (5)
Önemli	60% (35)	30% (22)	20% (10)
Kabul Edilebilir	40% (19)	20% (12)	10% (15)
Sorgulanabilir	25% (7)	– (20)	– (10)
$X_c=\sum p(M)=.90(20)+.50(25)+.10(5)+.60(35)+.30(22)$ $+.20(10)+.40(19)+.20(12)+.10(15)+.25(7)+0(20)+0(10)=73.85$			

Minimum kesme puanının her bir yargıcı için belirlenmesinde aşağıdaki formül kullanılabilir (Crocker ve Algina, 2008);

$$X_C = \Sigma p(M)$$

X_c=Yargıcının belirlediği kesme puanı,

p=Sınır guruptaki bireyin o soruyu doğru yanıtlama yüzdesi,

M=Hücreye yerleştirilen madde sayısıdır.

12 hücrenin toplamı X_c'yi verecektir. Birden çok yargıcı kullanıldığı

durumlarda elde edilen X_c'lerin ortalaması alınır. Bu değer aynı zamanda testteki madde sayısına bölünerek bir doğru oranına dönüştürülebilir (Crocker ve Algina, 2008). Örnek olarak 5 yargıcının 100 maddelik bir testin geçme puanını belirlemek için yaptıkları Ebel uygulaması Tablo 8'den incelenebilir (Cizek ve Bunch, 2007).

Tablo 8. *Ebel Standart Belirleme Yönteminin Gösterimi*

Uygunluk Kategorisi	Güçlük Kategorisi	(A) Kategorisine Koyulan Madde Sayısı	(B) Kategorisine Koyulan Madde Sayısı	(A×B)
Gerekli	Kolay	94	100%	9,400
	Orta	0	100%	0
	Zor	0	100%	0
	Toplam	94		
Önemli	Kolay	106	90%	9,540
	Orta	153	70%	10,717
	Zor	0	50%	0
	Toplam	259		
Kabul Edilebilir	Kolay	24	80%	1,920
	Orta	49	60%	2,940
	Zor	52	40%	2,080
	Toplam	125		
Sorgulanabilir	Kolay	4	70%	280
	Orta	11	50%	550
	Zor	7	30%	210
	Toplam	22		
TOPLAM		500		37,630
		Geçme Yüzdesi (C_x) = 37,630 / 500 = 75.46 %		

3. 2. 1. Değiştirilmiş (Modified) Ebel Metodu

Değiştirilmiş Ebel prosedüründe gerekli, önemli ya da yerinde olarak maddeler kategorize edilir (Case & Swansen, 1998; Akt: Ben-David, 2000). Maddeleri kategorilere yerleştirildikten sonra yargıcılardan her bir

kategori için sınır yeterlilikte bulunan kişilerin başarı yüzdelerini belirtmeleri istenir. Her kategorideki madde sayısı ve yüzde değerleri çarpılır ve hepsi toplanarak testin geçme puanı belirlenmiş olur (Ben-David, 2000).

Ebel metodu ikili ya da çoklu seçeneğe sahip maddelere uygulanabilir. Hatta bu iki madde türünün bir arada olduğu karma testlere de uygulanabilir (Cizek ve Bunch, 2007).

Berk (1984); uzmanların her bir soru için yapmış oldukları değerlendirmelerin oldukça zor olduğunu söylemektedir. Bu yöntem için uzmanlardan her bir soru için değerlendirme yapmaları istenilen önemlilik ve zorluk boyutlarının birbirlerinin içine girdiğini ve yeteri kadar ayrıştırılamadığını savunmaktadır (Ebel,1972; Akt: Tülübaş, 2009).

Ebel yönteminde belirlenen güçlük ve uygunluk boyutlarının ilişkili bulunabilmesi oldukça zordur. Bu yüzden bu yöntemi kullanmak diğer bahsedilen yöntemlere göre uzmanların anlaması ve uygulaması açısından daha zordur (Hambleton ve Pitoniak, 2006; Akt: Korkmaz, 2015).

3. 3. ANGOFF METODU

Wiliam H. Angoff tarafından 1971'de önerilen ve meslektaşı Ledyard Tucker'e atfedilen (ki bu anlamde Tucker metodu olarak anılır (Cizek ve Bunch, 2007)) bu metot Nedelsky metoduna benzer. Angoff metodunda her bir madde için yargıcılardan sınır gurupta yer alan kişilerin o maddeyi doğru cevaplama olasılığının ne olduğuna karar vermeleri istenir (Livingston ve Zieky, 1982). Sınır gurup kabul edilebilir ve kabul edilemez performanslar arasındaki sınırdır (Cizek ve Bunch, 2007).

Yargıcılar olasılık terimi kullanarak cevap vermede zorluk yaşayabilirler. Bu gibi durumlarda sınır gurup üyesi olan yüz kişiden kaçının o maddeye doğru cevap verebileceğine ilişkin yargılarını ifade etmeleri istenebilir. Eğer madde çoktan seçmeliyse doğru cevaplama olasılığı en az şansla doğru cevaplama oranı kadar olmalıdır (beş seçenekli bir madde için 1,00/5=0,20) (Livingston ve Zieky, 1982).

Her bir uzman minimum yeterlilikteki kişinin maddeyi doğru cevaplama olasılığını tahmin eder. Uzmanların her bir madde için belirlediği doğru cevaplama olasılıkları toplanarak tüm maddeler için o uzmana ait önerilen kesme puanı belirlenir. (Crocker ve Algina, 2008).

Angoff, (1984) uzmanlar arasında uzlaşma olmaması durumunda bunun 2 nedeni olabileceğini söylemiştir:

1. Uzmanların geçme-kalma sınırındaki öğrenci kavramından aynı anlamı çıkarmamaları

2. Bu kavramdan aynı anlamı çıkarsalar bile test maddelerinde doğru olasılık tahmini yapamamaları (Korkmaz, 2015).

Yargıcıların fikir birliğine ulaşabilmeleri için takip edilebilecek bir süreç aşağıda önerilmiştir (Livingston ve Zieky, 1982; Zieky ve Piere, 2006);

1. Sadece ilk birkaç soru için ilk yargılar öğrenilir.

2. Bu soruların her biri için aşağıdaki prosedür izlenerek kısa bir tartışma yapılır;

a. Her bir madde için her bir yargıcı olasılık ya da yüzdelik değerini söyler. Bunlar tahtaya ya da bir kâğıda not edilir. Eğer bu değerler %10-15 kadar birbirine yakın değerler ise bir diğer maddeye geçilir.

b. Eğer değerler benzer değilse; en yüksek ve en düşük değeri veren yargıcılardan bunun nedenlerini açıklamaları istenir.

c. Yargıcılara eğer isterlerse kararlarını değiştirebilecekleri söylenir. Yargıcıların sınır guruptaki kişilerin performans tanımlarını doğru anladıklarından emin olunur.

3. İlk birkaç madde tartışıldıktan sonra diğer maddelere geçilir.

4. Kalan maddeler için 2. Adımdan başlanarak süreç tekrarlanır ve yargıcılara eğer isterlerse kararlarını değiştirme şansı verilir.

5. Yargılar toplanır.

Yargıcıların verdikleri olasılıkların her bir madde için ortalaması alınarak o maddenin sınır gurupta olan bir kişi için doğru cevaplanma yüzdesi elde edilir. Daha sonra elde edilen değerlerin ortalaması, ortancası ya da kırpılmış (trimmed) ortalaması alınarak geçme puanı elde edilmiş olur (Livingston ve Zieky, 1982).

Yargıcıların geçme puanları için ayrıca bir standart hata da hesaplanabilir ve standart hatanın düşük oluşu yargıcılar arası uyum olduğunun bir kanıtı olur. Angoff metodu için hesaplamalar aşağısdaki formül kullanılarak yapılabilir (Tanrıverdi, 2006).

$$\tau_{cj} = \sum_{i=1}^{n} (p_{ij})$$

τ_{cj} : j uzmanın belirlediği kesme puanı

p_{ij} : minimum yeterlik düzeyindeki bir öğrencinin j uzmanı tarafından belirlenen i maddesini doğru cevaplayabilme yüzdesi

n : testteki madde sayısı

3. 3. 1. Şans Düzeltmesi

Çoktan seçmeli maddelerden oluşan testler için şans düzeltmesi kullanımı yaygın bir uygulamadır. Örneğin, 5 seçenekli maddelerden oluşan bir test için yanlış seçenek sayısı 4 olur ve geleneksel olarak yanlış cevap sayısının ¼'ü çıkartılır. Şans düzeltmesi için aşağıdaki adımlar takip edilebilir (Livingston ve Zieky, 1982);

1. Beklenen yanlış cevap sayısı, testteki madde sayısından beklenen doğru cevap sayısı çıkarılarak bulunur.

2. Beklenen yanlış cevap sayısı test maddelerinin yanlış seçenek sayısına bölünür (5 seçenekli maddeler için 4' e bölünür).

3. Bölümden elde edilen puan beklenen doğru cevap sayısından çıkartılır.

Örneğin eğer 5 seçenekli 10 maddelik bir testten beklenen doğru sayısı 4,43 ise;

1. 10-4,43=5,57
2. 5,57/4=1,39
3. 4,43-1,39=**3,04** olur.

Angoff yöntemine ilişkin yapılan çok fazla uygulama olduğu için zaman içerisinde çeşitlemeleri de ortaya çıkmıştır Angoff ve çeşitlemeleri "Angoff Prosedürleri" olarak anılır ve standart belirleme çalışmalarında en çok kullanılan metotlardan biridir (Cizek ve Bunch,2007).

3. 3. 2. Değiştirilmiş Angoff

Angoff metodlarından biri "Değiştirilmiş Angoff", aynı maddeleri aynı puanlayıcılara iki kere puanlatma esasına dayanır. Puanlayıcılar hem kendi puanlarını hem diğer puanlayıcıların puanlarını görür. Burada puanlayıcıların aşırı uç değerleri görüp aslında bir uzlaşmaya varmalarını sağlamaktır. Bu puanların ortalama ve standart sapmaları hesaplanır. İkinci uygulamada standart sapmaların bariz bir şekilde düştüğü Tablo 9'da görülebilir (Cizek ve Bunch, 2007). Bu yöntemde birden fazla kesme puanı belirlemek mümkündür.

Tablo 9. *Angoff Standart Belirleme Yöntemi İçin Bir Uygulama Örneği*

Rater	Items Number													Means(SD)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1	90 80	90 90	100 90	100 100	100 90	90 90	90 100	90 90	90 80	60 70	90 90	100 90	90 90	90.8(10.38) 88.5(8.01)
2	60 70	80 80	50 60	60 70	70 80	90 90	70 80	60 70	30 40	40 50	40 60	50 60	70 60	59.2(17.06) 66.9(13.78)

3	90 90	70 80	80 90	80 70	100 80	60 60	80 70	80 80	80 80	60 60	50 60	90 90	80 70	76.9(13.77) 75.4(11.27)
4	70 70	60 60	60 70	80 70	90 80	80 80	80 70	70 70	70 70	60 70	50 70	90 80	90 80	73.9(12.61) 72.3(5.99)
5	90 80	60 70	90 90	40 60	80 80	60 60	80 70	70 70	60 70	60 70	90 80	70 70	80 70	71.5(15.19) 72.3(8.32)
6	60 70	60 60	80 70	60 70	70 70	70 70	80 70	80 80	60 60	50 50	70 70	80 80	90 90	70.0(11.55) 70.0(10.00)
7	90 80	50 60	80 80	60 70	60 60	70 70	70 60	70 80	70 80	60 50	80 80	80 70	70 80	70.0(10.80) 70.8(10.38)
8	80 70	50 50	70 80	80 70	40 50	90 90	70 70	70 80	60 70	60 70	70 70	70 80	80 80	68.5(13.45) 71.5(11.44)
9	80 90	70 70	60 70	70 70	60 60	80 80	90 60	60 70	60 70	30 60	50 60	60 70	90 80	63.1(15.48) 70.0(9.13)
10	80 80	90 70	90 90	40 60	100 100	80 80	100 90	70 80	80 70	90 80	100 80	70 80	80 90	82.3(16.41) 80.8(10.38)
Means	79 78	68 70	77 78	67 71	77 75	77 77	77 74	72 77	66 69	57 63	69 72	76 77	82 79	72.6(9.11) 73.9(6.35)

3. 3. 3. Genişletilmiş Angoff

Yapılandırılmış tepki maddelerinde kullanılan Angoff metodu "genişletilmiş Angofftur" (Hambleton ve Plake, 1995; Akt: Cizek ve Bunch, 2007). Her bir çoktan seçmeli test maddesi için cevaplayıcı sınır performansının olasılığını belirlemek yerine her bir yapılandırılmış tepki maddesi üzerinde sınır gurupta olanların alacağına inandıkları ölçek puanını tahmin ederler. Bu metot karışık puanlama yapıldığında elverişli bir şekilde kullanılabilir. Puanlayıcılar ikili puanlanan maddeler için geleneksel olasılık tahmini, çoklu puanlanan maddeler için ölçek puanı tahmini yaparlar. Sonrasında orijinal angoff daki gibi ortalamalar alınır. 6 puanlayıcının 8 rubrik maddesini (0-4 kategorilerine sahip, rubrikten toplam 0-32 arasında puan alınmaktadır) iki kere puanladığı ve buna göre hesaplamalarının yapıldığı bir Tablo 10 aşağıda verilmiştir (Cizek ve Bunch, 2007). Bulunan kesme puanı madde sayısıyla çarpıldığında (2,69x8=**21,52**) geçme puanı bulunur.

Tablo 10. *Genişletilmiş Angoff Uygulaması İçin Bir Örnek*

Madde	Yargıcı						Mean (SD)
	1	2	3	4	5	6	
1	2 3	3 3	2 3	2 3	3 3	1 2	2.17(.753) 2.83(4.08)
2	1 2	2 2	1 2	2 2	2 3	1 2	1.50(.548) 2.17(.408)
3	2 3	2 3	2 3	2 3	2 3	2 2	2.00(.000) 2.83(.408)

4	3 3	3 3	2 3	2 3	3 3	3 2	2.50(.548) 3.00(.000)
5	1 2	1 2	2 2	1 2	2 2	1 1	1.33(.516) 1.83(.408)
6	2 3	3 3	3 3	2 3	3 3	2 2	2.50(.548) 2.83(.408)
7	3 3	2 3	2 3	2 3	3 3	2 3	2.33(.516) 3.00(.000)
8	2 3	3 3	3 3	2 3	3 3	2 3	2.50(.548) 3.00(.000)
Means (SD)	2.00(.756) 2.75(.518)	2.38(.744) 2.75(.463)	2.13(.641) 2.75(.463)	1.88(.354) 2.75(.463)	2.63(.518) 2.88(.354)	1.63(.518) 2.25(.707)	2.10(.358) 2.69(.221)

3. 3. 4. Yes/No Metodu

Angoff metodunun çeşitlerinden biri olan Yes/No metodu İmpara ve Plake (1997) tarafından önerilmiştir. Bu metodun diğer bir adı "doğrudan sınır yöntemidir". Bu metodda uzmanlar minimum yeterlik düzeyindeki bireylerin her bir soruya doğru cevap verip vermeyeceğine ilişkin değerlendirme yapmasını içermektedir. Uzmanlar; minimum yeterlik düzeyindeki kişilerin doğru cevaplayacaklarını düşündükleri sorulara "1" , yanlış cevaplayacaklarını düşündükleri sorulara ise "0" puan vermektedir. Minimum yeterlik düzeyindeki kişinin her bir sorudan aldığı puanların toplamı da kişinin testten alacağı puanı vermektedir (Cizek ve Bunch,2007). Bulunan kesme puanı madde sayısıyla çarpıldığında (0,58x12=**6,96**) geçme puanı bulunur. Yes/No metodu için örnek bir uygulama Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. *Yes/No Metodu İçin Örnek Bir Uygulama*

Madde	Yargıcı						Mean(SD)
	1	2	3	4	5	6	
1	1 1	0 1	0 0	1 0	0 0	1 1	0.50(.224) 0.50(.224)
2	0 0	0 0	0 0	0 1	0 0	0 0	0.00(000) 0.17(.168)
3	1 1	1 1	0 0	1 1	1 1	1 1	0.83(.168) 0.83(.168)
4	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1.00(.000) 1.00(.000)
5	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0.00(000) 0.00(000)
6	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0.00(000) 0.00(000)
7	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1.00(.000) 1.00(.000)

8	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1.00(.000) 1.00(.000)
9	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1.00(.000) 1.00(.000)
10	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	0.83(.168) 0.83(.168)
11	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0.00(000) 0.00(000)
12	0 1	0 0	1 1	0 1	0 1	0 0	0.17(.168) 0.67(.210)
Mean(SD)	.58(.149) .67(.142)	.50(.151) .58(.149)	.50(.151) .50(.151)	.50(.151) .58(.149)	.50(.151) .58(.149)	.58(.149) .58(.149)	.53(.041) .58(.054)

3. 3. 5. Normatif Datanın Sunulmasıyla Uygulanan Angoff

Ricker (2006), Angoff prosedürlerini 4 başlık altında incelemiştir;

1. **Tekrarlamalı Süreç Kullanımı** (Değiştirilmiş Angoff)
2. **Yes/No Metodu**
3. **Puanlara Göreli Ağırlıklandırma Yapılması** (Genişletilmiş Angoff):Bu metod çoklu puanlanan ve çok boyutlu ölçeklerde kullanılır. Minimum yeterlilik puanı her bir boyut için belirlenir. Her boyut ve her egzersizin göreli önemine göre puanlayıcılar bir ağırlıklandırma yapar.
4. **Normatif Datanın Sunumu**: Bu metod yargıcılara performans datasının sağlanmasını içerir. Amacı yargıcılar arası uyumu sağlamaktır. Data son uygulamadan önce yargıcılara sunulur. Busch ve Jeager'e (1990) göre yargıcılara madde güçlüklerinin sunulması p değerleri ve madde güçlükleri arasındaki korelasyonu arttırmaktadır (Ricker, 2006).

Değiştirilmiş, genişletilmiş angoff ve yes/no metodlarının bir avantajı karma testlerde kullanılabilmeleridir.

Yes/no ve genişletilmiş angoff örneklerini birleştirip tek bir test olarak uygulama yapılacak olsaydı kesme puanı [(2.69 × 8) + (.58 × 12) = 28.48] olarak hesaplanabilirdi.

Değiştirilmiş angoff ile birden fazla kesme puanı belirlenebilir.

Puanlamada yanlılık hatası yüksek olur.

Angoff standart belirleme yöntemi;

- savunulabilir
- uygulaması kolay
- psikometrik olarak anlamlı

- tekrarlanması mümkün
- açıklaması kolay
- istatistiksel analizi çok karmaşık olmayan

bir yöntemdir (Taşdelen, 2009).

Uzman kararlarının farklılaşması kesme puanı belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bu durumda kesme puanının ortalaması alınır veya ortanca hesaplanır. Ortanca kesme puanı olarak kullanıldığında tüm puanlarının dikkate alınamamaktadır (Çetin, 2011).

KAYNAKLAR

Angoff, W., H., (1984). Scales, nrms, and equivalent scores. Educational testing service. Princeton, New Jersey.

Ben-David. M., F. (2000). Standard setting in student assessment. *Medical Teacher, Vol. 22, No. 2.*

Cizek, G.J. (2001). Conjectures on the rise and call of standard setting:an introduction to context and practice. G. Cizek (Ed.). In setting Performance Standards: Concepts, Methods and Perspectives (3-17). Mahwah, N. J.:Erlbaum.

Cizek, G. J. and Bunch, M. B. (2007). Standard setting: A guide to establishing and evaluating performance standards on tests. Thousand Oaks, CA: Sage Publications Ltd.

Crocker, L.M. ve Algina, L. (2008). Introduction to Classical and Modern Test Theory. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Çetin, S. (2011). *İşaretleme ve angoff standart belirleme yöntemlerinin karşılaştırılması.* Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dağ, İ., (2005). Psikolojik test ve ölçeklerde geçerlik ve güvenirlik. Psikiyatri psikoloji psikofarmakoloji dergisi. 13:4. S17-23.

Demir, O. (2014). *Angoff, nedelsky ve ebel standart belirleme yöntemleri ile belirlenen kesme puanlarının karşılaştırılması.* Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Gündeğer, C. ve Doğan, N. (2014). Angoff, yes/no ve ebel standart belirleme yöntemlerinin karşılaştırılması. Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 5(1), 53-60.

Gündeğer, C. (2012). Angoff, yes/no ve ebel standart belirleme yöntemlerinin karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Korkmaz, S. (2015). *Evet/Hayır, Ebel ve İşaretleme standart belirleme yöntemlerinin karşılaştırılması.* Yüksek Lisans. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Koyuncu, M. S. (2015). *Psikolojik ölçeklerde roc analizi yöntemiyle standart belirleme*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Livingston, S., & Zieky, M. (1982). Passing scores: A manual for setting standards of performance on educational and occupational tests. Princeton, NJ: Educational Testing Service.

Measurement Research Associates (2004). Criterion referenced performance standard setting.

Norcini, J., J. (2003). Setting Standard on Educational Tests. Medical Education. 37:464-469.

Pell, G., Roberts, T. E. (2006). Setting standards for student assessment. *International Journal of Research & Method in Education. Vol. 29, No. 1, April, pp. 91–103.*

Ricker, L., K. (2006). Setting Cut-Scores: A Critical Review of the Angoff and Modified Angoff Methods. *The Alberta Journal of Educational Research Vol. 52, No. 1, Spring, 53-64.*

Tanrıverdi, S. (2006*). Standart belirleme yöntemlerinin geçme puanları üzerine etkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşdelen, G. (2009). *Nedelsky ve angoff standart belirleme yöntemlerinin genellenebilirlik kuramı ile karşılaştırılmasına ilişkin bir araştırma.* Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tülübaş, G. (2009). *Psikolojik testlerde angoff ve sınır grup yöntemleri ile kesme puanlarının belirlenmesi***.** Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zieky, M. Perie, M. (2006). Excerpts From Passing Scores: A Manual for Setting Standards of Performance on Educational and Occupational Tests A Primer on Setting Cut Scores on Tests of Educational Achievement. 1-24.

Bölüm 4

STANDART BELİRLEMEDE GEÇERLİK KAVRAMI

Mehtap AKTAŞ[1]

1 Dr., Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı. https://orcid.org.0000-0002-3192-7445

Bireylerin belli özellikleri hakkında bilgi toplamak için ölçme araçlarından yararlanılır. Bireyler hakkında toplanan bu bilgiler yardımıyla, bu bireyler hakkında çeşitli konularda kararlar alınır. Ölçme sonuçları, bireyler hakkında alınan kararların nesnel, güvenilir ve geçerli olmasını sağlar. Bunun yanı sıra kişiler hakkında kararlar alınırken neyin ölçüt alındığı da kararların nesnel, güvenilir ve geçerli olmasında önemli rol oynamaktadır.

Hayatın her alanında hemen her gün insanların önemli kararlar alması gerekmektedir. Kimin işe alınacağı, işten çıkartılacağı, terfi ettirileceği, hangi öğrencinin burs alacağı, bir lisans programına kimin kabul edileceği, çocukların velayetinin kime verileceği (Cohen ve Swerdlik, 2013), kimin ehliyet alabileceği, kişinin kiminle evleneceği gibi pek çok konu karar verme sürecini içermektedir. Mehrens ve Lehmann'a (1991) göre karar vermek günlük bir iştir. Pek çok insan gün içinde yüzlerce karar verir ve doğru kararlar vermek için bilgiye ihtiyaç duyarlar (Cizek ve Bunch, 2007).

Eğitim alanı için düşünüldüğünde, bir ölçme sonucunun kişi hakkında elde edilen bir bilgi parçası olduğu söylenilebilir. Peki, bu bilgi karar vermede nasıl kullanılabilir? Bunun bir yolu, kişi hakkındaki diğer bilgilerle birlikte her bir kişinin ölçme sonucunu düşünmek, kendi yargılarınızı (judge) kullanmak ve duruma göre karar vermektir. Duruma göre (case by case) karar verme yöntemi olarak adlandırılan bu yöntem bazı önemli avantajlara sahiptir. Karar vermek için önceden bir ölçüte sahip olmadığınız için, daha önce planlamamış olsanız bile kişi ile ilgili elde edilen her tür bilgi dikkate alınabilir. Duruma göre karar verme, bireyin bir bütün olarak düşünülmesine olanak sağlar. Bu avantajlarına karşın yöntem, birçok eksikliğe de sahiptir. Öncelikle sübjektiftir; iki farklı karar verici aynı bilgilerden yola çıksalar da farklı kararlara varabilir. Kısacası bu yöntem, testi alan kişilere adil davranılacağı güvencesini vermez. Bu nedenle (bireyler hakkında nesnel, güvenilir ve geçerli kararlar verebilmek için) karar kurallarına ihtiyaç duyulur.

Karar kuralının çok yaygın ve çok basit bir türü, testi alan kişileri yüksek puan ve düşük puan grupları olarak ikiye ayırmaktır. Bu tür karar kuralları kullanılacağında yüksek ve düşük grubu birbirinden ayıracak bir nokta belirlemek gerekir ve bu belirleme işleminin belli bir standardı olması gerekir. Ölçüt belirleme, bir karar verme sürecidir ve hemen her alanda kullanılır; örneğin eğitim alanında sınıf geçme, mezun olma, sertifika alma, üniversiteye giriş, hukuk, işe alım, tıp vb. gibi birçok durumda sınıflama yapmak kaçınılmazdır. Belirlenen karar kuralına göre, yüksek puan grubu sertifika almaya hak kazanır, düşük puan grubu sertifika alamaz gibi. Basit karar kurallarının yanı sıra, daha karmaşık karar kuralları da uygulanabilir (Livingston ve Zieky, 1982).

Karar kuralının belirlenmesinde, ölçüt (criteria), standart (standard), kesme puanı (passing score), kesme puanı (cutting score)/baraj puanı (minimum passing score) gibi bazı kavramlar ön plana çıkar. Ölçüt, elde edilen ölçme sonuçlarına göre ölçülen özellikler açısından birey ya da nesneler hakkında karara varmak için belirlenen referans ya da eşik noktasıdır (Atılgan, 2009). Standart "Ne kadar iyi, yeterince iyidir?" (How good is good enough?) sorusunun cevabıdır ve bu soru yargıcıların (judgement) kararlarına göre cevaplanır. Farklı konularda birçok farklı standart oluşturulabilir (Livingston ve Zieky, 1982). Bir test için standart ya da kesme puanı, sınırda yer alan bireylerin yeterli performansa sahip olup olmadığını belirlemeye yarayan belirli bir puan olarak düşünülür (Norcini, 2003). Kesme puanı birden çok olabilir, örneğin temel, yeterli, ileri düzey gibi üç performans seviyesi tanımlanırsa, biri temel ve yeterli düzeyler arasında diğeri ise yeterli ve ileri düzeyler arasında olmak üzere iki kesme puanı belirlenmelidir. Kesme puanı ise performansların değerlendirilip geçti ya da kaldı gibi kararların verilmesinde kullanılır. Kesme puanı belirlenerek kişiler iki gruba ayrılmış olur. Bu durumda da kesme puanını belirlemenin güçlüğü ortaya çıkar. Bir test için bir tane kesme puanı vardır. Kesme puanı ve kesme puanı arasındaki farklılık Şekil 1'de şematize edilmiştir. Alanyazında kesme puanı, kesme puanı ve standart kavramlarının sıklıkla birbirleri yerine kullanıldığı gözlenmektedir (Tanrıverdi, 2006; Taşdelen, 2009; Çetin, 2011; Gündeğer, 2012; Demir, 2014).

Biri, içerik standardı diğeri performans standardı olmak üzere iki tür standarttan bahsedilebilir. İçerik standardı, program hedefleri, çıktılar ve eğitimsel hedefleri tanımlamada kullanılır. Performans standardı ise performansa dayalı bir değerlendirme yapılacağında, kesme puanı, kesme puanı vb. yerine kullanılmaktadır (Cizek ve Bunch, 2007).

1. Kesme Puanları ve Performans Standartları

Kesme puanları, bireyleri test puanlarına dayanarak birkaç performans seviyesine atamak için kullanılır. Performans seviyeleri için tanımlanan etiketler (temel düzeyin altında, temel düzeyde, temel düzeyin üstünde gibi) genel ve değerlendirilebilir etiketler olmalıdır. Kesme puanlarının sayısına (k-1) göre puan dağılımı k sayıda aralığa bölünebilir. Yani, en düşük kesme puanının altında puan alan bireyler en düşük performans seviyesine atanır, ondan sonraki en düşük iki kesme puanı arasında puan alan bireyler bir sonraki en düşük performans seviyesine atanır ve bu böyle devam eder. Örneğin ehliyet sınavı için bir kesme puanı ve iki performans seviyesi (geçme veya kalma) tanımlanmaktadır (Kane, 2001).

Puanlarına göre belli bir performans seviyesine atanmış olan kişilerin, bu seviyenin genel gereksinimlerini karşıladığı varsayılmaktadır. Örneğin, ehliyet sınavını geçen bir kişinin pratik için gerekli olan bilgi,

beceri ve hükme sahip olduğu kabul edilir.

Standart belirleme sonuçlarının geçerliğini değerlendirmede sınava girenlerin o seviyede ne bildikleri ve ne yapabildikleri açısından performans seviyesini tanımlayan bir performans standardı ve ölçek puanları üzerinde belirlenen kesme puanı arasında bir ayrım yapmak gerekir. Performans standartları performansın bitişik seviyeleri arasında amaçlanan ayrımların nicel tanımlarını elde etmemizi sağlar (örneğin kabul edilebilir ve kabul edilemez performans). Kesme puanları, her bir performans standardıyla ilişkilendirilmiş şekilde, puan ölçeğindeki belirli puanlardır. Kesme puanının üzerindeki bireyler performans standardına dâhil olan gereksinimleri karşılar ve kesme puanının altındaki bireyler bu gereksinimleri karşılayamazlar. Örneğin ehliyet sınavını geçmek için gerekli olan performans standardı pratik için yeterli bilgi, yetenek ve beceriye ihtiyaç vardır. Ehliyet alıp alamama kararları test puanlarıyla kesme puanları arasındaki kıyaslamaya dayanır. Kesme puanında veya daha yüksek puana sahip olan bireyler ehliyet alır (diğer bütün gereklilikleri de karşıladıkları varsayılır) ve kesme puanından düşük puana sahip bireyler ehliyet almaz.

Performans standartları ve bunlarla ilişkili kesme puanlarının kullanımı puan ölçeğinin yorumuna, kesme puanına dayanan açık bir karar kuralı eklemektedir. Karar kuralı sınava giren herkese aynı performans seviyesinde aynı şekilde uygulanır ve seviyeler içindeki farklılıkların önemini azaltır. Performans standartlarına ve kesme puanlarına dayanan bir yorumlama performans seviyeleri arasındaki farklılıklara büyük önem verirken performans seviyeleri içindeki puan farklılıklarına nispeten az önem verir.

Standart belirleme iki temel görevi gerektirmektedir. İlk olarak, farklı performans seviyelerini tanımlayan farklı performans standartları tanımlanmalıdır. İkinci olarak, her performans standartlarını ayıran kesme puanı tahmin edilmelidir. Kesme puanlarını ve bunlarla ilişkili performans standartlarını geçerli hale getirmek, bu iki görevin başarılı bir şekilde yerine getirildiği hakkında kanıt sağlamak içindir (Kane, 2001).

Standart belirleme sürecinin başından sonuna kadar doğru yürütülmesi de verilen kararların güvenilir ve geçerli olabilmesi açısından önemlidir. Bu açıdan bakıldığında süreçte izlenmesi gereken adımların eksiksiz ve yerinde uygulanması gerekmektedir.

Standart belirleme yöntemlerinin uygulanması için birkaç özel yönerge vardır. Örneğin, Hambleton (2001) eğitsel değerlendirmelerde performans standartlarını belirlemek için 11 adımın izlenmesi gerektiğini söylemektedir. Bunlar: (a) bir panel seçin, (b) standart belirleme yöntemlerinden birini seçin ve eğitim materyalleri hazırlayın ve toplantı gündemini kesinleştirin, (c) performans kategorilerinin tanımlarını hazırlayın,

(d) yöntemi kullanan yargıcıları eğitin, (e) yargıcılardan verileri toplayın (f) panel tartışmalarını yapın, (g) daha fazla tartışma, geribildirim vb. yaparak takip edebilecek madde değerlendirmelerini ikinci kez toplayın, h) yargıcı puanlamalarını toplayın ve performans standartlarını elde edin, (i) sonuçlara ilişkin verileri sunun (j) performans standartlarını gözden geçirin, gerekirse düzeltme yapın, sürecin kendisi ve sonuç standartlarına olan güvenin sağlanması için yargıcıların değerlendirme yapmasını sağlayın ve (k) geçerlik kanıtını ve teknik belgeleri derleyin olarak sıralanabilir.

Standart belirleme, bireyler hakkında karar vermek ya da sınıflandırma yapmak amacıyla performans düzeylerini birbirlerinden ayıracak olan kesme puanları belirleme olarak tanımlanmaktadır (Crocker ve Algina, 2008; Cizek 2001; Livingston ve Zieky, 1982). Standart belirleme karmaşık ve zorlu bir süreçtir. Yargıcıların eğitimi, performans seviyelerinin tanımlanması, bazı yöntemlerde her bir madde için ve bazılarında ise her bir birey için çeşitli kararlara varma sürecinin uzun, yorucu ve yargıcılar için kafa karıştırıcı olması bu sürecin oldukça zorlu ilerlemesine neden olmaktadır. Bunun yanında standart belirleme süreci sonunda belirlenen kesme puanları bireylerin yaşamlarını doğrudan etkileyeceğinden (Örneğin, işe alma ya da mezun olma gibi) dikkat gerektiren ve hayati öneme sahip bir süreçtir.

Eğitim alanında YGS, LYS, ders geçme, lisansüstü öğrenci yerleştirme sınavları düşünüldüğünde hepsinde bireyler hakkında bir değerlendirme yapma durumu söz konusudur. Değerlendirme yapabilmek için güvenilir ölçmelere ve ölçütlere ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bir değerlendirmenin güvenirlik ve geçerliğinden bahsedebilmek için 1) ölçümlerin güvenirlik ve geçerliğinden, 2) ölçütlerin güvenirlik ve geçerliğinden bahsetmek gerekmektedir. Ölçmeler ve ölçütler ne kadar güvenilir ve geçerli ise alınan kararlar da o derecede güvenilir ve adil olacaktır. Ölçütlerin güvenirlik ve geçerliğinin söz konusu olduğu noktada standart belirleme karşımıza çıkmaktadır.

Türkiyede yapılan geniş ölçekli sınavlara bakıldığında standartların neye göre belirlendiği konusunda yapılan bir açıklamaya rastlanmamaktadır. Örneğin YGS'deki 180 barajı neye göre belirlenmiştir? Bu baraj gerçekten YGS'yi geçebilecek bireyler için minimum yeterlik düzeyini yansıtmakta mıdır? Bu soruların bilimsel bir yanıtına rastlanmamıştır. Aynı durum üniversitelerin sınav geçme yönetmelikleri, lisanüstü alımları için de benzerdir. Hatta üniversitelere göre kullanılan ölçütler farklılaşmaktadır. Sonuç olarak ders geçme, öğrenciliğe kabul ve hatta geniş ölçekli sınavlara bakıldığında belirlenen ölçütlerde bir keyfilik olduğu görülmektedir. Aslında kesme puanlarının belirlenmesi süreci de yargıcı kararlarına dayalı olduğundan keyfilik içermektedir.

Kesme puanı olarak ölçek üzerinde belirli bir nokta seçmenin basit ve açık bir yolu olmadığından belirlenen puanların biraz daha yüksek veya düşük olması için zorlayıcı bir neden de yoktur (Jaeger, 1982). Kesme puanının hemen altındaki bireyler kesme puanının hemen üstündeki bireylerden tatmin edici derecede farklılık göstermez.

Temelde, puan ölçeğindeki puanları kategorikleştirmek bazı farklılıklara dikkat çekmekte fakat bazı farklılıkların da göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Kane, 2001). Örneğin, bir sertifika sınavı çok sayıda soru içerebilir. Her biri doğru ya da yanlış olarak puanlanmış 100 maddelik bir test 101 olası ham puan içermektedir. Dolayısıyla bireylerin ölçek üzerinde yerleştirilebileceği 101 nokta olacaktır. Bu test için tek bir kesme puanı (örneğin 50) belirlenerek ölçek puanları kategorikleştirildiğinde geçme-kalma durumuna karar vermek için 50 ölçütü kullanılarak 50'nin altındaki bütün bireyler başarısız ve 50 ve üstü puan alan bütün bireyler ise başarılı olarak sınıflanacaktır yani ölçek üzerinde sadece iki noktaya yerleştirileceklerdir. Sonuç olarak, çok farklı performanslar gösteren bireyler aynı hakkında aynı kararlar verilmiş olacaktır. 0 alan birey de 49 alan birey de sınavda başarısız olacak buna karşın 50 alan birey de 100 alan birey de sınavda başarılı olacaktır. Aynı zamanda, zor ayrıt edilen test performanslarına sahip bazı bireyler (örneğin 49 ve 50 puan alan bireyler) performansları çok benzer olduğu halde farklı farklı sınıflara dahil edileceklerdir.

Jaeger (1991)'ın belirttiği gibi, geleneksel herhangi bir test geçerlik prosedürü, yetenek ölçeğinin puan dayanaklı "yetenekli" ve "yeteneksiz" olarak ikiye bölünmesinin (dikotomizasyon) doğru olmadığı konusunda kanıt sağlayacaktır. Dikotomizasyonun yargıya dayanan, keyfiliğinden kaynaklı, yetenek ölçeğinde nereye yerleştirilirse yerleştirilsin kesme noktasına bitişik olan gruplar için hiçbir performans dağılımında güvenilir farklılıklara neden olamayacağı bilinmektedir (Akt: Kane, 2001).

Fakat kesme puanları nihai karara varmada kullanılacak olan ölçütler olduğundan her sınav durumlarında vazgeçilemez bir gereklilik olduğu açıktır. Dolayısıyla kesme puanları belirlenirken keyfiyetten uzak bilimsel bir yaklaşım benimsenmelidir.

Bilimsel anlamda nesnel standartların geliştirilmesine yönelik Türkiye'de yapılan standart belirleme çalışmaları incelendiğinde genellikle yöntemsel karşılaştırmaların ve yapılan sınıflamaların tutarlılığı üzerine çalışıldığı görülmektedir (Tanrıverdi, 2006; Tülübaş, 2009; Taşdelen, 2009; Ömür ve Selvi, 2010; Çetin, 2011; Gündeğer, 2012; Korkmaz, 2015; Demir, 2014; Koyuncu, 2015; Taşdemir ve Çokluk, 2013; Taşdelen, Kelecioğlu, Güler, 2010). Fakat belirlenen standartların geçerlik ve güvenirliğine yönelik kanıt toplama çalışmalarının yapılmadığı göze çarpmaktadır. Bu

nedenle öncelikle standarda dayalı kararların altında yatan varsayımlar açıklanmış ve daha sonra standart belirlemede geçerlik konusu incelenmiştir.

2. Standarda Dayalı Kararların Altında Yatan Varsayımlar

Kesme puanlarının uygunluğunu destekleyen mantık genel olarak en az iki varsayım içerir. İlki politik varsayımdır; bu varsayım performans standardının, ne kadar başarı yeterliyse ona uygun belirlenmesi gerektiğini iddia etmektedir. İkincisi ise tanımlayıcı varsayımdır, bu varsayım kesme puanında veya üzerinde puana sahip olan bireylerin performans standardını karşılayacak düzeyde, kesme puanının altında puana sahip olan bireylerin ise performans standardını karşılayamayacak düzeyde olduğunu iddia etmektedir. Çoğu durumda her iki varsayıma da dikkat edilmesi gerekmektedir (Kane, 2001).

Her iki varsayım da biraz keyfilik içermektedir. Önerilen performans standardının amaca göre uygun olduğunu iddia eden politik varsayım, ihtiyaçlar değiştiğinde değişmesi muhtemel olması açısından keyfi sayılabilmektedir. Nispeten net ve belirli performans standardı benimsenmiş olsa bile tanımlayıcı varsayımın da sorgulanması gerekmektedir. Performans standardı ne kadar genel ve/veya belirsizse, kesme puanı daha da belirsizlik olacaktır. Net bir performans standardının varlığı kesme puanını belirlemeyi ve tanımlayıcı varsayımı desteklemeyi kolaylaştırmaktadır (Kane, 2001).

2. STANDART BELİRLEMEDE GEÇERLİK

Test puanlarına dayanan çıkarımların ve test puanlarından elde edilen kullanımın uygunluğu hakkındaki sorgulamalar geçerlik başlığı altında incelenmektedir (Messick, 1988). Geçerlik, test puanlarına atanan yorumların özelliğidir ve bu yorumlamalar ikna edici bir kanıtla desteklenirse geçerli kabul edilebilir (AERA, APA, NCME, Cronbach, 1971; Akt: Kane, 2001). Bir test puanı yorumlamasının akla yatkınlığını değerlendirmek için yorumun ne iddia ettiği hakkında net olmak gerekmektedir.

Geçerlik kanıtını toplama süreci, bir dizi standardın uygun olmasını sağlamak için bir kontroller ve dengeler sistemi olarak hareket etmektedir. Kane'e (1994) göre, kesme puanının ve bununla ilişkili performans standardının mantıksız olmadığını göstermek için üç tip geçerlik kanıtı toplanabilir: 1) sürece ilişkin (procedural) geçerlik kanıtları, 2) iç ölçütlere dayalı geçerlik kanıtları ve 3) dış ölçütlere bağlı geçerlik kanıtları (Akt: Meara, 2001).

2.1. Sürece İlişkin Geçerlik Kanıtları

Adında açıkça ifade edildiği üzere, sürece ilişkin geçerlik kanıtı "kullanılan prosedürün uygunluğu ve bu prosedürlerin uygulanmasının kalite-

si" ile ilgilidir (Furter, 2015). Eğer standartların hangi amaç için belirlendiğini bilen, kullandıkları süreci anlayan ve önyargısız oldukları düşünülen insanlar tarafından mantıklı bir yolla (örn. oylama veya oybirliğiyle) belirlenmişse, standartlara güvenilebilir. Sürece ilişkin kanıt -performans standardının veya kesme puanının uygun olmadığını öne süren tartışmalı bir kanıt yoksa-, pratikte sıklıkla performans standartları ve kesme puanları için temel desteği sağlamak için yeterli görülür (Kane, 2001).

Sürece ilişkin geçerlik kanıtı, hem prosedüre hem de prosedürün uygulanmasına odaklanmaktadır. Prosedürleri doğru bir şekilde yerine getirmemek başarıyla sonuçlandırılan kesme puanı ve performans standardındaki güveni yok edebilir. Bunun yanında prosedürlerin en iyi şekilde uygulanması, elde edilen sonucun uygun olduğu anlamına gelmez. Sürece ilişkin geçerlik kanıtı esasen standart belirleme sürecinin belgelerine atıfta bulunmaktadır. Çoğu durumda, sürece ilişkin kanıtlar, kabul edilen kesme puanları elde edildikten sonra belgelenir ve belgeleme, sürece ilişkin geçerlik kanıtının toplanmasının temel yoludur (Meara, 2001).

Kapsamlı bir standart belirleme raporu yazarken aşağıdaki bilgiler derlenmelidir (Cizek, 1996); (a) akreditasyon programının amacı, (b) standart belirleme sürecine genel bakış, (c) metodolojiyi tasarlayan ve uygulayanların nitelikleri, (d) seçilen yargıcıların sayısı ve tarzı (e) panel yargıcılarının nitelikleri (f) kullanılan malzemeler, (g) yargıcılara verilen fiili sözlü talimatların senaryosunu da içeren veri toplama prosedürleri, (h) yargıcılar tarafından geliştirilen anahtar çerçeveler veya kavramsallaştırmalar (örneğin, beklenen öğrenci becerilerinin listeleri veya minimum düzeyde yeterli olarak belirlenen performans açıklamaları listeleri) (ı) belirlenen amaç için kesme puanının güvenirliğini (credibility) destekleyen veri analizi faaliyetleri ve (j) zaman çizelgesi, olay takvimi ve takip edilen gerçek gündem maddeleri. Raporlarda yer alan bilgiler, çalışmanın başka bir kuruluş tarafından "tekrarlanabilmesi" için yeterli ayrıntıda olmalıdır (Akt: Meara, 2001).

Kane'e (2001) göre en az beş standart belirleme prosedürü, sürece ilişkin geçerlik kanıtı toplamada doğrudan etkilidir: (1) karar verme prosedürünün tanımı, (2) yargıcıların seçilmesi, (3) yargıcıların eğitimi, (4) performans standardının tanımı ve (5) veri toplama süreçleri.

Furter'e (2015) göre ise standart belirleme çalışmaları için sürece ilişkin geçerlik kanıtı, plan ve prosedürlerin açıklanması, prosedürlerin uygulanabilirliği, prosedürlerin uygulanması, konuşmacı değerlendirmeleri ve uygun belgeler olmak üzere beş ana bileşene ayrılabilir. Prosedürün uygulanması, bir önsel planın iyi takip edildiği ve yargıcıların uygun bir şekilde eğitildiği, performans seviyelerinin iyi tanımlandığı ve verilerin sistematik olarak toplandığı anlamına gelmektedir. Yargıcı geribildirimi,

yargıcıların eğitiminin etkililiğine, yargı sürecinin uygunluğuna ve yargıcıların kararlarındaki güvenlerine ilişkin perspektiflerini paylaşmalarına izin verdiği için, sürece ilişkin kanıtların oluşturulmasında bir araçtır. Belgeleme, sürece ilişkin kanıtların son alt başlığıdır ve tüm uygulamaların ne kadar iyi belgelenmiş olduğuna atıfta bulunmaktadır.

2.1.1. Yargıcıların Uzmanlıkları

Hambleton ve Pitoniak (2006) standart belirleme için yargıcıların seçiminde iki ana faktörü tartışmaktadırlar; yargıcıların nitelikleri ve toplam yargıcı sayısı. Birçok bilim insanı, standart belirleme panellerinde her kesimin çıkarlarını savunabilecek, farklı alanları temsil edebilecek yargıcıların olması gerektiği fikrini paylaşmaktadır (Furter, 2015).

Yargıcı geçmişinin ve konu alanındaki uzmanlığın önemi test merkezli yaklaşımlarda, özellikle bir panelde yer alan konulara ilişkin yargıcılardan sınava girenlerin performansını tahmin etmesi istendiğinde, büyüktür. Brandon (2004), yargıcının alanında uzman oluşunun madde güçlük tahminini yükseltebileceğini ve tüm yargıcıların yüksek uzmanlık düzeylerine sahip olmamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Brandon (2004) ayrıca çalışmasında, yargıcılara deneysel madde güçlükleri sağlayarak, yargıcılar arasında tartışmalar yürütmenin farklı uzmanlık alanındaki yargıcılar arasındaki madde güçlük tahminindeki farklılıkları azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Yargılama sürecine standart belirleme sonuçlarından direk etkilenecek olan paydaşların dâhil edilmesi, gerçekçi ve uygulanabilir performans standartlarının belirlenmesi konusunda fayda sağlayacaktır. Shepard (1980), karar verme sürecindeki değişkenliği göstermek için yargıcı alt gruplar tarafından standart belirleme sonuçlarının özetlenmesini önerir. Yargıcı uzmanlığı konusundaki literatür gözden geçirilirken, içerik uzmanlarının ve tarafların bir karışımının standart belirleme çalışmasına dahil edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Akt: Furter, 2015).

2.1.2. Yargıcıların Sayısı

Cizek (1996) ve Hambleton ve Pitoniak'a (2006) göre yargıcı sayısını belirlemede en iyi yaklaşım, kaynakların elverdiği kadar çok yargıcının standart belirleme çalışmasına katılması gerekliliğidir (Akt: Furter, 2015). Kane (1994), yargıcı sayısının, elde edilen kesme puanı için kabul edilebilir düzeyde küçük bir standart hata elde edebilecek kadar geniş olması gerektiği önerisinde bulunmaktadır. Ancak, kesme puanlarının standart hatası birçok faktöre bağlı olabilmekte ve tahmin edilmesi zor olabilmektedir. Literatürde mümkün olduğunca çok sayıda yargıcı kullanılması önerilmiştir (Akt: Furter, 2015). Norcini ve Shea (1997) 5-10 yargıcıyla kararlı standart sonuçlara ulaşıldığını söylemektedir. Brandon (2004), Zieky ve Livingston (1982), yargıcı sayısının en az beş en fazla 30 olma-

sı gerektiğini söylemektedir. Mehrens ve Popham (1992), yüksek riskli testler (high-stake) üzerine yaptıkları çalışmalarda, düşük standart hata için 20 ila 25 yargıcı arasında çalışılması gerektiğini önermektedir (Akt: Furter, 2015).

Genellenebilirlik teorisi de uygun yargıcı sayısının belirlenmesine yardımcı olmak için kullanılmıştır. Norcini, Lipner, Langdon ve Strecker (1987) beş kadar az yargıcı ile güvenirlik katsayılarının .79 ile .94 arasında değişmekte olduğunu göstermişlerdir. Raymond ve Reid (2001), yargıcı sayıları için yaptıkları karar çalışmalarında yargıcı sayısı 10'a çıkarıldığında güvenirliğin .88, 15'e çıkarıldığında ise .92 olacağını belirtmişlerdir. Sonuç olarak, kaynaklar mümkün olduğunca çok yargıcıyla çalışılması gerektiğini önermiştir. Bunun yanında çalışmalar, kabul edilebilir düzeyde güvenirliğin, beş kadar az yargıcıyla ulaşılabilir olduğunu göstermiştir; fakat genellikle 10 ya da daha fazla yargıcı sayısı önerilmektedir (Kane, 2001).

2.1.3. Yargıcıların Eğitimi

Yargıcıların puanlama sürecinde ne yapmaları gerektiği hakkında ayrıntılı bir eğitim almaları gerekmektedir. Yargıcıların standart belirleme prosedürleriyle ilgili önceden deneyime sahip olmayabilecekleri düşünüldüğünde, onlara biraz pratik, dönüt ve eğer gerekliyse periyodik yeniden eğitim sağlamak yerinde olacaktır (van der Linden, 1982). Eğitim, yargıcıların ne istendiğini anladıklarından emin olana kadar devam etmelidir.

Mills (1995) ve Raymond ve Reid (2001), standart belirlemede yargıcıların eğitimi için ele alınması gereken dört bileşeni olduğunu ileri sürmektedirler. Birincisi, genel süreç çizelgesi yargıcılarla birlikte gözden geçirilmeli ve böylece yargıcıların verilen etkinliklerde zaman kısıtlamaları olduğunun farkına varmaları sağlanmalıdır. İkincisi, uzmanlar (facilitators), yargıcıları sınavda başarılı/başarısız olunmasının sonuçlarının yanı sıra, belirlenen puan seviyesinin standart belirlemenin sonuçlarına etkisini tartışmaya teşvik etmelidirler. Üçüncüsü, yargıcıların referans grubu kavramını geliştirmeleri sağlanmalıdır. Dördüncü ve son olarak, yargıcılar belirlenen yargılama süreçleri konusunda eğitilmelidir (Hambleton ve Pitoniak, 2006; Akt: Furter, 2015). Eğitimin yanı sıra, yargıcıların gerçek yargı sürecine benzeyen kısaltılmış pratik bir etaba (round) katılmaları da yararlı olacağından önerilmektedir.

2.1.4. Yargıcılara Geribildirim Sağlama

Geri bildirim sağlama, standart belirleme prosedürlerinde yaygın bir uygulama haline gelmiştir. Çoğu standart belirleme yöntemi, birden fazla etabı içerecek şekilde tasarlandığından, etaplar arasındaki boşluklar yargıcılarla bilgi paylaşma ve tartışmaya izin verme fırsatı içermektedir.

Etaplar arasında yargıcılara verilen genel geribildirim şekilleri genellikle, yargıcı kesme puanlarının birbirlerine kıyasla nasıl olduğu, önerilen kesme puanı benimsendiğinde öngörülen geçme/kalma oranlarını gösteren etki verileri ve grup tartışması şeklinde yapılmaktadır (Furter, 2015).

2.1.5. Performans Standardının Tanımı

Önceden belirtildiği gibi, standart belirleme iki ana unsur barındırır: performans standartların geliştirilmesi, her performans standardına uyan bir kesme puanının belirlenmesi. Buna rağmen standart belirleme yöntemlerinin çoğu, performans standartlarını tanımlamaktan çok kesme puanlarını belirlemeye odaklanmıştır.

Standart belirlemede yargıcıların performans standartlarını tanımlamaları ve karşılık gelen kesme puanlarını tahmin etmeleri gerekir. Yargıcıların, görevi değerlendirirken performans standartları cümlelerinde boşluklar ve belirsizliklerle karşılaşmaları olasıdır. Bu sorunlar belirlendikçe performans standartları değiştirilebilir ve genişletilebilir.

Bu süreçten elde edilen kesme puanının uygunluğu, yargıcılar performans standartlarının açıkça belirtilmiş bir tanımı konusunda uzlaştırılarak geliştirilebilir (Kane, 2001).

2.2. İç Ölçüte Dayalı Geçerlik Kanıtları

İç ölçütlere dayalı geçerlik kanıtları yargıcılar içi tutarlılık ve yargıcılar arası tutarlılık olarak adlandırılmaktadır (Meara, 2001). Yargıcı içi tutarlılık, bir standart belirlemenin raunlarında yargıcının kendi içindeki tutarlılıktır. Bu tür bir tutarlılığın yorumlanması, yüksek veya düşük değişkenlik (düşük veya yüksek tutarlılıkla ilgili olarak) farklı koşullar altında ideal olabileceğinden, karışık olabilir. Örneğin, etaplar arasındaki yargıcının kendi içindeki yüksek bir değişkenlik, yargıcının derecelendirmelerini düzeltmek için geri bildirim ve etaplar arasında sağlanan bilgileri kullandığı anlamına gelebilir. Böyle bir durumda, yüksek değişkenlik ve dolayısıyla düşük tutarlılık, sürecin geçerliği açısından olumlu olacaktır. Tersine, bir yargıcı derecelendirmelerinden emin olduğunda ve etaplar arasında sağlanan geribildirimleri doğrulamak için yapılıyorsa, düşük değişkenlik ve yüksek tutarlılık katsayısı elde edilecektir. Bu nedenlerden dolayı, etaplarda bir yargıcı içindeki değişkenliğin neden yüksek ya da düşük olduğunu belirlemek çok önemlidir (Berk, 1996).

Yargıcı içi tutarsızlığı belirlemede kullanılan bir yöntem, Jaeger'in "uyarı indeksi" dir. Bu yöntemde, yargıcıların çoğunluğunun yanıtlarıyla tutarsız olan yargıcılar etiketlenir (Meara, 2001).

Berk (1996), yargıcılar arası tutarlılığı, yargıcıların nihai kararlarının homojenlik derecesi ya da iç tutarlılığıdır (aslında bir yakınsaklık (con-

vergence) endeksidir) olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Berk (1996), genellenebilirlik teorisinin, yargıcılar arası tutarlılık düzeyini hesaplamak için kullanılmasını önermektedir.

İç ölçütlere dayalı geçerlik kontrolleri, tutarlılığı ifade eder. Kane (1994) iki geçerlik kontrolü türünü önermektedir: 1) Kesme puanının kestirimlerinin kesinliği ve 2) madde-seviyesinde (item-level) verilerin analizi. İlk geçerlik denetimi, kararların iç tutarlılığına atıfta bulunmaktadır. Belirli bir standart belirleme prosedürünü kullanarak bir kesme puanı elde ediliyorsa ve aynı prosedür tekrarlanırsa, ancak farklı bir kesme puanı elde edilirse sonuç çok az güvenilirdir. Kesme puan tahminlerinin kesinliğini belirlemek için Kane (1994), genellenebilirlik teorisini kullanarak kesme puanının standart hatasını tahmin etmeyi önermektedir (Akt: Meara, 2015).

2.2.1. Kesme Puanı Tahminlerinin Kesinliği

Çalışma tekrar edildiğinde aynı kesme puanını elde etme olasılığımızın ne boyutta olduğu, kesme puanının standart hatası tarafından gösterilir. Standart hata en az iki yolla tahmin edilebilir. Bu yollardan biri standart hatanın, farklı gruplarda iki veya daha fazla zamanda veya aynı zamanda iki veya daha fazla yargıcı grubunu toplayarak ve sonuçları karşılaştırarak doğrudan tahmin edilmesidir. Bu yaklaşımın dezavantajı çoklu, bağımsız standart belirleme çalışmalarının uygulanmasının pahalı olabilmesidir. Bu yaklaşımın avantajı ise, aynı genel tasarımı kullanarak bir çalışmadan diğerine ne kadar büyük bir farklılık olabileceği hakkında doğrudan bir gösterge sağlamasıdır (Kane, 2001).

Standart hata tahmininin diğer alternatifi ise, Angoff, Nedelsky, ya da Jaeger gibi prosedürleri içeren sadece bir çalışma verisine sahip olunduğunda yargıcılar, görev ve maddeler için varyans bileşenlerinin tahmin edilmesi için genellenebilirlik teorisinin kullanılmasıdır. Eğer veri farklı zamanlarda da toplandıysa zaman için varyans bileşeni de tahmin edebilir hale gelecektir. Bu tahminlerden elde edilen varyans bileşenleri her bir kesme puanı için standart hatayı gözlemlemek için kullanılabilir (Brennan ve Lockwood, 1980). Bu yaklaşım, çoklu çalışma yaklaşımından daha kolay uygulanması bakımından avantajlıdır.

2.2.2. Madde-Seviyesinin Veri Analizleri (Analyses of Item-Level Data)

Kane'in (2001) iç geçerlik kontrolünün ikinci türü (yani, madde düzeyinde analiz), standart belirleme verilerini kullanarak en az iki yoldan yapılabilmektedir. Birinci yol, madde için minimum geçme seviyesi (MPL) ve kesme puanına yakın olan notlara sahip öğrencilerin madde performansı arasındaki ilişkiyi incelemektir (van der Linden, 1982). Kullanılabilecek

ikinci yol ise, kesme puanının biraz üstünde ve altında puan alanların (ölçümün iki veya üç standart hatası) belirlenip daha sonra her grup için bir maddedeki doğru oranlarının MPL ile karşılaştırılmasıdır. Daha yüksek bir grup için bir maddenin doğru oranının MPL'nin üstünde olması ve alttaki grup için maddenin doğru oranının MPL'nin altında olması beklenmektedir.

2.3. Dış Ölçüte Dayalı Geçerlik Kanıtları

Sürece ve iç ölçüte dayalı geçerlik kanıtları, standart belirleme süreci ve iç (internal) çıktılarıyla ilgilenirken, standart belirleme için dış geçerlik kanıtı, elde edilen performans standartlarının diğer ölçütlerle nasıl ilişkili olduğuna odaklanmaktadır (Furter, 2015).

Bu dış ölçütle kıyaslamalar aslında performans standartlarının kararların amaca uygun olduğunu iddia eden politik varsayıma gönderme yapmaktadır. Dış kıyaslamalar kesme puanlarının doğru seviyeye yakın olup olmadığı konusunda oldukça "kaba" bir gösterge sağlamaktadır (Kane, 2001).

Kane (2001) dışsal ölçüte dayalı geçerlik kontrolü için bazı karşılaştırmalar önermiştir. Bunlar: 1) doğrudan, ölçüt ilişkili (criterion-related) yaklaşım, 2) diğer standart belirleme yöntemlerinin sonuçlarıyla karşılaştırmalar, 3) farklı bir testle geçme-kalma kararlarının karşılaştırılması, 4) diğer değerlendirme yöntemlerini içeren karşılaştırmalar 5) grup dağılımlarının karşılaştırılması ve 6) paydaş (stakeholders) gruplarının kararlarıdır.

2.3.1. Ölçüt İlişkili (Criterion-Related) Yaklaşım

Kesme puanı, genellikle daha ileri eğitim, meslek veya mesleki uygulama gibi bir sonraki etkinlik için hazır olma konusunda karar vermek için kullanıldığından, kesme puanının geçerliğini incelemek için en kestirme yol, değerlendirmeyi tamamlayan bir grup araştırmacıya sahip olmaktır ve daha sonra bu grubun tekrar değerlendirilmesini sağlamaktır (Shin, 2004).

Sınava giren bireyler değerlendirildiğinde yüksek puanlara sahip olan bireylerin performanslarının, düşük puanlara sahip olan bireylerin performanslarından daha yüksek olması beklenir. Kesme puanı yeterli ise, ölçütteki başarı oranı testteki geçme oranlarına benzer olmalıdır. Buradaki sorun, çoğu durumda, sınav yapılan kişilerin ölçüt faaliyetine katılmalarının mümkün olmamasıdır. Örneğin test, beynin ameliyatını yapmaya hazır olduğunu gösteriyorsa, testi alan herkesin (başaran ve başarısız olanların) ameliyat yapmasına izin verilmemelidir (Meara, 2001).

2.3.2. Diğer Standart Belirleme Yöntemlerinin Sonuçlarıyla Karşılaştırmalar

Aynı standart belirleme yöntemini iki kez kullanmayı (tekrarlama) veya iki farklı yöntemi eşzamanlı olarak kullanmayı içerir. Tekrarlama,

yargıcıları iki gruba bölerek ve sonuçlarını karşılaştırarak oldukça kolay bir şekilde sonuçlandırılabilir (Meara, 2001).

Eğer standart belirleme çalışması farklı yargıcı grupları ve farklı yöntemlerle yürütülürse, orijinal kesme puanı ve yeni kesme puanı arasındaki kıyaslama kesme puanının uygunluğuna zahmetli deneysel bir kontrol sağlar. İki çalışmadan elde edilen kesme puanları arasındaki uyum önerilen kesme puanının makullüğü için destek sağlamaktadır (Kane, 2001). Bununla birlikte, farklı iki yöntemi aynı anda kullanmak, yargıcıların iki katına, eğitimin, zamanın ve paranın iki katına ihtiyaç duyulması nedeniyle gerçekleştirilmesi çok zor olacaktır (Meara, 2001).

2.3.3. Farklı Bir Testle Geçme-Kalma Kararlarının Karşılaştırılması

Bu yöntem bireylerin yaklaşık aynı içeriği veya yapıyı ölçen iki farklı sınavdan aldıkları puanları karşılaştırmayı içernektedir. Sınava gelenlerin her iki testte başarısız olarak sınıflandırılmaları kesme puanının uygun olduğunun güçlü kanıtı olacaktır (Meara, 2001).

Farklı performans seviyelerine atanan bireylerin puanlarındaki tutarlılık vurgulanarak, analiz kesme puanlarının karşılaştırılabilirliğine odaklanabilir. Her performans seviyesine atanan puanlar iki değerlendirme için aynı olduğu boyutta, iki değerlendirmenin standardı zorluklar açısından kıyaslanabilirdir. Farklı oldukları boyutta standartlar da farklıdır (Kane, 2001).

İki prosedürün arasındaki uyum standartların ve kesme puanlarının uygunluğunu desteklemeye meyillidir ama bunu kanıtlamaz. Uyum eksikliği, özellikle de büyük bir çelişki, iki standart kümesinin en azından birinin uygunsuz olduğunu sadece öne sürmektedir (Kane, 2001).

2.3.4. Diğer Değerlendirme Yöntemlerini İçeren Karşılaştırmalar

Standartların geçerliği, farklı performans seviyelerine atanan bireylerin puanlarının, başka bazı değerlendirme sonuçlarıyla aynı bireylere ait başarı seviyelerinin kıyaslanması yoluyla da kontrol edilebilir (Kane, 2001). Bir grup cevaplayıcı için bireylerin performanslarını bilen öğretmenlerin başarılı-başarısız kararlarının standart belirleme çalışmasının sonuçlarıyla karşılaştırılması geçerlik için farklı bir kanıt daha sağlayacaktır (Meara, 2001). Var olan sınıflandırmalar standartların kurulduğu amaçla doğrudan ilişkiliyse, bu sınıflandırma verileri standardın uygunluğunu kontrol etmek için temel olarak da kullanılabilir (Kane, 2001).

2.3.5. Grup Dağılımlarının Kıyaslanması

Bu noktaya kadar tartışılan bütün dışsal geçerlik kontrolleri aynı birey örneklemi için iki sınıflandırmanın kıyaslanmasına odaklanmıştır.

Kesme puanının uygunluğu, bağımsız örneklemlere dayanan puanların dağılımı hakkındaki bilgi analiz edilerek de değerlendirilebilir. Özellikle her performans seviyesindeki yüzdelikler diğer veri kümelerindeki karşılık yüzdeliklerle kıyaslanabilir (Kane, 2001).

Örneğin, ilgili evrenin başarı dağılımı diğer evrendeki dağılımla en azından kabaca benzer varsayılabilirse ve diğer evrenin her seviyedeki birey puanı biliniyorsa, ilgili evrenden benzer yüzdelikler beklenir. Eğer sonuçlar benzerse, standardın uygunluğu desteklenir: aksi takdirde kesme puanına olan güven azalır.

Bazı durumlarda belirli evrenlerin çok yüksek veya çok düşük kesme puanlarına sahip olmaları gerektiği gibi beklentilere sahip olunabilir (Kane, 2001). Örneğin eğer ehliyet sınavı uzman bireyler için yönetiyorlarsa genel pratikte deneyimli, başarılı bir grup profesyonel için kesme puanının muhtemelen çok yüksek olması beklenir. Öte yandan, az deneyimli olan bir grubun düşük bir kesme puanına sahip olması beklenir.

2.3.6. Paydaş Grupların Kararları

Çoğunlukla paydaşların (stakeholders) (üniversitelerin ilgili bölümlerindeki uzmanlar, kamu-çıkarı grupları, profesyonel organizasyonların liderleri vb.) geçme oranlarını değerlendirmesi istenmektedir (Meara, 2011).

Standartların uygunluğunu değerlendirmek için kullanılan diğer veri kaynağı da karar sürecinin sonuçlarıyla güçlü ilişkiye sahip olan grupların kararlarıdır. Okul dayanaklı standartlar durumunda, bu temel gruplar ebeveynleri, öğrencileri, öğretmenleri, okul kurulu üyelerini ve toplum liderlerini içerebilir (Jaeger, 1982). Ehliyet ve sertifika sınavları için temel gruplar profesyonel okulların fakültelerini, herkese açık ilgi gruplarını, profesyonel organizasyonlardaki liderleri, çalışan profesyonelleri ve halkı içerebilir.

KAYNAKLAR

Berk, R. A. (1996). Standard setting: The next generation (where few psychometricians have gone before!). Applied Measurement in Education, 9, 215-235.

Brandon, P. R. (2004). Conclusions about frequently studied modified Angoff standardsetting topics. Applied Measurement in Education, 17(1), 59-88.

Brennan, R. L., & Lockwood, R. E. (1980). A comparison of the Nedelsky and Angoff cutting score procedures using generalizability theory. Applied Psychological Measurement, 4, 219–240.

Cizek, G. J. (2001). Reconsidering standards and criteria. Journal of Educational Measurement, 30, 93–106.

Cizek, G. J. and Bunch, M. B. (2007). Standard setting: A guide to establishing and evaluating performance standards on tests. Thousand Oaks, CA: Sage Publications Ltd.

Cohen, R., J., Swerdlik, M., E., (2013). Psikolojik test ve değerleme. Çev Edt: Tavşancıl, E. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Crocker, L.M. ve Algina, L. (2008). Introduction to Classical and Modern Test Theory. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Çetin, S. (2011). İşaretleme ve angoff standart belirleme yöntemlerinin karşılaştırılması. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, O. (2014). Angoff, nedelsky ve ebel standart belirleme yöntemleri ile belirlenen kesme puanlarının karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Furter, R. T. (2015). Principled Assessment As A Foundation For Standard Setting. Doktora Tezi. The University of North Carolina. Greensboro.

Gündeğer, C. (2012). Angoff, yes/no ve ebel standart belirleme yöntemlerinin karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hambleton, R. K. (2001). Setting performance standards on Educational Assessment and Criteria for evaluating the process. In G. J. Cizek (ed.), Setting performance standards. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Jaeger, R. M. (1982). An iterative structured judgment process for establishing standards on competency tests: Theory and application. Educational Evaluation and Policy Analysis, 4, 461–476.

Kane, M. (2001). So much remains the same: Conception and status of validation in setting standards. In G. J. Cizek (Ed.), Standard Setting: Concepts, Methods, and Perspectives (s. 53-88). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Korkmaz, S. (2015). Evet/Hayır, Ebel ve İşaretleme standart belirleme yöntemlerinin karşılaştırılması. Yüksek Lisans. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Livingston, S., & Zieky, M. (1982). Passing scores: A manual for setting standards of performance on educational and occupational tests. Princeton, NJ: Educational Testing Service.

Meara. K. C. (2001). Validity Issues In Standard Setting. Doktora Tezi. University of Massachusetts Amherst.

Messick, S. (1988). The once and future issues of validity: Assessing the meaning and consequences of measurement. In H. Wainer & H. Braun (Eds.), Test validity (pp. 33–45). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Mills, C. N. (1995). Establishing passing standards. In J. C. Impara (Ed.), Licensure Testing: Purposes, Procedures, and Practices (pp. 219-252). Lincoln, NE: Buros Institute of Mental Measurements.

Norcini, J. J., & Shea, J. A. (1997). The credibility and comparability of standards. Applied Measurement in Education, 10(1), 39-59.

Norcini, J., J. (2003). Setting Standard on Educational Tests. Medical Education. 37:464-469.

Ömür, S. ve Selvi, H. (2010). Angoff, Ebel ve Nedelsky yöntemleriyle belirlenen kesme puanlarının sınıflama tutarlılıklarının karşılaştırılması. Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 1(2), 109-113.

Raymond, M. R., & Reid, J. B. (2001). Who made thee a judge? Selecting and training participants for standard setting. In G. J. Cizek (Ed.), Standard Setting: Concepts, Methods, and Perspectives (pp. 119-157). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Shin, S. K. (2004). How much is good enough?: Setting and Validating Performance Standards and Cut Scores for the Web-based English as a Second Language Placement Exam at UCLA. Doktora Tezi. Unıversıty Of California. Los Angeles.

Tanrıverdi, S. (2006). Standart belirleme yöntemlerinin geçme puanları üzerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşdelen, G. (2009). Nedelsky ve angoff standart belirleme yöntemlerinin genellenebilirlik kuramı ile karşılaştırılmasına ilişkin bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tülübaş, G. (2009). Psikolojik testlerde angoff ve sınır grup yöntemleri ile kesme puanlarının belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

van der Linden, W. J. (1982). A latent trait method for determining intrajudge consistency in the Angoff and Nedelsky techniques of standard setting. Journal of Educational Measurement 19.295-308.

Zieky, M. J., & Livingston, S. A. (1982). Manual for setting standards on the basic skills assessment tests. Princeton, NJ: Educational Testing Service.

Bölüm 5

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE CAM TAVAN SENDROMU İLİŞKİSİ: ROL KURAMI ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Yahya KATI[1]

1 Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yahyakati@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3917-509X

Giriş

Toplumsal cinsiyet, biyolojik anlamdaki cinsiyetten (kadın ve erkek) farklı olarak toplumun ve kültürün kadınlardan ve erkeklerden beklediği davranışlar olarak tanımlanabilir. Kadınlar ve erkeklerin, tanımlanan roller nedeni ile hak ve fırsat kullanımında ayrımcılığa uğramaları alanyazında toplumsal cinsiyet eşitsiliği olarak ifade edilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, iş yaşamında da hak ve fırsat kullanımı açısından eşitsizlik olarak ortaya çıkabilmektedir. Sanayi devriminden sonra kadınlar iş hayatına girmeye başlamış, sonrasında iş hayatındaki kadınların oranı hızla artmaya devam etmiştir. Ancak, kadınların iş hayatına girme ve iş hayatında bulunma oranları artmasına rağmen yönetimde üst kademelere yükselmeleri aynı hızda olmamıştır. Kadınlar, yönetimde üst kademelere yükselirken ve kariyerlerinde ilerlerken birtakım görünmez engellerle karşılaşabilmektedir. Bu durumun, rol kuramı kapsamında kadınlardan beklenen davranışlar gereği eş ve ebeveyn rollerine öncelik vermeleri, iş hayatını ikinci plana atmaları; üst yönetim kademelerinin eril özelliklere göre şekillenmesine bağlı olarak rol uyumu çerçevesinde kadınların üst yönetim kademelerine uygun olmadıkları düşüncesi ile ilgili olduğu söylenebilir.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Cinsiyet kavramı, Türk Dil Kurumu tarafından "bireye üreme işinde ayrı bir rol veren ve erkek ile dişiyi ayırt ettiren yaradılış özelliği, eşey, cinslik, seks" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2022). Acker (1992:565) cinsiyet kavramını, "kişinin doğduğu andan itibaren kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, fizyolojik ve biyolojik özellikler" şeklinde tanımlamıştır. Toplumsal cinsiyet kavramı ise cinsiyet kavramından farklı olarak, kadınlara veya erkeklere toplumun ve içinde yaşanılan kültürün yüklediği anlamı, rolleri ve beklenti kalıplarını ifade eder (Deaux, 1985:54-58). Diğer bir ifadeyle toplumsal cinsiyet, biyolojik farklılıklardan çok kişileri ailevi, mesleki, kültürel ve sosyal etkilerle şekillenen rolleri gereği nasıl davranmaları gerektiği ile ilgili sosyal, psikolojik ve kültürel özelliklere dayanan normlar olarak ifade edilebilir (Oakley, 1985:158; Acker, 1992:565; Akın ve Demirel, 2003:73; Özaydın, 2014:80). Bu normlar, erken yaşlarda öğrenilmeye başlar. Sosyalleşme sürecinde çocuklar cinsiyetlerine yönelik sosyal normları ve beklentileri içselleştirir ve bu şekilde cinsiyet farklılıkları kültürel olarak çoğaltılır, erkek ve kadınlar farklı rollere sosyalleşirler. Televizyon, film ve video oyunlarındaki cinsiyet açısından farklılaşmış oyuncaklar, giysiler ve kalıplaşmış roller, cinsiyet beklentilerine uymak için kültürel özendirmeye örnek olarak gösterilebilir (Giddens ve Sutton, 2014:189). Bu bilgiler ışığında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının farklı kavramlar olduğu söylenebilir. Cinsiyet kavramı, biyolojik ve fiziksel farklılıklar ile ilgiliyken; toplumsal cinsiyet kavramı, kültürel çer-

çevede toplumun kadın ve erkeklerden beklediği roller, görevler ve sorumluluklar olarak ifade edilebilir. Kişilerin kendilerinden beklenen cinsiyet rolleri dışında davranışlar göstermeleri tepkilere neden olabilmektetir. Örneğin, bir kız çocuğunun veya kadının, erkek çocuğu veya erkeklere özgü tanımlanmış davranışlar sergilemesi toplumda ayıplanmadan, dışlanmaya, fiziksel şiddete kadar giden tepkilere sebep olabilir (Zencirkıran, 2017:87).

Margaret Mead (1901-1978)'e göre toplumsal cinsiyete dayalı roller kişilerin içinde yaşadıkları kültürler tarafından oluşturulur. Mead, konuyla ilgili çalışmalarını desteklemek amacıyla Yeni Gine'deki üç farklı kabileyi ziyarete gitmiş ve kabileleri inceleyerek toplumsal cinsiyeti karşılaştırmalı bir şekilde ele almıştır. Çalışmaları sonucunda, bir toplumda erkeksi olarak kabul edilen davranış kalıplarının başka bir toplumda kadınsı olarak kabul edilmesi; toplumsal cinsiyetin, cinsiyet temelli olmadığı sonucuna ulaşmasını sağlamıştır. Mead 'in çalışmaları, kadınların özgürlük hareketinin temellerini atmıştır ve 1960'lardan itibaren yaşanan "cinsel devrimi" etkilemiştir. (Thorpe vd., 2015: 298-299). Sonuç olarak, kültürel anlamda cinsiyetlere yüklenen roller toplumsal cinsiyet farklılıkları olarak ele alınmakta ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine neden olmaktadır.

Kadınlar, aynı konumdaki (sınıf, ırk, meslek, etnik gup, din, eğitim, millet veya bunlara benzer diğer sosyal öneme sahip etkenle belirlenen konumlarda) erkeklerden daha az maddi kaynak, statü, güç ve kendini gerçekleştirme fırsatı elde etmektedirler. Bu eşitsizlik, kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik veya kişilik farklılıklandan dolayı değil toplumun örgütlenme şeklinden kaynaklanmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2013:171). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların erkeklere görece sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. alanlarda ayrım yaşamaları, hak mahrumiyeti ve/veya kısıtlama yaşamaları ile ilgili bir kavramdır (Stolley, 2005:26;Bal, 2014:15-16). Başka bir ifadeyle kadınların, toplumsal yapıda, siyasette, ekonomide, iş yaşamında, aile içi ilişkilerde ve benzer konularda erkeklere göre daha az etkin olması toplumsal cinsiyet eşitsizliği olarak tanımlanmaktadır (Ak ve Çakıcı, 2018:253). Toplum ve kültür, kadın ve erkeklere görevler, roller, davranış kalıpları vb. atfederek kadın ve erkekleri şekillendirmekte, kendileri için söz konusu normları öğretmekte ve biyolojik cinsiyet üzerine toplumsal cinsiyeti inşa etmektedir. Eşit olarak dünyaya gelen iki cins, toplumun ve içinde bulunulan kültürün belirlediği rollere, görevlere ve sorumluluklara bağlı olarak eşit olmaktan uzaklaşmakta ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ortaya çıkmaktadır (Akman, 2021:83). Bu bilgiler ışığında toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınlara sosyal yaşamda atfedilen roller sebebiyle aile, çalışma, hukuk, eğitim, siyaset gibi alanlarda hak, fırsat ve kaynakların kullanımında cinsiyet ayrımcılığı yapılması, olarak ifade edilebilir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadınların toplumsal yaşamdaki yerini belirlemek amacıyla, belirli göstergelerden hareketle analizler yapmaya olanak sağlayan indeksler bulunmaktadır. Bu indekslerden hareketle kadınların toplumdaki yeri ve rolleri erkeklere kıyasla belirlenmekte, ülkelerin indekslerden aldığı değerler kapsamında ülkeler arasında kıyaslama yapılabilmektedir. Farklı ölçütlere göre kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizliği gösteren bu indekslere *Küresel Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi* (Gender Gap Index-Gender Inequality Index), *Beşeri/İnsani Kalkınma İndeksi* (Human Development Index), *Cinsiyete Dayalı Gelişme İndeksi* (Gender-Related Development Index) örnek verilebilir. Jütting vd. (2008:78)'ne göre diğer indekslere görece Dünya Ekonomik Formu (World Economic Form-WEF) tarafından yayınlanan Küresel Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi, çok sayıda ölçütten hareketle raporlanmasından ötürü daha kapsamlı bir çalışma olarak kabul görmektedir. Küresel Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi, 2006 yılından itibaren raporlanmakta ve raporda kadınlar ve erkekler arasındaki cinsiyet eşitsizliği *ekonomi, eğitim, sağlık* ve *politik güç* olmak üzere dört farklı ölçütte ele alınmaktadır (WEF, 2022:8). Raporda yer alan *Ekonomik Katılım ve Fırsat İndeksi,* kadınların işgücüne katılım oranının erkeklerin işgücüne katılımına oranı, kadın ve erkeklerin ücretlerine ilişkin veriler, kadın yöneticilerin erkeklerinkine oranı gibi ölçütlerle ilgilidir. *Eğitime Katılım İndeksi,* kadınların ve erkeklerin okuryazarlık oranları, kadınların erkeklere göre ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretime kayıt yaptırma oranları gibi ölçütlerle hesaplanmaktadır. *Sağlık ve Hayatta Kalma İndeksi,* doğumda cinsiyet oranı (kadınların erkeklere oranı), kadınlarda beklenen sağlıklı yaşam süresinin, erkeklerinkine oranı gibi ölçütlerle ilgilidir. Son olarak *Politik Güçlenme İndeksi,* parlamentodaki kadın sayısının erkek sayısına oranı, bakanlık seviyesindeki kadın sayısının erkek sayısına oranı, son 50 yıl içinde kadınların devlet veya hükümet başkanı olarak geçirdiği yıl sayısının erkeklerin geçirdiği yıl sayısına oranı gibi ölçütlerle hesaplanmaktadır. WEF (2022:10)'e göre 2022 yılında, yukarıdaki öçütlerden hareketle değerlendirilen 146 ülkeden toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en az olduğu ülkeler sırasıyla İzlanda, Finlandiya, Norveç, Yeni Zelanda ve İsveç olurken; toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en fazla olduğu ülkeler sırasıyla Afganistan, Pakistan, Kongo, İran ve Çad olmuştur. Türkiye ise, 153 ülkenin değerlendirildiği 2020 yılı raporunda 130. sırada; 156 ülkenin değerlendirildiği 2021 yılı raporunda 133. sırada; 146 ülkenin değerlendirildiği 2022 yılı raporunda 124. sırada yer almıştır (WEF, 2020:9; WEF, 2021:10; WEF, 2022:10).

Cam Tavan Sendromu

Kadınlar, Sanayi Devrimi (1760) ile birlikte iş hayatına girmeye ve ücret karşılığında çalışmaya başlamışlardır. İstatistiklere bakıldığında geçmişten günümüze iş hayatına aktif katılan kadın sayısında büyük

oranda artış yaşandığı görülmektedir. Ancak, kadınların iş hayatına girme oranındaki artışa rağmen kariyerlerinde ilerlemeleri aynı oranda gerçekleşememiştir (Utma, 2019:45). Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumun kadın ve erkekten beklediği rol kalıpları konusunda farklılaşmakta ve kadınlar evlendikten sonra aile ve iş yaşamı arasında yaşadıkları, iş-aile çatışması ve iş-aile hayatını dengeleme gibi sorunlara neden olmaktadır. Özellikle çocuk sahibi olduktan sonra kadınlar, aile yaşamını (ev, eş ve çocuklar) ön plana koyarken iş hayatını ve kariyerlerini ikinci plana koydukları görülmektedir (Gümüşoğlu, 2008:40; Çaha vd., 2014:25-26). Kadınların, toplumdaki öncelikli rollerini eş ve anne olarak belirlemesi, bazen kendi tercihi ile bazen ise toplumsal baskı nedeniyle yönetim kademelerinde ilerleyememelerine neden olmaktadır. Bir diğer ifadeyle kadınlar, kariyerlerinde yönetici pozisyonlarına yükselirken çeşitli engellerle ve cinsiyet eşitsizlikleri ile karşılaşmakta ve erkeklere görece daha fazla çabalamak zorunda kalmaktadırlar (Savcı, 1999:135; Mercanlıoğlu, 2009:36; Utma, 2019:45). Alanyazında, kadınların iş hayatında birtakım engeller nedeniyle ilerleyememeleri veya erkeklere göre daha zor ilerlemeleri cam tavan sendromu olarak bilinmektedir.

Cam tavan kavramı ilk kez 1986'da Wall Street Journal raporunda kullanılmıştır. Raporda, kadınların üst yönetim kademelerine ulaşmasının örgütlenme geleneği ve kalıp yargılardan kaynaklandığı belirtilmiştir. Cam tavan araştırmalarının temelini, kadın iş görenlerin üst pozisyonlara yükselmesi ve ücret artışları oluşturmaktadır (Ryan ve Haslam, 2006:3; Anafarta vd., 2008:114). Son birkaç on yılda alanyazında sıklıkla çalışılan konulardan biri olan (McKenna, 2020:785) cam tavan sendromu, kadınların iş hayatında başarıları ve liyakatleri dikkate alınmaksızın yönetim kademelerinde ilerlemelerini ve terfi etmelerini engelleyen, açıkça görülmeyen, net bir nedene dayanmayan ve aşılamayan engeller olarak tanımlanabilir (Cotter vd., 2001:656; Lockwood, 2004:2). Alt kademelerde yer alan kadın yöneticiler, kadın yöneticilerin büyük yüzdesini oluşturmaktadır. Bu tür eşitsizliklere yol açan engeller genellikle belirsizdir. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların kariyerlerinde ilerlemek için gerekli iş tecrübelerini kazanmada yaşanan fırsat eşitsizliği ve eşit istihdam girişimlerinin yetersizliği ile ilgilidir. (Bell vd., 2002:67). Öz bir ifadeyle cam tavan sendromu, kadınların üst yönetim kademelerine ilerlemelerini ve üst yönetim kademelerinde yer almalarını engelleyen görünmeyen bariyerler olarak ifade edilebilir (Kooskora ve Bekker, 2007:71; Insch vd., 2008:20). Kadınların iş hayatında yaşadıkları cam tavan engelleri *bireysel, toplumsal* ve *örgütsel* etkenlerden kaynaklanabilir (Dreher, 2003:542-543;Mizrahi ve Aracı, 2010:150). Bu etkenleri tablo şeklinde göstermekte fayda vardır.

Bireysel Etkenler	Örgütsel Etkenler	Toplumsal Etkenler
- Çoklu rol üstlenme - Kadınların kişisel tercihleri ve algıları	-Örgüt kültürü -Örgüt politikaları -Mentor ve destek eksikliği -Resmi olmayan iletişim ağlarına katılamama	-Mesleki ayrım -Cinsiyetle özdeşleşmiş kalıp önyargılar

Tablo 1: *Kadınlarda Cam Tavana Neden Olan Etkenler*

Bireysel etkenler, kadınların iş hayatını ve aile hayatını (eş ve ebeveyn rolleri) birlikte yürütmeye çabalamasına rağmen zamanla (özellikle çocuk sahibi olan kadınlar) aile hayatına öncelik verebilmeleri, zaman zaman kariyerlerinde ilerlemenin sorumluluklarını göze alamamaları ve buna bağlı olarak motivasyon kaybı yaşamaları ile ilgilir. Örgütsel etkenler ise, birçok örgütte üst yönetim kademelerine ilerlemenin eril özelliklere göre şekillenmesi, bunun sonucunda kadın ve erkeklerin yükselme şartlarının eşit olmaması ve kadınların yükselmek için erkeklere görece daha fazla çabalamak zorunda kalması ile ilgilidir. Son olarak toplumsal etkenler, toplumun bazı meslekleri kadınlara uygun ve erkeklere uygun şekilde sınıflandırması ve kadınların iş yaşamından önce aile yaşamına öncelik vermeleri gerektiğine yönelik kalıpyargılar olarak ifade edilebilir (Dreher, 2003:543; Ergeneli ve Akçamete, 2004:89; Mizrahi ve Aracı, 2010:150; Örücü ve Akgül, 2019:186). Maume (2004) cam tavan sendromunu, sadece kadınların yönetsel kademelerde engellerle karşılaşması ve erkeklere görece daha zor ilerleyebilmelerinden öte, azınlık olan her grup için düşünülmesi gerektiğini belirterek, kavramın çerçevesini genişletmiştir (Mathur-Helm, 2006:311).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve cam tavan sendromunu, rol kuramı çerçevesinde ele almadan önce rol kuramına değinmekte fayda vardır. Rol, bir sosyal birimde belirli bir konumdaki bir kişiden beklenen davranış kalıplarının oluşturduğu kümedir. Kişiler, hem çalıştıkları işte hem de iş dışında bir dizi farklı role sahiptir (Langton vd., 2019:206). Rol kuramı, kişilerden beklenen davranışları ve davranış kalıplarını temel alarak bireysel davranışları ve sosyal etkileşimleri açıklayan; antropoloji, psikoloji ve sosyoloji alanlarında sıklıkla kullanılan bir kuramdır (Biddle, 1979:12). Rol kuramı, antropolog Linton (1945) tarafından kültürü tanımlamada bir birim; sosyolog Mead (1934) ve Moreno (1934) tarafından ise sosyalleşme sürecinde kullanılan bir araç olarak değerlendirilmiştir (Broderick, 1999:118-119). Levy (1952) ve Hollander (1958)'e göre rol, bir kişiden beklenen normatif kurallara uygun davranışlardır (Biddle, 1979:14). Diğer bir ifadeyle rol, bir kişinin toplumsal statükosuna (anne, baba, çocuk, öğrenci gibi) uygun olduğu düşünülen ve kendisinden beklenen davranış kalıplarıdır (Parsons, 1940:849; Turner, 1956:316). Bu bilgiler ışığında rol kav-

ramı, sosyal yapılar ve sosyalleşme süreci içinde kişilerin bulundukları statü ile ilgili sorumluluklarını, görevlerini, diğer kişilerle etkileşimlerini vb. düzenleyen kurallardır. Kadınlara ve erkeklere verilen roller ise toplumsal cinsiyet rolleri olarak bilinmektedir; kadınlar ve erkeklerden bu roller gereği toplum tarafından yazılan senaryoya bağlı olarak rollerini oynamaları beklenir. Kız ve erkek çocuklar kişilik özellikleri ve sosyalleşme sürecinde etkileşim içinde oldukları çeşitli nesneler (oyuncaklar vs.), oynadıkları oyunlar ve yaptıkları etkinlikler vb. çerçevesinde toplumun kendilerinden bekledikleri davranış kalıplarını, başka bir deyişle rollerini öğrenirler (Eagly ve Steffen, 1984:735; Dökmen, 2009:28-29). Bu bilgiler ışığında toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve cam tavan sendromu birlikte ele alındığında kadınlara atfedilen roller (özellikle evlendikten ve çocuk sahibi olduktan sonra) gereği kadınlar iş yaşamında ilerlemeyi ve üst yönetim kademelerine yükselmeyi ikinci plana koymakta, eş ve ebeveyn olma rollerini ön plana koymaktadırlar. Bu duruma bağlı olarak ise iş yerinde üst yönetime yükselme konusunda görünmez ve nedeni net bir şekilde belirli olmayan engellerle karşılaşabilmektedirler.

Toplum, kadınlardan eş ve anne rolleri gereği dişil özellikler diye bilinen uyumlu, duygusal, edilgen, empati yeteneği yüksek, risk ve rekabetten uzak duran, evine düşkün gibi özellikleri beklerken; erkeklerden ise eril özellikler diye bilinen bağımsız, baskın ve atılgan olma, rekabeti sevme, risk alma gibi özellikler bekler. Örgütlerin cinsiyet temelinde yapılanması da cam tavan sendromuna neden olabilmektedir. Birçok bilim insanını da belirttiği gibi kadınların üst yönetim kademelerine yükselmesinde yönetsel beceriler, motivasyon ve hırs eksikliği veya yapılan cinsiyet ayrımcılığının yanında iş hayatının ve örgütlerin cinsiyet temelli (eril özelliklere dayalı olarak) yapılanmalarının da rolünün olduğu söylenebilir (Heilman, 2001:658; Echtelt vd., 2009:188; Kutanis ve Çetinel, 2016:65). Başka bir deyişle, kadın yöneticilere karşı önyargı, kadınların algılanan özellikleri ile yönetici rollerinin algılanan gereksinimleri arasındaki uyumsuzluğun sonucudur (Johns ve Saks, 2019).

Alanyazında cam tavan sendromunun sonuçları, bireysel ve örgütsel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Cam tavan sendromu kadınlarda bireysel açıdan motivasyon kaybı ve iş performansında düşüş (İmadoğlu vd., 2020:98), örgütsel bağlılığın azalması (Downes vd., 2014:140), örgütsel güven kaybı (Srivastava vd., 2020:223), örgütsel sessizlik (Sever, 2021:150), örgütsel sinizm (Şimşek, 2022:219), iş tatminsizliği (Imam, 2013:271), işe yabancılaşma (Inandı vd., 2018:140) gibi sonuçlara neden olabilirken; örgütsel açıdan işten ayrılma niyetinin artması (Tiwari vd., 2019:7), işgücü devrinin artması (Downes vd., 2014:140), işle bütünleşememe (Mim ve Yoon, 2021:505) gibi sonuçlara neden olmaktadır.

Cam tavan sendromunu aşabilmek için bireysel ve örgütsel birtakım uygulamalara başvurulabilir. Alanyazın incelendiğinde bireysel uygulamalara, üniversite ve mesleki eğitim edinme uygulamalarına başvurma, mentor desteği alma, sosyal ilişkiler geliştirme, rol çatışmasını önlemeye yönelik uygulamalara başvurma gibi çözümlere başvurulabilir. Örgütsel uygulamalara ise, insan kaynakları uygulamalarına önemli roller düşmektedir. İşe almada ve terfi etmede erkeklere ve kadınlara şeffaflığın, liyakatin ve eşit fırsat politikalarının önemsendiği uygulamalara başvurma, cinsiyet eşitliği sağlamaya yönelik politikalar üzerinde durularak kadın çalışan ve kadın yönetici sayısının artırmaya çalışma, kadınların iş yaşamında karşılaştıkları sorunları çözmeye ve yönetim becerilerini artırmaya yönelik meslek içi eğitimler ve kariyer geliştirme programlar düzenleme, kadın çalışanların kariyer hedefleri için mentör desteği sağlama, kadınların kariyerlerinde ilerlemelerini ve yönetimde üst kademelere yükselmelerini sağlamak amacıyla özgüvenlerini ve motivasyonlarını artırmaya yönelik uygulamalara başvurma, kadınların kariyerlerinde ilerlemeleri için daha esnek çalışma şartları sağlama, kadınların üst kademe yönetime gelebilmeleri için yönetsel becerilerini geliştirmeye yönelik danışmanlık uygulamalarına başvurma, kadın yatırımcıları girişimciliğe yönlendirmek için daha fazla yatırım özendirme uygulamaları sunma, kadınların bireysel kariyer planlamalarına öncelik verme, örnek verilebilir (Goodman vd., 2003:496-497; Erçen, 2008:33; Korkmaz, 2014:12). Ritzer ve Stepnisky (2013:171)'e göre cam tavan sendromunun, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması ile (kadınlar ve erkeklere eşit eğitim ve ekonomik fırsatlar sağlayarak, aile hayatında eşit sorumluluk vererek, ailede, eğitim sürecinde ve sosyal medyada cinsiyetçi mesajları önleyerek, günlük hayatta bireysel cinsiyetçi mesajlara karşı mücadele edilerek önüne geçilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, geçmişten gelen ataerkil anlayışa bağlı olarak kadınlara ve erkeklere toplum ve kültür tarafından atfedilen roller kapsamında günümüzde hala varlığını çeşitli alanlarda sürdürülmeye devam etmektedir. Bu alanlardan biri de iş yaşamıdır. Kadınlar, toplumun kendilerinden beklediği roller çerçevesinde eş ve ebeveyn olma rollerini, iş yaşamındaki rollerinin önüne koyabilmektedir. Bu durum, yönetsel anlamda kadınların erkeklere görece yönetimde üst kademelere yükselmede görünmez engellerle, diğer bir deyişle cam tavanlarla karşılaşmalarına sebep olabilmektedir. Öte yandan, Schein (2007)'e göre cam tavan sendromunda yöneticilik ve liderlik rollerinin erkeklerin hakkı olarak görülmesinin de rolü vardır. Kadınlar, eril özellikler ile özdeşleştirilen üst kademe yönetim pozisyonlarına geldiklerinde, kendileri için biçilmiş olan toplumsal cinsiyet rollerine uyumsuzluk göstermiş olurlar. Yönetici rolü

gereği kendilerinden beklendiği gibi yumuşak başlı ve nazik davranışlar sergilemedikleri zaman eleştirilebilirler (Taftaf ve Acar, 2019:298).

Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumun erkekler ve kadınlardan rolleri gereği farklı davranış kalıpları beklemesine yol açmaktadır. Bu roller, erkeklere girişken, bağımsız ve güçlü gibi özellikler; kadınlara ise kırılgan, uysal ve hassas gibi özellikler atfetmektedir. Liderlik, geleneksel olarak erkeklerin sahip olduğu düşünülen özellikler ile özdeşleştirilmekte ve günümüzde de liderlik pozisyonları çoğunlukla erkekler tarafından temsil edilmektedir (Bem, 1983:601-602;Eagly, 2007:4). Bu bilgiler ışığında erkek liderler ve kadın liderler farklı özellikleri çerçevesinde liderlik rolleri açısından farklılaşabilecektir. Sonraki çalışmalar açısından cam tavan sendromunu liderlik, liderlik türleri ve lider üye etkileşimi açısından ele almak faydalı olacaktır. Ayrıca, cinsiyet farklılıkları aynı toplum içinde geçen zamanla birlikte çağın getirdiği düşünce yapısına göre değişebilmektedir (Kutanis ve Çetinel, 2016:64). Bu açıdan ele alındığında, cam tavan sendromunun farklı kuşaklar açısından ele alınması; kuşaklar çerçevesinde cam tavan sendromu algısının farklılaşıp farklılaşmadığını sorgulanması alanyazına katkı sağlayacağı söylenebilir.

Alanyazında da belirtildiği gibi toplumsal cinsiyet rolleri sosyalleşme sürecinde kültür aracılığı ile öğrenilir. Toplumsal cinsiyet farklılıkları kişiden kişiye ve kültürden kültüre değişiklikler gösterir (Dökmen, 2009:25; Bal, 2014:15). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ve cam tavan sendromunun farklı kültürlerde veya toplumlarda ele alınması ve kişilik tiplerine göre değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Örneğin, cam tavan sendromunun Hofstede (2011:8)'in ulusal kültür boyutları (özellikle erillik ve dişillik); Cameron ve Quinn (2006:35)'in Rekabetçi Değerler Modeli olarak ifade ettiği örgüt kültürü türleri (klan, adhokrasi, hiyerarşi ve Pazar) ve beş faktör kişilik modelinin (dışadönüklük-içedönüklük, yeniliklere açıklık-muhafazakârlık, duygusal denge-nevrotiklik, uyumluluk-saldırganlık ve sorumluluk-amaçsızlık) boyutları açısından (Somer ve Goldberg, 1999:432) ele alınması alanyazına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Acker, J. (1992). From Sex Roles to Gendered Institutions. *Contemporary Sociology*, 21(5), 565-569.

Ak, M. & Çakıcı, O. F. (2018). Çalışan Kadınların Toplumsal Cinsiyet Algısı: Gümüşhane'de Çalışan Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(22), 253-275.

Akın, A. & Demirel, S. (2003). Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Sağlığa Etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 83-88.

Akman, S. U. (2021). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Toplumsal Baskı: Türkiye İstatistik Kurumu Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerine Analizler. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 35, 83-109. Doi: 10.26650/ekoist.2021.35.984568

Anafarta, N., Savran, F. & Yapıcı, N. (2008). Konaklama İşletmelerinde Kadın Yöneticilerinin Cam Tavan Algısı: Antalya İlinde Bir Araştırma. *Akdeniz İBBF Dergisi,* (15), 111-137.

Bal, M. D. (2014). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Genel Bakış. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 15-28.

Bell, M. P., McLaughlin, M. E. & Sequeira, J. M. (2002). Discrimination, Harassment, and the Glass Ceiling: Women Executives as Change Agents. *Journal of Business Ethics*, 37(1), 65-76.

Bem, S. L. (1983). Gender Schema Theory and Its Implications for Child Development: Raising Gender-aschematic Children in a Gender-schematic Society. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 8(4), 598-616.

Biddle, B. J. (1979). *Role Theory Expectations, Identities, and Behaviors.* New York: Academic Press.

Broderick, A. (1999). Role Theory and the Management of Service Encounters. *Service Industries Journal*, 19(2), 117-131.

Cameron, K. S. & Quinn, R. E. (2006). *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. San Francisco: Jossey-Bass.

Cotter, A., Hermsen, M., Ovadia, S. & Vanneman, R. (2001). The Glass Ceiling Effect. *Social Forces*, 80(2), 655-682.

Çaha, H., Aydın, S. & Çaha, Ö. (2014). *Değişen Türkiye'de Kadın*. 1. Baskı, İstanbul: Kadem Yayınları.

Deaux, K. (1985). Sex and Gender. *Annual Review of Psychology,* 36. 49-81.

Downes, M., Hemmasi, M. & Eshghi, G. (2014). When a Perceived Glass Ceiling Impacts Organizational Commitment and Turnover Intent: The Mediating Role of Distributive Justice. *Journal of Diversity Management*, 9(2), 131-146.

Dökmen, Z. (2009). *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Dreher, G. F. (2003). Breaking the Glass Ceiling: The Effects of Sex Ratios and Work-Life Programs on Female Leadership at the Top. *Human Relations,* 56(5), 541-562.

Eagly, A. H. (2007). Female Leadership Advantage and Disadvantage: Resolving the Contradictions. *Psychology of Women Quarterly*, 31(1), 1-12.

Eagly, A. H. & Steffen, V. J. (1984). Gender Stereotypes Stem from the Distribution of Women and Men into Social Roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 735-754.

Echtelt, V. P., Glebbeek, A., Lewis, S. & Lindenberg, S. (2009). Post-Fordist Work: A Man's World? Gender and Working Overtime in the Netherlands. *Gender & Society*, 23(2), 188-214. Doi: 10.1177/0891243208331320

Erçen, A. E. (2008). Kadınların Cam Tavanı Aşma Stratejileri: Büyük Ölçekli Türk İşletmelerinde Bir İnceleme. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.

Ergeneli, A. & Akçamete, C. (2004). Bankacılıkta Cam Tavan: Kadın ve Erkeklerin Kadın Çalışanlar ve Kadınların Üst Yönetime Yükseltilmelerine Yönelik Tutumları. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 85-109.

Giddens, A. & Sutton, P. W. (2014). *Essential Concepts in Sociology.* 1. Baskı, Cambridge: Polity Press.

Goodman, J. S., Fields, D. L. & Blum, T. C. (2003). Cracks in the Glass Ceiling: In What Kinds of Organizations Do Women Make It to the Top?. *Group & Organization Management*, 28(4), 475-501.

Gümüşoğlu, F. (2008). Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet. *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), 39-50.

Heilman, M. E. (2001). Description and Prescription: How Gender Stereotypes Prevent Women's Ascent up the Organizational Ladder. *Journal of Social Issues*, 57(4), 657-674.

Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1-26.

Imam, A., Shah, F. T. & Raza, A. (2014). Mediating Role of Job stress between Workplace Discrimination (Gender Discrimination-Glass ceiling) and Employee Attitudinal Outcomes (Job Satisfaction and Motivation) in Banking Sector of Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research,* 18(2): 264-274. Doi: 10.5829/idosi.mejsr.2013.18.2.12445

Inandı, Y., Tunç, B. & Kılavuz, T. (2018). Women's Career Barriers and Professional Alienation: The Teachers' Case in Turkey. *International Online Journal of Educational Sciences,* 10(3), 133-146. Doi: https://doi.org/10.15345/iojes.2018.03.009

Insch, G. S., McIntyre, N. & Napier, N. K. (2008). The Expatriate Glass Ceiling: The Second Layer of Glass. *Journal of Business Ethics,* 83,19-28. Doi: 10.1007/s10551-007-9649-0

İmadoğlu, T., Kurşuncu, R. S. & Çavuş, M. F. (2020). The Effect of Glass Ceiling Syndrome on Women's Career Barriers in Management and Job Motivation. *Journal of Business and Public Administration*, 11(2), 85-99. Doi: 10.2478/hjbpa-2020-0021

Johns, G. & Saks, M. A. (2019). *Organizational Behaviour Understanding and Managing Life at Work.* Eleventh Edition, Pearson.

Jütting, J. P., Morrisson, C., Dayton-Johnson, J. & Drechsler, D. (2008). Measuring Gender (in) Equality: The OECD Gender, Institutions and Development Data Base. *Journal of Human Development*, 9(1), 65-86. Doi: 10.1080/14649880701811401

Kooskora, M. & Bekker, E. (2007). Women in Global Business-Female Expatriation. *EBS Review*, 23(2), 70-85.

Korkmaz, H. (2014). Yönetim Kademelerinde Kadına Yönelik Cinsiyet Ayrımcılığı ve Cam Tavan Sendromu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 2(5), 1-14.

Kutanis, R. Ö. & Çetinel, E. (2016). Örgütsel Yapılanmadaki Gizli Bileşen: Cinsiyet. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 61-86. Doi: 10.18074/cnuiibf.271

Langton, N., Robbins, S. B. & Judge, T. A. (2019). *Organizational Behaviour Concepts, Controversies, Applications.* 8. Edition, Canada: Pearson.

Lockwood, N. (2004). The Glass Ceiling: Domestic and International Perspectives. *Human Resource Magazine Research Quarterly,*1-49.

Mathur-Helm, B. (2006). Women and the Glass Ceiling in South African Banks: An Illusion or Reality?. *Women in Management Review*, 21(4), 311-326.

McKenna, E. (2020). *Business Psychology and Organizational Behaviour.* Sixth Edition, London and New York: Routledge.

Mercanlıoğlu, Ç. (2009). Cinsiyete Dayalı Eşitsizlik Kadın Yöneticilerin İş ve Özel Hayatlarını Dengeleme Zorlukları ve Bedelleri. *Uluslararası-Disiplinler Arası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Min, S. & Yoon, B. (2021). The Role of Glass Ceiling Perception on Work Engagement and Service Orientation Behavior among Female Hotel Employees. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism,* 20(4), 497-511. Doi: 10.1080/15332845.2021.1959799

Mizrahi, R. & Aracı, H. (2010). Kadın Yöneticiler ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi,* 2(1), 149-156.

Oakley, A. (1985). *Sex, Gender and Society.* England: Gower Publishing.

Örücü, E. & Akgül, G. (2019). Örgütlerde Cam Tavan Sendromunun Örgütsel Güven Üzerine Etkisi: Lojistik Hizmet Sağlayıcılarına Yönelik Bir Araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 12(2), 183-201. Doi: 10.25287/ohuiibf.421932

Özaydın, M. M. (2014). Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Çerçevesinde Türkiye'de Kadın İstihdamı, İçinde *İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılması ve Kadın İstihdamı,* Özaydın, M. M., (Edt.), Ankara: Anka Kadın Araştırma Merkezi.

Parsons, T. (1940). An Analytical Approach to the Theory of Social Stratification. *American Journal of Sociology,* 45(6), 841-862.

Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*. Irmak Ertuna Howison (Çev.). 4. Baskıdan çeviri, Ankara: DeKi Basım Yayım.

Ryan, M. & Haslam, A. (2006). What Lies beyond the Glass Ceiling, *Human Resource Management International Digest*, 14(3), 3-5.

Savcı, İ. (1999). Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54(1), 123-142.

Sever, H. (2021). The Relationship between Glass Ceiling Syndrome and Organizational Silence of Female Employees in the Aviation Sector. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 139-155. Doi: 10.30794/pausbed.895231

Somer, O. & Goldberg, L. R. (1999). The Structure of Turkish Trait-descriptive Adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 431-450.

Srivastava, S., Madan, P. & Dhawan, V. K. (2020). Glass Ceiling–An Illusion or Realism? Role of Organizational Identification and Trust on the Career Satisfaction in Indian Organizations. *Journal of General Management*, 45(4), 217-229. Doi: 10.1177/0306307020938976

Stolley, K. S. (2005). *The Basics of Sociology.* 1. Baskı, London: Greenwood Press.

Şimşek, H. (2022). Cam Tavan Algısı ile İşe Adanmışlık Arasındaki İlişkide Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü. 30. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 214-226.

Taftaf, S. & Acar, P. (2019). İstismarcı Yönetim Algısı: Lider Cinsiyeti, Çalışan Cinsiyeti ve Lider-Çalışan İlişkisinde Cinsiyet Benzerliği Etkisinin İncelenmesi. 7. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, Burdur.

Thorpe, C., Yuill, C., Hobbs, M., Todd, M., Tomley, S. & Weeks, M. (2015). *The Sociology Book.* New York: Dorling Kindersley Publishing.

Tiwari, M., Mathur, G. & Awasthi, S. (2019). A Study on the Effects of Glass Ceiling & Organizational Commitment on Corporate Women's Turnover Intentions. *Academy of Strategic Management Journal*, 18(2), 1-10.

Turner, R. H. (1956). Role-Taking, Role Standpoint, and Reference-Group Behavior. *American Journal of Sociology*, 61(4), 316-328.

Türk Dil Kurumu (TDK), (2022). https://sozluk.gov.tr/ 07.10.2022

Utma, S. (2019). Kadına Yönelik Cinsiyet Ayrımcılığı ve Cam Tavan Sendromu. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 11(1), 44-58.

WEF (World Economic Forum), 2020, Global Gender Gap Report. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf 08.10.2022

WEF (World Economic Forum), 2021, Global Gender Gap Report. https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021/ 08.10.2022

WEF (World Economic Forum), 2022, Global Gender Gap Report. https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2022/ 08.10.2022

Zencirkıran, M. (2017). *Sosyoloji.* 6. Baskı, Bursa: Dora Basım Yayın.

Bölüm 6

KENT KİMLİĞİNİN İNŞASINDA KENTSEL MEKÂNIN ROLÜ: ARTVİN ÖRNEĞİ

İlknur BEYAZ ÖZBEY[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. E-mail: ilknurbeyaz@artvin.edu.tr ORCID: 0000-0001-9809-9085.

Giriş

Kenti ve insanı anlamada referans noktası, mekândır. Mekân, kimlik tanımlaması ya da kimlik ifade etme aracı olması nedeniyle ön planda tutulan bir kavramdır. İnsanların gündelik yaşamlarının şekillendiği, kültürel paylaşımlarının gerçekleştiği yerdir. Aynı zamanda iktidar ilişkilerinin, üretim ve tüketim faaliyetlerinin ve gündelik alışkanlıklarının yer aldığı alanlardır. Mekân üzerinde anlam bulan toplumsal dinamikler geniş bir alanda insana ve hayata dair zengin imgeler yer almakta ya da inşa edilmektedir (Aytaç, 2013).

Kentler, insanlardan ya da binalardan oluşan bir yer değildir. İnsanlar kendi sosyal dünyalarını tasarlarken aynı zamanda çevrelerini de tasarlamakta, dizayn etmektedirler. Bu anlamda kentler insanların bir ürünü olan tasarı mekânlarıdır. Aynı zamanda insanların yaşamlarını yansıtan birçok imge yer almaktadır. Geçmişten devralınan kültür ve medeniyetin üzerine yenilerin inşa edildiği kültürel mekânlardır. Kentsel mekânlar, bireylerin toplumsal ilişkilerini şekillendirdikleri ve ortak paylaşımda bulundukları yerlerdir. Bu yapı itibariyle kentsel mekânlar sadece bir yer işareti değil aynı zamanda toplumsal yönü ağır basan mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentler, aynı zamanda bir kimlik içeren mekânlardır. Her kentin kendine özgü fiziki coğrafyası, iklimi, kültürü ve yaşam şekli vardır. O kentte yaşayan insanlar, o kentin yapısını giyinir. Kente özgü olan her ne varsa ona bürünür. Coğrafik, fiziksel, iklimsel, tarihsel, kültürel, ekonomik ve sosyal ilişkiler ekseninde oluşturulmuş olan değerler bütünü kentin kimliğine kaynaklık eden dinamikler arasında sayılabilmektedir. Tüm bu dinamikler, kentin kimliğini gösteren imgelerdir. Toplumsal olarak üretilen kent kimliği aynı zamanda bir süreci ifade etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde kente kimliğini veren yapılar ve imgeler oluşturulur. Toplumsal yapı ve toplumsal ilişkiler değiştiği zaman, kent kimliğine kaynaklık eden unsurlar da zaman içinde değişime uğramaktadır.

Dolayısıyla kentleri anlamak, toplumları anlamak için önemli bir dinamiktir. Kentsel mekânlardaki imgelere yüklenen anlamları irdelemek aynı zamanda kentin kimliğini anlamada bir ön koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda çalışmanın temel konusunu Artvin'in kentsel kimliği oluşturmaktadır. Artvin'in hangi özelliklerinin bulunduğunu, hangi özellikleri ile ön plana çıktığını, sözü edilen özelliklere ne tür anlamların yüklendiğini ve yüklenen anlamda kent kimliğine nasıl eklemlendiğini anlamaya çalışmak çalışmanın temel problemidir. Kent kimliği açısından Artvin'in çok sayıda özelliği bulunmasına rağmen bu çalışmada kentsel mekân üzerinden kent kimliği anlaşılmaya çalışılmıştır. Kentsel mekan açısından bakıldığında Artvin'in göç, sınır, enerji yatırımları ve

ekolojik görünümü gibi imgeler üzerinden hareket edilerek kentsel kimliği analiz edilmiştir.

Kentsel Mekân ve Kimlik

Mekân, ne ilişkisel ne mutlak göreli bir yanı bulunmaktadır. Fakat duruma göre bunlardan birine ya da birkaçına yer vermektedir. Mekânın tanımlanma sorunu, insanın ya da insan davranışlarının durumuna göre değişmesinden kaynaklanmaktadır (Harvey, 2003). Mekân, toplumsal yapının bir ifadesidir. Mekân, ekonomik, politik ve ideolojik olarak oluşturulan ve toplumsal pratikler tarafından şekillenen bir yerdir. Dolayısıyla mekânı analiz etmek için, sözü edilen dinamikleri analiz etmek gerekmektedir. Bu anlamda kendi başına anlamı olmayan mekân, toplumsal olarak üretilmektedir (Castells 1991). Mekân, coğrafik bir terim olmanın ötesinde toplumsal yönü de bulunmaktadır. İnsan ilişkilerinin şekillendiği, gündelik yaşam pratiklerinin sergilendiği yer olan mekâna toplumsal atıflar söz konusudur. Sözü edilen mekanların içerisine kentsel mekanları dahil etmek mümkündür.

Bir toplumsal gerçeklik olarak kent olgusu tarihten bugüne insanlığın birlikte yaşama kültürünün bir nedeni ya da sonucu olarak kendini sürekli var etmiştir. Kent olgusu insanlığın başına kadar götüremesek de bugünkü dünyayı şekillendiren en önemli unsur olarak kabul etmek mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan toplumsal değişmeler ve bireylerin birlikte yaşama deneyimleri kentleri oluşturmuştur (Nacak, 2017: 99). Kentler sadece insanlardan ve insanların üretmiş olduğu yapılardan oluşmamaktadır. Kültür ve medeniyete ait tasarımıyla taşıyıcıdır. İnsanlar sadece sosyal dünyalarını şekillendirirken aynı zamanda toplumsal çevrelerini de düzenlemektedirler. Sözü edilen düzen aynı zamanda bir inşa süredir de. Dolayısıyla kentler yaşam tarzlarını yansıtmaktadır. Geçmişten gelen kültürel değerlerin üzerine yenilerini ekleyerek mekânlara yansıtmada bulunmaktadırlar. Bu anlamda kentsel mekânlarla bireylerin ilişkileri karşılıklıdır (Canatan, 2017). İnsan ilişkilerinin ve insan-çevre etkileşiminin bir ürünü olarak ortaya çıkan kentler, düşünceyi şekillendiren, bireylerin kendi yaşam pratiklerini düzenlediği, sosyal, kültürel ve psikolojik alanlar olmuştur. Bu yönüyle kentler, kente dair kimlik ve kültürün inşa edilmesinde kilit bir role sahiptir (Güler, Şahnagil ve Güler, 2016: 91). Bireylerin birbirleriyle olan etkileşimleri kentin fiziksel formuna anlam katmaktadır. Kentsel mekânlarda anlam ve değer içeren durum, olay ve simgeler o kentin kimliğini oluşturmaktadır.

Kimlik kavramı, belirli bir grupla belirli özelliklerden dolayı kurulan özdeşliklerdir. Kimlik kavramını tanımlarken, bireylerin inşaları göz önünde tutulmaktadır. Kimliklerin ya da özdeşliklerin bireysel olarak belirli bir inşa konusu olması, kimliklerin bireysel ve toplumsal yönüne

işaret emektedir (Türkdoğan, 1998: 76). Kimlik, anlamlar dünyasını ifade eder. Kişi, grup, topluluk veya bir ulusun kendisini tanımlarken kullandığı ifadeler, faklı alanlarda bunların içinde bulunduğu ilişkiler ağı ve bu ilişkiler ağı içerisindeki pozisyonları veya kendilerini nasıl konumlandırdıkları, onların kimlikleriyle yakından ilişkilidir (Anık, 2012: 22). Kimlikler temelinde hem benzerliği hem de farklılığı içermektedir. Benzer özelliklerden dolayı özdeşlik sağlanırken, farklı özellikler temelinde öteki oluşturulmaktadır. Benzerlik ve farklılıklar bireysel ve toplumsal yönü olduğu kadar mekân ve kentsel mekânların da kimliklerinden bahsetmek mümkündür. Kentsel mekânlarda yer alan çoğu toplumsal olarak üretilen çoğu imge, o kentin kimliğini oluşturmaktadır.

Kent Kimliği ve Kent imgesi

Bir çevresel imge üç bileşene ayrılabilir: kimlik, yapı ve anlam. İşlenebilir bir imge öncelikle bir nesnenin tanımlanmasını, böylelikle diğer şeylerden ayrıştırılmasını ve bir varlık olarak kabul edilmesini gerektirir. Bu da kimliğini ortaya koyar. Başka bir şeyle eşdeğer olması anlamında değildir bu, tekliğini ve tekilliğini ifade eder. İkincisi, imge, nesnenin gözlemciyle ve diğer nesnelerle uzamsal veya dokusal ilişkisini de içermelidir. Son olarak da gözlemci için uygulama açısından ya da duygusal olarak bir anlam içermelidir (Lynch, 2020: 7-9). Kimlik, yapı ve anlam içeren imgeler, bireylerle aralarındaki etkileşim neticesinde belirli bir form kazanmaktadır. Sözü edilen formlar ise, imgelerin diğerlerinden farklı kılan özelliklerinin mevcut olduğu anlamına gelmektedir. Aynı zamanda belirli imgeler, kentsel mekânlarda yer alan belirli yapılara işaret etmektedir. Bireyler tarafından yüklenen anlamlarıyla farklı özellikleri barındırmaktadır. İmgelere yüklenen anlamlar ise, kentsel mekânların kimliğini oluşturmaktadır.

Kentlerin belirli bir kimliği bulunmaktadır. Her kentin kendi içsel dinamiklerine göre bir kimliğe ya da özelliğe bürünmektedir. Bu durum ise, kentin kendine özgü bir dili, ifadesi, grameri ve anlamının olduğunu göstermektedir. Kent kimliği aynı zamanda ortak zeminde bir araya gelen aktörler tarafında üretilmektedir. Toplumsal yapı değiştikçe kentlerin kimlikleri de değişime uğramaktadır. Toplum değiştikçe kent kimliğine anlam katan unsurlar da değişmektedir (Alver, 2017). Bu bağlamda, kente kimliğini kazandıran çok yönlü süreçler bulunmaktadır. Bu süreçler tarihsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişimlerin etkili olduğu boyutlar taşımakta ve kente ait kültürle yakından ilişkidir (Güler, Şahnagil ve Güler, 2016: 92). Bir kentin kimliği çok çeşitli dinamiklerden oluşmaktadır. Bireyler tarafından inşa edilen kent kimliği, dinamik bir sürece de işaret etmektedir.

Kent kimliği de bireysel inşalardan oluşan bir süreci kapsamakta-

dır. Kentin temel unsurlarını kentsel mekânlarda görmek mümkündür. Bireylerin ortak paylaşımda bulundukları, birlikte düşündükleri, birlikte nefes aldıkları yerler aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde inşa edilen yerlerdir. Dolayısıyla kültürel bir arka planları bulunmaktadır. Bu anlamda kentlerin fiziksel ve sosyal özellikleri ise, kentin kimliğini gösteren önemli imgeler ya da göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Aytaç, 2013). Bireylerin toplumsal olarak eylemde bulunuşu, kentsel kimliklere yön vermektedir. Bireylerin etkileşimleri, ortak hatıralar ya da yaşanmışlıkları kentsel mekânlarda belirli bir mekâna anlam yüklemektedir. Yüklenen anlam, o kentin kimliğini oluşturan önemli bir dinamik olarak görülmektedir. Dinamik bir süreci kapsayan kent kimliği değişime açık bir yapıdır. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler mekânlara, kentsel mekânlara yansımaktadır. Bu çerçevede kentsel mekânların yeniden üretildiği ya da yeniden inşa edildiği görülmektedir. Dolayısıyla değişen ya da yeniden inşa edilen bir kentsel mekânlarda bireylerin imgelere yükledikleri anlamlar de değişime uğramaktadır. Başka bir ifadeyle toplumsal değişimler ekseninde imgelere yüklenen anlamların ve dolayısıyla kente kimliğini veren imgelerin yeniden inşa edildiği görülmektedir.

Kent Kimliği ve Kentsel Mekân Açısından Artvin

Artvin ili; Doğu Karadeniz Bölgesinde 40° 35’ ile 41° 32’ kuzey enlemleri ve 41° 07’ ile 42° 00’ doğu boylamları arasında yer almakta olup, doğusunda Ardahan, güneyinde Erzurum, batısında Rize, kuzey batısında Karadeniz ve kuzeyinde Gürcistan Cumhuriyeti bulunmaktadır (Eminağaoğlu, Akyıldırım-Beğen ve Aksu, 2015: 1). Yüzölçümü 7.436 km2dir. Artvin kıyı şeridi 34 km’dir. Arhavi ve Hopa ilçeleri, Karadeniz ile denize paralel uzanan Doğu Karadeniz Dağları arasında kalan dar bir düzlük alan üzerine kuruludur. Hopa ilçesi aynı zamanda, Karadeniz’in en uç limanıdır (Tokdemir, 1993: 27-31’den akt. Akkoyun, 2009: 94). Bu açıdan Artvin, sahip olduğu tarihsel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal özellikleri açısından özgün bir örnektir. Geçmişten günümüze farklı kültürlere ve medeniyetlere ev sahipliği yapan, ulusal ve uluslararası yolların kavşağında yer alan ve yerel, bölgesel ve ulusal ölçekte diğer kentlerden farklı özellikleriyle ön plana çıkan Artvin, söz konusu yönleriyle kendine özgü bir kent kimliği oluşturmuştur.

Artvin ili nüfusu, Cumhuriyet tarihi boyunca genel anlamda artış göstermiştir. Ancak sayım devreleri arasında önemli farklılıkların olduğu da dikkat çekmektedir. Bu kapsamda 1980 yılına kadar sürekli artan saha nüfusu, bu tarihten sonra da azalma eğilimine girmiştir. Bu durum üzerinde etkili olan en önemli faktör, göçlerdir. Sahada 1970’li yıllardan sonra yoğunluk kazanan il dışına yaşanan göçler, günümüzde hâlâ devam etmekle beraber; ilin aldığı göç miktarında da önemli oranda artış yaşanmıştır (Doğanay vd. 2014: 18). Artvin iç göç süreçleri açısından önemli

göç kaynağı oluşturan kentlerin başında geldiği gibi aynı zamanda dış goç süreçleri açısından da göçlerin hedef kenti haline gelmiştir. Soğuk Savaş'ın son bulması ve Sovyetler Birliği'nin çökmesi sonucunda bu coğrafyada yer alan ülkelerden Türkiye'ye yönelik göçler başlamıştır. Bu açıdan dağılan Sovyetler Birliği ülkelerinden genelde Türkiye'ye, daha özelde ise Artvin'e yönelik göçler yapılmaktadır. Bu açıdan göçler Artvin'in kent kimliğini anlamada önemli bir yere sahiptir. Göç ve sınırın yanı sıra coğrafya, ekolojik görünümü ve enerji kaynakları Artvin kentinin kimliğini oluşturan önemli dinamikleridir.

Göç ve Sınır Kenti Olarak Artvin

Bir kentin kimliği konu edildiğinde, o kentin fiziki coğrafyasının önemi büyüktür. Fakat fiziki coğrafya tek başına kentin kimliğini oluşturmada etkili olamaz. Kente kimliğini kazandıran bireysel ve toplumsal ilişkilerin önemi büyüktür. İnsanın kente kattığı, kent imgelerine yükledikleri anlamlar, kent kimliğinin oluşmasında büyük bir etkiye sahiptir (Alver, 2017). Kent kimliğinin oluşumunda kentin fiziksel özellikleri büyük bir önem taşımaktadır. Artvin'in fiziksel ve coğrafik durumu, kentin kimliğine yön vermektedir. Fiziksel özelliklerinden dolayı göç kenti, coğrafik durumundan dolayı ise sınır kenti olarak tanımlanmasına imkân vermektedir.

Göç, bulunulan yerden ulaşılması plananlana yere yapılan bir harekettir (Karpat, 2003). Göç, ülkeler arasında ya da ülkelerin çeşitli bölgeleri arasındaki nüfus hareketi olarak tanımlamak mümkündür. Sözü edilen nüfus hareketi ise, süreklilik arz etmektedir (Ozankaya, 1986). Bireylerin birlikte ya da ayrı bir şekilde gerçekleştirdikleri harekettir. Aynı zamanda varış noktasının yakın veya uzak fark etmez, yerleşim alanlarına yönelik gerçekleştirilmektedir (Bal, 2011). Göç, belirli bir sınırın dışına doğru değiştirilen bir hareket olarak görülmektedir. Belirli bir idari sınırın dışına sürekli ya da yarı-sürekli olarak yaşam olarak düşünülmektedir (Faist, 2003). İnsanlık tarihinin önemli bir özelliğidir göç. Birçok medeniyeti güçlendiren, ekonomilerin büyümesini destekleyen, toplumların gelişmesine de katkıları olmaktadır. Göçmenleri aynı zamanda girişimci bireyler arasında görülerek, kendileri ve yakın çevreleri için daha iyi yaşam koşullarını arayan, belirli riskleri göze alan insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Koser, 2007).

Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze değin Artvin nüfusu artmıştır. Nüfus artışında dönemsel farklılıklar gözlemlenmiştir. Kuruluştan 1980'e kadarki süreçte nüfus artış gösterirken, sonraki süreçte azalma eğilimi göstermiştir. Bu durumun en önemli nedeni göçler gösterilmektedir. Özellikle 1970'li yıllarda yoğun olan kent dışına yaşanan göçler hala varlığını devam etmektedir. Bu kadar yoğun göç veren bir kent olmasının

yanı sıra, kentin aldığı göç oranında da önemli artışlar gözlemlenmiştir. Günümüz dünyasında yaşanan ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bu durumun önemli dinamiğini oluşturmaktadır. Çok uzun yıllar önce göç etmiş insanlar, memleket özleminden dolayı tekrardan kente geri dönüşler yaşanmıştır. Bu durumdan dolayı aradaki fark azalarak eskiye oranla göçlerin etki oranları düşmeye başlamıştır (Doğanay ve Orhan, 2014). Türkiye'de göç veren kentler içerisinde Artvin genellikle ilk sıralard yer almaktadır. Ekonomik, coğrafi, ulaşım ve eğitim gibi nedenlerden dolayı Artvin'den diğer illere yoğun bir göç söz konusudur. Ayrıca Artvin Gürcistan sınırında bulunan kent olmasından dolayı uluslararası göç hareketlerinin de varış noktası olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu tabloda Artvin'i göç kenti olarak tanımlamak yerinde olacaktır.

Kentsel mekânların kendi içsel dinamiklerine göre belirli kimlik ya da kültürel iklim oluşturulmaktadır. Bu durumda kentsel mekâna bağlı imgeler kentin kimliğini ifade etme aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânın kendisi, coğrafyası, iklimi, bireysel ve toplumsal havası ile çok çeşitli anlamlarla yüklü imgeler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum, mekânın sadece coğrafik bir yer olmadığı aynı zamanda aidiyet, kimlik, anlam ve kültürün taşıyıcısı olduğunu göstermektedir (Aytaç, 2013). Artvin'in kimliğini oluşturan imgeler içerisinde sınır kenti olması da yer almaktadır. Artvin'in coğrafik konumu, sınır kenti kimliğini kazandırmaktadır.

Sınırlar, bir devletin kendi ülkesindeki ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerin organize edildiği ve sürdürüldüğü imgelerdir (Genç, 2014). Bu bakımdan çağdaş haritalarda olanca titizlikle çizilen sınırlar, devletlerin yetkilerini meşru olarak kullanabildiği, özellikle de yurttaşlarını ve uyruklarını denetleyip yönetebildiği, hareketlerini düzenleyebildiği alanın kapsamını belirtir (Kasaba, 2012: 48). Türkiye'nin sınırlarından biri de Türkiye-Gürcistan sınırında yer alan Sarp Sınır Kapısıdır. Bu kapı Artvin kent kimliği için önemli bir imgedir. Sarp Sınır kapısının Artvin kenti açısından ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel olarak etkileri söz konusudur. Sözü edilen dinamikler kent kimliğine yeni bir form kazandırmıştır. Bu anlamda sınır kenti olan Artvin için Sarp Sınır Kapısı önemli bir imge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim-1*: Sarp Sınır Kapısı*

Kaynak*: Gümrük ve Turizm İşletmeleri, 2022.*

Sarp Sınır Kapısı, 1921'de Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan Kars Antlaşmasına dayanmaktadır. 1937 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan gerilimler, sınırın iki ucunu da etkilemiş, geçişler tamamen yasaklanmıştır. 1988 yılında Türkiye ile Gürcistan arasında gerçekleştirilen antlaşmayla birlikte sınırın açılmasıdır. Sarp sınır kapısının açılmasıyla hem daha önce birbirinden ayrılmak zorunda kalan akrabalar buluşmuş, hem Doğu Karadeniz halkı komşusuyla tanışmıştır. Kapının açılması olumlu ve olumsuz pek çok sorunu beraberinde getirmiştir (Metin ve Koyuncu, 2013: 2).

Artvin'in bir sınır kent olması, sınır üzerinden ya da sınırdan kaynaklanan değişimlerin Artvin'i doğrudan etkilemesidir. Sınırlar üzerinden yaşanan en temel değişim ise göçlerdir. Artvin, her ne kadar göçün kaynağı olarak büyük kentlere göç veren bir kent konumunda olsa da, sınırötesi göçlerle göçün hedefi haline gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, Artvin, bir yanıyla büyük kentlere göç verirken, diğer taraftan da eski Sovyetler Birliği ülkelerinden göç almaktadır. Göçün bu çok yönlülüğü Artvin'i bir göç kenti haline getirmiştir. Göçün sınırötesi bir şekilde gerçekleşmesi ve sınırdan kaynaklanan ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel değişmeler doğrudan Artvin'i etkisi altına aldığı için, bu değişmeler Artvin'i bir sınır kentine dönüştürmüştür. Bu bağlamda, hem göç hem de sınır, Artvin'in kent kimliğinin temelini oluşturmuş ve Artvinle ilgili imgelerin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Ekolojik Kimliğin Mekânı Olarak Artvin: Göller, Akarsular, Yaylalar, Ormanlar

Kentsel yerleşimler ve kent yerleşiminin gelişme sürecinde etkili faktörler ikili bir mekanizma olarak işlemektedir. Bunlardan ilki, doğal çevre bileşenlerinin oluşturduğu sistem, ikincisi tüm toplumsal ve kültürel faaliyetleri içeren beşeri/kültürel çevre bileşenleridir. İnsan – doğal çevre ilişkilerinin işlediği ve etkileşim halinde olduğu bu ikili mekanizmanın oluşturduğu ortam "coğrafi çevre" ya da "ekolojik çevre" şeklinde ifade edilmektedir. Kent yerleşimleri de bu doğal ve kültürel çevre bileşenlerin, yani ekolojik çevre bileşenlerinin örtüşme alanıdır (Karadağ 2009: 36). Özellikle kentlerin doğal güzellikleri, kent kimliğinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Kentler insan yoğunluğunun, trafik, ses kirliliğinin yoğun yaşandığı mekânlardır. Bu mekânlardan uzaklaşmak isteyen bireyler için, doğal güzellikleri ile bütünleşen mekânlar en çok aranan yerler arasında yer almaktadır. Artvin de doğal güzellikleri ile anılan, ekolojik kimliği ile ön plana çıkan bir kenttir.

Artvin'de ekolojik düzenin ayrılmaz parçasını oluşturan ve aynı zamanda kentin kimliğine ilişkin somut görünümler oluşturan çok sayıda göl bulunmaktadır. Bu göllerin önde gelenleri arasında Artvin'in Borçka, Şavşat ve Murgul ilçelerinde yer alan ve Karagöl adıyla bilinen göller yer almaktadır. Söz konusu göller, ekolojik sistemi vazgeçilmez harikalarından olup, her yıl yurt içi ve yurt dışından sayısız turisti ağırlamaktadır. Doğa turizminin mekanı olan Artvin'in kent kimliğinin oluşumunda Karagöl imgesi önemli bir yere sahiptir.

Resim-2*: Artvin Borçka Karagöl*

Kaynak*: Borçka Belediyesi, 2022.*

Artvin'in ekolojik kimliği açısından akarsular önemli bir yer tutmaktadır. Artvin'deki en büyük akarsu Çoruh Irmağı'dır. İl topraklarında irili ufaklı çok sayıda dere ve çay da bulunmaktadır. Üzerinde 7 büyük baraj

projesi uygulanan Çoruh Nehri dışında ilin başlıca akarsuları ise; Şavşat Deresi, Murgul Deresi, Madenler (Hod) Deresi, İçkale Deresi, Deviskel Deresi, Ardanuç Deresi, Berta Deresi ve Klaskur Deresidir (Eminağaoğlu, Akyıldırım-Beğen ve Aksu, 2015: 11).

Ayrıca Artvin kent ormanı bakımından da zengin bir kenttir. Kafkasör Ormanı, Türkiye'nin kuzey doğusunda bulunan Artvin kent merkezine 20 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Araştırma alanı dik ve sarp dağlarla çevrelendiği için ilginç formasyona sahiptir. Kafkasör orman alanı rekreasyon ve turizm kullanımında klimatik konfor açısından uygun alanlar olarak saptanmıştır. Bu alanda 1980 yılından bu yana her yıl, Temmuz ayında üç gün süresince Kafkasör Kültür ve Sanat Festivali düzenlenmektedir. Festivalde yapılan boğa güreşleri, Kafkasör alanının simgesi durumundadır. Bu güreşlerde 50 kadar boğa göğüs çaplarına göre baş, başaltı, büyük orta, küçük orta ve ayak olmak üzere güreştirilirler. Ayrıca kişisel tüketime yönelik dokumacılık yaygındır. Özellikle dokunan halı ve kilimler kök boya ile saf yünden yapılmaktadır. Bundan dolayı çok değerlidir. Ağaç işçiliği de geleneksel olarak önemlidir (Cengiz, 2009:151,152).

Kent ormanları kentlere, kentlilere ve ziyaretçilerine gıdadan dekoratif kaynaklara, fotosentezden polenlemeye, eğitimden rekreasyona kadar oldukça geniş bir yelpazede ekosistem servisi sağlamaktadır (Karaşah, 2020: 673). Kent ormanları ve kentin doğal alanları bireyler için kentin monotonluğundan uzaklaşmak için ideal mekânlar arasındadır. Artvin ise, monotonluğu kırmak isteyen bireyler için tercih edilen kentler arasındadır. Özellikle Kafkasör Yaylası, Borçka Karagöl, Şavşat Karagöl, Murgul Karagöl ve diğer yeşil altyapısı ile ön plana çıkmakta, Artvin'in kent kimliğine ekolojik yönüyle eklemlenmektedir. Coğrafik ve iklimsel özelliklerinden dolayı biyoçeşitliği zengin bir kenttir. Bu özelliklerinden dolayı Artvin, "Yeşil Artvin" ve "Göğe Komşu Topraklar" ile tanımlanmaktadır. Bu anlamda, Artvin'in kent kimliğinin inşasında kentsel mekanı tanımlayan ekolojinin merkezi bir rolü bulunmaktadır. Artvin'de kentsel mekanı şekillendiren ekolojinin muhtevasını ise, göller, akarsular, yaylalar ve ormanlar oluşturmaktadır.

Enerji Yatırımlarının Odağında Artvin: HES'ler, Barajlar ve Madenler

Bugün yeni olan, mekânın bu yeniden yapılanmasının ileri kapitalist ekonomilerin çok daha geniş bir iktisadi ve toplumsal yeniden yapılanmanın doğrudan ve sistematik bir bileşeni olma ölçüsüdür. Belirli bir yapılı çevre, belirli bir üretim ve yeniden üretim, tüketim ve dolaşım ürünlerini gösterir ve bu örüntüler değiştikçe yapılı çevrenin coğrafi örüntülenişi de değişir (Smith, 2015: 37). Zaman içinde kentin her bölgesi ve mahallesi, içinde yaşayanların karakterinden ve özelliklerinden bir şeyler

alır. Kentin her bir ayrı parçası kaçınılmaz olarak, içerdiği nüfusa özgü hassasiyetlerle bezenir. Bunun etkisi; en başta coğrafi bir ifadeden ibaret olanın bir muhite, başka bir deyişle kendine ait hassasiyetleri, gelenekleri ve tarihi olan bir yere dönüştürülmesidir. Bu muhit içinde, tarihsel süreçlerin devamlılığı bir şekilde korunur. Geçmiş, kendisini şimdiki zamanın üzerinde etkili kılar ve her yerin yaşamı, bu yaşamla ilgili şeylerin daha geniş döngüsünden az çok bağımsız şekilde, kendine ait bir devinimle sürer (Park, 2016: 42). Değişen toplumsal yapı ve değişen ihtiyaçlara cevap verme odağı, kentsel mekânların da değişmesine, dönüşmesine ya da yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Sözü edilen değişim ise, mekânsal imgelere yüklenen anlamların da değişmesine de neden olmaktadır. Hızlı nüfus artışı ve sanayileşmeyle birlikte enerjiye duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. İhtiyaç duyulan enerjiye cevap verebilmek en çok tercih edilen dinamikler nehirler ve akarsulardır. Yapılan barajlar ve barajlara kurulan hidroelektrik santralleri, bir taraftan enerji ihtiyacını karşılarken bir diğer taraftan da kentsel mekânların değişmesine/dönüşmesine neden olmaktadır. Değişen mekânlarda çeşitli imgelere yüklenen anlamlar ve bu anlamların kent kimliğine eklemlenmesi de söz konusudur.

Resim-3*: Borçka Barajı ve HES*

Kaynak*: Devlet Su İşleri, 2022*

Baraj kavramsal olarak suyun toplandığını, toplanan su ile sulamanın yapıldığı ve elektrik üretimin gerçekleştiği bir bent olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2017). Su kaynaklarının korunumu projeleri kapsamında barajlar, su temini, sulama, taşkın kontrolü, hidroelektrik enerji üretimi, ulaşım, eğlence kirlilik azalımı, endüstri gereksinimi, balıkçılık, faunanın korunumu, tuzluluk kontrolü ve yer altı sularının beslenmesi gibi amaçlara yönelik inşa edilir (Akkaya vd., 2009: 1). Artvin'de ilk kez 1960'lı yılların ortalarında Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nin kurduğu şantiyeler dolayısıyla 'baraj' kelimesiyle tanışmıştır (Başkan, 2018: 201). Artvin'de Artvin, Borçka, Deriner, Muratlı ve yakında tamamlanacak Yusufeli barajları bulunmaktadır. Artvin sınırları içerisindeki uzunluğu yaklaşık 150

kilometreyi bulan Çoruh nehri HES potansiyeli açısından önem arz eden bir kaynaktır (Ataman-Sevin ve Çelikay, 2019: 83). Enerji ihtiyacını karşılayabilmek için Çoruh nehri üzerinde kurulan barajlar ve Hes'ler, Artvin'de çok çeşitli dinamiklere etkisi bulunmuştur. Barajlar, mekânsal olarak değişimin yanı sıra toplumsal değişimin de kaynağını oluşturmaktadır. Özellikle göç başta olmak üzere, ekonomi, aile ve eğitim gibi toplumsal kurumlar temelinde değişimler meydana gelmiştir. Barajların yapımı ayrıca mekânsal olarak Artvin'in değişimine işaret etmektedir. Baraj ve hidroelektrik santrallerinin sayı bakımından fazla oluşu Artvin'i barajlar ve Hes'ler kenti olarak anılmasına neden olmuştur.

Artvin, barajların ve HES'lerin yanı sıra maden bakımından zengin bir kenttir. Murgul (Artvin) Yöresi'nde bulunan Çakmakkaya ve Damarköy bakır yatakları, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaygın olarak gözlenen ve Kuroko tipi yataklar olarak tanımlanan volkanosedimanter yan kayaçlı sülfîd yataklarının tipik örneklerindendirler (Gökçe, 2001: 24). Artvin'in Murgul ilçesinde Çakmakkaya ve Damarköy'ün yanı sıra Artvin Cerattepe'de de bakır madenleri bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Artvin'de, barajlar, HES'ler ve madenlerle birlikte kentsel mekanın yeniden üretildiği ya da dönüştürüldüğü görülmektedir. Sözü edilen enerji yatırımlarına göre oluşturulan imgeler ve yüklenen anlamlar, Artvin'in kentsel kimliği olarak önemli bir yere sahiptir. Barajlar, HES'ler ve madenler Artvin'in kent kimliğinin temel bileşenleri olarak küresel sermayenin de en gözde mekanlarından biri olmuştur.

Genel anlamda kentler, imgelerin yer aldığı, imgeler üzerinden bir anlamın ve anlamlardan hareket edilerek kentin kimliğinin oluştuğu mekânlardır. Sadece içinde yaşayıp hareket ettiğimiz değil, aynı zamanda değiştirip dönüştürülen yerlerdir. Bu durum ise, kentsel imgelerin değişmesine ve kentsel imgelere yüklenen anlamların dönüşmesine neden olmaktadır. Bu temel yapı ve görünüm içerinde ortak deneyimlerin ve ortak anlamların ürünü olarak kentin kimliği oluşmaktadır. Nitekim enerji yatırımları ekseninde Artvin'in kentsel mekandaki kimliğinin inşası bu durumu somut bir biçimde yansıtmaktadır.

Sonuç

Mekân, coğrafik bir terim olmanın ötesinde toplumsal yönü ağır basan yerlerdir. İnsan ilişkilerinin şekillendiği, ortak paylaşımların olduğu, tarihsel ve sosyo-kültürel olarak belirli hafızaya sahip olan yerlerdir ayrıca. Kentsel mekânlar da sadece insanlardan ve belirli yapılardan oluşan mekânlar değildir. Toplumsal ilişkilerin yer aldığı kentsel mekânlar, aynı zamanda bireylerin ortak paylaşımlarına göre inşa edilmektedir. Bireylerin toplumsal ilişkilerinin yansıdığı her mekân, o kentin kimliğine ait veriler de taşımaktadır. Başka bir ifadeyle kentsel mekânlarda çeşitli imgelere yüklenen anlamlar kentin kimliğini yansıtmaktadır. Yaşanmışlığın bir yansıması ve aynı

zamanda kentin oluşumunda etkili olan çeşitli imgeler kent kimliğinin kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu anlamda Artvin'in çok çeşitli kentsel kimlik göstergeleri bulunmaktadır. Fakat kentsel mekân olarak yaklaşıldığında kent kimliğini yansıtan imgeler birkaç dinamik ekseninde şekillenmektedir.

Artvin'in kent kimliği konu edildiğinde fiziki ve coğrafik özellikleri büyük önem taşımaktadır. Kent kimliğini yansıtan ilk dinamik göç ve sınır imgesi karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik, coğrafi, ulaşım, eğitim gibi başat konulardan dolayı Türkiye'de göç veren iller arasında ilk beşte yer almaktadır. Ayrıca Türkiye ve Gürcistan sınır kapısı olan Sarp Sınır Kapısı Artvin'de yer almasından dolayı uluslararası göç hareketlerinin de gerçekleştiği bir mekândır. Ayrıca Sarp Sınır kapısının Artvin kenti açısından ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel olarak etkileri söz konusudur. Sözü edilen dinamikler kent kimliğine yeni bir form kazandırmıştır. Bu anlamda Artvin'in, hem göç kenti hem de sınır kenti olması kent kimliğine yansıyan önemli dinamiklerinden birini oluşturmaktadır.

Artvin'in ekolojik yönü, kent kimliğini yansıtan ikinci dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kent ormanları, milli parkları Artvin'in kent kimliğini oluşturan önemli imgelerdir. Özellikle Kafkasör Yaylası, Borçka Karagöl, Şavşat Karagöl, Murgul Karagöl ve diğer yeşil altyapısı ile ön plana çıkmakta, Artvin'in kent kimliğine ekolojik yönüyle eklemlenmektedir. Coğrafik ve iklimsel özelliklerinden dolayı biyoçeşitliği zengin bir kenttir. Bu özelliklerinden dolayı Artvin, "Yeşil Artvin" ve "Göğe Komşu Topraklar" ile tanımlanmaktadır.

Artvin'in enerji yatırımları ise, kent kimliğini yansıtan üçüncü kent imgesidir. Barajlar, Hes'ler ve zengin maden yatakları ile Artvin enerji yatırımlarının merkezi konumundadır. Enerji ihtiyacının karşılanması için Çoruh nehri üzerine yapılan barajlar ve kurulan hidroelektrik santralleri mekânsal olarak değişimin yanı sıra toplumsal değişime de etkileri bulunmaktadır. Baraj ve hidroelektrik santrallerinin sayı bakımından fazla oluşu Artvin'i barajlar ve Hes'ler kenti olarak anılmasına neden olmuştur. Ayrıca maden bakımından zengin olan Artvin'de Cerattepe ve Damar, bir diğer önemli bir imge olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözü edilen enerji yatırımlarına göre oluşturulan imgeler ve yüklenen anlamlar, Artvin'in kentsel kimliği olarak önemli bir yere sahiptir.

Sonuç olarak kentler toplumsal olarak üretilen mekânların yine toplumsal olarak üretilen imgelere yüklenen anlamlar mekânıdır. Kentsel mekânlarda çeşitli imgelere yüklenen anlamlar ile kentler öne çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle imgelere yüklenen anlamlar neticesinde kentin kimliği inşa edilmektedir. Artvin'in kentsel mekân olarak çeşitli imgeler ile ön plana çıktığı görülmektedir. Göç, sınır, enerji yatırımları ve ekolojik görünümüyle Artvin'in sözü edilen imgeler üzerinden kent kimliğinin oluştuğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akkaya, U.; Gültekin, A. B.; Dikmen, Ç. B., (2009). Baraj ve Hidroelektrik Santrallerin (hes) Çevresel Etkilerinin Analizi: Ilısu Barajı Örneği, 5. Uluslararası İleri Teknolojiler Sempozyumu (IATS'09), 13-15 Mayıs, Karabük

Akkoyun, T. (2009). Artvin İli Şavşat İlçesi Yavuzköy Köyü Özelinde Ahıska Türkleri Üzerine Sosyal Antropolojik Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.).

Alver, K. (2017). "Kent İmgesi". Kent Sosyolojisi içinde (11-37). Ed. Köksal Alver, İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Anık, M. (2012). Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi, İstanbul: Açılım Kitap.

Ataman-Sevin, E., Çelikkay, F. (2019). Hidroelektrik Santrallerin Sosyoekonomik Analizi: Artvin Örnekleminde Bir Araştırma, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1). 77-103.

Aytaç, Ö. (2013). Kent Mekânları ve Kimlik/Farklılık Sorunu, *İdealkent*, 9, 138-169.

Başkan, S. (2018). Artvin Baraj Rezervuarları Altında Kalan Maddi Kültürel Miras ve Bu Konudaki Uygulamaların Sürdürülebilir Koruma İlkeleri Bakımından Değerlendirilmesi, *ZfWT*, 10(1), 199-217.

Borçka Belediyesi. (2022). Karagöl. https://www.borcka.bel.tr/turizm/karagol/, (Erişim Tarihi: 15.10.2022).

Canatan, K. (2017). "Batı Kenti", Kent Sosyolojisi, Edt. Köksal Alver, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Castells, M. (1991). Kent, Sınıf, İktidar. Çev: Asuman Erendil, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Cengiz, T. (2009). Rekreasyon Eğilimlerindeki Değişime Zamanın Etkisinin Saptanması: Artvin- Kafkasör Ormanı Rekreasyon Alanı Örneği, *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 149-159.

Devlet Su İşleri. (2022). Çoruh Nehrinin Altın Gerdanlıklarından Milli Ekonomiye Dev Katkı. https://www.dsi.gov.tr/Haber/Detay/619, (Erişim Tarihi: 15.10.2022).

Doğanay, H., ve Orhan, F. (2014). Artvin İlinde Nüfusun Başlıca Özellikleri, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(31), 1-22.

Eminağaoğlu, Ö., Akyıldırım-Beğen, H. ve Aksu, G. (2015). "Artvin'in Genel Tanıtımı", Artvin in Doğal Bitkileri, Edt. Özgür Eminağaoğlu, İstanbul: Promat Yayınları.

Faist, T. (2003). Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar, Çev. Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Genç, D. (2014), "Türkiye'nin Yabancıların Hareketliliğine İlişkin Sınır Politikası", Sınır ve Sınırdışı: Türkiye'de Yabancılar, Göç ve Devlete Disinlinlerarası Bakışlar, Ed. Didem Danış ve İbrahim Soysüren, Ankara: Notabene Yayınları.

Gökçe, A. (2001). Çakmakkaya ve Damarköy (Murgul - Artvin) Bakır Yataklarında Sıvı Kapanımı, Oksijen ve Hidrojen İzotopları Jeokimyası incelemeleri ve Yatakların Oluşumu Açısından Düşündürdükleri, *Türkiye Jeoloji Bülteni,* 44(2), 23-37.

Güler, T., Şahnagil, S. ve Güler, H. (2016). Kent Kimliğinin Oluşturulmasında Kültürel Unsurların Önemi: Balıkesir Üzerine Bir İnceleme, *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11: 85-104.

Gümrük ve Turizm İşletmeleri. (2022). Tamamlanan Projeler, https://www.gtias.com.tr/tr/tamamlanan-proje-detay/sarp_sinir_kapisi_1, (Erişim Tarihi: 15.10.2022).

Harvey, D. (2003). Sosyal Adalet ve Şehir. Çev: Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları.

Karadağ, Arife (2009). Kentsel Ekoloji: Kentsel Çevre Analizlerinde Coğrafi Yaklaşım. *Ege Coğrafya Dergisi*. 18(1-2), 31-47.

Karaşah, B. (2020). Kentsel Yeşil Altyapıların Önemli Bir Bileşeni Olan Kent Ormanlarının Sağladığı Ekosistem Servisleri "Kafkasör Kent Ormanı Örneği", *Journal of Anatolian Environmental and Animal Sciences*, 5(4), 668-675.

Karpat, K. H. (2003). Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme, Çev. Abdulkerim Sönmez, Ankara: İmge Kitabevi.

Kasaba, R. (2012). Bir Konargöçer İmparatorluk: Osmanlı'da Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar, Çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Kitap Yayınevi Yayınları.

Koser, K. (2007). International Migration: A Very Short Introduction, New York: Oxford University Press.

Lynch, K. (2020). Kent İmgesi, Çev. İrem Başaran, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Metin, O., Koyuncu, Ö. (2013). Sarp Sınır Kapısının Hopa'da Yaşayan Ailelere Etkileri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, Afyonkarahisar.

Nacak, İ. (2017). "Kent Sosyolojisinin Temel Kavramları", Kent Sosyolojisi içinde (99-119). Ed. Köksal Alver, Konya: Çizgi Kitabevi.

Ozankaya, Ö. (1986). Toplumbilim, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Park, R. E. (2016). "Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler". Şehir Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler, Ed. Robert E. Park ve Ernest W. Burgess, Çev. Pınar Karababa Kayalıgil. Ankara: Heretik Yayınları.

Smith, N. (2015). “Mutenalaştırma, Sınır ve Kentsel Mekanın Yeniden Yapılandırılması”, Kentin Mutenalaştırılması, Ed. Neil Smith ve Peter Williams, İstanbul: Yordam Kitap.

Tokdemir, H. (1993). Artvin Yöresi Folkloru, Ankara: Şahsi Yayın Yayınları.

Türk Dil Kurumu, (2017). http://www.tdk.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 25.09.2022).

Türkdoğan, O. (1998). Etnik Sosyoloji. İstanbul: Timaş Yayınları.

Bölüm 7

SAFRANBOLU KADIN SAĞALTICILARA BİR ÖRNEK: "KÖSTEBEK OCAĞI"[1]-[2]

Öznur ÇELİK[3]
Fahri DAĞI[4]

1 Bu çalışma 2020 yılında Al-Farabi Jaurnal 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

2 Bu çalışma Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Disiplinlerarası Kültürel Miras ve Miras Alan Yönetimi Anabilim Dalında, Dr. Öğretim Üyesi Fahri DAĞI'nın Danışmanlığında "KARABÜK KADIN SAĞALTICILAR" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

3 Öznur ÇELİK, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, mail:oznur7877@gmail.com., Orcid ID:0000-0001-8142-5526

4 Dr. Öğretim Üyesi Fahri DAĞI, Karabük Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği, mail:fahridagi@karabuk.edu.tr., Orcid ID:0000-0002-2222-1192

GİRİŞ

Sağlıklı ve uzun yaşamanın sırlarını öğrenmeye çalışan insanoğlu; eski çağlardan günümüze kadar uzanan süreçte, hastalıklardan kurtulmak için birçok sağaltma yöntemi geliştirmiştir. Bu sağaltma pratiklerini geliştiren ve uygulayıcıları genellikle kadınlardır. Doğuran ve büyüten olarak kadın, başta Türk toplumu olmak üzere tüm halklarında kutsanmış ve saygı duyulmuştur. "İlkel toplumlar" eski çağlarda kadınları tanrıça mertebesine kadar çıkarmış zamanla bu misyon sağaltıcılığa evrilmiştir. Bugün Anadolu'nun hemen her yerinde binlerce sağaltma ocağı varlığını sürdürmekte olup bunların büyük çoğunluğu kadınlardır. Ocak adı verilen bu kurumlar ve uygulayıcısı olan ocaklı kadınlar başta cilt hastalıkları, kısırlık, kırık-çıkık gibi neredeyse tüm hastalıkları tedavi etmektedir. Kökeni çok eski zamanlara dayanan sağaltma yöntem tekniklerini uygulama konusunda kadınlar erkeklere göre daha ön planda olmuşlardır. Annelik ve koruma iç güdüsünün de etkisiyle kadınlar, hastalığa ilk müdahale eden ve iyileştirme için çaba sarf eden bir misyon üstlenmişlerdir. Sağaltıcı kadınlar, bazen büyüklerinden bazen de kendi kendilerine öğrendikleri dua ve çeşitli teknikleri hastalarına uygulayarak tedavi etmeye çalışırlar. Yaptıkları işi kutsayan bir inanca bağlayan sağaltıcı kadınlar, bu durumu vurgulamak için çoğunlukla *"Benim elim değil, Fatma ananın eli"* diyerek işine başlamaktadır. Sağaltma işlerinde kullanılan birçok yöntem ve malzeme vardır. Dua, büyü, el alma, manevi yerleri ziyaret gibi yöntemler kullanılırken, toprak, ateş, su, ağaç, metal ürünler gibi birçok malzemeden bahsedilebilir. Geleneksel sağlık bilgilerin uygulandığı ocaklarda tedavi gücüne sahip sağaltıcılar modern tıbbın ilerlemiş olmasına rağmen, hastalıkların tedavisinde dinsel-büyüsel, bitkisel, hayvansal ve madensel ürünlerin kullanımıyla yapılan tedavi, günümüzde bölgeden bölgeye küçük değişiklik göstererek devam etmektedir. Deneme/yanılma yöntemiyle elde edilen bu sağlık bilgileri günümüze kadar nesilden nesile aktarılarak etkinliğini sürdürmüş ve halk hekimliği uygulamalarının alt yapısını oluşturmuştur.

Eski zamanlarda erkekler avcılıkla ilgilenirken kadınlar ev hayatına yardımcı olmak için bitki sebze ve meyvelerle ilgilenmişlerdir. Bu ilgilenme esnasında doğadaki zararlı ve faydalı besinleri öğrenmelerine ve öğrendikleri bu bilgileri günlük hayatlarında uygulamalarına imkân sağlamıştır. Bu uygulamalar sonucunda kadınlar şifacılar, otacılar, doğal ilaç (em) hazırlayan kişiler olmuşlardır (Mercan, 2018: 17). Sağaltım geleneksel halk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bazı hastalıkların şifasını doktorda bulamayıp ocaklılara başvuran ya da doktora gitmeden ocaklara giden pek çok insan hastalıkların şifasını, tıbbın ilerlemesine rağmen günümüzde şifayı bu ocaklarda aramaktadırlar. Ocaklarda sağaltma gücüne sahip kişiler, geleneksel halk hekimliğinin uygulandığı ocaklarda kutsal

vasıflara sahiptir. Çeşitli yöntemlerle hastalıkları tedavi etmişlerdir (Yalçınkaya, 2019: 5).

Ocaklıların sağaltmada kullandığı yöntem ve malzemeler: Ağaç, ot, su, toprak, bitki, madeni ilaçlar, hayvani ürünler, veli, dua, büyü, kan alma, kişilerin duası, tükürüğü, sıvazlaması gibi maddi ve manevi unsurlardır. Acıpayamlı çalışmasında Sağaltıcıların sağaltmada kullandıkları yöntemleri altı başlık halinde toplamıştır. Konu üzerine çalışan bir başka araştırmacı Dağı ise kitabında ek olarak toprakla ve şifalı sular ile yapılan sağaltma yöntemlerinden detaylıca bahsettiği görülmektedir. Ocaklıların kullandıkları bu tedavi yöntemlerini kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

- Irvasa Yöntemi
- Parpılama Yöntemi
- Dinsel/ Büyüsel Yolla Yapılan Sağaltma Yöntemi
- Bitki Kökenli Sağaltma Yöntemi
- Hayvan Kökenli Sağaltma Yöntemi
- Madeni Kökenli Sağaltma Yöntemi
- Şifalı Sular İle Yapılan Sağaltma Yöntemi
- Toprakla Yapılan Sağaltma Yöntemi (Acıpayamlı, 1989: 2-4; Dağı 2020: 43-45).

Buradan da anlaşılacağı üzere sağaltma (tedavi) yöntemleri hastalığın seyrine ve niteliğine göre değişiklik göstermektedir. Nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelen sağaltma yöntemleri birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Hastalıkların kaynağını *"kötü iyeler"* dediğimiz ruhlara bağlayan Türkler, birçok millet ve kültürle ilişki kurmuşlar, çeşitli tedavi yöntemlerini öğrenerek uygulamışlardır (Dağı, 2020: 42).

1.KAMLIK VE KADIN SAĞALTICILAR

Ritüel ve merasimlerini yapan, fani insanlarla ve ruhlar arasında aracılık eden, *"ruh güdücü"* olarak adlandırılan kişilere Türk boyları arasında *"ozan, kam, baksı, bahşı, otacı"* gibi çeşitli isimler almıştır (İnan, 2006: 72; Dağı, 2020: 14). Türk erkek kamlara *oyun, baksı-bakşı* kadın kamlara ise *otkan-utkan* denilmektedir. Yakut ve Altaylı kamlarla ile ilgili yapılan incelemelerde ve Türk kamlığında erkek kamlardan, kadın kamların daha güçlü olduğu, ritüel ve tedavi bağlamında kadın kamların önemli yeri olduğu bilinmektedir. Yakut ve Sayan/Altay Türkleri kadın kamlara Türkçe *od/ut' tan* türeme kelime kullanırken farklı efsanelerde *udugan, udagan, utagan, utuhan, ubahan, dauna*, *idvan/ıduan* vs. demektedirler. Kalmuklar, Buryatlar ve Moğollarda erkek kamlara *böge, bö, Ostyaklar tadıp*, Samoyedler *tarıp*, Yukagirler *alma* derken kadın kamlara Türkçe bir kelime

olan *utagan* denilmektedir. Farklı kültürlerde erkek kamlara değişik isim verilirken, Türk toplum hayatında kadın kamlara ve erkek kamlara aynı isimlerle adlandırılması Türk kültüründe kadınların statüsünü göstermesi açısından önemlidir (Bayat, 2019: 50-51). Kam tedavi yöntem ve metotları etnografya materyallerinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Kam tedavi yöntemleri zaman içerisinde gelişmiş ve değişime uğramıştır. Eski inanç sistemi üzerine kurulan kamların hastalık tanı yöntemleri bu inançlar üzerine korunmuştur (Potapov, 2012: 169-170).

Yakut Türklerinin inanışına göre ilk kam, bir kartal yumurtasından yeryüzüne gelmiştir. Kartal, kam olacak bebeğin ruhunu (sür) yiyerek onu aylı ve güneşli bir yere götürür ve özel olarak yetiştirilmiş kutsal bir kayın ağacında kuluçkaya yatar. Kayın ağacının altında bulunan demir beşiğe yumurtadan çıkan bebeği götürür. Burada Ana Kuşu ismi verilmiş bir varlık tarafından büyütülür ve eğitilir. Eğitilen bu bebek kam olur (Lovava, 2013: 175). Türk inanç sistemi Kartalın, Tanrı'nın habercisi (ulağı) olarak görüldüğüne dikkat çekmiştir. Yırtıcı kuş olan kartalın insanlara yardım etmesi için Tanrı tarafından gönderildiğine inanıldığını söyler. Bu inanışa göre yeryüzünde hastalık ve ölüm; kötü ruhların insanların başına belaları musallat edene kadar yoktur. Tanrı yeryüzüne insanlara yardım etmesi için kartalı gönderir, fakat insanlar onları korumaya gelen kartalın ne geliş amacını ne de dilini anlamadıkları için kartal semaya geri döner. Bu sefer Tanrı, kartala dünyada karşılaştığı ilk insana kamlık kabiliyetiyle donatma yetkisi vererek tekrar yeryüzüne gönderir. Yeryüzüne tekrar gelen kartal, ağacın altında uyuyan bir kadınla evlenir. Kadın hamile kalır. Bu kadın bir süre sonra çocuk doğurur ve yeryüzündeki bu çocuk ilk kam olur (Harva, 2015: 375-376).

P.W. Schmidt gibi araştırmacılara göre başlangıçta kamlık vazifesini kadınlar üstlenmişlerdir. Ana soylu ve anaerkil toplumlarda tüm önemli görevlerin kadın milleti tarafından gerçekleştirilmiştir (Perrın, 2001: 93). Çukçiler sözü olan atasözü şöyle der: *"Kadın, doğası gereği kamdır."* Bu söz Çukçilerin aslında kamların anaerkil ya da kadın-kökenli erkeklere kıyasla kadınlar doğanın ruhuna daha yakın, doğa ile iç içedir. Belki de kadınlar doğanın kendisidir. Kadınların bedeninde ve zihninde doğanın döngüleri ve ritimleri kodludur (Etli, 2019: 55). Ölen insanın ruhunu öteki dünyaya götürmek; kısırlığı tedavi etmek; kötü ruhlardan evi temizlemek; hastaları tedavi etmek; fal bakarak gelecekten haberdar etmek; dinsel törenleri icra etmek (kurban sunmak vs.); hayvanlara zarar veren ruhları kovmak (at ve sığır); kayıp olan şeyleri haber vermek; yıldırım çaktırmak ve yağmur yağdırmak; kehanette bulunmak; koruyucu muskalar hazırlamak; mevsim ritüellerini düzenlemek vs. gibi görevlerini yerine getirmekle yükümlü hisseden kadın kamlardır. Kamlık kendine has metotlar barındığından her kültür için kadın kamların tedavisi benzersizdir (Bayat, 2019: 100-101).

Kam tahkiyelerinde (anlatılarında) kadın kamların sağaltma gücünün çok yüksek olduğu ve/veya bazen ölüyü dirilttikleri anlatılır (Bayat, 2019: 103-104). Seçilmiş olan kadın kamlar, klasik kamlık inancına göre ruhlarla sarılmış evrende insanları gözeten koruyan iyelerin mesajlarını kamlara ileten insanlardır. Ağaçlarla, dağlarla, rüzgârlarla iletişim kurabilen içi ve dışı ruhlarla dolu bir varlık olma özelliğiyle seçilir. Kamların pratikleri arasında hastalığı iyileştirmek en yaygın ve en önemlisidir. Bu nedenle kadın kamların bütün hastalıkları sağalttığı söylenir. Bu hastalıklar; delilik, bayılmalar, bağırsak hastalıkları, sinir hastalıkları, çeşitli kadın hastalıkları, asabiyet, iktidarsızlık, evlatsızlık vb. olarak gösterilir (Etli, 2019: 58- 59).

Kamlar seanslarında hastalığın kökeni konusunda iki nedenden yola çıkıyorlardı. Başlıca iki tip hastalık ayırt eden kam; ilki hastalığı insanın bedenine kötü iye (ruh)'lerin girmesi olarak değerlendirmedir. Bu inanış dünya halklarının birçoğunda yaygın olan bir görüştür. Hastalığın ikinci sebebi insan bedeninden ikizin (ruhu) çıkmasıdır. İkizin uzun süre dönmemesi kötü iyeler tarafından saldırıya uğraması ya da yön kabiliyetini kaybetmesinden ötürü geri gelmemesi ile açıklanmaktadır. Kamlar hastalığın nedenini ve özelliklerini tanımladıktan sonra hastayı tedavi amacıyla özel ayin düzenlerlerdi (Potapov, 2012: 171). Bazı hastalıkları kamlardan başka şifa dağıtıcılara ve otacılara sahip olan toplumlarda iyileştirebilirler; Bedeninin düzenini bozan bir nesnenin vücuda girmesi durumunda ise, kam hastalığa esrime yetenekleri sayesinde, deneysel bilgilere dayalı yürütmeye bağlı kalmadan tanı koyar. Kurban törenlerinde görev alan kamların ruhlarına sunulmak üzere senede bir defa yapılan kurban merasimi boy/kabile için büyük bir dinsel olaydır (Eliade, 2006; 270-334).

Kamlar seanslarını her zaman hastanın evinde ve geceleyin düzenler. Sağaltımın ayin niteliği özellikle belirtilir: Hastada bazı yasaklara uymak zorunda kalan kamlar, örneğin tuzlu ve etli yiyeceklere el sürmezler, kusturucu madde alan kamlar bedenini içten arındırır, her türlü kirlilikten uzak dururlar vb. Bazı durumlarda hastanın ailesi de aynı yasaklara uyar ve oruç tutar. Meditasyona ve dualara dalan kam gün doğumu ve gün batımında yıkanır. Bu seanslar halka açık olduğundan, bütün halkta ilgiye ve gerilmeye yol açarlar. Kamların sağaltım dinsel merasimlerin olmadığı durumlarda, tam birer dinsel ayin yerine geçer. Kamların hastaya getirilmesi ve ücretinin saptanması bile ayin niteliktedir. Eğer kam hiç ücret istemez ya da yüksek ücret isterse hastalanır. Kamların tedavi ücretini de kendisinden ziyade gücü belirler (Eliade, 2006; 335).

Kamların asıl amacı adaylara geleneklerini öğretme, adayların doğaüstü güçler tarafından kollanmalarını ya da ruhlarını güçlendirmeyi sağlamaktır. Aile arasında nesilden nesile devredilerek miras olarak kalır, fakat ruhlar bu gücü diledikleri kişiye de takdim edebilirler. Altay kam-

larına göre ise bu görev kalıtsaldır (Perrın, 2001: 32-33). Kamlar, halkın hastalığını önlemeye çalışır, fiziki ve manevi sağlığını korumak için toplumun ruhunu tedavi eder. Kamlar kendilerini toplumsal açıdan kabul ettirmişlerdir. Toplumsal olaylarda yer alır ve çıkarları için hareket etmezler (Demir, 2016: 20). Kamlar evrendeki her şeyin bir ruhu olduğu inancı ile hastalıkları tedavi ederken, ruhlarla iletişime geçmek için birçok tedavi yöntemi kullanmışlardır.

2. OCAK/OCAKLI KAVRAMI VE OCAKLI OLMANIN YOLLARI

Eski Türklerden günümüze kadar uzanan ve hemen hemen tüm Türk dünyasında varlığını sürdüren ocak ve ocaklık kavramı başta ev olmak üzere maddi ve manevi birçok anlamda kullanılmaktadır. Hastalıkların sağaltılması dışında, geleneksel kültürümüzde geniş bir anlama ve önemli bir yere sahip olan *"Ocak"* kelimesi, ilk olarak Orhun Kitabelerinde yer almış ve Divan-ü Lügati't Türk'te ise *"oçuk"* ateşin yakıldığı yer manasına gelmektedir (Arat 1999/III: 34). Ocak kavramının, Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Türkçe Sözlükte ve çeşitli ansiklopedilerde birçok anlamı ile karşılaşılmaktadır. Ev, aile, yurt, soy, boy anlamında; aynı amacı ve düşünceyi paylaşanların kurdukları kuruluş ve toplanıp görev aldıkları mekân; pişiren-kaynatan, eriten araç veya alet; kahvehanelerde, kuruluşlarda, kahve, çay vs. yapıldığı yer; bazı hastalıkları iyi ettiğine inanılan aile olarak bilinmektedir (**Türkçe Sözlük,** 2011: 1786; Atalay, 2006: 422; Devellioğlu, 1982: 1017; Çağbayır, 2007: 3581-3582).

Ocak kelimesini ifade ederken soy, dede ocağı anlamlarının haricinde diğer anlam olarak halk hekimliğindeki ocak kelimesini *"Belirli bir veya birkaç hastalığı tedavi etme yetisine sahip olan, sağaltma pratik ve uygulamalarını bilen, bunu atalarından veya rüya gibi vasıtalarla elde eden kişiler olarak halk tarafından bilinen kişilerdir."* Ocaklar tedavi (sağaltma) gücünü el alma, rüya ve kan bağı gibi yollarla kazanan, genellikle türbe, kutsal ağaç, pınar gibi halk tarafından kutsal olarak kabul edilen yerlere yakın mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Boratav, 1984: 113; Tek, 2019: 2-3).

Ocak ve ocaklı olarak bilinen kişiler ve mekânlar bereketi, uğuru, gücü, korkuyu, ışığı, sıcaklığı, sağlığı ateş ve yuva gibi unsurları temsil etmektedir. Ocaklıların piri sayılan peygamber efendimizin kızı Hz. Fatma'ya dayandırılan bu gelenekte şifacılar genellikle hastalıkların sağaltılması sırasında, onun adını anarlar. Böylece kutsal bir kişiden yani Hz. Fatma'nın vekil olduklarını onun manevi güç ile şifa dağıttıklarını göstermek isterler. Türk-İslam tarihinde bir kült haline dönüşen, Hz Muhammet'in kızı ve Hz Ali'nin eşi olan Hz Fatma bu durumda tarihi kimliğinden sıyrılır ve Anadolu kadın ocakların ilk uygulayıcısı ve piri olarak kabul edilir (Dağı, 2020: 42).

Ocaklar konusunda yapılan saha çalışmasında ocaklı olmanın özellikleri araştırılmış, el alma, el verme merasiminin iki şekilde yapıldığı görülmüştür. Bunlardan ilki ve yaygın olanı; aynı soydan (kan bağı) aileden gelen kişiler arasında yapılan merasimdir. Diğeri ise el verme olayı, aynı soydan olmayan (kan bağı olmayan) kişilere uygulanır ve el alan kişi *"icazetli", "izinli"* olarak tabir edilir. İcazetli veya izinli kişi el aldığı kişinin gücüne inanarak bu işi gerçekleştirmek durumundadır. El alma, el verme törenine katılmayan ve buna inanmayan kişiler kesinlikle ocaklı olamaz. Ocaklı bu aşamadan sonra gelen hastaları sağaltım (tedavi) yapabilir. El verme, el alma ritüellerindeki yöntemler hem kadınlara hem de erkeklere atfedilirken, bazı ocaklarda ise sadece kadınlara atfedilmektedir. El alma, el verme söz ile inanarak ya da parmağına dokunarak, ağza tükürme, sırt sıvazlama gibi ritüeller uygulanmaktadır. Ocaklı şahıslar sağaltma gücünü genellikle soy yoluyla kan bağı ile alırlar. Bunun haricinde *"Kamlık"* döneminde kaldığı açık olan ocaklı olma yolları da vardır. Bu ocaklı kişiler çoğunlukla sağaltma yetisini rüya yoluyla, bir hayvanı öldürerek, ocaklı kişinin izin alarak, hastalık gibi yol ve yöntemlerle de kazanabilirler.

Fahri Dağı'nın (2020) *"Türk Anlatılarında Halk Hekimliği"* adlı çalışması ile Satı Kumartaşlıoğlu'nun (2012) *"Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü"* adlı araştırma *"ocak/ocaklı"* hakkında oldukça geniş bilgilere yer vermektedir.

2.1. Köstebek ocağı:

Köstebek ve köstebek ocakları etrafında oluşan inanç ve sağaltma pratikleri Anadolu'nun birçok yerinde görülmektedir. Hem yerüstünde hem de yeraltında yaşayan, yeraltı dünyasındaki ruhlarla ve diğer varlıklarla iletişim kurduğuna inanılan bu hayvan hiç şüphesiz birçok "ilkel toplum" tarafından en azından diğer birçok hayvandan farklı algılanmasına vesile olmuş olmalıdır. Hastalıkların kaynağını kötü ruhlar olduğunu düşünen ve bu kötü ruhların yeraltı dünyasında yaşadıklarına inanan eski Türkler, dünyalar arası seyahat edebilen köstebeğin hastalıkların kaynağını bildiğine inanmış olmalılar. Ayrıca görme yetisine sahip olmayan köstebeğin kötü ruhlarla iletişim kurabildiğini ve onların bazı sırlarına vakıf olduğuna da eski toplumlar inanıyor olabilir. Mitolojik bir varlık olarak kabul edilen köstebek, ilk uygulayıcıları *"kam, ozan, baksı"* olan ocaklılar tarafından da köstebeğin bu büyüsel gücünden faydalanmak istemiş olmaları büyük ihtimaldir (Dağı, 2020). Ocaklı kişilerin mistik bazı gizli güçleri hayvanlardan aldıkları inancı bugün dahi Anadolu'da yaşayan halklar arasında yaygındır. Köstebek de yeraltı dünyasının ruhlarıyla bağlantılı olduğu düşünüldüğünde Anadolu'daki ocaklar tarafından sağaltma aracı olarak düşünülmesi gayet normaldir.

Mistik gücünden yararlanılan bir hayvan olan köstebek hakkında

Anadolu'da birçok efsaneler anlatılmaktadır. Pertev Naili Boratav'ın anlatımına göre köstebek insandır ve yalan söylediği için tanrı tarafından cezalandırılmıştır. *"Yahudi ve Müslüman arasında bir toprak kavgası olmuş. Müslüman tarlanın kendi malı olduğuna tanıklar getirmiş. Fakat Yahudi direnmiş ve kimin malı olduğunu tarladan sorulmasını istemiş. Gizlice bir adamı tarlaya gömmüş. Kadı "Sen kiminsin?" deyince tarladan, "Yahudinin!" sesi dönüştürmüştür." (*Boratav, 2013: 75).

Köstebek ve etrafında oluşan inanç ve pratikler hakkında Ayşe Uğureli, *"Anadolu Halk Hekimliğinde Köstebek Kullanımı ve Köstebek Ocaklarının Mitolojik Yansımaları"* adlı makalesinde köstebek ile ilgili oldukça ilginç bilgiler verir. Genellikle halk arasında *"kösnü, köstü, kösni, közlü"* isimleriyle bilinen köstebek hastalığı bir çeşit büyük irinli çıban deri hastalığıdır. Bacaklarda, kasık, koltuk altı, çene, boyun, göğüs ve sırtta tahmini olarak ceviz büyüklüğünde çıkan kapanmayan yaralar, morluklar oluşturan, iltihaplı, ağrılı ve ateşli hastalıktır (Uğureli, 2018: 168).

Köstebeğin bu sağaltma yetisinin elde edilmesi ile ilgili çeşitli yöntemler mevcuttur. En yaygın olanlarında biri ocaklı kişinin bir köstebeği elleriyle boğmasıyla bu yetiyi kazandıkları iddiasıdır. Öldürülen hayvanın ruhu ya da gücü öldüren kişiye gelmektedir. Böylece ocaklı şahıs kötü ruhları (hastalıkları) hastanın vücudundan çıkarabilmektedir. Ayrıca köstebek etinin yenmesi, yedi yerden alınan köstebek toprağını da ocaklı olma yollarındandır (Arslan, 2020: 109-110; Ateş, 2015: 120; Koç, 2019: 69; Torun, 2002: 81).

Safranbolu'da köstebek ocağı olarak bilinen kişilerinde ocaklı olmaları Anadolu'daki diğer ocaklarla paralellik göstermektedir. Yapılan saha çalışmasında kaynak kişi Hayriye Ekşioğlu derleme esnasında atalarından el alarak ocaklı olduğunu ve dinsel yöntemle tedaviyi uyguladığını söylemiştir. Eyüp Akman da bu ocağı tespit emiştir.

Aynı coğrafyada yaptığımız saha çalışmasında bir diğer ocaklı kişi de Durkadın MURAT'tır. Durkadın MURAT'ın eşinin erkek kardeşi öldürdüğü köstebeğin ayaklarını (el veya ayak) keserek kurutması sonucu ocaklı olduğunu aktarmıştır. Karabük merkez ve Safranbolu'da tespit ettiğimiz Köstebek ocakları ve işlevleri hakkında biraz bilgi vermek istiyoruz.

1947 Gerede/Aktaş/Kurtlar köyü doğumlu kaynak kişimiz Durkadın MURAT genç yaşta öğrenip uyguladığı *"Köstebek Ocağı"* tedavi ve yöntemiyle ilgili uygulamaları hakkında şu bilgileri bize anlattı:

"Bizim köstebek ocağının yaklaşık 150-200 yıllık geçmişi vardır. Gelin geldiğim evde kayınpederimin annesi tarafından tedavi yöntemi bana öğreti. Eşimin erkek kardeşi tarlada yakaladığı köstebeği öldürerek ayak-

larını kesti ve ayaklar tuzlanıp kurutulmasıyla sağaltma uygulamasına başladım. Köyden Karabük'e taşınırken de yanımda getirdiğim köstebek ayaklarıyla yaklaşık 40 yıldır burada tedavi etmekteyim. Hastaların vücutlarının çeşitli bölgelerinde, tarladaki köstebek yuvalarına benzer şekilde oluşan kabarma ve yaraların iyileşmesi için tedavi yapmaktayım. Tedaviye başlamadan önce abdest alırım. Köstebek ayaklarını yaranın etrafında dairesel olarak gezdirerek nazar duası okurum. Daha sonra bir Fatîha Sûresi, üç İhlâs-ı Şerîf ve Ayet el-Kürsî Sûresini okur ve "Benim Elim Değil, Fatma Ananın Eli" deyip yaranın iyileşmesini Allah'tan dileyerek tedaviyi sonlandırırız. Tedavi olan kişinin bir süre yumurta, domates ve fasulye yememesi gerektiğini söyleyerek perhiz uygulamalarını tavsiye ederiz. Yara birkaç gün içinde iyileşir Allah'ın izniyle. Önceden sadece pazartesi ve cumartesi günü tedavi uygulanırken hastaları geri çevirmemek adına haftanın her günü cuma günü hariç uygulamayı yapıyoruz. Gün ağrımasından gün bitimine kadar olan süreçte uygulanan tedavinin daha etkili oluyor." dedi.

Fotoğraf 1. *Ocaklı Durkadın MURAT*

Fotoğraf 2. *Köstebeğin ayakları-elleri*

Karabük ili Safranbolu ilçesi, Karıt köyünde yaşayan diğer kaynak kişi Hayriye EKŞİOĞLU ise *"Köstebek Ocağı"* sağaltma yöntemini şu şekilde anlatmaktadır.

"Dedesinin dedesi 1800'lü yıllarda Selanik'in Drama kentine dini yaymak için gönderilmiş ve orada 8-10 sene görev yaptıktan sonra Rüveyda isimli bir kadınla evlenerek, eşi ve üç baldızıyla birlikte Safranbolu'ya dönüş yapmıştır. Ocağın kökeninin 250-300 yıl kadar eskiye dayandığını ve bu işin başlangıcının Rüveyda isimli kadın olduğunu söyleyen EKŞİOĞLU, kendisine elin kayınvalidesinden geçtiğini ifade etmektedir. Ka-

yınvalidesinden aldığı el sayesinde, öğrendiği bilgi ve uygulamaları icra ederek aile geleneğini devam ettirmektedir. Kendisinden sonra bu el vermeyi sadece kadınlara, evin en büyük kız çocuğuna eğer kız çocuğu yoksa en büyük gelinine verileceğini ve hane dışından kimseyle paylaşılamayacağını ifade etmektedir. Vücudun çeşitli bölgelerinde çıkan, alttan dürtme diye tabir ettiği iltihaplı yara veya çıban şeklindeki oluşumları köstebek diye adlandırmakta ve bu yaraların iyileşmesi için köstebek ocağı adını verdiği tedavi yöntemini uygulamaktadır. Gelen hastalara öncelikle doktora gitmesini telkin eden Hayriye EKŞİOĞLU, doktordan şifa bulamayan hastalarını tedavi etmeye çalışmaktadır. Tek olan yara erkek, çoklu olursa dişi diye adlandırılmakta ve dişi yaraların iyileşmesinin biraz daha uzun sürdüğünü söylemektedir. Yara 2-3 senelik ise birkaç kez gelip dualar okuması gerektiğini belirtmektedir. Öncelikle hastalarının yaralarına bakıp, kendine özgü birtakım dualar okuyarak uygulamasına başlamaktadır. Kayınvalidesinin eski evindeki ocakta, yanmış odun küllerini eleyerek yaranın üzerine sürmektedir. Aynı külden, hastasının parmağıyla üç defa ağzına sürüp yalaması gerekmektedir. Tekrar çeşitli dualar okuduktan sonra bir bıçağı kül döktüğü yaraların üstüne sürmekte ve yaraya küçük çizikler atıyor gibi gezdirmektedir. Sonrasında yaranın üstünde yumurta gezdirerek; "Benim Elim Değil, Fatma Ananın Eli" diyerek dualar okur ve şifasını istemektedir yumurta hastaya verilip hastanın yumurtayı topraktaki bir köstebek yuvasına gömmesi ile uygulama sonlandırılmaktadır. Hastanın yumurtayı köstebek yuvasına gömmesinden sonra da uyulması gereken çeşitli kurallar olduğunu söyleyen EKŞİOĞLU, hastanın 15 gün boyunca yoğurt, yumurta, baharatlı, acı-tatlı, kuruyemişleri ve salçalı yiyecekleri yememesi gerektiğini söylemektedir."

Fotoğraf 3. *Ocaklı Hayriye EKŞİOĞLU*

Fotoğraf 4. *Hastanın yanmış odun külünü yalaması ve yara üzerine serpmesi*

Fotoğraf 5. *Ocaklı bıçağı yaranın üzerine sürmesi ve çizikler atıyor gibi yapması*

Fotoğraf 6. *Yaranın üzerinde yumurtayı gezdirerek dua okuması*

Köstebek hastalığının yara tedavisi için eskiden ocaklılar *"isim benzerliğinden ve temas prensibinden hareketle"* köstebek toprağı ve köstebeğin tırnağı sürülüp eti hastaya yedirilerek perhiz vermişlerdir (Çevik, 2008: 92). Günümüzde ise Anadolu coğrafyasında birçok yöntemle sağaltma yapılırken saha çalışmamız olan yörede ise iki farklı ocaklının farklı yöntemlerle tedaviyi uyguladığı gözlemlenmiştir.

Hayriye EKŞİOĞLU' nun köstebek hastalığının sağaltılmasında kullandığı nesnelerin yumurta, bıçak ve ateş (kül)'in kurtarıcılık, koruyuculuk, bereket, yenilik ve temizleyicilik fonksiyonları görülmektedir. Fatîha Sûresi ve İhlâs-ı Şerîf sûresinin okunmasıyla dinsel ve büyüsel uygulamaları pekiştirerek tedaviyi devam ettirildiğini göstermektedir. Durkadın MURAT isimli kaynak kişi ise köstebeğin ayaklarını veya elini kullanması temas yoluyla yapılan sembolik bir ritüeldir. Sûreler okuyarak dinsel yöntemle tedaviyi güçlendirir. Ocaklı EKŞİOĞLU hastanın iltihaplı olan kısmı köstebeğin toprağı alttan kabartması ve dürtme hissi gibi belirtileri görülür. Bu duruma kaynak kişi, köstebeğin toprağı kabartmasıyla hastanın iltihaplı olan kısmının deri altından dürtülmesi arasında ilişki kurmuş ve deride görülen bu hastalığa *"köstebek hastalığı"* adını vermiştir. Sağaltıcı hastalığı *"dişi"* ve *"erkek"* olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Vücutta dağılarak çoğalan ve geç iyileşen birden fazla yara var ise *"dişi"* dağılmayan tedaviye erken cevap vereni ise *"erkek"* olarak nitelendirmektedir.

Yapılan çalışmada ocaklıların çoğu köstebek boğarak ocaklı olduklarını aktarmışlardır. Ocaklı olmak isteyen kişi köstebeği toprağın altından çıkarken yakalar ve iki parmağı ile öldürür. Bu işlemden sonra ocaklı olan şahıs vücudun herhangi bir yerinde çıkan köstebek hastalığını, masaj yaparak; boğaz ve bademcik şişliklerini eli ile sıvazlayarak tedavi eder. Bunların dışında kaynak kişilerden Hayriye EKŞİOĞLU'nun köstebek

öldürmeden kayınvalidesinden el almak suretiyle ocaklı olduğu diğer kaynak görüşmeci Durkadın MURAT ise eşinin erkek kardeşi köstebeği boğazlayıp öldürmesiyle köstebeğin elini/ayağını kesip kurutması sonucunda ocaklı olduğunu bildirmiştir.

SONUÇ

Sağlıklı, mutlu ve uzun yaşama arzusu tüm toplumlarda olduğu Türk milletinde de hiç şüphesiz mevcuttur. Eski çağlarda insanlar hastalıkların ve felaketlerin sebebini tabiatüstü varlıklara bağlamış, onlarla iyi geçinmenin yollarını aramış ve çeşitli pratikler geliştirmişlerdir. Türklerin İslamiyet'ten önceki hayatlarında önemli bir yere sahip olan bazı inanış ve değerler, İslamiyet'in kabulüyle etkisini yitirmiş olsa da bugün halk hekimliği uygulamalarında bu inanışlara rastlamak mümkündür. İslamiyet'ten sonra yeni değerler ve normlar kazanan halk hekimliği uygulamaları eski Türk inancının izlerini taşımaktadır.

Geleneksel bilgilerin öğrenilmesi ve aktarılması asırlardır deneyim ve birikimle oluşmuştur. Toplumun kültürel değerlerine ait bu tedavi yöntemlerinin aktarılmasında kadının rolü büyüktür. Annelik içgüdüsü, şefkat ve korumacılık gibi duygularının kadınlarda yoğun olması kadını sağaltıcı olarak da ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Kadınlar tarafından uygulanan bazı halk hekimliği pratikleri modern tıbba kaynak oluşturmuştur. Halk hekimliği uygulamaları genellikle anadan-kıza, babadan-oğula, ya da bir akraba kan bağıyla geçtiği gibi, rüya, hastalık, usta-çırak ilişkisi yöntemlerle de aktarılmaktadır. Halk hekimliği uygulamaları, genellikle kocakarı yöntemleri ya da batıl inanç olarak görülse de özellikle Anadolu'nun bazı kesimlerinde çeşitli rahatsızlıklara çare bulduğuna inanılan bir alternatif tıp uygulaması olarak varlığını sürdürmektedir. Ocaklıların sağaltmada kullandığı yöntem ve malzemeler: Ağaç, ot, su, toprak, bitki, madeni ilaçlar, hayvani ürünler, veli, dua, büyü, kan alma, kişilerin duası, tükürüğü, sıvazlaması gibi maddi ve manevi unsurlardır.

Köstebek ve köstebek ocakları etrafında oluşan inanç ve sağaltma pratikleri Anadolu'nun birçok yerinde görülmektedir. Hem yerüstünde hem de yeraltında yaşayan, yeraltı dünyasındaki ruhlarla ve diğer varlıklarla iletişim kurduğuna inanılan bu hayvan hiç şüphesiz birçok "ilkel toplum" tarafından en azından diğer birçok hayvandan farklı algılanmasına vesile olmuş olmalıdır. Hastalıkların kaynağını kötü ruhlar olduğunu düşünen ve bu kötü ruhların yeraltı dünyasında yaşadıklarına inanan eski Türkler, dünyalar arası seyahat edebilen köstebeğin hastalıkların kaynağını bildiğine inanmış olmalılar. Ayrıca görme yetisine sahip olmayan köstebeğin kötü ruhlarla iletişim kurabildiğini ve onların bazı sırlarına vakıf olduğuna da eski toplumlar inanıyor olabilir. Mitolojik bir varlık olarak kabil edilen köstebek, ilk uygulayıcıları *"kam, ozan, baksı"* olan ocaklılar tara-

fından da köstebeğin bu büyüsel gücünden faydalanmak istemiş olmaları büyük ihtimaldir (Dağı 2020). Ocaklı kişilerin mistik bazı gizli güçleri hayvanlardan aldıkları inancı bugün dahi Anadolu'da yaşayan halklar arasında yaygındır. Köstebek de yeraltı dünyasının ruhlarıyla bağlantılı olduğu düşünüldüğünde Anadolu'daki ocaklar tarafından sağaltma aracı olarak düşünülmesi gayet normaldir.

KAYNAKÇA

Acıpayamlı, O. (1989). Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi. *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri. 23-25 Kasım. Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 1-8.* Ankara.

Akman, E. (2007). Türk Halk Hekimliğinde Ocaklık Geleneği ve Safranbolu'daki Ocaklar. *Kastamonu Eğitim Dergisi,* (15)1. s. 393-400.

Arat, R. R. *(1999). Kutadgu Bilig.* Ankara: Cilt I, Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arslan, M. (2020). *Halk Hekimliği Bağlamında Ocaklar: Karaman Yöresi Örneği.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Atalay, B. (2006). *Divanü Lugat-it Türk.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ateş, F. (2015). *Adana Halk Hekimliğinde Ocak Kültü.* Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Ankara.

Bayat, F. (2019). *Türk Kültüründe Kadın Şamanlar.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, P.N. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru.* Ankara: Bilgesu.

Çağbayır, Y. (2007). ***Ötüken Türkçe Sözlük.*** Baskı: Şenyıldız Matbaası, Cilt: Yedigün Mücellithanesi, S.422. İstanbul.

Çevik, B. (2008). *Konya'da Halk Hekimliği Uygulamaları Dünü ve Bugünü.* Cumhuriyet Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Sivas.

Dağı, F. (2020). *Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği.* Ankara: Gece Kitaplığı.

Demir, M., (2016). Şamanizm'de Hastalık Kavramı ve Tedavi Yaklaşımları. *Lokman Hekim Dergisi,* 6(1):20

Devellioğlu, F. (1982). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat.* Ankara: Aydın Kitapevi.

Eliade, M. (2006). *Şamanizm.* (çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Etli, B., Ö., (2019). *Bilinmeyen Şamanizm.* Ankara: Gece Kitaplığı.

Harva, U. (2015). *Altay Panteonu Mitler Ritüeller İnançlar ve Tanrılar,* (çev. Ömer Suveren), Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

İnan, A. (2006). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar.* 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Koç, H. (2019). *Balıkesir'de Sağaltıcı Ocaklar ve Halk Hekimliği Uygulamaları.* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir.

Kumartaşlıoğlu, S. (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü.* Balıkesir Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Balıkesir.

Lovava, E. L. (2013). *Güney Sibirya Türklerin Geleneksel Dünya Görüşleri İnsan ve Toplum.* (çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.

Perrın, M. (2001). *Şamanizm.* (çev. Bülent Arıbaş), İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Potapov L.P. (2012). *Altay Şamanizmi.* (çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.

Tek, R. (2019). Sağaltma Ocaklarının Tipolojisi Üzerine Bir Deneme: Kayseri Örneği. *Avrasya Uluslara arası Araştırmalar Dergisi,* 7(20), 154-177.

Torun, C. (2002). *Halk Hekimliği ve Çankırı'daki Halk Hekimliği ile ilgili İnanış Ve Uygulamalar.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uğureli, A. (2018). Anadolu Halk Hekimliğinde Köstebek Kullanımı ve Köstebek Ocaklarının Mitolojik Yansımaları. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,* 6(16), 167-173.

Yalçınkaya, F., (2019). Halk Hekimliğinde Sağaltma Yöntem ve Teknikleri. *Uluslara arası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* Cilt:1, Sayı:2, s.2

KAYNAK KİŞİLER

KK-1 Durkadın MURAT, Gerede/Aktaş/Kurtlar köyü 1947, İlkokul Mezunu, Köstebek Sağaltma Uygulayıcı, (Görüşme Tarihi:05.09.2020).

KK-2 Hayriye EKŞİOGLU, Safranbolu/Karıt Köyü 1959, İlkokul Mezunu, Köstebek Ocağı Sağaltma Uygulayıcı, (Görüşme Tarihi:12.03.2020).

Bölüm 8

ALMAN DIŞİŞLERİ RAPORLARINDA 1963 YILINDA TÜRK İÇ POLİTİKASINDA YAŞANAN ÖNEMLİ OLAYLAR VE ALMANLARIN 1964 YILINA DAİR ÖNGÖRÜLERİ

Gökhan EŞEL[1*]

1 * Dr.Öğr.Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Ziya Eren Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, gesel@erciyes.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7050-7884

Giriş

Bir ülkede daimî olarak görev yapan diplomatik misyon temsilcileri, görev yaptıkları ülkenin önemli gelişmelerine dair hazırladıkları raporları kendi hükümetlerine iletmektedirler. Elçilik veya konsolosluk raporu da denilen bu raporları görevli diplomatlar, ilgili döneme dair başta basın yoluyla edindikleri bilgiler olmak üzere, çeşitli haber kaynakları ve istihbarat elemanları aracılığı ile de temin ettikleri bilgileri, analiz etmek suretiyle ve zaman zaman kendi yorumlarına da yer vererek hazırlamaktadırlar. Çalışmamıza konu olan Alman Dışişleri Arşiv Belgeleri de 1963 yılında Türkiye'de görev yapan Alman diplomatlar tarafından hazırlanan 1963 yılına ait Türkiye raporudur. Bu rapor Ankara'daki Federal Almanya Büyükelçiliği'nde görevli diplomatlar tarafından hazırlanarak 3 Şubat 1964 tarihinde Bonn'daki Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Günümüzde Berlin'deki Federal Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivinde (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts) bulunan ve *'Ev sahibi ülkelerin en önemli verilerinin son duruma göre derlenmesi'* konu başlıklı IA4-81/92.42 fon kodlu raporda Türkiye'nin 1963 yılındaki:

I. Türk İç Politikası;

II. Dış politika;

III. Savunma politikası;

IV. 1963'de Ekonomik Kalkınma (Gelişme);

V. Kültür Politikası;

VI. 1963'de Türk Basını

VII. 1963'de Büyükelçilik Halkla İlişkiler

VIII. Yasal ve Konsolosluk İşleri;

IX. 1963 Yılında Türkiye'nin Toplumsal Gelişimi;

konu başlıkları altında özetlenmiştir ve rapor toplam kırk beş sayfadan oluşmaktadır.

Raporun birinci bölümünde yer verilen ve dönemin iç siyasi gelişmelere dair bilgiler içeren kısmında aktarılan konuların büyük bir kısmı Türk Siyasal Hayatında ilk defa yaşanmış olan olaylar olması sebebiyle Almanların da dikkatini çekmiştir. Henüz iki yıl önce askeri bir darbe yaşayan Türkiye'de yeni bir anayasa ile demokratik rejimin yeniden tesisi ve siyasal partilerin de teşekkülünün ardından hızla seçimlere gidilmiş ve dönemin şartlarından kaynaklanan seçim sonuçları neticesince hiçbir parti tek başına iktidar olamamış ve Türkiye'de koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. Farklı parti ve siyasi görüşe mensup milletvekillerinin bir araya gelmek durumunda kaldığı koalisyon hükümetleri döneminde zaman

zaman siyasi krizler de yaşanmıştır. Nitekim 1963 yılı gerek dünyada ve gerekse Türkiye'de oldukça hareketli ve olaylı bir yıl olmuştur. Yılın ilk aylarında Ulus Faciası ile Türkiye tarihinin ilk büyük uçak kazasına tanık olmuştur (Zafer 02.02.1963: 1). Soğuk savaşın tüm hızıyla devam ettiği 1963 yılı ortasında Rus Valentina Tereşkova uzaya çıkan ilk kadın olmuştur (Milliyet 17.06.1963: 1-7). 1963 yılı sonuna yaklaşırken ise bu kez dünya beklenmedik bir suikast ile sarsıldı. ABD başkanı Kennedy suikast sonucu can vermişti. Dünya da bu denli ilklerin yaşandığı bir yıl olan 1963 yılı Türkiye'nin iç siyaseti açısından da pek çok ilkin yaşandığı bir yıl olmuştur. Nitekim, İnönü çeyrek asrı aşkın bir süredir yurtdışına çıkmamışken, Kennedy'nin cenaze törenine katılmak için ilk defa ABD'ye gitmiş ve ilk defa bir başbakan Türkiye'de yokken hükümeti düşmüştür. İşte Alman diplomatların 1963 yılına dair raporları bu nedenle farklı önem arz etmektedir.

1. Alman Diplomatların Raporlarında 1963 Yılı Türk İç Politikası

Raporun I. bölümünü oluşturan 'Türk iç politikası' konu başlıklı ilk kısım sekiz sayfadan oluşmaktadır. Bu bölümde 1963 yılında Türkiye'de yaşanan çeşitli siyasi gelişmelere yer verilmiştir. Nitekim raporun bu bölümündeki ilk bilgi Talat Aydemir'in darbe girişimine dairdir.

"Türkiye'nin 1963 yılındaki iç siyasi gelişmelerine, Harp Akademisi eski komutanı Albay Aydemir'in mayıs ayındaki darbe girişimi, Kasım 1963'teki yerel seçimler ve neredeyse tüm yıl süren gizli koalisyon krizi damgasını vurdu." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 2).

Bu noktada Alman diplomatlar, Aydemir'in başarısız darbe girişimine dair kısa bir bilgi notu vermelerinin ardından, 1963 yılı kasım ayında yapılan seçimlerden ve 1963 yılında uzun bir süre siyasi gündemi meşgul eden koalisyon krizinden bahsetmektedirler. 1963 yılına dair Türkiye'nin iç siyasi gelişmelerinden önemli gördüklerini kronolojik olarak aktaran Alman dışişleri mensuplarının en başta konu ettikleri Aydemir'in darbe girişimi hakikaten 1963 yılının en önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Zira dönemin Harp Okulu Komutanı olan Albay Talat Aydemir ilk olarak 22 Şubat 1962 tarihinde darbe girişiminde bulunmuş ancak başarısız olan bu girişimden nedeniyle emekliye sevk edilmiştir. Ancak Aydemir bir yıl sonra yeniden bir darbe teşebbüsünde bulunmuştur. 21 Mayıs 1963 tarihindeki ikinci darbe girişiminden sonra yargılanarak idama mahkûm edilmiş ve Talat Aydemir'in idamı 5 Temmuz 1964 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Çakmak 2008: 38). Darbe girişimine dair Alman diplomatlar raporun ilerleyen bölümlerinde şöyle bir ifadeye daha yer vermişlerdir:

"Harp Okulu eski komutanı Albay Aydemir'in 20/21 Mayıs gecesi darbe girişimi sadece koalisyonu değil, aynı zamanda hükümet ve muhalefeti de ortak tehlikenin farkına varmalarını sağlayarak yeniden birbirine yaklaştır-

dı. Aydemir'in amatörce hazırlanan girişimi, Kasım 1960 ve Şubat 1962'deki darbe girişimlerinin aksine, yaralanmalara ve hatta ölümlere yol açsa da sonuçları nispeten çabuk atlatıldı. Göstericilerin ne askerde ne de sivil çevrede kayda değer bir desteği yoktu ve darbecilerin askeri mahkemede yargılanması 7 Haziran'da başladı." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 3).

Raporun devamında bahsi geçen 1963 yerel seçimleri 17 Kasım 1963 tarihinde yapılmış ve Adalet Partisinin zaferi ile neticelenmiştir. Türkiye genelinde 505 belediyeyi Adalet Partili adaylar kazanırken, Cumhuriyet Halk Partisi 335, Yeni Türkiye Partisi 58 ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ise 9 belediye kazanabilmiştir.[1] Dolayısıyla Adalet Partisi tek başına, koalisyon ortağı durumunda olan partilerin toplamından çok belediyede seçimi kazanmıştır. Bu durum İsmet İnönü'nün başkanlığında, Cumhuriyet Halk Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve bağımsız milletvekilleri arasından bir koalisyon hükümeti olarak kurulmuş olan 27. Türkiye Hükümeti'nin de sonunu hazırlamıştır. Nitekim seçimden bir ay kadar sonra 25 Aralık 1963 tarihinde koalisyon hükümeti son bulmuştur (Karlıtağ 2017: 21). Bu konuda raporun devamında da:

"1961'de parlamento seçimlerinin sonucuyla başlayan ve 1962'de değişen derecelerde başarıyla devam eden koalisyon hükümeti denemesi, 1963'te de Türk iç politikasını karakterize etti. En büyük sorumluluk yükünü taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi, kendi koalisyon ortaklarının çapraz atışlarıyla, büyük iç siyasi görevlerinin (içişlerinin) gerçekleştirilmesinde defalarca sekteye uğradı."

şeklinde bir paragrafa yer verilmiştir (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 2). Gerek koalisyonun nasıl sonladığı ve gerekse Aydemir'in darbe girişiminin neticesindeki gelişmelere dair ayrıntılara raporun ilerleyen bölümlerinde tekrar değinildiği dikkati çekmektedir. Ancak raporda ele alınan hususlara sırasıyla değinecek olursak bu noktada ele alınan bir diğer önemli konu 1962 ve 1963 yılında gündemi oluşturan meselelerden olan Af yasasıdır. Raporda yasa ile ilgili olarak şu satırlara yer verilmiştir:

"Ocak 1963 gibi erken bir tarihte, küçük suçlar için bir af yasasının çıkarılmasıyla ilk zorluklar ortaya çıktı. Bu yasa, Kayseri'deki siyasi tutukluların çoğunluğu için Ekim 1962'de çıkarılan af ile doğrudan bağlantılı olarak görülmelidir. O zaman bile, küçük suçlular için af çağrısı, nüfusun geniş kesimleri arasında ve ayrıca siyasi suçlular için münhasır bir affı daha kabul etmek istemeyen milletvekilleri arasında da dile getirildi." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 2).

Burada ifade edilen af kanunu uzun süren tartışmaların ardından, 23 Şubat 1963 tarihli ve 11342 mükerrer sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak

1 https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Mahalli/1963/KesinSecimSonuclari/1963_Belediye_Baskanligi_Secimleri_Sonucu.pdf

yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete 23.02.1963: 11342). Nitekim, Alman diplomatların raporlarını yasa tasarısı henüz TBMM'de görüşülürken kaleme aldıkları rapor tarihinden anlaşılmaktadır. Almanlar koalisyon içerisinde af yasası noktasında birtakım anlaşmazlıkların olduğundan hareketle;

"Başbakan Yardımcısı Alican (Yeni Türkiye Partisi) bu yöndeki bir yasanın komisyonlardan herhangi bir zorluk çekmeden geçmesinden sonra, artık zarar gören popülaritesini yeniden ayağa kaldırma zamanının geldiğini hissetti: 'Ekim ayında aftan yararlanamayan siyasi mahkûmların çoğuna genişletilecek' dedi. Alican'ın talebi koalisyon anlaşmasını açıkça ihlal ediyordu ve İnönü'nün Alican'ı bu talebinden vazgeçirmek için biraz çaba göstermesi gerekti. Sadece birkaç hafta sonra eski Cumhurbaşkanı Bayar'ın şartlı tahliyesi ile Alican yeni bir maceraya yol açtı. Bayar'ı, Ankara'ya gelişinde karşılayan simalar arasında onun da olduğu kesin gibi görünüyor. Böyle bir jestin Başbakan İnönü'yü rahatsız etmesi beklenirdi. Bunun dışında İnönü'nün, Bayar'ı serbest bırakma hamlesi ancak başbakan için bir başarı olarak görülebilir. Bayar, tutsak tutulamayacak durumda olduğunu doğrulayan bir sağlık raporuna dayanılarak serbest bırakıldı. Esasen Adalet Partisi'nde birleşmiş olan eski destekçileri, Bayar'a eski Cumhurbaşkanının ciddi şekilde hasta bir adam gibi görünmediği muzaffer bir karşılama fırsatını yakaladılar. Bayar için gösteriler devam ederken, Bayar özetle bugün hala kaldığı hastaneye kaldırıldı. Bayar'ın tahliyesinden önce hayatının her hareketi muhalefet basını tarafından büyük bir titizlikle kayıt altına alındı, o zamandan beri basın ve kamuoyu eski cumhurbaşkanına olan tüm ilgisini kaybetti. Bu olaylardan sonra af konusu da iç siyasi tartışmalar arasından kayboldu."

Celal Bayar'ın 23 Mart 1963 günü Kayseri Cezaevinden tahliye edilerek Ankara'da hastanede tedaviye alınması sırasında yaşananları raporda ayrıntılı olarak aktarmışlardır (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 2-3). Raporda ismi geçen Ekrem Alican ise Yeni Türkiye Partisi Genel Başkanı olarak 25 Haziran 1962- 25 Aralık 1963 tarihleri arasında görev yapan koalisyon hükümetinde Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısıdır (Yalçın 2021: 2024). Bu noktada Ekrem Alican'ın Celal Bayar'ın tahliyesi için çaba sarf ettiğine, Celal Bayar'ın da hatıratında değindiğini ifade etmek yerinde olacaktır (Bayar 2018: 114).

Af yasası ve sonrasında yaşananların aktarılmasından sonra, Alman diplomatların da raporlarında ifade ettiği üzere kısa sürede gündem değişmiş ve af meselesi iç siyasi tartışmalar arasından kaybolmuştur. 1963 yılı Nisan ayına gelindiğinde ise bu defa Adalet Partisi Milletvekili Reşat Özarda'nın İnönü ve TSK hakkındaki sözleri nedeniyle dokunulmazlığının kaldırılması için hazırlanan fezleke meclise sevk edilerek genel kurulda oylanmıştır (Kirişçioğlu 1968: 109). Bu meselenin iktidardaki koalisyon hükümetinde sıkıntıya yol açtığını raporda şöyle ifade etmektedirler:

"Nisan ayında koalisyon yeni bir stres testiyle karşı karşıya kaldı. İki koalisyon ortağı Yeni Türkiye Partisi ve Köylü Partisi, Adalet Partisi Milletvekili Özarda'nın siyasi dokunulmazlığının kaldırılması konusunda muhalefetle birlikte oy kullandı. Ancak daha sonraki genel iç siyasi tartışmalarda İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata (CHP), bazı muhalif çevrelerin yıkıcı faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı açıklamalarıyla hükümet için değerli bir zemin kazanmayı başardı." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 2-3).

Almanların raporlarında Köylü Partisi (Bauern Partei) olarak kısaca ifade ettikleri parti mecliste temsil edilen ve koalisyon ortağı olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'dir. Raporda ifade edilen mesele ise, Adalet Partisi Milletvekili Reşat Özarda'nın dokunulmazlığının kaldırılmasına dair meclis genel kurulunda yapılan oylamada Adalet Partisi grubunun yanı sıra iktidar ortağı durumunda olan Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden bazı milletvekillerinin de Cumhuriyet Halk Partisi'nin aksine ret oyu vermeleridir. Nitekim oylama sonucunda Reşat Özarda'nın dokunulmazlığı kaldırılamamıştır (İsen 1964: 231).

Raporun devamında ise dönemin hükümetinde gerçekleşen bakanlık değişikleri üzerine verilen bilgi ile yorumlar oldukça dikkat çekicidir:

"...Hükümette de Türk kabinelerinde zaman zaman adet olduğu üzere bir tür 'nöbet değişimi' başladı. Böyle bir eylemin nedeni genellikle kabine içindeki kişisel farklılıklar sebebiyledir, ancak çoğu zaman hükümet başkanının görüşüne göre bir bakanın kendini çok fazla yıpratması gerçeğinden de kaynaklanır. 7-10 Haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Halk Partisi ve Yeni Türkiye Partisi birer bakan değiştirirken, Köylü Partisi önceki üç bakanını geri çekerek yerlerine yeni kişiler getirdi." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 3).

Almanların ifade ettiği değişiklikler 17 Haziran 1963 tarihine kadar devam eden ilk sancılardır ve esasen 27. Hükümetin sona yaklaştığını gösterir niteliktedir. Zira, raporun devamında da belirtildiği üzere koalisyon ortakları bakanlar arasında yaşanan çatışmalar ve koalisyon mutabakatına aykırı açıklamalar derken yerel seçimlerde yaşanan hüsran gibi nedenlerle, koalisyon üyeleri hükümetin devamı hususunda anlaşma sağlayamayarak 25 Aralık 1963 günü hükümet son bulmuştur (Kaynar 2017: 1112).

Bakanlıklarda yaşanan değişikliklerden üç ay sonra 17 Kasım 1963 günü Türkiye'de yerel seçimlere gidilmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere yerel seçimler 27. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti için başarısız bir sınav olmuş ve muhalefetteki Adalet Partisi birinci parti olarak yerel seçimlerden çıkmıştır. Nitekim bu durumda zaten sallanmakta olan iktidarı iyice zora sokmuştur. Yerel seçimlerle ilgili olarak ise Alman diplomatlar şu yorumu yapmışlardır:

"Kabinedeki daha küçük koalisyon ortaklarının çoğu zaman Cumhuriyet Halk Partisi tarafından geride bırakıldığı doğrudur ancak 17 Kasım 1963'te yapılması planlanan ve yerel toplulukların çok ötesinde semptomatik bir öneme sahip olacak yerel seçimler karşısında bağımsızlıklarını kanıtlamak için var gücüyle çalıştılar. Alican'ın Ağustos 1963'teki yeni girişimi bu bakış açısıyla açıklanabilir: Partisi iç sahada İnönü'nün karşılayamayacağı birtakım taleplerde bulundu ve bu talepler koalisyonu tehlikeye atabilirdi." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 3-4).

Raporlarında Yeni Türkiye Partisi Genel Başkanı ve 27. Hükümetin Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican tarafından yerel seçim kampanyası döneminde meydanlarda verilen vaatlerin hükümeti zora sokacağını dolayısıyla İnönü ve CHP'nin bu durumdan rahatsız olacağını düşünen Alman diplomatlar daha sonraki bilgi notlarında ise: *"İnönü*, *Yeni Türkiye Partisi'ne boyun eğmeden krizi atlatmayı başardıktan sonra, bu kez İnönü için taviz vermeden çözülemeyecek yeni bir dayanıklılık testi kapıdaydı."* şeklinde bir yoruma yer vermişlerdir. Burada bahsedilen ve İnönü için *taviz vermeden çözümlenemeyecek* diye tabir edilen konu ise iki bakanın görevinden ayrılmasına neden olacak olan mülteci meselesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler olmuştur. Nitekim Almanların bu duruma dair kaydettikleri bilgiler şöyledir:

"Eylül ayında Irak'tan Türkiye'ye yoğun kürt mülteci transferleri olmuştu. Sorumlu bakan İçişleri Bakanı Bekata (CHP) ile kürt ağırlıklı bir seçmen kitlesi olan ve kendisi de muhtemelen kürt kökenli olan Sağlık Bakanı Azizoğlu (YTP) arasında bu mültecilere nasıl davranılacağı konusunda ciddi çatışmalar çıktı. Bekata, Azizoğlu'nu gençliğinde Türkiye'deki kürt hareketlerini desteklemekle suçlayacak kadar ileri gidiyor (böyle bir destek, Türkiye açısından yıkıcı faaliyetlerle eşdeğerdir). İnönü daha sonra 4 Ekim'de Bekata'yı görevden almak zorunda kaldı, ama Azizoğlu'da görevi üç hafta sonra bırakmak zorunda kaldı." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 4).

Burada sözü edilen durum esasen Irak'ta 1963 yılında yaşanan siyasi olaylar neticesinde hükümet değişikliğine varan iç karışıklık sonucu komşu ülke olan Türkiye'nin de bundan etkilenmesi olarak ifade edilebilir. Ancak konunun aktörleri İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata ve karşısında da aynı hükümetin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olan Yusuf Azizoğlu olunca ve Kürtçülük üzerinden bir tartışma cereyan edince Alman diplomatların da ilgisini çektiği anlaşılmaktadır. Zira, Eylül ayı boyunca gazete manşetlerinde olacak olan dönemin İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata gazetelere yaptığı açıklamalarda şöyle söylemiştir:

"…İki türlü kürtçülük hareketi tespit edilmiştir. Birisi komünist eyilimli kürtçülerdir. Diğeri de gizli kürt talebe cemiyetidir. Kökleri dışarda olan

bu iki teşkilatın mensupları; Iraktaki Barzani hareketinden istifade ederek, vatan menfaatini çiğnemeyi, millet bütünlüğünü bölmeyi göze alacak kadar bu milletten uzak bazı sayılı kimseleri memleketimizde de gayrete getirmiştir." (Milliyet 01.09.1963: 1).

Keskin söylemleri basına yansıyan Bekata'dan, sadece diğer partilere mensup milletvekillerinin değil bizzat kendi partisi CHP'li bazı milletvekillerinin de duyduğu rahatsızlık ve özellikle de meclis kürsüsünden aynı kabinede görev yaptığı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Yusuf Azizoğlu hakkındaki suçlayıcı ifadeleri nedeniyle Başbakan İnönü tarafından istifası istenen Bekata için görevden alındığı bilgisi raporlara yansıyan bir başka haber olarak aktarılmaktadır. Nitekim içişleri Bakanı Hıfzı oğuz Bekata'nın istifa mektubu basında yer almış buna göre mektubunda Bekata: *"Memleketimin yüksek menfaatlerini düşünerek koalisyonu kurtarmak maksadıyla İçişleri Bakanlığında istifa ediyorum"* şeklinde bir açıklamaya yer vermiştir (Milliyet 05.10.1963: 7). Bekata istifa etmiş olmasına rağmen söylemlerinden geri adım atmamıştır. Bu doğrultuda 25 Ekim 1963 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmasında Bekata: "Zeki Erataman'ın kaçışı, sosyal yardım fonunun keyfi tasarrufla sarfı, Bayar'ı Kayseri Cezaevinde ziyareti, eski DP Milletvekillerinden Halis Öztürk'ün Kayseri Cezaevinden Ağrı Cezaevine nakli hususunda Ağrı Valisine yaptığı baskı ve ısrar olaylarından ötürü suçladıktan sonra, Azizoğlu'nun kürsüden "Türk'üm demesini" istemiştir. Bunun üzerine başlarında YTP Genel Başkanı Ekrem Alican'ın da olduğu Bakanlar ve milletvekilleri kürsüye doğru ilerlemişler ve Bekata'nın sözleri kesilmiştir. Meşhur çanta fırlatma olayı da bu esnada meydana gelmiştir. YTP'li Senatör Hayrettin Özgen, Genel Sekreterleri Kamuran Evliyaoğlu'nun evrak çantasını Bekata'yı susturmak amacıyla kürsüye doğru fırlatmıştır (Milliyet 25.10.1963: 1-7).

Mecliste yaşanan bu gerginlerin ardından İçişleri Bakanı Bekata'dan yaklaşık üç hafta sonra tartışmanın taraflarından olan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olan Yusuf Azizoğlu'nun da görevinden ayrılmak durumunda kalmış olduğu Alman raporlarında ifade edilmiştir. Mecliste yaşanan ve neredeyse YTP kanadının koalisyondan çekilerek hükümetin düşmesi tehlikesini ortaya çıkarak olayların temelinde Mecliste Bekata ve Azizoğlu arasındaki ithamlardan kaynaklanan meselenin araştırılması amacıyla oluşturulan araştırma komisyonuna yönelik oylama olduğu anlaşılmaktadır. Zira, 26 Ekim 1963 tarihli gazetelerde bu konu ile ilgili olarak meclis araştırma komisyonu kurulduğu ifade edilmektedir ve aynı gün Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Yusuf Azizoğlu'nun istifa ettiği duyurulmaktadır. Hakkında açılan Meclis tahkikatının selametle yürümesi gerekçesiyle istifa ettiği duyurulan Azizoğlu'nun Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından kabul edilerek, koalisyonun yaşaması için yardımcı olmasını istediği belirtilmektedir (Milliyet 26.10.2022:1). Bu hususta, Bekata ve Azizoğlu

arasındaki meseleye Alman diplomatlarca yapılan yorumlarına da raporların yer verilmiştir:

"Bekata ve Azizoğlu arasındaki anlaşmazlık, Türk iç siyasetindeki bir sorunun belirtisidir: Bireysel olarak politikacılar ve milletvekilleri arasındaki kişisel muhalefetin kökenleri genellikle nesiller öncesine dayanan olaylarda veya hayatın en kişisel alanına ilişkin konulardadır. Yabancıların onları gözden kaçırması zor, hatta imkânsız ve çoğu zaman Parlamento'da kavgalar oluyor ve bunun gerekçesi yabancı gözlemciye şaşırtıcı geliyor. Etnik ve bölgesel gruplar arasındaki karşılıklı hoşnutsuzluk da önemli bir rol oynamaktadır. Feyzioğlu'nun Kayseri'den gelmesi kuşkusuz bazı milletvekillerinin onu hükümet başkanı olarak reddetmesinin bir nedeniydi. Bu olaya daha sonra döneceğim." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 4).

Raporun bundan sonraki kısmında 1963 yerel seçimleri ve koalisyonun durumuna ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

1.1. Koalisyonlar

Bu bölümde evvela yerel seçimlerin gidişatı ve koalisyonun son bulmasına dair bilgiler verdikten sonra, Feyzioğlu'na dair bilgi, yorum ve öngörüler aktarmışlardır. Bu bölümün ilk paragrafında aktarılan hususlar şöyledir:

"Yerel seçimlerin tarihi yaklaşmıştı ve bu iki küçük koalisyon ortağı Yeni Türkiye ve Köylü Partisi'nin beklenen yenilgilerini getirdi. Tüm kehanetlerin aksine, Cumhuriyet Halk Partisi seçmenlerini esasen elinde tutmayı başardı ve muhalefetteki Adalet Partisi umduğu salt çoğunluğu elde edemedi. Seçimin sonucu ve Cumhuriyet Halk Partisi ile daha önce tekrarlanan farklılıklar, iki küçük partiyi politikalarını gözden geçirmeye sevk etti. Böyle bir incelemenin koalisyonu da etkileyeceği kesindi. Bu noktada Kennedy öldürüldü; İnönü, Washington'daki cenaze törenlerine katılmaya karar verdiğinde, önce iki partiye yokluğunda iç politikada herhangi bir karar almayacağına dair söz verdirdi. Bu söz önce Köylü Partisi tarafından bozuldu; İnönü Washington'da dış politika görüşmeleri yaparken Ankara'daki Köylü Partisi hükümetten ayrılma kararı aldı. Artık Yeni Türkiye Partisi daha fazla dayanamadı ve ertesi gün aynı kararı verdi." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 4-5).

Bu bölümde seçimlerde koalisyonun küçük ortakları olan Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin bekledikleri başarıyı gösterememiş olmasına karşın Cumhuriyet Halk Partisi'nin genellikle mevcut durumunu korumasına dair kısa bilgi notunun ardından 27. Hükümeti teşkil eden koalisyonun nasıl sonlandığı ifade edilmektedir. Akabinde, 22 Kasım 1963 tarihinde gerçekleşen suikast sonucu hayatını kaybeden ABD Başkanı John F. Kennedy'nin cenaze merasimine Başbakan

İnönü'nün de katılacağı bilgisi verilmektedir. Nitekim Başbakan İnönü törene beraberinde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ile katılmıştır. (Milliyet 26.11.1963: 1)

İnönü her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmeden önce böyle bir netice beklemiyor ve hatta Almanların raporda belirttiği üzere koalisyon ortaklarından söz almış olmasına rağmen, henüz ABD'deki temaslarını tamamlamadan ortaklarının birbiri ardına koalisyondan çekildikleri haberleri duyulmuştur (Cumhuriyet 27 Kasım 1963:1). Böylece sancılı günlerin ardından girilen seçimlerde de umduğunu bulamayan koalisyonun küçük ortaklarının çekilmesiyle koalisyon hükümeti son bulmuştur (Son Havadis 28.11.1963:1). Nitekim bu durum ve akabinde yaşanan siyasi gelişmeler ise Alman Dışişleri Belgelerine şöyle yansımıştır:

"2 Aralık 1963'te İnönü'nün 2. koalisyon hükümeti istifa etti. Cumhurbaşkanı'nın müteakip istişarelerinde, küçük partiler, 1961'de olduğu gibi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeniden Adalet Partisi ile koalisyon kurmasını önerdiler, çünkü bu geniş bir parlamenter temelde bir hükümet kurmanın tek yoluydu. Ancak büyük partilerin hiçbiri bu koalisyonları tekrarlamaya meyilli değildi. Adalet Partisi lideri Orgeneral Gümüşpala, başlangıçta hükümeti kurmakla görevlendirildiği zaman, meclisteki en küçük parti olan Milli Parti'den destek gördü. Gerekli çoğunluğa sahip olamayacağı ve dahası, kendi partisinde bakanlık görevine aday olanların sayısının, verilecek oylardan önemli ölçüde fazla olduğunu fark etmesi üzerine, emri devlet başkanına geri verdi, o da daha sonra İsmet İnönü'yü hükümeti kurmakla görevlendirildi. Yeni Türkiye Partisi'nin talepleri nedeniyle başarısız olan kısa bir koalisyon girişiminden sonra İsmet İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi'nin temsilcilerinin yanı sıra üç bağımsız milletvekili ve senatörün de yer aldığı bir azınlık kabinesi kurmaya karar verdi. Her ne kadar Kıbrıs Krizi, farklı kamplardan gelen milletvekillerinin İnönü çevresinde bir araya gelmesinde tamamen etkili olmasa da Yeni Türkiye Partisi ve Köylü Partisi'nden milletvekillerinin çoğunluğu tarafından desteklenen bu kabine 4 Ocak 1964'te net bir çoğunluk elde etmiştir."

İsmet İnönü Başbakan olarak gittiği Amerika Birleşik Devletleri'nden döndüğünde bıraktığı hükümet artık yerinde değildi. Nitekim Almanlarında belirttiği üzere Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel bu defa hükümeti kurma görevini 10 Aralık 1963 tarihinde Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya vermiştir. Gümüşpala ise yaptığı koalisyon görüşmelerinin ardından mevcut şartlar dahilinde hükümet kuramayacağını bu nedenle acil bir erken seçime gidilmesi gerektiğini içeren bir mektup ile hükümet kurma görevini 14 Aralık 1963 günü Cumhurbaşkanına iade etmiştir (Anonim 1963:6-7). Adalet Partisi'nin hükümet kurma görevini iadesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti tarihinin çok partili dönemdeki ilk azınlık hükümetini 25 Aralık 1963'te kuran İnönü yeniden Başbakan olmuştur (Kaynar

2017: 1113). Azınlık hükümeti raporda belirtildiği üzere 4 Ocak 1964'te meclisten güvenoyu almıştır. Eski koalisyon ortaklarından Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi aleyhte oy verirken, Yeni Türkiye Partisi ve bağımsızların desteği ile 28. Cumhuriyet Hükümeti 225 oyla meclisten yetki almıştır (Milliyet 5.01.1964:1).

Bu noktada Almanların değindikleri ve 'Kıbrıs Krizi' olarak nitelendirdikleri olay 1963 Aralık ayı sonunda doğru Kıbrıs'ta 'Akritas Planı' doğrultusunda yaşanan vahim hadiselerdir. Rumlar tarafından 1963'te hazırlanan plan, Enosis yani Yunanistan ile birleşmenin önündeki bütün engellerin kaldırılmasını öngörüyordu (Karabulut ve Karyağar 2022: 411). Nitekim, burada sözü edilen Kıbrıs tarihine 'Kanlı Noel' olarak geçen ve 21 Aralık 1963 günü başlayan saldırılardır (Keser 2011:93).

1.2. Eski Başbakan Yardımcısı

Alman diplomatlar 1963 yılında Türkiye'de yaşanan iç siyasi olayları değerlendirdikleri raporlarında eski Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu'na ayrı bir başlık altında yer vermişlerdir. Koalisyon pazarlıkları sırasında yaşanan olayların faturasının Feyzioğlu'na kesildiğini düşünen Alman diplomatlar bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir:

"Bu krizin kurbanlarından biri de son derece yetenekli ve cevval eski Başbakan Yardımcısı Feyzioğlu'ydu. Feyzioğlu, kendisinden önce Gülek ve daha sonra Sarper gibi, kendi emellerine hâkim olamayarak "veliaht" konumundan vazgeçti. Görünen o ki, bir koalisyon hükümeti kurma konusunda Adalet Partisi ile görüşmelere başladı. Bu görüşmeleri öğrenen İnönü, daha sonra onu ortadan kaldırdı. Feyzioğlu'nun gidişi, son derece açık sözlü ve müzakerelerde çok becerikli olduğu için, hükümetin dış politika temasları için kuşkusuz bir kayıp anlamına geliyor. Özellikle, dış politika temsilcisi sıfatıyla, beş yıllık planla ilgili konularda yeri doldurulamaz. Yeni Türkiye Partisi yönetimi, genellikle belirgin olmayan ve sadece engelleyici olan tutumunun faturasını kısa sürede ödedi ve son iki hafta içinde, milletvekillerinin ve senatörlerin yaklaşık üçte biri partiden ayrılarak, çoğunlukla Adalet Partisi'ne geçtiler." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 6).

25. Hükümette kısa süreli Millî Eğitim Bakanlığı görevinin ardından, 26. ve 27. Cumhuriyet Hükümetlerinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı yapan Turhan Feyzioğlu, Almanlara göre CHP'de İnönü'nün veliahdı konumundaydı. Ancak İnönü'den habersiz şekilde Adalet Partisi ile koalisyon hususunda görüştüğü anlaşılınca yeni kurulacak olan kabinede kendisine yer verilmedi. Esasen bu 4 yıl sonra fiilen gerçekleşecek olan kopuşun başlangıcı idi. Zira, Turhan Feyzioğlu 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi kurarak CHP ile yollarını ayıracaktır (Bozkır 1996: 241). Bu noktada Alman diplomatlar raporlarında Feyzioğlu'nun gidişini, hükümetin dış

politikada yeri doldurulamaz bir kayıp yaşayacağı çeklinde yorumlamışlardır.

Raporda yer verilen bir başka bilgi ise Yeni Türkiye Partisi yönetiminin tutumundan kaynaklı olarak partiye mensup senatör ve milletvekillerinin toplam sayının 3/1 oranında Yeni Türkiye Partisi'nden ayrıldığını ve çoğunun Adalet Partisine katıldığı ifade edilmektedir.

Alman diplomatlarca hazırlanan ve 1963 yılında Türkiye'nin panoramasını içeren raporlarının 1963 yılına dair son paragrafları ise şöyledir:

"Geçen yıl boyunca iç siyasi gelişmelerin resmi, sosyal mevzuatta kaydedilen ilerlemeden bahsetmeden tamamlanmış sayılmaz. Temmuz 1963'te çıkarılan ve işçilere grev hakkı tanıyan yasa, Türk işgücünün tarihinde bir dönüm noktası ve dolaylı olarak bu konuda tek karar yetkisine sahip sendikaların önemli ölçüde güçlenmesine işaret ediyor." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 7).

Bu son kısımda bahsedilen yasa 15 Temmuz 1963 tarih ve 275 sayılı "Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu" dur. 1961 Anayasasının geçici 7. Maddesine göre Anayasa'da çıkarılması emredilen kanunların en geç iki yıl içerisinde çıkarılması gerektiği belirtilmiştir. 1961 Anayasasının toplu sözleşme ve grev hakkı bölümünde bu doğrultuda grev hakkını düzenleyen bir kanun, sendika kurma hakkı bölümünde ise, memurların sendika kurma hakkını düzenleyen bir kanun çıkarılması emredilmiştir. Anayasanın resmî gazetede ilan ediliş tarihi 20 Temmuz 1961 olduğundan dolayı Anayasa hükmü gereği söz konusu hakları düzenleyen kanunların en geç 20 Temmuz 1963'e kadar çıkarılması gerekmekte idi (Yaşar 2017: 99). Bu nedenle 1963 yılına kadar tamamlanamamış olsa da, 1963 yılının en önemli gelişmelerinden biri olmuş ve bu yasa sayesinde Türk işçisi, özgür, çağdaş anlamda bir toplu pazarlık yasasına kavuşmuştur. Yasa ile işçilere tanınan grev hakkı ile de işçiler işveren karşısındaki pazarlık güçlerini artırmışlardır (Mahiroğulları 2005: 166). 1963 yılında yaşanan bu önemli gelişme dolayısıyla Alman diplomatların raporlarında da yer almıştır.

2. 1964 Yılına Dair Öngörüler

Alman diplomatlar hazırladıkları raporda Türkiye'de 1963 yılı içerisinde gerçekleşen önemli olaylara yer vermekle kalmamış, aynı zamanda 1964 yılına dair çeşitli öngörülerde de bulunmuşlardır. Bu bölümde hükümetin durumu ve geleceği ile bazı siyasetçilere dair bilgi ve tahminlere de yer verilmiştir.

"1964 yılı için iç siyasette Türkiye için bir tahmin yapmak gerekirse, bu olumsuz değil. Yeni hükümet, herhangi bir koalisyon krizinin yükü altına girmediği takdirde, selefinden çok daha fazla bir şekilde iş başında kalabilecektir. Parlamentoda, özellikle vergi mevzuatı alanında, bir dizi

popüler olmayan önlem için bazı eleştirilere maruz kalacak olsa da, en azından bugünün perspektifinden, Parlamentodaki muhaliflerin 226 oy ile hükümeti devirmek için gereken salt çoğunluğu elde etmeleri pek mümkün değildir. Aralık 1963 krizi, tüm taraflara, şu anda kimsenin sorumluluk almaya istekli ve yetenekli olmadığını öğretti. Tereddüt durumunda, düşmüş bir İnönü hükümetini ancak tekraren yine bir İnönü kabinesi izleyecektir. Ancak İnönü artık buna müsait olmazsa ne olacağı belli değil." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 7).

1963 yılında yaşananlardan hareketle 1964 yılı için siyasi alanda öngörülerde bulunan Alman diplomatlar raporlarında, koalisyon yükü altına girmeden devam etmesi halinde mevcut hükümetin daha uzun süre ayakta kalabileceği yorumuna yer vermişlerdir. Bu noktada parlamentodaki koltuk sayısı ve gerekli salt çoğunluk gibi hususlara da hâkim oldukları ve Alman hükümetini bu konuda bilgilendirdikleri anlaşılmaktadır. İnönü'nün sağlık durumu el verdiği sürece düzenin şimdilik devam edeceğini düşünen Almanlar, İnönü ilerleyen yaşı dolayısıyla siyasete devam edemez ise ne olacağına dair herhangi bir öngörüde bulunmamışlardır.

"Son birkaç yıldaki olaylar nedeniyle, yurt dışından defalarca ordunun siyasi bir eyleme geçme riskinin olup olmadığı sorusu tekrar tekrar soruluyor. İlk bakışta, 20-21 Mayıs 1963 olayları, o taraftan bir tehlike sezen şüphecileri haklı çıkarabilir. Ama darbe girişiminin ne halktan ne de genç subaylardan taraftar bulmaması, sürecin görünür bir dış ilgi olmaksızın yürütülmesi ve verilen ölüm cezalarının (Temsilciler Meclisi Yargı Komisyonunda kararlar 12:1 oyla kabul edildi; 4 komite üyesi yoktu) neredeyse hiç eleştiriyle karşılaşmaması, gerçeği açıkça ortaya koyuyor. Nüfusun büyük çoğunluğu ordunun siyasi eylemine karşı çıkıyor." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 7-8).

Ordunun yeniden bir darbe yapma ihtimali üzerinde sorular aldıklarını ifade eden Alman diplomatlar, toplumun büyük çoğunluğunun ordunun siyasete karışmasına karşı çıktıkları yorumunu yapmaktadırlar. Bu noktada Talat Aydemir'in darbe girişimi sonrasında idam cezası verilmiş olmasının neredeyse hiç eleştiriyle karşılaşmamasını da toplumun bu noktadaki tavrına dair bir işaret olarak değerlendirmişlerdir.

"Geçen yılın kasım ayında yargılanan 1960 mayısının darbecisi Türkeş, "Türkiye Huzur ve Yükselme Derneği'ni" kurarak adını duyurdu. Derneğin bu kuruluşu, 21 Mayıs'ta Türkeş'i de çıkmaza sokan kargaşa içinde suya düştü. Ancak bu darbe girişimiyle açıkça ilgisi olmadığı için beraat etti. Bugün sivil hükümetin gücünü gösteren ilginç ve semptomatik olan şey, Cumhuriyet savcılığının geçenlerde, Kasım 1960'ta Türkeş ve kendisiyle iş birliği yapan 13 arkadaşına gizlice rüşvet suçlamasıyla dava açmasıdır. Bu, Türkeş'in yeni bir ivme arayan Cumhuriyetçi Köylü Millet

Partisi'nde yer edinme hayallerinin de sona ermesi gerektiği anlamına geliyor. 21 Mayıs'tan sonra Ankara, İstanbul ve İzmir'de uygulanan kuşatma durumu (sıkı yönetim) ilk iki ilde devam etse de askeri komutanlar büyük bir itidal ve hükümetle yakın iş birliği içinde görevlerini yerine getiriyorlar." (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 8).

Raporlarının iç politika ile ilgili kısmının son bölümünde Alparslan Türkeş'e dair bilgiler ve öngörüler aktaran Alman diplomatlar, Talat Aydemir'in darbe girişimine Türkeş'in katılmadığını ve bu konudan dolayı beraat ettiğini ancak rüşvet suçundan yargılanmaya başladığı bilgisini vermektedirler. Bahsi geçen dava, Alparslan Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarı olduğu dönemde himayesinde kurulan Türk Kültür Derneği şubelerine Millî Eğitim Bakanlığı ve Başbakanlık örtülü ödeneklerinden yüklü miktarda para aktarması iddiası ile ilgili açılan soruşturma kaynaklıdır (Milliyet 15.11.1960: 1-5). Bu noktada Alman diplomatların öngörüsünün aksine Alparslan Türkeş siyasete Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi çatısı altında girmiştir (Erdal 2019: 191).

Raporun bu bölümündeki son kısmında ise Talat Aydemir'in darbe girişiminin ardından ilan edilen sıkı yönetimden bahsedilmektedir. Nitekim, 21 Mayıs darbe girişiminde sekiz kişi hayatını kaybetmiş, yirmi altı kişi de yaralanmış ve birçok askeri araç hasara uğramıştır. Kalkışmanın bastırılmasından sonra ise Ankara, İstanbul ve İzmir'de bir ay süreli sıkıyönetim ilan edilmiştir (Çakmak 2008: 55).

Alman diplomatlar 1964 yılına ilişkin öngörülerini: *"Beklenmedik bir şey olmaz ise, 1965 sonbaharında yapılacak bir sonraki parlamento seçimlerine kadar iç siyasi istikrar güvence altına alınmalıdır."* şeklinde tamamlamışlardır (PA AA IA4-81/92.42, 03.02.1964: 8).

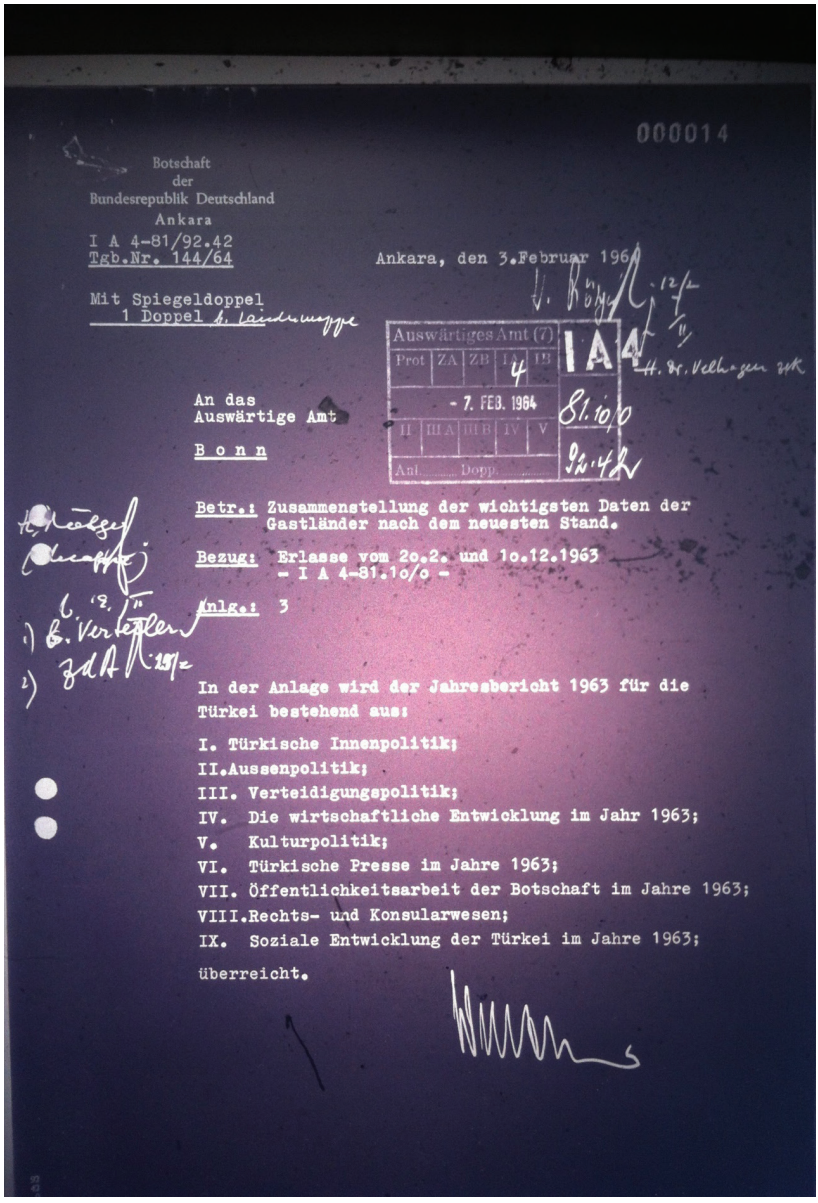
Sonuç

Türkiye jeopolitik konumu dolayısıyla batılı devletlerin ilgi alanında var ola gelmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin siyasi ve askeri durumu gibi hususlar da batılılarca ilgi ile takip edilen meseleler olmuştur. Gerek müttefik gerekse hasım sıfatlarına haiz olan devletlerce yakından izlenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşunu müteakiben gerçekleştirdiği siyasi reformlar ile birçok batılı devletten önce çeşitli siyasi haklar konusunda atılımlar gerçekleştirmiştir. Nitekim günümüzde demokrasisi ile övünen birçok sanayileşmiş devlet henüz diktatörlerce idare olunurken, Türkiye çok partili rejime geçmiş bir durumda idi. Zaman zaman askeri darbeler ile kesintiye uğramışsa da demokratik rejimin tesisi noktasında bilinçli ve istekli bir halka sahip olan Türkiye Cumhuriyeti, farklı seslerin bir arada olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi ile de pek çok devlete ve millete örnek teşkil etmiştir. Siyasi rejimini Cumhuriyet ve Demokrasi'den yana tercih etmiş olan Türk Milleti, seçimler aracılığıyla vekil tayin edilen 'tem-

sili demokrasi' yönetim biçimine de çabuk adapte olmuştur. Bütün bu yönleriyle siyasi durumu dikkat çeken ve önem arz eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti, daimî elçilikleri vasıtasıyla da diğer devletlerin yakından takip ettiği bir durumda olmuştur.

Çalışmada ele alınan belgeleri hazırlayan Federal Almanya Büyükelçiliği'nde görevli diplomatların da Türkiye'nin siyasal hayatına dair gelişmeleri yakından takip ederek kendi hükümetlerine bilgi aktardıkları anlaşılmaktadır. Raporlarının incelenmesi neticesinde yabancı diplomatların Türkiye'nin siyasi durumuna dair analizlerinde Türkiye'nin yaşadığı askeri darbe sonrasında Talat Aydemir'in liderliğinde girişilen yenir kalkışmadan hareketle Türkiye'de siyasi istikrarın sağlanması hususundaki endişeleri göze çarpmaktadır. Zira siyasi açıdan belirsizlik durumunda batı ile ticari ilişkiler başta olmak üzere pek çok temasın sekteye uğraması ihtimali nedeniyle de en önemli ticari partnerlerimizden biri olan Almanya'nın Türkiye'nin içinde bulunduğu politik durumunu yakından takip etmesi bu yönüyle anlaşılır bir durum olarak değerlendirilebilir. Ancak Alman diplomatların raporlarına yansıyan ifadeler de bunun ötesinde bir takım etnik ve politik durumlara dair yer verilen yorumlar, Almanya'nın Türkiye'nin iç politikasına yönelik gereğinden fazla bir ilgiye sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Özellikle eski İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata ve eski Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoğlu arasında gerçekleşen 'kürtçülük' tartışması ve Turhan Feyzioğlu'nun tasfiyesine dair yaptıkları yorumda da yine buna benzer ifadeler, Almanya'nın bu konu hakkında günümüzdeki duruşu göz önüne alındığında oldukça dikkat çekicidir. Her halükârda yabancı diplomatların gözünden dönemin olaylarına bakma imkânı sağlayan bu gibi raporların hazırlandığı döneme dair olayların değerlendirilmesinde katkı sağlayacağı kanaati ile 1963 yılına dair raporların analizinin yapılmasına çaba sarf edilen bu çalışmanın da alana ve araştırmacılara faydalı olacağı ümidimi ifade etmek isterim.

EKLER

000014

Botschaft
der
Bundesrepublik Deutschland
Ankara

I A 4-81/92.42
Tgb.Nr. 144/64

Ankara, den 3.Februar 1964

Mit Spiegeldoppel
1 Doppel

Auswärtiges Amt (7)
Prot | ZA | ZB | IA | IB
4
- 7. FEB. 1964
I A 4
II | III A | III B | IV | V
Anl. ... Dopp. ...

An das
Auswärtige Amt

B o n n

Betr.: Zusammenstellung der wichtigsten Daten der Gastländer nach dem neuesten Stand.

Bezug: Erlasse vom 20.2. und 10.12.1963
- I A 4-81.10/0 -

Anlg.: 3

In der Anlage wird der Jahresbericht 1963 für die Türkei bestehend aus:

I. Türkische Innenpolitik;
II. Aussenpolitik;
III. Verteidigungspolitik;
IV. Die wirtschaftliche Entwicklung im Jahr 1963;
V. Kulturpolitik;
VI. Türkische Presse im Jahre 1963;
VII. Öffentlichkeitsarbeit der Botschaft im Jahre 1963;
VIII. Rechts- und Konsularwesen;
IX. Soziale Entwicklung der Türkei im Jahre 1963;

überreicht.

Ek 1: *3 Şubat 1964 tarihli Federal Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgesi*

T.C.
Resmî Gazete

Kuruluş tarihi : 7 Ekim 1336 - 1920

Yönetim ve yazı işleri için Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğüne başvurulur.	23 ŞUBAT 1963 CUMARTESİ	Sayı : 11342 Mükerrer

KANUN

Bazı Suç ve Cezaların Affı hakkında Kanun

Kanun No : 218 *Kabul tarihi : 23/2/1963*

Madde 1 — 15/2/1963 tarihine kadar işlenmiş olan suçlardan :

A) Taksirli cürümlerle kanunların suçu tesbit eden asli maddesinde yukarı haddi 5 seneyi geçmiyen hürriyeti bağlayıcı bir ceza ile yahut yalnız veya birlikte olarak para cezasiyle cezalandırdığı veya müsadereyi yahut bir meslek veya sanatın yapılmamasını veyahut bu cezalardan birini veya birkaçını istilzam eden fiiller hakkında takibat yapılmaz.

B) 5 sene ve daha az hürriyeti bağlayıcı bir cezaya ve bu miktarı aşmıyan hüriyeti bağlayıcı ceza ile birlikte veya müstakilen hükmedilmiş para cezasına mahkûm olanlar fer'i ve mütemmim cezalar ile ceza mahkûmiyetlerinin neticelerine de şâmil olmak üzere affedilmişlerdir.

C) Müstakillen 5 seneden fazla hürriyeti bağlayıcı bir cezaya veya bununla birlikte para cezasına mahkûm edilenlerin hürriyeti bağlayıcı cezalarının 5 senesi ve para cezalarının da üçte biri affedilmiştir.

Madde 2 — 44 numaralı ve 22/4/1962 tarihli «Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri hakkındaki Kanun» un geçici 7 nci maddesi uyarınca Anayasa Mahkemesine intikal ettirilen dâvalardan, Uşak ve halkı silâhlandırma ve Çanakkale Ağır Ceza Mahkemesinde görülmekte olan İskele ve 31 inci kilometre olayları ile ilgili dâva sanıkları hakkında takibat yapılmaz.

Madde 3 — Aşağıda yazılı bentlerde gösterilen suçlar birinci maddedeki aftan hariç bırakılmıştır :

A) Türk Ceza Kanununun 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132 ve 133 üncü maddelerinde yazılı suçlarla 135 inci maddenin 2 nci bendinde ve 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 163 ve 165 inci maddelerinde yazılı olan suçlar ve bunların 168, 171 ve 172 nci maddelerinde gösterilen şekilleri;

B) Zimmet, ihtilâs, irtikâp, rüşvet suçları ile Türk Ceza Kanununun 339, 340, 341, 366, 367 ve 368 inci maddelerinde yazılı suçlar;

C) Türk Ceza Kanununun 414, 415, 416, 417, 418, 421, 429 ve 430 uncu maddesinin birinci fıkrası ile 431, 435, 436, 440 ve 441 inci maddelerinde yazılı suçlar. Ancak, kaçırmanın evlenmek maksadiyle yapıldığı ve kaçırılan kimsenin ırzına geçilmediği ve 416 ncı maddenin son fıkrasının asli hüküm olarak tatbik edildiği hallerde kanunun 1 inci maddesi hükmü uygulanır;

Ç) Türk Ceza Kanununun 491, 492, 493, 495, 496, 497, 498, 499, 503, 506, 508 ve 510 uncu maddelerinde yazılı suçlar;

D) 5816 sayılı Atatürk aleyhinde işlenen suçlar hakkındaki Kanunun şumulüne giren suçlar;

E) Askeri Ceza Kanununun 55, 56, 59 uncu maddeleri ile 148 inci maddenin (b) bendi ve yukardaki bentlerde Türk Ceza Kanununun maddelerine âtıf suretiyle cezalandırılan suçlar;

F) 3116, 3653 ve 6831 sayılı Orman kanunlarında yazılı suçlar ile Türk Ceza Kanununun 369, 370, 373 üncü maddesinin birinci fıkrası ve 374 üncü maddesinde yazılı suçlarla bunların 411, 412 ve 413 üncü maddelerinde gösterilen şekilleri;

G) 113 sayılı Af Kanununun 3 üncü maddesinin (L) ve (M) bentlerinde gösterilen şahıslarla, şeriklerinin 2262, 3202, 6186 ve 6560 sayılı kanunlarla kurulan Sümerbank, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi ve Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi ile ilgili olarak şifat ve vazifeyi suiistimal suretiyle işledikleri suçlar;

Bu müesseselerde dini, hayrî ve sosyal sebeplerle veya örf ve adet gereğince yapılmış olan harcamalar, memur ve müstahdemlerin nakil, tâyin ve terfi gibi özlük işleri, müstahdemlerin veya resmî vasıtaların özel işlerde kullanılması ile ilgili şifat ve vazifeyi suiistimal suçları ve yine bu müesseselerden siyasî partilere yapılan bağışlarla ilgili suçlar hakkında birinci madde hükmü uygulanır.

H) 1000 liraya kadar (1000 lira dâhil) döviz kaçakçılığı suçları ile Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki 1567 sayılı kanuna ve bunun ek ve tadillerine ve bunlara müsteniden çıkarılan kararname ve tebliğlere aykırı olup da muaddel 3 üncü maddenin A bendinin ikinci fıkrası ile C bendi haricinde kalan ve döviz ziyamı intaç etmemiş olan usul ve şekle muhalif fiiller ve önceden çıkarılan kararname ve tebliğlere göre suç sayılıp da sonradan çıkarılan kararname ve tebliğlere göre suç sayılmayan fiiller ve iştimal ve istihlâk maksadiyle işlenmiş kaçakçılık fiilleri ve 6829 sayılı kanunun ek 2 nci maddesinin I, II, III bendleri ve IV üncü bendinin birinci fıkrası hükmünü ve 3078 sayılı kanunun ek ve tadillerini ihlâl eden fiiller ve alt kıymeti 1000 lirayı (1000 lira dâhil) geçmiyen gümrük kaçakçılığı suçları ve 3437 sayılı Tütün ve Tütün İnhisarı Kanununun 90 ve 91 inci maddelerine muhalefet suçları hariç, kaçakçılığın men ve takibine dair 1918 ve Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki 1567 sayılı Kanunlar ile bunların ek ve tadilleri hükümlerini ihlâl eyliyen suçlar;

I) Türk Ceza Kanunu ile diğer kanunlarda yazılı ölüm veya müebbet ağır hapis cezasını müstelzim suçlar;

İ) 1924 tarihli ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı kanunun 6 ncı maddesi uyarınca kurulan Yüksek Adalet Divanınca, Türk Ceza Kanununun 146 ncı maddesi dışında birden fazla suçlarla mahkûm edilip ve hürriyeti bağlayıcı

Ek 2: *23 Şubat 1963 Tarihli Resmi Gazete'nin Mükerrer Sayısı*

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Federal Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts)

PA AA IA4-81/92.42-1, 03.02.1964.

PA AA IA4-81/92.42-2, 03.02.1964.

PA AA IA4-81/92.42-3, 03.02.1964.

PA AA IA4-81/92.42-4, 03.02.1964.

PA AA IA4-81/92.42-5, 03.02.1964.

PA AA IA4-81/92.42-6, 03.02.1964.

PA AA IA4-81/92.42-7, 03.02.1964.

PA AA IA4-81/92.42-8, 03.02.1964.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, *CKMP Koalisyondan Çekilme Kararı Aldı,* 27.11.1963.

Milliyet Gazetesi, *Eski M.B.K.'nin İhtisas Komisyonları Lağvedildi*, 15.11.1960.

Milliyet Gazetesi, *Fezada Şimdi Bir De Kadın Var*, 17.06.1963.

Milliyet Gazetesi, *Kürtçülerin Duruşması Bu ay İçinde Başlıyor*, 01.09.1963.

Milliyet Gazetesi, *Meclis Tahkikatı Açıldı*, 25.10.1963.

Milliyet Gazetesi, *Bekata'nın Bir Cümlesi Meclisi Karıştırdı*, 25.10.1963.

Milliyet Gazetesi, *Azizoğlu Da Dün İstifa Etti*, 26.10.1963.

Milliyet Gazetesi, *Kennedy'nin Cenazesi Hazin Bir Törenle Kalktı,*26.11.1963.

Milliyet Gazetesi, *3. İnönü Hükümeti 225 Oyla İş Başında,* 05.01.1964.

Resmî Gazete, 23.02.1963: 11342.

Son Havadis Gazetesi, *Koalisyon Çöktü*, 28 Kasım 1963.

Zafer Gazetesi, *Müthiş Uçak Faciası,* 02.02.1963.

Kitap ve Makaleler

Anonim. (1963). *Hükümet Buhranı, Hükümet Teşkili, Hükümet Programı, Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi,* Ankara: Doğuş Matbaası.

Bayar, C. (2018). *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bozkır, G. (1996). Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, (7), 227-262.

Çakmak, D. (2008). Türkiye'de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği, *Gazi Akademik Bakış,* 1, (2), 35-68.

Erdal, İ. (2019). Mhp'nin Türk Kimliği ve Türk Milliyetçiliği Anlayışı ve Türk Dünyası'na Bakışı, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 2, (3), 185-200.

İsen, C. K. (1964). *Geliyorum Diyen İhtilal,* İstanbul: Tan Gazetesi Matbaası.

Karabulut, P.Ç. ve Karyağar, M.Ö. (2022). 1974-1980 Yıllarında Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında Yaşanan Gelişmeler, *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar*, İzmir: Serüven Yayınevi.

Karlıtağ, S. (2017). *Türk Demokrasi Tarihinde Koalisyon Hükümetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaynar, M.K. (2017). *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Keser, U. (2011). 21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 11, (23), 93-121.

Kirişçioğlu, N. (1968). *Kayseri Cezaevinde Bir Yıldönümü*, İstanbul: Baha Matbaası.

Mahiroğlulları, A. (2005). *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İşçi Sendikacılığı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yalçın, A. K. (2021). Türk Siyasal Hayatında Yeni Türkiye Partisi (1961-1973), *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, (4), 2013-2041.

Yaşar, S. (2017). 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun Hazırlanması Süreci ve Sendikalar, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi,* 6, (2), 97-120.

Bölüm 9

SAĞLIK TURİZMİNDE DİJİTAL PAZARLAMA KULLANIMI

Ayşe GÜRSOY KORKMAZ[1]

1 Sağlık Turizmi Doktora Öğrencisi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, ORCİD ID: 0000-0002-5652-2049 aygursoy87@gmail.com

1. DİJİTAL PAZARLAMA

1.1. Dijital Pazarlamanın Tanımı

Teknolojideki gelişmelere duyarsız kalmak istemeyen, kurumsal imaj kazanmak ve müşteri memnuniyeti sağlamak isteyen pek çok işletme, dijital çağa ayak uydurarak müşterileri ile iletişimlerinde değişikliğe gitmişlerdir. Bu değişikliğin asıl sebebi, dijital pazarlama ile ürün ya da hizmetlerin satışında, tanıtımında geleneksel pazarlamaya göre uygun maliyetlerle önemli kazançlar elde edilmesidir (Gedik, 2020). İnternet tabanlı teknolojik cihazların çok sık kullanıldığı günümüzde, geleneksel pazarlamadan dijital pazarlamaya yönelmiş işletmelerin sayısı oldukça fazladır (Özbek, Torun, 2021). Dijital teknolojinin her geçen gün gelişmesi ve hayatın olağan akışı içinde daha fazla kullanılır hale gelmesi, işletmelerin çevrimiçi varlığa sahip olmalarını gerektirmiş ve bu durum asıl varlıklarını devam ettirebilmeleri için de temel bir gereklilik halini almıştır. Bu aslında bir devrimdir ve internetin pazarlama sektöründe yapmış olduğu bu devrim, dijital pazarlama olarak adlandırılmakla birlikte dijital pazarlama, ürün ya da hizmetlerin web site, mobil uygulamalar, arama motorları, e-posta ve sosyal medya gibi dijital teknolojik cihazlar kullanılarak pazarlanması şeklinde tanımlanabilir (Bhoite ve Pethakar, 2019). Kotler'e göre teknolojik gelişmelere paralel olarak toplumda değişen tüketici davranışları işletmelerin pazarlama yaklaşımlarında topluma ve bireylere göre hareket etmelerini gerektirmektedir (Kotler, Kartajaya, Setiawan, 2016). Dijital pazarlama, satıcı ile müşteri arasındaki iletişimi tamamen değiştirmekle birlikte, işletmeler için müşteri çekmek ve var olan müşterilerin devamlılığını sağlamak için önemlidir. (Gedik, 2020). Dijital pazarlama yerine online pazarlama, e-marketing, web pazarlaması gibi terimler de kullanılabilmektedir (Efendioğlu, 2020).

1.2. Dijital Pazarlamanın Tarihsel Gelişimi

1990'lı yıllarda internet kullanımının yaygınlaşmasıyla "Dijital pazarlama" terimi ortaya çıktı. Ancak o zamanlar internette Web 1,0 üzerinden sadece değişmeden kalan (statik) bilgiye erişilebiliyordu. 90'lı yılların ortasında tarayıcı tabanlı çerezlerin (Cookie) kullanımı ile web sitelerini gezen ziyaretçilerin bilgilerinin hatırlandığı keşfedildi. Bu sayede günümüzde dijital pazarlamada hala kullanılan çerez teknolojisiyle tanışıldı. 1998 yılında ortaya çıkan Google sayesinde arama motoru optimizasyonu dijital pazarlamacıların dikkatini çekti ve arama motoru sonuçlarında üst sıralarda olmak için gerekli çalışmalar yapılmaya başlandı. İlerleyen yıllarda ortaya çıkarılan Web 2.0 ile dinamik bilgi içeriği süreci başlamıştır. Bu teknoloji sayesinde kullanıcılar istedikleri bilgileri web sitelerine yükleyebiliyorken, içeriklerini aynı zamanda diğer kullanıcılarla da paylaşarak diğer kullanıcılar ile iletişim sağlayabiliyordu. Bu içerik paylaşma

süresi günümüzdeki sosyal medyanın o dönemde temellerinin atılmasını sağlamıştır. 2000'li yıllardan sonra sosyal medya kullanıcıları bu ağlar sayesinde eş zamanlı diğer kullanıcılar ile iletişim kurabilmeye başladı ve bu nedenle kullanıcı sayısı her geçen gün çoğalmaya başladı. 2005 yılında 3 PayPal çalışanı kişi, kullanıcıların video paylaşabildikleri ve paylaşılan videoları rahatça izleyebildikleri Youtube'u kurdu ve 2006 yılında Youtube Google tarafından satın alınır. Youtube işletmelerin içerik analizi stratejileri için önemli bir platformdur. Günümüzde ayrıca teknolojisinin gelişmesiyle birlikte mobil cihazların sayıca artması da mobil pazarlamayı da beraberinde getirmiştir (Gökşin, 2018).

1.3. Dijital Pazarlama Geleneksel Pazarlamaya Karşı

Geleneksel pazarlamada kartvizit, gazete, televizyon, posta, radyo ve telefon kullanılırken, dijital pazarlamada ise internet, mobil uygulamalar ve cihazlar, sosyal medya, blog, web site gibi çevrimiçi iletişim araçları kullanılmaktadır. Geleneksel pazarlamada etkileşim çok zorken, dijital pazarlamada etkileşim daha kolay ve hızlıdır (Efendioğlu, 2020). Dijital pazarlama geleneksel pazarlamaya göre daha ölçümlenebilir olduğu için işletmeler dijital pazarlamaya daha fazla önem vermeye başlamıştır (Royle ve Laing, 2014).

Dijital pazarlamada reklam yapmak hem düşük maliyetli hem de hızlıdır. Geleneksel pazarlamada reklam yapmak ise hem maliyetli hem de uzun zaman almaktadır. Ayrıca dijital pazarlamayla geleneksel pazarlamaya göre çok daha fazla kişiye ulaşılabilmektedir (Efendioğlu, 2020).

Dijital pazarlama zamana ve mekâna bağlı olmaksızın müşterilere hizmet ve ürünlere erişebilme imkânı sağlarken, geleneksel pazarlama da bu çok zordur. Dijital pazarlama küçük işletmelerin geleneksel pazarlama yöntemleriyle girmelerinin zor olduğu pazarlarda da var olmalarını sağlamaktadır. Ayrıca dijital pazarlama yapan işletmeler geleneksel pazarlama yapan işletmelere göre daha dinamiktir (Ryan, 2016; akt. Efendioğlu,2020).

1.4. Dijital Pazarlama İletişim Süreci

Dijital pazarlama iletişim süreci işletmelerin stratejik hedeflerine ulaşmak için dijital pazarda uyguladıkları tüm faaliyetleri kapsayan bir terimdir. İletişim sürecinde işletmeler belirlemiş olduğu mesajları dijital kanallar aracılığıyla hedef kitlelere göndererek müşteriler ile etkileşime geçerler (Gönül, 2020).

1.5. Dijital Pazarlamanın Özellikleri

Dijital pazarlama pek çok özelliğe sahiptir Bunlar şöyledir (Gökşin, 2017):

- **Hız:** Dijitalleşme süreçlere hız kazandırmıştır. Örneğin; işletmenize ait tanıtım faaliyetlerini hedef kitlenin tepkisine ya da işletmenin verdiği stratejik kararlara göre hızlı bir şekilde yön verebilirsiniz.

- **Etkileşim:** Dijitalleşme hem işletmeden müşteriye hem de müşteriden işletmeye çift yönlü bilgi akışına izin verir.

- **Hedefleme:** İşletme bir mesajı belli bir hedef kitleye yönelik verebilir. Dolayısıyla işletme tarafından hedef kitleye uygun mesajın iletilmesi, tüketicilerin ilgisini çekecektir.

- **Ölçümleme:** Dijital reklamlara yapılan yatırımın başarılı olup olmadığı, önceden belirlenmiş performans göstergelerine göre rahatlıkla ölçümü yapılabilir.

- **Maliyet:** Geleneksel pazarlamanın aksine düşük bütçelerle büyük hedef kitlelere ulaşabilmek mümkündür. Dijital pazarlamadaki reklamların birim maliyeti geleneksel pazarlamaya göre daha uygun fiyatlarla yapılabilmektedir.

- **Optimizasyon:** Dijital pazarlama yapılırken tüm faaliyetlerin performansı anlık takip edilebilir ve verilen anlık karar ile tüm strateji değiştirilebilir.

1.6. Dijital Pazarlama Stratejisi

Strateji hedefe ulaşmayı sağlayan pusula gibidir. Farklı şartlar altında bile hedefe ulaşabilmek için sorulan tüm soruların cevapları planlanan stratejiye göre verilebilir (Gökşin, 2017). Günümüzde işletmeler dijital pazarlama stratejileri geliştirebilir, uygulayabilir ve sürdürebilirlerse hızlı bir şekilde hedeflerine ulaşabileceklerdir (Koçak Alan, Tümer Kabadayı, Erişke, 2018). Dijital pazarlama stratejisi oluşturulurken şu 5 adım göz önünde bulundurulmalıdır (Gökşin, 2017):

- **Analiz:** Bu aşamada işletmeye ait bütün bilgiler göz önünde bulundurularak, işletmenin güçlü ve zayıf yönlerinin tanımlanması ileride verilecek kararların alınmasında etkili olacaktır. Bunun dışında pazarın yakından takip edilmesi, rekabet halindeki diğer işletmelere karşı avantaj ve dezavantajların farkında olunması aksiyon planının hızla devreye sokulmasında etkili olacaktır. Bu aşamada SWOT Analiz tekniği kullanılabilir. Bu analiz, işletmenin sahip olduğu güçlü yönler (**S**trengths), zayıf yönler (**W**eaknesses) fırsatlar (**O**pportunities) ve tehditlerin (**T**hreats) farkına varılması için önemlidir.

- **Planlama:** Bu aşamada işletmenin hedefinin ve atılacak adımların doğru seçilmesi önemlidir. Bu aşamada SMART tekniği kullanılabilir. Bu teknik ile özel (**S**pecific), ölçülebilir (**M**easurable), ulaşılabilir (**A**chievable), ilgili (**R**elevant) ve zamanı (**T**ime) da göz önünde bulundurarak

hedefin belirlenmesi bu aşamada katkı sağlayacaktır.

- **Erişim:** Yeni tanıştığımız biri ile ilk görüşme iyi bir imaj oluşturmak için nasıl önemliyse bu aşama da hedef kitle ile iletişim için atılan ilk adım önemlidir. Bu nedenle hangi kanallar aracılığıyla hedef kitleye ulaşılırsa, daha fazla kişiye ulaşılabileceği, dikkat çekilebileceği, işletmenizi tanımak isteyecekleri iyi düşünülmelidir. Bu aşamada video, banner reklam, görsel ya da metin reklamlar kullanılabilir.

- **Dönüşüm:** Bu aşama önceki aşamaların başarılı olup olmadığını değerlendirmek açısından önemlidir. Erişim aşamasındaki iletişimin etkisi, bu aşamada bazı sorular sorularak dönüşüm için cevaplar alınabilir (Örneğin sağlık turizmi için; reklam maliyetine karşılık kazancım nedir? Hedef kitle hangi reklama daha çok ilgi gösterdi? Hangi reklam daha çok müşteri gelmesine sebep oldu?) Bu aşamada verimli ya da verimsiz tüm kampanyaların artı eksi yönleri, müşteri bilgileri (yeni müşteri, eski müşteri vb.) detaylı bir şekilde değerlendirilmelidir. Bu aşama dijital pazarlama kanallarının optimizasyon süreci için önemlidir.

- **Etkileşim:** Hedeflenen dönüşüm sonrası dijital pazarlamacı ve kullanıcı birbiri hakkında bilgiye sahiptir. Dijital pazarlamacı, kullanıcıya ait cinsiyet, adres, telefon numarası, kullanıcının daha önce almış ya da ilgilenmiş olduğu ürün ya da hizmetler gibi verilerle, yeni hedef ya da iletişim stratejisi planlayarak, örneğin, e-posta pazarlaması ya da SMS yoluyla kullanıcılara tekrar ulaşabilir ve dönüşüm oranlarını yükseltebilir.

1.7. Dijital Pazarlama Araçları

Teknolojideki gelişmelere paralel olarak her geçen gün bir yenisi eklenen dijital pazarlama araçlarından bazıları şunlardır:

1.7.1. İnternet Sitesi ile Pazarlama

İşletmelerin çevrimiçi adresi onların web siteleridir. Dijital pazarlama yapmak isteyen her işletmenin kullanışlı, hedef kitleye yönelik bir web sitesi olmalıdır (Bhoite ve Pethakar, 2019).

Sağlık hizmeti sunan işletmelerin web siteleri sayesinde sağlık turizmi alanında hasta çekmeleri kolaylaşmıştır. Bu web sitelerinin sağlık turizmi açısından işlevselliği, kullanışlılığı, kalitesi ve güvenilirliği oldukça büyük önem taşımaktadır (Yılmaz ve Yılmaz, 2022). Bu konuda gerek mevzuatlarla gerek denetimlerle düzenlemelerin getirilmesi ülkemizi tercih edecek sağlık turistlerinin çoğalmasına ve hizmet sürecinin daha kaliteli ilerlemesine destek sağlayacaktır.

1.7.2. E-posta Pazarlaması

E-posta pazarlaması, yeni müşteriler ile yakın ilişki kurmak ve potansiyel müşteri olan eski müşteriler ile ilişiğini devam ettirmek isteyen

işletmeler için önemli bir pazarlama iletişimi şeklidir. Bu pazarlama yöntemi, müşteri olma ihtimali olan kişi ya da kişilere e-posta yoluyla ticari mesajlar gönderilerek ulaşılması stratejisidir. Hedefteki kişi ya da kişiler gönderilen mesajı aldıklarında önemsendiklerini düşünürler. E-posta pazarlaması, bir müşterinin yeniden hedeflenmesi, marka, ürün ya da sunulan hizmetle ilgili son gelişmelerden haberdar olması açısından işletmelere kolaylık sağlar (Bhoite ve Pethakar, 2019; Gedik, 2020).

1.7.3. Arama Motoru Optimizasyonu (Search Engine Optimization, SEO)

Bir işletmeye ait web sitesinin arama motoru kullanıldıktan sonra açılan sonuç sayfasında üst sıralarda görülmesi, o web sitesini ziyaret eden kişi sayısını arttırmaktadır (Gedik, 2020). Dijital pazarlama ortamında her işletmeye ait web sitenin arama motorlarında üst sırada yer almak istemesine çözüm olarak SEO uygulaması getirilmiştir (Pyykkö, 2019; Özbek ve Torun, 2021). Bunun için Arama motoru optimizasyonu, bir web sitesinin arama motoru sayfasında daha üst sıralarda yer alabilmesi için web sitesi içeriğinin en uygun hale getirilmesi yani optimize edilmesi yöntemidir. Arama motoru optimizasyonu, arama motorlarında kiralanan kelimeler aracılığıyla oluşturulan bağlantılar sayesinde web sitesine daha fazla ziyaretçi gelmesine ve web sitesi trafiğinin artmasına yardımcı olur (Bhoite ve Pethakar, 2019).

1.7.4. Arama Motoru Pazarlaması (Search Engine Marketing, SEM)

Bu pazarlama yöntemi için işletmelerin, arama motoru şirketleri ile işletmenin reklamını yapması için finansal iş birliği yapmaları gerekmektedir. İşletmenin arama motorlarında üst sıralarda yer alması işletmeyi daha bilinir yapmaktadır (Moran ve Hunt, 2014; akt. Efendioğlu, 2020).

1.7.5. Sosyal Medya Pazarlaması (SSM)

Sosyal medya geleneksel pazarlama yollarıyla ulaşımı zor olan çok çeşitli ve geniş bir kesimi kapsaması ve her geçen gün artan kullanıcı sayısı ve kullanıcıların da bu dijital ortamlarda uzun zaman geçirmeleri sebebiyle dijital pazarlamada başka bir boyut kazanmış, etkisi ve popülaritesi yüksek pazarlama araçlarına dönüşmüştür (Poddar, 2020; Özbek ve Torun, 2021). Youtube, Twitter, LinkedIn, Instagram, Whatsapp, Pinterest gibi çok sık kullanılan sosyal ağlar sayesinde ücretli ya da ücretsiz pazarlama stratejileri kullanılarak, sonradan sadık müşteriler olabilecek çok sayıda insana ulaşabilmek mümkündür. Bu nedenle işletmeler açısından bu pazarlama bileşeni hiçbir zaman göz ardı edilmek istenmez (Bhoite ve Pethakar, 2019).

1.7.6. Satış Ortaklığı Pazarlaması (Affliate Marketing)

Satış ortaklığı pazarlaması, komisyon alarak web sitenizde başka bir işletmeye ait ürün ya da hizmetlerin tanıtımının yapıldığı dijital pazarlama yöntemidir. Web sitesinde tanıtımı yapılan ilgili kişi ya da kuruluş web sitesine elde edilen satışlar, trafik yoğunluğuna ya da web sitesinin performansına göre web sitesine komisyon ödemektedir (Bhoite ve Pethakar, 2019).

1.7.7. İçerik Pazarlama (Content Marketing)

İçerik pazarlama dijital pazarlama için önemli bir yöntemdir. İşletmelerin ilgi uyandıracak, etkili bir içerik hazırlaması müşteriler ile iletişime geçmek, tanıtımlarını yapmak, müşteriler üzerinde kurumsal algı yaratmak için bir yöntemdir. Bu nedenle işletmeler web site, blog ve sosyal ağlardaki paylaşımlar yaparak müşterilerin ilgilisini çekmelidir (Bhoite ve Pethakar, 2019).

Sağlık sektöründe özellikle hastaneler, işlerini geliştirmek için içerik pazarlaması gibi gelişmiş dijital pazarlama stratejilerini kullanabiliyor. Hastaneler, sosyal medya kullanıcılarının çok faydalı bulabileceği sağlıkla ilgili bilgileri veya sağlık tavsiyelerini paylaşmak için sosyal medya platformunu kullanabilmektedir (Kaur, Das, Jain, 2020).

1.7.8. Yeniden Pazarlama

Yeniden pazarlama, web sitenizi önceden gezmiş ya da web sitenizde önceden bir işlem uygulamış müşterilere yeniden ulaşmak amacıyla tercih edilen bir pazarlama yöntemidir. Bu yöntem işletmenin potansiyel müşterilerle olumlu ilişkiler kurmasına yardım eder (Bhoite ve Pethakar, 2019).

1.7.9.Viral Pazarlama

Müşterilerin bir ürün ya da hizmeti almadan önce dijital mecralarda ve sosyal medyada aradığı ürünü kullanan ya da deneyimlemiş olan kişilerin düşüncelerini incelerler ve önem verirler. Markalar bu durumun önemini bildikleri için çok fazla kişinin ürünle ilgili olumlu yorum yapmalarını isterler. Çünkü ürün ya da hizmetle ilgili dijitalde ne kadar olumlu yorum olursa müşteri o ürün ya da hizmetle ilgili olumlu düşünceye sahip olacak ve satın almak isteyecektir. Viral pazarlamada ağızdan ağıza pazarlama (Word of Mouth Marketing, WOM) ile sosyal medyanın etkisi birleşince önemi katlanır. Dijital ortamda elektronik ağızdan ağıza pazarlamada (Elektronic Word of Mouth Marketing, e-WOM)amaç işletme ile tüketici arasında beşerî iletişim kurularak bir ürün ya da hizmet tanıtılırken, viral pazarlamada amaç ürün ya da hizmetten memnun kalan kişilerin diğer potansiyel müşterilere memnuniyetlerini iletmeleridir. Bu açıdan viral pazarlama müşterilerin satın alma tercihlerini viral pazarlamadan

daha çok etkilemektedir (Efendioğlu, 2020).

1.8. Dijital Pazarlamanın Avantajları

Dijital pazarlama ile işletmeler toplumun çok büyük bir kesimine ulaşarak, ürün ya da hizmetlerinin satışını dışında tanıtımlarını da yapabilmektedir. Aynı zamanda dijital kanallar sayesinde müşteri profili hakkında bilgi de edinebilirler ve tüm bunları kolay ve düşük maliyetlerle yapabilmeleri dijital pazarlamanın en önemli avantajıdır. Dijital pazarlamanın müşterilere sağlayacağı faydalara bakılacak olursa, müşteriler 7/24 istedikleri saatte işletmeler ile iletişime geçebilir, işletmenin açılmasını beklemeksizin ürün ya da hizmeti satın alabilir. İşletme hakkında, ürün ya da hizmet hakkında bilgi edinmek, istek, şikâyet ya da öneride bulunmak için dijital kanalları kullanabilirler (Koçak Alan, Tümer Kabadayı, Erişke, 2018). Ayrıca dijital pazarlama sayesinde müşteriler satılan ürün ya da hizmetine işletmesine gitmeden almak istedikleri ürün ya da hizmetleri diğer işletmelerin ürün ya da hizmetleriyle hem nitelik hem de fiyat olarak karşılaştırma imkanına sahip oldukları gibi müşteriler dijital medyayı kullanarak başkalarına da tavsiye edebilirler. Aldıkları ürün ya da hizmet hakkında olumlu ya da olumsuz yorum yapabilirler (Gedik, 2020).

1.9. Dijital Pazarlamanın Dezavantajları

Dijital pazarlama için internet bağlantısının olması gerekmektedir. İnternet bağlantısı yavaş olursa ya da ürün ya da hizmetin satıldığı web sitesi çok karışık olursa, müşteri sıkılabilir. Dijital pazarlamada müşteriler ürünü satın almadan önce ürüne dokunamaz. Dijital pazarlamada müşteriler ödeme yöntemlerine güvenmedikleri için dolandırılabileceği endişesiyle ürün ya da hizmet almaktan vazgeçebilmektedir. Müşteriler satın aldıkları ürünün teslimatıyla ilgili sorun yaşayabilirler. İşletmeler açısından işletmenin, ürünün ya da hizmetin ismi, logosu kötü niyetli kişiler, rakipler tarafından müşterileri dolandırmak için işletmenin aleyhine kullanılabilir. Bu da işletmelerin kurumsal imajına ve itibarına zarar verebilir (Gedik, 2020).

2. DİJİTALLEŞME VE SAĞLIK TURİZMİNE YANSIMALARI

Sağlıkta dijitalleşme, teknolojik gelişmelerin sağlığı etkilemesi ve buna karşılık sağlık sektöründe ihtiyaç olarak görülen bir hizmetin teknolojiyle desteklenmesi olarak iki yönlü etkileşim içindedir. 2000'li yılların başından beri dünya genelinde dijitalleşme birçok alanı olduğu gibi sağlık sektörünü de etkisi altına almıştır. Yapay zekâ, robotik cerrahiler, veri madenciliği, nesnelerin internete bağlı hale getirilmesi, mobil uygulamalar, nanoteknoloji, sensörler, giyilebilir teknolojiler, akıllı hastaneler örnek olarak verilebilir. Bu bağlamda hastaların dijitalleşen sağlık tesisleri ile

buluşmaları için sağlık tesislerinin web siteleri, mobil sağlık uygulamaları, sosyal medya ağları, görüntülü ve sesli arama aplikasyonları, online interaktif platformlar gibi dijital iletişim kanalları hasta ve doktor arasında aracı rolü görmeye başlamıştır (Işık, 2019). Bu dijital hareketlilik ulusal sınırlar içinde kalmayıp, dünya genelinde sağlık turizminde de bunun yansımaları görülmeye başlanmıştır.

Sağlık turizmi tanım olarak, bireylerin koruyucu, tedavi edici veya rehabilite edici hizmetleri almak için ikamet ettikleri ülke dışında başka bir ülkeye ziyaretleridir. Sağlık turizmi kavramı içerisinde termal turizm, medikal turizm, yaşlı turizmi (3. Yaş turizmi) ve engelli turizmi kavramlarını içermektedir (Tontuş, 2019). Türkiye'nin bu alt segmentler içinden en çok medikal hizmetlerle ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda sağlık turizmi kapsamında özellikle medikal turizme yönelik internette pek çok web sitesi bulunmaktadır. Bu web siteleri sağlık turizmi hakkında sağlık turistlerini sağlık turizmi destinasyonlarına yönlendiren, süreçle ilgili bilgilendiren, sağlık turizmi hizmeti sunan ülkeleri ya da işletmeleri keşfetmelerini sağlayan, olumlu veya olumsuz yanlarını ve sağlık turizmi maliyetlerini karşılaştırmalarına fırsat veren ve daha da fazlasını sunan imkanlar sağlamaktadır (Yılmaz ve Yılmaz, 2022).

2.1. **Bilişim Teknolojileri ve Sağlık Turizmi**

Bilişim teknolojisi, son 20 yılda internet kullanımının yaygınlaşmasıyla inanılmaz bir gelişme göstermiştir. Günümüzde sağlık sektöründe tele sağlık uygulamaları sayesinde mesafe engeli aşılmış bilişim teknolojileri sayesinde kırsal bölgelerde, uzak bölgelerde yaşayan insanlara sağlık hizmeti sunulabilir hale gelmiştir. Bu uygulamalar acil hallerde insanların hayatının kurtarılmasını bile sağlayabilir (Tezcan, 2016). Bu uygulamaların sağlık turizminde de kullanımının yaygınlaşması hem turistler ve hem de sağlık tesisleri için ekonomik açıdan büyük fayda sağlayacaktır.

Tele tıp ve uzaktan sağlık hizmetleri, COVID-19 salgınında ortaya çıkmış olup, hastaların sağlık tesisine gitmeden, hasta ile hekimi BİT (Bilgi ve İletişim Teknolojileri) ile bir araya getiren, teşhis ve tedavi için hekimlerin hastalara danışmanlık hizmeti verdiği uygulamalardır. Dünyada sağlık turizmi için tele tıp hizmeti veren sağlık tesislerin sayısı her geçen gün artarken, ülkemizde de sağlık turizmi kapsamında internet üzerinden özellikle lazer epilasyon, saç ekimi, botoks gibi estetik uygulamalar için teletıp hizmeti verilmekte ve mesafeli sözleşmeler yapılmaktadır. Hasta BİT aracılığıyla hekimle fotoğraf ve diğer kişisel verilerini paylaştıktan sonra hekimin değerlendirmesi sonrasında, uygulanması planlanan işlem ve ücret belirlendikten ve karşılıklı onay üzerine mesafeli sözleşme yapılabilmektedir. Bu uygulamaların tıbbi açıdan geliştirilmesi, hastaların erken teşhisi, tedaviye uyum ve yaşam kalitesinin artmasına katkı sağla-

yabilir (Doğramacı, 2020). Sağlık turizmi açısından ise sağlık turistleri ülkelerinden ayrılmadan, dünya üzerinde bu hizmetleri sunan istedikleri destinasyonlarda, sağlık hizmetlerinden faydalanabilecek, hastaların sağlık turizmi için aracı kuruluş, ulaşım, konaklama gibi giderleri ortadan kalkacaktır. Tüm dünyada ve ülkemizde bu uygulamaların çoğalması ile sağlık turizminin gelişeceği, hastaların daha fazla bu uygulamalardan faydalanacağı ve ülkelere ekonomik olarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2. **Bilgi Teknolojileri ve Sağlık Turizmi**

Sağlık hizmetlerinde kullanımı yaygın olan bilgi teknolojileri, sağlık sektöründeki dijitalleşme sürecine hız kazandırmaktadır. Dijitalleşme ile sağlık sektöründe hem hastalar hem de hekimler sağlıkla ilgili konularda bilgiye kolay bir şekilde erişebilmektedir. Bunun dışında hekimler hastalarının sağlık verilerine, hastalar da hekimlerle ilgili bilgiye bir hızlı bir şekilde erişebilmektedir. Bu durum sağlık sektöründe süreçlerin hız kazanmasını sağlamıştır. Web siteleri, mobil uygulamalar, bloglar, sosyal medya ağları, video paylaşılabilen siteler, TV kanalları, arama motoru optimizasyonu (SEO), çevrimiçi reklamlar gibi dijital kanallar aracılığıyla sağlık hizmeti sunan işletmeler ile müşteriler arasında etkileşim sağlanabilmektedir (Taiminen ve Karjaluoto, 2015; Çavmak, 2021; Işık, 2019).

Literatüre bakıldığında çoğu birey sağlıkla ilgili konularda bilgi edinmek için dijitali kullanmaktadır. Bu nedenle sağlık turizmi hizmeti sunan bir işletme öncelikle dijital pazarlama stratejilerini göz önünde bulundurarak kurumsal web sitesinin müşteri açısından kolay erişilebilir ve kullanışlı olmasına dikkat etmelidir. Sağlık turizminde potansiyel müşteriler sağlık tesislerinin web siteleri üzerinden sağlık tesisi ile ilgili, sağlık tesisinin sunduğu teknolojik imkanlar ve tedavi olanakları, hekim deneyimi/geçmişi, sağlık turizmi birimi gibi bilgilere ulaşabilmelidir (Bektaş, Demirel ve Ölmez, 2017).

3. **SAĞLIK TURİZMİNDE DİJİTAL PAZARLAMA**

3.1. Dünya'da ve Türkiye'de Sağlık Turizminde Dijital Pazarlama Uygulamaları

Sağlık turistleri bir destinasyona gitmeden önce o destinasyonla ilgili detaylı bilgi sahibi olmak ister ve bunun için düşük maliyetli, en hızlı ve kısa yoldan bilgiye internet üzerinden ulaşabilir (Kiralova and Pavliceka, 2015). Günümüzde potansiyel müşterilerin çoğunun bir sağlık tesisine gitmeden tesise ait dijital ağlarından en az birini incelediği bilinmektedir. Bu incelemelerin sonucunun potansiyel müşterinin sağlık tesisini tercih etmesi ve hizmet almasıyla sonuçlanabileceği ihtimali düşünüldüğünde, dijital ortamlarda yapılan tanıtım ve pazarlamanın aslında ne kadar önem-

li olduğu ve dijital pazarlamaya yönelik uygulamaların arttırılması ve geliştirilmesi gerektiği açıktır (Bektaş, Demirel ve Ölmez, 2017). Turistlerin bilgiye ulaşmak için kullandıkları araçların dijital hale gelmesi, destinasyonların daha fazla turiste kendilerini tanıtabilmeleri için dijital kanalları kullanmalarını gerektirmiştir (Ekiyor ve Özçelik, 2020). Diğer taraftan dijital ortamın kullanıcıya "güven" vermesi kullanıcı açısından önemli bir detaydır. Kurumlar hedef kitlenin güvenini kazanmak için web site, sosyal medya ağları, bloglar, mobil uygulamalar vb. gibi dijital kanallarla bunu sağlamak istemektedir (Işık, 2019).

Son yıllarda sağlık hizmetlerinde dijital pazarlamanın global erişim ve sağlık turizmi hareketliliğini arttırarak, sağlık sektörünün büyümesine olumlu katkı sağladığı düşünülmektedir (Çavmak ve Tor Kadıoğlu, 2021). Günümüzde insanlar, sağlık turizmi amacıyla da seyahat etmektedir. Ülkeler ve işletmeler ekonomiye büyük katkı sağlayan sağlık turizmi amacıyla sağlık turistlerini ülkemize çekmek ve bu alandaki seyahatlerin sayısını arttırmak istemektedir. Bu nedenle de sağlık turistlerinin sağlık turizmi kapsamında ülkemizde sunulan hizmetlere erişimini kolaylaştırmak amacıyla diğer sektörlerde olduğu gibi dijital uygulamaları sağlık turizmine entegre etmişlerdir (Yılmaz ve Yılmaz, 2022). Potansiyel sağlık turistleri, sağlık turizmi kapsamında bilgi alabilmek amacıyla dijital iletişim kanallarından biri olan web tabanlı uygulamaları sıklıkla kullanmaktadırlar. Bu nedenle sağlık turizmi kapsamında kullanılan web siteleri, sosyal ağlar (Facebook, Instagram, Youtube, Twitter, Linkedln) gibi dijital kanallar aracı görevi üstlenmekte olup, dijital pazarlamada işletmeler ve sağlık turistleri arasındaki iletişim ve etkileşim açısından da önemli role sahiptirler (Işık, 2019; Öksüz ve Altıntaş, 2017; Yılmaz ve Yılmaz, 2022).

Sağlık sektörü diğer sektörlerden farklı olarak doğrudan insan hayatını ilgilendirdiği için sağlık sektöründe dijital pazarlama süreçlerinin uygulanması daha hassas, daha özenli ve daha dikkatli çalışmayı gerektirdiği gibi, insanların sağlığını olumsuz etkileyecek süreçlerin yaşanmaması için belirli stratejiler doğrultusunda hedef kitleye yönelik çeşitli pazarlama yöntemleri uygulanmalıdır (Kılıçarslan, 2019).

Sağlık hizmetlerindeki dijital pazarlama uygulamaları doğrudan müşterilerin sürece katılımları üzerine planlanmış olup müşterilerin sürece katılımı için hastaların beklentilerine önem verilmesi, ticari kaygılardan ziyade müşterilerin işletmeye güven duymasını sağlamak gerekmektedir. Bu açıdan sağlık sektöründeki dijital pazarlama uygulamaları sosyal pazarlama görünümünde olup, bu kapsamda amacına uygun pek çok dijital pazarlama uygulaması vardır (Çavmak, 2021).

Ülkemizde birçok bakımdan yenilikleri yakından takip eden sağlık sektörü, pazarlama stratejileri ve uygulamaları açısından diğer sektörler-

den daha geride kalmaktadır. Bu durumda ülkemizdeki sağlık sektörüne yönelik reklam yasaklarının ve mevzuatların rolü olduğu vardır. Bununla birlikte diğer ülkeler gibi ülkemizde de dijital pazarlamada büyümeye ve gelişmeye devam etmektedir (Çavmak, 2021).

1.2. Sağlık Turizminde Dijital Pazarlamanın Avantajları

Dijital pazarlama markalar için iki önemli fayda sağlamaktadır. Belli bir hedef kitleye yönelik yapılabilmesi ve yapılan pazarlama faaliyetlerinin daha kolay ölçülebilir olmasıdır (Royle ve Laing, 2014). Bu nedenle sağlık turizminde dijital pazarlama her geçen gün biraz daha önem kazanmaktadır.

Sağlık turizminde dijital pazarlamanın sağlık tesislerine sağladığı en büyük avantaj, sağlık tesisi çok düşük maliyetlerle hem tanıtım hem satış yapabiliyorlarken aynı zamanda pek çok kişiye aynı anda sağlık tesisiyle ilgili bilgiye erişebilme imkânı sağlayabilmektedir. Müşteriler açısından ise ilgilendikleri ya da inceledikleri sağlık tesisini diğer sağlık tesisleri ile hatta diğer ülkelerdeki tesislerle, sağlık tesislerine gitmeden karşılaştırabilmeleridir.

Dijitalleşme sağlık turizmi için yapılan seyahatlerin sayısının artmasını sağlamıştır. Bu artışın temel nedenine bakılacak olursa sağlık hizmeti bilgisi ve tanıtımların yapıldığı online web siteleri olduğu düşünülmektedir. Web siteleri dışında sosyal medya, bilgilerin paylaşımı yapılan portallar, sağlık turizminde rol oynayan kanallar sayesinde sağlık turistleri bilgilendirilmektedir (Lunt, Hardey, and Mannion, 2010). Çünkü dijital kanallar aracılığıyla sağlık turistlerine ulaşmak sağlık turizmine olan ilgiyi arttırmıştır.

3.3. Sağlık Turizminde Dijital Pazarlamanın Dezavantajları

Dijital kanallar, elektronik ağızdan ağıza iletişim (e-WOM) bakımından tüm dünyadaki diğer kullanıcıların ya da tüketicilerin düşünceleri, deneyimleri, görüşleri hakkında da bilgi sahibi olma imkânı sağlar (Ekiyor ve Özçelik, 2020). Sağlık turizminde olumsuz deneyimi olmuş ya da deneyimi olmasa bile işletmeyi karalamak kötülemek isteyen, sağlık turistleri, sağlık turistlerinin yakınları, hatta rekabet halindeki ülkeler ya da diğer işletmeler sağlık turizmi faaliyeti yürüten işletmeler hakkında dijital kanallar aracılığıyla olumsuz deneyim, görüş ya da ithamlarda bulunarak diğer kullanıcıların işletmeyle ilgili olumsuz imaj edinmesine neden olabilir.

Daha önce dijital pazarlamanın dezavantajlarında bahsedildiği gibi dijital pazarlanmasında da müşteriler ödeme yöntemlerine güvenmedikleri için (Gedik, 2020) sağlık turizminde ise hizmet için fazla fiyatlandırma yapılıp dolandırılabileceği endişesiyle hizmet almaktan vazgeçebilmektedir.

3. SONUÇ

Fiziksel varlığımızı devam ettirebilmemiz için en temel ihtiyaçlardan biri sağlığımızdır. Geçmişten beri insanlar sağlıklı olmak veya kaybolan sağlıklarına kavuşmak için çeşitli şifa arayışlarında bulunmuşlardır. Bu arayış sağlık turizmi kavramının doğmasına yardımcı olduğu gibi, teknolojideki gelişmelerin getirdiği dijitalleşmeyle birlikte insanlar ikamet ettikleri yerlerden çok uzakta olan ülkelerdeki sağlık tesisleri hakkında bilgi edinip, iletişime geçerek tedavi olmaya gidebilmektedir (Eriş, 2020). Bu bağlamda sağlık sektöründe hizmet sunan işletmeler toplumun büyük bir kesiminin sıklıkla kullandığı internet siteleri, sosyal medya gibi dijital ortamlarda var olmak istemektedir. Bunun nedeni teknolojideki gelişmelerle birlikte tüketicilerin değişen tercihlerine uyum sağlayarak, rekabet ortamında üstünlük ve sürdürülebilirlik sağlamak istemeleridir (Çavmak, 2021). Rekabet üstünlüğü kazanmak isteyen ülkeler dijital ortamlarda başarılı bir sanal varlığının olması gereklidir (Tengilimoğlu, Güzel, Aykan, Tengilimoğlu, & Boduroğlu, 2018). Bu konuda sağlık turizmi işletmelerine gerekli teknolojik eğitim desteğinin verilmesi, işletmelere ait dijital kanalların yetkili merciiler tarafından denetlenmesi, dijitalde güvenliğin yasal yollarla sağlanması gibi uygulamalar sağlık turizminde dijital pazarlamanın gelişmesine katkı sağlayacaktır (Budakkıran & Mercan, 2021). Tüm bu uygulamalar da sağlık turistlerinin sağlık turizmi destinasyonları içinde ülkemizi tercih etmelerini, döviz getirmelerini sağlayacak ve ülkemizin bu sektörde öne çıkmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Bektaş, G., Demirel S.ve Ölmez, F. (2017). Sağlık turizminde dijital pazarlamanın önemi. M. Demir (Ed.) ve Ş. Şen Demir (Ed.). *International Conference on Tourism: Theory, Current Issues and Research* in 76-83. Rome-Italy.

2. Bhoite, S. D. and Pethakar, M. O. N. (2019). Digital marketing a boost for industries: a study with respect to miraj taluka management. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD), 49-52. URL: https://www.ijt srd.com/papers /ijtsrd23062.pdf

3. Budakkıran, M. and Mercan, Ş.O. (2021). The evaluation of health tourism in the context of digitalization and digital marketing. V. Krystev (Ed.), S. Çelik Uğuz (Ed.), R. Efe (Ed.) ve E. Kapluhan (Ed.). *Tourism Studies and Social Sciences in (327-340). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.*

4. Çavmak, D. (2021). *Sağlık hizmetlerinde dijital pazarlama uygulamaları*. C. Tor-Kadıoğlu (Ed.), Dijital Pazarlamada Güncel Araştırmalar (1) içinde (103-120). İstanbul: Artikel Akademi.

5. Çavmak, Ş. ve Tor-Kadıoğlu, C. (2021). *Dijitalleşen dünyada tüketicilerin hastane hizmetlerinden beklentileri.* C. Tor-Kadıoğlu (Ed.), Dijital Pazarlamada Güncel Araştırmalar (1) içinde (121-141). İstanbul: Artikel Akademi.

6. Doğramacı, Y. G. (2020). Tele tıp, sağlık turizmi ve uzaktan sağlık hizmetleri: mesafeli sözleşmeler. *İstanbul Hukuk Mecmuası,* 78(2), 657-710. DOI:10.26650/mecmua.2020.78.2.0014

7. Efendioğlu, İ. H. (2020). *Dijital pazarlama.* Y. Durmaz (Ed.), Pazarlama İlkeleri (1) içinde (249-283). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

8. Ekiyor, A., ve Özçelik, T. (2020). Sağlık turizminde özel hastaneler ve dijital iletişim. A. Ekiyor (Ed.), E. Yiğittürk Ekiyor (Ed.) ve F. Altan (Ed.), *Sağlık turizminde dijital pazarlar içinde* (9-47). Ankara: İksad Yayınevi

9. Gedik, Y. (2020). Pazarlamada yeni bir pencere: dijital pazarlama. *Dijital Çağda İşletmecilik Dergisi,* 3(1), 63-75.

10. Gökşin, E. (2018). Dijital pazarlama temelleri. (3. Baskı). İstanbul: Abaküs Yayınevi. 1-157. Koçak Alan A., Tümer Kabadayı, E. ve Erişke, T. (2018). İletişimin yeni yüzü: dijital pazarlama ve sosyal medya pazarlaması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 17(66), 493-504.

11. Gönül, K. (2020). Dijital pazarlama araçları ile anlık satın alma kararı arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

12. Işık, T. (2019). Sağlık iletişiminde dijital iletişim kanallarının kullanımı: sektör aktörlerinin sosyal medya hesaplarının incelenmesi. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

13. Işık, T. (2019). Türkiye'de sağlık kurumlarında dijital dönüşüm adımları. E.Y. Altuntaş (Ed.), *Sağlık Hizmetleri Uygulamalarında Dijital Dönüşüm* (1. baskı) içinde (11-39). Konya: Eğitim Yayınevi.

14. Kaur, H., Das, D. and Jain A. (2020). A novel digital content marketing strategy for upscaling medical tourism in India. International Journal f Scientific & Engineering Research, 11(6). 752-764.

15. Kılıçarslan, M. (2019). Dünyada ve Türkiye'de sağlık hizmetlerinin dijital pazarlanması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, No:17, 1145-1149. DOI: 10.31590/ejosat.654715

16. Kiralova, A. and Pavliceka, A. (2015). Development of social media strategies in tourism destination. *Procedia-Social and Behavioral Sciences,* 175, 358- 366.

17. Kotler P, Kartajaya H, Setiawan I. (2016). Marketing 4.0 moving from traditional to digital. New Jersey: Wiley

18. Lunt, N., Hardey, M., and Mannion, R. (2010). Nip, tuck and click: medical tourism and the emergence of web-based health ınformation. *The Open Medical Informatics Journal,* 4(1): 1-11.

19. Öksüz, B. ve Altıntaş, V. (2016). Sağlık turizminde dijital iletişim kanallarının kullanımı. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi.* 14 (1), 59-75.

20. Özbek, A ve Torun, T. (2021). Dijital ortamda pazarlama faaliyetlerinin düzeylerinin belirlenmesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi,* 56(3), 1871-1893. doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.09.1581

21. Poddar, M. A. K. (2020). Correlation between digital marketing techniques and promotion in higher education. *Mukt Shabd Journal,* 9(5), 1897-1906.

22. Royle, J. and Laing, A. (2014). The digital marketing skills gap: developing a digital marketer model for the communication industries. *International Journal of Information Management,* 34(2), 65-73.

23. Taiminen, H. M., Karjaluoto, H. (2015). The usage of digital marketing channels in smes, *Journal Of Small Business and Enterprise Development,* 22(4), 633-651.

24. Tengilimoğlu, D., Güzel, A., Aykan, C., Tengilimoğlu, E. and Boduroğlu, E. (2018). The evaluation of the digital marketing activities of thermal facilities and JCI accredited hospitals in terms of health tourism. *International Journal Of Health Management and Tourism.* 3(2), 108-121. Doi Number: 10.31201/ ijhmt.454039

25. Tontuş, H. Ö. (2019). Sağlık Turizmi Nedir? In *Tüm Yönleriyle Sağlık Turizmi* (pp. 1–38). Saturk. https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/10944/0/02pdf.pdf

26. Yazan, T. (2020). *Sağlık turizminde dijital uygulamalar*. H. Eriş (Ed.), Sağlık Turizmi (1) içinde (591-612). Ankara: İksad Yayıncılık.

27. Yılmaz, H. ve Yılmaz, N. (2022). Dünya'da ve Türkiye'de dijital sağlık turizmi uygulamaları. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 9(1), 64-72*. http://dergipark.gov.tr/sagakaderg

Bölüm 10

SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN DİN KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI

Coşkun DİKBIYIK[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü ,cdikbiyik@nku.edu.tr, Orcıd ID: 0000-0002-2006-4787.

GİRİŞ

Din toplumsal bir gerçeklik ve bir olgu olarak bilinen insanlık tarihi boyunca varlığını sürdürmüştür. (Freyer, 2013: 53). Geleneksel toplumlarda bireylerin tüm varlığıyla katıldığı ve hayatı geniş bir şekilde kuşatan bir yapısı olan dinin modern ve modern sonrası toplumlarda alanının daraltılması ve bireysel boyuta indirgenmesi çabaları görülmektedir (Çakı, 2019). Her ne şekilde olursa olsun din ve toplum iç içe bir gerçeklik olarak tarih boyunca kendisini gösteren ve karşılıklı ilişkiler içerisinde varlığını sürdüren bir yapı olarak var olagelmiştir.

Bireylerin ve toplumların din ile ilişkileri içinde yaşadıkları dönem ve sosyal şartlarla yakından ilişkilidir. Özellikle. modernleşme sürecinde zaman içerisinde dinin zayıflayacağına ve süreç içerisinde tamamen ortan kalkacağına ilişkin kuramlar ileri sürülse de bunun beklenilen ölçüde gerçekleşmediği ve bu tür kuramların eleştiriye tabi tutulduğu görülmektedir (Küçükcan, 2013). Dinler geleneksel biçimlerini korumakla birlikte yeni koşullarda yeni yorumlarla kimi hallerde kültler veya yeni dini hareketler şeklinde varlıklarını sürdürmektedirler. Burada bireylerin din algıları dine karşı tutum ve tavırları yeni gelişen şartlara göre değişebilmekte ve biçimlenebilmektedir.

Din algısının oluşması bağlamında eğitim ve öğretim kurumları etkili olmaktadır. Ülkemizde din eğitim ve öğretimi örgün eğitim kuruluşları olarak ilk orta ve lise düzeyinde verilmekte ve böylelikle öğrencilerin din konusunda belli ölçüde bilgilendirilmesi sağlanmaktadır. İmam-Hatip liseleri lise eğitiminin yanında din eğitim ve öğretimi veren okullar olarak eğitim sistemindeki yerini almıştır. Yüksek Öğretimde ise din eğitimi İlahiyat Fakülteleri ve Eğitim Fakültesinin DKAB bölümlerine verilmektedir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kuran Kursları ve Eğitim Merkezleri de dinin doğrudan meslek olarak verildiği kurumlardır. Diyanet'in mabetlerde ve mabet dışında yaptığı faaliyetleri de buna eklemek gerekir. Yaygın eğitim bağlamında dini cemaatler ve grupların faaliyetleri, çeşitli medya kuruluşlarının yayınları, medyada din ile ilgili yayınlar ve paylaşılan içerikler de din hakkındaki bilgilerin ve algının oluşmasında etkili olabilmektedir. Bireylerin içinde yaşadıkları aile yapısı ve soysal çevre ve etkilendikleri iletişim araçları da din algısını şekillendiren önemli bir faktör olarak kendisini göstermektedir. Bu durumumun sosyoloji eğitimi alan öğrenciler özelindeki yansıması araştırılmaya değer bir konu olarak kendisini göstermektedir.

Din konusu mahiyet olarak ilahiyat alanı içinde olsa da başta felsefe, psikoloji ve sosyoloji olmak üzere çeşitli sosyal bilimlerin ilgi alanına girmektedir. Burada konumuz bağlamında özellikle sosyoloji din ilişkilerine değinmekte yarar görülmektedir. Böylelikle sosyolojinin dine bakışı ile

sosyoloji okuyan öğrencilerin dine yaklaşımları ve bu çerçevedeki algıları değerlendirilmiş olacaktır. Sosyoloji dini öncelikle toplumsal bir olgu ve gerçeklik olarak görmekte kendi yöntemleri çerçevesinde ele almaktadır (Bal, 2014). Sosyoloji dinin içeriğinden çok toplumla ilişkilerini konu edinmekte din-toplum ilişkilerini karşılıklı etkileşim içinde incelemekte (Sezen, 1998: 12) ve daha çok dinin toplumsal fonksiyonlarına odaklanmaktadır(Subaşı, 2014: 25) Bu bakımdan dini doğaüstü bir gerçeklik olarak ele alıp içeriğini incelemek sosyolojinin ilgi alanı dışındadır (Sezer, 2011: 18). Sosyoloji belli bir bilim disiplini çerçevesinde diğer konularda olduğu gibi dine de objektif olarak yaklaşmakla kendini kayıtlamaktadır. Bu yönüyle dinin karşısında ya da tarafında olmak durumunda değildir. Ancak sosyoloji her ne kadar değer yargılarından uzak olmak zorunda olsa da özellikle din gibi kutsalla ilgili olan ve bireylerin kişiliklerin en derin tabakalarına nüfuz eden ve onların bütün varlıklarıyla katıldıkları ve taraf oldukları bir olay olması nedeniyle bu konuda bazı güçlükler yaşanabilmektedir (Freyer, 2013: 51-52). Bu güçlükler din eğitimi alan ya da dindar bir kimliğe sahip olan kişiler kadar öğrencilerin ve doğrudan din eğitimi almasa da sosyoloji öğrencilerinin de din hakkındaki değerlendirmeleri ve algıları için de geçerlidir. Bu nedenle sosyolojinin görece bir nesnelliğinden söz edilse de sosyoloji öğrencilerin bu nesnelliği göz ardı ederek dine ilişkin olarak farklı tutumlar almaları ya da algıya sahip olmaları olasıdır.

Bu çalışmadaki temel varsayımımız din eğitimi alan ya da dindar bir kimliğe sahip kişiler ile doğrudan din eğitimi almayan ya da dindar bir çevrede yetişmeyen öğrencilerin din algısı arasında önemli ölçüde farklılıklar bulunacağı şeklindedir. Bu kapsamda sosyoloji eğitimi gören belli bir sosyolojik nosyona sahip olan öğrencilerin dine ilişkin algıları ölçülmeye değer bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Din algısını ölçmenin yollarından biri de metaforlardan yararlanmaktır. Bu çalışmada da metafor tekniği tercih edilmiştir. Metafor Yunanca'da "metaphora" dan gelmektedir. değiştirmek sözcüğüne karşılık gelen *meta*, taşımak sözcünün karşılığı olan *phererin'*den türemiştir (Levine, 2005). Bir şeyi bir yerden başka yere taşımak anlamına gelmektedir. Literatürde ilk kez Lakoff ve Johnson (2010) tarafından kullanılan metaforlar insan zihnini yapılandıran ve geliştiren araçlar olarak görülmüştür Türkçede ise istiare, kinaye, teşbih, mecaz, eğretileme, ödünçleme kelimeleriyle karşılık bulmaktadır.(Çağbayır, 2007; Doğan, 2008). Bununla sözün geçici olarak gerçek anlamlarının dışında kullanılması kast edilir.(Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, 2021) Metaforlar birbirinden farklı anlamsal ve bilişsel kümeler arasında bağlantı kurmaya yarayan sözel anlatımlar ve bilişsel yapılardır.(Angus ve Rennie, 1989). Bu bağlamda metaforları anlaşılmak istenen kavram veya olgunun faklı yönlerinin anlaşılmasına imkân veren

süreçler olarak görmek mümkündür(Taylor, 1984: 103). Metaforik düşünme süreci özne ve araç şeklinde iki bölümden oluşmaktadır. Özne, katılımcılardan açıklanması istenen durum ya da kavram, araç ise metaforik olarak benzetilmesi istenene terim veya terimler kümesidir (Balcı, 1999: 33).Metaforlar, çağa ve kültürel farklılıklara bağlı olarak yeni biçimler alabilmektedir (Punter, 2007). Hem bilgi hem de zihinsel imgelem ve imaj olarak ölçebilir bir nitelik taşımaktadırlar (Kovecses, 2010). Metaforik çalışmalar bilimi yüzeysellikten kurtarmakta, kuşatıcılığın artırmakta ve yoğunlaştığı konuları zenginleştirmektedir (Keskin, 2019). Bu bakımdan sosyal bilimlerin bir çok alanında olduğu gibi sosyolojide de kullanıma elverişli olmaktadırlar.

Sosyolojik düşünce üretiminde Mills'in Sosyolojik imgelem (1977) olarak ifade ettiği düş gücünün gelişiminde metaforların önemli bir katkısı bulunmaktadır. Metafor kullanılarak sosyolojik bir olay durum ya da olguyu daha derinden kavrama ve açıklama imkânı bulunmaktadır. Bu yönüyle metaforlar bireylerin zihinsel dünyalarındaki etiketleri ya da kurguları açığa çıkaran bir "sondaj aracı" olmaktadırlar (Eraslan 2011: 3). Din gibi metaforların sıkça kullanıldığı bir alanda metaforik sondajlar konunun daha belirgin olarak açığa çıkarılması ve bu yöndeki algının belirlenmesinde etkili bir yöntem olacaktır.

Bu çalışma Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin din kavramına ilişkin algılarını metafor yoluyla ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu seçimde araştırma meknının yakınlığı ve kolay erişilebilirliği kadar ülkemizin farklı yörelerinden gelen öğrencilerin bulunması önemli bir faktör olmuştur. Böylece bir taraftan öğrencilerin metaforik düş gücünün boyutları, diğer taraftan da sosyoloji eğitimi görmekte olan öğrencilerin din kavramına bakış tarzları ve bu bağlamdaki yönelimleri değerlendirilmiş olacaktır.

YÖNTEM

Araştırmanın deseni

Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan metafor tekniği kullanılmıştır. Burada bireylerin bir olguya ilişkin algıları ve yüklenilen anlamlar veri analizleriyle ortaya çıkarılır. Ulaşılan sonuçlar betimsel bir tarzda sunulur ve zaman zaman doğrudan alıntılar yapılır. Elde edilen bulgular açıklanarak yorumlanır. Nitel veriler, sayısal verilere dönüştürülerek analiz edilir. Mecazlar olarak da ifade edilen metaforlar zengin bir içerik sunması, derinlemesine analize imkan vermesi yanında, diğer bazı türlerine göre analizi daha pratik ve kolaydır. (Yıldırım ve Şimşek 2013). Bu nedenle tercih edilebilir bir nitelik taşımaktadırlar. Ayrıca araştırma verilerinin doğrulanması bağlamında konuya ilişkin basit gözlemler ve öğrencilerle serbest görüşmeler yapılmıştır.

Çalışma grubu

Çalışma gurubu 2021-2022 Eğitim ve Öğretim yılında öğrenim gören Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. Eğitim öğretim yılının sonunda devamlı 230 öğrenci içerisinden sınıf mevcutları dikkate alınarak 1.sınıftan 29, 2.sınıftan 25, 3. sınıftan 23 ve 4. sınıftan 21 olmak üzere her sınıf seviyesinden toplam 98 kişi basit tesadüfi örneklem tekniği ile tespit edilmiştir.

Veri toplama aracı

Sosyoloji bölümü öğrencilerin din kavramı hakkındaki algılarını metafor yoluyla ölçmek için bir form hazırlanmıştır. Forma önce öğrencilerin niteliklerini gösteren kısım, sonra metafor hakkında kısa bilgiler ve yapacakları işlemle ilgili açıklamalar, akabinde de "Din…gibidir. Çünkü…" cümleleri yerleştirilmiştir.

Uygulama her sınıf ortamında ayrı ayrı yapılmıştır. Uygulama için sınıflara girildiğinde öğrencilere sözlü olarak gerekli bilgilendirmeler ve açıklamalar yapılmış ve hazırlanan formlar verilmiştir. Formda yazılı olarak verilen metafor hakkındaki kısa bilgileri okumaları sağlanmış, akabinde katılımcılardan metafor kullanarak bir veya birkaç kelime ile "din…gibidir" cümlesindeki boşluğu tamamlamaları, bunun altına da "Çünkü…" ile devam eden bir kısım verilmiş ve benzetmenin sebebini açıklamaları istenmiştir. Böylelikle oluşturulan metaforların gerekçelendirilerek temellendirilmesi sağlanmıştır. Bu uygulama için öğrencilere 10 dakikalık bir süre verilmiştir. Öğrencilerin oluşturdukları metaforlar, çalışmada veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Verilerin analizi

Verilerin analizinde içerik analizi tekniği uygulanmıştır. İçerik analizi konuya ilişkin verilerin düzenlenmesi ve kategorize edilmesi şeklinde kendisini gösterir (Tavşancıl, Aslan, 2001). Bu çalışmada öğrencilerin ürettikleri içerikleri incelenmiş, boş bırakılan, konuyla ilişkili olmayan ya da metaforik özelliği bulunmayan 14 form çıkarılmış, toplam 98 formdan kabul edilebilir 84 form çalışmaya dahil edilmiştir. Öğrencilerin ürettikleri metaforların düzenlenmesi ve kategorize edilmesi için iki akademisyenin görüşüne başvurulmuş ve onların görüş ve önerileri de dikkate alınarak gerekli değişiklikler yapılmıştır. Çalışmada elde edilen verilerin düzenlenmesi, kategorize edilmesi, frekans ve yüzde hesapları için Excel programı kullanılmıştır.

BULGULAR

Konuyla ilgili olarak önce öğrencilerin oluşturdukları metaforlar ağır-

lıklarına göre sıralanmış ve sonra kategorik olarak incelenmiştir. Öğrencilerin din kavramıma ilişkin kurdukları geçerli tüm metaforlar frekans değerlerine göre Tablo 1'de şöyle sıralanmaktadır:

Tablo 1 Metaforlar

Metafor sırası	**Metafor adı**	**Frekansı (f)**	**Yüzdesi (%)**
1.	Afyon	5	5,95
2.	Sığınak	4	4,76
3.	Ahlak	3	3,57
4.	Etiket	3	3,57
5.	Hükümet	2	2,38
6.	Oyuncak	2	2,38
7.	Pranga	2	2,38
8.	Şablon	2	2,38
9.	Uyuşturucu	2	2,38
10.	Zincir	2	2,38
11.	Ağaç	1	1,19
12.	Akıl	1	1,19
13.	Alkol	1	1,19
14.	Anne	1	1,19
15.	Arap saçı	1	1,19
16.	Arkadaş	1	1,19
17.	Aşk	1	1,19
18.	Ayak bağı	1	1,19
19.	Ayna	1	1,19
20.	Bayrak	1	1,19
21	Beden	1	1,19
22.	Bıçak	1	1,19
23.	Dizgin	1	1,19
24	Dogma	1	1,19
25	Düşünce sistemi	1	1,19
26.	Elmas	1	1,19
27.	Et ve tırnak	1	1,19
28.	Evren	1	1,19
29.	Far paleti	1	1,19
30.	Futbol takımı	1	1,19
31.	Gıda	1	1,19
32.	Güneş	1	1,19
33.	Hikaye	1	1,19
34.	Işık	1	1,19
35.	İçsel huzur	1	1,19
36.	İktidar aygıtı	1	1,19
37.	İlaç	1	1,19
38.	İnanç sistemi	1	1,19
39.	İnsanileşme	1	1,19
40.	İp	1	1,19
41.	Kilit	1	1,19
42.	Kimlik kartı	1	1,19
43.	Kılavuz	1	1,19
44.	Kutsal sır	1	1,19
45.	Kutsal silah	1	1,19
46.	Kutsal şemsiye	1	1,19
47.	Kutsal varlık	1	1,19
48.	Makine	1	1,19
49.	Manipüle aracı	1	1,19
50.	Masal	1	1,19
51.	Maske	1	1,19

52.	Meyve	1	1,19
53.	Müzik	1	1,19
54.	Öğüt	1	1,19
55.	Polis	1	1,19
56.	Pusula	1	1,19
57.	Silah	1	1,19
58.	Soru işareti	1	1,19
59.	Su	1	1,19
60.	Şemsiye	1	1,19
61.	Vicdani kanaat	1	1,19
62.	Yağmur	1	1,19
63.	Yansıtıcı	1	1,19
64	Yasa	1	1,19
65.	Yapboz aracı	1	1,19
66.	Yoga	1	1,19
67.	Zırh	1	1,19
	Toplam	84	100

Tabloya bakıldığında 84 öğrencinin farklı 67 metafor ürettiği görülmektedir. Bunların içinden *afyon* (5) *sığınak* (4) *ahlak* (3) ve *etiket* (3) in frekans değerlerinin diğerlerinden yüksek olduğu görülmektedir. *Hükümet, oyuncak, pranga, şablon, uyuşturucu ve zincir*in frekans değeri (2)'dir. Diğerlerinin frekans değeri ise (1) olarak tabloda yer almaktadır.

Din gibi özel, hassas ve kompleks bir konunun ele alındığı bu çalışmada üretilen metaforları kategorize etmenin güç olduğunu belirtmek gerekir. Farklı biçimlerde kategorize etmek mümkün ise de verilerden hareketle bu metaforlar frekans değerlerine göre tercihen şu başlıklar altında toplanmış ve Tablo 2'de gösterilmiştir:

1. Tinsel-inançsal, değersel
2. Cansız varlıklar (madde-cisim)
3. Güç-iktidar odağı
4. Zararlı maddeler
5. Yararlı maddeler
6. Canlı varlıklar

Tablo 2 Kategoriler

Kategori	**Metafor**	**Frekans(f)**	**Sayı** (n)	**Yüzde(%)**
1.Tinsel- İnançsal- ve değersel	Ahlak (3) Aşk (1) Akıl(1) Ayak bağı (1) Doğma (1) Düşünce sitemi (1) Et-tırnak (1) Etiket (3) Futbol takımı (1) Hikaye (1) İçsel huzur (1) İnanç sistemi(1) İnsanileşme(1) Kılavuz (1) Kimlik kartı(1) Kutsal sır (1) Kutsal silah (1) Kutsal şemsiye (1) Kutsal varlık (1) Manipüle aracı(1) Masal (1) Müzik (1) Öğüt (1) Soru işareti (1) Vicdani kanaat (1) Yağmur(1) Yoga (1)	31	27	36,90
2.Cansız varlıklar(madde-cisim)	Ağaç (1) Arap saçı Ayna (1) Bayrak (1) Bıçak (1) Elmas (1) Evren (1) Far paleti(1) Güneş (1) Işık İp (1) Makine (1) Maske (1) Oyuncak(2) Pusula (1) Sığınak (4) Şemsiye (1) Yapboz aracı (1) Yansıtıcı (1)	23	19	27,38

3.Güç–iktidar odağı	Dizgin (1) Hükümet (2) İktidar aygıtı (1) Kilit (1) Polis (1) Pranga (2) Silah (1) Şablon (2) Yasa (1) Zırh (1) Zincir (2)	15	11	17,85
4.Zararlı maddeler	Afyon (5) Alkol (1) Uyuşturucu (2)	8	3	9,52
5.Yararlı maddeler	İlaç (1) Gıda (1) Su (1) Meyve (1)	4	4	4,76
6.Canlı varlıklar	Anne (1) Arkadaş(1) Beden (1)	3	3	3,57
	Toplam	84	67	100

Kategorilerin analizi

1. Tinsel- inançsal, değersel

Katılımcı öğrencilerin %37'lik bir kesiminin dini bu kategoride metaforlaştırdıkları görülmektedir. *Ahlak* ve *etiket* 3, diğerleri 1'er kere kullanılmıştır. Burada daha çok dinin niteliğine ve değerine vurgu yapılmıştır. Buna ilişkin olarak bazı metafor örnekleri şöyle sıralanmıştır:

Din ahlak gibidir. Çünkü her toplumda bulunur ve toplumdan toplu-ma değişiklik gösterir.

Din ahlak gibidir. Çünkü insanlar arası ilişkileri ve davranışları iyileştirir.

Din ahlak gibidir. Çünkü tutum ve davranışlarımızı denetler.

Din aşk gibidir. Çünkü insanı hayata bağlar ve mutlu yapar.

Din doğma gibidir. Çünkü doğaüstü güçlere inanış söz konusudur. Sorgulanamaz. Sorgulanırsa çeşitli problemlere yol açar.

Din düşünce sistemi gibidir. Çünkü âlemdeki düzeni ve doğaüstü olayları açıklayan insanın muhtaç olduğu bir sistemdir.

Din etiket gibidir. Çünkü farklılıkları ve değerini gösterir.

Din etiket gibidir. Çünkü insanları kataloglar.

Din et ve tırnak gibidir. Çünkü din ve toplum birbirinden ayrı düşünülemez.

Din futbol takımı gibidir. Çünkü taraftarları ne olursa olsun körü körüne bağlıdır.

Din İnanç sistemi gibidir. Çünkü bireylerin tanrıya ve dine inanma ihtiyacını karşılar.

Din içsel huzur gibidir. Çünkü inanan kişiyi mutlu eder.

Din kılavuz gibidir. Çünkü ihtiyacı olan insanlara yol gösterir.

Din kutsal sır gibidir. Çünkü kendine özgü gizemli açıklamaları vardır, sorgulanamaz. Hikmetinden sual olunmaz.

Din kutsal şemsiye gibidir. Çünkü inanç sahiplerini altında biraya toplar ve onları korur.

Din masal gibidir çünkü bizi gerçek dünyadan uzaklaştırır hayal dünyasına götürür.

Din yağmur gibidir. Çünkü üstümüze bereket yağdırır.

Din yoga gibidir. Çünkü insanları ruhsal yönden besler ve güçlendirir.

2. Cansız varlıklar (Madde-cisim)

İkinci kategoride öğrencilerin %27'si dini cansız varlıklar ya da madde ve cisimle metaforlaştırmışlardır. Burada *sığınak* metaforu 4 kere kullanılmış diğerleri ise din kavramını 1 kere farklı metaforlarla açıklamışlardır.

Din sığınak gibidir. Çünkü tehlike anında kendisine sığınırız.

Din sığınak gibidir. Çünkü çaresiz anlarımızda bize kol kanat gerer.

Din ağaç gibidir. Çünkü kökü aynı olsa da dalları ve budakları farklıdır.

Din ayna gibidir. Çünkü insanın kalbini yansıtır.

Din bıçak gibidir. Çünkü ekmek de kesersin insan da kesersin.

Din evren gibidir. Çünkü başlangıcını da sonunu da tam olarak bilemeyiz.

Din far paleti gibidir. Çünkü onunla yaşama daha renkli gözlerle bakarsın.

Din güneş gibidir. Çünkü yaşama renk katar ve karanlık dünyamızı aydınlatır.

Din maske gibidir. Çünkü insanlar onunla gerçek yüzlerini gizlerler.

Din oyuncak gibidir. Çünkü çocukların eline verirsin onları avutursun.

Din yapboz aracı gibidir. Çünkü tamamlanırsa toplumu ortak noktada bütünleştirir.

3. İktidar-güç

Öğrencilerin din ile ilgili kurdukları metaforları %18 oranında iktidar-güç ilişkileriyle bağlantılı olarak açıkladıkları görülmektedir. Burada *hükümet, pranga, şablon ve zincir* 2; *dizgin, iktidar aygıtı, kilit, polis, silah, yasa, zırh* 1'er kere kullanılmıştır. Bununla ilgili örnekler:

Din hükümet gibidir. Çünkü kurallar koyarak insanların yönetilmesini sağlar.

Din pranga gibidir. Çünkü bireylerin ayaklarına bağlanır özgürlüğünü kısıtlar.

Din pranga gibidir. Çünkü insanları baskı altında tutar, insanları medeniyet yolundan alıkoyar ve geriye çeker.

Din zincir gibidir. Çünkü insanları yeri geldiğinde dizginler.

Din zincir gibidir. Çünkü halkaları birbirine bağlayarak bir arada tutar.

Din şablon gibidir. Çünkü insanları sınırlayarak belli davranış kalıpları içinde davranmaya zorlar.

Din polis gibidir. Çünkü yanlış harekette sizi yakalar.

Din silah gibidir. Çünkü ezilenler kendini korumak için ona sarılır.

Din zırh gibidir. Çünkü dış tehlikelerden korur.

Din iktidar aygıtı gibidir. Çünkü insanları tanrı adına toplar, yargılar, dağıtır, böler.

4. Zararlı maddeler

Öğrencilerin % 10' u dini zararlı maddelerle ilişkilendirmektedir. *Afyon* 5, *uyuşturucu* 2, *alkol* 1 kere kullanılmıştır ve bu kategoride çoğunlukla dine negatif anlam yüklenmiştir.

Örnekler:

Din afyon gibidir. Çünkü gerçeklerden kaçmak ve kendini avutmak için insanını sığınağıdır.

Din afyon gibidir. Çükü toplumları uyuşturmaya ve kontrol altında tutmaya yarar.

Afyon gibidir. Çünkü insanların yaşadıkları olayların ve haksızlıkların meşrulaştırılmasının bir yoludur.

Din uyuşturucu gibidir. Çünkü kararında kullanılırsa yararlı olabilir.

Din alkol gibidir. Çünkü şişede durduğu gibi durmaz.

5. Yararlı maddeler

Dini yararlı maddelere benzeştirenlerin oranı %5 gibi küçük bir yekûn teşkil etmektedir. *İlaç, gıda su, meyve* 1'er kere kullanılmıştır. Burada çoğunlukla dine olumlu işlev yüklenmiştir. Bunlar söyle ifade edilmektedir:

Din ilaç gibidir. Çünkü olması gerektiği gibi anlaşılıp yaşanırsa şifa fakat sömürü aracı olarak kullanılırsa zarar verir.

Din gıda gibidir. Çünkü insan için zorunlu ihtiyaçtır.

Din meyve gibidir. Çünkü her biri birbirinden güzel tat verir.

Din su gibidir. Çünkü bir süre içilmezse organizma yaşayamaz.

6. Canlı varlıklar.

Bu kategori %4 oranıyla en küçük dilimi teşkil etmektedir. Burada da olumlu benzetmeler yapıldığı görülmektedir. Bunlar da şöyle sıralanmaktadır:

Din anne gibidir. Çünkü insan onu kaybederse hayattaki en değerli şeyini kaybetmiş olur ve boşluğa düşer.

Din arkadaş gibidir. Çünkü olmazsa yalnız kalırız, tutunacak dalımız kalmaz.

Din beden gibidir. Çünkü doyurulmazsa insan ayakta kalamaz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin metaforlar aracığı ile din algıları ölçülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öğrencilere uygulanan geçerli 84 formdan 67 farklı metafor üretildiği görülmüştür. Bu metaforlar 1. *tinsel, inançsal-değersel*, 2. *cansız varlıklar (madde-cisim*), 3. *Güç-iktidar odağı*, 4. *zararlı maddeler*, 5. *yararlı maddeler* ve 6. *canlı varlıklar* şeklinde kategorize edilmiştir. Burada öğrencilerin çeşitli kategorilerde ve ayni kategori içinde birbirinden farklı, kimi zaman karşıt ve zengin bir içeriğe sahip metaforlar kurdukları tespit edilmiştir. Oluşturulan metaforlar ve gerekçelendirmelerde vasat bir düzeyin tutturulduğu söylenebilir.

Mevcut kategoriler arasında öğrencilerin ağırlıklı olarak tinsel-inançsal-değersel kategoride metafor oluşturdukları görülmektedir. Bu durum dinin ağırlıklı olarak niteliği ile ilgili bir tutumdur. Çünkü din öncelik-

le manevi ve değerler boyutuyla toplumsal alanda kendisini göstermekte ve bu şekli ile bir algı oluşturmaktadır. Burada dinin ahlaki boyutundan, amacından, toplumsal bütünleştirici fonksiyonundan, değerinden, dinsel fanatizme kadar çeşitli metaforlar kurulmuştur. Bu kategoride bazı olumsuz yargılar yanında dine ağırlıklı olarak olumlu -işlevsel anlamlar yüklenmiştir.

Cansız varlıklar(madde-cisim) kategorisinde de benzer yaklaşımlar görülmektedir. Buradaki algı maddesel ya da cisimsel metaforlar kullanılarak oluşturulmuştur. Bu kapsamda din zor anlarda kendisine sığınılan, yaşama renk ve dinamizm katan, insanları bütünleştiren ama kimi zaman onları avutan ve kullanım tarzına göre bazı hallerde zararlı bir nesne olarak algılanıyor.

İktidar-güç kategorisinde dinin koruyucu, bir arada tutucu yönü yanında ağırlıklı olarak normatif, buyurgan, bağlayıcı, kısıtlayıcı, baskıcı, bölücü şeklinde bir algı oluştuğu görülmektedir. Burada öğrencilerle yapılan sohbet tarzı görüşmelerde bu olumsuz-işlevsel yaklaşımın nedenleri araştırılmaya çalışılmıştır. Burada özellikle medyadaki din ile ilgili olumsuz yayınlar ve okudukları kitapların etkili olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında bazı dini kişi ve grupların suça karışması, bir kısım dini çevrelerin baskıcı tutumları, dine karşıt ya da duyarsız aile yapısı gibi farklı faktörler yer almaktadır.

Dini zararlı maddelerle ilişkilendirenler sayıca (%10) daha azdır. Burada özellikle afyon ve uyuşturucu metaforunun öne çıktığı görülmektedir. Bunlara bir kısım çağdaş marksist yazarlarca sakinleştirici ve teskin edici bir anlam yüklense de öğrencilerin bir kısmında görüldüğü gibi çoğunlukla bu metaforların klasik marksist okumalarla ilişkili olduğu yapılan gözlem ve sohbet tarzı görüşmelerden anlaşılmıştır. Dini ilaç, gıda meyve su şeklinde insanlar için yararlı ve gerekli görenlerin oranı da zararlı maddelerle ilişkilendirenlerin yarısı kadardır.

Canlı varlıklar olarak ifade edilen son kategoride anne, arkadaş gibi değerli kişiler ve beden gibi canlı bir organizmaya atıfta bulunularak dine olumlu ve yaşamsal bir işlevsel yüklenmektedir.

Araştırma verilerine göre diyebiliriz ki sosyoloji bölümü öğrencileri sosyoloji biliminin görece nesnelliği çerçevesinde dini ağırlıklı olarak soyut metaforlarla betimlemeye yine somut nesnelerle iktidar güç ilişkilerini de dikkate alarak açıklamaya çalışmışlardır. Burada dine karşı olumlu işlevsel yaklaşımların yanında kimi olumsuz işlevsel anlamlar yüklendiği de görülmektedir. Elbette ki bu farklı tutumların arka planında sosyal medya, çevresel faktörler ve aile yapısı önemli ir rol oynamaktadır. Özellikle din gibi kutsallık atfedilen ve bireylerin taraf olduğu bir konuda diğer konulara kıyasla beklenen ölçüde nesnel bir tutumun mümkün olmadığı

daha belirgin olarak görülmektedir. Bu tutum sosyolojideki görece nesnel yaklaşımın din konusunda daha da güç olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

Bu durumu doğrudan din eğitimi veren eğitim ve öğretim kuruluşlarındaki öğrencilerle kıyasladığımızda dine karşı taraf olan taraf olan ve büyük ölçüde olumlu-işlevsel anlam yükleyen öğrencilerin bulunduğu görülmektedir. Nitekim Özdemir ve Karateke (2018)'nin 2018 yılında Elazığ'daki farklı camilerden seçilen 467 öğrenci üzerinde yaptıkları metaforik araştırmada yaz Kuran Kursu öğrencilerinin "din görevlisi" kavramına karşı bazı olumsuz yaklaşımları olsa da "cami" kavramıyla ilgili bütün metaforların olumlu özellikler taşıdığı belirlenmiştir. Aşlamacı ve Eker(2016) tarafından 2015-2016 Öğretim Yılı bahar döneminde 26 imam-hatip lisesinde okuyan 3775 öğrenciye uygulanan anket araştırmasında öğrencilerin din ile ilgili bilgi seviyelerinin ve tanrı ile kurdukları ilişkinin çok yüksek düzeyde; dini tutumlarının davranış ve duygularına etkisinin de yine oldukça yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ceylan (2010) tarafından yapılan çalışmada Muş ilinde 5 farklı lise türü üzerinde uygulanan anket sonucunda İmam-Hatip Lisesinde diğer okul türlerine göre öğrencilerin Din Algısı Envanteri'ne vermiş oldukları cevaplar daha olumlu çıkmıştır. Burada okul türü yanında ailedeki dini yaşantının da önemli olduğuna işaret edilmiştir. Çaldık (2021) tarafından 2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılında Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yapılan ilahiyat kavramına ilişkin metaforik bir araştırmada öğrenciler arasında çok az sayıda bu kavrama olumsuz anlamlar yükleyenler bulunsa da büyük bir çoğunluğun ilahiyatla İslam dinini özdeşleştirdikleri ve bunu huzur ve mutluluk verici anlamlar içeren metaforlarla ifade ettikleri belirtilmektedir. Bunun temel nedeni olarak da öğrencilerin ağırlıklı olarak İslam dinine ait müfredatı görmüş olmaları gösterilmektedir. Dağcı (2021) tarafından farklı ilahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde dua kavramına ilişkin olarak yapılan metaforik araştırmada öğrencilerin bu kavrama rahatlama güven bulma manevi ihtiyaçları karşılama gibi olumlu anlamlar yüklendiği tespit edilmiştir. Bu araştırmalar doğrudan din eğitimi alan öğrencilerin din algısının diğerlerine göre büyük ölçüde olumlu-işlevsel bir yönelime sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki sosyoloji bölümü öğrencileri dine betimleyici anlamlar yüklemelerinin yanında önemli ölçüde olumlu daha düşük ve sınırlı ölçüde de olumsuz işlevsel anlamlar yüklemişlerdir. Burada din gibi hassas ve kişilerin doğrudan taraf olduğu bir konunun ölçülmesinin güçlüğü kendisini daha belirgin olarak göstermektedir. Başka bir ifadeyle dini betimleyici nitelikleriyle nesnel bir şekilde öne çıkarmak sosyoloji eğitiminin bir gereği olsa da yukarıda da değindiğimiz gibi konunun mahiyetinden kaynaklanan güçlükler bazı öznel tutumları da beraberinde

getirmiştir. Ayrıca öğrencilerin din ile ilgili olarak doğrudan algılarının ölçülmesi ve henüz öğrenimlerini tamamlamamış olmaları nedeniyle bir sosyolog yetkinliğine sahip olmamaları da bu sonuçta etkili olmuştur.

Lokal düzeyde yapılan bu tür çalışmaların daha geniş kapsamda yapılmasının gerekliliği kendisini göstermektedir. Böylece din algısı ve din toplum ilişkileri yeni koşullarda daha belirgin olarak ortaya konabilecektir. Bu kapsamda din eğitiminin, sosyoloji ve din sosyolojisi öğretiminin, sosyoloji din ilişkilerindeki yaklaşımın yeniden gözden geçirilmesi, eğitimde ve sosyoloji eğitiminde metaforlara da yeterli ölçüde yer vermenin sosyolojik düş gücünü geliştirilmesi bağlamında önemli olduğunun vurgulanmasında yarar vardır.

KAYNAKÇA

Angus, L. E ve Rennie, D.L. (1988). Therapist Participation in Metaphor Generation: Collaborative and Noncollaborative Styles, *Psychotherapy*, (25), 552-560.

Aşlamacı, İ ve Eker E. (2016). İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Okul Aidiyet ve Dinî Tutum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi* 14, (32), 7-38. Erişim adresi:https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/712351.

Bal, H. (2014). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Sentez Yayıncılık.

Balcı, Ayse (1999); *Metaphorical images of school: school perceptions of students, teachers and parents from four selected schools .(in Ankara).*.,Ankara Erişim adresi: https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/3626/082164.pdf.

Ceylan, Y. (2010). *Lise Öğrencilerinin Din Algısı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Sakaya.

Çağbayır, Y. (2007). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Ötüken Neşriyat.

Çakı, F. (2019). Toplum Tipleri ve Din, *Din Sosyolojisi* içinde. (63-93). Onay, A ve Avcı, N., İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Çaldık H. (2021) İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İlahiyat Kavramına İlişkin Metaforik Algıları *Ekev Akademi Dergisi*. 25(88), 241-257. Erişim adresi: http://www.ekevakademi.org/Makaleler/1967872833_13%20H%c3%bcseyin%20%c3%87ALDAK.pdf

Dağcı A. (2021). Duaya ilişkin Algılar: Metaforik Bir Araştırma, darulfunun ilahiyat, 32(1): 1–20 İstanbul Üniversitesi Yayınevi. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/darulfunun/issue/62836/819178.

Doğan, M. (2008). *Büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Eraslan, L. (2011). Sosyolojik Metaforlar. *Akademik Bakış Dergisi,* (27),.1-21, Erişim adresi: https://www.bingol.edu.tr/media/208383/sosyolojik-dusunme-bolum9-Sosyolojik-Metaforlar.pdf

Freyer, H. (2013). *Din Sosyolojisi*, (Çev. Turgut Kalpsüz). Ankara: Doğu_Batı Yayınları.

Keskin, U. (2019). Bilimsel Çalışma Süreçlerine İlişkin Metaforlar Üzerine Bir İnceleme. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,* 1 (2), 91-112. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/777496.

Kovecses, Z. (2010). *Metaphor: a practical introduction.* Second Edition. Nev York: Oxford Unıversıty Press

Küçükcan, T. (2013. Din Devlet İlişkileri, *Din Sosyolojisi* içinde (105-124). Küçükcan, T., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No:2061.

Lakoff, G., ve Johnson, M. (2010). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, (Çev. Gökhan Yavuz Demir). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Mills, Wright C. (1977). *Toplumbilimsel Düşün*. (Çev. Ünsal Oskay). İstanbul: Der Yayınları.

Özdemir, Ş. ve Karateke T. (2018). Yaz Kur'an Kursu öğrencilerinin "cami" ve "din görevlisi" kavramlarına ilişkin metaforları. Fikret Kahraman(ed). *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan) Bildiriler Kitabı II.* İçinde (711-724.ss.). Malatya:İnönü Üniversitesi Yayınları No: 39 İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 3

Punter, D. (2007). *Metaphor.* New York: Routledge Taylor& Francis Group.

Sezen, Y. (1988). *Sosyoloji Açısından Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, Nu.22,.

Sezer B. (2011). *Toplum Farklılaşmaları ve Din olayı.* İstanbul: Kitabevi.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. (2021). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları.

Subaşı, N. (2014). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Dem Yayınları.

Tavşancıl, E. Aslan, E. (2001). *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık

Taylor, W. (1984). *Metaphors of Education*, London: Heineman Educational Books Ltd.

Yıldırım. A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bölüm 11

HALKLA İLİŞKİLERDE HEDEF KİTLE

Deniz Güven[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanırım Bölümü. denizguvenn@gmail.com Orcid:0000-00002-1801-6752

Halkla ilişkiler bilimi, mesleğin ortaya çıkışının belki de yüzyıl sonrasında mesleği anlama yolunda ileri çalışmalar yapmaya başlamıştır. Uzunca bir dönem mesleğe ilişkin tanımlamalar bilim insanları tarafından yapılmış ve bu tanımlamalar yapılmaya devam etmektedir. *Halkla ilişkiler nedir sorusu konunun uzmanlarınca bile ortak yanıt üzerinde buluşulamamış olma niteliğini uzun yıllardır korumaktadır(*Peltekoğlu, 2012, .s1). Bu yüzden yüzlerce belki binlerce tanıma ulaşmak bugün açısından mümkün olabilmektedir. Bu meselenin temel nedenin halkla ilişkilerin kapsamının belirsiz olması ve nelerin halkla ilişkilerin kapsamına girip girmeyeceğinin belirlenmeye çalışılmasıdır. Çünkü kapsamı anlayabilmek uygulamaların boyutunu ve çeşidini de ortaya çıkaracaktır.

Halkla ilişkiler kavramı üzerindeki tanımlamalarda temel kabul halkla ilişkilerin iletişim disiplininden ayrı düşünülemeyeceğidir. Peltekoğlu, Halkla İlişkiler Nedir adlı kitabında kavrama ilişkin tanımlamaları ayrıntılı şekilde değerlendirmiş(Peltekoğlu, 2012, s.5) ve sonunda bu kavramlardan çıkan sonuca göre halkla ilişkilerin; bir yönetim görevi olması, bir iletişim çabası olması ve kamuoyunu etkileme aracı olması gibi üç temel boyutunun olduğu sonucuna varmış ve halkla ilişkilerin stratejik iletişim yönetimi olduğunu söylemiştir.

Halkla ilişkilere ilişkin tanımlama çabalarının çoğunluğu kavramın ikinci kısmı üzerinedir. Bu yüzden daha çok iletişim tekniği olarak irdelenmiştir. Bu da halkla ilişkiler tanımlamalarının halkla kurumların hedef kitleleriyle olan ilişki biçimine odaklandığını göstermektedir. İlişkinin biçiminin bize halkla ilişkilerin neleri içerdiğine ilişkin en gerçekçi yaklaşımı sunacağı aşikardır.

Bunu yanı sıra halkla ilişkiler "ilişki" kelimesi ile birlikte "halk" kelimesini de içermektedir. Burada halk kelimesinden ne anlaşıldığını vurgulamakta fayda vardır. Halk kelimesi kimi zaman bir ülkenin tüm vatandaşlarını ya da vatandaşlarının bir bölümünü anlatmak için kullanılırken, kimi zaman yalnızca seçmenleri, kimi zamansa belli bir ırksal, dinsel veya mezhepsel bir grubu tanımlamak için kullanılır. Çoğu zaman ise halk, zenginler, yöneticiler, aydınlar ve elitler dışındakileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Erdoğan'a göre**(**2014, s.12); *halk; yönetici sınıfların(üst tabakanın) dışında kalanlar ve yönetilenler olarak da tanımlanır; böylece halk, yönetilen kitlelere verilen isim olur.*

Halkla ilişkilerde halk kelimesi kelime anlamında kullanılabilme özelliğini taşısa da aslında öz anlamında kullanılmamaktadır. Bu nedenle Alaeddin Asna bu konuya kelimenin İngilizce ve Fransızcadaki anlamı üzerinden değinmiştir. *Deyimin İngilizcesi "Public Relations", Fransızcası "Relations Publiques"dir. İngilizcede deyim "halk ilişkileri" Fransıcadaki ise "halklarla ilişkiler" anlamına gelmektedir. bilindiği gibi her*

iki dilde de "Relation" ilişki(Relations çoğul): Public(Fransızcada Publique) ise halk, kamu anlamındadır. Fransızca deyimde halkın "publiques" yani çoğul olarak kullanılışı ilginçtir. Bir halktan değil birçok halktan, "halklardan" söz edilmektedir. Doğrusu da budur çünkü ilişki kurulacak kitleyi halk değil, grup insanlar topluluğu olarak ele almak daha doğru olur. Gruplar ise özelliklerine göre çeşitlidirler. Deyimin Türkçe'ye çevirisindeki anlam zayıflığı buradan gelmektedir(Asna, 2006, s.16-17*)* diyerek kelimenin Türkçe'de İngilizce olarak telaffuz edilmesinin anlam karışıklığını yarattığını ve *iste anglo-Sakson ister latin isterse isterse başka kökenlerden gelsin, bu dillerin hepsinde Public Relations deyiminin aynen kullanılması ortak noktasında birleşildiğini görüyoruz. ... Public Relations deyimi, bu dilleri konuşan ülkeler aydınlarında bir sorun yaratmadığı halde ... ülkemizde önce "halkla münasebetler" sonra da " halkla ilişkiler" biçiminde tercüme edilmiş ve ... özgün anlamından uzak gözükmüştür"* diyerek kelimenin çevrilmeden yabancı kelime köküyle kullanımını tavsiye etmiştir.

Halkla ilişkiler kelimesi İngilizce aslından Türkçeye doğrudan çevrilmiş, bu yüzden ülkemizde zaman zaman bu kelimelerin yerine kurumsal iletişim, stratejik iletişim gibi kavramlar da halkla ilişkiler yerine kullanılmaktadır. Asna'ya göre public relations kelimesindeki halk sözcüğü bir ülkenin tüm insanları olan halkı tanımlamamaktadır; *devletin bazı konularda halkın tümüyle ilişki kurduğu olur ama genelde ilişki kurulan, söz konusu kuruluş ve konunun hedefi olan kitledir. Bu kitle bazen halkın büyük ya da küçük bir bölümü, örneğin ülkedeki tüm kadınlar, erkekler ya da çocuklar, belirli meslek sahipleri, örneğin doktorlar ya da mühendisler, bir okulun öğrencileri ya da veliler, bir fabrikada çalışan personel, bir otelin müşterileri...halk deyimi bu kitlelerin hiçbirini tek başına karşılamamakta, çok daha geniş boyutlara ulaşmaktadır. Onun için halkla ilişkiler deyimi yerine hedef kitle ile işikiler ya da doğrusu bulununcaya kadar yeni ve teknik bir terim olan Public Relations terimi kullanılmalıdır....(*Asna,2006, s.19-20*).*

Halkla ilişkiler kavramı içindeki halk kelimesi Asna'nın da söylediği gibi aslında belirli özellikleriyle gruplandırılmış toplulukları kastetmektedir. Burada bahsedilen belirlenmiş kitlelerdir. Kurum ya da kuruluşların belirli ve karşılıklı çıkarlarının bulunduğu bir kitledir aslında. Belirli bir amacı gerçekleştirmek için ilişki kurulan kitle halkla ilişkilerin hedef kitlesidir. Burada ilişki bir belirli sonuçlar doğurur ve bu sonuçlar bir sürecin parçasıdır. Aslolan ilişki sürecinin nasıl ilerlediğidir.

Halkla İlişkilerde Hedef Kitle

Halkla ilişkiler, kimi zaman farklı tariflerle anlatılmaya çalışılsa da her zaman iki yönlü bir süreç olagelmiştir. Bu sürecin dengesinde fark-

lı durumlarda farklı tarafların ağırlığının olması bu ilişki sürecinin tek yönlü olduğunu göstermez. Eğer halkla ilişkiler bir iletişim yöntemiyse, iletişim sürecinin iki tarafı olduğu aşikardır. Kelimenin köküne baktığımızda bu daha iyi anlaşılacaktır. Grunig ve Hunt'ın dört halkla ilişkiler modelinde de iletişimin iki tarafı vardır. İletmek ya da iletişmek iki tarafın olduğu bir süreçtir(kelimenin Latince ya da İngilizce kökeninden de benzer sonuçlar çıkar). Halkla ilişkiler aslında 19. Yüzyıl ve sonrasının kavramıdır. Her ne kadar çeşitli halkla ilişkiler uygulamalarına binlerce yıl öncesinde rastlanmış olsa da kitlesel üretimin olmadığı çağlarda kitlelere ulaşma talebi çok daha az olacaktır. Halkla ilişkiler bir akış sürecidir. Bu durumda halkla ilişkileri kurum ya da kuruluşların kitlelere iletmek istediği mesajların yönetim süreci olarak anlamak isabetli olacaktır. Buradaki mesele Asna'nın(2006) belirttiği gibi bu kitlelerin(toplulukların, grupların ya da halkın) ne olduğunu belirleyebilmektir.

Asna'nın hedef kitleyi PR'ın P'sinden anlamamız gerektiğini söylediğinden bahsetmiştik. O halde hedef kitle yani halkla ilişkiler sürecinde kurum ve kuruluşların ulaşmak istediği kitleyi tanımlayabilmek; kim sorusuna doğru yanıtı bulmak ne, nasıl, neden, ne zaman ve nerede sorularını da aydınlatacaktır.

Hedef kitle, eylem ve tutumları kurumun çıkarlarıyla kesişen, örtüşen ya da çatışan, kurumla doğrudan ya da dolaylı olarak bir ilişki içerisinde bulunan fakat kurumların yaşamlarını sürdürmeleri için hayati önemde olan belirli özellikleriyle kategorilendirilmiş kişiler, kişi toplulukları ya da kurumlardır. Bunlar bazen kurumun müşterileri olabileceği gibi, bazen bir dergi editörü, bazen seçmenler, kanun yapıcılar ya da bazen tüm halk olabilir.

Halkla ilişkilerde hedef kitle(halk) kavramının; kurum ve kuruluşlarla ortak çıkarları olan belirli özellikleriyle tanımlanan yani ortaklaşılan(communication anlamında) kullanılması, halkın(hedef kitle), aslında şirketlerin çıkarları doğrultusunda varlığının kabul edilmesinin bir tür manipülasyonu olduğu yönünde eleştiriler almaktadır. *Halkla ilişkilerle ilgili yapıtlar... halkı örgüte(kuruma veya şirkete) ortak bağla veya ortak ilişkiyle bağlanan gruplar olarak sorgusuzca kabul ederler.... Dikkat edilirse bu tanımlamalar örgütü merkeze alarak yapılmaktadır... ve her şey örgütün varlığı ve çıkarının gerçekleştirilmesi, sürdürülmesi ve geliştirilmesi bağlamı içinde ele alınır ve anlamlandırılır. Dünyanın ve varlığın merkezi şirket yapılır ve her şey onun etrafında döner. Her şey şirkete gerçek ve potansiyel bağı ve bu bağın şirkete sağladığı fayda ve zararın doğasına göre ele alınır. Böylece insan merkezden edilir. Onun yerine "örgütlü öznel çıkarları temsil eden bir yapı" merkeze koyulur. Bu da insanı örgütün amacı için kullanılan bir araç yapar.... İnsanın merkezden edilmesi, insanı belli bir amaç için kullanılan bir parça durumuna düşü-*

rür: Parça eskiyince veya yenisi veya ucuzu gelince atılır. İnsanın değeri örgüte sağladığı faydayla ölçülür: "Şirket, kurum, devlet, örgüt benim için ne yaptı?" anormal, mesnetsiz, haksız, yanlış ve gayrimeşru yapılır ve onun yerine "sen şirket/kurum için ne yaptın?" sorusu meşrulaştırılır Erdoğan(2014, s13).

Böylece Edoğan, kurum/şirket/örgüt/devlet'in tanrılaştırıldığını iddia eder ve bir anlamda "padişahım çok yaşa" ya da "en büyük şirket başka büyük yok" içselleştirilerek tek gerçekmiş gibi kabul gördüğünü anlatır. Halkla ilişkiler alanında çalışanların halkla ilişkilerin "halkı" üzerinde çok durmadıklarını belirten Erdoğan aynı çalışmada(s.14); *Aslında, halkla ilişkiler bağlamında "halk" ...örgütün ilişkisinde tanımladığı birimlerdir. Müşteriler, seçmenler, izleyiciler, dinleyiciler veya okuyucular halkla ilişkilerin potansiyel halkıdır...* ve halk *bazı bağlardan geçerek gerçekleşir. Bu bağlar ise örgüt ile halkları arasındaki ilişki kalıplarını ifade eder,* diyerek aslında hedef kitleleri ile kurumların arasındaki ilişkinin tüm genel halkın tüm diğerleriyle olan ilişkisinden farklılığından bahseder. Bir ilişki karşılıklı etkileşimi gerektirir. Bu nedenle herhangi bir ilişkide, özellikle insanın merkezde olduğu bir ilişkide gücün ağırlığı farklı olsa da etkileşim kaçınılmazdır.

Kurumların, kuruluşların veya devletin hedef kitlelerle olan ilişkisi de böyledir. Güç merkezi çoğunlukla, ilişkide çıkarı fazla olan ve iletişime muhtaç olanın lehine olsa da etkileşimin doğası gereği herhangi bir iletişim sürecinde kaynak iletişimi başlattığı anda değişmeye başlamıştır. Bu değişiklik hedef kitlenin tüm yanıt/yanıtsızlık haline göre belirlenecektir. Böylece hedef kitlenin tümden etkisiz bir fenomen oluşu ilişkinin doğasına aykırıdır. Evet güç merkezleri iletişim alanında önemli araçlara sahip olsalar da nihayetinde ilişkiye muhtaç olan onlardır. Müşteri olmadan şirket yaşayamaz fakat insan şirket olmadan da vardı. Halk olmadan devlet, seçmen olmadan partiler varlığını sürdüremez fakat insanlar devletsiz de yaşayabilirler.

O halde mesele halkın olması ya da olmaması meselesi değil, şirketlerin, kurumların ya da devletlerin varlığını sürdürmelerine olanak sağlayacak hedef kitleleşmeleridir. Yani ister şirketlere fayda sağlayacak araç konumunda olsun, ister işletmelerle ortak çıkarları olan merkezdeki insan olsun kurumlar, devletler veyahut işletmeler için hedef kitle, benzer davranışlar gösteren homojenize olmuş ilişki kurulmak zorunda olan gruplar olarak belirlenmek zorundadır. Çünkü mesaj sonuçtur. Ve bu sonuç işletmelerin veya devletlerin varlığını sürdürebilmelerinin belirleyicisidir.

Halkla ilişkiler açısından hedef kitlelerin önemi halkla ilişkilerin varlık sebebi olmasından gelir. Fakat hedef kitlelerle kurulan ilişkinin amacı ilişkinin biçimini belirlemede en önemli unsurdur. Çünkü hedef kitle iliş-

kinin türünü belirlediği gibi amaç da hedef kitlenin ve ilişkinin biçiminin belirlenmesinde son derece etkilidir. Halkla ilişkilerde ilişkinin amacı hedef kitlelerin kategorize edilmesinde en önemli unsurlardan birisidir. Çünkü ilişkinin amacı hedef kitleyi belirlemektedir. Örneğin eğer bir hedef kitleye bir ürünü satacaksanız burada hedef kitleniz aslında müşterinizdir. Aynı hedef kitleden sosyal bir kampanya için destek beklerseniz hedef kitleniz bağışçı olacaktır. Hedef kitlenin kategorizelendirilmesi ise ona ulaşmada daha etkin tekniklerin kullanılabilmesinin yolunu açabilecektir.

Halkla ilişkilerde hedef kitle kategorizasyonları çeşitli bakış açılarına göre farklılaşmaktadır. Örneğin James Grunig hedef kitlenin kurumla ilişkisinin derecesine göre yapmış olduğu tanımlamada; *hedef kitle haline gelmemiş olanlar, henüz harekete geçmemiş hedef kitleler, bilinçli hedef kitleler ve aktif hedef kitleler(*Grunig ve Hunt, 1984' den aktaran Okay ve Okay, 2015, 227) olarak bir ayrıma gitmiştir. Seitel ise *a) Dahili hedef kitleler; çalışanlar, denetçiler, yöneticiler gibi kuruluş ile zorunlu bağı olanlar, b) birincil, ikincil ve marjinal hedef kitleler; kuruluşun ilişkide bulunmada önceliği olanlar, c) Mevcut ve potansiyel hedef kitleler; kuruluşun şu andaki ve gelecekteki amaçlarıyla örtüşenler, d) Destekleyen, karşı tavır takınan ve kararsız hedef kitleler(Seitel,1989'dan aktaran Peltekoğlu, 2012, 171-172) şeklinde bir ayrıma gitmiştir.*

Bir kuruluşun hedef kitlelerinin önemi, herhangi bir hedef kitlenin kuruluş ile ilişkisinde, kuruluşa sağladığı faydanın büyüklüğüne göre belirlenir. Merkezde kuruluş vardır ve onun etrafında ilişkide bulunacağı tüm hedef kitleler sıralanır. Kuruluşun buradaki merkezi durumu yalnızca çıkar ilişkisinin kontrolcüsü olmaktan ileri gelmez. Kuruluş aynı zamanda tüm bu ilişki sürecinin dengeleyici unsurudur. Bu ilişki süreçlerinin tümünden sorumludur ve bu ilişki süreçlerinin paydaşlarının da ortak faydasını sağlamak zorundadır. Bu durum kuruluşun sosyal sorumluğunun temel noktasını oluşturmaktadır. Öyleyse kar amacı güden kuruluşların da kendi ana amaçlarını gerçekleştirirken, aslında kamusal bir görev ifa ettikleri gerçeği ortaya çıkar.

Kuruluşların hedef kitleleriyle ilişkisindeki denge unsuru olmaları Sam Black'in hedef kitle ile ilgili tablosunda(şekil 1) daha belirgin bir şekilde görülmektedir(Black, 1993, s.44, Okay ve Okay, 2015, s.231). Denge unsurunu sağlayan kuruluşun zararı tüm hedef kitleler üzerinde olumsuz etkiler yaratacaktır. Bu ise sonunda toplumsal bir sorun haline dönüşebilecektir. Burada kuruluşu bir devlet kurumu ya da devletin ta kendisi olarak da düşünülebilir. Tıpkı devletin toplumun tüm kesimleri üzerinde bir denge unsuru olması gibi, kuruluşlar da ilişkide bulundukları hedef kitleler üzerinde bir denge unsuru olarak kamusal bir görev üstlenirler. Tüm bu ilişki kurulan hedef kitlelerin her birine yönelik olarak planlanan

ileticim süreci, farklı durumlar için farklı uygulamaları kapsıyor olsa da organizasyonun tüm hedef kitleleri ile olan ilişkinin bütününe de katkı sağlamak durumundadır. En azından organizasyonun hedef kitleleriyle olan bütünsel ilişkisine zarar vermemelidir.

Nihai tüketicilere yönelik bir iletişimi sürecinin, çalışanlar üzerinde olumsuz bir etki yaramaması gerekmektedir. Örneğin bir finans kuruluşunun bir sponsorluk anlaşmasını duyurduğu basın toplantısında/basın bülteninde veya farklı bir etkinlikte, finans kuruluşunun spora, sanata, gençlere vs. verdiği desteklerden bahsederek geleceğe yaptığı yatırımı göstermek istenilebilir. Kuruluş böylece gücünü gösterir ve güven duyulan bir kuruluş olduğunu anlatmaya çabalayabilir. Fakat tüm bu yapılan maddi yatırımların gerisinde çalışanların özlük haklarında bir gerileme varsa veya maaşlarında bir iyileştirme olmuyorsa bu çalışanların çalışma motivasyonlarını düşürecektir. Kuruluşun bu maddi kaynak aktarımlarının kendi özlük haklarının kaybına neden olduğunu düşündüklerinde ise kuruluşa karşı kırılmış hissedecekler ve sadakatlarını sorgulayabileceklerdir. Öyle ki bu motivasyon düşüklüğü çalışan verimliliğini düşürecek hatta bir iş yavaşlatmaya bile gidebilecektir. Sonuçta toplumsal çevrede itibar kazanma amacıyla yapılan bir "iyi" organizasyonun organizasyonel yapısında "kötü" ya da "iyi-kötü" olarak değerlendirilerek bozulmaya neden olabilecektir. Organizasyonların bu tür hedef kitleleriyle olan ilişkilerinde denge unsuru olduklarından hareketle davrandıklarında iletişim problemlerini kolaylıkla çözebilmektedirler.

Şekil 1: *Bir kuruluşun potansiyel hedef kitleleri(Sam Black).*

Kurum ve kuruluşların tüm bu hedef kitlelerle olan zorunlu ve sistematik ilişkisi halkla ilişkiler açısından zorunlu bir iletişim sürecini de yaratmaktadır. Bu durumda halkla ilişkiler açısında hedef kitlelerin önemini onlarla kurulacak ilişkinin amacı belirler. Halkla ilişkilerin iletişimsel amacı kuruluşun bu hedef kitlelerle olan ilişkisinin amacından bağımsız olamaz. Bazı durumlarda farklı yönelimler olsa da kuruluşların hedef kitlelerle olan ilişişinin amacı, halkla ilişkilerin bu hedef kitlelere yönelik yürüttüğü iletişim sürecini belirler. Örneğin; kuruluş çalışanlardan daha yüksek düzeyde verim almak istemektedir. Halkla ilişkiler burada çalışanlarda kuruma aidiyet geliştirecek ve motivasyon arttıracak bir iletişim sürecini yönetmek durumunda kalacaktır. Yine kurumun müşterilerle olan ilişkisinde halkla ilişkilerin iletişim amacı sadakat oluşturmak olacak ve buna göre bir iletişim sürecini yürütecektir. Bunun için müşteriyi

tatmin etmek zorundadır. Bu tatmin süreci müşteri sadakatini arttırırken kurumun itibarına da olumlu etki yapacaktır. Halkla ilişkiler iki yönlü bir iletişim sürecidir. Burada her ne kadar iletişim sürecinden sağlanan faydanın ağırlığı farklı olsa da –hatta çoğu zaman kuruluş lehine olsa da- ve manipülasyona açık olsa da iki yönlü etkisi çıkarlarda ortaklaşmayı da zorunlu kılar.

Kurum ve kuruluşların böylesi bir anlayışı geliştirmesi için çabalayan halkla ilişkilerin aslında kamusal bir görevi yürüttüğünün göstergesidir. Halkla ilişkiler, iletişim ihtiyacı duyan tüm organizasyonel yapıların hatta kişilerin gereksinimi olarak varlık gösterir. Burada hedef kitlelerle iletişimi gerçekleştiren organizasyonun varlık amacı halkla ilişkilerin hedef kitlelerinin belirlenmesinde ve konumlandırılmasında asli unsur olarak yer almaktadır.

Bir organizasyonun farklı hedef kitlelere yönelik farklı amaçlar ve bu amaçlara uygun farklı iletişim hedefleri olabilir. Kimi zaman ise organizasyonlar, farklı hedef kitlelere yönelik olarak benzer iletişim hedefleri koyabilir ve yine bu hedefleri uygulayabileceği farklı yol ve yöntemler izleyebilir. Burada hedef kitlelere ilişkin temel amacın ve iletişim amacının ayırt edilmesinde fayda vardır. Tüm organizasyonlar kuruluşlarına ilişkin belirli temel amaçlar ile yola çıkarlar. Bu amaçları uygulamak için ise muhakkak diğer organizasyonlar ya da kişilerle ilişkide bulunması gerekir. Bu organizasyonun varlık sebebiyle ilişkilidir. Örneğin misyon ve vizyon işletmelerin bugünü ve geleceğine ilişkin önemli veriler sunar. Kuruluşlar bu hedefleri gerçekleştirirken ve/veya gerçekleştirebilmek için organizasyon çevreleriyle ilişkilerini daha sağlıklı ve temel amaçlarına fayda sağlayacak şekilde sürdürebilmek için organizasyon çevresine yönelik iletişim hedefleri de koyarlar.

İşletmelerde Hedef Kitle

Her organizasyonun temel amacı hedef kitlelerinin belirlenmesinde temel dayanak noktasıdır. Böylece bu hedef kitlelere yönelik farklılaşmış iletişim amaçları da ortaya çıkar. Bu iletişim amaçları ise hedef kitlelerin yapısına göre onlara ulaşılacak yolun belirlenmesini sağlar. Örneğin kar amacı güden bir organizasyonla kar amacı gütmeyen bir organizasyonun hedef kitlelerinde farklılık olması muhtemeldir. Benzer hedef gruplarla ilişki kurmak durumunda olsalar bile bu hedef kitlelere yönelik iletişim amaçları farklı olacaktır. Kar amacı güden bir organizasyonun da hedef kitlelerinde ayrıştırmalara gitmesi, bu hedef kitlelere yönelik farlı iletişim amaçları geliştirmesi, onlara ulaşabilecek yol ve yöntemlerde farklılaşmayı beraberinde getirmektedir. Halka ilişkiler açısından organizasyonların temel amaçları, farklılaşmış hedef kitleleri, iletişim amaçları ve bu amaca yönelik iletişim yöntemleri tablo 1'de yer almaktadır.

Organizasyon	Temel Amacı	Hedef Kitlesi	İletişim Amacı	İletişim Yöntemi
Kar amacı güden kuruluşlar	Kar etmek, varlığını sürdürmek, büyümek.	Müşteriler, yerel çevre, finansal kuruluşlar, kanun yapıcılar ve hükümetler, yerel yönetim çalışanlar, bayiler, kanaat önderleri, basın kuruluşları, tedarikçiler, STK'ler[1] ve baskı grupları, halk vs.	Güven, olumlu imaj, itibar, sadakat, motivasyon, kredibilite, toplumsal destek, destek, satış, daha fazla görünür olma, görüş birliği oluşturma vs.	Duyurum, basın bülteni, basın gezileri, Sponsorluk, kurumsal reklam, reklam, ropörtaj, etkinlik yönetimi, propaganda, lobicilik, kriz iletişimi, sosyal medya, broşür, kitapçık, toplantı, telefon, mail vs.

Tablo 1*: Halka ilişkilerde kar amacı güden organizasyon amaçları, hedef kitlesi ve iletişim yöntemleri*

Her işletmenin, faaliyet alanı, faaliyet bölgesi gibi çeşitli faktörler üzerinden değerlendirildiğinde, hedef kitleleri, bu kitlelere yönelik iletişim amaçları ve iletişim yöntem ve teknikleri çok farklı olabilmektedir. Fakat tablo 1'de görüldüğü üzere kar amacı güden kuruluşların bazı temel noktalarda hedef kitlelere yönelik benzer amaçlara sahip olması kaçınılmazdır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken, organizasyonun her hedef kitleye yönelik benzer iletişim hedefi olsa da(her hedef kitlenin organizasyon hakkında olumlu imaj oluşturması beklenir.) her hedef kitleye yönelik farklı iletişim hedeflerinin belirlenmesi ve bu hedef kitlelere uygun olan iletişim yöntemleriyle ulaşılmasıdır.

Örneğin nihai tüketiciye satış amacıyla reklam yoluyla ulaşılabilecekken, dağıtımcılara ya da bayilere satış amacıyla yüz yüze iletişim yoluyla ulaşmak daha etkili bir yol olacaktır. Kanun yapıcılar ya da hükümetten sektörel bir kanun ya da bürokratik engellerin azaltılması yoluyla organizasyona destek beklenirken propaganda ya da lobicilik daha etkili olabilecektir.

STK'lerde Hedef Kitle

Kar amacı güden kuruluşların aksine, STK'ler kuruluş amaçları ve faaliyet alanları bakımından çok farklı alanları kapsayan kuruluşlardır. Bu noktada STK'ler sivil toplum kavramına istinaden devletin kontrolü dışında kalan, gönüllülük esasına dayanan toplumsal faydayı öne çıkaran kurumsal yapılar olarak görülebilir. *Sivil toplum alanında etkinlik gösteren her örgütlenme sivil toplum kuruluşu olarak görülse de, modern toplumlarda, iktisadi amaç gütmeyen, kolektif yarar esasına göre çalışan;*

1 Sivil Toplum Kuruluşları

kamuoyunu aydınlatmak ve yönlendirmek için gönüllük esasıyla hareket eden kuruluşlar sivil toplum kuruluşu olarak görülmektedir Toplumdaki birey ve topluluklar, çeşitli ilgi ve çıkarlarında daha etkili olabilmek için diğer bireylerle dayanışmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaçtan dolayı insanlar, sivil toplum kuruluşlarında bir araya gelebilmektedirler. Sivil toplum kuruluşları da bu üyelerin sorunlarını, gereksinimlerini, istem ve taleplerini topluma iletmektedirler. Bu açıdan sivil toplum kuruluşları her şeyden önce, ilgili konularda, 'toplumda kamuoyu oluşturma' gibi bir işlevi yerine getirmektedirler. (Özer, 2008, s.91-92).

Kamusal bir fayda sağlayan ya da sağlamak üzere hareket etme felsefesiyle oluşan sivil toplum kuruluşlarının, halkla ilişkiler disiplini açısından önemi büyüktür. Özellikle sosyal sorumluluk anlayışının halkla ilişkilerin en temel anlayış biçimi olduğu fark edildiğinde sivil toplum kuruluşlarının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Sivil toplum kuruluşları kimi yerde kar amacı güden kuruluşlarla ortaklıklar kurarak kimi zaman ise sadece kendi üye ya da destekçileriyle toplumsal faydayı sağlamak üzere çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Bu faaliyetlerde her zaman çeşitli hedef kitlelerle iletişimde bulunmak durumunda kalırlar. Halkla ilişkiler açısından iletişimde bulunulan bazı hedef gruplar, bu hedef kitlelere yönelik bazı iletişim amaçları ve iletişim yöntemleri Tablo 2'de gruplandırılmıştır. Burada Sivil toplum kuruluşlarının toplumsal fayda sağlamak üzere yapılandırıldığından, zaten sosyal sorumluluk anlayışıyla hareket ettiğinden dolayı halkla ilişkiler faaliyetlerine ihtiyaç duymadığı yanılsamasına düşülmemelidir. Hedef kitlesi olan tüm organizasyonel yapıların hatta kişilerin hedef kitleleriyle iletişiminde yüksek başarı sağlamaları halkla ilişkiler disiplininin uygulamalarından yararlanmalarıyla daha mümkün hale gelecektir.

Organizasyon	**Temel Amacı**	**Hedef Kitlesi**	**İletişim Amacı**	**İletişim Yöntemi**
STK'ler Dernekler, Spor kulüpleri, Sendikalar, İş örgütleri, vs.	Sosyal yardım, toplumsal iyileşme, kültürel-sanatsal-bilimsel gelişme, eğlence vs.	Üyeler, hükümetler, belediyeler, bağışçılar, potansiyel destekçiler, gençler, Taraftarlar, vs.	Toplumsal destek, bağış, İşbirliği, güven, İtibar vs.	Etkinlik, basın duyuruları-bültenleri, basın gezileri, toplantılar, kitlesel toplantılar ya da yürüyüşler, basın açıklamaları, eylemler vs. yüz yüze görüşme-stand, sosyal medya etkinlikleri vs.

Tablo 2*: Halka ilişkilerde STK'lerın amaçları, hedef kitlesi ve iletişim yöntemleri*

Sivil toplum kuruluşlarının kar amacı gütmeyen organizasyonlar olması, onların organizasyonel yapılarında, hedef kitlelerinde ve hedef kitleleriyle kurulacak iletişim amaçlarında, kar amacı güden organizasyonlara göre büyük farklılıklar olması kaçınılmazdır. Esasen bir kamu görevini gerçekleştiren sivil toplum kuruluşları, toplumsal iyiye odaklanmaları faaliyetlerinin nihai sonucunun toplumu etkilemesi olağandır. Bu nedenle bütün toplum ya da halk aslında sivil toplum kuruluşlarının hedef kitlesidir. Sivil toplum kuruluşlarının kar amacı gütmüyor olması toplumsal desteği daha kolay elde edebileceği anlamına gelmez. Özellikle faaliyet alanlarındaki farklılıklardan ötürü kimi zaman bu kuruluşların da çatışma içerisinde oldukları görülür. Örneğin bir çevre derneğinin belli bir bölgedeki faaliyeti o bölgede iş yapan işletmelerin çıkarları ile çatışabilir. İki farklı toplumsal yapının çatıştığı böylesi durumda hukuksal çözümlerin dışında iletişim çözümleri de oldukça etkili olmaktadır.

Her sivil tolum kuruluşu faaliyetlerinin toplum tarafından kabul edilmesini bunun da ancak basın kuruluşlarında daha fazla yer almalarıyla mümkün olduğunu bilmektedir. Bu yüzden basın kuruluşları da sivil toplum kuruluşlarının hedef kitlesidir. Fakat burada STK'lerin basında görünür olabilmek için basın kuruluşlarına yönelik faaliyetlerinde "nasılsa sosyal fayda için çalışıyoruz basında yer alırız" kolaycılığına kaçmadan doğru iletişim yöntemleriyle haber ve bilgi akışını sağlamalıdırlar. Çünkü basın kuruluşuyla kurulacak ilişki üyelerin veya destekçilerin aksine gönüllülük esasına dayanmaz. Tam tersi bu ilişki profesyonel bir ilişkidir. Profesyonel bir ilişkide ise karşılıklı çıkarlar esastır.

Basın Yayın Kuruluşlarında Hedef Kitle

Halkla ilişkiler disiplininin diğer önemli bir ayağı da medya ya da basın-yayın kuruluşlarıdır. Halkla ilişkiler bir kitle iletişim yöntemi olduğuna göre kitle iletişim araçlarının halkla ilişkiler için ne denli önemli olduğu aşikardır. Kitle iletişim araçlarının en önemli parçası da aynı anda büyük popülasyonlara ulaşabilme potansiyeli olan medyadır. Televizyonlar, gazeteler, dergiler başta olmak üzere basın yayın kuruluşlarının organizasyonların görünür olmaları ve tanınmalarında etkili olması halkla ilişkiler çalışanlarıyla gazeteciler arasında karşılıklı ve bağımlı bir ilişki oluşturmuştur.

Organizasyon	Temel Amacı	Hedef Kitlesi	İletişim Amacı	İletişim Yöntemi
Basın-yayın Kuruluşları	Haber verme, eğlence, bilgilendirme, Eğitim, kar vs.	Halk, hükümetler, Şirketler, Yerel kuruluşlar, Gençler, STK'ler	Haber alma, özel haber yapma, tercih edilme, atlatma haber vs.	Yüz yüze, telefonla vs.

Tablo 3*: Halka ilişkilerde Basın Yayın Kuruluşlarının amaçları, hedef kitlesi ve iletişim yöntemleri*

Gazetecilerin ve halkla ilişkiler çalışanlarının bir dereceye kadar çalışmalarının birbirine bağlı olduğu söylenebilir.(Okay ve Okay, 2015, s.7). *Son yıllarda yaşanılan çeşitli ekonomik zorluklar nedeniyle medyada çalışanların sayısındaki azalma nedeniyle, medyanın halkla ilişkiler kaynaklarından gelen bilgilere olan bağımlılıklarının arttığı görülmektedir. Ayrıca üniversitelerin halkla ilişkiler bölümlerinden mezun olan uygulayıcı sayısının artması da hem teknik, hem de etik bakımda medyayla ilişkiler bakımından daha iyi bir işbirliğinin yapılmasına neden olmuştur*(Baskin vd., 1997, Okay ve Okay, 2015, s.7). *halkla ilişkiler açısından da gazeteciler geniş kitlelere ulaşmayı sağlayan, hedef kitlenin bilmesi gerekenleri veren ve onları temsil eden "eşik bekçileri" dirler. Bu nedenle halkla ilişkiler uzmanları bu gerçeklerden hareketle, kuruluşlarının çıkarlarıyla gazetecilik standartlarını medyayla olan ilişkilerinde dengelemeleri gerekmektedir*(Okay ve Okay, 2015, s.7).

Tablo 3'te yer alan basın yayın kuruluşlarının hedef kitleleri ve amaçlarına ilişkin tabloda görüldüğü üzere, medyanın temel amaçları, haberdar etme, bilgi verme, eğitim ve eğlence olarak öne çıkmaktadır. Bu amaçlar aslında basının temel hedef kitlesi olan halkın medyayı kullanma amaçlarıyla örtüşmektedir. Halkın devlet karşısında bilgi alma hakkının teminatı olarak medya, modern toplumlarda yasama yürütme ve yargı erkinden sonra dördüncü kuvvet erki olarak anılmaktadır. Bu nedenle medya halka karşı sorumluluk bilincinde hareket etmeli ve etik kurallara uymalıdır. Örneğin bir haber yapılırken habere konu olan kişilerin mahremiyetine özen göstermelidir. Çünkü halk hem haberin hedef kitlesi hem de haberin kaynağıdır.

Medyanın halk ile olan ilişkisinin dışında, tıpkı diğer kar eden kuruluşlar gibi varlığını sürdürmesi ve kar etmesi gerekmektedir. Kamu yayıncılığı dışında medyanın temel geliri reklam ve satış gelirleridir. Bu nedenle haber alma hakkı olarak hedef kitle olan halk basın yayın organı için müşteri ya da tüketici konumuna gelmektedir. Hedef kitlenin böylesi dönüşümü medyanın ona karşı iletişiminde farklılıklara yol açacaktır. Burada medya kuruluşu bir gazete ise öncelikle okuyucular olarak hedef kitlesini ayıracaktır. Yerel bir kuruluş ise belli bir bölgenin insanları dahil olacaktır. Spor basını ise spor haberleriyle ilgilenen kişiler hedef kitle olarak belirginleşecektir. Hedef kitlenin yapısı basın kuruluşunun onunla kuracağı iletişim yöntemini de belirleyecektir. Bir olayla ilgili sokak röportajı yapılabileceği gibi siyasal parti lideriyle de röportaj yapılabilir. Fakat kar amacı güden organizasyonlarla ilgili haberlerde işletmelerin halkla ilişkiler birimleriyle iletişim kurmak daha doğru olacaktır.

Siyasal Partilerde Hedef Kitle

Modern demokrasilerin temel unsurlarından bir olan siyasal partiler, belirli ideolojik görüşlerin temelinde, toplumsal çıkarların örtüştüğü uzla-

şı yapılarıdır. Siyasal partiler bu çıkar ve ideolojileri korumak ve geliştirmek için iktidar olma amacını taşıyan kurumsal organizasyonlardır. *Siyasal partiler, belirli bir program çerçevesinde siyasal kararları etkilemek ve bu amaçla siyasal iktidarı ele geçirmek üzere örgütlenmiş kuruluşlardır. Yapısal farklılıkları, aynı zamanda toplumsal tabanlarının, dolayısıyla da ideolojilerinin farklılığını yansıtır... siyasal partiler, demokratik olsun ya da olmasın, tüm çağdaş siyasal rejimlerin işlemesinde çok önemli görevler üstlenirler*(Kışlalı, 2005, s.261).

Toplumun kitlesel büyümesinin doğal sonucu olarak bir yetki devrinin göstergesi olan siyasal partiler, bu yetki devrini yapan büyük kitlelerin çıkarlarını koruma ve geliştirme konusunda bu kitlelerle uzlaşım içindedir. Bu uzlaşı öncelikle ortak çıkarların birliğine işaret etmektedir. Genellikle edilgen yapıda olan toplumu bir siyasi ideoloji ve parti etrafında kenetleyebilmek ise bu kitleleri ikna etmekle başlar. Bu süreç ise siyasal partilerden başlayan hedef kitlelerine yönelik bir iletişim sürecine atıfta bulunur. Tablo 4'te siyasal partilerin hedef kitleleri ve amaçlarına yönelik yöntemler bu sürece işaret eder.

Organizasyon	**Temel Amacı**	**Hedef Kitlesi**	**İletişim Amacı**	**İletişim Yöntemi**
Siyasal Partiler	İktidar olmak, seçim kazanmak, halkı örgütlemek, muhalefet etmek, taraftar toplamak, rakipleri alt etmek vs.	Seçmenler, üyeler, taraftarlar, halk, diğer partiler ve üyeleri, gençler, basın kuruluşları, STK'ler, Şirketler, Dış devletlerin temsilcilikler, Yurtdışında yaşayan vatandaşlar vs.	Doğru yaptığına İkna etmek, ideolojiyi benimsetmek, rakipleri korkutmak, Görünür olmak, itibar elde etmek, ilgi toplamak, oy almak vs.	Propaganda, ajitasyon, mitingler, toplantılar, yüz yüze çalışmalar, el ilanı ve şehir ilan panoları, reklam, tv tartışma programları, basın açıklamaları, eylemler vs.

Tablo 4: *Halkla İlişkilerde Siyasal Partiler, hedef kitleleri ve amaçları*

Modern demokrasilerde[2] siyasal partiler, iktidar olma amacı için temel hedef kitlesi olan halka ulaşmak ve onun kendi etrafında örgütlenmesini sağlamak için çeşitli yöntemler kullanabilir. Burada siyasal partilerin hedef kitlelerini doğru belirlemeleri önemlidir. elbette ki halkın bütünü siyasal partinin hedef kitlesidir fakat halk çok büyük bir kitledir ve çok çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik ve eğitim gibi demografik özellikler barındırır ve bunların hepsi halkın olgulara, olaylara ve kişilere bakışı-

2 Siyasal partiler, demokrasi dışı yönetim biçimlerinin var olduğu ülkelerde de önemli birer siyasal aktördür. Dikta rejimlerinde, monarşik ya da oligarşik yönetimlerde de siyasal partilerin etkileri yadsınamaz. Modern demokrasilerden kastedilen eşit özgür seçimlerin yapıldığı ve sonuçlarının ne olursa olsun siyasal aktörler tarafından olgunlukla karşılandığı demokratik sistemlerdir.

nı etkiler. Yani siyasal davranışın belirleyicisi siyasal partinin söyleviyle ilgili değil, bu söylevin toplulukların bu özellikleriyle ne ölçüde örtüştüğüyle ilgilidir.

İşte siyasal partiler tam da bu sebeple hedef kitlelerinde ayrıştırmaya gitmeli ve bu hedef kitlelere, onların yapısal özelliklerine uygun iletişim yöntemleriyle gitmeleri daha gerçekçi bir çaba olacaktır. Tablo 4'te yer aldığı üzere halka yönelik olarak itibar kazanma amacını güden siyasal partiler, seçmenlere yönelik olarak ise oy toplama amacını güder. Halkın güvenini kazanmaya yönelik yapılacak bir çevre eylemi, oy almak istediği seçmen kitlesi olduğunda bir mitinge dönüşebilecektir.

Siyasal partiler kendi içlerinde önemli bir seçmen potansiyeli bulunduran sivil toplum kuruluşlarıyla da ilişkilerini geliştirmek isteyecektir. Bu ilişkinin yürütülmesine kullanılacak iletişim yöntemi, seçmen kitlesine yönelik doğrudan bir propaganda faaliyeti ile pek mümkün olmayabilir her zaman. Çünkü sivil toplum kuruluşları alanlarında uzmanlaşmış topluluklarıdır. Bu kuruluşların kurullarına veya toplantı yemek organizasyonu gibi etkinliklerine katılıp, siyasal partinin onların hedefleriyle uyumlu olan vaatleri hakkında daha ayrıntılı şekilde bilgilendirme yapılabilir.

Sosyal Medyada Hedef Kitle

Günümüzün yeni kamusal alanı olarak sosyal medya kamuoyunun oluştuğu alanlar olarak öne çıkmaktadır. Sosyal medya artık geleneksel medyanın alternatifi olarak bireysel fikirlerin özgürce tartışıldığı bir alan olmaktan çok öteye geçmiştir. Sosyal medya neredeyse toplumun kendisi olmuştur. Öyle ki artık fikirlerin üretildiği bu mekanlar birer mahkemelere dönüşerek suçlu ilan ettikleri kişileri ya da fikirleri yargılamaya hatta cezalandırmaya başlamıştır.

Linç kültürü de denilen bu tarz yönelimler organizasyonlar açısından da dikkatlice takip edilmelidir. Kurumların herhangi bir hatada kolayca krize dönüşebilecek uygulama ya da söylemleri sosyal medyada kurumun itibarının yerle bir edilmesine yol açabilmektedir.

Kamuoyunun böylesine etkili olduğu günümüz sosyal medya çağında, kurumların hedef kitlelerine ulaşmak için önemli fırsatlar bulabildiği sosyal medya aynı zamanda dikkatli bir şekilde uzmanlar tarafından kullanılması gereken bir mecra haline gelmiştir. Bu nedenle günümüzde halkla ilişkilerin hedef kitlelerine ulaşmada vazgeçilmez olan sosyal medya için her an bir kriz iletişim planıyla hazırlıklı olmak gerekmektedir. Böylece kriz durumlarında çok daha hızlı davranma kabiliyetine sahip olan kurumlar itibar kaybını önlemede önemli bir silaha sahip olacaklardır.

KAYNAKÇA

Asna, A., *"Kuramda ve Uygulamada Halkla İlişkiler*", Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

Balta Peltekoğlu, F., *"Halkla İlişkiler Nedir?",* Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2012

Erdoğan, İ., " *Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler",* Erk Yayınları, Ankara, 2014.

Kışlalı, A.T., "*Siyaset Bilimi",* İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

Okay, A., Okay, A., *"Halkla İlişkiler ve Medya",* Derin Yayınları, İstanbul, 2015.

Okay, A., Okay, A., *"Halkla İlişkiler; Kavram Strateji ve Uygulamaları,* Der Yayınları, 2015.

Özer, M. H. (2008). "*Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları"*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi , 7 (26) , 86-97 .

Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6140/82382

Bölüm 12

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ MOTİVASYON VE TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE KORONA VİRÜS KORKUSUNUN ARACILIK ROLÜ

Hasan Saltuk DURAK[1]
Hakan Tahiri MUTLU[2]
Mehmet ORHAN[3]

1 Öğr. Gör, Düzce Üniversitesi, hasansaltukdurak@duzce.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-1994-0011
2 ***Sorumlu Yazar:*** Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, tahirimutlu@ibu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-8964-2696
3 Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Üniversitesi, mehmetorhan01@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-1160-0258

1. GİRİŞ

Aniden ortaya çıkarak tüm dünyayı etkisi altına alan ve şiddetli akut solunum yolu sendromuna neden olan yeni koronavirüs türü (COVID-19) 2019 yılında Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkmış ve yeni bir pandemiye sebep olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü'nün ilk durum raporu (Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2020a) ile 91. durum raporu (Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2020b) arasında, 90 gün içinde, bildirilen COVID-19 vakaları küresel olarak büyük ölçüde artmış; 282 vakadan 2.314.621 vakaya, yani %820.687,59'luk bir artışa ulaşmıştır (Haktanır ve diğ., 2022). Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) ilk durum raporunda (2020a) sadece dört ülkenin koronavirüsten etkilendiği bildirilirken, 20 Nisan 2020'ye kadar dünya genelinde toplam 179 ülke ve 33 bölge en az bir vakayı doğrulamıştır (Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2020b). Ek olarak, DSÖ'nün 91. raporu, resmi COVID-19 bildirilen ölüm sayısının küresel olarak 157.847 olduğunu ortaya koymuştur.

11 Mart 2020'de Türkiye'de ilk vakanın görülmesinin ardından ülke genelinde başta yaşlılar olmak üzere tüm insanlar için çeşitli önlemler alınmış; yaşlılar ve kronik hastalığı olanlar için kısmi sokağa çıkma yasağı getirilmiştir (Kocakoç ve diğ., 2020). Bu tarih itibariyle rakamlar hızla tırmanmış ve 20 Nisan 2020 itibariyle 90.980'e ulaşarak toplam 2.140 ölüm gerçekleşmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kapanmalar ve kısıtlamalar olmuş uzun süreli sokağa çıkma yasakları yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca karantina, izolasyon, maske takma, sosyal mesafe ve el hijyeni gibi diğer önlemler de hayata geçirilmiştir. Virüsün son derece bulaşıcı doğası ve koronavirüs hakkındaki yanlış anlamalar ile bağlantılı olarak bu belirsizlik, dünya çapında milyonlarca kişiyi rahatsız etmiş; bireysel ve toplumsal düzeyde yıllarca hissedilebilecek zararlar vermiştir (Haktanır ve diğ., 2022).

Önceden bilinmeyen bu pandeminin hızla yayılması panik ve endişeye neden olmuş; her geçen gün beraberinde artan sayıda COVID-19 hastasını ve ölümünü getirirken, bu pandeminin bilinmeyen prognozu ve süresi çok fazla korkuya neden olmuştur (Altın, 2020). Bu olumsuz etkilerden bazıları arasında depresyon, anksiyete, travmatik stres (Zandifar & Badrfam, 2020) ve koronavirüs korkusu (Ahorsu ve diğ., 2020) sayılabilir. Bu olumsuz koşullar, COVID-19 ile ilgili haberlerin basında ve sosyal medyada her yerde bulunmasıyla daha da kötüleşmiştir (Arpaci ve diğ., 2020).

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Son araştırmalar, sağlık çalışanlarının korku, stres ve başarısızlık gibi çeşitli psikolojik sorunlar yaşadıklarını göstermiştir (Brooks ve diğ., 2020). Sağlık çalışanlarının stresli yaşam koşullarının kişinin ruh sağlığı ve psikolojik işleyişi üzerinde önemli olumsuz etkileri bulunmakta ve

kaygı, zihin bulanıklığı, sosyal yoksunluk, depresyon, aşırı stres, kaygı, duygusal bozukluklar ve tükenmişlik gibi psikolojik sorunlara yol açmaktadır (Arslan ve diğ., 2020). COVID-19 döneminde özellikle psikolojik müdahalelerin önemi ortaya çıkmıştır (Cheli ve diğ., 2020; Weiner ve diğ., 2020). COVID-19 anksiyete sendromunun tükenmişlik ile ilişkisinin basit ve doğrudan bir ilişki olup olmadığı veya diğer psikolojik değişkenlerin de bu ilişkide aracılık edip edemeyeceği sorusu ortaya çıkmaktadır.

Sosyal mesafeyi korumak ve zorunlu yüz maskesi takmak gibi COVID-19 önlemlerinin kolaylığına rağmen, virüsün ne zaman ve nasıl sona ereceği konusunda belirsizliklerin olması (Yıldırım ve Solmaz, 2022) sağlık çalışanlarında COVID-19 ile ilişkili stres, kaygı, tükenmişlik, korku ve başarısızlık düzeylerini artırmıştır (Arslan ve diğ., 2021; Talaee ve diğ., 2020). Yüksek enfeksiyon, bulaşma ve ölüm oranları nedeniyle COVID-19, özellikle sağlık çalışanlarında depresyon, korku, stres, kaygı (Arslan ve diğ., 2021) ve tükenmişlik (Talaee ve diğ., 2020) dahil olmak üzere birçok psikolojik soruna yol açmıştır. Bununla birlikte internet üzerinden özellikle de sosyal medyada yayılan asılsız haberlerin yarattığı dezenformasyon COVID-19 pandemisi ile mücadeleye en çok zarar veren konulardan biri olmuş ve insanlar arasında korkunun artmasına neden olmuştur (Ahorsu ve diğ., 2020; Lin, 2020).

Yakın arkadaşları ve aile üyelerine COVID-19 teşhisi konan yaşlı yetişkinler ise diğer bireylere nispeten daha fazla korku duymaktaydılar (Mistry ve diğ., 2021). Ek olarak, araştırmacılar karantinada tutulan bireylerin anksiyete, öfke ve kafa karışıklığı gibi zihinsel sağlık sorunları yaşadığını da bildirmiştir (Brooks ve diğ., 2020). COVID-19 salgını sırasında tükenmişlik, kaygı ve stres bozuklukları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir başka çalışma, doktor ve hemşirelerin tükenmişlik dahil olmak üzere ruh sağlığı sorunları yaşadıklarını bulmuştur (Sung ve diğ., 2020). Bu olumsuz koşullar, SARS (Şiddetli Akut Solunum Sendromu) gibi önceki pandemiler sırasında da gözlenmiştir (Cheung ve diğ., 2008). Son zamanlarda, biri Bangladeş'te (Mamun & Griffiths, 2020) ve diğeri Hindistan'da (Goyal ve diğ., 2020) olmak üzere iki makale COVID-19 ile ilgili intiharları bildirmiştir. Ek olarak, Çinli sağlık personelini inceleyen bir araştırma, personelin %73.4'ünün travmatik stres, katılımcıların yarısının depresyon ve %44.7'sinin yaygın anksiyete bildirdiğini ortaya koymuştur (Liu ve ark., 2020).

Virüsün uzun vadeli doğası nedeniyle, bireyler COVID-19'un neden olduğu yaygın tükenmişlikten büyük ölçüde zarar görmüşlerdir. Zihinsel sağlığı korumak, bir salgın durumunda fiziksel sağlığı korumak kadar önemlidir. Bu bağlamda, COVID-19'un bireylerin psikolojik sağlığı üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi, salgın sırasında öne çıkan bir çalışma konusu olmuştur. Pandemi sonrasında olası psikolojik, sosyal ve

ekonomik krizlerin olacağı birçok çalışma ile öngörülmekteydi. Potansiyel zihinsel sağlık sorunlarını azaltmak için araştırmacılar (Xiang ve diğ., 2020), COVID-19 ile ilişkili korku, endişe ve çaresizlik düzeyinin araştırılmasını önermiştir. Yüksek düzeyde korku, kişinin koronavirüse tepki verme sürecinde rasyonel karar vermesini engelleyebileceğinden, bu konu ile ilgili yapılacak araştırmalar oldukça önemlidir (Ahorsu ve ark., 2020). Danışmanlar, psikiyatristler ve psikologlar gibi ruh sağlığı uzmanları, bu psikolojik ihtiyaçların ele alınmasında ve bireylerin pandemi ile başa çıkmasına yardımcı olmada çok önemli bir rol oynamaktadırlar.

COVID-19'un bulaşması, tedavisi ve kontrolü hakkında yanıltıcı tıbbi tavsiye veya yanlış bilgilerdeki artış, tüm dünyadaki yetkililer için zor bir konu haline gelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü, pandemi sürecinde karşılaşılan en büyük zorluklardan ikisinin yanlış bilgi ve aşırı korku olduğunu bildirmiş ve hükümetlere korkuyu azaltmak için doğru bilgileri hızlı ve şeffaf bir şekilde paylaşmalarını tavsiye etmiştir (Aydın, 2020; Zarocostas, 2020). Bununla birlikte, COVID-19'un kapsamı ve devam eden etkisi nedeniyle, mevcut müdahaleler ağırlıklı olarak enfeksiyon kontrolü, aşı geliştirme ve pandemiyi ortadan kaldırma ekseninde ele alınmaktaydı (Dong ve diğ., 2020).

Koronavirüsün ruh sağlığı yönüne çok az ilgi gösterilmesinin nedenlerinden biri doğası ve devam eden etkisi olsa da, bir başka potansiyel neden de COVID-19 ile ilgili psikolojik bozuklukları hedef alan psikometrik önlemlerin eksikliği olarak ifade edilmektedir. Bu açığı kapatmak için dünyanın dört bir yanındaki araştırmacılar, COVID-19 ile ilgili enstrüman geliştirmeye artan bir ilgi göstermişlerdir (Haktanır ve diğ., 2022). Bugüne kadar ruh sağlığı araştırmacıları, COVID-19 ile ilgili korkuyu (Ahorsu ve diğ., 2020), kaygıyı (Lee, 2020) ve fobiyi (Arpaci ve diğ., 2020) değerlendiren ve ölçen çalışmalar yapmışlardır.

Nasıl ki koronvirüse yakalanmış bir bireye uygun tedavi sağlamak için tıp uzmanları öncelikle bu kişinin gerçekten enfekte olup olmadığını belirlemek amacıyla bir COVID-19 testi kullanmakta ve test sonuçları pozitif olduğunda, o kişiye özel bir tedavi sağlamaktadırlar. Tıpkı bu duruma benzer şekilde, ruh sağlığı uzmanları da COVID-19 ile ilgili korku vb. psikolojik semptomları doğru bir şekilde teşhis etmek, varlığını ve şiddetini belirlemek ve uygun şekilde tedavi etmek için, psikometrik olarak sağlam araçlara ihtiyaç duymaktadırlar (Haktanır ve diğ., 2022).

3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Motivasyon Ölçeği: Yapılan bu çalışmada, sağlık çalışanlarının motivasyon düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılan Motivasyon Ölçeği, Kıdak ve Aksaraylı (2009) tarafından geliştirilmiştir. Yazarlar bu ölçeği geliştirirken Sağlık Bakanlığı (2006) tarafından hazırlanmış olan "Has-

tanelerde Performans ve Kaliteyi Geliştirme" isimli raporda bulunan 5'li Likert tipindeki 57 maddeden yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Hazırlamış oldukları soru havuzuna faktör analizleri yardımıyla geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış ve 8 faktörden oluşan 45 maddelik nihai bir ölçek elde etmişlerdir. Ölçek formu *1) Hiç Katılmıyorum, 2) Katılmıyorum, 3) Kararsızım, 4) Katılıyorum, 5) Tamamen Katılıyorum* olmak üzere 5'li Likert tipinde ölçülmektedir. Faktör analizi sonucunda elde edilen 8 boyut, *İşin Kendisi, Terfi, İlişkiler, Sorumluluk, Ücret, Yönetim, Çalışma Koşulları* ve *Tanınma* şeklinde adlandırılmıştır ve aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır (Aydemir, 2020):

- Çalışanların iş ile alakalı prosedür, iş yükü, kural ve uygulamalara yönelik konulardaki değerlendirmelerini ele alan beş soru ***işin kendisi*** faktörü şeklinde adlandırılmıştır.

- Çalışanların şu anda bulunduğu pozisyon, ilerleme ve ast üst ilişkileri konularındaki değerlendirmelerini ele alan dört soru ***terfi*** faktörü şeklinde adlandırılmıştır.

- Çalışanların hastane içerisinde birimler arasında var olan ilişkiler hakkındaki değerlendirmelerini ele alan dört soru ***ilişkiler*** faktörü şeklinde adlandırılmıştır.

- Çalışanların sorumluluk alma, eleştiri yapma, karar verme ve buna yönelik eğitim konularındaki değerlendirmelerini ele alan beş soru ***sorumluluk*** faktörü şeklinde adlandırılmıştır.

- Çalışanların performans ve prim sistemi, ücret ve prim belirleme yöntemi konularındaki değerlendirmelerini ele alan dört soru ***ücret ve prim sistemi*** faktörü şeklinde adlandırılmıştır.

- Çalışanların güven, bağlılık ve süreklilik konularındaki değerlendirmelerini ele alan yedi soru ***yönetim ve politikalar*** faktörü şeklinde adlandırılmıştır.

- Çalışanların fiziksel ve teknik yapı, donanım, mekân, iletişim ve uygunluk konularındaki değerlendirmelerini ele alan yedi soru ***çalışma koşulları*** faktörü şeklinde adlandırılmıştır. Çalışanların, uyum, katılımcılık ve ekip konularındaki değerlendirmelerini ele alan dokuz soru ***tanınma*** faktörü şeklinde adlandırılmıştır.

Tablo 1. Ölçekteki faktörlerin tablosu (Aydemir, 2020)

Motivatör Faktörler		Hijyen Faktörleri	
Tanınma	9 soru	Yönetim	7 soru
Sorumluluk	5 soru	Ücret	4 soru
İşin Kendisi	5 soru	İlişkiler	4 soru
Terfi	4 soru	Çalışma Koşulları	7 soru

45 maddeden oluşan motivasyon ölçeğinde 13 madde olumsuz tutumu ifade etmektedir ve bu nedenle bu maddeler ters kodlanmıştır. Her bir faktöre ait maddelerin ortalamaları ve toplam puanları hesaplanarak katılımcıların motivasyon düzeyleri hesaplanmaya çalışılmıştır. Yüksek puanlar motivasyon düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği: Yapılan bu çalışmada, sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen 7'li likert tipinde ve 22 maddeden oluşan Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek orijinalinde *"(1) hiçbir zaman, (2) yılda birkaç kere, (3) ayda bir, (4) ayda birkaç kere, (5) haftada bir, (6) haftada birkaç kere, (7) her gün"* şeklinde olmak üzere 7'li Liker tipinde bir ölçektir. Ancak ölçek Ergin (1992) tarafından tekrar uyarlanarak *"(1) hiçbir zaman, (2) çok nadir, (3) bazen, (4) çoğu zaman ve (5) her zaman"* şeklinde 5'li Likert tipine çevrilmiştir. Yapılan bu çalışmada da her bir madde bu şekilde ölçülmüştür. 22 maddeden oluşan Tükenmişlik Ölçeği 9 maddeden oluşan duygusal tükenme, 5 maddeden oluşan duyarsızlaşma ve 8 maddeden oluşan azalan kişisel başarı olmak üzere 3 alt faktörden oluşmaktadır.

Tükenmişlik tek bir puanla ifade edilmemektedir; katılımcıların her bir alt faktöre göre aldıkları puanlar ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Katılımcıların tükenmişlik ölçeği alt boyutlarından *duygusal tükenme* faktöründen alacakları puan 9-45 aralığında; *duyarsızlaşma* faktöründen alacakları puan 5-25 aralığında ve *azalan kişisel başarı* faktöründen alacakları puan da 8-40 aralığında değişmektedir. Ölçekte duyarsızlaşma ve duygusal tükenme alt boyutlarında bulunan maddeler olumsuz, azalan kişisel başarı alt boyutunda bulunan maddeler ise olumlu ifadeleri içermektedir. Bu nedenle duyarsızlaşma ve duygusal tükenme alt boyutlarından alınan yüksek puanlar; azalan kişisel başarı alt boyutundan da alınan düşük puanlar çalışanların tükenmişliğini ifade etmektedir (Ergin, 1992). Dolayısıyla duyarsızlaşma ve duygusal tükenme alt boyutları ile azalan kişisel başarı alt boyutu arasında ters bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte azalan kişisel başarı alt boyutunda yer alan 4, 7, 9, 12, 17, 18, 19 ve 21 numaralı maddeler olumsuz sorular olduğu için bu maddeler ters kodlanmıştır.

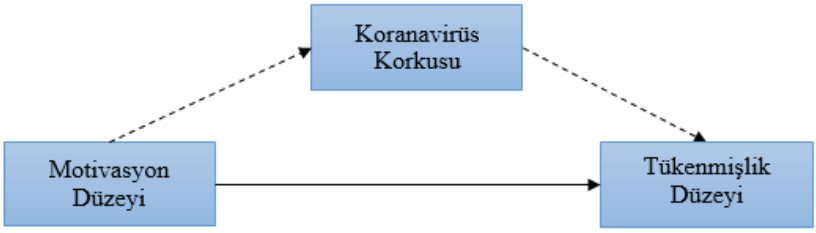
Koronavirüs-19 Fobisi Ölçeği (C19P-S): Yapılan bu çalışmada, sağlık çalışanlarının koronavirüs korku düzeylerini ölçmek amacıyla Arpacı ve diğ., (2020) tarafından geliştirilen ve (1) "Kesinlikle Katılmıyorum" ile (5) "Kesinlikle Katılıyorum" arasında değerlendirilen 5'li likert tipinde 20 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçek *psikolojik, somatik, sosyal* ve *ekonomik* olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Katılımcıların koronavirüs korku düzeyi toplam puanları 20-100 puan arasında değişmektedir ve alınan yüksek puanlar o kişide koronafobinin yüksek olduğunu ifade etmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Son birkaç yılda dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınının, çalışanların motivasyon düzeyleri üzerinde etkisinin olduğu ve ayrıca tükenmişlik düzeylerini de etkisi altına alabileceği düşünülmektedir Sağlık çalışanlarının motivasyon düzeyi ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin ve bu ilişkiden koranavirüs korkusunun aracılık rolü olup olmadığı araştırılarak bu ilişkilerin belirlenmesi, sağlık kurumlarında çalışanların bu kavramlara farkındalıklarına olumlu katkılar sağlaması öngörülmektedir. Bu doğrultuda bu araştırmanın amacı; sağlık çalışanlarının motivasyon düzeyi ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkide korona virüs korkusunun aracılık rolü olup olmadığını incelemektir. Çalışmanın yapıldığı dönem itibariyle Covid-19, motivasyon düzeyi ve tükenmişlik düzeyi kavramlarının birlikte incelendiği çalışmaya az rastlanılması çalışmanın sonucunda elde edilen bulguların alanyazına katkıda bulunacağı beklenmektedir.

4.1. Araştırmanın Kavramsal modeli

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden, deneysel olmayan araştırma kapsamında yer alan betimsel tarama (anket) deseni uygulanmıştır. Karagöz (2021), çalışmaların genel işlemsel yapısını göstermesi açısından modellerin önemine işaret ederek, modellerin yapısal tasarımlar olduğunu belirtmektedir. Yazar, kullanılan modellerin araştırmaların amacına göre farklıda olsa yine de her araştırmanın bir modeli olmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Araştırma kapsamında koronavirüs korkusu, motivasyon düzeyi ve tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Araştırmanın amacına istinaden (Sağlık çalışanlarının motivasyon düzeyi ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin ve bu ilişkiden koranavirüs korkusunun aracılık rolünün tespit edilmesidir) araştırma modeli aşağıdaki Şekil 1'de gösterildiği gibi biçimlendirilmiştir:

Şekil 1. Araştırmanın modeli

Şekil 1'de gösterilen motivasyon düzeyi değişkeni araştırma modelinin bağımsız değişkenidir. Koranavirüs korkusu değişkeni araştırma modelinin aracı değişkenidir. Tükenmişlik düzeyleri ise araştırma modelinin bağımlı değişkenidir.

Araştırma kapsamında koronavirüs korkusu, motivasyon düzeyi ve tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Şekil 1'de belirtilen modeli test etmek amacıyla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H_1: Motivasyon düzeyinin sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H_2: Motivasyon düzeyinin sağlık çalışanlarının koronavirüs korkusu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H_3: Sağlık çalışanlarının koronavirüs korkusu ile tükenmişlik düzeyi arasında pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır

H_4: Motivasyon düzeyinin sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyi üzerindeki etkisinde, koronavirüs korkusunun aracılık rolü vardır.

4.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmada Bolu ili hastanelerindeki çalışanlar araştırmanın evreni oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi için sağlık çalışanlarının iş yoğunlukları ve zaman kısıtları göz önüne alınarak kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bolu ilinde çalışmakta olan toplam 336 sağlık çalışanı örneklemi oluşturmaktadır.

4.3. Verilerin Analiz Yöntemi

Yapılan bu çalışmada sağlık çalışanlarının motivasyon düzeyi ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkide korona virüs korkusunun aracılık rolünü ölçmek amacıyla öncelikle Sosyal ve Beşerî Bilimler İçin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 24.03.2022 tarihinde izin alınmıştır. Daha sonra hazırlanan anket formu Bolu'daki hastanelerde görev yapan 336 sağlık çalışanına uygulanmış ve veri toplama işlemi tamamlanmıştır. Amaca uygun olarak toplanan veriler SPSS paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine göre ölçeklerden elde edilen ortalama puanları ve frekans değerleri incelenmiştir. Farklılık analizleri yapılmadan önce çarpıklık-basıklık katsayıları yardımıyla verilerin normallik varsayımını sağlayıp sağlamadığı incelenmiş ve her bir madde için çarpıklık-basıklık katsayısının ±2 aralığında olduğu görülmüştür. Basıklık ve çarpıklık katsayısının +2 ile -2 arasında olması verilerin normal dağılım gösterdiğini vurgulamaktadır (Pallant, 2001). Bu nedenle verilerin analizinde parametrik tekniklerden yararlanılmıştır. Sağlık çalışanlarının motivasyon düzeyi, tükenmişlik düzeyi ve koronavirüs korku düzeyi genelinden ve alt boyutlarından elde edilen ortalama

puanların demografik değişkenlere göre farklılığının incelenmesi amacıyla bağımsız örneklem t-testi ve ANOVA'dan faydalanılmıştır. Bununla birlikte motivasyon düzeyi ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkide korona virüs korkusunun aracılık rolünü incelemek amacıyla korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçların yorumlanmasında istatistiksel anlamlılık düzeyi 0.05 olarak kabul edilmiştir.

5. BULGULAR

Ana kütleden elde edilen ve geçerli olan 336 anket verisinin tümü analizlerde kullanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda anket katılımcılarının sosyo-demografik özellikleri, tamamlayıcı analizleri, faktör analizi, güvenilirlik analizleri ve korelasyon analizi ile aracılık analizi neticesinde elde edilmiş olan sonuçlara aşağıda yer verilmiştir.

5.1. Demografik Bilgiler

Araştırmanın anket çalışmasına katılım gösteren sağlık çalışanlarının sosyo-demografik özelliklerinden cinsiyet, öğrenim durumu, yaş grubu ve medeni durumu ve iş tecrübeleri gibi bilgiler incelenmiştir. Her bir değişkene ait frekans (sıklık) ve yüzde değerleri aşağıdaki gibi Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri

		N	%			N	%
Cinsiyetiniz	Erkek	113	33,6	Medeni Durum	Evli	260	77,4
	Kadın	223	66,4		Bekâr	76	22,6
Çalıştığınız Klinik	Acil Servis	59	17,6	İş Tecrübesi	0-5 Yıl	49	14,6
	Dâhili Birimler	61	18,2		6-11 Yıl	69	20,5
	Cerrahi Birimler	68	20,2		12-17 Yıl	113	33,6
	Yoğun Bakım	67	19,9		18-23 Yıl	63	18,8
	Laboratuvar	81	24,1		24 ve Üstü	42	12,5
Yaşınız	18-29 Arası yaş	46	13,7	Eğitim Düzeyi	Ortaokul	40	11,9
	30-41 Arası yaş	142	42,3		Lise	97	28,9
	42-53 Arası yaş	126	37,5		Lisans	169	50,3
	54-65 Arası yaş	22	6,5		Lisans Üstü	30	8,9
Gelir Algınız	Gelirim giderden daha az	209	62,2	Gelir Düzeyiniz	0-10000	175	52,1
	Gelirim giderime denk	85	25,3		10001-20000	117	34,8
	Gelirim giderimden fazla	42	12,5		20001 ve üzeri	44	13,1
Kurumdaki Pozisyonunuz	Memur/Sağlık Memuru	47	14,0	Çalıştığınız Kurum	Kamu	214	63,7
	Hemşire-Ebe	93	27,7		Özel sektör	122	36,3
	Sağlık Teknikeri	81	24,1	Toplam=336			
	Sürekli İşçi	115	34,2				

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik özellikleri inceleme sonucuna göre; %66,4 oranla katılımcıların çoğunu kadınlar oluştur-

maktadır. Toplam katılımcıların %77,4'ünün evli oldukları görülmektedir. Yine katılımcıların yaklaşık % 80 oranla orta yaş grubu olarak nitelendirilen 30-41 ve 42-53 arası yaş grubunda oldukları saptanmıştır. Gelir düzeyleri incelendiğinde %52 ile 10000 TL ve altı grupta toplandığı ve aşamalı olarak azaldığı saptanmıştır ve katılımcıların büyük çoğunluğu (%62,2) gelirlerinin giderlerinden daha az olduğunu belirtmişlerdir. Eğitim düzeyleri incelendiğinde yarısından fazlasının lisans düzeyinde eğitime sahip olduğu (%50,3); sonrasında ise lise, ortaokul ve lisansüstünün geldiği görülmektedir. Yine katılımcıların çoğunu (%33,6)'luk oranla 12-17 yıl arası iş tecrübesine sahip (%63,7) kamuda çalışanlar oluşturmaktadır. Bunlar ise (%34,2) çoğunluğu sürekli işçi olmak üzere hemşire-ebe, sağlık teknisyenleri ve sağlık memurlarından oluşmaktadır. Çalışılan birim olarak birbirlerine yakın oranlarda başta laboratuvar olmak üzere cerrahi birimler, yoğun bakım, dâhili birimler ve en az da acil servis çalışanlarından oluşmaktadır.

5.2. Değişkenlerin Demografik Değişkenlere Göre Farklılığının İncelenmesi

Araştırmaya katılan bireylerin çalışmada kullanılan motivasyon düzeyi, tükenmişlik düzeyi ve koronavirüs korkusu değişkenlerinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. p-değeri 0,05'ten küçük çıkan değişkenler bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu ifade edilmektedir.

Tablo 3. Demografik değişkenlere göre farklılık tablosu

Demografik değişkenler		Motivasyon Düzeyi	Tükenmişlik Düzeyi	Koronavirüs Korkusu
Cinsiyet	Erkek	3,43	3,04	2,37
	Kadın	3,28	3,17	2,52
Sig. (p değeri)		0,031	0,086	0,196
Yaş	18-29 arası yaş	3,06	3,30	2,34
	30-41 arası yaş	3,45	3,15	2,52
	42-53 arası yaş	3,27	3,06	2,39
	54-65 arası yaş	3,54	3,09	2,94
Sig. (p değeri)		0,000	0,176	0,082
Medeni Durum	Evli	3,36	3,13	2,46
	Bekâr	3,21	3,12	2,47
Sig. (p değeri)		0,057	0,884	0,943
Gelir Düzeyi	0-10000 TL	3,36	3,09	2,57
	10001-20000 TL	3,21	3,16	2,35
	20000 TL ve üzeri	3,53	3,20	2,36
Sig. (p değeri)		0,007	0,483	0,131

Çalıştığınız Klinik	Acil Servis	3,24	3,41	2,37
	Dâhili Birimler	3,37	3,09	2,49
	Cerrahi Birimler	3,41	3,10	2,62
	Yoğun Bakım	3,11	3,18	2,47
	Laboratuvar	3,48	2,93	2,39
Sig. (p değeri)		0,002	0,001	0,626
Eğitim Düzeyi	Ortaokul	3,41	2,93	2,48
	Lise	3,41	3,04	2,58
	Lisans	3,25	3,21	2,48
	Lisans Üstü	3,39	3,21	2,04
Sig. (p değeri)		0,133	0,035	0,082
İş Tecrübesi	0-5 Yıl	3,24	3,12	2,14
	6-11 Yıl	3,31	3,10	2,54
	12-17 Yıl	3,38	3,19	2,59
	18-23 Yıl	3,26	3,07	2,37
	24 ve Üstü	3,30	3,11	2,053
Sig. (p değeri)		0,731	0,828	0,099
Gelir Algınız	Gelirim giderden daha az	3,23	3,14	2,52
	Gelirim giderime denk	3,49	3,09	2,26
	Gelirim giderimden fazla	3,51	3,14	2,64
Sig. (p değeri)		0,000	0,810	0,072
Kurumdaki Pozisyonunuz	Memur/Sağlık Memuru	3,38	3,19	2,38
	Hemşire-Ebe	3,03	3,29	2,36
	Sağlık Teknikeri	3,44	2,99	2,48
	Sürekli İşçi	3,47	3,06	2,58
Sig. (p değeri)		0,000	0,013	0,439
Çalıştığınız Kurum	Kamu	3,32	3,13	2,46
	Özel sektör	3,34	3,13	2,48
Sig. (p değeri)		0,852	0,941	0,840

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde farklılıkların olduğu değişkenlerden p-değeri 0,05'ten küçük çıkanların istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmış; ikiden fazla kategoriye sahip değişkenler için post-hoc çoklu karşılaştırma yapılmış ve Tablo 3 üzerinde oklarla belirtilmiştir.

Erkeklerin motivasyon düzeylerinin kadınlarınkinden yüksek olduğu ve bu sonucun da istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Tükenmişlik ve koronavirüs korku düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların yaşlarına göre farklılık incelendiğinde sadece koronavirüs korkusunda anlamlı bir farklılık çıkmış; 54-65 arası yaştaki yaşlı bireylerin koronavirüs korku düzeyleri en yüksek, 18-29 arası yaştaki genç bireylerin ise en düşük çıkmıştır.

20 bin TL ve üzeri geliri olan çalışanların motivasyon düzeyi diğer çalışanlarınkinden anlamlı bir şekilde yüksek çıkmıştır. Ancak tükenmişlik ve koronavirüs korku düzeylerinin gelir düzeyine göre farklılaşmadığı görülmüştür. Ayrıca laboratuvarda ve cerrahi birimlerde çalışan sağlıkçıların motivasyon düzeyleri yoğun bakımda çalışanlardan yüksek çıkmıştır. Aynı zamanda acil serviste görev yapan sağlık çalışanlarının tü-

kenmişlik düzeylerinin laboratuvarda çalışanlardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte lisans ve lisansüstü mezunların tükenmişlik düzeyleri ortaokul mezunlarına göre anlamlı bir şekilde daha yüksek çıkmıştır. Motivasyon ve koronavirüs korku düzeylerinin eğitim düzeyine göre farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Gelirinin giderine denk olduğunu söyleyen bireyler ile gelirinin giderinden fazla olduğunu ifade eden bireylerin motivasyon düzeyleri gelirinin giderinden az olduğunu belirten bireylerden yüksek çıkmıştır. Ancak tükenmişlik ve koronavirüs korku düzeylerinin gelir düzeyine göre farklılaşmadığı görülmüştür. Ayrıca kurumdaki çalışanlar arasından motivasyon düzeyi en düşük olan sağlık çalışanlarının hemşireler/ebeler olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda tükenmişlik düzeyi en yüksek olan çalışanların hemşireler/ebeler; en düşük olanın da sağlık teknikerleri olduğu ortaya çıkmıştır.

Motivasyon, tükenmişlik ve koronavirüs korku düzeylerinin medeni durum, iş tecrübesi ve çalışılan kurum değişkenlerine göre istatiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermedikleri tespit edilmiştir.

5.3. Faktör Analizi Sonuçları

Bu başlık altında çalışmanın ana değişkenleri olan motivasyon düzeyi, aracı değişken olarak koronavirüs korkusu ve bağımlı değişken tükenmişlik düzeyine yönelik doğrulayıcı faktör analizi sonuçları paylaşılmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizlerinde hangi uyum indekslerinin kullanılacağı ve kabul edilebilir ve iyi uyum kriterlerini sağlaması için gereken aralıklar tablolarda birlikte gösterilmiştir. Değişkenlerin analizlerinin yorumlanmasında bu kriterler esas alınacaktır.

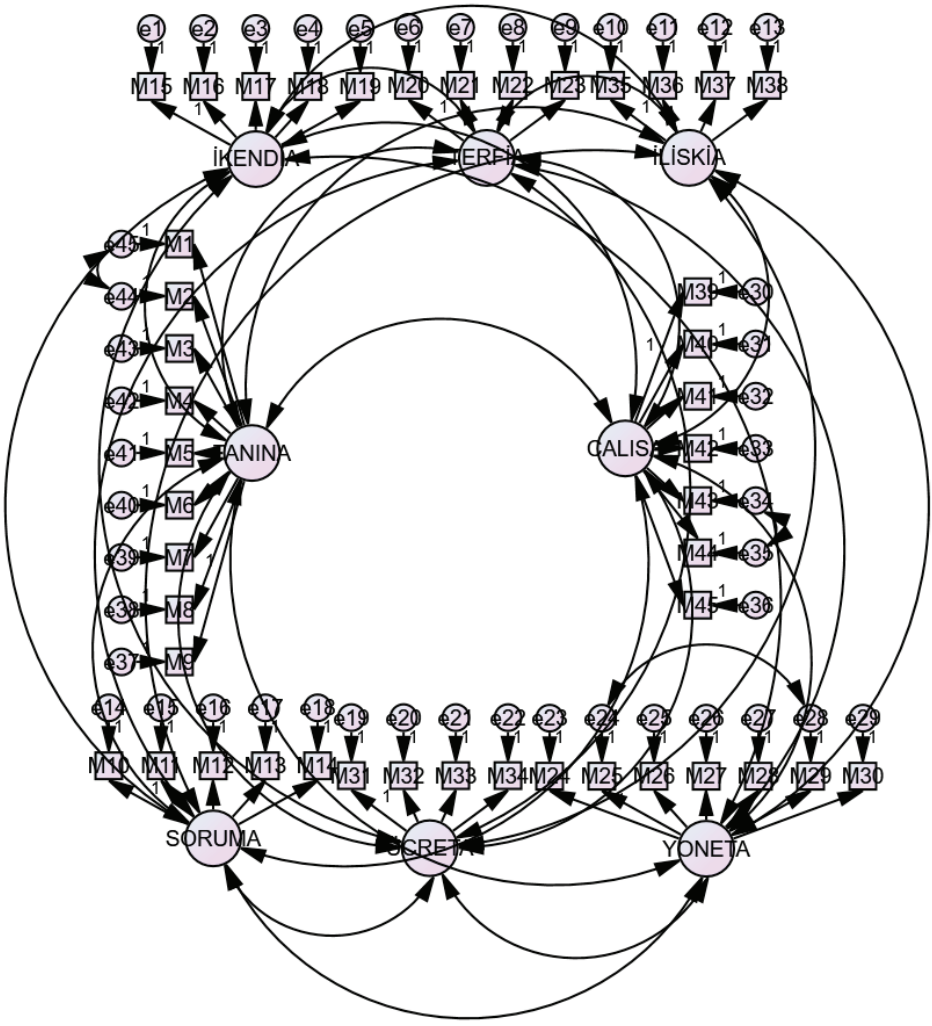
5.3.1. Motivasyon Düzeyi Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Motivasyon düzeyi ölçeğine doğrulayıcı faktör analizi yapılabilmesi için ön koşulları sağlamasına dikkat edilmiştir. İnceleme sonucunda motivasyon düzeyi ölçeğinde herhangi bir kayıp veriye rastlanmamıştır. Koşullardan ikincisinde veri setinde motivasyon düzeyi ölçeğine ait ifadelerin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık ve basıklık değerleri kapsamında yorumlanmıştır. Aşağıda Tablo 4'de motivasyon düzeyi ölçeğine ait basıklık ve çarpıklık değerleri paylaşılmaktadır.

Tablo 4. Motivasyon düzeyi ölçeği çarpıklık ve basıklık değerleri

Madde	Çarpıklık (skewness)	Basıklık (kurtosis)	Madde	Çarpıklık (skewness)	Basıklık (kurtosis)
MT 1	-1,076	.596	MT 24	-.680	-.521
MT 2	-1,082	.441	MT 25	-.498	-.731
MT 3	-,089	-.882	MT 26	-.225	-.861
MT 4	-1,302	1.146	MT 27	-.107	-.944
MT 5	-,532	-.666	MT 28	-.596	-.801
MT 6	-,777	-.192	MT 29	-.004	-1.032
MT 7	-,293	-.957	MT 30	-.232	-1.215
MT 8	-,706	-.517	MT 31	.829	-.357
MT 9	-,725	-.431	MT 32	.578	-.722
MT 10	-746	.229	MT 33	.403	-.936
MT 11	-653	-.549	MT 34	.384	-.731
MT 12	-243	-1.016	MT 35	-.099	-.737
MT 13	-213	-1.120	MT 36	-.240	-.711
MT 14	-123	-1.131	MT 37	.013	-.638
MT 15	-337	--.691	MT 38	.616	-.581
MT 16	-303	-.868	MT 39	-.593	-.610
MT 17	-079	-1.085	MT 40	-.585	-.933
MT 18	-851	-.107	MT 41	-.507	-.416
MT 19	-392	-.784	MT 42	-.454	-.387
MT 20	-355	-1.122	MT 43	-.831	.101
MT 21	-282	-.943	MT 44	-.661	-.354
MT 22	-542	-1.238	MT 45	-.509	-.454
MT 23	-817	-.521			

Tabloya göre motivasyon düzeyi ölçeğine ait ifadelerin belirtilen basıklık ve çarpıklık değerleri aralığında olması sebebiyle verinin normal dağılım koşullarına uygun olduğu tespit edilmiştir. Ön koşulların sağlanması sonucunda yapılan doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen uyum iyiliği değerleri x^2/df =2.900, NFI = .720, TLI = .779, CFI = .796, RMSEA = .075, GFI = .742, PGFI = .658, RMR = .174 şeklindedir. Değerlerden bazılarının tabloda gösterilen kabul edilebilir düzeyde olmadığı görülmüştür.

Şekil 2. Motivasyon düzeyi DFA modeli

Uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir aralığa girmemesi nedeniyle ifadeler arası kovaryans seçenekleri incelenmiş olup 1. ve 2. maddelere, 25. ve 29. maddelere ve 43. ve 44. maddelere ait hata terimleri arasında kovaryans ataması yapılmıştır. Atamalar aynı boyuttaki ifadelerin hata terimleri arasında yapıldığından istatiksel ve teorik olarak herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Modelin şekilsel olarak son hali yukarıda sunulmuştur.

Tablo 5. Uyum iyiliği değerleri

Model Uyum Kriteri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	İlk Model	Modifikasyon Sonrası Model
X^2/df	$X^2/df \leq 3$	$X^2/df \leq 5$	5.668	2.768
NFI	.95≤ NFI≤ 1	.90≤ NFI≤ .95	.966	.734
TLI	.95≤ TLI≤ 1	.90≤ TLI≤ .95	.962	.795
CFI	.95≤ CFI≤ 1	.90≤ CFI≤ .95	.972	.810
RMSA	0<RMSEA≤.05	.05<RMSEA≤.08	.97	.073
GFI	.90≤ GFI≤ 1	.85≤ GFI≤ .90	.936	.756
PGFI	1' e Yakın	En alt sınır .50	.561	.668
RMR	0≤ RMR≤ .05	0≤ RMR≤ 0.08	.44	.173

Uyum iyiliği değerleri ve ilk modelde elde edilen uyum iyiliği değerlerinin tablolaştırılmış hali Tablo 5'de gösterilmektedir. Yapılan düzenlemeler sonucu uyum iyiliği değerlerinden; PGFI, RMSEA ve değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu ve x^2/df, uyum iyiliği değerinin ise iyi uyum gösterdiği fakat NFI, GFI, TLI, CFI, RMR değerlerinin belirlenen aralıklar dışında kaldığı tespit edilmiştir.

5.3.2. Tükenmişlik Düzeyi Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

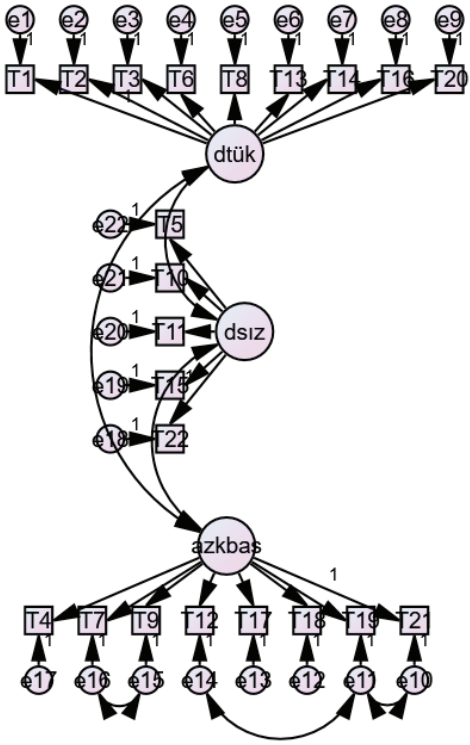
Tükenmişlik düzeyi ölçeğine doğrulayıcı faktör analizi yapılabilmesi için ön koşulları sağlamasına dikkat edilmiştir. İnceleme sonucunda tükenmişlik düzeyi ölçeğinde herhangi bir kayıp veriye rastlanmamıştır. Koşullardan ikincisinde veri setinde tükenmişlik düzeyi ölçeğine ait ifadelerin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık ve basıklık değerleri kapsamında yorumlanmıştır. Aşağıda Tablo 6'da tükenmişlik düzeyi ölçeğine ait basıklık ve çarpıklık değerleri paylaşılmaktadır.

Tablo 6. Tükenmişlik düzeyi ölçeği çarpıklık ve basıklık değerleri

Madde	Çarpıklık (skewness)	Basıklık (kurtosis)	Madde	Çarpıklık (skewness)	Basıklık (kurtosis)
TK 1	-.031	-1.233	TK 12	-.630	-.018
TK 2	- .280	-1.096	TK 13	.078	-.883
TK 3	.124	-1.186	TK 14	-.488	-.640
TK 4	-.556	-.135	TK 15	1.191	.473
TK 5	. 787	-.642	TK 16	.166	-.991
TK 6	-.044	-.967	TK 17	-.452	-.307
TK 7	-1.055	-.765	TK 18	-.184	-. 378
TK 8	-.148	-1.136	TK 19	-.438	-.626
TK 9	-1.220	-.873	TK 20	. 474	-.999
TK 10	-.439	-.924	TK 21	-.541	.111
TK 11	-227	-1.138	TK 22	. 556	-.947

Tabloya göre tükenmişlik düzeyi ölçeğine ait ifadelerin belirtilen basıklık ve çarpıklık değerleri aralığında olması sebebiyle verinin normal

dağılım koşullarına uygun olduğu tespit edilmiştir. Ön koşulların sağlanması sonucunda yapılan doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen uyum iyiliği değerleri x^2/df =2.437, NFI = .309, TLI = .330, CFI = .402, RMSEA = .065, GFI = .864, PGFI = .703, RMR = .213 şeklindedir. Değerlerden bazılarının tabloda gösterilen kabul edilebilir düzeyde olmadığı görülmüştür.

Şekil 3. Motivasyon düzeyi DFA modeli

Uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir aralığa girmemesi nedeniyle ifadeler arası kovaryans seçenekleri incelenmiş olup 7. ve 9. maddelere, 19. ve 21. maddelere ve 12. ve 19. maddelere ait hata terimleri arasında kovaryans ataması yapılmıştır. Atamalar aynı boyuttaki ifadelerin hata terimleri arasında yapıldığından istatiksel ve teorik olarak herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Modelin şekilsel olarak son hali yukarıda sunulmuştur. Uyum iyiliği değerleri ve ilk modelde elde edilen uyum iyiliği değerlerinin tablolaştırılmış hali aşağıda Tablo 7'de gösterilmektedir. Yapılan düzenlemeler sonucu uyum iyiliği değerlerinden; PGFI, RMSEA değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu ve x^2/df, uyum iyiliği değe-

rinin ise iyi uyum gösterdiği fakat NFI, GFI, TLI, CFI, RMR değerlerinin belirlenen aralıklar dışında kaldığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Uyum iyiliği değerleri

Model Uyum Kriteri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	İlk Model	Modifikasyon Sonrası Model
X^2/df	$X^2/df \leq 3$	$X^2/df \leq 5$	2.437	2.359
NFI	.95≤ NFI≤ 1	.90≤ NFI≤ .95	. 309	.340
TLI	.95≤ TLI≤ 1	.90≤ TLI≤ .95	.330	.366
CFI	.95≤ CFI≤ 1	.90≤ CFI≤ .95	.402	.443
RMSA	0<RMSEA≤.05	.05<RMSEA≤.08	.065	.064
GFI	.90≤ GFI≤ 1	.85≤ GFI≤ .90	. 864	.870
PGFI	1’ e Yakın	En alt sınır .50	.703	.698
RMR	0≤ RMR≤ .05	0≤ RMR≤ 0.08	.213	.211

1.1.3. Koronavirüs Korkusu Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

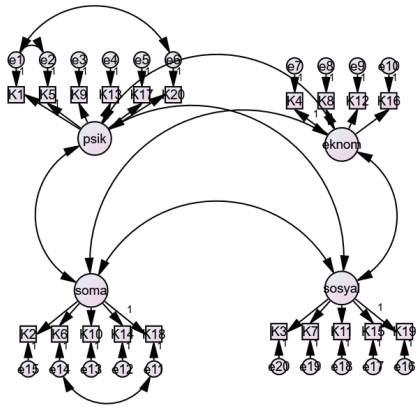
Koronavirüs korkusu ölçeğine doğrulayıcı faktör analizi yapılabilmesi için ön koşulları sağlamasına dikkat edilmiştir. İnceleme sonucunda koronavirüs korkusu ölçeğinde herhangi bir kayıp veriye rastlanmamıştır. Koşullardan ikincisinde veri setinde koronavirüs korkusu ölçeğine ait ifadelerin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık ve basıklık değerleri kapsamında yorumlanmıştır. Aşağıda Tablo 8’de koronavirüs korkusu ölçeğine ait basıklık ve çarpıklık değerleri paylaşılmaktadır.

Tablo 8. Koronavirüs korkusu ölçeği çarpıklık ve basıklık değerleri

Madde	Çarpıklık (skewness)	Basıklık (kurtosis)	Madde	Çarpıklık (skewness)	Basıklık (kurtosis)
TK 1	-.031	-1.233	TK 11	-.630	-.018
TK 2	- .280	-1.096	TK 12	.078	-.883
TK 3	.124	-1.186	TK 13	-.488	-.640
TK 4	-.556	-.135	TK 14	1.191	.473
TK 5	. 787	-.642	TK 15	.166	-.991
TK 6	-.044	-.967	TK 16	-.452	-.307
TK 7	-1.055	-.765	TK 17	-.184	-. 378
TK 8	-.148	-1.136	TK 18	-.438	-.626
TK 9	-1.220	-.873	TK 19	. 474	-.999
TK 10	-.439	-.924	TK 20	-.541	.111

Tabloya göre tükenmişlik düzeyi ölçeğine ait ifadelerin belirtilen basıklık ve çarpıklık değerleri aralığında olması sebebiyle verinin normal dağılım koşullarına uygun olduğu tespit edilmiştir. Ön koşulların sağlanması

sonucunda yapılan doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen uyum iyiliği değerleri x^2/df =2.563, NFI = .362, TLI = .366, CFI = .453, RMSEA = .068, GFI = .875, PGFI = .683, RMR = .140 şeklindedir. Değerlerden bazılarının tabloda gösterilen kabul edilebilir düzeyde olmadığı görülmüştür.

Şekil 4. Koronavirüs korkusu DFA modeli

Uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir aralığa girmemesi nedeniyle ifadeler arası kovaryans seçenekleri incelenmiş olup 1. ve 20. maddelere, 6. ve 18. maddelere ve 1. ve 5. maddelere ait hata terimleri arasında kovaryans ataması yapılmıştır. Atamalar aynı boyuttaki ifadelerin hata terimleri arasında yapıldığından istatiksel ve teorik olarak herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Modelin şekilsel olarak son hali yukarıda sunulmuştur. Uyum iyiliği değerleri ve ilk modelde elde edilen uyum iyiliği değerlerinin tablolaştırılmış hali aşağıda Tablo 9'da gösterilmektedir. Yapılan düzenlemeler sonucu uyum iyiliği değerlerinden; PGFI, RMSEA değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu ve x^2/df, uyum iyiliği değerinin ise iyi uyum gösterdiği fakat NFI, GFI, TLI, CFI, RMR değerlerinin belirlenen aralıklar dışında kaldığı tespit edilmiştir.

Tablo 9. Uyum iyiliği değerleri

Model Uyum Kriteri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	İlk Model	Modifikasyon Sonrası Model
X^2/df	X^2/df≤ 3	X^2/df≤ 5	2.563	2.520
NFI	.95≤ NFI≤ 1	.90≤ NFI≤ .95	. 362	.384
TLI	.95≤ TLI≤ 1	.90≤ TLI≤ .95	.366	.384
CFI	.95≤ CFI≤ 1	.90≤ CFI≤ .95	.453	.478
RMSA	0<RMSEA≤.05	.05<RMSEA≤.08	.068	.067
GFI	.90≤ GFI≤ 1	.85≤ GFI≤ .90	. 875	.879
PGFI	1' e Yakın	En alt sınır .50	.683	.674
RMR	0≤ RMR≤ .05	0≤ RMR≤ 0.08	.140	.135

1.3. Korelasyon Analizi Sonuçları

İki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü ölçmek için yararlanılan korelasyon katsayısı 'r' değişeni ile değişme oranı arttıkça güçlü ilişki olduğunu göstermektedir. İlişki gücü yükseldikçe korelasyon katsayısı da büyük çıkmaktadır (Büyüköztürk vd. 2015).

Korelasyonu gösteren güç aralıkları hakkında

(,00 -,30) zayıf düzeyde

(,40 -,60) orta düzeyde

(,70 ve üzeri) güçlü bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir.

Tablo 10. Pearson türü korelasyon tablosu

		Motivasyon Düzeyi	Tükenmişlik Düzeyi	Koranavirüs Korkusu
Motivasyon Düzeyi	Korelasyon Katsayısı	1	,051	,065
	p-değeri (sig.)		,353	,237
Tükenmişlik Düzeyi	Korelasyon Katsayısı	,051	1	,396**
	p-değeri (sig.)	,353		,000
Koranavirüs Korkusu	Korelasyon Katsayısı	,065	,396**	1
	p-değeri (sig.)	,237	,000	

**. Korelasyon katsayısı 0.01 önem derecesinde anlamlı (çift kuyruk testi).

r: Korelasyon Katsayısı

Tablo 10'da değişkenler arası korelasyon analizinin bulguları gösterilmiştir. Tablo 10'un incelemesi yapıldığında koronavirüs korkusu değişkeni ile tükenmişlik düzeyi arasında pozitif ve orta düzeye yakın bir ilişki ($r=0,396$, $p<0,01$) bulunmuştur. Diğer değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

1.4. Aracılık Analizi sonuçları

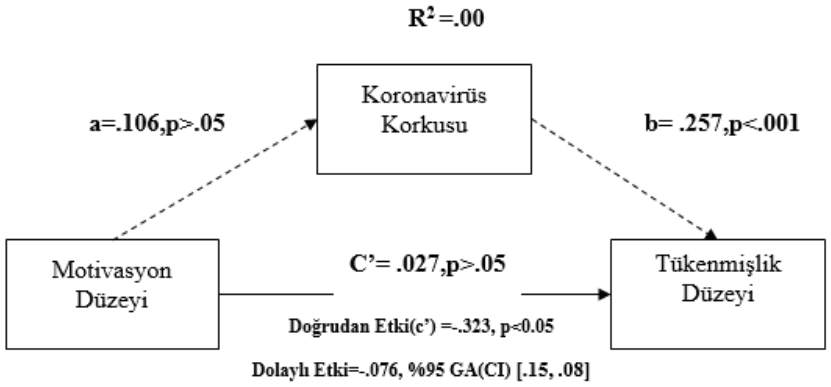
Bu bölümde araştırmadaki hipotezleri test etmek adına yapılan regresyon analizleri ve aracılık etkisini test etmek için bootsrap yöntemine dayalı onu esas alan regresyon analizlerine yer verilmiştir.

Çalışmanın sonucunda elde edilen verilere göre çalışanların motivasyon düzeyi ve tükenmişlik düzeyi arasında koronavirüs korkusunun aracılık etkisinin anlamlılığını test etmek amacıyla boostrap yöntemi Hayes (2018) tarafından geliştirilen Process makro kullanılarak yapılmıştır.

5.5.1. Motivasyon Düzeyi İle Tükenmişlik Düzeyi Arasındaki İlişkide Koronavirüs Korkusunun Aracılık Rolünü Tespit Etmeye Yönelik Analizler

Araştırma modelinde gösterilen ve açıklanan hipotezi test etmek adı-

na yöntem kısmında yer alan aracılık etkisini test etmeye yönelik adımlar takip edilmiştir. Buna göre öncelikli olarak motivasyon düzeyi ile tükenmişlik düzeyi arasındaki koronavirüs korkusu aracılık ilişkilerine yönelik hipotezden başlanılmıştır.

Şekil 5. Motivasyon düzeyi ile tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişkide koronavirüs korkusunun aracılık rolü

Motivasyon düzeyinin tükenmişlik düzeyi boyutunu anlamlı düzeyde etkilemediği görülmektedir (β = .027, GA [-.07, .13], t=0.50, p >0,001). Motivasyon düzeyinin koronavirüs korkusu değişkenini de etkilemediği görülmektedir (β = .106, GA [-.07, .28], t=1.18, p >0,001). Ancak koronavirüs aracı değişkeninin tükenmişlik düzeyi değişkenini olumlu yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği ortaya çıkmıştır (β = .257, GA [.19, .32], t=-7.8145, p <0,001). Sonuç olarak motivasyon düzeyinin tükenmişlik düzeyi boyutu üzerinde etkisinin anlamlı olmadığı ve koronavirüs korkusunun bu etkiye aracılık etmediği görülmektedir. Zira elde edilen güven aralıklarında 0 değeri yer almaktadır. Bu sonuçlara göre araştırmanın sadece H_3 hipotezi desteklenmiştir.

Netice olarak:

"H_1: Motivasyon düzeyinin sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır." kabul edilmemektedir.

"H_2: Motivasyon düzeyinin sağlık çalışanlarının koronavirüs korkusu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır." kabul edilmemektedir.

"H_3: Sağlık çalışanlarının koronavirüs korkusu ile tükenmişlik düzeyi arasında pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır" sadece bu hipotez kabul edilmektedir.

"H_4: Motivasyon düzeyinin sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyi üzerindeki etkisinde, koronavirüs korkusunun aracılık rolü vardır." kabul edilmemektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

2019 yılında Çin'de ortaya çıkan ve Mart 2020 itibariyle de ülkemizde görülmeye başlanan koronavirüs, hiç şüphesiz uzun yıllar atılamayacak travmatik etkilere sahip bir virüs türü olarak tarihe geçmiştir. Hem fiziki hem de zihni olarak yıkıcı etkiye sahip bu virüs türü çıktığı günden itibaren hem hastalarda hem de sağlık çalışanlarında benzeri yakın zamanda görülmemiş bir korku ve endişeye sebep vermiştir. Bu korku ve endişe beraberinde kaygı, stres, tükenmişlik vb. birçok psikolojik rahatsızlıkları da getirmiş, art arda yaşanan ölümler ve günlük vaka sayılarındaki astronomik miktarlar bu etkileri daha da yükseltmiştir.

Sağlık çalışanlarının bir halk kahramanı gibi koronavirüs sürecinde göstermiş oldukları gayret ve sergilemiş oldukları fedakârlık, sürecin hızlı atlatılmasında öncü rol oynamıştır. 2022'nin son çeyreğine geldiğimiz şu günlerde artık günlük vaka ve ölüm istatistiklerinin gündemimizde olmamasında bu etkinin rolü büyüktür. Ancak yaklaşık 2 yıl süren pandemi süreci insanların genelinde olduğu gibi sağlık çalışanlarının özelinde birçok etki bırakıp gitmiştir.

Sağlık çalışanlarının koronavirüs korku düzeyleri, tükenmişlik düzeyleri ve motivasyon düzeyleri bu süreçte merak edilmiş, bu değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkileri araştırma konusu olmuştur. Bu nedenle yapılan bu çalışmada Bolu'da bulunan sağlık çalışanlarının öncelikle motivasyon, tükenmişlik ve koronavirüs düzeyleri tespit edilmiş ve demografik özelliklere göre farklılıkları incelenmiş; daha sonra birbirleri arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Çalışmaya çoğunluğunu kamu hastanelerinde farklı pozisyonlarda ve kliniklerde çalışan, orta yaşlı, lisans mezunu ve iş tecrübesine sahip evli kadınlar katılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre erkeklerin motivasyon düzeylerinin kadınlarınkinden yüksek olduğu; ancak tükenmişlik ve koronavirüs korku düzeylerinde herhangi bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Araştırmacılar, erkekler için COVID ile ilişkili hastaneye yatış ve ölüm oranlarının kadınlara göre daha yüksek olduğunu bildirmiştir (Richardson ve ark., 2020). Bununla birlikte Amerikan Psikiyatri Birliği, (2013) kadınların korku veya fobiden erkeklere göre iki kat daha fazla etkilendiklerini ifade etmektedir. Haktanır ve diğ. (2022) yapmış oldukları çalışmada kadınların koronavirüs korku düzeyini erkeklerden önemli ölçüde daha yüksek bulmuşlardır. Ahorsu ve diğ., (2020)'nin yapmış oldukları çalışmaya göre koronavirüs korkusu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Dattel ve Neimeyer (1990) farklı ırklardan gelen kadınların erkeklerden önemli öl-

çüde daha yüksek ölüm kaygısı/korku sergilediklerini öne sürmüşlerdir.

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarından yaşı büyük olanların koronavirüs korku düzeyleri genç olanlardan oldukça yüksek çıkmıştır. Pandemi sürecinde yaşın virüsün etkisini daha fazla hissettirmesi noktasında bir risk faktörü olduğu sürekli dile getirilmiş ve yapılan akademik ve klinik çalışmalar bu iddiayı doğrulamıştır. Hastalığın bulaşma riski tüm yaş gruplarında benzer olsa da semptomların şiddeti ve öldürücü etkisi yaşa ve bağışıklık sistemine göre değişmektedir (Li ve diğ., 2020). Artan yaşla birlikte hem anatomik hem de fizyolojik doğal savunma sistemlerinin ve patojen mikroorganizmalara karşı bağışıklık sisteminin zayıflaması nedeniyle COVID-19 vakaları yaşlı erişkinlerde daha sık görülmektedir (Işık, 2020; Liu ve diğ., 2020). COVID-19 ile ilişkili ölüm oranları "20 yaşından büyük her 10 yıllık yaş aralığında" artmaktadır (New York City Department of Health and Mental Hygiene, 2020; Richardson ve diğ., 2020). Aynı zamanda DSÖ, 50 yaş ve üstü bireylerin, diğer yaş gruplarındakilere göre koronavirüs ile ilişkili ölüm için daha yüksek risk altında olduğunu bildirmiştir. Spesifik olarak, koronavirüse bağlı ölüm, 60 yaş ve üstü bireylerde daha yaygındır (Ahorsu ve diğ., 2020). Buna karşın Neimeyer'in (1985) yapmış olduğu çalışmaya göre yaşlı bireylerin ölüm konusunda diğerlerinden daha fazla endişe duymadıkları ifade edilmiştir. Benzer şekilde Feifel ve Branscomb'un (1973) çalışması, yaşlı bireylerin genç akranlarına göre daha düşük düzeyde ölüm korkusu bildirdiklerini ileri sürmüştür.

Ek olarak, kronik bir tıbbi durumu (örn. diyabet, akciğer hastalığı, kanser, kalp hastalığı) olan kişiler arasındaki COVID-19 ölüm oranları, altta yatan bir hastalığı olmayan bireylere kıyasla çok daha yüksektir (New York Şehri Sağlık ve Zihinsel Hijyen Departmanı, 2020). Kronik hastalığı olan bireyler arasında hastaneye yatış ve komorbidite oranlarının çok daha yüksek olduğuna dair açık kanıtlar nedeniyle kronik rahatsızlığı olanlarda COVID-19 korkusunun daha yüksek olduğu varsayılmaktadır (Haktanır ve diğ., 2022). Potansiyel olarak daha bilinçli veri, rapor ve haber tüketicileri olarak, daha yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin, daha düşük eğitim düzeyine sahip olanlardan daha düşük koronavirüs ile ilgili korku yaşayabileceği varsayılmaktadır (Haktanır ve diğ., 2022).

Geliri yüksek olan sağlık çalışanlarının her ne kadar motivasyon düzeyleri diğerlerinden oldukça yüksek çıkmış olsa da tükenmişlik ve koronavirüs korku düzeyleri farklılık göstermemiştir. Çünkü ücretlendirme gerçekten bir motivasyon aracıdır ancak korku düzeyine ve tükenmişlik hissine pek etkisi bulunmamaktadır. Ayrıca laboratuvarda ve cerrahi birimlerde çalışan sağlıkçıların motivasyon düzeyleri yoğun bakımda çalışanlardan yüksek çıkmıştır. Özellikle pandemi döneminde yoğun bakım ünitelerinin kapasitesinin üzerinde çalışması ve diğer kliniklerin mümkün olduğunca faaliyetlerini askıya almış olmaları ortaya çıkan bu sonuca etki etmiştir.

Aynı zamanda acil serviste görev yapan sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin laboratuvarda çalışanlardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Acil servisin kalabalık ve yoğun temposu; buna karşın laboratuvarların sakin çalışma ortamı böyle bir sonucun çıkmasının sebeplerindendir. Bununla birlikte lisans ve lisansüstü mezunların tükenmişlik düzeyleri ortaokul mezunlarına göre anlamlı bir şekilde daha yüksek çıkmıştır.

Kurumdaki çalışanlar arasından motivasyon düzeyi en düşük, tükenmişlik düzeyi de en yüksek olan sağlık çalışanlarının hemşireler/ebeler olduğu belirlenmiştir. Hastanelerin ve hastaların yükünü çekme konusunda en az doktorlar kadar emekleri olan hemşirelerin/ebelerin içerisinde bulunmuş oldukları bu yoğun çalışma ortamı onların motivasyonlarını düşürmekte, tükenmişlik düzeylerini de yükseltmektedir. Buna karşın tükenmişlik düzeyi en düşük olan sağlık çalışanlarının sağlık teknikerleri olduğu ortaya çıkmıştır. Genellikle yardımcı eleman olarak çalışmaları ve sorumluluk düzeylerinin düşük olması, onların tükenmişlik hissine çok kapılmamalarını sağlamaktadır.

Motivasyon, tükenmişlik ve koronavirüs korku düzeylerinin medeni durum, iş tecrübesi ve çalışılan kurum değişkenlerine göre istatiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermedikleri tespit edilmiştir.

Motivasyon, tükenmişlik ve koronavirüs korku düzeylerinin birbirleriyle olan ilişkileri incelendiğinde sadece koronavirüs korku düzeyi ile tükenmişlik düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre sağlık çalışanlarının koronavirüs korkusu artıkça tükenmişlik düzeyleri de artmaktadır. Bununla birlikte motivasyonun tükenmişlik düzeyine ve kronavirüs korkusuna etki etmediği; motivasyonun tükenmişlik düzeyi üzerindeki etkisinde koronavirüs korkusunun aracılık etmediği ortaya çıkmıştır.

Salgın döneminde yaşanan yoğunluk ve bunun getirdiği yorgunluk ile zaman kısıtları araştırmadaki temel kısıtlardan birincisidir. Araştırmanın sadece Bolu ilindeki sağlık personeline ve personelin de sadece bir kısmına yapılmış olması diğer bir kısıt olarak ifade edilebilir. Araştırmada elde edilen bulguların sağlık çalışanlarının verdiği cevaplar ile sınırlı olması başka bir kısıt olarak görülebilir. Yine diğer bir kısıt olarak da verilerin anket formu ile toplanması sebebiyle ortak metod varyansından etkilenmesi olasıdır. Tüm bu sebeplere rağmen toplanan verilerin konunun önemini açıklama noktasında değerli olduğu ve çalışmayı ayrıcalıklı kıldığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ahorsu, D.K., Lin, C.Y., Imani, V., et al. (2020). The fear of COVID-19 scale: development and initial validation. *Int J Ment Health Addiction*. 1–9. https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8.

Altın, Z. (2020). Older adults in COVID-19 outbreak. *Tepecik Eğitim Hast. Derg.* 49–57.

https://doi.org/10.5222/terh.2020.93723.

American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). https://doi.org/10.1176/appi.books/9780890425596.

Ahorsu, D. K., Lin, C., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020). The fear of COVID-19 scale: Development and initial validation. International Journal of Mental Health and Addiction. https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8.

Arpaci, I., Karatas¸, K., & Baloglu, M. (2020). The development and initial tests for the psychometric properties of the COVID-19 phobia scale (C-19P-S). Personality and Individual Differences, 164, 110108. https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110108.

Arslan, G., Yıldırım, M., Tanhan, A., Buluş, M., & Allen, K. A. (2021). Coronavirus stress, optimism-pessimism, psychological inflexibility, and psychological health: Psychometric properties of the Coronavirus Stress Measure. *International Journal of Mental Health and Addiction*, *19*(6), 2423-2439.

Aydemir, İ.C. (2020). Dokuz Eylül Üniversitesi hastanesi sağlık çalışanlarında motivasyon düzeyi ve ilişkili faktörler. *Uzmanlık Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı.

Aydın, A.F. (2020). Disinformation in social media in post-truth period: The COVID-19 (new

coronavirus) pandem process. Asya Studies. 2020;4:76–90. https://doi.org/10.31455/asya.740420.

Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. Lancet (London, England)), 395(10227), 912–920. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavram ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. Kuram ve Üretim Yönetimi. 32(32). ss. 470483.

Cheli, S., Cavalletti, V., & Petrocchi, N. (2020). An online compassion-focused crisis intervention during COVID-19 lockdown: a cases series on patients at high risk for psychosis. *Psychosis*, *12*(4), 359-362.

Cheung, Y. T., Chau, P. H., & Yip, P. S. (2008). A revisit on older adults suicides and severe acute respiratory syndrome (SARS) epidemic in Hong Kong. International Journal of Geriatric Psychiatry, 23(12), 1231–1238. https://doi.org/10.1002/gps.2056

Çakınberk, A. ve Demirel, E.T. (2010). Liderlik: Örgütsel Bağlılığın Belirleyicisi Olarak Liderlik: Sağlık Çalışanları Örneği/Liderlik: Bir Sağlık Personeli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , (24), ss.103-119.

Dattel, A. R., & Neimeyer, R. A. (1990). Sex differences in death anxiety: Testing the emotional expressiveness hypothesis. Death Studies, 14(1), 1–11. https://doi.org/10.1080/07481189008252341

Dong, L., Hu, S., & Gao, J. (2020). Discovering drugs to treat coronavirus disease 2019 (COVID-19). Drug Discoveries & Therapeutics, 14(1), 58–60. https://doi.org/10.5582/ddt.2020.01012

Ercan, İ. ve Kan İ. (2004). Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 30 (3), ss. 211-216.

Ergin, C. (1992). Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları. Ankara: VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Düzenleme Kurulu ve Türk Psikologlar Derneği Yayını.

Feifel, H., & Branscomb, A. (1973). Who is afraid of death? Journal of Abnormal Psychology, 81(3), 282–245. https://doi.org/10.1037/h0034519

Goyal, K., Chauhan, P., Chhikara, K., Gupta, P., & Singh, M. P. (2020). Fear of COVID 2019: First suicidal case in India. Asian Journal of Psychiatry, 49, e101989. https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.101989

Haktanir, A., Seki, T., & Dilmaç, B. (2022). Adaptation and evaluation of Turkish version of the fear of COVID-19 scale. *Death studies*, *46*(3), 719-727.

Isık, A.T. (2020). COVID-19 in older adults: Topics to keep in mind. J Geriatric Sci. 3:1–2.

Karagöz, F. (2021). Liderlik ve Yenilik Arasındaki İlişkide Psikolojik Ve Entelektüel Sermayenin Aracı Rolü: Özel Hastaneler Örneği. Doktora Tezi. Lisansüstü Eğitim Ens. İşletme ABD. Düzce

Kıdak L., & Aksaraylı M. (2009). Sağlık Hizmetlerinde Motivasyon Faktörleri, *Sosyal Bilimler* cilt: 7 Sayı:1. s.75-94.

Kocakoç, N., Baybaş, B.K., & Akçiçek, S.F. (2020). Restrictions Applied in SARS-CoV-2 Pandemic and Communication with Elderly People in the World and Turkey. Turkiye Klinikleri SARS-CoV-2 Pandemic and Aging.58–64.

Lee, S. A. (2020). Coronavirus Anxiety Scale: A brief mental health screener for COVID-19 related anxiety. Death Studies, 44(7), 393–401. https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1748481

Li, A., Wang, S., Cai, M., Sun, R., & Liu, X. (2021). Self-compassion and life-satisfaction among Chinese self-quarantined residents during COVID-19 pandemic: A moderated mediation model of positive coping and gender. *Personality and individual differences*, *170*, 110457.

Li, Q., Guan, X., Wu, P., et al. (2020). Early Transmission Dynamics in Wuhan, China, of Novel Coronavirus-Infected Pneumonia. N Eng J Med. 382:1199–1207. https://doi.org/10.1056/NEJMoa2001316. 2020.

Lin, C.Y. (2020). Social reaction toward the 2019 novel coronavirus (COVID-19). *Soc Health Behav. 3:1–2*. https://doi.org/10.4103/SHB.SHB_11_20.

Liu, K., Chen, Y., Lin, R., et al. (2020). Clinical features of COVID-19 in elderly patients: A comparison with young and middle-aged patients. J Infect. 80:e14–e18. https://doi.org/10.1016/j.jinf.2020.03.005.

Liu, S., Yang, L., Zhang, C., Xiang, Y., Liu, Z., Hu, Z., & Zhang, B. (2020). Online mental health services in China during the COVID-19 outbreak. Lancet Psychiatry, 7(4), e17–e18. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30077-8.

Mamun, M. A., & Griffiths, M. D. (2020). A rare case of Bangladeshi student suicide by gunshot due to unusual multiple causalities. Asian Journal of Psychiatry, 49, e101951. https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.101951

Mistry, S.K., Ali, A.M., Akther, F., Yadav, U.N., & Harris, M.F. (2021). Exploring fear of COVID-19 and its correlates among older adults in Bangladesh. Glob Health. 17:1–9. https://doi.org/10.1186/s12992-021-00698-0.

Neimeyer, R. A. (1985). Actualization, integration, and fear of death. A test of the additive model. Death Studies, 9(3–4), 235–244. https://doi.org/10.1080/07481188508252520.

New York City Department of Health and Mental Hygiene. (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19): Daily data summary of April 14th. https://www1.nyc.gov/assets/doh/ downloads/pdf/imm/covid-19-daily-data-summary-deaths04152020-1.pdf

Pallant, J. (2001). SPSS survival manual. Buckingham: Open University Press.

Richardson, S., Hirsch, J. S., Narasimhan, M., Crawford, J. M., McGinn, T., & Davidson, K. W. (2020). Presenting characteristics, comorbidities, and outcomes among 5700 patients hospitalized with COVID-19 in the New York city area. JAMA. https://doi.org/10.1001/jama.2020.6775

Sung, C. W., Chen, C. H., Fan, C. Y., Su, F. Y., Chang, J. H., Hung, C. C., ... & Lee, T. S. H. (2020). Burnout in medical staffs during a coronavirus disease (COVID-19) pandemic. *Available at SSRN 3594567*.

Talaee, N., Varahram, M., Jamaati, H., Salimi, A., Attarchi, M., Sadr, M., ... & Seyedmehdi, S. M. (2020). Stress and burnout in health care workers during COVID-19 pandemic: validation of a questionnaire. *Journal of Public Health*, 1-6.

Uzunsakal, E. ve Yıldız, D. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama, Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), ss. 14-28.

Weiner, L., Berna, F., Nourry, N., Severac, F., Vidailhet, P., & Mengin, A. C. (2020). Efficacy of an online cognitive behavioral therapy program developed for healthcare workers during the COVID-19 pandemic: the REduction of STress (REST) study protocol for a randomized controlled trial. *Trials*, *21*(1), 1-10.

World Health Organization. (2020a). Novel coronavirus disease (2019-nCoV) situation report – 1. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/ 20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4

World Health Organization (2020b). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) situation report – 91. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/ 20200420-sitrep-91-covid-19.pdf?sfvrsn=fcf0670b_4

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). Turkiye 'deki güncel durum. Retrieved from https://covid19.saglik.gov.tr

Xiang, Y. T., Yang, Y., Li, W., Zhang, L., Zhang, Q., Cheung, T., & Ng, C. H. (2020). Timely mental health care for the 2019 novel coronavirus outbreak is urgently needed. The Lancet. Psychiatry, 7(3), 228–229. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30046-8

Yıldırım, M., & Solmaz, F. (2022). COVID-19 burnout, COVID-19 stress and resilience: Initial psychometric properties of COVID-19 Burnout Scale. *Death Studies*, *46*(3), 524-532.

Zandifar, A., & Badrfam, R. (2020). Iranian mental health during the COVID-19 epidemic. Asian Journal of Psychiatry, 51, 101990. https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020. 101990.

Zarocostas, J. (2020). How to fight an infodemic. Lancet. 395:676. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30461-X.

Bölüm 13

BİR KÜRESEL MARKA OLARAK DİSNEY+ TÜRKİYE İLETİŞİM KAMPANYALARI: DİJİTAL İÇERİK PAZARLAMASI AÇISINDAN ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ

Emrah GÜLMEZ[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Emrah Gülmez, Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, email: emrahgulmez@anadolu.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-4850-9725

GİRİŞ

Tüm dünyada, Seç-İzle (Video on Demand: VoD) hizmeti sunan dijital platformlara yönelik bir ilgi bulunmaktadır. Her geçen yıl yeni küresel markalar ortaya çıkmakta ve OTT (Over the top) ve VoD hizmeti sunan dijital platform pazarında kendilerine yer edinmeye ve pastadan pay elde etmeye çalışmaktadır. Bu küresel markalardan bazıları Disney+'ı izleyicilere/tüketicilere sunan Disney gibi doğrudan sinema ve eğlence (entertainment) alanında hizmet veren markalar olurken, bazıları ise Prime Video ile hatırı sayılır bir abone sayısına ulaşmış ancak sinema ve eğlence alanının dışında olarak nitelendirilebilecek Amazon gibi markalar olabilmektedir. Doğrudan sinema ya da eğlence sektörünün içerisinde yer alsın ya da yer almasın, tüm dünyada dijital platformlar arasında artan rekabetin en önemli nedeni aslında tüketicilerin yoğun ilgisi ve artan beklentileridir. Platformlar bu ilgi ve beklentilere bir yandan orijinal içerik ya da yapım olarak isimlendirdikleri platforma özgü içeriklerle cevap vermekte, diğer yandan bünyelerinde barındırdıkları film ve dizi seçkileri ile izleyicilerin ilgisini sıcak tutmaya ve sürekli kılmaya çalışmaktadırlar. Bunun yanında, dünyanın birçok farklı bölgesinde ve ülkesinde hizmet sunmakta ve böylece milyonlarca izleyiciye ve aboneye ulaşabilmektedir. Hatta, belli ülkelere ve bölgelere özgü içerikler üretmekte ve böylece bu içeriklerle o ülke ve bölgelerdeki izleyicilerin ilgisini markaya daha da fazla çekebilmekte, geleneksel ve sosyal medyada gündem dahi yaratabilmektedirler.

Seç-İzle hizmeti sunan küresel dijital platformlar sadece birbirleriyle değil, giriş yaptıkları pazardaki ulusal markalar ile de yoğun bir rekabet içerisinde yer almaktadır. Türkiye'de de birçok küresel dijital platform markası yer almakta, hatta bu küresel markalar, birçok ulusal marka ile zorlu bir rekabetin içerisinde kendilerine izleyici ve abone bulmaya ve bunu sürdürülebilir kılmaya çalışmaktadır. Bu nedenle, Seç İzle hizmeti sunan küresel markalar Türkiye'deki potansiyel izleyici sayısını ve pazarın büyüklüğünü göz önünde bulundurarak, Türkiye pazarına giriş yapmakta ve pazar büyümekle birlikte dijital platformlar arasındaki rekabet de her geçen yıl daha da artmaktadır.

2016 yılında Netflix'in Türkiye'ye girişi ile başlayan (Gülmez, 2019, s. 165) ve her geçen yıl daha da büyüyen Seç İzle (VoD) dijital platformları pazarına, 2022 yılı itibarıyla bir küresel marka daha dahil olmuştur: Disney+. Türkiye pazarına giriş yapan son küresel abonelik temelli dijital yayın platformu (SVOD) olan Disney+, Türkiye'de 14 Haziran 2022 tarihinde yayına başlamıştır (Kalelioğlu, 2022).

Disney+, küresel markalar anlamında, Türkiye'de daha önce hizmet vermeye başlamış Netflix ve Prime Video ile Türkiye'den çıkmış ve 200'den fazla ülkede Seç-İzle hizmeti sunan ve artık küresel bir dijital

platform olan Mubi (Kakı, 2020) ile yoğun bir rekabet içerisindedir. Bunun yanında, Türkiye'de faaliyet gösteren ve belli bir abone ve izleyici kitlesine sahip olan Blutv, Gain, Exxen ve Bein Connect gibi başarılı ulusal dijital platformlar ile de rekabet etmek durumundadır. Tüm bu rekabette kendini farklılaştırmak, tüketicileri Türkiye'de hizmet vermeye başladığından haberdar etmek ve tüketicilerin ilgisini çekebilmek için Disney+ bir lansman iletişimi çalışması ve bu bağlamda bir reklam kampanyası yapmış ve bu kampanya ile oluşturduğu pazarlama ve iletişim mesajlarını hem konvansiyonel hem de dijital mecralar ile tüketicilere ulaştırmaya çalışmıştır.

Bu çalışmada, bir örnek olay incelemesi olarak, Disney+'ın Türkiye'de lansman iletişimi için yapmış olduğu reklam kampanyası ve uygulamaları dijital içerik pazarlaması açısından ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Disney+'ın Türkiye için özel olarak oluşturduğu sosyal medya hesapları, bu hesaplarda yayınladığı içerikler ve reklam filmleri incelenmiş ve küresel bir markanın lansman kampanyası olarak bir örnek olay incelemesi çerçevesinde betimsel olarak analiz edilmiştir.

1. **ALAN YAZIN**

Bu bölümde bu çalışmanın alan yazın konularından olan küresel marka kavramı, küresel pazarlama stratejileri, markaların sosyal medyada yer alma biçimleri, sosyal medya reklamcılığı, dijital içerik pazarlaması, dijital yayın platformları ve Disney+ Türkiye konularına yer verilecektir.

1.1. **Küresel Marka Kavramı**

Küresel marka dendiğinde hemen herkesin aklına belli başlı markalar gelecektir. Bazı markalar birçok kişi tarafından dile getirilecek, bazı markalar çok az kişinin aklına gelecek, bazı markalar ise küresel markalar olmalarına karşın tüketicilerin aklına gelen markalar arasında yer almayabilecektir. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte, marka açısından bu durum bir başarısızlık değil, stratejik olarak alınan bir karar ve tercih olabilir. Bu anlamda, durum böyle olduğunda da küresel marka açısından tüketiciler tarafından küresel bir marka olarak görülmemek, yerli ya da ulusal bir marka olarak görülmek bir başarı olacaktır. Dolayısıyla, bu durum marka tarafından bilinçli bir şekilde tercih edilen, üzerinde emek harcanan bir algı ve iletişim çalışması olabilir. Başka bir deyişle, bir küresel marka yapmış olduğu pazarlama ve pazarlama iletişimi faaliyetleri ile tüketicilerin markayı içselleştirmesini, zihinlerinde ulusal ya da yerel bir marka olarak konumlanmayı istemiş olabilir. Bu durum, o markanın küresel marka olduğu gerçeğini değiştirmemekle birlikte, küresel marka olarak algılanmak da başarı ya da başarısızlık şeklinde de değerlendirilmemelidir. Her marka, her pazar, her ülke kendine özgüdür ve kendine has dinamiklere sahiptir.

Bu anlamda küresel markayı tanımlamak gerekir. Amerikan Pazarlama Birliği'ne göre küresel marka, dünyanın her yerinde aynı stratejik ilkelere göre pazarlanan markadır (Marketing Dictionary, 2022). Amerikan Pazarlama Birliği'nin tanımında öne çıkan nokta "aynı stratejik ilkeler" ifadesidir. Özellikle günümüz dünyasında, küresel anlamda dünyanın tamamında geçerli stratejik ilkeler belirleyebilmek çok zordur. Bu nedenle de küresel markalar tarafından belirlenmiş stratejik ilkelerin bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye ve pazardan pazara esnetilebildiği görülmektedir. Bu durum da küresel pazarlama stratejileri bölümünde de değinilecek olan adaptasyon ya da glokalizasyon gibi kavramları karşımıza çıkarmaktadır.

Hofstede ve Hofstede (2005) ise küresel markayı şu şekilde tanımlamaktadır: Küresel marka; pek çok ülkede faaliyette bulunma, benzer konumunu tüm pazarlarda koruma, marka ismi ve marka logosu bulundurma gibi özelliklere sahip olması gereken markadır. Bu tanımda, Amerikan Pazarlama Birliği tanımında yer alan aynı stratejik ilkeler ifadesinin olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte marka ismi ve logosu bulundurma gibi özelliklerin tanımda kendine yer bulduğu görülmektedir. Buradaki tanımda geçen marka ismi ve logosu ifadesinin, bir küresel marka için dünyanın her yerinde aynı isim ve aynı logoya sahip olmak anlamına gelmediğini de belirtmek gerekir. Yani bir küresel markanın isminin ve logosunun olması yeterlidir. Çünkü, birçok farklı nedenden ötürü, dünyanın her yerinde aynı isme sahip olmayan markalar bulunmaktadır. Örneğin Türkiye'de İpana olarak bilinen Procter&Gamble'ın diş macunu markası, dünyada Crest olarak bilinmektedir. Yine Türkiye'de Alo olarak bilinen Procter&Gamble'ın deterjan markası ise dünyada Tide olarak bilinmektedir. Markaların ismi değiştiğinde haliyle logoları da değişmektedir. Dolayısıyla, marka ismi ve logosunun dünyanın her yerinde aynı olması gibi kesinlik içeren bir durum söz konusu değildir.

Tüm bunlar doğrultusunda küresel markayı, en genel ifadeyle, dünya çapında ya da dünyanın büyük bir bölümünde faaliyet gösteren, dolayısıyla dünyanın dört bir yanındaki tüketicilere ürün ya da hizmet sunan marka olarak tanımlayabilmek mümkündür.

Günümüzde birçok küresel marka, farklı pazarlama stratejileri ile tüketicileri etkilemeye, ürün veya hizmetlerinin tercih edilmesini sağlamaya çalışmaktadır.

1.2. **Küresel Pazarlama Stratejileri**

Küresel pazarlama, "küresel müşteri ihtiyaçlarını belirleyip bu ihtiyaçları rekabetten daha başarılı bir şekilde tatmin etmek ve pazarlama faaliyetlerini küresel çevre kısıtları çerçevesinde oluşturmak" olarak tanımlanmaktadır (Hollensen, 2008). Başka bir deyişle, küresel pazarlama, dünyadaki tüm pazarları hedefleyen, uluslararası pazarlama fırsatlarının farkına varı-

lıp karşılık verildiği, faaliyet gösterilen ülkelerdeki pazarlama altyapılarının birbirine bağlanarak küresel bir pazarlama ağının kurulup sürekli geliştirildiği pazarlama olarak ifade edilmektedir (Yağcı, 2006, s. 54). Yani kısaca, küresel pazarlama, bir markanın temel pazarlama ilkelerini dünya çapında uygulaması anlamına gelmektedir (Gülmez, 2022, s. 28).

Küresel markalar, günümüz rekabet ortamında farklı pazarlama stratejileri geliştirerek pazarda üstünlük kurmaya çalışmaktadırlar. Bu anlamda küresel pazarlama konusunda başarıya ulaşmak için ilk şart, yurt dışındaki tüketici veya müşterilerin beklentilerine göre ürün veya hizmetlerin geliştirilmesidir. Bu, yepyeni ürün veya hizmetler geliştirme şeklinde olabileceği gibi, iç pazara sunulan mal veya hizmetlerin çeşitli şekil ve derecelerde değiştirilmesi ile de sağlanabilir (Gülmez, 2022, s. 30). Başka bir deyişle, ilk olarak, küresel pazara uygun ürün ya da hizmet oluşturmak ya da var olan ürün ya da hizmeti kültürel, siyasi, sosyal vb. nedenlerden ötürü dönüştürmek gerekir. Küresel pazarlama konusunda başarıya ulaşmada ikinci şart ise, dış pazarlara satılacak ürün veya hizmetlerin reklam, halkla ilişkiler, yüz yüze satış gibi yöntemlerle hedef pazarlarda tutundurulmasıdır (Miracle ve Albaum, 1971, s. 297'den akt. Gülmez, 2022, s. 30).

Bu bağlamda, Dumitrescu ve Vinerean (2010, s. 149) küresel markaların pazarlama karmaları içerisindeki ürün ve iletişim stratejilerini aşağıdaki tablodaki gibi özetlemiştir.

Tablo 1. Küresel Pazarlama Stratejileri

ÜRÜN STRATEJİSİ	İLETİŞİM STRATEJİSİ	
	Standart İletişim	Yerelleştirilmiş İletişim
Standart Ürün	Küresel Strateji Tek tip ürün Tek tip mesaj	Glokal Strateji Tek tip ürün Ülkeye göre uyarlanmış mesaj
Yerelleştirilmiş Ürün	Glokal Strateji Ülkeye göre uyarlanmış ürün Tek tip mesaj	Yerel Strateji Ülkeye göre uyarlanmış ürün Ülkeye göre uyarlanmış mesaj

Bu bağlamda, Tablo 1.'de de görüldüğü üzere temelde 3 farklı küresel pazarlama stratejisi bulunmaktadır.

Bunlardan ilki **küresel strateji**dir. Küresel stratejide, küresel marka bir ürün üretir ve bu ürünü tüketiciyle küresel bir mesaj ile buluşturur. Başka bir deyişle, küresel marka standart bir ürünü standart bir mesajla dünyanın her yerine ulaştırmak ister (Gülmez, 2019, s. 161). Küresel stratejiye örnek olarak Omo gösterilebilir. Omo dünyanın büyük bir bölümünde -neredeyse tamamen- aynı ürünü, aynı mesaj olan "Kirlenmek Güzeldir" ile tüketicilerle buluşturmaktadır. Görsel 1.'de Omo'nun Kirlenmek Güzeldir ve Dirt is Good kampanyalarına ait görseller incelenebilir.

Görsel 1. Bir Küresel Strateji Örneği Olarak Omo'nun Kirlenmek Güzeldir ve Dirt Is Good Kampanyaları

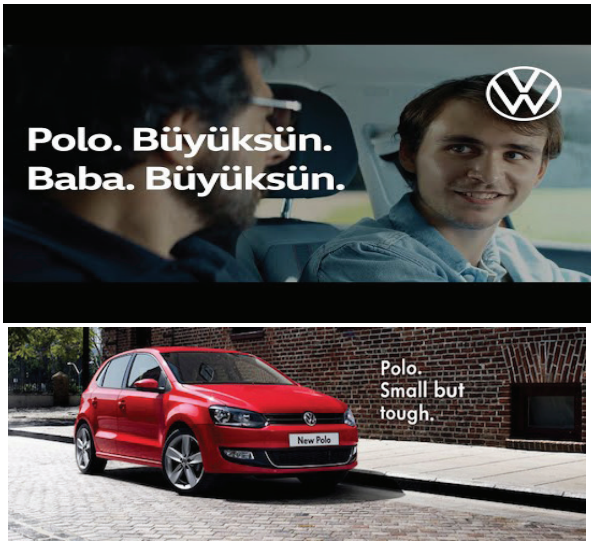
Kaynak 1: http://whybeee.blogspot.com/2015/04/kirlenmek-guzeldir.html. Erişim tarihi: 03.10.2022.

Kaynak 2: https://creativepool.com/noor-eldeen-hussam/projects/omo-dirt-is-good. Erişim tarihi: 03.10.2022.

İkinci küresel pazarlama stratejisi **glokal stratej**idir. Global ve lokal kelimelerinin birleşiminden oluşturulmuş melez bir sözcük olan glokal, küresel ve yerelin birlikte kullanıldığı stratejidir. Glokal stratejide, küresel marka pazarına girdiği ülkenin kültürel özelliklerini dikkate alarak o ülke pazarında hareket eder. Glokal strateji, İskoç şehir planlamacısı Patrick Geddes tarafından ortaya konmuş, Geddes'in 1915 yılında yayınladığı Cities In Evolution kitabında belirttiği "Küresel düşün, yerel hareket et" sözünün bir yansımasıdır (Sanna vd., 2010, s. 1126). Tablo 1.'de de görüldüğü gibi glokal strateji iki farklı şekilde uygulanmaktadır. Bunlardan ilkinde ürün ülkeye göre uyarlanmakta, yani ürün yerelleştirilmekte ve ürünün tüketiciyle buluşması amacıyla oluşturulan iletişim stratejisi standart hale getirilmektedir. Yani, ürün dünyanın farklı ülkelerine farklı şekillerde (isim, ambalaj, vs.) sunulurken iletişim mesajı standartlaştırılmaktadır. İkincisinde ise ürün tüm dünyaya tek bir şekilde sunulurken, ürünün tü-

keticiyle buluşması için oluşturulan iletişim mesajı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Başka bir deyişle, ürün tek tip üretilmekte, ürünün tutundurulması için oluşturulan iletişim mesajı ise yerelleştirilmektedir (Gülmez, 2019, s. 161). Glokal strateji örneği olarak Volkswagen Polo gösterilebilir. Aynı ürünü yani aynı aracı Türkiye'de "Polo.Büyüksün." mesajı ile tüketiciye sunan Volkswagen, küresel anlamda ise "Polo. Small but tough." mesajı ile tüketicileri ürünü olan Polo'yu alma konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Görsel 2.'de Volkswagen Polo'nun Polo. Büyüksün ve Polo. Small but tough kampanyaları incelenebilir.

Görsel 2. Bir Glokal Strateji Olarak Volkswagen Polo'nun Polo. Büyüksün ve Polo. Small but tough Kampanyaları

Kaynak 1: https://www.youtube.com/watch?v=b_nzZjPf45M. Erişim tarihi: 03.10.2022

Kaynak 2: https://bhatnaturally.com/2012/05/24/volkswagen-polo-stay-in-safe-hands-strikes-a-chord/. Erişim tarihi: 03.10.2022

Üçüncü küresel pazarlama stratejisi ise **yerel strateji**dir. Yerel stratejide ise hem ürün, hem de ürünün tutundurulması amacıyla oluşturulan iletişim mesajı yerelleştirilir. Dolayısıyla, belirlenen ülkenin kültürüne göre bir ürün ve o ürünün tutundurulması için de o ülkeye özgü bir iletişim mesajı tasarlanır. Yerel strateji örneği olarak ise McDonalds'ın Mangal Burger'i gösterilebilir. McDonalds küresel anlamda ürününü farklılaştırarak Türkiye'deki tüketiciler için Mangal Burger adını verdiği bir burger geliştirmiş ve bunu da küresel iletişim stratejisinden farklı bir şekilde yine Türkiye'ye özgü (Türk oyuncu Onur Buldu'yu kullanarak ve geleneksel söylemini farklılaştırarak) bir iletişim mesajı geliştirerek tüketicilerle buluşturmuştur. Görsel 3.'de McDonalds'ın Mangal Burger için oluşturduğu reklam görülebilir.

Görsel 3. Bir Yerel Strateji Örneği Olarak McDonalds'ın Mangal Burgeri

Kaynak: http://www.gunaydinaliaga.com/mcdonaldstan-mangal-severlere-ozel-hamburger-20114h.htm. Erişim tarihi: 03.10.2022

Dolayısıyla, bir markanın küresel pazarlama stratejisi anlamında yürüyebileceği tek bir yol yoktur. Marka, yukarıda belirtilen 3 temel yoldan birini seçer ve pazarlama faaliyetlerini de buna göre şekillendirir.

Günümüz dünyasında, küresel bir markanın ürünü/hizmeti ile ilgili mesajı tüketicilere iletmek için kullanması gereken en önemli mecraların başında ise sosyal medya gelmektedir.

1.3. **Markaların Sosyal Medyada Yer Alma Biçimleri**

Sosyal medya, Web 2.0 teknolojileri üzerine kurulmuş olan, bireylerin internet üzerinden yer ve zaman sınırlaması olmaksızın fikirlerini ve görüşlerini belirtmelerine olanak sağlayan, internetin sunduğu multimedya özelliklerini sınırsız bir şekilde kullanım imkânı tanıyan, aynı zamanda başka bireyler ile karşılıklı görüş alışverişine ve paylaşıma dayalı bir interaktif ortamın varlığını hayata geçiren geniş tabanlı sosyal platformlar olarak tanımlanabilir (Bulunmaz, 2011, s. 29).

Günümüzde neredeyse hemen herkesin kullandığı, kullanmasa dahi fikir sahibi olduğu sosyal medya, özellikle son 10 yılda ortaya çıkan platformlar ile çok büyük kullanıcı sayılarına ulaşmıştır. We Are Social (2022) Digital 2022 raporuna göre Ocak 2022 itibarıyla tüm dünyada 4.62

milyar aktif sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Sosyal medyada ortalama günlük harcanan süre ise yaklaşık 2 buçuk saattir. Türkiye'de ise yine We Are Social 2022 raporuna göre Şubat 2022 itibarıyla 68.9 milyon sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Türkiye'de sosyal medyaya harcanan günlük ortalama süre ise dünya ortalamasının üstünde, 2 saat 59 dakikadır (We Are Social Türkiye, 2022). Dünyada en çok kullanıcıya sahip sosyal medya platformları We Are Social (2022) raporuna göre şu şekilde sıralanmaktadır:

Tablo 2. Dünyada en fazla kullanılan sosyal medya platformları

Sıra	**Sosyal Medya Platformu**	**Kullanıcı Sayısı**
1	Facebook	2.91 milyar
2	YouTube	2.562 milyar
3	Whatsapp	2 milyar
4	Instagram	1.478 milyar
5	WeChat	1.263 milyar
6	TikTok	1 milyar
7	FB Messenger	988 milyon
8	Douyin	600 milyon
9	QQ	574 milyon
10	Sina Weibo	573 milyon
11	Kuaishou	573 milyon
12	Snapchat	557 milyon
13	Telegram	550 milyon
14	Pinterest	444 milyon
15	Twitter	436 milyon
16	Reddit	430 milyon
17	Quora	300 milyon

Türkiye'de en çok kullanıcıya sahip sosyal medya platformları ise We Are Social Türkiye (2022) raporuna göre şu şekilde sıralanmaktadır.

Tablo 3. Türkiye'de en fazla kullanılan sosyal medya platformları

Sıra	**Sosyal Medya Platformu**	**Kullanıcı Sayısı Yüzdesi**
1	Whatsapp	%93.2
2	Instagram	%92.5
3	Facebook	%78.1
4	Twitter	%69.6
5	Facebook Messenger	%54.3
6	Telegram	%53.7
7	TikTok	%47.6
8	Pinterest	%40.7
9	Snapchat	%37.2
10	LinkedIn	%28.2
11	Skype	%26.2
12	IMessage	%20.4
13	Discord	%20.1

14	Tumblr	%13.3
15	Reddit	%11.1

Tablo 2 ve Tablo 3'te de görüldüğü üzere, dünyada ve Türkiye'de bu kadar çok kullanıcı sayısına sahip olan platformlar, markalar için doğal olarak ürünlerini/hizmetlerini tüketicilere anlatmak için çok önemli mecralar haline gelmektedir. Sosyal medya, markaların ve işletmelerin müşterileri ile doğrudan etkileşim kurmalarına, ürün ve hizmetleri hakkında müşterilerinin düşüncelerini öğrenebilmelerine olanak sağlamaktadır (Hvass ve Munar, 2012, s. 93).

Bir markanın temel amacı satış yapmaktır ve bunun için de ürününden/hizmetinden mümkün olduğunca çok kişiyi haberdar etmesi ve ikna etmesi gerekir. Bunun yanında marka bilinci oluşturma, web sitesine trafik yaratma, veri tabanı elde etme, müşteri sadakati yaratma ve yeni müşteriler kazanma fırsatı elde ederler. Markalar, müşterileri ile birebir iletişim kurarak, ürünleri ve hizmetleriyle ilgili müşteri deneyimini yansıtan paylaşımlar yaparak çok yönlü bir dijital pazarlama yapma fırsatını düşük maliyetlerle yakalayabilirler. Bu nedenle sosyal medya, markalar için günümüzde hiç olmadığı kadar önem arz etmekte ve yapılacak bir iletişim kampanyası için göz ardı edilemeyecek bir mecra olmaktadır.

Bunun yanında, sosyal medya platformlarının markalar tarafından yoğun bir şekilde kullanılmasının ve özellikle geleneksel mecra ile kıyaslanmalarının en büyük nedenlerinden biri de sosyal medya platformlarının hedefleme ve ölçümleme konusunda geleneksel mecraya kıyasla önemli bir oranda netlik, ölçülebilirlik ve kolaylık içermesidir (Gülmez, 2021, s. 97).

Sonuç olarak bir marka sosyal medyada iki şekilde var olabilmektedir. Bunlardan ilki sosyal medya reklamcılığı, ikincisi ise dijital içerik pazarlamasıdır.

1.3.1. **Sosyal Medya Reklamcılığı**

Sosyal medya reklamcılığında, sosyal medya platformları tarafından belirlenmiş reklam alanları için markanın reklam üretmesi ve ürettiği reklamları belli bir ücret karşılığında bu alanlarda yayınlaması söz konusudur. Bu anlamda ücretli ya da satın alınmış medya araçlarından biridir.

Sosyal medya platformları kendilerine özgü reklam alanlarına sahiptir. Bir markanın YouTube'da bir videonun öncesinde (pre-roll) bumper reklam yayınlaması ya da Instagram'da hikâye (story) alanında yayınladığı video sosyal medya reklamlarına örnek gösterilebilir.

Sosyal medya reklamcılığını markalar açısından çekici kılan en önemli özelliklerin başında ise hedefleme ve ölçümleme gelmektedir. He-

defleme yapılırken kullanılan araçlardan biri programatiktir. Özellikle, programatik vasıtasıyla markalar belirledikleri hedef kitleye, gerçek zamanlı ve kişiselleştirilmiş reklamlar sunulabilmektedir (White ve Samuel, 2019'dan aktaran Mete, 2021, s. 438). Ölçümlemede ise yapılan reklamların ya da paylaşımların etkisinin ne olduğunun, hedef kitlede nasıl bir etki yarattığının belirlenmesi ve değerlendirilmesi söz konusudur. Sosyal medya reklamcılığında reklamın gösterilmesi istenen kişileri hedefleme ile belirlemek ve istenen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını ölçümleme ile görebilmek mümkündür.

1.3.2. **Dijital İçerik Pazarlaması**

İçerik pazarlaması, "kârlı bir müşteri eylemi sağlamak amacıyla açıkça belirlenmiş ve tanımlanmış bir hedef kitleyi çekmek, elde etmek ve bu hedef kitleyle etkileşime geçmek için değerli ve ikna edici bir içerik oluşturmaya ve dağıtmaya yönelik pazarlama ve işletme süreci" olarak tanımlanmaktadır. İçerik pazarlaması satış amacı gütmeksizin ya da herhangi bir satış beklentisi olmaksızın tüketicilerle sürekli iletişim kurmaya odaklanan kesintisiz bir pazarlama sürecidir (Pulizzi, 2014, s. 5'den akt. Ateş, 2021, s. 14).

Dijital içerik pazarlaması ise içerik pazarlamasının dijital kanallar aracılığıyla gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Bu anlamda dijital içerik pazarlaması tüketicilerin faydasına uygun bir şekilde sesli, yazılı ve görsel olarak tasarlanarak tüketicilere marka, iş, ürün ya da hizmetler hakkında bilgilendirici içerikler sunma, tüketicilerin marka ile ürün arasında bağ kurmasını sağlama ve bu içerikleri dijital kanallar üzerinden tüketiciye ulaştırma süreci olarak açıklanabilir (Andaç vd., 2016, s. 124'den akt. Ateş, 2021, s. 14).

Dolayısıyla markalar, sosyal medya hesaplarından yayınlamış olduğu içerikler ve etkinliklerle dijital içerik pazarlaması uygulamalarını gerçekleştirmektedirler. Bu anlamda günümüzde dijital içerik pazarlamasının vazgeçilmez öğesi sosyal medyadır. Sosyal medyanın bu denli popüler olması, insanların yani markalar açısından tüketicilerin büyük bir bölümü tarafından sosyal medyanın kullanılıyor olması ve bununla birlikte kullanıcıların sosyal medyayı markaları ve ürünleri araştırırken yoğun bir şekilde kullanıyor olması, markaların sosyal medyayı yönetmelerini gerekli kılmıştır (Gülmez, 2021). Bu da markaların kendi resmi sosyal medya hesaplarına sahip olması ve bu sosyal medya hesaplarından belli aralıklarla belli içerikler paylaşarak, tüketicilerin sorularına, önerilerine, şikayetlerine bu mecralardan cevap vererek tüketicilerle iletişim ve etkileşim içerisinde olması anlamına gelmektedir. Günümüzde markalar dijital içerik pazarlaması anlamında sosyal medyada resmî hesaplara hatta mikro hesaplara bile sahipler.

Özellikle küresel markaların dünyanın dört bir yanındaki tüketicilere ulaşması için dijital içerik pazarlaması uygulamalarından faydalanması şarttır. Bu durum, günümüzde sadece ürün markaları için değil dünyanın dört bir yanına Seç-İzle hizmeti sunan dijital akış/yayın platformları gibi hizmet markaları için de geçerlidir.

1.4. **Dijital Yayın Platformları**

Dijital yayın platformları, birçok farklı türde olmakla birlikte genel itibariyle Streaming (akış) TV veya OTT (Over the top) TV olarak anılmaktadır.

Streaming (akış), teknik olarak, bir kaynaktan sunulan verinin aynı anda, sayısız kullanıcının veriyi indirmeden erişebilmesi anlamına gelmektedir. Podcastler, YouTube videoları buna örnek olarak gösterilebilir. Bu anlamda dijital yayın platformlarının öncüsü diyebileceğimiz Netflix, streaming hizmeti sunan bir markadır. Dolayısıyla, günümüzde dijital yayın platformları olarak adlandırdığımız tüm platformlar aslında streaming (akış) Tv olarak da adlandırılabilir.

Bunun yanında OTT ise İngilizce "Over the top" ifadesinin baş harflerinden oluşmaktadır ve Türkçeye "bir şeyin üzerinde olma" şeklinde çevrilebilecek bir kısaltmadır. OTT Tv ise, aslında gündelik hayatımızda dijital platform olarak kullandığımız, temel olarak internet üzerinden sunulan televizyon hizmetleri anlamına gelmektedir. İlk bakışta IPTV ile benzerliklere sahip olsa da, kapalı bir ağa ihtiyaç duyan IPTV ile kıyaslandığında, OTT Tv internete genişbant erişim ile bağlanan herkese sunulan bir hizmet olarak farklılaşmaktadır (Akyol, 2012, s. 62).

Dijital yayın platformları birçok farklı özelliklere sahip olabilmektedir. Pay TV, Catch Up TV, Mobil TV, kişiselleştirme ve Seç İzle (Video on Demand: VoD) gibi özelliklere sahip olan dijital platformlar teknolojik gelişmelerden en çok etkilenen ve tüketicilerin en çok ilgisini çeken alanların başında gelmektedir (Sarı ve Türker, 2021, s. 65). Özellikle Seç İzle (Video on Demand) özelliği izleyiciler için dijital platformları çekici kılan en önemli özelliklerden biri olmakta ve Seç İzle özelliği ile dijital platformlar, milyonlarca izleyiciye ulaşabilmektedir.

Seç-İzle ya da diğer adıyla isteğe bağlı video platformları (Video on Demand yani kısaca VoD) kişilere istedikleri zaman, istedikleri yerde, istedikleri içerikleri, istedikleri cihazdan, istedikleri kadar izleme seçeneği sunan akış (streaming) servisleridir.

Dört temel Seç İzle/İsteğe Bağlı Video (VOD) platformu türü vardır (Amazon Reklam, 2022).

1. **Abonelik temelli isteğe bağlı video (SVOD):** Abonelik temelli isteğe bağlı video (SVOD), belirli bir hizmetin aboneliğine kaydolan tüketicilerin erişebileceği içeriklerdir ve aylık sabit bir ücret karşılığında istedikleri kadar içerik izlemelerini sağlar. Amazon Prime Video, bu türe örnek olarak verilebilir.

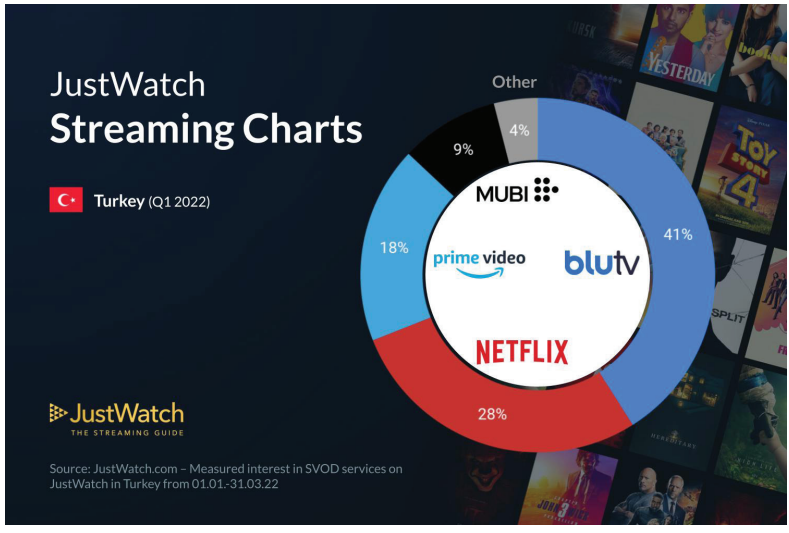
2. **Öde izle temelli isteğe bağlı video (TVOD):** Öde izle temelli isteğe bağlı video (TVOD) içerikleri, izleme başına ödeme modeliyle satın alınır. İzleyiciler, tekrar tekrar izlemek için içerikleri satın alabilir veya yalnızca bir kez izlemek için kiralayabilir. Apple Tv'nin film kiralama hizmeti, TVOD hizmetlerine örnek olarak verilebilir.

3. **Reklam temelli isteğe bağlı video (AVOD):** Reklam temelli isteğe bağlı video (AVOD) için abonelik veya işlem ücreti gerekmez. Bu içeriklerin finansmanı reklamlarla desteklenir. Türkiye'den Puhu örnek olarak gösterilebilir.

4. **İsteğe bağlı premium video (PVOD):** İsteğe bağlı premium video (PVOD) ise daha yeni bir kavram. Bu hizmetlerde film stüdyoları ve diğer sağlayıcılar filmin ilk gösterimine erişim gibi premium video içeriklerini daha yüksek bir fiyat noktasında sunar.

Türkiye'de birçok dijital yayın platformu bulunmaktadır. JustWatch tarafından yapılan araştırma sonucunda Türkiye'deki abonelik temelli dijital yayın platformlarının (SVOD) 2022 yılı ilk çeyreği itibarıyla abone sayılarını gösteren grafik, Görsel 4'te incelenebilir.

Görsel 4. 2022 yılı İlk Çeyreği Türkiye Abonelik Temelli Dijital Yayın Platformları (SVOD) Abone Sayıları

Kaynak: https://radiomoodtr.com/2022-ilk-ceyrek-dijital-platform-pazar-paylari/. Erişim tarihi: 10.10.2022.

Görsel 4'te de görüldüğü üzere, 2022 yılı ilk çeyreği itibarıyla en fazla abone sayısına sahip platform %41 ile BluTv olurken, onu %28 ile Netflix izlemektedir. Üçüncü sırada ise PrimeVideo yer almaktadır. Dördüncü sırada ise %9 ile MUBİ yer almaktadır.

Elbette Türkiye'deki dijital yayın platformları bu 4 marka ile sınırlı değildir. BluTv, Netflix, PrimeVideo ve MUBI'nin yanında EXXEN, GAIN, Bein Connect gibi platformlar da pazarda kendine pay edinmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de dijital yayın platformları (SVOD) her geçen gün daha popüler hale gelmekte, yeni platformlar Türkiye pazarına girmekte ve rekabet her geçen gün daha da artmaktadır. Dijital yayın platformu olarak Türkiye pazarına son giren küresel marka ise Disney+ olmuştur.

1.5. **Disney+ Türkiye**

Disney+, Türkiye'de 14 Haziran 2022 tarihinde yayına başlamıştır (Kalelioğlu, 2022). Disney+, kendisini, "Disney, Pixar, Marvel, Star Wars ve National Geographic'in adresi" olarak ifade etmektedir. Potansiyel müşterilerine yani abonelerine şu şekilde seslenmektedir: "Disney+, sadece Disney+'da bulabileceğiniz orijinal içeriklerden bildiğiniz ve sevdiğiniz klasik hikayelere dek binlerce yapıma erişerek en iyi izleme deneyimini yaşamanızı sağlar" (Disney+ Yardım Merkezi, 2022).

500'ün üzerinde film, 15.000 bölüm ve 80 tane Disney+ Orijinali bulunan Disney+'ın (Disney+ Yardım Merkezi, 2022)., Ağustos 2022 itibariyle 2 milyon aboneye ulaştığı ve 2022 sonunda 3 milyon abonenin hedeflendiği belirtilmektedir (Karataş, 2022).

2. **YÖNTEM**

Bu çalışmada, Disney+'ın Türkiye'de lansman iletişimi çerçevesinde yapmış olduğu reklam kampanyaları dijital içerik pazarlaması açısından ele alınmış ve incelenmiştir.

Öncelikle Disney+ Türkiye'nin resmi sosyal medya hesapları incelenmiştir. Çalışma kapsamında incelenen sosyal medya platformları YouTube, Instagram ve Twitter'dır. Daha sonra ise bu sosyal medya hesaplarında Disney+'ın yapmış olduğu iki farklı reklam kampanyası olan Disney+ Türkiye'de ve Disney+ Etkisi incelenmiş ve elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiştir.

Bu anlamda, bu çalışma bir örnek olay incelemesidir. Örnek olay incelemesi, örnek olarak seçilen olayın özgünlüğünü ortaya koymak için çeşitli özellikleri ile bir örnek olayın kronolojik ve tematik olarak okuyucuya derinlemesine bir şekilde aktarılması amacını gütmektedir (Patton, 2002, s. 449'den akt. Ateş, 2020, s. 104). Örnek olay incelemesi sonucunda elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmanın bulgularında önce Disney+'ın sosyal medya hesapları mecralar arası farklılıkları ortaya koyabilmek amacıyla mecralara göre alt başlıklara ayrılarak sunulmuştur. Bu başlıklarda Disney+ Türkiye sosyal medya hesaplarına dair verilere ve bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra ise Disney+'ın Türkiye için gerçekleştirmiş olduğu reklam kampanyaları betimsel olarak analiz edilmiştir.

3.1. Disney+ Türkiye'nin Sosyal Medya Hesapları

Çalışma kapsamında, Disney+ Türkiye'nin YouTube, Instagram ve Twitter hesapları incelenmiş ve hesaplara dair veriler elde edilmiş ve sunulmuştur.

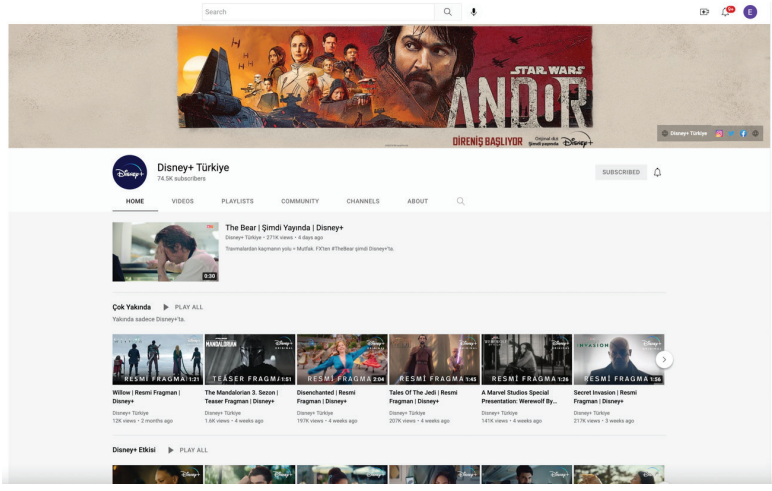
3.1.1. Disney+ Türkiye'nin YouTube İçerikleri

Disney+ Türkiye'nin resmi YouTube hesabı/kanalı, 13 Nisan 2022 tarihinde açılmıştır. Disney+ Türkiye adıyla YouTube'da yer alan marka, 10 Ekim 2022 itibarıyla 74.5 bin takipçiye sahiptir. Toplam 117 videonun yer aldığı YouTube hesabının toplam izlenme sayısı ise 65 milyondur.

Disney+ Türkiye YouTube'da yer alan **Hakkında** kısmında kendini **Hayal ettiğinden çok daha fazlasıyla Disney+ yayında!** şeklinde ifade etmektedir.

Kanal logosu kısmında Disney+ Türkiye'nin logosunun yer aldığı Disney+ Türkiye YouTube hesabında, 10 Ekim 2022 itibarıyla, ana sayfanın üst kısmında yer alan ve YouTube'daki en ilgi çekici alanlardan biri olan banner alanında ise Star Wars evreninin en yeni dizisi Andor'un görseli bulunmaktadır. Görsel ve kanal logosunu da görebileceğiniz Disney+ Türkiye'nin YouTube kanalı ana sayfası Görsel 5'te görülebilir.

Görsel 5. Disney+ Türkiye YouTube Kanalı Anasayfası

Kaynak: https://www.youtube.com/channel/UCFQ3Joj8PuZD5gWU-mgbEoQ. Erişim tarihi: 10.10.2022

YouTube kanalında Andor'a ek olarak öne çıkarılan bir diğer yapım olarak ise The Bear görülmektedir. The Bear I Şimdi Yayında videosu ile Disney+ Türkiye'nin yayınlamış olduğu yeni bir dizi olan The Bear'a potansiyel izleyicilerin ilgisini çekmek amaçlanmaktadır.

Disney+ Türkiye YouTube hesabının ana sayfasında Çok Yakında başlığı altında liste yapılmış, yakın zamanda Disney+ platformu üzerinde gösterimleri gerçekleştirilecek olan yapımların (filmler, diziler, belgeseller vs) teaser ve trailerlarına yer verilmiştir. Toplamda 7 farklı yapımın 8 videosunun yer aldığı Çok Yakında listesinde, 10 Ekim 2022 itibarıyla; Willow, Mandalorian, Disenchanted, Tales of the Jedi, A Marvel Studios Special Presentation: Werewolf by Night, Secret Invasion ve Ben Gri yapımlarının teaser ve trailerlarına yer verilmektedir.

Disney+ Türkiye'nin YouTube hesabına dair diğer veriler şu şekilde sıralanabilir:

• **İlk yüklenen içerik:** Disney+ Türkiye YouTube kanalına ilk yüklenen içerik "Kaçış I Çok Yakında" videosudur. 26 Mayıs 2022'de yayınlanan ve Disney+ Türkiye orijinal yapımı olan ve Disney+ Türkiye tarafından yayınlanan ilk orijinal Türk yapımı olan Kaçış dizisi için hazırlanan fragmanı içeren video 200 bin izlenme, 343 beğeni ve 38 yoruma sahiptir. Videonun açıklama kısmında ise Nefesini duyuyoruz metni ile birlikte Kaçış ve DisneyPlus hashtaglerine yer verilmiştir.

• **En fazla izlenen içerik:** Disney+ Türkiye YouTube kanalında en fazla izlenen içerik, 6.22 milyon izlenmeye sahip olan ve 12 Ağustos 2022'de yayınlanmış olan Disney ve Pixar ortak yapımı Kırmızı adlı animasyon filmin "Kırmızı I Şimdi Yayında" adıyla yayınlanmış olan videodur. 50 yoruma ve 185 beğeniye sahip videonun açıklama kısmında "İşin rengi biraz değişti. Disney ve Pixar'dan hashtag Kırmızı şimdi Disney+'ta." metni yer almaktadır.

• **En fazla beğenilen içerik:** Disney+ Türkiye YouTube kanalının en fazla beğenilen içeriği "Disney+ Etkisi Her Yerde | Hande Erçel" videosudur. Toplamda 3.7 milyonun üzerinde izlenen video 10 bin beğeniye sahiptir.

• **En fazla yorumlanan içerik:** Disney+ Türkiye YouTube kanalının en fazla yoruma sahip içeriği "Disney+ Etkisi Her Yerde | Hande Erçel" videosudur. Toplamda 637 yoruma sahip olan video, hem beğeni hem de yorum açısından en yüksek sayıya ulaşmış içerik olmuştur.

3.1.2. **Disney+ Türkiye'nin Instagram İçerikleri**

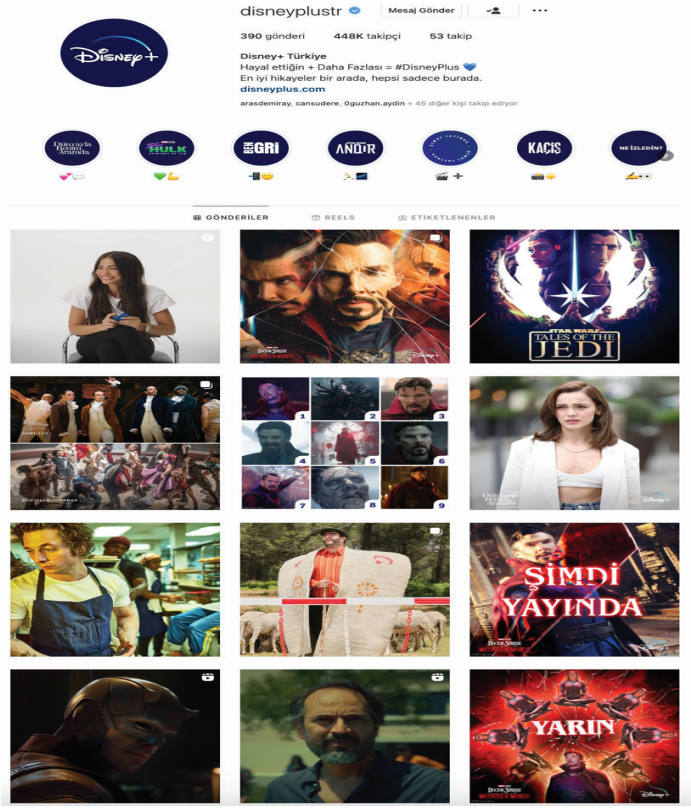
Disney+ Türkiye'nin resmi Instagram hesabının adı disneyplustr'dir. Hesapta, Disneyplustr'nin resmi hesap olduğunu belirten mavi tik bulun-

maktadır. 11 Ekim 2022 tarihi itibarıyla 390 gönderi paylaştığı ve 448bin takipçiye ulaştığı görülmektedir.

Disney+Türkiye'nin resmi Instagram hesabının hakkında kısmında ise şunlar yazmaktadır:

Hayal ettiğin + Daha Fazlası = #DisneyPlus En iyi hikayeler bir arada, hepsi sadece burada. disneyplus.com

Görsel 6. Disney+ Türkiye Instagram Hesabı

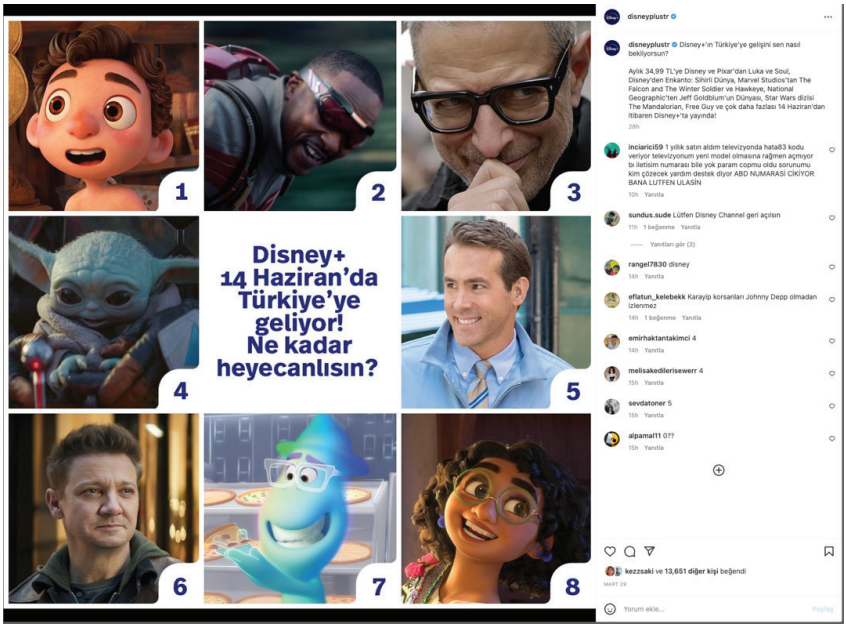
Kaynak: https://www.instagram.com/disneyplustr/. Erişim tarihi: 10.10.2022

Disney+ Türkiye'nin Instagram hesabına dair diğer veriler şu şekilde sıralanabilir:

• **İlk yüklenen içerik:** Disney+ Türkiye Instagram hesabına ilk yüklenen içerik 29 Mart 2022 tarihinde yapılan "Disney+ 14 Haziran'da Türkiye'ye geliyor!" görselidir. Gönderinin metni ise şu şekildedir: Disney+'ın Türkiye'ye gelişini sen nasıl bekliyorsun? Aylık 34,99 TL'ye Disney ve Pixar'dan Luka ve Soul, Disney'den Enkanto: Sihirli Dünya, Marvel Studios'tan The Falcon and The Winter Soldier ve Hawkeye, National Geographic'ten Jeff Goldblum'un Dünyası, Star Wars dizisi The Mandalorian, Free Guy ve çok daha fazlası 14 Haziran'dan itibaren Disney+'ta yayında!

Instagram'a yüklenen bu ilk içerik 13.6 bin beğeni ve 1318 yoruma sahiptir. Görsel 7'de içerik incelenebilir.

Görsel 7. Disney+ Türkiye'nin Instagram'daki İlk İçeriği

Kaynak: https://www.instagram.com/p/CbrWYHHj1CD/. Erişim tarihi: 10.10.2022

• **En fazla beğenilen içerik:** Disney+ Türkiye Instagram hesabının en fazla beğenilen içeriği Disney+ Etkisi Her Yerde kampanyasının görsellerinden oluşan Carousel görseldir. Görselin kapağında Pınar Deniz yer almakta ve devamındaki görsellerde ise Disney+ Türkiye orijinal yapımlarında (dizi ya da film) yer alan diğer oyuncular olan Hande Erçel, Cansu Dere, Halit Ergenç, Aras Bulut İynemli ve Can Yaman'a yer verilmektedir. Tüm oyuncular Disney+ Türkiye resmi Instagram hesabı tarafından kendi resmi hesapları kullanılarak etiketlenmiştir. Beğeni sayısının en fazla olmasının sebeplerinden birinin de oyuncuların etiketlenmesi olabilir. Toplamda 67.7 bin beğeniye sahip olan gönderi, 4256 yoruma sahiptir. Gönderinin metni ise şu şekildedir: "İzleyen etkisinden çıkamıyor. Disney, Pixar, Marvel, Star Wars, National Geographic ve çok daha fazlası Disney+'ta.".

• **En fazla yorumlanan içerik:** Disney+ Türkiye Instagram hesabında paylaşılan içeriklerden en fazla yorumlanan Disney- Etkisi Her Yerde kampanyasının filmlerinden biri olan ve Can Yaman'ın yer aldığı videodur. Toplam 11 bin yorumun bulunduğu videonun görüntülenme sayısı ise 3.5 milyonun üzerindedir. Videonun metni ise şu şekildedir: "Hayatta kalma içgüdüsü aktif. Belli ki Can yine The Walking Dead izlemiş.♀ . Disney+ Türkiye'de, etkisi her yerde!

• **En fazla izlenen içerik:** Disney+ Türkiye Instagram hesabında en fazla izlenen video içerik ise Dünyayla Benim Aramda dizisinin fragmanıdır. Toplamda 5.4 milyondan fazla izlenmiş olan video 4256 yoruma sahiptir. Videonun metni ise şu şekildedir: "Bir aşk oyunu, ne kadar ileri gidebilir? #DünyaylaBenimAramda 14 Eylül'de Disney+'ta."

3.1.3. **Disney+ Türkiye'nin Twitter İçerikleri**

Disney+ Türkiye'nin resmi Twitter hesabının adı DisneyPlusTR'dir. Hesabın açıklama kısmında yazanlar ise Instagram'daki ile aynıdır: "Hayal ettiğin + Daha Fazlası = #DisneyPlus En iyi hikayeler bir arada, hepsi sadece burada.". Bunun yanında, yine Instagram hesabında olduğu gibi disneyplus.com adresine link verilmiştir.

Disney+ Türkiye hesabı, Ocak 2021'de Twitter'a katılmış. Yani Türkiye'ye gelmeden neredeyse bir buçuk yıl önce Twitter hesabı açılmıştır. 11 Ekim 2022 itibariyle 91.7 bin takipçiye sahip Twitter hesabından toplam 472 tweet atılmıştır.

Görsel 8. Disney+ Türkiye'nin Twitter Anasayfası

Kaynak: https://twitter.com/DisneyPlusTR. Erişim tarihi: 10.10.2022

Disney+ Türkiye'nin Twitter hesabına dair diğer veriler şu şekilde sıralanabilir:

• **İlk atılan tweet:** Instagram'da paylaşılan ilk içeriğin aynısı resimli tweet olarak paylaşılmıştır. Metin de Instagram'daki ile aynıdır: "Aylık 34,99 TL'ye Disney ve Pixar'dan Luka ve Soul, Disney'den Enkanto: Sihirli Dünya, Marvel Studios'tan The Falcon and The Winter Soldier ve Hawkeye, National Geographic'ten Jeff Goldblum'un Dünyası, Star Wars dizisi The Mandalorian, Free Guy ve çok daha fazlası… Disney+ 14 Haziran'dan itibaren yayında! Peki sen Disney+'ın Türkiye'ye gelişini nasıl bekliyorsun?" Atılan ilk tweet olan bu paylaşım 3373 beğeni, 657 retweet ve 232 yoruma sahiptir.

• **En fazla beğenilen tweet:** Hande Erçel'li Disney+ Etkisi reklam filmini içeren tweet, en fazla beğenilen tweet olmuştur. Toplam 11.9 bin beğeni, 775 yorum ve 3700 retweet içermektedir. Tweetin metni ise şu şekildedir: "Belli ki Hande yine hayallere dalmış, Yukarı Bak izlemiş. . Disney+ Türkiye'de, etkisi her yerde! ".

3.2. **Disney+'ın Türkiye'deki Reklam Kampanyaları**

Disney+, Türkiye'de yayına başladığını duyurmak için belli iletişim kampanyaları ve bu iletişim kampanyaları çerçevesinde de reklam filmleri oluşturmuştur. Bu reklam filmleri hem televizyonda hem de Disney+ Türkiye sosyal medya hesaplarında tüketicilerin karşısına çıkmıştır. Disney+ Türkiye YouTube hesabında bu reklam filmleri, Disney+ Türkiye'de ve Disney+ Etkisi isimleriyle listelenmiştir

3.2.1. **Disney+ Türkiye'de**

Disney+ Türkiye resmi YouTube hesabında, Disney+ Türkiye'de adıyla bir video oynatma listesi hazırlanmıştır. Bu oynatma listesinde toplam 11 video bulunmaktadır. Bu videolardan Deneyim Alanı Röportajları ve Mavi Halı Röportajları isimli 4 video markanın lansman gecesi için gerçekleştirilen etkinliğe ait görüntüleri içermektedir. Dolayısıyla, reklam kampanyası dahilinde gerçekleştirilmiş reklam filmleri değildir. Bu bağlamda Disney+ Türkiye'de YouTube listesinde kampanya dahilinde gerçekleştirilmiş toplamda 7 reklam filmi bulunmaktadır:

• **Star Wars'a Dair Her Şey Disney+'ta!:** Bir erkek oyuncu, İstanbul'da bir restoranın sokaktaki masalarından birinde oturmuş yemek yemekte telefonundan Star Wars evreninden Obi-Wan Kenobi dizisini izlemektedir. Bir anda Balıkçılar Çarşısındaki neon ışıklar kırmızı-mavi-yeşil renkte sırayla yanmaya başlarlar. Renkleri ve şekillerinden ötürü ışın kılıcını andırmaktadırlar. Sokaktakiler şaşkınlıkla ışın kılıcına benzeyen ışıklara bakarlar. Star Wars logosu görünür. 4 Haziran 2022'de yayınlanan bu video toplam 9.2 bin izlenme, 67 yorum ve 324 beğeniye sahiptir.

• **National Geographic Belgeselleri Disney+'ta!:** Bir kadın oyuncu İstanbul'da köprünün hemen altında, sahilde bir banka oturmuş, tabletinden Balinaların Gizemli Dünyası adlı belgeseli izlemektedir. O sırada devasa bir balinanın tam köprünün altında suyun üzerine çıktığı görülür. Kadın şaşkınlık ve hayranlıkla denize bakar. National Geographic logosu görünür. 6 Haziran 2022'de yayınlanan bu video toplam 9 bin izlenme, 251 beğeni ve 32 yoruma sahiptir.

• **Pixar'a Dair Her Şey Disney+'ta!:** Biri kız biri erkek iki çocuk evlerinde oturmakta ve televizyonda Oyuncak Hikayesi 4'ü izlemektedirler. Erkek çocuğun kafasında, Oyuncak Hikayesi filmindeki ana karakter olan Woody'nin kovboy şapkasına benzer bir şapka bulunmaktadır. Anne, elinde çamaşır sepetiyle onlara bakarak gülümseyerek gider. O sırada bir rüzgar çıkar ve çocuğun şapkası pencereden dışarı uçmaya başlar. Çocuk ve kız pencereden dışarı uçan şapkayı izler. Şapka İstanbul semalarında ve sokak aralarında uçar ve Galata Kulesi'nin üstüne askıya asılmış gibi asılır. Sonra Pixar logosu belirir. 8 Haziran 2022'de yayınlanan bu video 10 Ekim 2022 itibarıyla 14 bin izlenme, 48 yorum ve 369 beğeniye sahiptir.

• **Binlerce Saat Dizi ve Film Disney+'ta!:** Bir kafenin bahçesinde oturan genç erkek dizüstü bilgisayarından Free Guy adlı filmi izlemektedir. Masada duran gözlüğünü takan erkek karakter, Free Guy filminde ana karakterin gözlüğü takmasıyla çevresinde bir sürü fantastik öğenin belirmesine benzer bir durum yaşar. Gözlüğü çıkardığında hayat normale döner. Tekrar takar ve ortamda yine fantastik öğeler yer almaktadır. Ekrana +Binlerce saat dizi ve film yazısı gelir. 15 Haziran 2022'de yayınlanan bu video toplam 815 bin kez izlenme, 324 beğeni ve 100 yoruma sahiptir.

• **Disney'e Dair Her Şey Disney+'ta!:** İstanbul'da metroda, vagonda bir anne ve kızı oturmaktadır. Kız, tabletinden Karlar Ülkesi 2'yi izlemektedir. Bir anda metro vagonunun içi Karlar Ülkesindeki gibi buzlanmaya, camlar donmaya, içeriye kar yağmaya başlar. Kız hayranlık ve şaşkınlıkla ayağa kalkar. Disney logosu belirir. 21 Haziran 2022'de yayınlanan bu video 1.43 milyon izlenmeye, 54 yoruma ve 222 beğeniye sahiptir.

• **Hazırsanız Başlıyoruz I Disney+:** 2 dakika 31 saniye süren bu reklam filminde muhteşem bir evin/köşkün önemli bir davete hazırlandığını görürüz. Bu reklam filminde, Disney+ Türkiye orijinal yapımlarında yer alacak olan ünlü oyuncuların bu davete tek tek geldiklerini görürüz. Hepsine de Disney+ Türkiye içeriklerini izleyebilecekleri cihazlar (tablet, dev sinema ekranı, kablosuz kulaklık, cep telefonu vs.) ve izlerken kendilerini iyi hissetmelerini sağlayacak yiyecekler (pizza, patlamış mısır vs.) takdim edilir. Oyuncular arasında Halit Ergenç, Cansu Dere, Can Yaman, Pınar Deniz, Timuçin Esen, Hande Erçel, Aras Bulut İynemli, Aslı Enver, Burak Deniz, Eda Ece, Buğra Gülsoy, Demet Özdemir, Engin Akyürek vardır.

Hepsini mutlu bir şekilde Disney+ içeriklerini izlerken görürüz. Sonunda, Herkes Yerini Aldı, Hazırsanız Başlıyoruz yazısı belirir. 11 Haziran 2022'de yayınlanan bu video 3.3 milyon izlenme, 2.3 bin beğeni ve 461 yoruma sahiptir.

• **Hazırsanız Başlıyoruz I Dijital Özel I Disney+:** Hazırsanız Başlıyoruz filmindeki oyuncuların, filmde kullanılmamış ve bir nevi kamera arkası diyebileceğimiz, filmin geçtiği evdeki görüntülerini görürüz. 22 Haziran 2022'de yayınlanan video 65 bin izlenme, 2.2 bin beğenme ve 497 yoruma sahiptir.

3.2.2. **Disney+ Etkisi**

Disney+ Türkiye resmi YouTube hesabında, Disney+ Türkiye'de kampanyası sonrası, Disney+ Etkisi adıyla bir video oynatma listesi hazırlanmıştır. Bu oynatma listesinde toplam 11 video bulunmaktadır. Bu 11 reklam filminde, Disney+ Türkiye orijinal yapımlarında yer alan oyuncuların Disney'deki içerikleri izlerken onlardan nasıl etkilendiklerini ve Disney+ etkisine nasıl girdiklerini ve kapıldıklarını görürüz. Disney+ etkisi kampanyası için oluşturulan 11 reklam filmi şunlardır:

• **Disney+ Etkisi I Aslı Enver:** Aslı Enver, şık bir restoranda telefonundan Disney+ izlemektedir. O sırada yan masada oturan bir kadın ve erkekten kadın karakter, Aslı Hanım sizi severek izliyoruz der. Aslı Enver, Disney+ içeriğine kendini kaptırdığından, "Evet, evet. 3 kişi olacağız" diye cevap verir. Dış ses, "Bu, Disney+ etkisi" der. Kamera tekrar kadın ve erkeğe döndüğünde, kadının tatlı kaşığında yüzük vardır ve erkek kadına evlenme teklif edecektir. Ama kadın, Aslı Enver'in izlediği içeriği yan masadan takip etmektedir ve yüzüğün farkın değildir. Kadın tatlı kaşığıyla ağzına gelen yüzüğü ağzından çıkarır ve masaya bırakır, Aslı Enver'in telefonunda Disney+'ı izlemeye devam eder. Dış ses, "Bu da yan etkisi" der. "Hayal edebileceğinizden çok daha fazlası Disney+'da" dış sesiyle Aslı Enver Disney+ izlemeye devam eder ve sonrasında packshot gelir. Post packshotta ise Aslı Enver ile kadın ve erkek karakterlerimizi aynı masada bir yandan tatlı yerken bir yandan Aslı Enver'in telefonunda Disney+ izlerken görürüz. 1 Eylül 2022'de yayınlanan video 1.6 milyon izlenme, 1200 beğeni ve 54 yoruma sahiptir.

• **Disney+ Etkisi I Burak Deniz:** Burak Deniz evinin bahçesindeki masada dizüstü bilgisayarından büyük bir dikkatle Disney+ izlemektedir. Bahçıvan, "Burak Bey, şuraya da bir dilek çeşmesi yapalım diyorum" der. Burak Deniz bahçıvana hiç bakmadan, ekrandan hiç gözünü ayırmadan "Tamam tamam, süper" der. Dış ses, "Bu, Disney+ etkisi" der. O sırada bahçıvan sulama yaptığı motorun tazyik gücünü artırır ve Burak Deniz'in izlediği Disney+ içeriğine kitlenir kalır. Suyun tazyik gücü çok artmıştır. Bahçıvanı hortumla oradan oraya savrulurken görürüz. Dış ses, "Bu

da yan etkisi" der. O sırada "Hayal edebileceğinizden çok daha fazlası Disney+'da" dış sesiyle Burak Deniz, odaklanmış bir şekilde, çevresinde olan bitenleri görmeden, duymadan, fark etmeden Disney+ izlemeye devam etmektedir ve sonrasında packshot gelir. Post packshotta üstü başı dağılmış, çamurlar içindeki bahçıvan ve Burak Deniz birlikte bahçedeki aynı masada Disney+ izlemektedir. 2 Eylül 2022'de yayınlanan video 1.55 milyon izlenme, 1300 beğeni ve 69 yoruma sahiptir.

• **Disney+ Etkisi I Demet Özdemir**: Demet Özdemir'i bir havuz başında elinde tabletiyle Disney+ izlerken görürüz. O sırada garson gelir ve pipet ister misiniz Demet Hanım diye sorar. Dış ses, "Bu, Disney+ etkisi" der. Demet Hanım'ın izlediği içerik garsonun ilgisini çeker ve yandan içeriği izlemeye başlar. Daha sonra arkasındaki şezlongu ve şezlongda yatan adamı fark etmez ve elindeki kokteyllerle birlikte adamın üzerine düşer. Adamın üstü başı batmıştır. Dış ses, "Bu da yan etkisi" der. Demet Özdemir, bu olanları fark etmeden hayranlıkla Disney+ izlemeye devam etmektedir. "Hayal edebileceğinizden çok daha fazlası Disney+'da" dış sesi ile packshot gelir. Post packshotta garson, üstüne kokteyl dökülen adam ve Demet Özdemir birlikte yan yana şezlonglarda Disney+ izlemektedir. 3 Eylül 2022'de yayınlanan video 2.7 milyon izlenme, 1600 beğeni ve 88 yoruma sahiptir.

• **Disney+ Etkisi I Eda Ece:** Eda Ece kuaförde, kuaför sandalyesindedir ve tabletinden Disney+ izlemektedir. Saçını şekillendirecek kuaför, Eda Ece'ye telefonundan marjinal denilebilecek bir saç modeli gösterir ve "Edacığım, böyle bir model yapalım. Aşırı moda olacak" der. Eda ise Disney+'daki içeriğe odaklanmış durumdadır ve modele bakmadan "Hı hı, yaparız" der. Dış ses, "Bu, Disney+ etkisi" der. O sırada yanda kesim yapan kuaför, Eda Ece'nin izlediği Disney+ içeriğine kapılır ve müşterisinin bir anda, alakasız bir yerden ve çok fazla miktarda saçını keser. Dış ses, "Bu da yan etkisi" der. Saçı kesilen kadın şaşırır, saçını kesen kuaförle göz göze gelir fakat daha sonra saç kesimi hoşuna gider. "Hayal edebileceğinizden çok daha fazlası Disney+'da" dış sesi ile packshot gelir. Post packshotta Eda Ece, saçı çok fazla kesilen kadın ve elinde kestiği saçları tutan kuaför birlikte Disney+ izlemektedir. 4 Eylül 2022'de yayınlanan bu video 2.8 milyon izlenme, 1100 beğeni ve 42 yoruma sahiptir.

• **Disney+ Etkisi I Engin Akyürek:** Engin Akyürek uçakta tabletini çıkarır ve Disney+ izlemeye başlar ve izlediği şeye odaklanır. Kabin görevlisi, "Engin Bey, bir şey içmek ister misiniz" diye sorar. Engin Akyürek, "Evet, evet, kemerim bağlı" diye cevap verir. Dış ses, "Bu, Disney+ etkisi" der. Kabin görevlisi de Engin Akyürek'in izlediği içeriği yandan izlemeye başlar. Bir yandan da uçaktaki güvenlik talimatlarını anlatmaya başlar. Can yeleği kullanımını anlatırken, Disney+'a odaklandığı için yanlışlıkla can yeleğini açar ve şişen can yeleğinin etkisiyle geriye doğru

düşer. Dış ses, "Bu da yan etkisi" der. Daha sonra ayağa kalkan kabin görevlisi ile birlikte dış ses "Hayal edebileceğinizden çok daha fazlası Disney+'da" der. Packshot gelir. Post packshotta, Engin Akyürek oturduğu koltukta, elinde tabletle Disney+ izlemeye devam ederken kabin görevlisi kadın da can yeleği üzerinde şişirilmiş bir şekilde durmakta ve Engin Akyürek'in içeriğini kuruyemiş eşliğinde ayakta durarak izlemektedir. 5 Eylül 2022'de yayınlanan bu video 2.4 milyon izlenme, 1500 beğeni ve 132 yoruma sahiptir.

• **Disney+ Etkisi I Pınar Deniz:** Mutfakta elindeki şişeye smoothie koyan Pınar Deniz, bir yandan da tabletinden Aslan Kral izlemektedir. Daha sonra elinde smothie ile 2 arkadaşıyla birlikte dışarıya, yeşillikler içinde bir parka giden Pınar Deniz, bir kayanın üzerinde sarman bir kedi görür. Ay, ne tatlısın diyen Pınar Deniz, kediye doğru gider ve onu Aslan Kral'daki gibi kayanın üzerinde havaya, gökyüzüne doğru kaldırır ve parktaki insanlar ona bakmaktadır. O sırada aşağıda duran arkadaşlarından biri "Belli ki Pınar yine Disney+'ta Aslan Kral izlemiş" der. Sonra kediyi seven Pınar Deniz ile birlikte dış ses "Disney+ Türkiye'de, etkisi her yerde" der. Daha sonra Aslan Kral, Obi Wan Kenobi ve Free Guy görüntülerini görürüz. Packshot gelir. 4 Temmuz 2022'de yayınlanan bu video 830 bin izlenme, 762 beğeni ve 79 yoruma sahiptir.

• **Disney+ Etkisi I Hande Erçel:** Hande Erçel evde televizyondan Disney+'da Yukarı Bak adlı animasyon filmi izlemektedir. Arkadaşı, "Handeciğim ben yatıyorum" der. Hande, "He? İyi geceler" der ve animasyon filmde balonlarla evin uçurulduğu sahneyi görürüz. Hande Erçel daha sonra apartmandan dışarı çıkar. Arkadaşı, yukarıdan kapı önündeki Hande'ye seslenir ve benim anahtarı almışsın der. Hande, anahtara bakar ve anahtarlık Yukarı Bak filmindeki eve benzemektedir. O sırada Hande Erçel'in hemen ilerisinde Yukarı Bak filmindeki gibi rengarenk balonları olan bir baloncu durmaktadır. Bir sonraki sahnede ev şeklindeki anahtarlığın rengarenk balonlara bağlanıp, Yukarı Bak filmindekine çok benzer bir şekilde yukarıdaki arkadaşına ulaştırmaya çalıştığını görürüz. Hande'nin arkadaşı balonu tutamaz ve anahtarlık balonlarla birlikte yukarı doğru uçmaya başlar. Balonları ve balonlara bağlı anahtarlığı yakalayamayan Hande'nin arkadaşı, "Belli ki Disney+'ta yine Yukarı Bak izlemişsin" der. Dış ses "Disney+ Türkiye'de, etkisi her yerde" der. Daha sonra Yukarı Bak, Ms Marvel, The Kardashians görüntülerini görürüz. Packshot gelir. 5 Temmuz 2022'de yayınlanan bu video 3.7 milyon izlenme, 10 bin beğeni ve 638 yoruma sahiptir.

• **Disney+ Etkisi I Cansu Dere:** Karavanda, kuaförüne rolü için saçını hazırlatan Cansu Dere'yi bir yandan telefonundan Black Widow izlerken görürüz. Set asistanı karavana girer ve Cansu Hanım, veda sahnesi için hazır mısınız der. Cansu Dere, ben her zaman hazırım diye cevap ve-

rir. Sonra karavanın kapısından Black Widow'daki gibi zıplayarak çıkar. Set asistanı kuaföre "Belli ki Disney+'ta Black Widow izlenmiş der. Cansu Dere, sete doğru gider ve dış ses "Disney+ Türkiye'de, etkisi her yerde" der. Daha sonra Black Widow, Cruella, Kaçış görüntülerini görürüz. Packshot girer. 6 Temmuz 2022'de yayınlanan bu video 826 bin izlenme, 771 beğeni ve 95 yoruma sahiptir.

• **Disney+ Etkisi I Halit Ergenç:** Halit Ergenç, evde televizyondan The Mandalorian izlemektedir. Grogu karakterinin "Güç"ü kullanarak yapmış olduğu nesneyi kendine çekme hareketini görür ve etkilenerek kendi eline bakar. Daha sonra bir kafede Halit Ergenç'i "güç" hareketini bir kahve bardağını kendine doğru çekmeye çalışırken görürüz. Barista onu izlemektedir. Bardak Halit Ergenç'e doğru hareket etmeye başlar. Aslında bardağı barista Halit Ergenç'e doğru itmektedir. Bardağı eline alan Halit Ergenç, baristaya "Güç seninle olsun" der. Diğer barista "Belli ki Disney+'ta Star Wars izlemiş" der. Halit Ergenç kahvesinden bir yudum alır ve baristalarla birlikte birbirlerine bakıp gülümserler. Dış ses "Disney+ Türkiye'de, etkisi her yerde" der. Obi Wan Kenobi, How I Met Your Father, Oyuncak Hikayesi 4 görüntülerini görürüz. Packshot girer. 7 Temmuz 2022'de yayınlanan bu video 1.1 milyon izlenme, 702 beğeni ve 77 yoruma sahiptir.

• **Disney+ Etkisi I Aras Bulut İynemli:** Aras Bulut İynemli, evinin bahçesinde, koltukta oturmuş dizüstü bilgisayarından Tufan adlı vahşi hayvan belgeselini izlemektedir. Daha sonra Aras Bulut İynemli'yi İstanbul'da vapurun içinde telefonuyla martıların videosunu çekerken görürüz. Aras, videoyu çekerken tıpkı bir belgeseldeki gibi bir yandan çekmeye bir yandan da çektiklerini anlatmaya koyulur. "İstanbul'da sıradan bir gün. Geniş kanatları sayesinde termal akımları kullanarak havada süzülüyorlar. Onlar bu iki kıta arasında gidip geldikçe inanılmaz bir görüntü oluşturuyorlar" der. Aras'ı çekim yaparken gören genç erkek yanındaki genç kadına "Aras Ağabey, belli ki Disney+'ta National Geographic'e sarmış der. Dış ses, "Disney+ Türkiye'de, etkisi her yerde" der. Daha sonra Balinaların Gizemli Dünyası, Loki, Karlar Ülkesi 2 görüntülerini görürüz. Packshot girer. 8 Temmuz 2022'de yayınlanan bu video 820 bin izlenme, 873 beğeni ve 43 yoruma sahiptir.

• **Disney+ Etkisi I Can Yaman:** Can Yaman'ı evde yürüyüş bandında yürürken bir yandan da The Walking Dead izlediğini görürüz. Daha sonra akşam olmuştur ve Can Yaman koltukta uyumaktadır. Evde bir ses duyan Can Yaman uyanır ve yerinden doğrulur. Elinde beysbol sopasıyla evi dolaşarak, tıpkı bir zombi gibi ayağını yere sürüyerek yürüme sesini çağrıştıran sesin kaynağını aramaya başlar. Bir gölge görür ve gölgeye doğru elinde beysbol sopasıyla hamle yapacakken sesin kaynağı olan kadın ışığı açar ve çığlığı basar. Korkan kadın, Can ne yapıyorsun yahu diye bağırır.

Can, sen niye böyle yürüyorsun diye sorar kadına. Kadın da bacağımın üstüne yatmışım, karıncalanmış der. Can'ın elindeki beysbol sopasını gören kadın "Belli ki yine Disney+'da The Walking Dead izlemişsin" der. Dış ses "Disney+ Türkiye'de, etkisi her yerde" der. The Walking Dead, Jeff Glodblum'un Dünyası ve The Mandalorian görüntülerini görürüz. Packshot girer. 9 Temmuz 2022'de yayınlanan bu video toplam 1.1 milyon izlenme, 2400 beğeni ve 356 yoruma sahiptir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türkiye'de 14 Haziran 2022 tarihinde yayına başlayan Disney+ tüketicilere kendini birçok markanın yaptığı ve hatta günümüz dünyasında yapmak zorunda olduğu gibi sosyal medya platformları ile anlatmıştır. Önce sosyal medya platformlarında resmi hesapları ile var olmuş, daha sonra bu sosyal medya hesaplarından ilk olarak "Disney+ Türkiye'de" adını verdiği reklam filmleri ile Türkiye'de yayına başladığını duyurmuş, ondan sonra ise yeni ve orijinal yapım olarak platformda yer alacak olan, dolayısıyla ilk defa izleyiciyle buluşacak olan filmlerin ve dizilerin trailer ve teaserlarını paylaşmıştır. Daha sonrasında ise Disney+ etkisi adını verdiği reklam filmleri ile Disney+'ta yer alan içeriklerin izleyicide nasıl bir etki bırakacağını, platformda dizileri ya da filmleri ile yer alan ya da yer alacak olan ünlü kişilere bu reklam filmlerinde yer vererek göstermeye çalışmıştır.

Disney+, Türkiye'de kısa zamanda edindiği abone sayısı ile başarılı bir küresel marka görünümündedir. Bununla birlikte, sosyal medya hesapları dijital içerik pazarlaması açısından ele alındığında ise YouTube, Instagram ve Twitter'daki Disney+ Türkiye hesaplarının başarılı bir şekilde yönetildiği, etkileşim oranlarının rekabetin yoğun olarak yaşandığı Türkiye pazarına gireli henüz bir yıl dahi olmamış bir küresel marka için son derece başarılı olduğu görülmektedir.

Bunun yanında reklam kampanyası anlamında, küresel markaların yerel reklam stratejileri kapsamında ele alınabilecek ve küresel bir iletişim stratejisinden ziyade yerel iletişim mesajlarına sahip Disney+ Türkiye'de reklam filmleri ile Disney+, Türkiye'ye giriş yaptığını potansiyel müşterilerine duyurmak istemiştir. Bunu da Türkiye'deki kültürel öğeleri ve mekanları kullanarak gerçekleştirmiş ve izleyicilerde markaya yönelik olumlu bir imaj ve sempati yaratılmak istenmiştir.

Daha sonra gerçekleştirilen ve bir dijital yayın platformunun bir tutundurma stratejisi olarak kendi orijinal yapımlarında yer verdiği ünlü yerli/ulusal oyuncuları reklamlarında kullanmasının söz konusu olduğu Disney+ Etkisi reklam kampanyası ile hem Disney+'da gerçekleştirilecek projelere dikkat çekmek hem de oyuncuların hayranlarının dikkatini çekerek platforma abone kazandırmak istenmiştir.

Resmi sosyal medya platformlarında Disney+ Türkiye'nin en fazla etkileşim aldığı içerikler, Disney+ Etkisi için yapmış olduğu reklam filmleri olmuştur. Bu anlamda, günümüzde hala tüketiciler, ilgi duydukları ya da hayranı oldukları ünlülerin veya oyuncuların içeriklerine daha fazla önem göstermektedirler. Disney+ da bu durumu reklam filmlerinde başarıyla kullanmıştır.

Bu anlamda, Disney+ Türkiye, hem sosyal medyasını dijital içerik pazarlaması anlamında başarı ile kullanmakta hem de gerçekleştirdiği reklam kampanyaları sosyal medyada etkileşim ve marka bilinirliği anlamında etkili olmaktadır. 2 ayda 2 milyon abone sayısına ulaşmış olması da bunun göstergesidir.

Bununla birlikte, bu çalışmaya ek olarak gerçekleştirilebilecek bir çalışma da Disney+ reklam filmlerinin küresel markaların yerel reklam stratejileri bağlamında incelenmesi ve hangi öğelerin yerel reklam stratejisi bağlamında ne şekilde kullanıldığının analiz edilmesidir. Bununla birlikte, bu konuda çok başarılı bir rakip marka olan Netflix ile de bir kıyaslama gerçekleştirilebilir.

Sonuç olarak, Disney+, Türkiye'deki serüvenine henüz yeni başlamış küresel bir marka olarak sosyal medya platformlarını dijital içerik pazarlaması bağlamında başarılı bir şekilde kullanmakta, reklam kampanyaları tüketicilerin ilgisini çekmekte, tüketicilerin en fazla ilgi gösterdiği, etkileşimin en yüksek olduğu reklam kampanyaları ise Disney+ orijinal yapımlarında yer alacak oyuncularla gerçekleştirilen reklam filmleri olmaktadır.

KAYNAKÇA

Akyol, O. (2012). Gelişen Televizyon Yayın Teknolojileri ve Etkileşimli Yayıncılık Uygulamaları. *Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Araştırma Yöntemleri Bilim Dalı, Konya*.

Amazon Reklam (2022). OTT nedir? Akış ile yayına dair eksiksiz bir kılavuz. https://advertising.amazon.com/tr-tr/library/guides/what-is-ott. Erişim tarihi: 03.10.2022

Andaç, A., Akbıyık, F. ve Karkar, A. (2016). Consumer satisfaction factor in dijital content marketing: Isparta province as an example. *International Journal of Social Science Studies*, 4(5), 124-135.

Ateş. S. (2020). Politik nedenli tüketici boykotları: Tüketici boykot motivasyonları ve boykot sürecindeki tüketici davranışları üzerine niteliksel bir araştırma. Yayınlanmamış doktora tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.

Ateş, S. (2021). İçerik ve Dijital İçerik Pazarlaması Kavramları. Dijital İçerik Pazarlaması içinde ed: Gülmez, E. Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir.

Bulunmaz B. (2011). Otomotiv Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı Ve Fiat Örneği, *Global Media Journal*. (3):20-51.

Disney+ Yardım Merkezi. (2022). Disney+'ı Kullanmaya Başlama. https://help.disneyplus.com/csp?id=csp_article_content&article=introduction. Erişim tarihi: 05.10.2022.

Dumitrescu, L. ve Vinerean, S. (2010). The glocal strategy of global brands. Studies in Business and Economics, 5(3), 147-155.

Gülmez, E. (2019). Netflix'in Türkiye'ye özgü reklam filmlerinin küresel markaların yerel reklam stratejileri bağlamında değerlendirilmesi. Erciyes İletişim Dergisi, (1), 157-178.

Gülmez, E. (2021). Sosyal Medya Reklam Araçları Dijital Çağda Reklam kitabı içinde. Ed: Yıldız. S.

Gülmez, E. (2022). Süreç, Türler ve Tutum Açısından Reklamın Adaptasyonu. Detay Yayıncılık, Ankara.

Hofstede, G. ve Hofstede, G. J. (2005). Cultures and Organizations: Software of the Mind (2nd ed). New York: McGrawHill.

Hollensen, S. (2008). Essentials of Global Marketing, Pearson Education Limited, s.4-29.

http://whybeee.blogspot.com/2015/04/kirlenmek-guzeldir.html. Erişim tarihi: 03.10.2022.

http://www.gunaydinaliaga.com/mcdonaldstan-mangal-severlere-ozel-hamburger-20114h.htm. Erişim tarihi: 03.10.2022.

https://bhatnaturally.com/2012/05/24/volkswagen-polo-stay-in-safe-hands-strikes-a-chord/. Erişim tarihi: 03.10.2022.

https://creativepool.com/noor-eldeen-hussam/projects/omo-dirt-is-good. Erişim tarihi: 03.10.2022.

https://radiomoodtr.com/2022-ilk-ceyrek-dijital-platform-pazar-paylari/. Erişim tarihi: 10.10.2022.

https://twitter.com/DisneyPlusTR. Erişim tarihi: 10.10.2022

https://www.instagram.com/disneyplustr/. Erişim tarihi: 10.10.2022

https://www.instagram.com/p/CbrWYHHj1CD/. Erişim tarihi: 10.10.2022

https://www.youtube.com/channel/UCFQ3Joj8PuZD5gWU-mgbEoQ. Erişim tarihi: 10.10.2022

https://www.youtube.com/watch?v=b_nzZjPf45M. Erişim tarihi: 03.10.2022

Hvass, K. A., and Munar, A. M. (2012). The takeoff of social media in tourism. *Journal of vacation marketing,* 18(2), 93-103.

Kakı, B. (2020). Sinemayı Bir Yaşam Biçimi Olarak Gören Platform: MUBI. https://www.artfulliving.com.tr/kultur-ve-yasam/sinemayi-bir-yasam-bicimi-olarak-goren-platform-mubi-i-20971. Erişim tarihi: 03.10.2022.

Kalelioğlu, E. (2022). Disney+ Türkiye Fiyatı Açıklandı! İşte Netflix'e Taş Gibi Rakip Olacak Disney Plus'ın Türkiye'de Yayına Başlayacağı Tarih... https://www.webtekno.com/disney-plus-turkiye-yayin-tarihi-fiyati-h122175.html. Erişim tarihi: 02.10.2022.

Karataş, A. B. (2022). Disney Plus, Türkiye'nin En Çok İzlenen Dijital Platformu Olmaya Çok Yaklaştı: İşte Güncel Abone Sayısı. https://www.webtekno.com/disney-plus-turkiye-guncel-abone-sayisi-h126838.html. Erişim tarihi: 10.10.2022.

Marketing Dictionary. (2022). https://marketing-dictionary.org/g/global-brand/. Erişim tarihi: 03.10.2022.

Mete, M . (2021). Dijital Medyada Programatik Reklamcılık ve Etik Sorunlar . *TRT Akademi , 6* (12) , 426- 449. DOI: 10.37679/trta.876044.

Miracle, G. E., & Albaum, G. S. (1971). International marketing management. The International Executive, 13(2), 8-9.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. (3rd Edition). Thousand Oaks, CA: Sage.

Pulizzi, J. (2014). *Epic content marketing: how to tell a story break through the clutter, and win more customers by marketing less*. McGraw-Hill Publishing.

Sanna, L. J., Lundberg, K. B., Parks, C. D. ve Chang, E. C. (2010). Retracted: Think and act globally, think and act locally: Cooperation depends on matching construal to action levels in social dilemmas. Journal of Experimental Social Psychology, 46(6), 1126-1129.

Sarı, Ü. ve Türker, H. (2021). Dijital platform kullanıcılarının izleme alışkanlıklarına yönelik bir araştırma: Netflix örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(1), 59-80.

We Are Social Türkiye (2022). Digital 2022 Raporu. https://recrodigital.com/we-are-social-2022-turkiye-sosyal-medya-kullanimi-verileri/. Erişim tarihi: 04.10.2022

We Are Social. (2022). Digital 2022 Raporu. https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/. Erişim tarihi: 04.10.2022

White, G. R., and Samuel, A. (2019). Programmatic Advertising: Forewarning and avoiding hype-cycle failure. *Technological Forecasting and Social Change, 144,* 157-168.

Yağcı, M. İ. (2006). Küreselleşme ve Pazarlama. Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi. 5 (18), 54-59.

Bölüm 14

KARS MÜZESİ'NDE BULUNAN KÜREVİ-KONİK KAPLARIN İŞLEVSELLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME[1]

Güler Yılmaz Çalışkan[2]
Mustafa Demir[3]

1 Bu çalışma Mustafa DEMİR tarafından 2022 yılında tamamlanan "Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Müzelerde Bulunan Kürevi-Konik Formlu Kaplar", adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Ayrıca Van YYÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birim (BAP) tarafından SYL-2021-9283 No'lu proje olarak desteklenmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van/ TÜRKİYE, e-posta: guleryilmaz@yyu.edu.tr, ORCİD: 0000-0003-4986-7281

3 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van/ TÜRKİYE, e-posta: mustafa_pars_1265@hotmail.com, ORCİD: 0000-0002-3288-0431

GİRİŞ

Söz konusu çalışma, Kars Müzesi'nde bulunan kürevi-konik formlu seramik kapları kapsamaktadır. Bu kapların işlevsellikleri tam olarak tespit edilemediğinden, dar olan dip kısmından küresel gövdeye geçerken genişleyerek konik bir form oluşturmasından dolayı "Kürevi-Konik" kap adını almıştır. Bu çalışmada ele alınan örneklerin tümü Kars-Ani Kazısından çıkartılarak Kars Müzesi'ne getirilmiştir.[1]

Kürevi-konik kaplar Orta Çağ ve Türk Dönemi kazılarında önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. İlk olarak R. Ettinghausen (1965: 218) tarafından "Sphero-conical vessels" (kürevi-konik kaplar) olarak adlandırılmıştır. Bu örneklerin işlevleriyle ilgili; cıva kabı, bira şişesi, el bombası (Yunan ateşi), ilaç kabı, koku kabı (parfüm şişesi), kandil topu, nargile su haznesi, yangın körükleyici (aeolipil) ve topuz gibi birçok görüş mevcuttur. Tamamı pişmiş topraktan yapılan bu kaplar genel olarak kısa boyunlu, küçük-dar ağızlı, çokgen veya kürevi-konik gövde formuna sahiptirler. Ortalama yükseklikleri 10-15 cm arasındadır. Bu kapların yaklaşık 220cc sıvı taşıyabileceği düşünülmektedir (Ghouchani ve Adle, 1992: 72).

Özellikle Ortadoğu coğrafyasında çokça rastlanan bu kaplar; Fustat, İskenderiye, Madinat al Fayyum, Lisht, Kudüs, Ramleh, Beisan, Khirbat el-Mafjar, Birket Israil, Mt. Tabor, el-Ayyul, Ajlun Kalesi (Kalat el-Rabbad), Saida, Şam, Baalbek, Trablus, Hama, Rakka, Theodosia, Bailaka (Oren-Kala), Dvin, Anberd, Şaban, Kabala, Staraia Gandzha, Dmanisi, Tiflis, Gori, Serai-Berke, Bolgary, Kazan, Volga, Samarra, Susa, Nişabur, Merv, Balkh, Lashkari-Bazar, Termez, Büst, Gazni, Afrasiab-Semerkand Khujand, Akhsyket ve Taşkent gibi Anadolu dışındaki birçok kazıda da yaygın olarak bulunmaktadır (Seyrig, 1959: 82; Dumarçay, 1965: 75; Ghouchani ve Adle, 1992: 93; Keall, 1993: 75; Avissar ve Stern, 2005: 275; Sharvit, 2008: 101; Pradines, 2016: 23; Whitcomb, 2016: 179; Ettinghausen, 1965: 218; Stenica ve Szmoniewski, 2016: 327-345).

Anadolu'da ise; Alanya, Ani, Tille Höyük, Milet, Kubad Abad, Sam-

1 Ani Ören yerinde ilk kazı çalışmaları 1892-93 tarihinde gerçekleşmiştir. Arkeolog Nicolai Marr'ın yaptığı 16 yıllık kazı çalışmalarında Ani şehri ve kalesi hakkında önemli bilgiler ortaya çıkartılmıştır. 1964-67 yılları arasında ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Kemal Balkan ve heyeti tarafından, Ani ören yerinde dört dönemlik kazı çalışması sürdürülmüştür (Balkan ve Sümer, 1965: 103-118). Daha sonraki dönemde Ani şehri ve kalesinde uzun süreli kazı çalışmaları Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı ve ekibi tarafından 16 yıl boyunca aralıksız devam etmiştir (Karamağaralı, 1999: 431). 2006 ile 2009 yıllarında ise Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu başkanlığındaki ekibi bölgede 3 dönemlik kazı çalışması yapmıştır (Çoruhlu, 2008: 301). Ören yerinin kazısı 2010 yılında Kars Müze Müdürlüğü başkanlığına geçmiştir. 2012-2018 yılları arasında ise kazı çalışmaları, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Fahriye Bayram'ın bilimsel danışmanlığında devam etmiştir (Bayram, 2017: 133). 2019 yılından itibaren Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Muhammet Arslan tarafından kazı çalışmaları devam etmektedir.

sat, Ahlat, Harran, Hasankeyf, Eski Kahta, Cizre Kalesi, Akşehir, Kadı Kalesi, Ayasuluk Kalesi ve Antalya Kaleiçi gibi Orta Çağ, Türk ve İslam dönemlerine ait kazılarda çokça çıkmaktadır (Öney, 1982: 79; Bulut, 1994: 1-18; Karamağaralı, 1999: 431-439; Yener, 2001: 17-21; Gürhan, 2007: 38-42; Doğer, 2005: 105-133; Sönmez, 2006: 3; Çoruhlu, 2008: 301-327).

1. İŞLEV

1.1. Cıva Kabı: Modern kimyanın kurucusu olarak görülen Cabir Bin Hayyan, çalışmalarında sıklıkla cıva madenini çeşitli bileşenlerle karıştırarak yaptığı merhemlerden bahsetmektedir (Hayyan, 1749: 6-7; Sezgin, 2008: 99-102). İranlı bir simyager olan Khubaysh Tiflisi "Cinnabar" (Zincifre) adlı bir tariften söz etmektedir. Bu tarifte, içine cıva doldurulan dar dipli ve boyunlu bir kaptan bahsedilmektedir. Söz konusu dar boyunlu kabın içerisine cıva ve çeşitli bileşenlerin bir imbik vasıtasıyla doldurulmuş olması akıllara kürevi-konik formlu kapları getirmektedir (Valiulina, 2016: 270. Tablo 1: Gör. 1-2).

1871'in başlarında Rev. Greville J. Chester ve Profesör N. Maskelyn tarafından yapılan bir analizde, iç kısmı balmumu kaplı kürevi-konik kabın dip kısmında cıva damlacıklarının varlığı tespit edilmiştir. T. Toramanian, 20. yüzyılın başlarına kadar Ani'nin sömürgesi olan Şebinkarahisar sakinlerinin bu tür kapları cıva depolamak için kullandıklarını belirtmiştir (Ettinghausen, 1965: 220). Orta Çağ İslam dünyasında kürevi-konik kapların yoğun bir şekilde kullanılmış olması, bu kapların cıvanın depolanması için kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir (Tablo 1). Ayrıca ele alınan örneklerin Ani kazısında çıkmış olması ve bu bölgede civanın ticaretinin yapılmış olması bu fikri daha da güçlendirmektedir.

Tablo 1: *İmbik Başlığı ve Kürevi-Konik Kap Örnekleri (Kaynak: Valiulina, 2015: 259).*

1.2. İlaç Kabı: Araştırmacılar tarafından kürevi-konik formlu eserlerin ilaç kabı olarak kullanılmış olabileceği öne sürülmektedir. Araştırmacılara göre bu kaplarda; baş ağrısı, epilepsi, sifilis tedavisinde kullanılan ilaçlar ve kozmetik ürünler muhafaza edilmiştir (Ettinghausen, 1965: 22; Stănică ve Szmoniewski, 2016: 339). Nitekim 2018 yılı Harran ören yerinde yapılan kazı çalışmalarında miskçi dükkânı deposu olarak tanımlanan

mekânda; içe çekik ağızlı, içbükey boyunlu ve silindirik gövdeli kaplar bulunmuştur (Tablo 2 Gör. 3). Kabın ağız ve boyun kısmı kürevi-konik örneklerle birebir aynıdır. Bulunmuş olan eserin üzerinde tıbbın sembolü olan yılan bezemesi yer almaktadır. Tıpla ilgili motiflerden ötürü, bu eserlerin ilaç kabı olabileceği düşünülmektedir (Önal, 2019: 174). Ayrıca İran'da kürevi-konik kap formuna sahip bir eserin üzerinde de "Sizin için İlahi bir lütuf Hamsahad tarafından yapılmıştır" ve "İbrahim", diğer örneğin üzerinde ise "Sizin için İlahi bir lütuf Ahmet Bin Musa tarafından yapılmıştır" ve "İbrahim" yazıları bulunmaktadır (Ghouchani ve Adle, 1992: 81). Ayrıca bu kapların üzerindeki kişi isimleri ya hekimler tarafından kişiye özel üretilmiş ilaçların olduğunu veya kabı üreten usta işaretlerini vurgulamaktadır.

Görsel 3

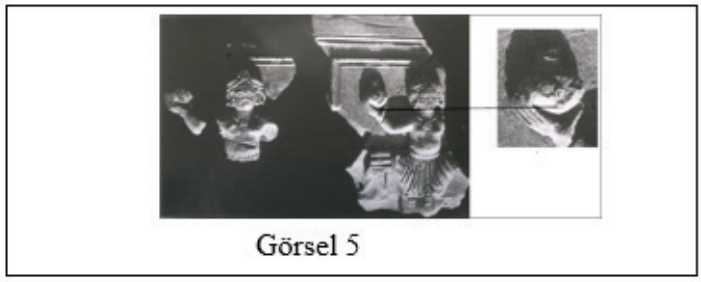
Görsel 4

Tablo 2: *Harran kazısında bulunmuş silindir gövdeli kap (Görsel 3), İran'da bulunmuş üzerinde "Sizin İçin İlahi Bir Lütuf" yazılı küresel kap (Görsel 4) (Kaynak: Önal, 2019: 174; Ghouchani ve Adle, 1992: 81).*

1.3. Koku Kabı: Bazı araştırmacılar, kürevi-konik kapların balzam, parfüm veya gül suyu gibi değerli sıvıların depolanması için kullanılmış olabileceğini ileri sürmektedir. Bu tür sıvıların muhafaza edilebilmesi için sıvı kaybının daha az olacağı kalın cidarlı kapların uygun olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bu örneklerin kalın cidarlı ve kolay taşınabilir olmasından ötürü, koku kabı da olabileceği ileri sürülmektedir (Ettinghausen, 1965: 225; Çoruhlu, 2010: 123-134). Orta Çağ'da İran, damıtma yolu ile çiçek ve gül suyu üretimi konusunda önemli bir yere sahipti. Aynı zamanda Anadolu'nun da 12.-13. yüzyıllarda gül suyu üretiminde önemli bir payı bulunmaktaydı. Zira İran ve Anadolu'dan bütün dünyaya koku esansları dağıtılmıştır (Özdal, 2014: 82-83).

Emevi dönemi Kasr-ül Hayr-ül Garbi sarayındaki alçı panoda, sağ elinde kürevi-konik forma benzer bir kabı taşıyan kadın figürü, araştırmacıların koku kabı yaklaşımını kuvvetlendirmektedir (Stănică ve Szmoniewski, 2016 : 340. Tablo 3: Gör. 5). Ayrıca 2019 Harran kazısında miskçi dükkanı olarak adlandırılan yapıda 317 tane kürevi-konik formlu kabın bulunmuş olması, bu örneklerin koku kabı olarak kullanılmış olma olasılığını artırmaktadır. Bu kaplar aynı zamanda Harran Ulu Camii'nde

yapılan kazı çalışmalarında da görülmüştür (Önal, 2019: 382). Ayrıca bu kapların bulundukları alanların genellikle hamam, çarşı ve cami yakınlarında oluşu, bu örneklerin güzel kokuları depolamak için kullanılmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

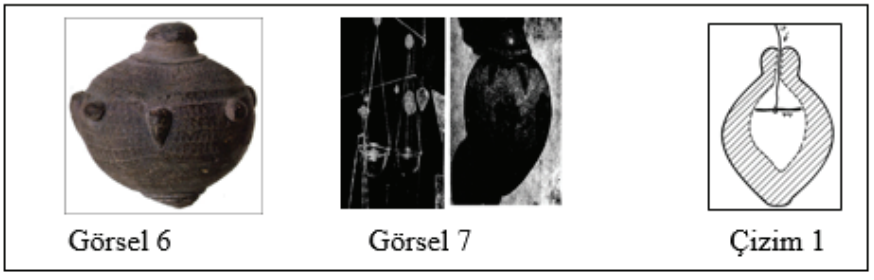
Tablo 3: *Kasr-ül Hayr-ül Garbi sarayındaki alçı pano.*

1.4. Yunan Ateşi veya El Bombası: Bu kapların kullanımı ile ilgili öne sürülen iddialardan biri de; savaşlarda düşmana atılan "yunan yangın bombası" veya "nafta mermisi" olduğudur. H. Seyrig, bu kapların içinin yanıcı maddeler ile doldurularak düşmana atıldığını ve küçük parçacıklar halinde etrafa saçılacak olan seramiğin tahrip gücünden faydalanıldığını ifade etmektedir (1959: 85). Bazı araştırmacılar kürevi-konik kapların caydırıcı el bombası olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Bu hipotezin savunucuları, 12.-13. yüzyıllara tarihlendirilen bezemeli kapların özellikle İslam coğrafyasında yaygın olarak görülmesini, İslam dünyasında silahların her zaman zengin bir şekilde dekore edilmiş olmasıyla ilişkilendirmişlerdir. Nitekim bu kapların çoğunun müstahkem kentlerde, kervansaraylarda ve kalelerde bulunmuş olması da bu görüşü desteklemektedir (Pradines, 2016: 154). Ancak kırık halde bulunan örneklerde yanık izi bulunmaması ve saray kazılarında, sosyal yaşam alanlarında, miskçi dükkânında da bu kaplara ulaşılması ve üzerinin yazılı olması biraz zorlama bir yorum olduğunu düşündürmektedir.

1.5. Yangın Körükleyici: J. Dumarçay (1965: 76) yangın körükleyiciyi (Aeolipil) şu şekilde tanımlamaktadır; "Aeolipil, minik bir ağzı olan içi boş bir toptur. Bu top ilk önce hafifçe ısıtılarak doldurulur, daha sonra körükleyici ocağa yerleştirilir. Topun içerisindeki buharlaşan su iyice sıkıştıktan sonra, kanal boyunca ilerleyerek fırını aktive eder…" (dark, 1965: 77). W. Hildburgh, Aeolipil olarak adlandırılan objelerin buhar vasıtasıyla ateşin harlanması için kullanıldığını ifade etmektedir (1951: 27-55). Yarıya kadar su ile doldurulan obje şömineye yerleştirilir. Bu kaplar, ateşe buhar püskürterek ocağın yeniden yüksek ısılara ulaşmasını sağlaması için kullanılmıştır. Nişabur, Hama ve Al-Fustát kazılarında çıkan örnekler, evlerin ocaklarının yanında bulunmuştur (Whitcomb, 2016: 182). H.

Seyrig, bazı kürevi-konik kap örneklerinde görülen gri ve gri tonlarındaki hamur renginin ocaktaki kullanımından dolayı oluştuğunu ileri sürmektedir. Afganistan ve Tiran pazarlarında ele geçirilip Kabil ve Peşaver müzelerinde sergilenen kapların tümü aynı hamur rengine sahiptir (Seyrig, 1959: 82-89. Tablo 4: Gör. 6). Ancak bu kaplar eğer yangın körükleyici olarak üretilmiş olsalardı, hamur renginde çeşitlilik gözükmezdi. Ayrıca sırlı örneklerin yüzeyinde de ocak izi yer almalıydı. Ancak müzedeki örneklerin hiçbirinin yüzeyinde ateş isi görülmemektedir.

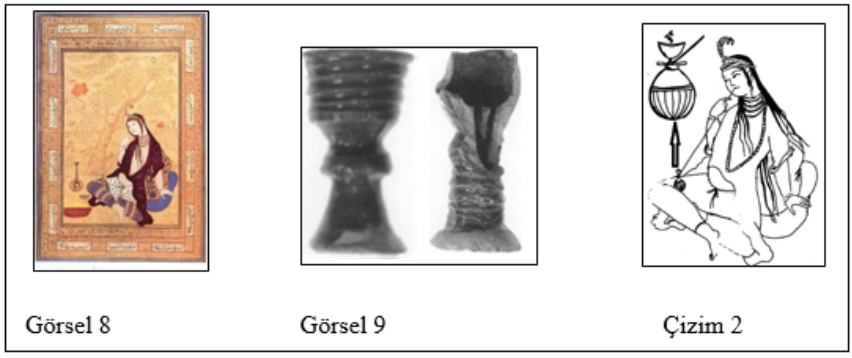
1.6. Kandil Topu: M. Önder (1977: 75), kürevi-konik kapların kandil topu olabileceğini ileri sürmektedir. Askı kandillerinin, Orta Çağ İslam ülkeleri, Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi ile erken dönem Osmanlı mimarisinde daha çok kemer ayaklarını bağlayan demir ve ahşap gergilere sıralı bir şekilde asıldığı bilinmektedir. Kemer kavisi ortasında yatay bir çubuğa asılan kandilin, hava akımlarından ve rüzgârdan dolayı sallanmaması gerekmektedir. Bu sarsıntıyı engellemek için kandillerin yatay çubuğunun iki ucuna ve tam ortasına, çoğunluğunu seramiklerin oluşturduğu süslü ağırlıklar asılmıştır. Bunlara kandil topu adı verilmektedir. Kandilin büyüklüğüne bağlı olarak sayıları değişen bu toplar, kandilin tam altında yan yana sıralanmıştır. Kandil topları genellikle kandilin dengesini sağlayacak noktalara asılmışlardır. Kürevi-konik kaplarının formu ve ağırlıkları düşünüldüğünde, bunların kandil topları olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir (Önder, 1977: 75-76. Tablo 4: Gör. 7, Çiz.1). Mehmet Önder tarafından ileri sürülen bu iddianın aksine gerek Anadolu gerekse Anadolu dışında bulunan örneklerde yanan bir kandilin bırakacağı is izi görülmemiştir.

Tablo 4: *Aeolipil (Yangın Körükleyici) olabileceği düşünülen kürevi-konik kap (Gör. 6) (Kaynak: Önder, 1977: 75-76; Kaynak: Smith, 1997*

1.7. Su Kabı (Nargile Su Haznesi): Müslümanların, 16. yüzyıldan önce tütün gibi çeşitli bitkileri içtikleri bilinmektedir. Yemenli araştırmacılar tarafından yazılan metinlerde iki tür sigaradan bahsedilmektedir. Bunlardan biri kuru tütün olup diğeri ise suyla içilen ve bugün nargile olarak bilinen sigaradan söz edilmektedir (Pradines, 2016: 158). Ortadoğu'da bulunan nargile örneklerinin dışında, farklı coğrafyalarda benzer

bir örneğe ulaşılamamıştır. Ortadoğu coğrafyasında tütün içme alışkanlığının olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu kapların, bugün Türkiye'de de yaygın olarak kullanılan nargilenin su haznesinin seramik versiyonu olduğu iddia edilmektedir (Pradines, 2016: 158). 17. yüzyıl Safevi minyatürlerinde bulunan kürevi-konik formlu kaplara benzer örnekler dikkat çekmektedir. Kürevi-konik kapların su haznesi olduğu çıkarımının asıl sebebi; bugün Topkapı sarayında bulunan Safevi dönemine ait bir minyatürde figürlerle birlikte resmedilen tütün içme tesisatının bulunmasıdır (Çağman ve Tanındı, 1979: 128; Keall, 1993 : 279-280. Tablo 5: Gör. 8-9. Çiz. 2). Söz konusu minyatürdeki obje kürevi-konik gövdeli kaplarla aynı formdadır. Ancak minyatürlerdeki teçhizata ve kürevi konik kapların bulunduğu alanlarda rastlanılmaması, bu amaçla kullanılmış olma olasığını zayıflatmaktadır.

Tablo 5: *Safevi dönemine ait minyatür yazmaları ve tütün içme tesisatına ait olduğu düşünülen parçalar (Kaynak: Çağman ve Tanımdı, 1979: 131; Keall, 1993: 281).*

1.8. İçki Kabı: İran ve Irak'ta yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan bazı kürevi-konik kapların üzerinde refah duaları içerikli yazılar yer almaktadır. R. Dar (2007: 57), tarafından tercüme edilen Arapça ve Farsça; "ishrab haniya" ve "nosh-i-jan'ı" yani "afiyetle iç / afiyet olsun" anlamına gelen ibareler bulunmaktadır. Samarra'da yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan bir kap üzerinde R. Dar tarafından okunan Arapça yazıtta " جضانلا رمخلا انمـ برشاو ", "ve olgunlaşan şarabı bizden yudumlar" anlamına gelen ibareler bulunmaktadır (Dar, 2007: 56; Pradines, 2016: 57). Smith, kürevi-konik kapların şarap için küçük şişe olarak kullanıldığını öne sürmüştür. Bu görüşe göre; kabın ağız kısmı küçük bir tıpa yardımıyla kolayca kapatılabilir ve herhangi bir destek olmadan düz bir yüzeye bırakılarak içindeki sıvı dökülmeden muhafaza edilebilir. Ancak, bu formlara sahip olup, Rey ve Samarra kazı çalışmalarındaki örnekler dışında, üzerinde refah ve esenlik duaları bulunan sınırlı sayıda örnek bulunmaktadır (Smith, 1997: 324-325). Ayrıca bu ibareler sağlık, şifa alanı

için de kullanılmış olabilir. Bu kapların üzerindeki yazılardan ötürü sadece içki kabı demek kabın işlevini daraltmaktadır.

1.9. Savaş Topuzu: Topuz; ateşli silahların icadından önce, yakın dövüşlerde kullanılmış ezici ve ciddi hasar veren bir silahtır. Aynı zamanda dini törenlerde dervişler tarafından da kullanılmıştır. Bazen ise toplumsal statüde sınıf ayrımını belirlemekte önemli bir rol oynamıştır. Örneğin; Osmanlı devlet yönetiminde topuzun atın eyerine asılması, büyüklük ve önemli bir şanın göstergesiydi. Ancak Osmanlı'da bunu sadece padişah veya üst düzey devlet yetkilileri yapabilirdi. Bu topuzların; sap kısmı ahşap veya demirden, uçları ise taş, demir, bakır, tunç veya pirinçten yapılmıştır (Acar ve Özveri, 2018: 242-246. Tablo 6: Gör. 11). Sudan'da bulunan özel bir koleksiyonda, 19. yüzyıla ait Sudan silahları olarak tanıtılan yaklaşık bir düzine savaş topuzu sergilenmektedir. Bu savaş topuzları bir mızrak veya balta ucunda ince bir deri ile kaplanmıştır (Pradines, 2016: 233-242, Tablo 6: Gör. 10). Pradines tarafından incelenen bu topuzların tamamı seramik olup 12.-13. yüzyıllarda çokça görülen kürevi-konik kaplardan oluşmaktadır. Sırlı veya sırsız kürevi konik formlu kaplar eğer savaş topuzu olarak üretilmiş olsalardı, kazılardan sağlam şekilde değil de kırık, fragmanlar halinde bulunması gerekirdi. Ayrıca savaş topuzu olarak kullanıldığı düşüncesi, üzerlerindeki sıhhat ile ilgili yazıların anlamlarıyla da çelişmektedir.

Görsel 10

Görsel 11

Tablo 6: *(Gör. 10), Sudan'da bulunmuş savaş topuzu. (Gör. 11), Osmanlı dönemi demir topuzlar. (Kaynak: Pradines, 2016: 240; Acar ve Özveri, 2018: 245).*

2. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde Kars Müzesi'nde bulunan 37 adet kürevi-konik kap; malzeme, form, bezeme teknikleri, bezeme çeşitleri ve monogram-usta işaretleri bakımından değerlendirilerek Anadolu ve Anadolu dışındaki farklı örneklerle karşılaştırma yapılmıştır.

2.1. Malzeme

2.1.1. Hamur

Seramiğin hammaddesi kildir. Jeolojik anlamda kil, su ve ısı farklarından oluşan hareketlilik gibi çeşitli etkenlerle kayaçlardan kopmuş, ufalanmış taşlardır. Kil, doğadaki diğer canlı ve cansız maddelerle karışık bir biçimde doğal kil yataklarında ve nehir yataklarında bulunmaktadır. Kuruma ve pişirme sırasında kabın çatlamasının önlenmesi ve daha dayanıklı olması için, hamurun çok iyi karıştırılmış olması gerekir. İyi karıştırılmış hamurun katkı maddeleri düzenli bir dağılım ve yoğunluk gösterir. Hamurun niteliği ise içerdiği katkı maddelerinin cinsine, boyutlarına ve yoğunluğuna göre saptanır (Ökse, 1999: 2).

Kars Müzesi'nde bulunan kürevi-konik formlu kaplarda; kahverengi (10YR 5/3 (Kat. No: 31, 36), açık kahverengi (7.5YR 6/3 (Kat. No: 19), soluk kahverengi (10YR 6/3 (Kat. No: 12, 16, 30), açık sarımsı kahverengi (10YR 6/4 (Kat. No: 2-4, 6, 11, 17), açık kırmızımsı kahverengi (2.5YR 6/4 (Kat. No: 21, 24, 26, 29), gri (10YR 5/1 (Kat. No: 1), açık kahverengimsi gri (2.5Y 6/2, 10YR 6/2 (Kat. No: 5, 8-10, 14, 15), açık sarımsı gri (2.5Y 6/3 (Kat. No: 20, 25, 27), açık zeytin kahvesi (2.5Y 5/6 (Kat. No: 28, 33), sarı (2.5Y 7/6, 10YR 7/6 (Kat. No: 32, 34), soluk sarı (2.5Y 8/4 (Kat. No: 7), kahverengimsi sarı (10YR 6/6 (Kat. No: 23, 35), kırmızımsı sarı (7.5YR 7/6, 5YR 7/6 (Kat. No: 13, 18) ve zeytin sarısı (2.5Y 6/6 (Kat. No: 22) olmak üzere üç farklı hamur rengi ve bu renklerin farklı tonları görülmektedir. En fazla görülen hamur rengi kahverengi ve tonlarıdır. Kahverengi ve kahverenginin farklı tonlarındaki örneklerde katkı malzemesi olarak; taşcık, kireç, kum ve mika kullanılmıştır. Eserlerin hamuru sıkı dokulu, az-ince gözenekli ve orta pişirilmiştir. Gri ve grinin tonlarındaki kaplarda; kum, kireç ve taşcık görülmektedir. Hamurları sıkı dokulu, az gözenekli ve iyi pişirilmiştir. Sarı ve sarının farklı tonlarındaki örneklerde katkı malzemesi olarak; kireç, kum ve mika kullanıldığı tespit edilmiştir. Hamurları sıkı dokulu, gözenekli ve orta pişirilmiştir. Örneklerin hamuru iyi karıştırılıp yoğurulduğu için katkı malzemeleri belli olmayan örnekler de mevcuttur.

2.1.2. Astar

Astar; kuru kil (kaolin) ve suyun belli oranlarda karıştırılması ile elde edilen, yarı sıvı, akıcı, ince taneli, seramiğe dekoratif değerler katan kil tabakası şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı zamanda seramik yüzeyini pürüzsüzleştirmeye yarayan maddedir. Kilin daha inceltilmiş ve kaliteli halinden elde edilen astar, çoğunlukla kil renginden bir veya iki ton daha koyudur. Kalın sürüldüğü zaman parlak ve hamur renginden 1-2 ton koyu iken, ince sürüldüğünde ise hamur rengine daha yakın ve mattır (Karamağaralı, 1982: 19).

İncelenen 37 örneğin 5'inde astar kullanımı görülmüştür. Eserlerin 4'ünde krem rengi (Kat. No: 21, 24, 32, 36), diğer bir örnekte ise yeşil renkli astar kullanıldığı tespit edilmiştir (Kat. No: 31).

2.2. Form

Kürevi-konik formlu kaplar; ağız, boyun, gövde ve dip bölümlerinden oluşmaktadır. Seramiklerin ağız çapları 1 cm ile 1.9 cm, gövde çapları 7.5 cm ile 11.1 cm, dip çapları 0.6 cm ile 1.9 cm ve yükseklikleri 10 cm ile 14.9 cm arasında değişmektedir. Eserlerin içi boş en düşük ağırlığı 470 gr, en yüksek ağırlığı ise 1.057 gr olarak tespit edilmiştir. Bu kapların 32'i sağlam, 5'inin ise ağız ve boyun kısımları kırıktır (Kat. No: 3, 4-6, 10). Ancak sağlama yakın kırık olan bazı örneklerde tümleme yapılmıştır (Kat. No: 8, 30, 31, 33). Form tipolojisinde gövde esas alınarak oluşturulmuştur. Ağız, boyun ve dip kısımlarındaki çeşitlilik alt başlıklarla verilmiştir.

2.2.1. Küresel Gövde

Kars Müzesi'ndeki örneklerin çoğu küresel gövdelidir. Müzede ağzı kırık olan 4 örneğin (Kat. No: 3, 4, 5, 10) dışında sağlam örneklerde tek tip ağız formu görülürken boyun ve dip formunda çeşitlilik söz konusudur.

Küresel gövde formundaki kaplarda sadece içe çekik ağız formu mevcuttur. Eserlerin ağız iç çapları 0.4-0.8 cm, dış çapları 1-1.9 cm'dir. Bu formdaki örnekler içbükey boyun ve yuvarlak boğumlar ile kademeli bir biçimde küresel gövdeyle birleşmektedir (Tablo 7 / Kat. No: 1, 18, 29, 30).

Küresel gövdeli kaplarda sivri ve düz dip olmak üzere 2 farklı form tespit edilmiştir. Sivri dipli 26 örnek bulunmaktadır. Kapların dip çapları 0.2 cm ile 0.8 cm ve dip cidarları 0.6-1.9 cm arasında değişiklik göstermektedir (Tablo 7/ Kat. No: 1, 2, 4-12, 14-17, 19, 20, 22, 23, 24, 30, 31, 33- 36). Sivri dibin bir alt grubu olan topuz dip formunda 9 örnek bulunmaktadır (Tablo 7/ Kat. No: 3, 13, 18, 21, 25-28, 32). Kaplar topuz dipten küresel gövdeye geçtikten sonra kademeli bir şekilde içbükey veya düz bir boyun ile dar içe çekik formlu bir ağza bağlanmaktadır. Topuz dipli örneklerin dip çapları 1.2-1.9 cm arasında, dip cidarları 1.1-2.3 cm arasında değişiklik göstermektedir. Düz dip formunda ise 1 örnek mevcuttur (Tablo 7, Kat. No: 29). Örnek, içe çekik ağızlı ve profil yaparak küresel gövdeye geçen içbükey boyunludur.

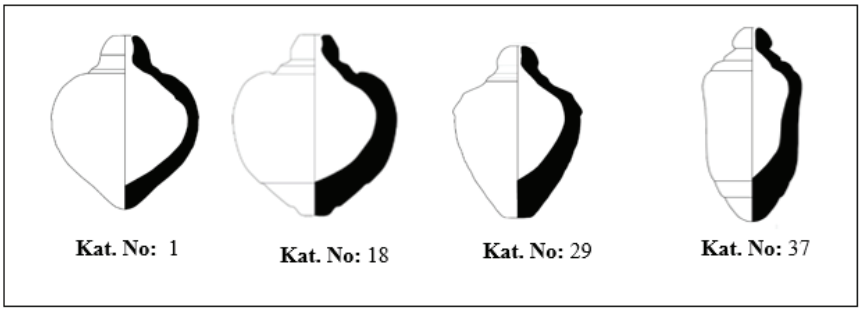
Küresel gövdeli form çeşidine Anadolu'da yapılan kazılarda da rastlanılmıştır. Ele alınan örnekler gövde, ağız, boyun ve dip formları bakımından; Harran (Önal, 2019: 633-649), Ahlat (Karamağaralı, 1982: 399), Kubad Abad (Çeken, 2013: 347), Samsat (Bulut, 1994: 8), Antalya Kaleiçi (Yener, 2001: 17) ve Kuşadası (Mercangöz, 2018: 99) kazılarında çıkan kaplara benzemektedir. Ayrıca İstanbul Türk ve İslam, Mardin (Tunçel, 2014: 1043-1048), Akşehir, Ahlat ve Konya Karatay müzelerinde bulunan

örneklerle de form bakımından paralellik söz konusudur (Gürhan, 2007: 38-42; Sönmez, 2006: 9-88).

Anadolu dışında ise küresel gövdeli kaplar; İran (Fehervari, 2000: 207-211), İsrail (Avissar ve Stern, 2005: 119, 170), Nişabur (İran) (Wilkinson, 1973: 353), Aktöbe (Kazakistan) (N.V. Aldaber Genov ve V. Şalekenov, 2006: 72), Sudan (Pradines, 2016: 239-240), Romanya (Stănică ve Szmoniewski: 328-338), Ermenistan (Barnard, Shah, Areshıan ve Faull, 2016: 409-416) ve Pakistan (Pradines, 2016: 153-162) kazılarında da ele geçirilmiştir. Gürcistan Ulusal Müzesi ve Londra Müzesi'nde bulunan Kürevi-konik kaplarla; ağız, boyun ve dip formları bakımından benzerlikler söz konusudur (Bakhtadze ve Chemia, 2021: 43; Karpuz, Eravşar, Dıvarcı, Kuş ve Şimşek, 2013: 50). Yapılan değerlendirme ve karşılaştırma neticesinde ele alınan eserler, Anadolu ve farklı coğrafyalardaki çeşitli müzelerde ve kazı alanlarında çıkarılan örneklerle benzerliklerinin olduğu tespit edilmiştir.

2.2.2. Silindirik Gövde

Bu grupta sadece bir örnek bulunmaktadır (Tablo 7/ Kat. No: 37). Söz konusu örnek yuvarlatılmış düz dipli, içe çekik ağızlı ve içbükey boyunludur. Anadolu'da silindirik gövdeli kap formuna benzer örnek tespit edilememiştir. Ancak Kazakistan-Aktöbe'de 12.-13. yüzyılla tarihlendirilen, ağız ve boyun kısmı kırık olan örnekle gövde ve dip formu bakımından benzer özellikler görülmektedir (Karamağaralı ve Yazar, 2007: 123; Yeleuov, Akymbek ve Chang, 2014: 385).

Tablo 7: *Küresel gövde örneklerinin ağız, boyun ve dip formları.*

2.3. Bezeme Tekniği ve Çeşidi

Çalışmada incelenen kaplar çeşitli bezeme teknikleriyle süslendiği görülmektedir. Ele alınan seramiklerde kazıma, baskı (kabartma) ve barbutin süsleme teknikleri kullanılmıştır. Seramiklerde en çok baskı (kabartma) tekniği, en az ise barbutin tekniğinin kullanıldığı görülmüştür.

Bu çalışma kapsamında ele alınan örneklerde bitkisel motif olarak; palmet, rumi, yaprak ve penç tercih edilmiştir. İncelenen örneklerde palmet motifi kabartma tekniğiyle; rumi, sap, yaprak ve kıvrık dallarla birleştirilmiştir. Motif kapların dış yüzeyini gövde boyunca sarmaktadır (Kat. No: 22). Örneklerde görülen bir diğer bitkisel motif ise rumidir. Rumi, palmet motifiyle birlikte; kazıma, baskı (kabartma) ve barbutin tekniğiyle oluşturulmuştur (Kat. No: 19). İncelenen kaplarda yer alan bitkisel bezemelerden bir diğeri yapraktır. Bu motif, satır halinde, belirli aralıklarla eserlerin dış yüzeyini çevrelemektedir (Kat. No:19). Penç motifi ise eserlerin dış yüzeyini, birbirine paralel ve belirli aralıklarla, bazen yıldız bazen de damla motifiyle birlikte çevrelemiştir (Kat. No: 31).

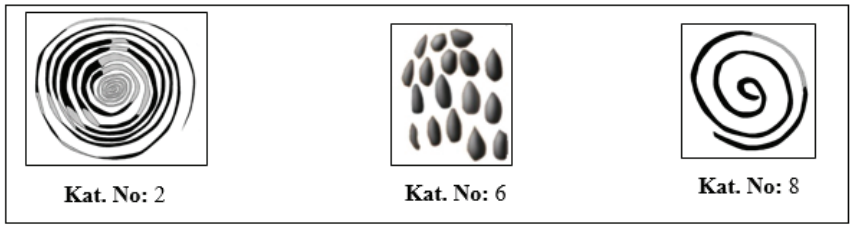
Palmet ve rumi motifine 12.-13. yüzyıla tarihlendirilen Kubad Abad, Antalya Kaleiçi, Ahlat kazılarından bulunan ve Mardin Müzesi'ndeki örneklerde; penç motifi Akşehir ve Harran'daki kazı çalışmalarında çıkan kürevi-konik gövdeli kaplarda; yaprak motifine ise Antalya Kaleiçi ve Ahlat'ta bulunan eserlerin yüzeylerinde de rastlanılmıştır (Karamağaralı, 1982: 399; Yener, 2001: 17; Çeken, 2013: 347; Tunçel, 2014: 1043-48; Önal, 2018: 633-649). Anadolu'nun yanı sıra; İran, İsrail, Kazakistan, Sudan, Pakistan, Ermenistan ve Romanya'da bulunan 12.-13. yüzyıla tarihlendirilen örneklerde de benzer bitkisel motifler kullanılmıştır (Wilkinson, 1973: 353; Fehervari, 2000: 207-21; Avissar ve Stern, 2005: 119, 170; Genov ve Şalekenov, 2006: 72; Barnard, Shah, Areshıan ve Faull, 2016: 409-416; Pradines, 2016: 153-162).

Çalışmada ele alınan seramiklerde görülen geometrik motifler; daire, spiral, helezon, zikzak ve yıldızdır. Kürevi-konik gövdeli kapların yüzeyinde çok görülen geometrik motif damladır (Tablo 8/ Kat. No: 1, 3, 4-7, 9- 32). Örneklerde çokça görülen diğer bir motif dairedir. Daireler, bu çalışmada yer alan kapların dış yüzeyini çevrelemektedir (Kat. No: 2, 3, 11, 20, 24, 33, 34). İncelenen kaplarda kullanılan spiral ve helezon motifi, tam bir daire oluşturmayacak şekilde düzenlenen, aynı merkezin çevresinde çapı artarak büyüyen ve devam edildiğinde sonsuzluk görünümünü veren dairesel bezemelerdir (Karamağaralı, 1991: 47). Bu motif, ele alınan örneklerde genellikle tek başına gövde ve dip kısımlarına uygulanmıştır (Tablo 8/ Kat. No: 2, 8). Kaplarda en çok görülen geometrik bezemelerden bir diğeri yıldızdır. Bu motif, birbirini belirli noktalarda kesen, iç içe geçmiş karelerden oluşmaktadır (Kat. No: 4).

Damla ve yıldız motifi 12.-13. yüzyıla tarihlendirilen Kubad Abad, Hasankeyf, Samsat, Antalya (Kaleiçi), Kadıkalesi, Harran kazılarında ve Konya Karatay, Mardin Müzesi'nde bulunan kaplarda; daire motifi Ahlat, Harran, Cizre Kalesi kazılarında ve İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi ile Elazığ ve Erzurum müzelerindeki örneklerde görülmektedir (Bulut,

1994: 8; Yener, 2001: 20; Tunçel, 2014: 1043-1048; Kozbe ve Gök, 2015; 313; Önal, 2018: 633-649; Mercangöz, 2018: 99).

Anadolu'nun yanı sıra Pakistan, Romanya, Kazakistan, Sudan, İran (Nişapur), Ermenistan ve İsrail'de yapılan kazılarda çıkan ve 12.-13. yüzyıla tarihlendirilen bu kürevi konik kapların yüzeyinde de benzer geometrik motiflere rastlanılmıştır (Wilkinson, 1973: 353; Avissar ve Stern, 2005: 119, 170; Vezzoli, 2014: 203-232; Pradines, 2016: 239-240; Barnard, Shah, Areshıan ve Faull, 2016: 409-416). Yapılan değerlendirme ve karşılaştırma neticesinde Kars Müzesi'ndeki örneklerin geometrik düzenlemelerinin benzer şekilde oluşturulması gerek Anadolu'da gerekse Anadolu dışında bu kap türünde ortak bir bezeme anlayışının olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: *Geometrik bezeme çeşitleri.*

2.4. Monogramlar (Usta İşaretleri)

Araştırmacılar, monogram-usta işaretlerinin anlamları ile ilgili birçok görüş öne sürmektedir. Bu görüşlerin başında; seramik ustasının baş harfi, üretim yeri veya atölyesi, kabın sahibinin baş harfi ve kimyacıların kullandıkları çeşitli bileşiklerin simgesi gelmektedir (Jervis, 1902: 373; Wallıs, 1907: 23-25; Dark, 2001: 94-96; Wheeler, 2018: 51-59). Monogram-usta işaretlerine sahip seramiklere saray ve çevresindeki kazı çalışmalarında sıklıkla rastlanılmaktadır. Bundan dolayı bu işaretlere sahip seramiklerin önemli kişiler için hazırlanmış olduğu ileri sürülmektedir. Ancak farklı bölgelerde yapılan kazı çalışmaları sonucunda bu işaretlerin halkın kullandığı kaba hamurlu seramiklerde de uygulandığı tespit edilmiştir (Doğer, 1996: 122).

9.-10. yüzyıllarda Bizans seramik üretiminde üst düzey işçiliğin olduğu dönemde, monogram-usta işaretlerinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu işaretler başkent ve taşra merkezlerinde farklılık göstermektedir. Başkent ve çevresinde bulunan üretim yerlerindeki seramiklerde daha çok imparatora ait semboller görülürken, taşrada üretilen kaplarda ise, işaretler bazen harf bazen de basit çizgiler şeklinde oluşturulmuştur (Yakopson, 1979: 74; Yılmaz, Fındık ve Aytekin, 2022: 399-431). Bizans seramiklerinde görülen monogram-usta işaretleri, aynı zamanda İslami döneme ait örneklerde de görülmektedir. Bu işaretler genellikle;

harf, damga, bitki, basit çizgiler ve çeşitli sembollerden oluşmaktadır. Usta işaretleri çoğunlukla kapların dış yüzeyinde ve dip kısımlarında görülmekle beraber gövde veya iç yüzeylerinde de bulunmaktadır (Yalman, 1983; 229-237). Aynı zamanda monogram-usta işaretleri Osmanlı dönemine damga vurmuş olan İznik ve Kütahya çini ve seramiklerinde de görülmektedir. 18.-19. yüzyıl sonlarına kadar önceki dönemlerdeki gibi harf, damga, bitki ve çeşitli semboller kullanılmıştır. Ancak 19. yüzyıl sonlarında Kütahya'daki seramik ustaları, sıklıkla isimlerinden oluşan imzalarını kullanmışlardır (Soley, 2015: 25).

Monogram-usta işaretleri sadece seramiklerde değil, aynı zamanda mimaride de görülmektedir. Mimaride kullanılan usta işaretleri, seramiklerde görülen işaretlerle benzer özelliktedir (Çayırdağ, 1982: 79-109).

Bu çalışma kapsamında incelenen seramiklerin 19 tanesinde monogram-usta işareti tespit edilmiştir (Tablo 9/ Kat. No: 3, 7, 12-16, 19-23, 25-29, 32, 33). Bu işaretlerden 14 tanesi birbirinden farklı (Tablo 9/ Kat. No: 3, 7, 12-16, 19, 20, 21, 22, 23, 28, 33), 5'i ise birbiriyle aynıdır (Tablo 9/ Kat. No: 25, 26, 27, 29, 32).

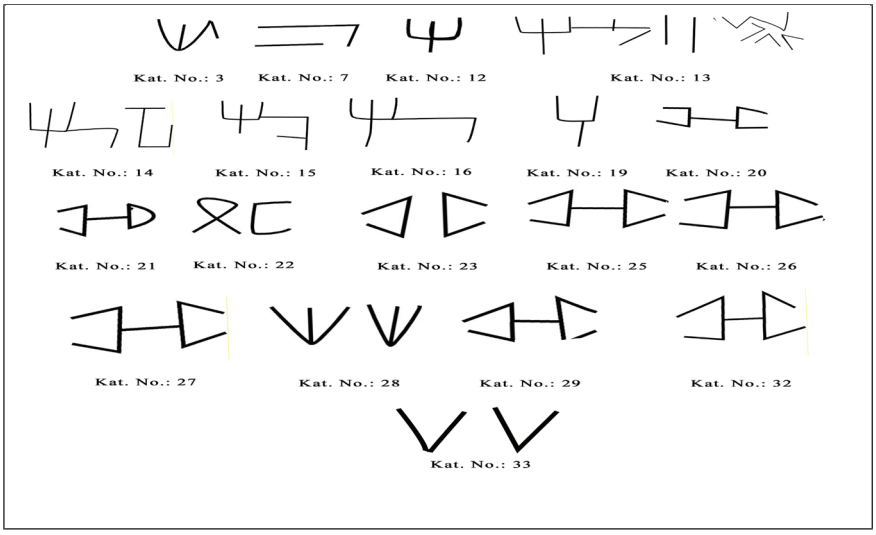
Kars Müzesi'ndeki bazı seramiklerde tespit edilen işaretler; Uygur Alfabesinde "iç-çi" hecelerine (Ata, 2018: 60), Göktürk alfabesinden "O,U" harflerine (Tekin, 1997: 18), Kherson'dan çıkan bazı kâse örneklerinde ise Yunan Alfabesindeki harflere (Tablo 9/ Kat. No: 3, 27, 33) benzemektedir (Yakopson, 1979: 154). Eski Kermen ve Chersonesos kazılarında çıkan seramiklerde Yunan alfabesinde "X" harfi olduğu ifade edilen sembollerle Katalog No 23 ile, ok ucu işareti bakımından da Şavşat seramikleriyle Katalog No 28 deki örnek arasında benzerlikler söz konusudur (Yakopson, 1950: 154; Parshina, 2012: 27; Yılmaz, Fındık ve Aytekin, 2022: 399-431). Aynı zamanda Kars Müzesi'ndeki kaplarda tespit edilen monogram-usta işaretlerinden bazıları, kimya alanında kireç, kalsiyum oksit ve doğal kurşun oksidi simgelemektedir (Wheeler, 2018: 49-51) (Kat. No: 13-16). Bazı kaplarda ise birden fazla işaret bir arada bulunmaktadır. Bu kombinasyon işaretlerini kimyacıların çinko ve gümüş gibi bazı karışımları belirtmek için kullandıkları da bilinmektedir (Wheeler, 2018: 51-59). Ele alınan örneklerin sadece birinde görülen monogram-usta işareti, kimyada mineralleri ifade etmek için kullanılan sembole benzemektedir (Roob, 2001: 396-399; Wheeler, 2018: 91) (Kat. No: 34). Diğer kaplarda görülen işaretler ise kimyada çözülmemiş maddeleri sembolize etmektedir (Wheeler, 2018: 35) (Tablo 9/ Kat. No: 3, 28). Kars Müzesi'ndeki Katalog No: 7 ve 21 örneklerinin benzerlerine ulaşılamamıştır.

İncelenen örneklerde görülen monogram-usta işaretleri, Anadolu'daki arkeolojik kazılarda ve müzelerde bulunan kürevi-konik gövdeli kaplardaki işaretlere benzememektedir. Ancak Lübnan Baalbek Kalesi ve

Bilyar'da (Volga) yapılan arkeolojik kazılarda bulunan 12.-13. yüzyıla tarihlendirilen kaplarda benzer işaretler görülmektedir (Valiulina, 2015: 201-272; Vezzoli, 2016: 209-239). Bu çalışmada ele alınan 19 örnekte bulunan monogram-usta işaretleri, kâse, tabak ve matara gibi farklı kap türündeki seramiklerde de görülmektedir. Martinik'te (Fransa'ya bağlı bir ada) yapılan kazılarda çıkan pekmez kapları olarak tanımlanan seramiklerde, Therma'da (Batı Karadeniz sahilinde bir şehir) ve Kherson'da kazılarında bulunan kâselerin gövde kısmında usta adını taşıdığını belirtilen işaretler bulunmaktadır. Bu bölgelerde bulunan eserlerin üzerindeki işaretler, çalışmada incelenen kaplarda görülen monogram-usta işaretlerine benzemektedir (Yakopson, 1979: 152, 154; Manolova, 2015: 109)(Tablo 9/ Kat. No: 3, 25, 26, 27, 29, 32, 33).

Yapılan değerlendirme ve karşılaştırma neticesinde; çalışma kapsamındaki seramiklerde; usta işareti, atölye simgesi ve çeşitli alfabelerde görülen harflere benzeyen işaretlerin kullanıldığı tespit edilmiştir (Yakopson, 1979: 154; Çayırdağ, 1982: 108; Tekin, 1997: 71; Apaydın, 2012: 181; Parshina, 2012: 27: 223; Valiulina, 2015: 201-272; Manolova, 2015: 109). Dolayısıyla Kars Müzesi'ndeki kürevi-konik kaplarda görülen işaretlerin aynı zamanda günlük kullanım seramiklerinde de görülmesi, kimyasal bileşenler için kullanılmış olma ihtimalini zayıflatmaktadır.

Kars Müzesi'ndeki örneklerin özellikle silindirik gövdeli olanların, Orta Doğu ülkeleriyle gerek form gerekse motif ve monogram bakımından benzer olması, Ani'nin İpek Yolu hattı üzerinde bulunmasıyla açıklanabilir. Nitekim İpek Yolu; Çin, Türkistan, Harezm, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu istikametinden Karadeniz limanlarına, oradan da Doğu Akdeniz limanlarına kadar uzanmaktadır (Kırpık, 2012: 176-177). Ayrıca Orta Asya'da bu kap formlarının bulunduğu şehirler de İpek Yolu ticaretiyle tanınmaktadırlar (Çoruhlu, 2010: 126-128). Ani'nin, bu tarihi yol üzerinde bulunmuş olması bu benzerliği açıklar niteliktedir.

Tablo 9: *Kars Müzesi'ndeki Kürevi-konik kaplarda görülen monogram-usta işaretleri*

SONUÇ

Söz konusu çalışma, Kars Müzesi'nde bulunan kürevi-konik gövdeli kapları kapsamaktadır. Bu kaplarda kahverengi, gri, sarı hamur renkleri ve bu renklerin farklı tonları tercih edilmiştir. En çok görülen hamur rengi ise kahverengidir. Örneklerde katkı malzemesi olarak; kireç, kum ve mika kullanılmıştır. Hamurları sıkı dokulu, az gözenekli ve orta pişirilmiştir. Astar çok az örnekte kullanılmıştır. İncelenen eserlerde gri ve tonlarındaki hamur rengine sahip kaplar çok iyi pişirilmişken kahverengi ve sarı tonlarındakiler orta pişirilmiştir. Yani hamur rengi koyulaştıkça eserlerin daha sağlam ve taş görünümünde olduğu tespit edilmiştir. Daha açık hamur rengine sahip eserlerde ise dökülmelerin, kırılmaların olduğu gözlemlenmiştir. Bu örnekler ışığında hamur rengi ve dayanıklılık arasında bir bağlantı görülmüştür. Kaplarda küresel ve silindirik gövde tipi ve bu gövde formlarına bağlı olarak; içe çekik ağız, içbükey boyun, sivri, topuz ve düz dip formları tercih edilmiştir.

İncelenen seramiklerde kazıma, baskı (kabartma) ve barbutin bezeme teknikleri görülmektedir. Ancak en çok baskı (kabartma) tekniği tercih edilmiştir. Eserlerde bitkisel motif olarak; palmet, rumi, penç, kıvrık dal ve yaprak; geometrik motif olarak ise; damla, daire, yıldız, zikzak ve helezon kullanılmıştır. Kürevi-konik kaplarda görülen bitkisel ve geometrik motiflerin aynı zamanda 12.-13. yüzyıl mimari yapılarda da yoğun bir şekilde kullanılmış olması ortak bir motif dilinin olduğunu göstermektedir. Ortak motiflerin kullanılması, dönemsel üslup anlayışını ve İpek Yolu ticaretinin etkileşimini de vurgulamaktadır.

12.-13. yüzyıllara tarihlendirilen, İslam coğrafyasında yaygın olarak görülen kürevi-konik gövdeli kaplarla ilgili; cıva kabı, koku kabı, ilaç kabı, el bombası, yangın körükleyici (aeolipil), kandil topu, nargile için su haznesi ve içki kabı gibi farklı işlevler için kullanıldığına dair çeşitli görüşler mevcuttur. Ancak; el bombası, kandil topu, nargile için su kabı, savaş topuzu ve bira şişesi olduğuna dair ileri sürülen görüşler, tüm bilgiler ışığında zaman içerisinde önemini yitirmiştir.

Kürevi-konik kapların cıva, koku ve ilaç kabı olduğu ile ilgili zaman içerisinde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, genellikle söz konusu kapların değerli maddeler için kullanılmış olabileceği konusunda hemfikirdir. Genellikle 12.-13. yüzyıla tarihlendirilen kürevi-konik kapların, Orta Çağ'da simyacıların çalışmalarının çok fazla rağbet gördüğü zamanla paralellik göstermesi de ilginçtir. Simyacılar, genellikle madenleri ayrıştırma ve saflaştırma işlemleri için çeşitli imbikler kullanmışlardır. Çoğunlukla cıva madenini çeşitli bileşikler ile karıştırarak altın gibi madenleri üretmeyi amaç edinmişlerdir. Ayrıca bu amaçlarının dışında, faydalı bitkilerin özünü ayrıştırıp çeşitli ilaçlar, merhemler ve kokular yapmışlardır. Bu imbiklerin ucunda genellikle kürevi-konik kaplara benzer formda cam kaplar kullanmışlardır. Cam kapların maliyetinin fazla olması, her yerde ve her koşulda üretilemeyeceği düşünüldüğünde, seramik eserlerin kullanılmış olma ihtimalini yükseltmektedir. Özellikle Orta Çağ'da iksirler ve çeşitli ilaçların yapımında önemli bir üne sahip olan simyacıların, kürevi-konik kapları, cam kaplara alternatif olarak kullanmış olabileceklerini de akıllara getirmektedir.

Modern kimyanın kurucusu olarak kabul edilen ve kendi döneminin önemli simyacılarından biri olan Cabir Bin Hayyan cıva madeni üzerinde birçok çalışma yapmıştır. Çalışmalarında cıva madenini bazı maddelerle karıştırarak bir merhem elde edildiğinin bilgisini aktarmıştır. Bu merhemin insan bedenine çok iyi geldiğini ve vücudu pamuk gibi yumuşattığını da belirtmektedir. Orta Çağ'da önemli bir simyacı olan, İranlı Khubaysh Tiflisi bir çalışmasında "cinabar" adlı içilebilir bir karışımdan söz etmektedir. Bu karışımın içildiğinde çeşitli hastalıklar için faydalı olduğunu da ifade etmiştir. Tiflisi bu karışımı ayrıntılı bir şekilde açıklarken, karışımın hazırlandığı kabın formuna da değinmektedir. Sözü edilen kabın formu, kürevi-konik örneklerdeki gibi; dar ağızlı, dar boyunlu ve dar tabanlı şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca İran ve çevresinde yapılan kazı çalışmalarında çıkan bazı kapların üzerinde refah ve esenlik duaları bulunmaktadır. Bu dualarda genellikle "sağlığınıza içiniz" ve "sizin için ilahi bir lütuf" gibi sağlıkla ilgili Arapça yazılar yer almaktadır.

Kürevi-konik gövdeli kapların işleviyle ilgili yapılmış çoğu çalışmada, bu örneklerin koku kabı olma olasılığı üzerinde durulmaktadır. Orta Çağ'da gül suyu üretiminin asıl merkezi İran'dı ve kısmen de olsa Anadolu'da da

üretilmekteydi. Bu bölgelerden üretilen gül suyu dünyanın dört bir tarafına dağıtılırdı. Ayrıca Harran'da son dönemde yapılan kazılarda miskçi dükkânı olarak tanımlanan alan ve çevresinde sağlam, kısmen kırık durumda kürevi-konik kaplara ulaşılmıştır. Kapların üzerinde yapılan analizler neticesinde herhangi bir organik maddeye rastlanılmadığı bildirilmiştir. Ancak bu kapların bulunduğu mekânın bir cami yakınında oluşu, bugünkü camilerin çevresinde görülen esans gibi hoş kokuların satıldığı dükkânları anımsatmaktadır. Bu bilgiler ışığında kürevi-konik kapların gül suyu gibi hoş kokuların depolanması için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak; çalışmaya konu edinilen Kars Müzesi'nde bulunan 12.-13. yüzyıla tarihlendirilen kürevi-konik kapların tüm bu bilgiler ışığında; koku kabı, ilaç kabı ve aynı zamanda koku ve ilaçların üretiminde kullanılan ham maddelerin depolandığı kapların olabileceği fikrine varılmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan kürevi-konik formlu kaplardan üzerinde kimyayla ilgili işaret bulunanların karışımın konulması için; diğer bezemeli örneklerin ise koku veya ilaç kabı amacıyla kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

KATALOG

Katalog No-Envanter No.	Hamur Rengi	**Ölçüler**
1 (13.03.2001)	10YR 5/1	A.Ç:1.6 cm, G.Ç: 9.7 cm, D.Ç: 0.7 cm, Y: 12.1 cm, A:605 gr
2 (13.03.2001)	10YR 6/4	A.Ç:1.2 cm, G.Ç: 10 cm, D.Ç: 0.6 cm, Y: 12. 7 cm, A:558 gr
3 (14.03.2001)	10YR 6/4	A.Ç:1.2 cm, G.Ç: 7.5 cm, D.Ç: 0.6 cm, Y: 14.1 cm, A: 572 gr
4 (10.03.2001)	10YR 6/4	A.Ç: ---, G.Ç: 8.9 cm, D.Ç: 1 cm, Y: 11.5 cm, A: 504 gr
5 (19.03.2001)	10YR 6/2	A.Ç:--- , G.Ç: 10.2 cm, D.Ç: 0.8 cm, Y: 10 cm, A: 578 gr
6 (20.03.2001)	10YR 6/4	A.Ç:--- , G.Ç: 8.8 cm, D.Ç: 0.8 cm, Y: 11.1 cm, A: 379 gr
7 (09.03.2001)	2.5Y 8/4	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 9.3 cm, D.Ç: 0.8 cm, Y: 14.5 cm, A: 507 gr
8 (15.03.2001)	2.5Y 6/3	A.Ç:1.6 cm, G.Ç: 9.3 cm, D.Ç: 1.6 cm, Y: 10.7 cm, A: 531 gr
9 (18.03.2001)	2.5Y 6/2	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 8.9 cm, D.Ç: 1 cm, Y: 11.6 cm, A: 586 gr
10(18.03.2001)	2.5Y 6/2	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 8.9 cm, D.Ç: 0.8 cm, Y: 11.6 cm, A: 586 gr
11(12.03.2002)	10YR 6/4	A.Ç:---, G.Ç:11.1 cm, D.Ç: 0.8 cm, Y:11.7 cm, A: 945 gr
12(16.03.2003)	10YR 6/3	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 8.8 cm, D.Ç: 0.8 cm, Y: 10.1 cm, A: 515 gr
13(10.04.2004)	5YR 7/6	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 9.2 cm, D.Ç: 0.6 cm, Y: 14. 8 cm, A: 546 gr
14(12.04.2004)	2.5Y 6/2	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 9.8 cm, D.Ç: 0.8 cm, Y: 13. 3 cm, A: 635 gr
15(05.04.2004)	2.5Y 6/2	A.Ç: 1.6 cm, G.Ç: 9.8 cm, D.Ç: 0.6 cm, Y: 13.9 cm, A: 874 gr
16(08.04.2004)	10YR 6/3	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 9.8 cm, D.Ç: 0.8 cm, Y:12.7 cm, A: 652 gr
17(11.04.2004)	10YR 6/4	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 8.6 cm, D.Ç: 0.6 cm, Y:14 cm, A: 484 gr
18(07.04.2004)	7.5YR 7/6	A.Ç:1.2 cm, G.Ç: 9.5 cm, D.Ç:0.6 cm, Y:10. 9 cm, A: 593 gr
19(06.04.2004)	7.5YR 6/3	A.Ç:1.6 cm, G.Ç: 9.5 cm, D.Ç: 1 cm, Y: 13.1 cm, A: 616 gr
20(09.04.2004)	2.5Y 6/3	A.Ç:1.8 cm, G.Ç: 8. 3 cm, D.Ç: 0.6 cm, Y:11.5 cm, A: 470 gr
21(11.09.2009)	2.5YR 6/4	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 9 cm, D.Ç: 0.6 cm, Y: 14 cm, A: 595 gr
22(04.09.2009)	2.5Y 6/6	A.Ç:1.6 cm, G.Ç: 8.7 cm, D.Ç:1 cm, Y:12.2 cm, A: 541 gr
23(19.09.2009)	10YR 6/6	A.Ç:1.3 cm, G.Ç: 9.3 cm, D.Ç: 0.6 cm, Y: 12.2 cm, A: 613 gr
24(09.09.2009)	2.5Y 6/4	A.Ç:1.9 cm, G.Ç: 9.5 cm, D.Ç: 1.9 cm, Y: 10.7 cm, A: 530 gr
25(03.09.2009)	2.5Y 6/3	A.Ç:1.5 cm, G.Ç: 8.6 cm, D.Ç: 1.2 cm, Y: 12.7 cm, A: 479 gr
26(05.05.2009)	2.5Y 6/4	A.Ç:1.5 cm, G.Ç: 8.4 cm, D.Ç: 1.5 cm, Y:13. 3 cm, A: 627 gr
27(05.09.2009)	2.5Y 6/3	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 8.8 cm, D.Ç: 1.2 cm, Y: 12.8, A: 498 gr
28(05.09.2009)	2.5Y 5/6	A.Ç:1.5 cm, G.Ç: 8.8 cm, D.Ç: 1.3 cm, Y: 13.1 cm, A: 522 gr
29(03.09.2009)	2.5Y 6/4	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 8.6 cm, D.Ç: 1.2 cm, Y: 13.6 cm, A: 547 gr
30(17.09.2009)	10YR 6/3	A.Ç:1.5 cm, G.Ç: 8.8 cm, D.Ç: 1.5 cm, Y: 14.1 cm, A: 619 gr
31(18.09.2009)	10YR 5/3	A.Ç:1.4 cm, G.Ç:10.3 cm, D.Ç: 0.8 cm, Y: 14.9 cm, A:1.01 kg
32(15.09.2009)	10YR 7/6	A.Ç:1.4 cm, G.Ç: 11.4 cm, D.Ç: ---, Y: 13.7 cm, A:1.057 kg
33(12.09.2009)	2.5Y 5/6	A.Ç:1.6 cm, G.Ç: 8.4 cm, D.Ç: 1.4 cm, Y: 12.4 cm, A: 535 gr
34(16.09.2009)	2.5Y 7/6	A.Ç:1.3 cm, G.Ç:10.1 cm, D.Ç: 0.6 cm, Y: 13. 2 cm, A: 712 gr
35(06.09.2009)	10YR 6/6	A.Ç:1.2 cm, G.Ç: 9.3 cm, D.Ç: 0.8 cm, Y:13.5 cm, A: 584 gr
36(14.09.2009)	10YR 5/3	A.Ç:1 cm, G.Ç: 8.8 cm, D.Ç: 1 cm, Y: 11.3 cm, A: 575 gr
37(14.03.2001)	10YR 6/4	A.Ç:1.2 cm, G.Ç: 7.5 cm, D.Ç: 0.6 cm, Y: 14.1 cm, A: 572 gr
		A.Ç: Ağız Çapı, **G.Ç:** Gövde Çapı, **A:** Ağırlık **D.Ç:** Dip Çapı, **Y:** Yükseklik

KAYNAKÇA

Acar, Ş., Özveri, M. (2018). Osmanlı'da Savaş Ve Spor Topuzları. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 240-264.

Apaydın, D. (2012). Türk "Runik" Alfabesinin Kökeni. *Dil Araştımaları Dergisi*, (11)163-183.

Avıssar, M., Stern, J.E. (2005). *Pottery Of The Crusader, Ayyubıd And Mamluk Perıods In Israel*. Jerusalem, Israel Antıquıtıes Authorıty.

Bakhtadze, N., Chemia, M. (2021). *Ortaçağ'da Gürcistanda Seramik. Tiflis: Gürcistan Ulusal Müzesi Yayını*.

Balkan, K., Sümer, O. (1965). 1965 Yılı Ani Kazıları Hakkında Kısa Rapor. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 14 (1-2)103-118.

Barnard, H., Shah, S., Gregory E. Areshıan, E.G., Faull, Kym F. (2016). Chemıcal Insıghts Into The Functıon Of Four Sphero-Conıcıal Vessels From Medıeval Dvın, Armenıa. G. N. Leal, *Muqarnas*, İçinde (409-419). Boston: Brıll.

Bayram, F. (2017). Ani Kazıları (2012-16). A. Özme, *39. Kazı Sonuçları Toplantısı* İçinde (133-151). Bursa: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bulut, L. (1994). Kabartma Desenli Samsat Seramikleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 7(7), 1-18.

Câbir, H. B. (1749). *El-Sırrü'l-Esrar*. Mikrofilm Arşivi nr. 1847. Süleymaniye Ktp.

Çağman, F., Tanındı, Z. (1979). *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*. İstanbul: Tercüman Sanat Ve Kültür Yayınları.

Çayırdağ, M. (1982). Kayseri'de Selçuklu Ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri. Türk *Etnoğrafya Dergisi*, (14), 79-109.

Çeken, M. (2013). Kubad Abad Kazısında Bulunan Bir Grup Konik Kürevi Kap. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, 53(2) 345-363.

Çoruhlu, Y. (2008). Yeni Dönem Ani Kazıları 2006-2007 Çalışmaları. A. Ö. Haydar Dönmez, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı 2* İçinde (301-327). Ankara: Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2010). Orta Asya'dan Anadolu'ya Kürevî-Konik Kaplar ve Yeni Donem Kars Ani Kazilarindan Elde Edilen Örnekler. M. Kardiroğlu, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 4* İçinde (123-159). Ankara: Akvad .

Dar, R. S. (2007). Kuza-I-Fuqqa'a Or Huqqa-I-Aatısh A Neglected Collection Of Some Ceramic Vessels Of Early Muslım Period In Pakistan. *Ancient Pakistan*, (18), 49-93.

Dark, K. (2001). *Byzantıne Pottery. Charleston*: Tempus Publisher.

Demir, M. (2022). *Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Müzelerde Bulunan Kürevi-Konik Formlu Kaplar*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Doğer, L. (1996). Bizans Sırlı Seramiklerinde Görülen Monogramlar. *Antik&Dekor Dergisi*, (36), 122-124.

Doğer, L. (2005). Kuşadası, Kadıkalesi (Ania) Kazısı 2003 Yılı Seramik Buluntuları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 14(1), 105-133.

Dumarçay, J. (1965). Eolipiles. *Institut Francais Du Proche-Orient*, 2(1-2), 75-79.

Ettinghausen, R. (1965).The Uses Of Sphero- Conical Vessels İn The Muslim East. *Journal Of Near Eastern Studies,* 24(3) 218-229.

Fehervari, (2000). *Ceramıc Of The Islamıc World İn The Tareq Rajab Museum.* London: St. Martin's Press.

Genov, N.V.A., Şalekenov, V. (2006). *Orta Çağ'da Aktöbe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ghouchani, A., Adle, C. (1992). A Sphero- Conical Vessel As Fuqqaa, Or A Grourd For "Beer". *Muqarnas*, 19 (9),72-92.

Gürhan, S. G. (2007). Akşehir Taş Medrese Müzesi'ndeki Türk Dönemi Seramikleri (2000-2001 Anıt Meydan'da Yapılan Kurtarma Kazısı Seramikleri). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Jervis, P. W. (1902). *The Encyclopedia Of Ceramics*. Newyork: Smithsonian Institution Libraries.

Karamağaralı, B. (1982). *Ahlat Seramik Ekolü.* Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları, (5), 391-462.

Karamağaralı, B. (1999). 1998 Ani Kazısı. K. Olşen, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı* İçinde (431-439). Ankara: T.C. Kültür Bakanlıgı Yayınları.

Karamağaralı, B., Yazar, T. (2007). Ani Kazı Buluntuları. G. Öney ve Z. Çobanlı, Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı İçinde (121-131). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Karpuz, H., Eravşar, O., Dıvarcı, İ., Kuş, A., Şimşek, F. (2013). *Büyük Selçuklu Mirası*. İstanbul: Kristal Matbacılık.

Keall, J. E. (1993). One Man's Mede Is Another Man's Persian: One Man's Coconut Is Another Man's Grenade. *Muqarnas*, 10(1), 275-285.

Kırpık, G. (2012). Haçlılar ve İpekyolu. *Bilig*, (61).173-200

Manolova, V. M. (2015). Import Of Mıddle Byzantıne Pottery To The Western Black Sea Coast: An Overvıew. *11. Aıecm3 Uluslararası Orta Çağ Ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi Bildirileri* 2 İçinde (103-115). Antalya: Vekam Yayınları.

Mercangöz, Z. (2018). Doğu Akdeniz İslam Topraklarından Bir Bizans Kalesine: Kuşadası, Kadıkalesi'nde Orta Çağ İslam Seramikleri. *Tüba-Ked*, (17), 95-116.

Ökse, A. T. (1999). *Ön Asya Arkeolojsi Seramik Terimleri*. İstanbul: Arkeoloji Ve Sanat.

Önal, M. (2019). Harran Kazısı. *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Çanakkale: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Önder, M. (1977). Türk Ve İslam Sanatlarında Kürevi Konik Şeklinde Seramik Kaplar Üzerinde Bir Araştırma. *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 16, 73-81.

Öney, G. (1982). 1989-79 Ve 1981 Samsat Kazıları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 1 (1), 71-85.

Özdal, A. (2014). Orta Çağ İslâm Dünyasında Farklı İşletmecilik Türleri Ve Organizasyonel Yapıları Bir Taslak Çalışması. *Wh*, 1(1), 73-95.

Parshina, A. E. (2012). Partenit Amsphorik Tara Kazıları (Амфорная Тара Партенита No Материалам Раскопок 1985-1988). B. P. M.L. Gladkikh, *1000 Yıllık Bizans Ticareti (5.-9. Yüzyıllar) (1000 Візантійських Торгів 5.-9. Століть)* İçinde, (8-43). Kiev: Aqua Lung Yayınları.

Pradines, S. (2016). A Late Military Use Of The Sphero-Conical İn The 19th Century Sudan. *Journal Of İslamic Archaeology*, 3(2), 233-242.

Pradines, S. (2016). The Sphero-Conical Vessel: A Difficult Interpretation Betwen Historical Sources And Archaeology. *Journal Of İslamic Archaeology* ,3(2) 153-162.

Roob, A. (2001). *The Hermetıc Museum Alchemy & Mystıcısm*. London: Taschen Press.

Seyrig, H.(1959). Antiquites Syriennes, Flacons ? Grenades ? eolipiles? *Syria,* (8), 81-89.

Sezgin, F. (2008). *İslam'da Bilim Ve Teknik*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Sharvit, J. (2008). The Sphero-Conıcal Vessels. V. T. Israeli , *Paneas "Small Finds And Other Studıes* İçinde (101-112). Jerusalem: Israel Antiquities Authority Reports.

Smith, S. E. (1997). Sphero-Conical Vessels: A Typology Of Forms And Functions . J. Raby, *Science, Tools & Magic (The Nasser D.Khalılı Collection Of İslamic Art)* İçinde, (207-213). Londra: The Nour Foundation.

Soley, Ü. (2015). *Suna Ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu Kütahya Çini Ve Seramikleri 2*. İstanbul: Pera Müzesi Yayınları.

Sönmez, E. (2006). *Konya Karatay Müzesinde Bulunan Kürevi Konik Kaplar*. T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale.

Stănică, D.A., Szmoniewski, S. B. (2016). The Sphero-Conical Vessels From Lower Danube İn The Ligth Of New Discoveries From Isaccea, County Tulcea, Romania. *Sprawozdania Archeologıczne*, (68), 327-345.

Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi Simurg Yayınları.

Tunçel, G. (2014). Anadolu'dan Kürevi-Konik Kap Örnekleri. *International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 9(10), 1039-1062.

Valiulina, S. (2015). *Medieval Workshop Of An Alchemist, Jeweller And Glassmaker İn Bilyar (Middle Volga Region, Russian Federation)*. Památky Archeologıcké, (107), 237-278.

Vezzoli, V. (2014). Sphero-Conical Vessels: Evidence From Baalbek (Lebanon). *Khamseen*, 3(2) 209-232.

Wallıs, H. (1907). *Byzantine Ceramic Art*. London: Getty Research Institute Puplications.

Wheeler, N. P. (2018). *Alchemical Symbols*. Kansas City: Rams Publishing Company.

Whitcomb. D, (2016). A Note On "Grenades" As Fire-Starter Flasks. *Journal Of Islamic Archaeology*, 3(2) 179-186.

Wilkinson, K. C. (1973). *Nıshapur Pottery Of The Early Islamıc Period, Nıshapur*. New York Graphic Socıety yayınları.

Yakobson, A. A. (1979). 9.-10. yüzyıl Seramikleri. A. Rapoport, *Orta Çağ Tavrika'da Seramik ve Seramik Üretimi* içinde (71-109). Leningrad: Bilim Yayınları.

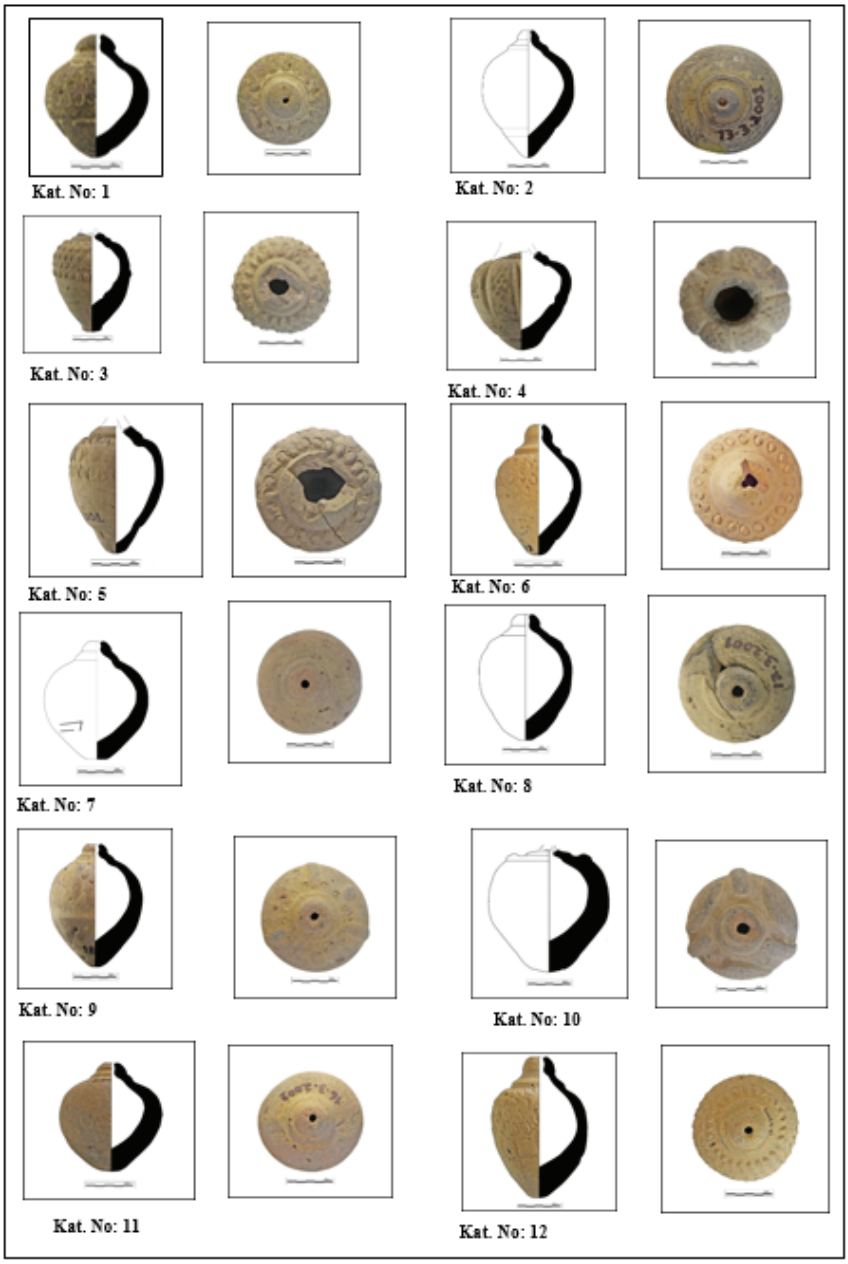
Yalman, B. (1983). *İznik Tiyatrosu Kazısı*. Ankara: Haccettepe Ssoyal ve Idari Bilimler Döner Sermaye İşletmesi Yayınları.

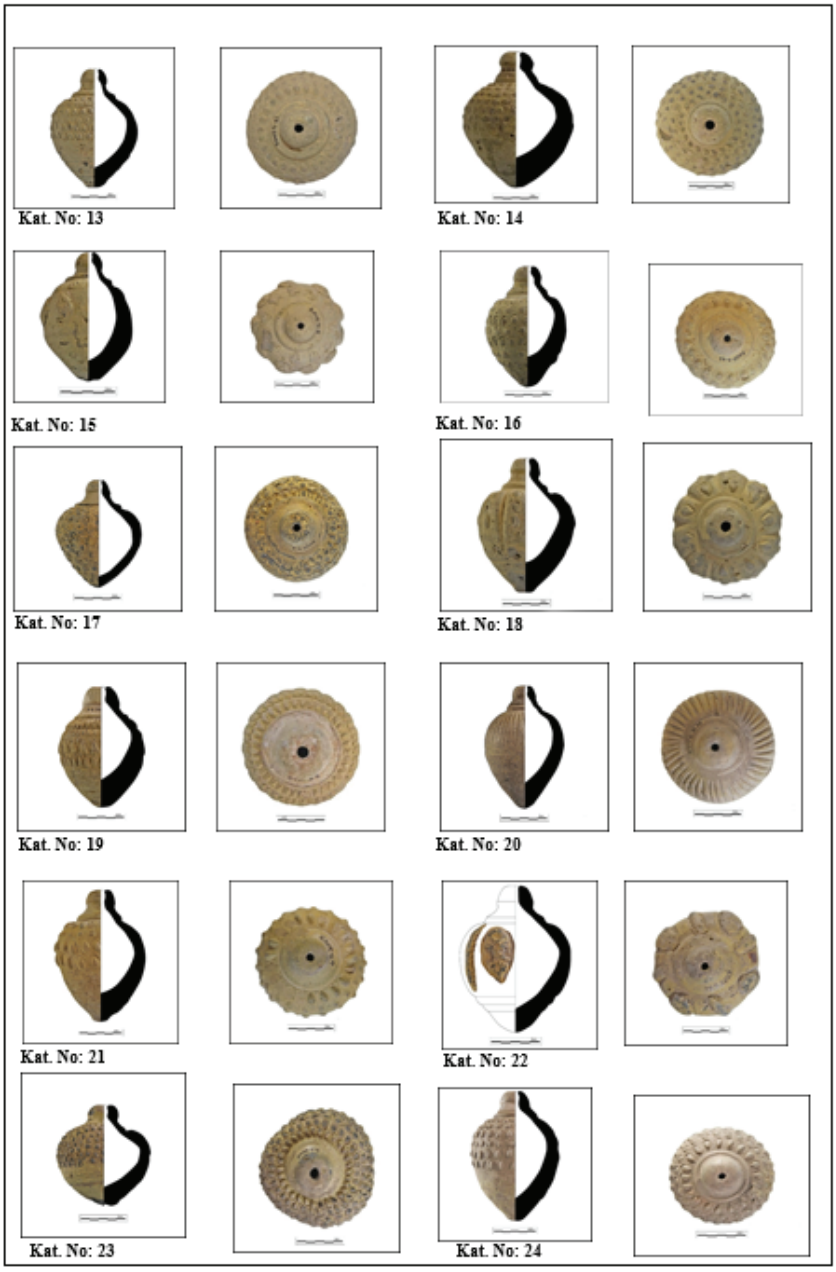
Yeleuov, M., Akymbek, Y. S., Chang, C. (2014). Sphero-conical vessels of Aktobe medieval ancient settlement. *Life Science Journal*, 11(11), 385-387.

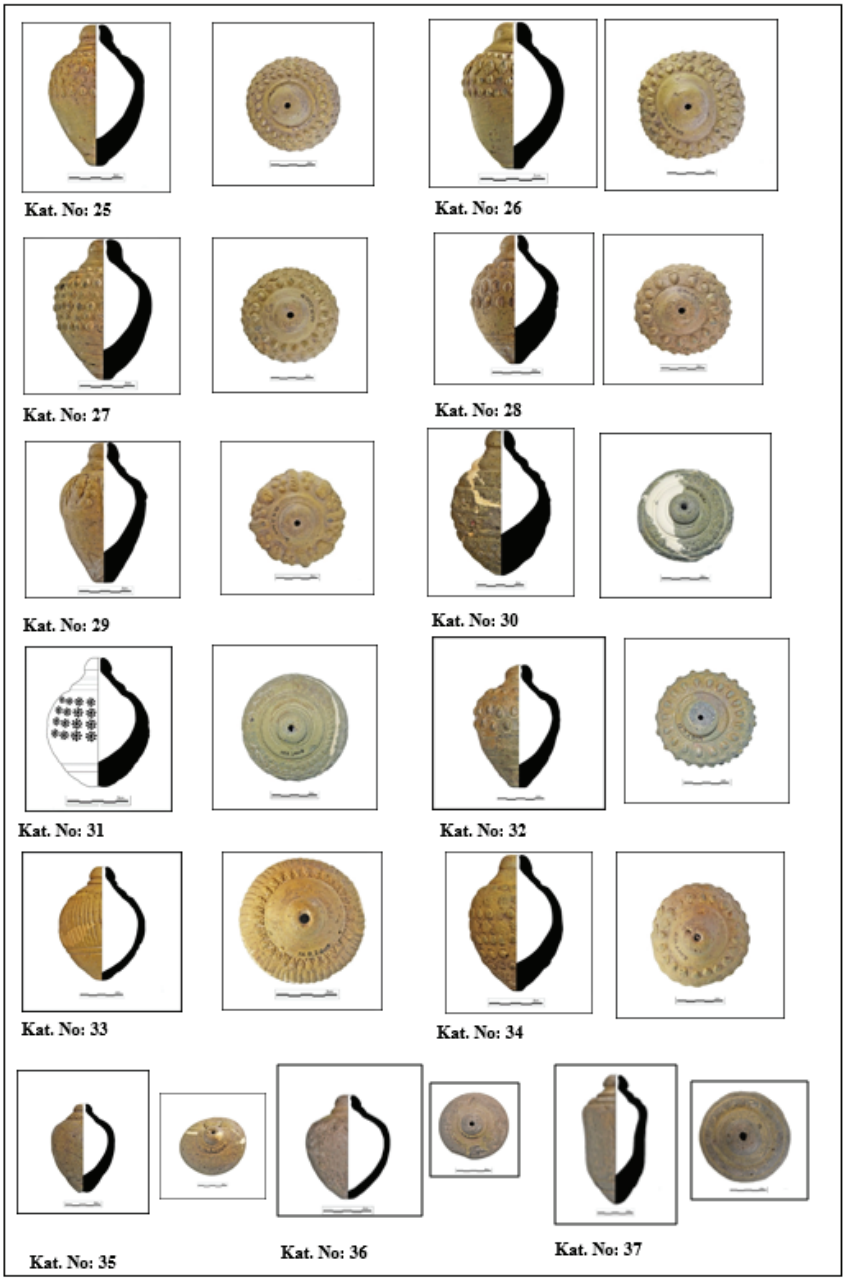
Yener, A. (2001). Antalya Kaleiçi'nde Bulunmuş"Kürevi-Konik Kaplar". *Arkeoloji Sanat Dergisi*, 23(105), 17-21.

Yılmaz, G., N. Ö. Fındık, Aytekin, O. (2022). Şavşat Kalesi 2016-2017 Kazılarında Bulunmuş Olan Orta Çağ Dönemine Ait Sırsız Seramikler. *Art-Sanat*, 399-431.

GÖRSEL KATALOĞU

Kat. No: 13
Kat. No: 14
Kat. No: 15
Kat. No: 16
Kat. No: 17
Kat. No: 18
Kat. No: 19
Kat. No: 20
Kat. No: 21
Kat. No: 22
Kat. No: 23
Kat. No: 24

Kat. No: 25

Kat. No: 26

Kat. No: 27

Kat. No: 28

Kat. No: 29

Kat. No: 30

Kat. No: 31

Kat. No: 32

Kat. No: 33

Kat. No: 34

Kat. No: 35

Kat. No: 36

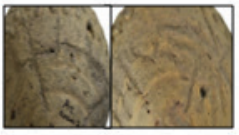
Kat. No: 37

Kat. No: 3

Kat. No: 12

Kat. No: 13

Kat. No: 14

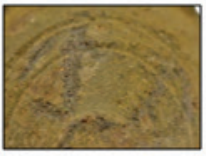
Kat. No: 15

Kat. No: 16

Kat. No: 20

Kat. No: 21

Kat. No: 22

Kat. No: 23

Kat. No: 25

Kat. No: 26

Kat. No: 28

Kat. No: 29

Kat. No: 32

Kat. No: 33

Kat. No: 27

Bölüm 15

TURİZM SEKTÖRÜNDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK LİTERATÜRÜNÜN GÜNCEL DURUMU: WOS VERİLERİNE DAYALI BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Pınar ÇELİK ÇAYLAK[1]
Nisa EKŞİLİ[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Serik İşletme Fakültesi, Turizm İşl. Bölümü, https://**orcid**.org/0000-0003-0599-4086, pinarcelik@akdeniz.edu.tr
2 Dr. Öğr., Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, https://**orcid**.org/0000-0002-6717-3665, nisaeksili@akdeniz.edu.tr

Giriş

Teknolojik ve ekonomik gelişmeler sonucunda artan nüfusun ve üretim hacminin tüm ekosistemi etkileyen olumsuz sonuçları da bulunmaktadır. Dünya eşitsizlik, yoksulluk, doğal kaynakların tüketilmesi, çevre kirliliği, küresel ısınma gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar bilinçli tüketicileri ve örgütleri arttırmıştır. Bu aktörler de firmaları sadece karlılık odaklılıktan uzaklaşmaları gerekliliğine itmiştir. Toplumların örgütlenme biçiminin sürdürülemez olduğu, gelecekteki ve şimdiki doğal sınırlar dikkate alınmadığı sürece refah yaratılamayacağı anlayışıyla sürdürülebilirlik (Cavagnaro ve Curiel, 2012) ve kurumsal sürdürülebilirlik olarak da bilinen kurumsal sosyal sorumluluk kavramı (KSS) önem kazanmıştır (Alcaide González, vd., 2020). KSS, işletmelerin ticari ve ticari olmayan faaliyetlerini toplumsal açıdan sorumlu bir şekilde kapsamaktadır. Sonunda toplum, şirketin sosyal duyarlılığından ve hayırseverlik çabalarından yararlanır (Carrol, 1991; Lee vd., 2018; Wong vd., 2020). KSS, işletmelerin müşterilerine, tedarikçilerine, çalışanlarına, topluma ve çevresine etkisi olan faaliyetlerinin sorumluluğunu kapsamanın yanında (Tripathy ve Rath, 2011) gelecek nesillere yönelik endişeleri de kapsayan geniş bir bakış açısına sahiptir (Gonzalez-Rodriguez vd., 2015). Bu bakış açısı şirketlerin amaçlarını gerçekleştirirken; sosyal, ekonomik ve çevresel kaygıları içeren salt kâr arayışının ötesinde bir sorumluluğa sahip olduklarına dair bir inancı ifade eder (Kolk, 2010). Şirketlerin uzun vadeli başarı ve hayatta kalma istekleri, KSS girişimlerine yatırım yapma ve bunları iş stratejisine dönüştürme motivasyonlarının da kaynağıdır (UN Global Compact, 2018). Çünkü şirketler, etik nedenlerin yanında potansiyel kârları için de KSS uygulamaları gerçekleştirmektedirler (Charlo vd, 2017).

Sürdürülebilirlik, diğer ekonomik sektörlerde olduğu gibi turizmde de uluslararası toplumda büyük ilgi ve tartışma yaratan bir konuyu temsil etmektedir. Kültüre ve çevreye saygılı ve yerel toplulukların refahını destekleyen büyümeyi teşvik etmek, modern turizmin evrimi için çok önemli bir konudur. Bu kaçınılmaz olarak hem turistler hem de seyahat üretimi ve dağıtımında yer alan turizm işletmeleri tarafından farkındalığın artmasını ve sorumlu davranışların benimsenmesini ifade eder (Manente vd., 2014). KSS küresel sürdürülebilir kalkınmaya birincil kurumsal katkı sağlayan faktördür (Sarkar ve Searcy, 2016). Uluslararası toplumun kitle turizminin yarattığı zararlı sonuçlara ilişkin artan endişesi, turizmi sorumlu bir şekilde geliştirmeyi ve yönetmeyi amaçlayan girişimlerin planlanmasını gerektirmiştir (Del Chiappa vd., 2009). Çünkü ekonomiler üzerindeki pozitif etkilerinin yanında turizm endüstrisinin dezavantajları da vardır. Turizm, sağlıklı bir doğal çevreye bağımlıdır ancak özellikle ev sahibi ülkenin doğası başta olmak üzere bazı konularda olumsuz etkilediği de bilinmektedir (Postma, 2013; Hall ve Lew, 2009). Genel olarak dünyadaki

karbon emisyonunun yüzde 8'ine neden olan (Lenzen vd, 2018) turizm endüstrisi iklim değişikliğini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda bu durumun sonuçlarından da etkilenir. Değişen iklim koşulları bölgesel iklim farklılıklarını tetikleyecek ve bu bölgelerin turistler için çekiciliğini etkileyecektir (Becken ve Hay, 2012). Sürdürülebilir turizm mevcut turistlerin ve ev sahibi bölgelerin ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek için fırsatları korur ve geliştirir. Ekolojik süreçleri, biyolojik çeşitliliği, yaşam destek sistemlerini ve kültürel bütünlüğü korurken, tüm kaynakların ekonomik, sosyal ve estetik ihtiyaçları karşılayacak şekilde yönetilmesini sağlar (Tesone, 2004). Sürdürülebilir turizm gelişiminin teşvik edilmesiyle aynı zamanda sorumlu turizm kavramı ortaya çıkmıştır. İnsanları seyahat seçimlerini bilinçli, sorumlu tüketimi ve kültürel, sosyal, çevresel ve ekonomik bağlamına saygı duymaya iten bir yeni yaşam tarzı haline gelmiştir (Meric ve Hunt 1998).

Sorumlu turizm anlayışı sürdürülebilirlik mantığıyla KSS planları için ideal uygulama sunar. Sürdürülebilirlik hedefleri toplumun refahı olan KSS ile aynı genel amacı ele almanın yanı sıra, mevcut ve gelecekteki dünyanın sorunlarına dayanmaktadır (Fallah vd., 2022).KSS girişimlerini teşvik etme ve yürütme konusunda aktif olan birçok şirket, müşterileri, kamuoyu ve toplum ile olumlu bir ilişki kurar ve sürdürür. Kurumsal sosyal sorumluluk, turizm işletmelerinin imajını ve itibarını ve gezginlerin işletmelere karşı olumlu tutumunu iyileştirmeye önemli ölçüde katkıda bulunur. Uluslararası turizm endüstrisinin hızlı büyümesi göz önüne alındığında, turizm işletmelerinin toplum üzerindeki olumsuz etkileri azaltmanın yanı sıra toplum üzerindeki olumlu etkilerini artırmaları da giderek daha fazla talep edilmektedir (Han vd., 2019; Lee vd., 2018). Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) çalışmaları her geçen gün hızlanarak artmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı KSS'yi tanımlamaya (Sarkar ve Searcy, 2016) çalışırken, çoğu şirketlerin neden KSS uygulaması gerektiğine (Cheng vd., 2014; Tang, 2011; Charlo vd, 2017) odaklanmışlardır. KSS ile kurumsal performans arasındaki ilişkiyi (Fallah vd., 2022; Tang ve Tang, 2012), inceleyen çalışma sayısı oldukça fazladır. KSS'yi işletme (Agus Harjoto ve Salas, 2017; Ditlev-Simonsen ve Midttun, 2011; Bridoux ve Stoelhorst, 2014), tüketiciler (Ternes ve Jeske, 2013), tedarik zincirindeki işletmeler (Li, 2020), kâr amacı gütmeyen kuruluşlar (Kim vd., 2012; Sibisi ve Makka, 2021) ve çalışanlar (Chen ve Hung-Baesecke, 2014) gibi farklı paydaşların bakış açılarından inceleyen teorik ve ampirik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar birçok farklı sektörü kapsamakla birlikte KSS çalışmaları turizm alanında da oldukça fazla ilgi görmüştür (Akande, 2014; Lo, 2021). Yapılan çalışmalar turizm işletmelerinin kurumsal sosyal sorumluluğunun, işletmelere yönelik olumlu tutumları, olumlu duygusal tepkileri ve işletmelere karşı olumlu hareket etme niyetini olumlu etkile-

diğini kanıtlamıştır (Lee vd., 2018; Han vd., 2019; Wong vd., 2020). Turizm alanında KSS uygulamaları (Horng vd., 2018), sürdürülebilir politikalar (Qian vd., 2018), marka değeri (Lee vd., 2019), müşteri memnuniyeti (Tuan, vd., 2019) konularında çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada hızla gelişen alan yazında turizm alanında kurumsal sosyal sorumluluk hakkında mevcut araştırma durumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Yöntem

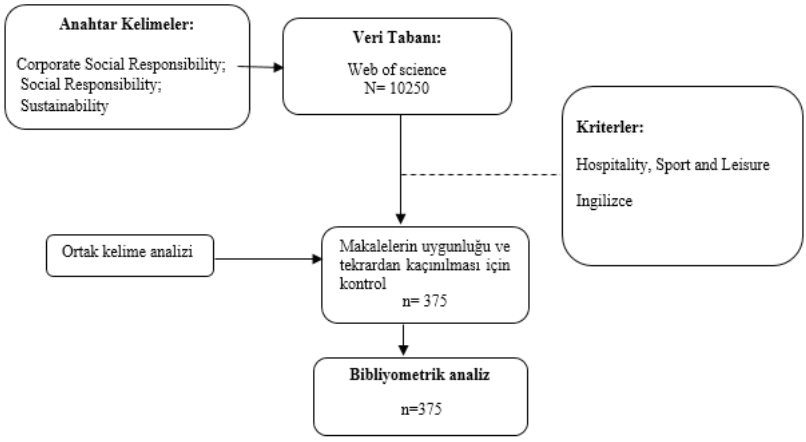
Bibliyometrik yöntemler yazılı yayınların nicel analizini sağlamak için kullanılmaktadır. Bibliyometri, daha geniş terim olan "infometrics" (Egghe ve Rousseau 1990; Wolfram 2003) ve daha dar terim olan "scientometrics" (Bar-Ilan, 2010) ile yakından ilişkilidir. Yakın bir benzetme, internetin farklı yönlerini inceleyen "webometri"dir. Bu tür bir analiz, belirli bir konu alanında yayınların belirlenmesine dayanır. İstatistiksel araçlar, analiz çalışma setinin bir parçası olarak kullanılmaktadır. Başlangıçta, çoğunlukla bilimsel çalışmaların bibliyografik incelemelerinden veya çok alıntı yapılan yayınların seçimlerinden oluşurken günümüzde yazar yapımları, ulusal veya konu bibliyografyaları listelerine bölünmüştür. Yayınlarda genellikle, coğrafi veya kurumsal olmak üzere belirli zaman dilimleri içindeki performans göstergelerini, spesifik konuları ve disiplinleri veya literatür ve yazarlık tipleri olmak üzere bir dizi geniş veya spesifik konuya odaklanılır (Lin 2012; Zhuang vd., 2013; Huffman vd., 2013; Dalpe 2002; Liu vd., 2012).

Bibliyometrik analiz dergi makalelerinin, kitapların, tezlerin ve patentlerden "gri literatür" kategorisindeki raporlara kadar uzanan belgelerin (Huffman vd., 2013) matematiksel ve istatistiksel teknikler kullanılarak incelenmesini içeren nicel bir yöntemdir (Evren ve Kozak, 2014). Bibliyometri, bir bibliyografik belge koleksiyonunun (Martínez-López vd., 2018) en alakalı sonuçlarını özetlemek için çeşitli araştırma bileşenlerinin ve temaların performansını araştırmak ve araştırma bileşenleri ve temaları arasındaki karşılıklı ilişkinin haritasını çıkarmaya yardımcı olmak için kullanılmaktadır (Cobo vd., 2015). Bibliyometrik çalışma metodolojisi, araştırma konusu ile ilgili bilimsel üretimin objektif tekniklerle görselleştirilmesini ve sayılarla açıklanmasını sağlar (Güzeller ve Çeliker, 2018). Bibliyometrik yaklaşım, şeffaf, güvenilir, tekrarlanması kolay, istatistiksel tekniklere dayalı sistematik ve nesnel bir süreç sunar (Aria ve diğerleri, 2020). Böylece bibliyometrik analiz çeşitli atıf istatistikleri ve bibliyometrik göstergeler aracılığıyla bir araştırma alanının gelişimini ve tematik yapısını incelemeye yardımcı olur (Valtakoski, 2019). Bibliyometrik çalışmalar ortak alıntılar, bibliyografik eşleşmeler ve yazarların anahtar sözcüklerinin birlikte oluşumlarından oluşan çeşitli bibliyometrik göstergeleri içerir (Leong vd., 2020).

Belirli bir araştırma alanındaki nitel ve nicel değişiklikleri görselleştirmek için bibliyometrik analizde çeşitli metodolojiler kullanılmaktadır. Bibliyometri, üretkenliği ölçen miktar göstergeleri, etkiyi ölçen kalite göstergeleri ve çeşitli bilimsel aktörler arasındaki bağlantıları ölçen yapısal göstergeler olmak üzere üç temel göstergeyi içermektedir (Durieux ve Gevenois, 2010). Bunun yanında bibliyometrinin performans analizi ve bilim haritalama analizinden oluşan temel iki prosedürü içermektedir. Bu prosedürlerden ilki, bilimsel faaliyetlerinin verimliliğini ve etkisini ölçerek ülkeler, üniversiteler ve yazarlar gibi farklı bilimsel aktör gruplarını değerlendirmeyi amaçlar. Bilim haritalama analizi ise, bilimsel araştırmanın yapısal ve dinamik modellerini göstermeye odaklanır (Borner ve diğerleri, 2003). Yapısal göstergeler, belirlenmiş bir bilimsel yapının çeşitli aktörleri arasındaki ilişkilerin oluşumunu ve gelişimini gözlemlemeye izin vermektedir (Barabasi vd., 2002)

Bibliyometri, büyük miktarda veriyi keşfetmeye, düzenlemeye ve analiz etmeye yardımcı olur (Daim vd., 2006). Albort-Morant vd., (2017), bibliyometrik analizler geçmişi bilmeyi, araştırmalardaki ilerlemeleri anlamayı mümkün kılacaktır, ancak aynı zamanda göstergeleri aracılığıyla gelecekteki araştırma hatlarının geliştirilmesine izin verecektir (Cadavid-Higuita vd., 2012). Bibliyometrik analiz yönteminin kullanımı, bilimsel üretimi değerlendirme ve sonuçları politika yapıcılara, bilim adamlarına veya diğer paydaşlara sunma gereksiniminden ortaya çıkmıştır. Buna paralel olarak bliyometrik çalışmaların yazarlar, kurumlar, dergiler ve disiplinler için önemine ilişkin farkındalık da giderek artmıştır. Böylece bibliyometri hem genel hem de özel anlamda araştırmalarda son yıllarda daha popüler hale gelmiştir (Evren ve Kozak, 2014).

Bu çalışmada, performans analizini ve bilim haritalamasını içeren bibliyometrik analiz yoluyla turizm alanında "Kurumsal Sosyal Sorumluluk" hakkında mevcut araştırma durumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Turizm endüstrisinde kurumsal sosyal sorumluluk üzerine yayınlanmış bilimsel literatürün bilgisini arttırmak, ölçmek ve analiz etmek için, Clarivate Analytics'ten Web of Science (WoS) veritabanından elde edilen veriler ile bibliyometrik bir analiz yapılmıştır. WoS veri tabanında 'Corporate Social Responsibility', 'Social Responsibility', 'Sustainability' kelimeleri taratılmış çıkan 10250 adet makale WoS Categories içinde 'Hospitality, Leisure Sport Tourism' filtrelemesiyle 375 makaleye ulaşılmıştır (Şekil 1).

Şekil 1: *Araştırma Akış Şeması*

Bu makaleler performans analizini ve bilim haritalamasını yöntemiyle analiz edilmiştir. Performans analizinde hem bilimsel üretkenliği hem de bir bilgi alanının etkisini ölçen göstergeler yer almaktadır. Spesifik olarak, diğer ilgili göstergelerin (bilimsel üretimin kökeni ülkeler, yazarlar, kurumlar, işbirliği, kaynaklar, anahtar kelimeler ve alıntılar) yanı sıra yayın sayısını, atıf sayısını ve bazı atıf eşiklerini kullanılmıştır (Merigo vd. 2015). Bilim haritalama yönteminde CiteSpace (Chen, 2006) yazılımı kullanılmıştır. Bu yazılım, görselleştirme tekniklerini ve kümelemeyi birleştirerek, bibliyografik birleştirme, atıfların ve anahtar kelimelerin birlikte bulunması gibi farklı analizlerin bütünleşik sonuçlarını sağlamaktadır (Li vd., 2017).

Bulgular

İncelenen Yayınların Dağılımları

WoS veri tabanından erişilen yayınların yayın yıllarına göre dağılımı incelendiğinde turizm alanında Kurumsal Sosyal Sorumluluk ile ilgili ilk yayın 2005 yılında yayınlanmış olup en fazla yayın 2019 yılında (56) yayınlanmıştır. Tablo 1'de incelenen yayınların yıllara göre dağılımına verilmiştir.

Tablo 1: *Yayınların Yıllara Göre Dağılımı*

Yıl	Yayın Sayısı	Yıl	**Yayın Sayısı**	**Yıl**	**Yayın Sayısı**
2022	28	2016	30	2010	13
2021	30	2015	20	2009	6
2020	46	2014	25	2008	3
2019	56	2013	20	2007	5
2018	28	2012	22	2006	1
2017	28	2011	13	2005	1

Çalışmalar yayın türüne göre incelendiğinde yayın türlerinde makale (311) ve bildirilerin (63) ağırlıkta olduğu görülmektedir. İncelenen çalışmalardan bazıları birden fazla tür kapsamında değerlendirildiği için oran 418 çalışma üzerinden hesaplanmıştır.

Tablo 2: *Yayınların Türlerine Göre Dağılımı*

Yayın Türü	**Frekans (n)**	**Yüzde (%)**
Makale	311	74,40
Bildiri	63	15,07
Kitap Bölümü	29	6,93
Editoryal Metertal	9	2,15
Kitap İnceleme	4	0,95
Kitap	1	0,23
Düzeltme	1	0,23

Çalışmada incelenen 375 çalışma, toplam 4630 kaynağa atıfta bulundu. İncelenen Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmaları 9402 çalışma tarafından alıntılanmıştır. Yazarların kendi çalışmalarına yapılan atıflar hariç tutulduğunda, incelenen Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmalarına 7888 atıf yapılmıştır. 375 yayın içerisinde çalışma başına ortalama atıf 25,14'tür. Tablo 3'te yıllara göre atıfların dağılımı verilmiştir. İncelenen çalışmaların H-endeksi değeri 52'dir. Bu nedenle, incelenen Kurumsal Sosyal Sorumluluk araştırmalarından 52'si en az 52 atıf almıştır.

Tablo 3: *Yıllara Göre Alınan Atıf Sayıları*

Yıl	Atıf Sayısı	Yıl	Atıf Sayısı	Yıl	Atıf Sayısı
2005	--	2011	88	2017	589
2006	--	2012	97	2018	789
2007	--	2013	159	2019	1301
2008	1	2014	279	2020	1647
2009	13	2015	341	2021	2108
2010	29	2016	467	2022	1501

Turizm alanında KSS konusunda en fazla yayın yapan on kurum Tablo 4'de verilmiştir. Azalan sıraya göre "Pennsylvania Commonwealth System of Higher Education Pcshe", "Hong Kong Polytechnic University" ve "Pennsylvania State University" KSS yayınları açısından ilk üç sırada yer almaktadır.

Tablo 4: *En çok araştırma yapılan kurumların dağılımı (ilk 10)*

Kurum	**N**	**Kurum**	**N**
Pennsylvania Commonwealth System of Higher Education Pcshe	29	Kyung Hee University	12
Hong Kong Polytechnic University	24	Sun Yat Sen University	10
Pennsylvania State University	23	University of Central Florida	8
Pennsylvania State University University Park	22	Leeds Beckett University	7
State University System of Florida	16	Nevada System of Higher Education Nshe	7

İncelenen çalışmaların en çok yayınlandığı dergi isimlerinin ilk 5'i Tablo 5'de verilmiştir. Turizm alanında KSS ile ilgili en fazla yayınlanmış ilk üç dergi 'International Journal of Hospitality Management' (40 yayın), 'Journal of Sustainable Tourism' (21 yayın), ve 'International Journal of Contemporary Hospitality Management' (19 yayın)'dir.

Tablo 5: *En çok araştırma yapılan dergilerin dağılımı (İlk5)*

Dergi İsmi	**N**
International Journal of Hospitality Management	40
Journal of Sustainable Tourism	21
International Journal of Contemporary Hospitality Management	19
Tourism Management	14
Tourism Economics	13

Turizm alanında KSS ile ilgili çalışmaların kaynak ülkeleri ile ilgili olarak, toplam 61 ülke içerisinde ilk 5 ülke Tablo 6'da gösterilmektedir. KSS konusunda en fazla yayını olan beş ülke ABD (104 yayın), Çin (88 yayın), İngiltere (45 yayın), Güney Kore (32) ve Avustralya (25 yayın)'dır.

Tablo 6: *Çalışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (ilk 5 ülke)*

Ülke	**N**
ABD	104
Çin	88
İngiltere	45
Güney Kore	32
Avustralya	25

WoS indeks tipine göre çalışmaların dağılımı Tablo 7'de verilmiştir. İncelenen çalışmalardan 207'si SSCI'de, ve 71'i ESCI'de taranmıştır. Bazı çalışmaların birden fazla indekste taranan dergilerde yer alması nedeniyle Tablo 4'te incelenen toplam yayın sayısı 375'den fazladır.

Tablo 7: *Çalışmaların WoS İndeks Tipi Dağılımı*

WoS Indeks Tipi	**N**
Social Science Citation Index (SSCI)	207
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	71
Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH)	63
Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)	31
Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded)	10

Ülke İşbirlikleri

Farklı ülkelerden ortak yayınlanan çalışmaları belirlemek için ülke işbirlikleri ağı oluşturulmuştur. Ülke işbirliği ağı oluşturulurken birden fazla yazarlı ancak aynı ülke kaynaklı çalışmalar bir kez sayılmıştır. Şekil 2'de ülke işbirliğinde ülke isimleri ile oluşturulan ağ verilmiştir.

Şekil 2*: Ülke İşbirlikleri*

Ülke iş birliği ağı toplam 58 bağlantı ve 111 düğümden oluşmaktadır. Her düğüm bir kaynak ülkeyi temsil eder ve her bağlantı kaynak ülkelerin birbirleriyle olan iş birliğini gösterir. Ağda 14 küme vardır. Ağın yoğunluk derecesi 0,0672, ortalama siluet değeri 0,88 ve modülerlik derecesi 0,51 'dur. Bu değerler, ülke iş birliği ağının ılımlı bir küme yapısı gösterdiğini göstermektedir. Bulgulara göre ABD, Çin ve İngiltere arasında güçlü bir ülke iş birliği var.

Tablo 8: Ülke işbirliği ve merkezilik (ilk 5 ülke)

Country	F	Yıl	Merkezlik
USA	99	2007	0.00
Çin	80	2010	0.00
İngiltere	43	2005	0.00
Güney Kore	31	2020	0.00
Avustralya	22	2007	0.00

Dergi Ortak Atıf Ağı

Analiz sonucuna göre dergi ortak ağı 508 düğüm ve 3361 bağlantıdan oluşmaktadır. Ağdaki küme sayısı 54'tür. Ağın yoğunluk değeri 0.026, modülerlik oranı 0.44 ve ortalama siluet oranı ise 0.77'dir. Ağda en önemli olan 10 derginin frekans ve merkezilik değerleri Tablo 9'da özetlenmiştir.

Şekil 3*: Dergi Atıf Ağı*

Tablo 9: *Ortak atıf alan ilk 10 dergi*

Dergi	F	Yıl	Merkezilik
Journal of Business Ethics	244	2009	0.00
Academic Management Review	198	2007	0.00
International Journal of Hospitality Management	178	2010	0.00
Tourism Management	170	2007	0.00
Journal of Marketing	127	2008	0.00
Corporate Social Responsibility	127	2008	0.00
Academic Management Journal	126	2008	0.00
Journal of Business Res.	123	2011	0.00
Corporate Social Responsibility Env. Management	122	2012	0.00
Business Social	117	2012	0.00

Yazar Ortak Atıf Ağı

Yazar ortak atıfların ortaya çıkarılması amacıyla yapılan analiz sonucu yazar isimleri Şekil 4'te görselleştirilmiştir. Yazar ortak atıf ağı 566 düğüm, 3430 bağlantı ve 42 kümeden oluşmaktadır. Ağın yoğunluğu 0,02, modülerlik değeri 0,50 ve silüet değeri ise 0,81'dir.

Şekil 4: *Yazar Ortak Atıf Ağı*

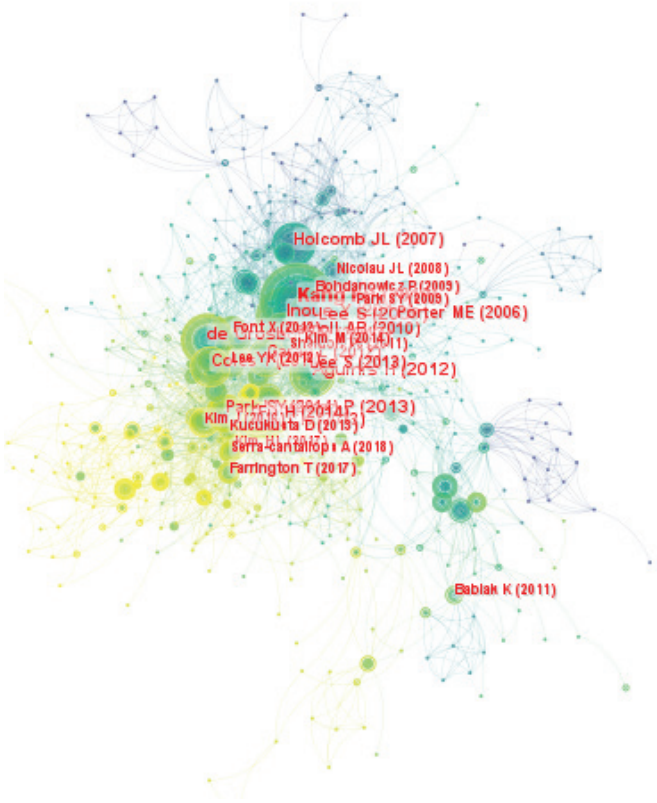
Ağda en önemli ilk 10 yazarın atıf sayıları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: *Ortak atıf alan ilk 10 yazarın atıf sayıları*

Yazar	F	Yıl
Carroll AB.	155	2008
Anonim	114	2007
Porter M.	91	2009
Lee S.	89	2010
Mcwilliams A.	83	2009
Kang KH.	79	2011
Font T.	74	2005
Inoue Y.	74	2012
Sen S.	61	2011
Freeman RE.	61	2009

Yayın Ortak Atıf Ağı

Yapılan yayın ortak atıf analiz sonucu elde edilen görsel Şekil 5'te verilmiştir. Analiz sonucuna göre yayın ortak atıf ağı 582 düğüm ve 2562 bağlantıdan oluşmaktadır. Ağdaki küme sayısı 47'tür. Ağın yoğunluk değeri 0.01, modülerlik oranı 0.65 ve ortalama siluet oranı ise 0.89'dur.

Şekil 5*: Yayın ortak atıf ağı*

Yayın ortak atıf ağında önemli bir yere sahip olan ve en çok atıf alan ilk 10 yayına ait frekans ve merkezilik değerleri Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: *Atıf kaynaklarının aldığı atıf sayısı (ilk 10 yayın)*

Yayın	F	Yıl	Merkezilik
"Kang, K. H., Lee, S., & Huh, C. (2010). Impacts of positive and negative corporate social responsibility activities on company performance in the hospitality industry. *International journal of hospitality management*, *29*(1), 72-82. "	49	2010	0.00
"Ioannou, I., & Serafeim, G. (2012). What drives corporate social performance? The role of nation-level institutions. *Journal of International Business Studies*, *43*(9), 834-864. "	39	2011	0.00
"Lee, S., & Heo, C. Y. (2009). Corporate social responsibility and customer satisfaction among US publicly traded hotels and restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, *28*(4), 635-637. "	36	2009	0.00
"De Grosbois, D. (2012). Corporate social responsibility reporting by the global hotel industry: Commitment, initiatives and performance. *International Journal of Hospitality Management*, *31*(3), 896-905. "	31	2012	0.00
"Aguinis, H., & Glavas, A. (2012). What we know and don't know about corporate social responsibility: A review and research agenda. *Journal of management*, *38*(4), 932-968. "	30	2012	0.00

"Martínez, P., & Del Bosque, I. R. (2013). CSR and customer loyalty: The roles of trust, customer identification with the company and satisfaction. *International Journal of Hospitality Management*, *35*, 89-99. "	29	2013	0.00
"Coles, T., Fenclova, E., & Dinan, C. (2013). Tourism and corporate social responsibility: A critical review and research agenda. *Tourism Management Perspectives*, *6*, 122-141. "	26	2013	0.00
"Carroll, A. B., & Shabana, K. M. (2010). The business case for corporate social responsibility: A review of concepts, research and practice. *International journal of management reviews*, *12*(1), 85-105. "	25	2010	0.00
"Holcomb, J. L., Upchurch, R. S., & Okumus, F. (2007). Corporate social responsibility: what are top hotel companies reporting? *International journal of contemporary hospitality management*. "	24	2007	0.00
"Garay, L., & Font, X. (2012). Doing good to do well? Corporate social responsibility reasons, practices and impacts in small and medium accommodation enterprises. *International Journal of Hospitality Management*, *31*(2), 329-337. "	23	2012	0.00

KSS İlgili Konu Kümeleri

Turizm alanında kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına ait konu kümeleri frekanslarına göre sırasıyla: kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal sosyal sorumluluk girişimi, kurumsal sosyal sorumluluk uygulaması, sürdürülebilirlik uygulamalar, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri, sürdürülebilir politikalar, kurumsal marka değeri, isteğe bağlı kurumsal sosyal sorumluluk, yeşil tüketici davranışı, müşteri memnuniyeti; tutma stratejisi, birlikte değer yaratma, güçlendirici davranış, kurumsal sosyal sorumluluk iletişimidir.

Kelime Analizi

En sık kullanılan kelimelerin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan analiz sonucu kelime ağı 101 düğüm ve 646 bağlantıdan oluşmaktadır. Ağdaki küme sayısı 7'dir. Ağın yoğunluk değeri 0.127'dir, modülerlik oranı 0.30 ve ortalama siluet oranı ise 0.72'tür.

Şekil 6: *Ortak Kelime Ağı*

Tablo 12'de araştırmalarda kullanılan ilk 20 ortak kelime ve frekansları özetlenmiştir. En çok kullanılan kelimelerin 'Kurumsal Sosyal Sorumluluk', 'KSS' ve 'Etki' kelimeleri olduğu görülmektedir.

Tablo 12: *Araştırmalarda kullanılan ortak kelimeler ve frekansları*

Kelime	F	Kelime	F
Kurumsal Sosyal Sorumluluk	135	Şirket	19
KSS	92	Öncül	17
Etki	64	Firma performansı	17
Finansal Performans	48	İşletme	17
Performans	39	Turizm	16
Yönetim	26	Sürdürülebilirlik	15
Model	25	Aracılık rol	14
Endüstri	23	Strateji	12
Algı	22	Otel endüstrisi	12
Memnuniyet	22	Paydaş teorisi	11

Sonuç

Konu kümeleri analizi, kelime analizi, yayın yılı ve türü, kurum ve dergi ve doküman birlikte atıf analizi yoluyla turizmde sosyal sorumluluk ile ilgili 375 kaydı temel alan bu çalışma, bu alanın mevcut durumunu ve gelişim trendini analiz etmiştir. Üretim kaynaklı ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların ortaya çıkması, uzmanlara, bilim adamlarına ve hatta girişimcilere bir dizi araştırma sorusu ve önemli problemler getirmiştir.

Turizm ekosistemde dengeli bir büyümenin sürdürülmesi tüm paydaşlar açısından değerlidir. Bu araştırmadan elde edilen bulguya göre sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk araştırma alanı hızlanarak büyüme eğilimindedir. Kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili araştırmalar, akademi ve ampirik uygulamalardan önemli ölçüde ilgi görmektedir. Turizm alanında yapılan KSS çalışmalarının bibliyometrik analizinin yapıldığı çalışmada 2005 yılından sonra yapılan çalışmaların sayısında düzenli artış olduğu gözlenmiş olup en fazla yayın 2019 yılında yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre KSS ilgili yapılan çalışmalar en çok makale türündedir. Çalışmaların aldıkları atıflar incelendiğinde atıfların düzenli artış içerisinde olduğu belirlenmiştir. Yapılan çalışmalar hem yayın hem atıf bağlamında incelendiğinde KSS konusuna yönelik çalışmalara olan ilginin arttığı söylenebilir. Ülke iş birliktelikleri incelendiğinde Amerika ve Çin diğer ülkeler ile en sık iş birlikteliği olan ülkelerdir. Ülke iş birliktelikleri̇nde İngiltere, Güney Kore ve Avustralya ilk beş içerisinde yer alan diğer ülkelerdir. Ülke iş birliktelik ağının ortalama siluet ve modülerlik değerleri incelendiğinde güçlü bir kümelenme yapısı göstermekte olup en çok atıf alan çalışmaların Amerika ve Çin kaynaklı olduğu görülmektedir. KSS konusu ile ilgili yayınlanan çalışmaların en çok atıfta bulunduğu dergiler "Journal of Business Ethics", "Academic Management Review" ve "International Journal of Hospitality Management" dergileridir. Dergi ortak atıf ağı ortalama siluet ve modülerlik değerlerine göre güçlü bir kümelenme yapısı göstermektedir.

KSS ve turizm ile ilgili en sık kullanılan kelimeler sırasıyla kurumsal sosyal sorumluluk, KSS, etki, finansal performans, performans, yönetim, model, endüstri, algı, memnuniyet, şirket, öncül, firma performansı olduğu belirlenmiştir. Turizm alanında kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına ait konu kümeleri; kurumsal sosyal sorumluluk girişimi, kurumsal sosyal sorumluluk uygulaması, sürdürülebilirlik uygulamalar, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri, sürdürülebilir politikalar, kurumsal marka değeri, isteğe bağlı kurumsal sosyal sorumluluk, yeşil tüketici davranışı, müşteri memnuniyeti; tutma stratejisi, birlikte değer yaratma, güçlendirici davranış, kurumsal sosyal sorumluluk iletişimi olarak belirlenmiştir. KSS ve bu konularla ilgili yapılacak çalışmaların literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir. Bu araştırmada WoS veri tabanında turizm alanında yapılan KSS ile ilgili 375 çalışma incelenmiştir. Bu nedenle çalışmanın sınırlılığı WoS verileri kapsamında var olan KSS araştırmalarıdır.

KAYNAKÇA

Agus Harjoto, M. and Salas, J. (2017), "Strategic and institutional sustainability: corporate social responsibility, brand value, and Interbrand listing", Journal of Product & Brand Management, Vol. 26 No. 6, pp. 545-558. https://doi.org/10.1108/JPBM-07-2016-1277.

Akande, A. F. (2014). An assessment of the impact of culture and tourism on international public relations practice: A study of Nigerian tourism development corporation (NTDC). *Journal of Culture, Society and Development*, 4, 11–18.

Albort-Morant, G., Henseler, J., Leal-Milla´n, A. and Cepeda-Carrion, G. (2017), "Mapping the field: a bibliometric analysis of green innovation", Sustainability, Vol. 9 No. 6, p. 1011.

Alcaide González, MÁ, De La Poza Plaza, E, Guadalajara Olmeda, N. (2020). The impact of corporate social responsibility transparency on the financial performance, brand value, and sustainability level of IT companies. Corporate Social Responsibility Environmental Management, 27, 642– 654. https://doi.org/10.1002/csr.1829

Aria, M., Misuraca, M., & Spano, M. (2020). Mapping the evolution of social research and data science on 30 years of Social Indicators Research. *Social Indicators Research*, *149*(3), 803-831.

Baraba´si, A.L., Jeong, H., Ne´da, Z., Ravasz, E., Schubert, A. and Vicsek, T. (2002), "Evolution of the social network of scientific collaborations", Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications, NorthHolland, Vol. 311 Nos 3/4, pp. 590-614.

Bar-Ilan, J. (2008). Informetrics at the beginning of the 21st century-A review. *Journal of Informetrics, 2*(1), 1–52.

Bar-Ilan, J. (2010). Citations to the "Introduction to informetrics" indexed by WOS, Scopus and Google Scholar. *Scientometrics, 82*(3), 495–506.

Borner, K., Chen, C. and Boyack, K.W. (2003), Visualizing knowledge domains, *Annual Review of Information Science and Technology*, Vol. 37 No. 1, pp. 179-255.

Bridoux, F. and Stoelhorst, J.W. (2014), Micro foundations for stakeholder theory: managing stakeholders with heterogeneous motives, *Strategic Management Journal*, Vol. 35 No. 1, pp. 107-125.

Cadavid-Higuita, L., Awad, G. and Franco-Cardona, C.J. (2012), "Ana´lisis bibliome´trico del campo modelado de difusion de innovaciones", Estudios Gerenciales, Vol. 28, pp. 213-236.

Carroll, A. (1991) The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. Business Horizon, 34, 39–48.

Cavagnaro, E. and Curiel, G. (2012), The Three Levels of Sustainability, Greenleaf Publishing, Sheffield.

Charlo, M. J., Moya, I., ve Munoz, A. M. (2017). Sustainable development in Spanish listed companies: A strategic approach. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 24(3), 222–234. https://doi.org/10.1002/csr.1403

Chen, Y.R. Hung-Baesecke, C.F. (2014) Examining the Internal Aspect of Corporate Social Responsibility (CSR): Leader Behavior and Employee CSR Participation, *Communication Research Reports*, 31:2, 210-220, DOI: 10.1080/08824096.2014.907148

Cheng, B., Ioannou, I. and Serafeim, G. (2014), Corporate social responsibility and access to finance, Strategic Management Journal, 35(1), pp. 1-23.

Cobo, M. J., Martínez, M. Á., Gutiérrez-Salcedo, M., Fujita, H., & Herrera-Viedma, E. (2015). 25 years at knowledge-based systems: a bibliometric analysis. *Knowledge-based systems*, *80*, 3-13.

Daim, T.U., Rueda, G., Martin, H. and Gerdsri, P. (2006), "Forecasting emerging technologies: use of bibliometrics and patent analysis", Technological Forecasting and Social Change, North-Holland, Vol. 73 No. 8, pp. 981-1012.

Dalpe, R. (2002). Bibliometric analysis of biotechnology. *Scientometrics, 55*(2), 189–213.

Del Chiappa G, Grappi S, Romani S (2009) The responsible tourist's behaviour: an empirical analysis in Italy. In: Paper presented at the 8th international congress marketing trends, Paris.

Ditlev-Simonsen, C.D. and Midttun, A. (2011), "What motivates managers to pursue corporate responsibility? A survey among key stakeholders", Corporate Social Responsibility and Environmental Management, Vol. 18 No. 1, pp. 25-38.

Durieux, V. and Gevenois, P.A. (2010), Bibliometric indicators: quality measurements of scientific publication, *Radiology, Radiological Society of North America*, Vol. 255 No. 2, pp. 342-351.

Egghe, L., ve Rousseau, R. (1990). *Introduction to informetrics: Quantitative methods in library, documentation and information science*. New York: Elsevier Science Publishers.

Evren, S., ve Kozak, N. (2014). Bibliometric analysis of tourism and hospitality related articles published in Turkey. *Anatolia*, *25*(1), 61-80.

Fallah Shayan N, Mohabbati-Kalejahi N, Alavi S, Zahed MA. Sustainable Development Goals (SDGs) as a Framework for Corporate Social Responsibility (CSR). *Sustainability*. 2022; 14(3):1222. https://doi.org/10.3390/su14031222

Gonzalez-Rodriguez, M.R.; Diaz-Fernandez, M.C.; Simonetti, B. (2015). The social, economic and environmental dimensions of corporatesocial responsi-

bility: The role played by consumers and potential entrepreneurs. *Int. Bus. Rev*., 24, 836–848.

Güzeller, C. O., ve Çeliker, N. (2018). Bibliometric analysis of tourism research for the period 2007-2016. *Advances in Hospitality and Tourism Research*, *6*(1), 1-22.

Hall, C. and Lew, A. (2009), Understanding and Managing Tourism Impacts: An Integrated Approach, Routledge, London.

Han, H., Yu, J. ve Kim, W. (2019). Environmental corporate social responsibility and the strategy to boost the airlines'image and customer loyalty intentions. *J. Travel Tour. Mark*., 36, 371–383.

Horng, J.S., Hsu, H. ve Tsai, C.Y. (2018). An assessment model of corporate social responsibility practice in the tourism industry, *Journal of Sustainable Tourism*, 26(7), 1085-1104, DOI: 10.1080/09669582.2017.1388384

Huffman, M. D., Baldridge, A., Bloomfield, G. S., Colantonio, L. D., Prabhakaran, P., Ajay, V. S., et al. (2013). Global cardiovascular research output, citations, and collaborations: A time trend bibliometric analysis (1999–2008). *PLoS One, 8*(12), 7.

Kim, N., Sung, Y. ve Lee, M. (2012). Consumer Evaluations of Social Alliances: The Effects of Perceived Fit Between Companies and Non-Profit Organizations. J Bus Ethics 109, 163–174. https://doi.org/10.1007/s10551-011-1115-3

Kolk, A. (2010). Trajectories of sustainability reporting by MNCs. J. World Bus., 45, 367–374.

Lee, S.; Lee, J. ve Cho, Y. (2018). Framing corporate social responsibility for a controversial product. *Journal of Travel Tourism Marketing*, 35, 988–999.

Lee, S., Ham, S., & Koh, Y. (2019). Special issue on economic implications of corporate social responsibility and sustainability in tourism and hospitality. Tourism Economics, 25(4), 495–499. https://doi.org/10.1177/1354816618822877

Lenzen, M., Sun, YY., Faturay, F. et al. The carbon footprint of global tourism. *Nature Clim Change* 8, 522–528 (2018). https://doi.org/10.1038/s41558-018-0141-x.

Leong, L. Y., Hew, T. S., Tan, G. W. H., Ooi, K. B., & Lee, V. H. (2020). Tourism research progress–a bibliometric analysis of tourism review publications. *Tourism Review*. 76(1), 1-26.

Li, X., Wu, P., Shen, G.Q., Wang, X. and Teng, Y. (2017), "Mapping the knowledge domains of building information modeling (BIM): a bibliometric approach", Automation in Construction, Elsevier, Vol. 84, pp. 195-206.

Li, Y. (2020). Research on supply chain CSR management based on differential game, *Journal of Cleaner Production*, 268, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122171.

Lin, W. Y. C. (2012). Research status and characteristics of library and information science in Taiwan: a bibliometric analysis. *Scientometrics, 92*(1), 7–21.

Lo, A. (2020). Effects of customer experience in engaging in hotels' CSR activities on brand relationship quality and behavioural intention. J. Travel Tour. Mark. 37, 185–199.

Meric HJ, Hunt J (1998) Ecotourists' motivational and demographic characteristics: a case of North Carolina travelers. J Travel Res 36(4):57–61

Manente, M., Minghetti, V. ve Müngotto, E. (2014). *Responsible Tourism and CS*R, Ed. Idowu, O.S. ve Schmidpeter, R., içinde CSR, Sustainability, Ethics & Governance. Springer.

Martínez-López, F.J., Merigó, J.M., Valenzuela-Fernández, L. and Nicolás, C. (2018), "*Fifty years of the European journal of marketing: a bibliometric analysis*", European Journal of Marketing, Vol. 52 Nos 1/2, pp. 439-468.

Merigó, J. M., Mas-Tur, A., Roig-Tierno, N., & Ribeiro-Soriano, D. (2015). A bibliometric overview of the Journal of Business Research between 1973 and 2014. *Journal of Business Research*, *68*(12), 2645-2653.

Jianwei Qian, Huawen Shen ve Rob Law. (2018) Research in Sustainable Tourism: A Longitudinal Study of Articles between 2008 and 2017. Sustainability 10:3, pages 590.

Postma, A. (2013). 'When the tourists flew in': critical encounters in the development of tourism.

Sarkar, S. and Searcy, C. (2016). Zeitgeist or chameleon? A quantitative analysis of CSR definitions, Journal of Cleaner Production, 135, 1423-1435, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.06.157

Sibisi, N. ve Makk, A. (2021). Financial challenges experienced by South African non-profit organisations regarding CSR implementation, *Social Responsibility Journal,* 18(6). 1089-1105.

Ternes, A. ve Jeske, D. (2013). The impact of CSR (corporate social responsibility) advertisement on costumer awareness, *Cultural and Religious Studies*, 1(1), 1-7.

Tesone DV (2004) Development of sustainable tourism hospitality human resources management module: a template for teaching sustainability across the curriculum. Hospitality Management, 23, 207–237

Tripathy, S. K., & Rath, N. (2011). Practice of corporate social responsibility in NALCO and the perceptions of employees and the public: A case study. South Asian Journal of Management, 18(4), 44-61.

Tuan, L.T., Rajendran, D., Rowley, C. ve Khai, D.C. (2019). Customer value co-creation in the business-to-business tourism context: The roles of corporate social responsibility and customer empowering behaviors, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 39, 137-149.

UN Global Compact. (2018). https://www.unglobalcompact.org/library/5637, erişim tarihi 12.10.2022

Valtakoski, A. (2019). The evolution and impact of qualitative research in Journal of Services Marketing. *Journal of Services Marketing*.

Wolfram, D. (2003). *Applied informetrics for information retrieval research*. New Direction in Information Management no. 36. Westport, CT: Greenwood Publishing Group.

Yeh, S. S. (2021). Tourism recovery strategy against COVID-19 pandemic. *Tourism Recreation Research*, *46*(2), 188-194.

Wong, A. ve Kim, S. (2020). Development and validation of standard hotel corporate social responsibility (CSR) scale from the employee perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 87.

Zhuang, Y. H., Liu, X. J., Nguyen, T., He, Q. Q., & Hong, S. (2013). Global remote sensing research trends during 1991–2010: a bibliometric analysis. *Scientometrics, 96*(1), 203–219.

Bölüm 16

ZİLE'DEKİ CAMİ YAPILARINDAN ÖRNEKLER

Uğur DEMİRBAĞ[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Zile Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, ugur.demirbag@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8471-7348

Giriş

Zile ilçe merkezi kültürel miras yönünden oldukça zengin şehirlerden biridir. Türk – İslam mimarisinin en önemli yapı türlerinden biri camilerdir. Zile ilçe merkezinde cami yapıları genellikle geleneksel kent dokusunun olduğu yerde yoğunluk göstermektedir. Camiler genel olarak düz bir alanda konumlanmıştır. Bu çalışmada kent merkezinde yer alan dört caminin genel olarak bir monografi çalışması ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıların plan, cephe ve bezeme özellikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada fotoğraflar tarafımca çekilmiştir. Bununla birlikte yapıların vaziyet planları gerekli kurumların ve kuruşların arşivlerinden ve kaynaklardan yararlanılmıştır.

Boyacı Hasanağa Cami

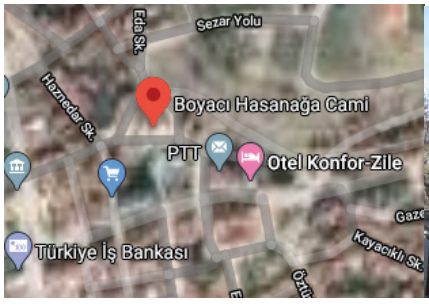
Zile ilçe merkezinde, Sakiler Mahallesi'nde yer alan bir yapıdır. Yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü adına kayıtlıdır. Sultan II. Beyazıt döneminde Sultan Hoca oğlu Ali tarafından 1497 yılında yaptırılmıştır.

Resim 1: *Caminin vaziyet planı* **Resim 2:** *Caminin haritadaki konumlanışı*

(https://www.google.com/maps/place)

Resim 3: *Caminin uydu görünüşü* **Resim 4:** *Caminin genel görünüşü*

(https://www.google.com/maps/place)

Kitabesi günümüze gelmemiştir. Ancak bitişiğinde aynı kişi tarafından yaptırılan günümüzde halen Kur'an Kursu olarak kullanılan yapının kitabesinde cami ile birlikte 1497 yılında yaptırıldığı yazılıdır. Cami kareye yakın bir plan şemasına sahip olmakla birlikte yapının merkezinde bir ana kubbe ve son cemaat yerinde üç kubbeden oluşmaktadır.

Resim 5: *Kitabenin görünüşü*

Resim 6: *Minarenin görünüşü*

Yapının iç mekanına, son cemaat yeri orta açıklığında yer alan kapıdan girilmektedir. Ana mekanı dış duvarlara oturan, sekizgen formlu kasnaklı bir kubbe örtmektedir. Kare plandan sekizgen kubbeye kasnağa geçiş trompludur. Yapının kuzeydoğusunda bulunan minare taş kaide üzerinde tuğladan yapılmış silindirik gövdelidir.

Ana mekan üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbenin tam ortasında kalem işi ile yapılan şemse motifi oldukça dikkat çekicidir. İç mekanda mihrap yarım yuvarlak niş şeklindedir.

Resim 7: *Son cemaat yerinin genel görünüşü*

Resim 8: *Son cemaat yerinin diğer görünüşü*

Caminin duvarları moloz taş ve tuğla olmak üzere almaşık düzende yapılmıştır. Şadırvan cami avlusunda yer almış olup sekizgen planlı, ahşap malzemeden yapılmıştır.

Resim 9: *Şadırvanın görünüşü*

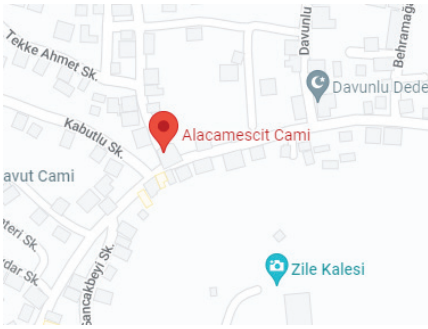
Resim 10 - 11: *İç mekan görünüşleri*

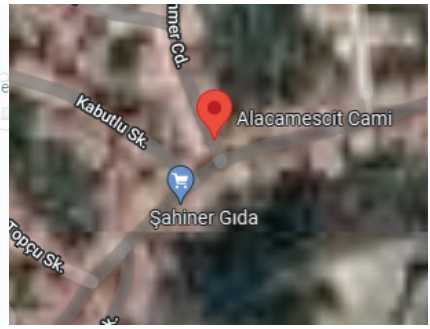
Resim 12: *Kubbedeki şemse motifinin görünüşü*

Alacamescit Cami

Zile İlçesi, Alaca Mescit Mahallesi'nde, iki sokağın kesiştiği lokasyonda konumlanmıştır. Cami eğimin az olduğu bir alanda yer almaktadır.

Resim 13: *Caminin harita içerisindeki konumu (https://www.google.com/maps/place)*

Resim 14: *Caminin uydu görünüşü (https://www.google.com/maps/place)*

Sekizgen kasnak üzerine oturan kubbeyi beden duvarları tarafından desteklenmektedir. Kubbenin üzeri alaturka kiremitle örtülüdür. Yapının beden duvarlarında yer alan basık kemerli pencereler demir parmaklıklıdır. Yapı; alttan kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli bir minareye sahiptir. Caminin beden duvarları moloz taşlarla inşa edilmiştir. Kubbe kasnağı kenarlarında ve gövdenin üst bölümlerinde kirpi saçak süslemeler bulunmaktadır.

Resim 15: *Caminin genel görünüşü*

Resim 16: *Caminin kitabesi*

Resim 17: *Doğu görünüşü*

Resim 18: *Kuzey görünüşü*

Resim 19: *Giriş kapısının görünüşü*

Resim 20: *Minare görünüşü*

Resim 21: *İç mekan görünüşü*

Resim 22: *İç mekan görünüşü*

Resim 23: *Müezzin mahfilinin görünüşü* **Resim 24:** *Kubbedeki şemse motifinin görünüşü*

Resim 25: *Duvarlardaki levhaların görünüşü* **Resim 26:** *Pencerelerin görünüşü*

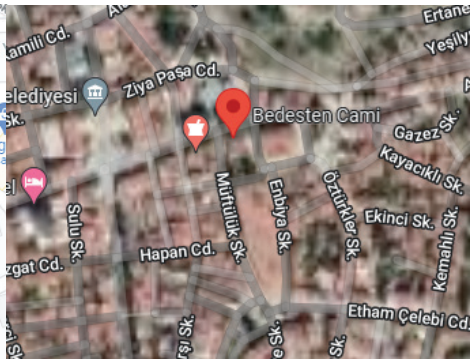
Bedesten Cami

Zile İlçe Merkezi, Sakiler Mahallesi'nde konumlanmış bir dini yapıdır. Caminin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Sultan II. Bayezid'in Defterdarlarından Tacettin Paşa tarafından 1494 – 1495 yılında yaptırıldığı kabul edilmektedir.

Semavi Eyice'ye göre bedesten olarak inşa edilmiş bu yapı daha sonraki bir tarihte camiye dönüştürülmüştür. Ortada kare kesitli iki paye ve duvar payelerinin taşıdığı altı kubbeli bedestenin güneyindeki payesi mihrap şeklinde düzenlenerek yapı dört kubbeli bir camiye çevrilmiştir.

Resim 27: *Caminin konumu (https://www.google.com/maps/place)*

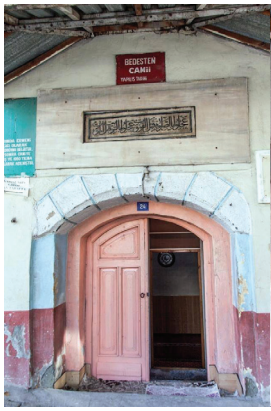
Resim 28: *Caminin uydu görünüşü (https://www.google.com/maps/place)*

Resim 29: *Caminin genel görünüşü*

Resim 30: *Minare görünüşü*

Resim 31: *Giriş kapısının görünüşü*

Resim 32: *Kitabenin görünüşü*

Kareye yakın dikdörtgen bir alana sahip harim, dört kubbeyle örtülmüştür. Kubbeler payeler tarafından desteklenmektedir. Kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Sekizgen kasnaklara sahip olan kubbeler dıştan kiremitle kaplanmıştır. Yapının kuzey ve batı cephelerinde yuvarlak kemerli ikişer tepe penceresi bulunmaktadır. Doğu ve güney cephelerde ise pencereler iki sıra halinde düzenlenmiştir.

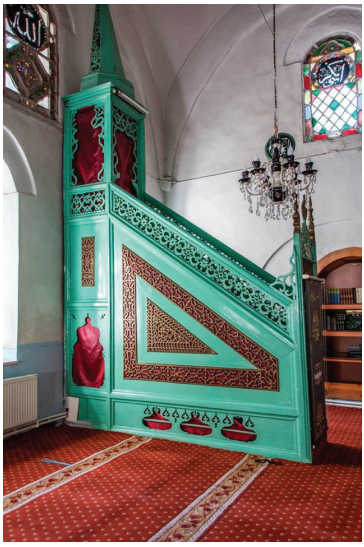
Resim 33 – 34: *İç mekan görünüşleri*

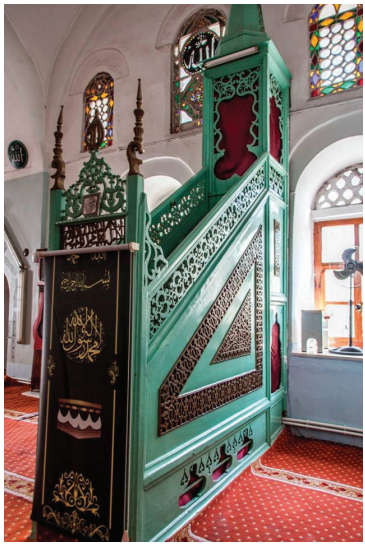
Resim 35: *İç mekan görünüşü*

Resim 36: *Mihrap görünüşü*

Güney duvar payesine açılmış 2,35 m. genişliğindeki mihrap nişi, bir payanda şeklinde dışa çıkma yapmıştır. Caminin silindirik gövdeli, tek şerefeli minaresi yapının ana beden duvarları üzerinde yükselmektedir. Yapının minaresi tuğladan yapılmış olup minberi ahşaptır. Cami içten ve dıştan olmak üzere bütün cephesi sıvalıdır. Pencerelerde alçı şebeke ve vitray kullanımı görülür (Eyice,1978).

Resim 37: *Minber genel görünüşü*

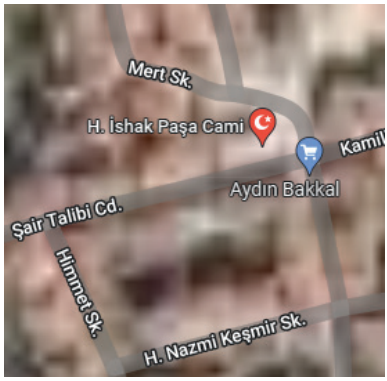

Resim 38: *Minber diğer görünüşü*

Hacı İshak Paşa (Küçük Minare) Cami

Tokat İli, Zile İlçesi'nde bulunan bir dini yapıdır. Cami 1475 tarihinde inşa edilmiş olup Hacı İsmail bin Hacı Ali tarafından yaptırılmıştır. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü üzerindedir. Kitabe günümüzde giriş kapısının üstünde yer almaktadır.

Resim 39: *Caminin harita üzerindeki konumu* **Resim 40:** *Caminin uydu görünüşü*

Resim 41: *Caminin genel görünüşü*

Yapı plan olarak batı – doğu uzantıda olup dikdörtgen planlıdır. Harim kısmı iki kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Yapıya doğu cephede yer alan basık kemerli bir kapıdan girilmektedir.

Resim 42: *Minare görünüşü*

Resim 43: *Yapının üstten görünüşü*

Caminin iç mekanı alt sırada dikdörtgen formda beş pencere, üstte ise yuvarlak kemerli beş pencere ile aydınlatılmaktadır. Minare girişin sağ köşesinde yer almış olup silindirik gövdeli, tek şerefeli ve üst örtüsü kurşun kaplı bir külah ile son bulmaktadır. Yapının güney cephesinde alt sırada dört adet sivri boşaltma kemerli dikdörtgen pencere, üst sırada iki adet yuvarlak kemerli pencere, batı ve kuzey cephelerinde üst sırada birer adet yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. On iki gen formdaki kasnağı olan kubbelerin üzeri alaturka kiremit çatı ile örtülüdür.

Resim 44: *Kuzey görünüşü*

Resim 45: *Güney görünüşü*

Camide malzeme olarak genellikle moloz taş, kesme taş ve tuğla kullanılmıştır. Payelerde, kemerlerde, pencere ve kapı sövelerinde kesme taş; pencere kemerlerinde, minare kaidesi ve gövdesinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Yapının batı cephesinde devşirme malzemeden yapılmış lahit taşı bulunmaktadır. Camide herhangi bir bezeme öğesi bulunmamaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki eski görselleri incelendiğinde, 1939 depreminde yıkılan minarenin tamamlandığı, şerefedeki beton korkuluğunun tuğlayla yenilendiği, girişte muhdes olan rüzgârlığın kaldırılarak camekân bir bölümle kapatıldığı ve moloz taş duvar örgüsünü sıvandığı anlaşılmaktadır (AVGM Arşivi). Restitüsyonu Tokat Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivinde 2015 yılına ait yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon çalışmaları bulunmaktadır.

Resim 46: *İç mekan görünüşü*

Resim 47: *Diğer görünüşü*

Sonuç

Tokat'ın en önemli ilçelerinden birisi Zile ilçesidir. Zile kültürel miras açısından zengin bir ilçemizdir. Kent merkezinde dini ve sivil yapılar yoğunluk göstermektedir. Dini yapıların bir grubunu da camiler oluşturmaktadır. Cami yapıları genellikle geleneksel kent dokusunun olduğu yerde toplanmıştır. Çalışmada ilçe merkezinde dört yapı ele alınmıştır. Bu yapılar Boyacı Hasan Cami, Alacamescit Cami, Bedesten Cami ve Hacı İshak Camidir. Yapılar genel olarak kare ve dikdörtgen planda olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbe yapının beden duvarları tarafından desteklenmiş olup mekâna tek hâkimdir. Bu özelliği ile camiler mimari olarak Erken Dönem Osmanlı Mimarisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Yapıların cepheleri oldukça hareketlidir. Günümüzde cami yapılarının işlevi devam etmektedir. Hacı İshak Paşa caminin restorasyonu devam etmektedir. Yakın zamana kadar Alacamescit Caminin projesi hazırlanmış olup restorasyon çalışmaları başlayacaktır.

KAYNAKLAR

Ahunbay, Z. (1996). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: YEM Yayını.

Akın, E. S. (2009). Tokat Kentinin Fiziksel Gelişimi, Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Altındal, B. (2011). *Zela'dan Zile'ye Tarihi Yolculuk.* İstanbul: Bayram Yayıncılık.

Bildiş, A. (2006). Kentsel Koruma Bağlamında Eski Kentlerin Geliştirilmesine Yönelik Bir Araştırma; Tokat – Zile Örneğinde İrdelemeler, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Bolay, B. (1987). Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirileri.

Demirbağ, U., & Seyfi, S. (2018). Beyazid Bestami (Musa Fakih) Türbesinin Duvar Resimlerinin Batılılaşma Sürecinde Değerlendirilmesi ve Koruma Problemi. *VII. Ulusal III. Uluslararası, Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu,* (ss.83-87), Mersin.

Yavi, E., (1986). *Tokat.* Tokat: Tokat Otelcilik Anonim Şirketi Yayınları.

Mercan, M. & Ulu. M. E., (2003). *Tokat Kitabeleri.* Ankara: Türk Hava Kurumu Yayınları.

Er, E. S., (2009). Antik Çağlarda Zela – Zile, Bitirme Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, İzmir.

https://www.google.com/maps/place Erişim Tarihi: 15.09.2022.

https://zileturizm.com/ Erişim Tarihi: 18.09.2022.

Mumcuoğlu, S. S., (2019). XI – XV. Yüzyıl Tokat Merkez ve İlçelerindeki Cami Plan ve Cephelerinin Tipolojik İrdelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Özçağlar, A. (1995). Zile'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* (3), 220.

Seçkin, A. (2010). Tokat – Zile'de Geleneksel Evlerden Örnekler, Koruma Sorunları ve Öneriler, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Bölüm 17

SPONSORLUK VE REKLAM

Çağrı İLK[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Çağrı İLK, Acıbadem Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü cagriilk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0360-6545

SPONSORLUK

Sponsorluk, bir beyzbol parkındaki bir dış saha işaretinden veya bir yarış arabasındaki bir logodan çok daha fazlasıdır. Sponsorluk, işletmelere ve markalara erişim, bağlantılar, misafirperverlik, yakınlık, izleyici erişimi, veri sağlar ve yalnızca kendi pazarlama ve markalama çabalarınızı kullanarak elde edilmesi zor olabilecek bir şekilde kamu algısını şekillendirmeye yardımcı olur. Birlikte çalışan sponsorlar ve mülkler, sahip oldukları kaynakları çoğaltarak ve ilişkinin birleşik gücünden yararlanarak daha geniş bir erişim ve ortak hedefler oluşturabilir. Sponsorluk bir olay veya faaliyet için bir organizasyon tarafından bir olaya veya faaliyete yönlendirilen kaynakların karşılanmasıdır (Karadeniz, 2009). Sponsorluk birçok yazar tarafından doğasını ve alanını belirlemek için birkaç kez tanımlanmış olsa da sponsorluğun yaygın olarak kabul edilen ve kalıcı bir tanımı yoktur. Böyle bir tanımın olmaması, sponsorluk araştırmasının dayandırılabileceği çerçevelerin geliştirilmesini engeller.

Sponsorluk tanımlarına literatürde bakıldığında karşılıklı kazanç ilkesi vardır. Kesinlikle hayır, bağış veya destek değildir. Sponsor olan kurum sponsorluk yaptığı bir firmadan fayda beklemektedir. Bu fayda karşılığında kurum sponsor olduğu firmaya destekte bulunmaktadır (Güler, 2019).

Sponsorluk tanımları, esas olarak, karşılıklı yarar sağlamak için bir sponsor ile sponsor arasındaki alışverişi vurgular. Sponsorluk, reklamdan çok daha fazlasıdır. İyi tasarlanmış sponsorluklar, aktivasyona yapılan bir yatırımı içerir. Etkinleştirme, sponsorlu mülk varlıklarının kullanılacağı belirli yolları tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu, fiziksel alan ve hayranlar veya takipçilerle etkileşim, e-posta veya doğrudan posta yoluyla doğrudan iletişim, marka müşterilerine özel özellikler ve teklifler, misafirperverlik, eğlence ve diğer birçok etkileşim biçimini içerebilir.

Sponsorluk faaliyetleri aracılığıyla işletmeler, çıkar gruplarının duyarlı oldukları etkinliklere maddi veya manevi destek sağlamaktadır. Böylelikle işletmelerin yapmış oldukları sponsorluk faaliyetleri ile ilgili haberler basında yayınlanarak işletmenin tanınırlığına katkı sağlamaktadır (Çoban, 2003).

Sponsorluk, işletmeden İşletmeye (B'den B'ye) başvuruda, işletmeden Tüketiciye (B'den C'ye) başvuru kadar etkilidir. Birçok belediye, parklar ve binalar, tren istasyonları ve daha fazlası için isim haklarını satarak finansman sorunlarını çözmüştür. Gerçek anahtar, halka mantıklı gelen organik bir bağlantı bulmaktır. Başlangıçta, çoğu sponsorluk, yarış takımları için lastikler ve araçlar gibi endemikti. Ancak zaman geçtikçe sektör, bazı taraftarların ilgilendikleri sporun, topluluğun veya amacın sponsorlarına bağlı olduklarını öğrenmiş oldu. Sponsorluk bir pazarlama disipli-

nidir ve pazarlama yelpazesindeki en güçlü araçlardan biridir. Sponsorluk, mülkün (satışı yapanın) markayı (veya sponsoru) hedef kitlesine anlamlı, hedefe yönelik ve etkileşimli yollarla bağlamasını sağlar. Pazarlama iletişimi karması içerisinde önemi her geçen gün artan sponsorluk, spor, kültür-sanat, çevre ve sağlık alanlarında gerçekleştirilmekte ve işletmenin var olduğu alanlara yönelik duyarlılığını simgelemektedir (Erciş, 2012). Aslında sponsorluk bir fiildir. Firmaların raftan veya sponsorluk paketinden satın aldıkları bir ürün değil, çok spesifik bir sonuç elde etmek için katıldıkları bir faaliyettir. Sponsorluk, tüm pazarlama yelpazesine ulaşma ve ürün satışı, markalaşma, müşteri adayı yaratma vb. ile ilgili olsun, istenen sonucu alacak taktikleri ödünç alma eylemidir.

Sponsorluk, bir şirketin kâr amacı gütmeyen bir etkinliğe veya programa belirli promosyon faydaları karşılığında para veya kaynak taahhüt etmesidir. Kâr amacı gütmeyen kuruluşu desteklemenin karşılığında şirket, adını ve logosunu aşağıdaki gibi şeyler üzerine alır:

- Afişler
- Tişörtler
- Posterler
- Broşürler
- Diğer pazarlama ve iletişim teminatları

Sponsorlar, kendilerini amaca dayalı kuruluşlarla uyumlu hale getirerek, işletmelerine ürün ve fiyatın ötesine geçen bir rekabet avantajı sağlar. Pazarlamadır, ancak sosyal olarak daha sorumludur. Sponsorluk kazan-kazan ve çalış-çalıştır. Hem kâr amacı gütmeyen hem de kar amacı güden ortaklıktan yararlanır. Ancak başarı, diğerlerinin başarısını sağlamak için birlikte çalışmalarına bağlıdır.

Sponsorluk Türleri

Mali veya nakdi sponsorluk: Bu, paranın faydalar, avantajlar veya tanıtım için değiştirildiği en yaygın sponsorluk türüdür. Para desteğinde bulunan sponsor, desteklediği kişiye, organizasyona veya kuruluşa bir seferlik veya belirlenen bir süreyle para desteğinde bulunabilmektedir. Bir şirket, bir programı veya etkinliği desteklemek için finansal bağış sağlayarak sponsor olabilir. Bazı etkinliklerde, belirli bağış miktarlarıyla ilişkilendirilen sponsorluk katmanları bulunur. Bağış düzeyi, bazen şirketin bir etkinlik sırasında elde edeceği riski belirleyebilir.

Örneğin, en üst düzeyde bağış yapan bir kurumsal sponsor, afiş, fotoğraf arka planı ve broşür gibi tüm basılı materyallere etkinlik başlığında ve logosunda adını yazdırabilir. Alt seviyedeki bir sponsor, şirketlerinden yalnızca etkinlikle ilgili basın bültenlerinde söz ettirebilir veya logosunun

tanıtım malzemelerinde daha küçük ölçekte görüntülenmesini sağlayabilir.

Ayni sponsorluk: Nakit yerine mal veya hizmet verilmesi dışında, finansal veya nakit sponsorluğa benzer. Ekipman veya malzeme ihtiyacı olan kişi veya etkinliğe malzeme veya ekipman desteğinde bulunmaktadır (Soyer, 2001). Ayni sponsorluk ile bir şirket, parasal bir bağış yerine bir etkinliği, projeyi veya programı desteklemek için mal veya hizmet sağlar. Karşılığında, etkinlik materyallerinde logolarının görünmesi veya işlerini tanıtan bir standa sahip olmaları gibi sponsorluk avantajları elde ederler. Bazen bu şirketlerin etkinlikte dağıttığı mallar kendileri promosyon malzemesi görevi görür.

Örneğin, yerel bir restoran, yemek hizmetleri sağlayarak bir okul bağış toplama etkinliğine sponsor olabilir. Katılımcılar yemeğin tadını çıkarırsa, gelecekte orada yemek yemeleri daha olası hale gelebilir. Ayni sponsorlukları çekilişler yoluyla bağış toplama etkinliklerinde de görebilirsiniz. İşletmeler, hizmetleri veya teklifleriyle ilgili ödüller bağışlar. Bir elektronik mağazası yeni bir TV bağışlayabilir veya bir kuaför ücretsiz bir makyaj sunabilir. Bu ödüller, işletmeler ve amaç için para hakkında farkındalık yaratır.

Şu şekilde gelebilir:

- Bir mekân ortağı
- Ödül sponsoru
- Yemek sponsoru
- Dijital bir sponsor (sosyal medya filtreleri, uygulamalar, medya duvarı vb.)

Medya sponsorluğu: Etkinliğinizi tanıtmak için destek sağlamaya yardımcı olur. Etkinlik sponsorluğu, ücretsiz reklam veren bir medya kuruluşu olabilir veya reklamınızı finanse etmenize yardımcı olmak için para verebilir.

Medya sponsorluğu, şirketlerin bir etkinliğin reklamı veya tanıtımıyla ilgili maliyetlerin ödenmesine yardımcı olduğu başka bir finansal sponsorluk biçimi olarak hizmet edebilir. Bu şirketler, TV istasyonları, radyo istasyonları, gazeteler veya dergiler gibi yerel satış noktalarında reklam alanı satın alabilir veya reklam yapma maliyetlerine yardımcı olabilir. Ayrıca blog yazıları yazarak veya sosyal medyada olay görselleri paylaşarak etkinliği veya amacı platformlarında tanıtabilirler. Mali sponsorlar gibi, promosyon veya etkinlik materyallerinde logolarının görünmesiyle tanınırlık kazanabilirler.

Örneğin, televizyon ve radyo sunucuları, izleyicilerine yaklaşan et-

kinlikten bahsedebilir ve bunları hatırlatabilir. Hatta o günkü etkinlikten yayın bile yapabilirler. Başka bir örnek olarak, yerel bir dergi, olayı ve nedenini tanıtmak için makaleler yayınlayabilir veya ondan görüntüler yayınlayabilir.

Ürün sponsorluğu: Ürün sponsorlukları, şirketlerin bir etkinlikte ürün tedarik ederek işlerini tanıtmalarını sağlar. Bu ürünler, doğrudan işletmenin hizmetleri veya teklifleriyle ilgili olabilir. Örneğin, bir içecek dağıtıcısı, katılımcılara su şişeleri sağlayarak 5K hayır kurumuna sponsor olabilir. Bazı şirketler, işleriyle ilgisi olmayan ürünleri promosyon malzemesi olarak tedarik edebilir.

Örneğin, yerel bir emlak şirketi bir topluluk etkinliğinde ücretsiz güneş gözlüğü verebilir. Güneş gözlükleri işleriyle ilgisiz olsa da bir pazarlama yöntemi olarak şirket logosuna sahip olabilirler.

Pazarlama Sponsorluğu: Kurumsal sponsorluk, şirketler için bir pazarlama tekniği olarak hizmet edebilir. Bu şirketler, belirli bir kuruluşa sürekli destek veya bağışlar sağlayabilir veya olumlu tanıtım yapılmasına neden olabilir.

Örneğin, bir şirket, bir gösteri sanatları merkezine, oditoryumlarından birine şirketin adını vermesi için bağışta bulunabilir. Bu senaryolarda şirket, yıllar içinde bağışlanan fonlar ve destek yoluyla merkezle güçlü bir ilişki kurmuş olabilir. Bu tür fırsatlar, şirketler için uzun vadeli sponsorluk anlaşmaları olarak hizmet edebilir. Kişiler bu tesisleri her kullandıklarında, şirket ve markası hakkında bir hatırlatma alırlar.

Promosyon ortağı: Bir medya etkinliği sponsoruna benzer, ancak bu durumda etkinliğinizi kendi kanalları aracılığıyla öne çıkaran bir kişidir. Örneğin, bir sosyal medya fenomeni tanıtım ortağı olabilir.

Kurumsal sponsorluklar, bir işletmenin hizmetlerini tanıtmak ve erişimini genişletmek için etkili bir yöntem olarak hizmet edebilir. Şirket hem finansal hem de başka bir katkı karşılığında, hedef kitlesini genişletmek ve marka bilinirliği oluşturmak için bir etkinliğe veya programa sponsor olabilir. Bu sponsorluklar tipik olarak ortaklıkların markalarının, değerlerinin ve misyonlarının her iki tarafının da aynı hizada olmasını sağlayarak pazarlama hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur. Tench ve Yeomans (2009)'a göre sponsorluğa girmek için altı adet iyi sebep vardır:

- Ürün ve hizmetleri desteklemek
- Medyanın ilgisini arttırmak
- Kurumsal kimliği güçlendirmek
- Müşterilerin algısında marka kimliğini yerleştirmek

- İyi niyet oluşturmak
- Paydaş gruplar arasında farkındalık yaratmak

Kurumsal sponsor, bir etkinlik, proje, program veya kurumla ilişkilendirilmek için ödeme yapan bir şirketi temsil eder. Şirketler bu taktiği bir pazarlama biçimi olarak kullanırlar. Profesyonel konferanslar, spor etkinlikleri, festivaller ve bağış toplama etkinlikleri gibi çeşitli etkinliklerde kurumsal sponsorluğu sıklıkla görebilirsiniz. Şirketler ayrıca spor takımları, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve topluluk grupları dahil olmak üzere belirli organizasyonlara sponsor olabilir. Bu şirketler sponsorluk sağlayarak bu grupların etkinlik ve programlara ev sahipliği yapmak veya başka hedeflere ulaşmak için fon toplamasına yardımcı olabilir. Sponsorluğun kurumlara birçok açıdan fırsat sunduğunu söyleyebiliriz. Sponsorluk yapacak olan kurumlar yukarıda sayılan nedenlerden herhangi biri için sponsorluk çalışmaları yapabilirler. Ancak sponsorların özellikle kurumların iletişim hedeflerine yönelik olarak sponsorluk çalışmalarına girişmeleri onlar için dikkatli olmaları gerektiği bir noktadır (Doğan, 2018).

İşletmelerin sponsorluk faaliyetlerinde iki temel amaç yer almaktadır: Marka farkındalığı yaratılması ve marka imajının güçlendirilmesidir. Marka farkındalığı; marka imajı gibi markayla ilgili amaçların arkasında yatan temel unsur olarak değerlendirilebilir. Tüketicilerin markaya yaklaşımının belirlenmesi, markaya ilişkin farkındalık ile başlamaktadır. Farkındalık yaratmak sponsorluğun temel amacı ise sponsorluk faaliyeti sonrasında tüketicilerin markayı ne derece hatırladıkları önem kazanmaktadır (Özer, 2011). Kurumsal bir sponsorluk oluşturup oluşturmamaya karar verirken, dikkate alınması gereken birkaç kriter vardır. Bu ilişkinin her iki tarafı, markaları veya amaçları için iyi bir uyumu temsil edip etmediğini değerlendirmek için bu faktörleri kullanabilir. Kriterler şunlardan oluşur:

İlgili olmak

Sponsor ve alıcı arasındaki bağlantıyı değerlendirerek sponsorluğun alaka düzeyini belirleyebilirsiniz. Bu bağlantının ne kadar yakın olduğunu veya uygunluğunu düşünün. İdeal olarak, şirketin ürünleri veya hizmetleri, sponsor olduğu etkinlik veya organizasyonla bir miktar alaka gösterir.

Örneğin bir spor içeceği firması bir basketbol turnuvası ile kurumsal sponsorluk kurabilir. Bu sponsorluk, ürünün etkinliğin katılımcıları için yakından bağlantılı ve uygun olması nedeniyle alaka gösterir. Bir köpek maması şirketi, bir basketbol turnuvası için daha az ilgili bir sponsoru temsil edebilir. Çünkü spor ve sporcularla bariz bir bağlantısı yoktur.

Markalaşma

Markalaşma, bir kuruluşun halka yansıttığı imajı temsil eder. Kuru-

luşlar genellikle markalaşma yoluyla, kendilerini pazarlarındaki diğerlerinden farklı kılmak için kullanabilecekleri bir kişilik geliştirir. Kurumsal bir sponsorluk oluştururken, ortaklar genellikle markalarının birbiriyle uyumlu olmasını sağlamak ister.

Örneğin, bir meyve suyu barı, sağlıklı bir yaşam tarzı yaşamaktan ve meditasyon yapmaktan hoşlanan genç bireylerle özdeşleşen bir marka geliştirebilir. Bu şirket, bu fikirleri tanıtmak için içecek ambalajlarına mantralar basabilir. Sonuç olarak, meyve suyu barı, benzer düşünen katılımcılarla etkileşim kurmak için bir yoga etkinliğine sponsor olabilir. Yoga stüdyosu bu sponsorluğu kabul edebilir. Çünkü şirketin meditasyon yapan genç, aktif bireyleri cezbeden benzer bir markası var.

Misyon

Kurumsal bir sponsorluğa girip girmemeye karar verirken, ortağınızın misyonunuzla uyumlu olup olmadığını belirleyebilirsiniz. Misyon, bir organizasyonun amaç ve hedeflerini tanımlar. İlişkinizin hangi tarafında olursanız olun, ürünleri veya hizmetleri misyonunuzu geliştiren veya değerlerinizi destekleyen bir ortak bulmak istersiniz.

Örneğin, yakın zamanda yalnızca çevre dostu hibrit modeller satma misyonunu açıklayan bir otomobil üreticisi, ulusal park temizleme etkinliklerine sponsor olmak için bir çevre örgütüyle ortak olabilir. Bu iki kuruluş, sürdürülebilirlik ve çevre koruma ile ilgili benzer misyonlar ve değerler sergilemektedir. Bu etkinliğe katılmak, üreticilerin bu amaca olan bağlılığını kanıtlarken, tanınmış bir şirketle ortaklık yapmak, kâr amacı gütmeyen kuruluşun misyonunu daha geniş bir kitleye tanıtmasına yardımcı olur.

İş Sonuçları

Kuruluşlar genellikle pazarlama veya kaynak yaratma amacıyla kurumsal sponsorluklara katılırlar. Sonuç olarak, ortaklığın bu alanlarda olumlu, ölçülebilir sonuçlar sağlayacağından emin olmak istemektedir. Bu şirketler, hangi fırsatların en fazla değeri sunduğunu belirlemek için mevcut sponsorluk seçeneklerini araştırabilir.

Örneğin, mesleki gelişim eğitim hizmetleri satan bir şirket, muhasebe meslek mensupları için bir konferansa sponsor olabilir. Şirket, bu konferansta bulunmanın onları yeni müşterilerle tanıştırabileceğini ve satışları artırabileceğini belirlemiş olabilir.

Sponsorluğun Faydaları

Sponsorluğun genel olarak içeriğine bakıldığında bir iş anlaşmasına dayalı olarak gerçekleştiğinden dolayı hayırseverlik olarak değil de pozitif katkısı olan bir çeşit yatırıcım aracı olarak düşünülmektedir. Benzer şe-

kilde sponsorluk, tüketici tercihini belirlemede, marka bağlılığı ve marka tanınırlığını arttırmada iyi bir yöntem olarak görülmektedir. Genellikle büyük ve küçük ölçekli kurumların vermiş olduğu ayni ve nakdi destekler ile yapılan sponsorluk sadece kuruluşlara değil toplumlara da belli oranda katkı sağlamaktadır (Gülmez, 2020).

İtibarı arttırmak

Kurumsal sponsorluklar, ortak kuruluşların marka imajlarını ve itibarlarını geliştirmelerine yardımcı olabilir. Küçük bir organizasyon veya etkinlik, büyük ve tanınmış bir şirketle çalışıyorsa, amaçlarına güvenilirlik kazandırmaya yardımcı olabilir. Benzer şekilde, bir şirket yerel bir etkinliğe sponsor olursa, topluluk üyeleri arasında olumlu bir itibar kazanmalarına yardımcı olabilir. Hayırsever bir amaca sponsor olduklarında, sadece ürün satmak yerine başkalarına yardım etmeyi önemsediklerini gösterdiğinden itibarlarını da artırabilir.

Marka bilinirliğini arttırmak

Marka bilinirliği, hedef kitlelerin kuruluşunuzun ne sattığını veya sunduğunu hatırlayabildiğini ve logolar veya sloganlar gibi marka bilinci oluşturma öğelerinizi tanıyabildiğini gösterir. Şirketler bir etkinliğe sponsor olduklarında, markaları afişler veya broşürler gibi çok sayıda tanıtım materyalinde görünebilir ve böylece izleyicilerin farkındalığını artırır. Benzer şekilde, kâr amacı gütmeyen veya daha küçük bir kuruluş büyük bir markayla bağlantı kurduğunda, şirketin pazarlama çabaları yoluyla farkındalık kazanmalarına yardımcı olabilir.

Kitle erişimini arttırmak

Kurumsal bir sponsorluk geliştirmek, her iki ortağın izleyicilerini birleştirebilir. Şirketin müşterileri sponsor olduğu etkinlik, program veya organizasyon hakkında bilgi alırken, katılımcılar veya organizasyon üyeleri şirket sponsoru hakkında bilgi edinir. Bu ilişki, her iki iş ortağına da başka türlü sahip olamayacakları kitlelere veya müşterilere ulaşma fırsatları sağlar.

REKLAM

Bir reklamın biçimini anlamak için önce reklamın ne olduğunu anlamamız gerekir. Reklamın tanımı, halkın dikkatini bir şeye, tipik olarak bir ürüne veya hizmete çekmek için kullanılan bir endüstridir. Türk Dil Kurumu tarafından yapılan tanıma göre reklam; "Bir şeyi halka tanıtmak, beğendirmek, böylelikle sürümünü sağlamak için denenen her türlü yol" olarak tanımlanmıştır. Amerika Pazarlama Birliği'nin 1948 yılında yaptığı reklam tanımına göre ise "Bir ürün, hizmet veya fikrin karşılığında bedeli ödenerek ve ödenen bedelinin kimin tarafından ödendiği açık bir

şekilde anlaşılacak halede yapılan ve bireysel satış haricinde kalan tanıtım aksiyonlarıdır (Diker, 2010). Reklam, ilgi, katılım ve satış çekmek için bir ürün, marka veya hizmetin izleyicilere tanıtıldığı iletişim araçlarıdır. Reklamlar (genellikle reklam veya reklam olarak kısaltılır), kopyadan etkileşimli videoya kadar birçok biçimde gelir ve uygulama pazarının çok önemli bir özelliği haline gelecek şekilde gelişmiştir.

Reklamlar, bir kitleye ulaşmanın garantili bir yöntemidir. İlgi çekici bir reklam oluşturarak ve hedef kullanıcılarınıza ulaşmak için yeterince harcama yaparak, reklamların işletme üzerinde anında bir etkisi olabilir. Bu etki, birçok farklı metrik arasında gelişmiş ticarette veya artırılmış marka bilinirliğinde görülebilir. Reklamlar, belirli bir ürünü, hizmeti veya kampanyayı tanıtmaya adanmış yazılı veya görsel mesajlardır. İşletmeler, bu mesajı yayınlaması için benzer bir kitleye ulaşan bir kanalın veya platformun sahibine ödeme yapabilir. Reklamcılıktaki en büyük zorluklardan ikisi, reklamın değerini ölçmek ve doğru insanlarla yankılanmasını sağlamaktır.

Reklam Türleri

1. Basılı Reklamlar

En eski ve geleneksel reklam ortamlarından olan basılı mecralar, reklamcılık tarihinin geçmişten günümüze etkinliğini koruyan kitle iletişim araçları arasında yer almaktadır. Basılı reklam araçları, reklam mesajlarının hedef kitleye, grafik, fotoğraf, yazı gibi unsurlarla ulaştırıldığı ortamlardır. Örnek olarak, el ilanları, gazeteler, kataloglar ve dergiler verilebilir (Elden ve Kocabaş, 2006). İlk basılı reklam 1472'de İngiltere'de yayınlanmıştır. O zamandan beri, bu tür reklamlar gazetelerde, dergilerde, broşürlerde, reklam panolarında, el ilanlarında ve bir markanın mesajını ideal son kullanıcısına taşımanın benzer taşınabilir yöntemlerinde kullanılabilir hale geldi. Bu reklam yönteminde, reklam veren yayıncıya reklamını yayına yerleştirmesi için ödeme yapar.

2. Radyo Reklamcılığı

Radyo reklamcılığı, ilk ticari radyo istasyonlarının Amerika Birleşik Devletleri'nde piyasaya sürüldüğü 1920 yılına kadar uzanmaktadır. Bugün radyo, sponsorlu bir etkinliğin veya yeni ürünün erişimini genişletmek için hala ilgili bir pazarlama ve reklam platformudur. Bu reklam yönteminde, reklam veren radyo istasyonuna, müzik veya radyo programı arasında belirlenen aralarda reklamını oynatması için ödeme yapar. Radyo reklamcılığının TV ve yeni medya araçlarına göre çeşitli avantajları vardır. Radyo reklamları, frekans aralığına göre geniş kitleye ulaşmaktadır. Müziğin etkisini kullanarak dinleyicinin radyoya her yerde ulaşma imkânı sağlamaktadır. Örneğin, klima sahibi bir firma doğu bölgesine yayın

yapan bir radyo yerine, Antalya bölgesine yayın yapan radyoyu tercih edecektir (Kuruoğlu, 2006).

3. Televizyon Reklamcılığı

Televizyon reklamları, 1940'larda pratik öğelerin ve politik kampanyaların tanıtımıyla ortaya çıktı. Reklamcılar artık hem yerel TV kanallarına hem de ulusal yayın ağlarına yiyecek, oyuncak, mağaza, iş hizmetleri ve daha fazlasını tanıtmak için televizyonu kullanabilir. Bu reklam yönteminde, reklam veren bölgesel veya ulusal TV ağına, reklamını ağın normal programında belirlenen aralarda göstermesi için ödeme yapar. Televizyon, diğer reklam ortamlarından daha farklı ve özellikli içeriği kapsamaktadır. Örneğin, basılı reklamlarda okuyucu, reklamı inceleyecek ve bilgi almak için okuyacaktır. Ancak televizyonda böyle bir durum yoktur. Birkaç saniye içerisinde hedef kitle reklamda verilmek istenen mesajı alacak veya almayacaktır (Sezgin ve Farımaz, 2016).

4. İnternet Reklamcılığı

İnternet reklamcılığı, 1990'ların ortalarında, çeşitli telekomünikasyon şirketleri için "banner" reklamlarının lansmanı ile kök salmıştır. Bu reklamlar, bir web sayfasındaki geçiş reklamlarına yerleştirilir. Bu reklam yönteminde, reklam veren web sitesi sahibine, reklamını web sitesinin kendi içeriğinin çevresinde bulunan açık alanlara yerleştirmesi için ödeme yapar. İnternet reklamcılığı, video, arama motoru pazarlaması, sponsorlu sosyal medya gönderileri ve daha fazlasını içerecek şekilde devam etmiştir. İnternet reklamcılığı şekilleri şu şekildedir (Özen ve Sarı, 2008):

Hazırlanış biçimlerine göre internet reklamları

- Sadece metin
- Standart grafik
- Etkileşimli flash

Sunum biçimlerine göre internet reklamları

- Standart banner
- Dikey banner
- Pop-up banner
- Floating banner
- Rollover banner
- Showcase banner
- Top-Roll banner

Ancak, bildiğiniz gibi, yukarıdaki reklam türleri, ilgili kökenlerinden

bu yana önemli ölçüde gelişmiştir. Bir zamanlar oldukça tek boyutlu olan mesajlar, artık reklamları ilk yayınlandıktan yıllar sonra akılda kalıcı kılan akıllı, eğlenceli veya derin tonlar taşımaktadır.

Reklamlar, potansiyel müşterilere ulaşmanın en doğrudan ve kanıtlanmış yolu olduğu için işletmeler için önemlidir. Aşağıdakiler de dahil olmak üzere çeşitli şekillerde işletmeniz üzerinde anında bir etkiye sahip olabilirler:

Marka bilinirliği: Reklam, hedef kitlenizi varlığınızdan haberdar ederek satış hunisine ilk adımı atmalarına yardımcı olabilir.

Marka itibarı: Dikkatle hazırlanmış mesajlar, hedef kitlenize markanızın neyi temsil ettiğini ve nasıl çalıştığınızı anlatabilir. Misyonunuzu, felsefenizi, değerlerinizi ve geçmiş performansınızı paylaşarak kıskanılacak bir itibar oluşturmak için reklamcılığı kullanabilirsiniz.

Düzeltmeler ve özürler: Reklamlar, bir şeyin yanlış tanıtıldığını düşünüyorsanız, bir hata için özür dileme veya kaydı düzeltme fırsatı verebilir.

Satış: Son olarak, reklamların ezici çoğunluğu, belirli bir ürünü, hizmeti veya anlaşmayı doğrudan tanıtarak veya yukarıda listelenen daha az doğrudan yöntemlerden herhangi biriyle satışları artırmak için tasarlanmıştır.

Ürün Reklamı: Ürün reklamları oluşturmak, ürün yaşam döngüsünde önemli bir ilk adımdır. Bir ürüne giriş görevi görür ve marka adınızı dünyaya duyurmanın harika bir yolu olabilir.

Talep yaratmak: Bir ürün üretilmeden önce, üretim maliyetini rasyonalize etmek için satış projeksiyonları hesaplanır. Bir ürün oluşturulduktan sonra satışların gerçeğe dönüşmesi gerekir ve etkili reklamlar, işletmelerin ürünü dünyaya tanıtabilmelerinin yoludur.

Kontrol ve Takip: Dijital reklamcılık bugün bir bilim haline geldi. Şirketler yüksek oranda hedeflenebilir ve tek bir tıklamayla bir reklamdaki her dönüşümü izleyebilir. Bu kontrol ve izlenebilirlik, reklamcılığı, ilişkilendirme modelleme ve dönüşüm oranı optimizasyonu (CRO) gibi pazarlamada çok önemli hale getirir.

Yarışma: Reklamcılık, işinizi rakiplerinize karşı halka açık bir sahnede karşılaştırmanıza olanak tanır. Pazarı şekillendirdiği için sizin ve rakibinizin nasıl tepki vereceği son derece önemlidir. Agresif bir pazarlama kampanyasının bir parçası olarak, rakiplerinizin yanında promosyon reklamcılığı, hızlı bir şekilde büyük kazançlara eşit olabilir.

Reklamın Avantajları

Talebi artırır: Reklamlar, marka mesajını geniş bir kitle havuzuna ileterek işletmenin tekliflerini satın alma ihtiyacını tetikler. Bu da teklifin pazardaki talebini artırır.

Marka oluşturmaya yardımcı olur: Reklamlar, pazarlamacıların marka imajını marka kimlikleriyle uyumlu hale getirme girişimlerinde etkili bir şekilde çalışır ve bu sayede piyasada olumlu bir marka ortaya çıkar.

Ürün lansmanında kilit rol oynar: Reklamlar, bir ürün lansmanının hedef kitleye iletilmesinde ve yeni ürün için talep yaratılmasında kilit bir rol oynar.

Mevcut müşterilerin güvenini artırır: Reklamlar aynı zamanda mevcut müşterilere belirli bir markayla ilgili kararları konusunda güvence vermeyi de sağlar. Reklam mesajları, markanın sunduklarını kullanmak için mevcut müşteriler arasında bir gurur duygusu yaratacak şekilde hazırlanır.

Yeni müşteriler çeker: Reklamlar, işletmenin pazarlama hedeflerine ulaşmasına ve yeni müşteriler kazanmasına yardımcı olur.

Müşteri cirosunu azaltır: Reklamlar, teklifin faydalarını, marka değerlerini, misyonunu ve vizyonunu ileterek marka vaadini güçlendirir. Bu, daha sadık müşteriler kazanmaya ve müşteri kayıp oranlarını düşürmeye yardımcı olur.

Müşterileri eğitir: Reklamlar, müşterileri, teklifi satın almadan önce, sırasında ve sonrasında bilmeleri gereken ürünle ilgili, sektörle ilgili ve pazarla ilgili temel bilgiler konusunda eğitir.

Reklamın Dezavantajları

Maliyetleri artırır: Reklamlar, işletmenin pazarlama maliyetlerine eklenir ve bu maliyetler sonunda ürünün müşteri tarafından karşılanan fiyatına eklenir.

Alıcının kafasını karıştırır: Benzer iddialarla benzer tekliflerin çok fazla reklamı, bu tür reklamlardan etkilenerek yanlış kararlar verme eğiliminde olan alıcıların kafasını karıştırır.

Yanıltıcı olabilir: Reklamlar genellikle müşterileri almamaları gereken kararlar almaya yönlendirebilir.

Kaynakları boşa harcayabilir: Reklam geliştirmek, aksi takdirde önlenebilecek birkaç kaynak israfına neden olur.

Müşteri ihtiyaçlarını çoğaltır: Reklamlar talep yaratırken, bazı reklamlar rutin yaşamda genellikle ihtiyaç duyulmayan ürünlere yönelik

talebin artmasına ve dolayısıyla müşteri ihtiyaçlarının müşteriye ters tepmesine neden olabilir.

Sponsorluk ve Reklam

Bir sponsor mutlaka bir yatırımcı veya bir bağışçı değildir. Spor takımları ve sporcular, pazarlama şirketleri, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve daha pek çok alanda ve endüstride yardımcı olabilirler. Bir sponsorluğun temel dayanağı, bir okulun, bir spor takımının veya bir hayır kurumunun parçası olmanız fark etmez. Sponsor ilişkileri iki taraflıdır. Sponsor, promosyonları veya paraları karşılığında sizden de bir şeyler almak istemektedir.

Sponsorluk reklamcılığı kapsayabilir, ancak bunun tersi doğru değildir. Reklam, bir şirketi veya belirli ürünlerini ve/veya hizmetlerini tanıtmak için reklamların yerleştirildiği bir tür pazarlama taktiğidir. Örneğin, bir web sitesine girdiğinizde, reklam engelleyiciniz yoksa reklam bombardımanına tutulursunuz. Gördüğünüz reklamlar rastgele değil, stratejik olarak yerleştirilmiş. Bir şirket bu reklamları satın aldı ve maksimum görünürlük için onları nereye koyacağını seçmiştir. YouTube'da bir video izlediğinizde ve ortada bir reklam gördüğünüzde, bu reklamcılıktır. Facebook veya Instagram'da gezinirken takip etmediğiniz bir şirketin ürününün promosyonu da öyledir.

Reklam sadece internet tabanlı değildir. Televizyon reklamları, onlarca yıldır reklam biçimi olarak yer almaktaydı. Şirketler hala kendilerini TV reklamları, radyo reklamları, dergi veya gazete reklamları, postalanan broşürler ve kataloglar ve reklam panoları aracılığıyla tanıtmaktadırlar. Tüm formlar reklam olarak sayılmaktadır.

Reklamınızı bir ağda yayınlamak için bir reklam panosu yerleştirme şirketi veya bir TV istasyonu aradığınızda, bu insanlarla nasıl bir ilişkiniz var? Çok derin ve derin bir şey değildir. Şirketinizin veya kuruluşunuzun geleceği için planlanmış çok sayıda TV reklamınız veya reklam panonuz yoksa, muhtemelen bu taraflarla yalnızca bir kez çalışırsınız. Şimdi, tabii ki, bu bazen sponsorluklarda da olabilmektedir. Bununla birlikte, en iyi varlıklarınızı belirlemekten, onlara değer vermekten, kazanan bir sponsorluk paketi oluşturmaktan, sponsorluk şirketi aracılığıyla bir iletişim noktası bulmaktan ve ardından bu ilk toplantılara hazırlanmaktan, sponsorluk stratejinize ayırdığınız tüm zaman ve araştırmalarla, genellikle sponsorunuz hakkında çok şey öğrenmek gerekmektedir.

İkiniz arasında nerede kesişmeler olduğunu veya bir ortaklık yoluyla nerede var olabileceklerini görebilirsiniz. Ortak noktaların eksikliği, herhangi biri çok fazla çaba sarf etmeden ilişkiyi erkenden kesebilir. Bu, derin ve kalıcı bir ilişki kurmanızı sağlar. Hem sizin hem de sponsorunuzun

hedeflerine başarıyla ulaştıktan sonra, genellikle sizinle bir saniye, hatta belki üçüncü kez çalışmaya çok daha istekli olurlar. Köşenizde güçlü bir müttefike sahip olmak büyük ölçüde faydalıdır.

Her ikisine de sahip olabileceğiniz zaman, sponsorluk veya reklamcılık arasında seçim yapmanız gerekmez. Sponsorların reklam sağlayabileceğini veya en azından sizi sağlayabilecek başka bir güvenilir iş ortağına yönlendirebileceğini unutmayın. Bir taşla iki kuş vurabiliyorsanız, tabiri caizse neden olmasın? Ancak, TV veya reklam panosu reklamcınıza gidip onlara logolar, sosyal medya promosyonları veya etkinlik finansmanı hakkında sorular sorarsanız, size ikinci bir kafa filizlenmişsiniz gibi bakarlar. Bu hizmetlerin hiçbirini sunmuyorlar. Bu nedenle hedeflerinize ulaşmak için başka bir şirkete gitmeniz gerekecek. Bu hızlı bir şekilde pahalı olabilir. Reklam ve sponsorluğun benzer ve ortak yönleri şunlardır (Sayan, 2009):

Reklam ve Sponsorluğun Benzer Yönleri

Her ikisi de şirket yönetiminin pazarlama fonksiyonu kapsamında kullanılır.

Her iki yöntemde de şirketten ekonomik bir değer çıkışı söz konusudur.

Reklam ve Sponsorluğunun Farklı Yönleri

Sponsorluk maliyetleri reklam ücretlerine göre daha düşüktür.

Sponsorluk daha dar kesime hitap ederken, reklam daha geniş kitleye seslenir.

Sponsorlukta firma dışında bir ürün, faaliyet veya etkinlik ön planda iken, reklamda doğrudan firmanın markası ön plandadır.

Reklam ve Sponsorluk Ölçümleri Nasıl Yapılır?

Reklam Sonuç Ölçümü

Küçük bir işletme için ne kadar başarılı bir reklam kampanyası, muhtemelen daha büyük bir şirket için çok az olacaktır. Bu nedenle, reklam kampanyanızın başarısız mı yoksa başarısız mı olduğunu ölçmek için yaygın olarak kabul edilen bazı metrikler tercih edilir.

İşte o metriklerden bazıları:

Dönüşümler: Kaç müşteri (henüz müşteri olmayan) reklamınızı gördü, web sitenize gitti ve bir ürün/hizmet satın almaya veya bülteninize kaydolmaya karar verdi? Dönüştürülen bu potansiyel müşteriler, reklam kampanyanızın değerli bir girişim olduğunun iyi bir işaretidir.

Yatırım getirisi: Reklam ucuz değildir. O kadar parayı harcayacak-

san, onu geri kazanacağını bilmek istiyorsun. Bu yüzden yatırım getirisi her şeydir.

İzleyiciler: Reklamınızı kaç benzersiz kişi gördü? Sadece birkaç yüz taneyse, suçlunun reklamın kendisi mi, reklam kanalı mı yoksa reklam yerleşimi mi olduğunu sormalısınız.

Tıklama oranı: Birinin Facebook'ta veya en sevdiği haber sitesinde reklamınızı görmesi, onunla etkileşimde bulunacakları anlamına gelmez. Tıklama oranı, hangi benzersiz izleyicilerin reklamı tıkladığını izler.

Gösterimler: Reklamınızın getirildiği sayılabilir sayı gösterimdir. Gösterimleri izlemenin dezavantajı, bu ölçümün benzersiz izleyiciler için uygun olmamasıdır, bu nedenle aynı kişi, reklamınızla üç ayrı durumda etkileşime girmişse üç kez sayılabilir.

Sponsorluk Sonuç Ölçümü

E-posta tıklama oranları: Tıklama oranları e-posta için de geçerlidir. Hedef kitlenize bir etkinliği tanıtmak gibi sponsorlukla ilgili e-postalar gönderdiğinizde, içindeki bağlantılara kaç kişi tıklıyor? E-posta tıklama oranı size söyleyecektir. Bu, e-postanızı kaç kişinin açtığını size bildiren e-posta açma oranından farklıdır.

Müşteri geri bildirimi: Bu geri bildirim, doğrudan müşteriden anketler, incelemeler, referanslar ve diğer görüş talepleri şeklinde gelir. Müşterilerinizin sizin hakkınızda gerçekten nasıl hissettiğini ölçmek için tüm geri bildirimlerinizi toplarsınız.

Bağışlar/satışlar: Sponsorlu etkinliğiniz hedeflerini yerine getiriyorsa, kuruluşunuz bağış kabul ederse bağışlarınızın arttığını görmelisiniz. Bir şirketin parçasıysanız, sponsorunuz dahil olduktan sonra satışlarda artış olabilir.

Etkinlik katılımcıları: Bir etkinliğe ev sahipliği yapıyorsanız, kaç kişinin kaydolduğunu ve katıldığını bilmek çok değerli bir ölçümdür. Etkinliğiniz için binaya giren herkesi izlemek için rozet tarama, mobil check-in, bilet erişimi veya USB kart okuyucu kaydırma gibi yöntemleri kullanabilirsiniz.

Yeni müşteriler: İkiniz oluşturduğunuz planı dağıttıktan sonra sponsorunuzun kitlesi sizinkilere akmaya başlayacak ve bunun tersi de geçerli. Bu nedenle ortaklıktan yeni müşteriler beklemelisiniz.

KAYNAKÇA

Baylis, C. (2022). What's the difference between sponsorshıp and advertısıng?, https://sponsorshipcollective.com/what-is-the-difference-between-sponsorship-and-advertising/ (Erişim tarihi: 06.10.2022).

Çoban, S. (2003). Kurumsal imaj oluşturma aracı olarak sponsorluk ve internet uygulamaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2), 214-229.

Diker, E. (2010). Değişen Reklamcılık ve Metafor Kullanımı: Dergi Reklamları Üzerine

Doğan, İ. (2018). Kurumsal İmaj Oluşturmada Sponsorluk Uygulamaları: Vodafone Örneği Üzerine Ampirik Bir Çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.

Elden, M. ve Kocabaş, F. (2006). Reklamcılık, Kavramlar, Kararlar, Kurumlar, İstanbul:

Erciş, M. S. (2012). Pazarlama İletişimi Kapsamında Sponsorluk Faaliyetlerinin Önemi ve Bir Sponsorluk Uygulaması: Türk Hava Yolları, Marmara İletişim Dergisi, (19), 112-124.

Güler, C. (2019). "Spor Sponsorluğu", Spor Yönetiminde Temel Alanlar, 2. Baskı, Nobel Akademik Yayınları, Ankara.

Gülmez, Ö. (2020). Kurumsal İtibar Oluşturmada Sponsorluk Çalışmalarının Rolü: Türk Milli Futbol Takımı Sponsorları Üzerine Ampirik Bir Çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.İletişim Yayınları.

İnceleme, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Karadeniz, M. (2009). Pazarlama iletişimi kapsamında sponsorluk faaliyetlerinin önemi. Journal of Naval Sciences and Engineering, 5(1), 62-75.

Kuruoğlu, H. (2006). Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Özen, Ü. ve Sarı, A. (2008). İnternet reklamcılığı: internet kullanıcılarının internet reklamcılığı konusundaki tutum ve davranışları. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, *1*(3), 15-25.

Özer, A. (2011). Markaya Yönelik Tutumun Sponsorluk Sonrası Marka İmajı ve Satın Alma Eğilimi Üzerindeki Etkisi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29(2), 145-174.

Ralph Tench ve Liz Yeomans (2009). Exploring PublicRelations (Second Edition). Engeland: Perentice Hall.

Sayan, H. (2009). Sponsorluk ile Reklam Faaliyeti Arasındaki Fark ve Sponsorluk Harcamalarının Vergisel Sonuçları. *Vergi Dünyası*, *338*, 41-49.

Sezgin, M. ve Farımaz, M. (2016). Tüketim Kültüründe Yeni Soyut İhtiyaçlar Yaratırken Televizyon Reklamlarının Rolü ve İşlevi. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(4), 55-69.

Soyer, F. (2001). Sporda Sponsorluk, Gazi Kitabevi, Ankara.

Bölüm 18

DEMOKRAT PARTİ'NİN 1950, 1951 VE 1954 HÜKÜMET PROGRAMLARINDA EKONOMİ

Barış ERTEM[1*]

1 * Öğr. Gör. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-5091-2807

Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü liderliğinde 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti, gerek kurulduğu günlerde, gerekse muhalefette bulunduğu 1946 ile 1950 yılları arasında ekonomide değişim vaadiyle dikkat çekmiştir. Yaklaşık 25 yıldır iktidarda olan tek-parti dönemi Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetlerinin devletçi ekonomi politikalarına karşı liberal bir ekonomi anlayışı ve özel girişime öncelik vurgusu yapan Demokrat Parti, bu söylemiyle hem İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni küresel ekonomik sisteme daha yakın bir görüntü vermiş hem de Türkiye'de savaş sonrası büyümeye başlayan yeni sermaye sınıfı için bir alternatif oluşturmuştur.

Demokrat Parti, iktidara geldiği 1950 yılından sonra, özellikle 1950 ile 1954 yılları arasında da liberal ekonomi politikalarını uygulamaya devam etmiş, Başbakan Adnan Menderes, kurduğu her yeni hükümetin programında ekonomi politikasına geniş bir yer vermiştir. Bu çalışmada, Demokrat Parti Hükümetlerinin ilk 4 yılındaki ekonomi politikaları ve görüşlerinin, hükümet programları, TBMM tutanakları ve diğer bazı resmî evrak üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır.

Menderes Hükümeti'nin 1950 Yılı Programında Ekonomi

Demokrat Parti Hükümetlerinin ilk programı, Başbakan Adnan Menderes tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 29 Mayıs 1950 tarihli toplantısında okunmuştur. Menderes'in, konuşmasının ekonomiyle ilgili bölümüne başlarken daha önceki hükümetler, yani tek parti dönemine yönelik sert bir eleştiri yapmayı tercih etmiş olması dikkat çekicidir.

Menderes'e göre, tek parti dönemi hükümetleri, vatandaşı yalnızca siyasî ya da idarî açıdan değil, ekonomik açıdan da nüfuz altında tutmaya çalışmıştır. Bunun sonucu olarak zamanla müdahaleci, bürokrasiye dayalı ve tekelci bir devlet tipi ortaya çıkmış, kamunun masrafları artmış, özel girişim kısırlaşmış ve ülkenin ekonomik kaynakları gelişememiştir. (TBMMTD, 29.05.1950: 25)

Kamu masraflarının sürekli artmasının yanında, KİT'ler verimsiz çalışarak zarar etmiş, gümrük ve vergi politikaları yanlış uygulanmış ve üretimin yüksek maliyeti sebebiyle vatandaşa fazladan yük oluşmuştur. Devletin üretimi gibi, nakliyesi de yanlış politikalar sebebiyle çok yüksek maliyetlidir. Devlet Demiryolları yeni araçlar alamaz durumda, deniz taşımacılığı ise ticaret filosunun yetersizliği sebebiyle etkisizdir. Karada motorlu taşıt ulaşımı da olması gerekenden çok azdır.

Başbakan Menderes'e göre, CHP Hükümetleri, bankacılık konusunda da Demokrat Parti'ye olumsuz bir tablo devretmiştir. Devlet bankacılığı sisteminde önemli sorunlar olduğu gibi devletin borçlanma (istikraz) poli-

tikası da rasyonel değildir. Faiz oranlarının yüksekliği özel girişimi ve üretim faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Devletin borçlanma imkânları azaldıkça faiz oranları yükseltilmiş ve yerli sermaye bundan zarar görmüştür. Bu sebeple, hem yerli sermaye girişimlerini artıracak hem de üretimi canlandıracak bir kredi sisteminin oluşturulması gerekmektedir.

Devlet Orman İşletmeleri'nin durumu da iyi değildir. Tarım ve ormancılıkta kullanılan malzeme, dolayısıyla girdi maliyetlerinin yüksekliğinin bu alanda çalışanlar ve tüketicilere çok olumsuz etkileri olmuştur. Her yıl açık verilen bütçelerden tarım ve ormancılık alanında üretimin artmasını sağlayacak ödenekler ayrılamamış olması sebebiyle bu alanlardaki üretim 15-20 yıldır artış gösterememiş, sabit kalmıştır. (TBMMTD, 29.05.1950: 26)

Genel dış ticaretin durumu da benzerdir. Dış ticaret hacmi, son yıllarda 1935-36 yıllarının bile altında kalmış, savaş yıllarında 214 tona kadar yükseltilen ulusal altın stokları yaklaşık 130 tona düşmüştür. Döviz stokları da erimiştir.

Tüm bu sorunlar, üretim maliyetlerinde artış ve enflasyona sebep olarak, geniş halk kitlelerinin sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur.

Menderes'e göre, ekonomi alanında Demokrat Parti iktidarına devredilen diğer bir sorun da bütçe açığıdır. 1950 yılı bütçesinde 174 milyon lira açık bulunmaktadır.[1] Bu açığın 155 milyon lirasının Marshall Yardımlarından, kalan 19 milyonluk kısmının ise iç borçlanmaya kapatılması planlanmıştır. Ancak, önceki hükümet tarafından Marshall Planı'nın yeni ödemeleri için ABD ile anlaşma yapılmamıştır. Ayrıca, yeni hükümetin kurulmasından kısa süre önce, altın rezervinden 4 ton altın döviz karşılığı yabancı bir bankaya rehin verilmiştir.

Yeni kurulan Demokrat Parti Hükümeti, iktidarla birlikte devraldığı bu ekonomik tabloya çözüm olarak dört temel maddeden oluşan bir politika planlamaktadır.

Buna göre,

1. Kamu alanında mümkün olan en yüksek oranda tasarruf sağlanacak, devletin masrafları en aza indirilecek ve devlet bütçeleri ekonomik gücümüze uygun olarak düzenlenecektir.

2. Bütçelerde ve ekonomi alanında alınacak diğer tüm kararlarda yatırıma öncelik verilecek, ülkenin iktisadî imkânları üretime yönlendirilecektir. Özel girişimin artırılması ve cesaretlendirilmesi için gerekli hukukî ve idarî tedbirler alınacak, hızla gelişmesi sağlanacaktır. Ülkede mevcut sermayenin üretime akması teşvik edilecektir. Tüm bunlarla birlikte ülkeye

1 Son CHP Hükümeti'nin 30 Kasım 1949 tarihinde TBMM'ye sunduğu Bütçe Kanunu tasarısında açık 154.9 milyon TL olarak belirlenmiş ve tümünün Marshall Yardımlarından

yabancı sermaye girişi için gerekli şartlar sağlanacaktır.

3. Devlet bütçesinden bu amaçlarla kaynak ayrılırken ülkenin şartları dikkate alınacak, özenli planlamalar yapılacaktır.

4. Ekonomide devletçilik uygulamalarına son verilecek, özellikle üretim faaliyetleri devlet müdahalesi ve bürokratik engellerden kurtarılacaktır. (TBMMTD, 29.05.1950: 26-27)

Hükümet olarak, bu dört tedbirin tüm devlet birimlerinde uygulanabilmesi için çok geniş ve çeşitli tedbirlere ihtiyaç duyulacağının farkında olduklarını ifade eden Başbakan Adnan Menderes, ülkede pahalılığı önlemek, maliyetleri düşürmek ve üretimi ekonomik sorunların baskısından kurtarmanın ancak bu tedbirlerle mümkün olacağını düşündüklerini de vurgulamıştır. Bu politikaların sonucu olarak ülkede yaşam standardı yükselecek, çiftçi ve işçiler rahatlamaya başlayacak ve ekonomik sıkıntılar (Menderes ülkede mevcut ekonomik durumu "sefalet" olarak tanımlamayı tercih etmiştir) kademeli olarak azalacaktır.

Açıkça anlaşılabileceği gibi, iktidara yeni gelen Demokrat Parti'nin ekonomi anlayışının temellerinden biri, devletçiliğin sona erdirilip özel girişimin güçlendirilmesidir. Demokrat Partili yöneticiler, bunu gerçekleştirebilmek için yalnızca özel girişimin gücünün yetmeyeceği alanlarda ve sosyal hizmetlerde devletin karar verici olması, diğer alanları özel girişime bırakması gerektiğini düşünmektedir. Devletin ekonomiye müdahalesi bundan sonra bir istisna olmalı ve yalnızca zorunlu durumlarda gerçekleşmelidir.

Demokrat Parti'nin bu amacını gerçekleştirmek için başvurmayı planladığı yöntem ise özelleştirmedir. Hükümetin 1950 programının ekonomiyle ilgili kısımlarında, özelleştirme kararlılığı açık şekilde izlenebilmektedir. Buna göre, o güne kadar devletin elinde olan ve sosyal hizmet ya da doğrudan üretime yönelik olmayan tüm işletmeler, özel bir planlama içerisinde ve zamana yayılarak özel girişime devredilecektir. Buna paralel olarak ilgili kadro ve teşkilâtlarda da tasfiyeye gidilecektir. (TBMMTD, 29.05.1950: 27)

1950 Programı'nda vergilere de özel bir bölüm ayıran hükümet, bir vergi reformu üzerinde durmuş, vergi adaletinin sağlanması için çalışılacağını, vatandaşı zorlayan ve üretimi baskı altında tutan Yol Vergisi, Hayvan Vergisi ya da Muamele Vergisi gibi vergilerin düşürülerek özellikle dar gelirli vatandaşlar ve özel girişimin rahatlatılmasının amaçlandığını vurgulamıştır. Tüm bu vergi indirimlerinin bütçede açığa sebep olmaması için de gerekli tedbirler alınacaktır.

---

karşılanması öngörülmüştür. (TBMM Basımevi, 1950: 4) Bu rakam, daha sonra kanun metninde revize edilerek 173 milyon 939 bin TL'ye yükselmiştir. (T.C. Resmî Gazete, no.7445)

Programda gümrük tarifelerine de yer verilmiş, bunların uluslararası sözleşmelere ve ülkenin ihtiyaçlarına göre gözden geçirilerek tümüyle yenilenip kanunlaştırılacağı ifade edilmiştir. (TBMMTD, 29.05.1950: 28)

Başbakan Adnan Menderes'in, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hükümetin ekonomi politikaları hakkında bilgi verirken üzerinde özellikle durduğu bir diğer konu da tarım olmuştur. Menderes, öncelikle Türkiye'nin mevcut ekonomisinde tarımın önemine vurgu yapmış, nüfusun yüzde 80'inin tarım sektörünce çalıştığını ve dolayısıyla bu sektörün ekonomimizin temelini oluşturduğunu söylemiştir.

Menderes, Demokrat Parti hükümetlerinin, diğer alanlarda olduğu gibi tarım alanında da Cumhuriyet Halk Partisi'nden son derece farklı bir politika izleyeceğini açıkça ifade etmiş, bu önemli sektörün, eski hükümetler tarafından "mahkûm edildiği" kağnı ve karasabandan kurtarılacağını söylemiştir. Ziraat kredilerine öncelik verilecek, alet, araç ve makinelerde modernleşme sağlanacak, ziraî hastalıklarla mücadele, çiftçiye kaliteli tohum dağıtılması, tohum ıslahı ve modern tarım tekniklerinin yaygınlaştırılması için gerekli çalışmalar yapılacaktır. O güne kadar sulama alanında 100 milyon liradan fazla paranın israf edildiğini iddia eden Menderes, bu konuya da önem verileceğini, sulama imkânlarının artırılmasıyla birlikte çiftçinin hızlı ve verimli şekilde topraklandırılmasının da sağlanacağını söylemiştir.

Başbakan Menderes, iktidarı devraldığı Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin tarım politikasını eleştirirken bazı rakamlara da yer vermiş, 1 milyar liradan yüksek olan son bütçede tarıma yalnızca 30 milyon lira, yani yüzde 3 kaynak ayrılmış olduğu bilgisini vermiştir.

Konuşmasında Ziraat Bankası'nın mevcut durumu ve hükümetin bu kurumla ilgili planladığı icraata da yer veren Menderes, bankanın sermayesinde gerçekte çok uzun yıllardır hiçbir değişiklik olmadığını, gerçekleşen az miktardaki değişimin ise alım gücündeki kayıpları bile karşılamadığını vurgulamış ve bütçenin (Demokrat Parti yönetiminin israf olarak değerlendirdiği) kısımlarından Ziraat Bankası bütçesine destek verileceğini söylemiştir.

Menderes'e göre, ulaştırma konusu da ekonominin önemli bir parçasıdır. Konuşmasında ulaştırmada motorlu taşıtların hızlı, kolay ve düşük maliyetli nakliye imkânlarından faydalanmaya kararlı olduklarının altını özellikle çizen Başbakanın, köy yollarının yapılması için bütçeden pay ayrılacağını da söylemesi, Demokrat Parti döneminde gerçekleşecek olan büyük karayolu reformu ve inşaatlarının da erken bir habercisi olmuştur. (TBMMTD, 29.05.1950: 29)

Menderes Hükümeti'nin 1951 Yılı Programında Ekonomi

Birinci Menderes Hükümeti'nin ilk yılını bile doldurmadan dağılması

ve bazı bakanlıklarda yapılan değişikliklerle 9 Mart 1951 tarihinde İkinci Menderes Hükümeti'nin kurulması, hükümetin bazı güncelleme ve eklemelerle yeni bir program hazırlamasını gerektirmiş, yeni program Başbakan Menderes tarafından 30 Mart 1951 tarihinde Meclis'te okunmuştur. Yeni hükümette Ekonomi ve Ticaret Bakanı da değişmiş, Zühtü Hilmi Velibeşe'nin yerine Mehmet Muhlis Ete getirilmiştir. 1954 Genel Seçimlerine kadar bu bakanlıkta iki değişiklik daha yapılacaktır.

Başbakan Menderes, TBMM kürsüsünde yeni hükümetinin programını okurken, ekonomiyle ilgili kısımda, 1950 programında da olduğu gibi öncelikle tasarrufa vurgu yapmıştır. Başbakan, bu tasarruf sayesinde bütçede öngörülmeyen yatırım ya da harcamalar için de kaynak oluşacağını düşünmektedir. (TBMMTD, 30.03.1951: 63)

Enflasyon konusuna da açıklık getirme gereği duyan Menderes, hükümetinin kesinlikle enflasyonist bir malî politika amacının olmadığını ve bunun engellenmesi için iyice durgunlaşmış, "taşlaşmış" olan ekonomik sistemin yeniden hareketlenmesine yönelik çalışmaların devam edeceğini söylemiştir.

Vergi sisteminin reformu ve bazı vergilerin kaldırılmasıyla ilgili başlatılmış olan çalışmalar da devam etmektedir. 1950 Programı'nda da üzerinde durulmuş olan Yol, Hayvan ve Muamele Vergilerinin kaldırılması için çalışmalar ilerlemiş, kaldırılması düşünülen vergilere Veraset ve İntikal Vergisi ve devletin bazı alacakları da eklenmiştir. Özellikle Hayvan Vergisi'nin kaldırılması çalışması sona ermek üzeredir.

Hükümetin 1950 yılındaki programında üretimin desteklenmesi konusunda ifade edilen kararlılık yeni programda da devam etmektedir. Buna ek olarak, yeni programa, üretimin desteklenmesi için faizlerin düşürülmesi amacı da eklenmiştir. Bunun için bir kanun tasarısı tamamlanmak üzeredir. Yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için de ayrıca bir kanun tasarısı hazırlanmış ve yakında Meclis'e sunulacaktır.

Tarım alanında da bir önceki programdaki çalışmalara ek olarak Tarım Kredi Kooperatifleri üzerinde çalışmalar yapılacaktır.

Ekonomide devletçilik uygulamalarının terk edilmesi ve özelleştirme, 1950'de olduğu gibi hükümetin 1951 yılındaki yeni bütçesinde de yerini almıştır. Devlet, yalnızca temel sanayi alanını destekleyen konularda müdahil olacak, bunun dışında kalan alanlar özel girişime açılacak ve özel girişim desteklenecektir. Hükümet, hangi kurumların özelleştirileceğini belirlemek için ayrıntılı bir inceleme yapmış ve bu konuda ilerleme sağlanmıştır. Bunların özelleştirilirken değer kaybına uğramaması, devletin zarar etmemesine de özen gösterilecektir. Başbakan Menderes'e göre devlet, "ekonominin içinde değil, üstünde" olmalıdır. (TBMMTD, 30.03.1951: 63-64)

İnhisarlar (tekel) ile ilgili çalışmalarda da ilerleme sağlanmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Kibrit ve Av Malzemesi İnhisarlarının tamamen kaldırılmasına karar verilmiş, gerekli kanun tasarıları hazırlanmıştır. Kibrit, 30 Ocak 1952 tarihinde, 5865 no'lu Kanun'la (T.C. Resmî Gazete, sayı 8026), av malzemeleri ise 9 Mayıs 1955 tarihinde, 6551 no'lu Kanun'la (T.C. Resmî Gazete, sayı 9009) tekel kapsamından çıkarılacaktır.

Hükümetin çalışma yürüttüğü diğer tekel ise alkollü içeceklerdir. Menderes, hükümetin, bira ve rakı gibi alkollü içeceklerin vatandaş sağlığına ve diğer gerekli şartlara özen gösterilerek üretiminin serbest olmasını sağlayacak bir tasarı hazırladığını ve tasarının bitmek üzere olduğunu söylemiştir. Başbakan'a göre, tasarı TBMM'de kabul edilirse yeni istihdam imkânları da ortaya çıkacaktır. (TBMMTD, 30.03.1951: 64) Bira ve şarap üretimi 9 Mayıs 1955 tarihinde 6552 no'lu Kanun'la tekel kapsamından çıkarılmıştır. (T.C. Resmî Gazete, sayı 9009)

Demokrat Parti Hükümetleri pek çok ürünü tekel kapsamından çıkarmış, özel girişimi mümkün olduğu kadar desteklemiş ve birçok vergi indirimi ya da muafiyeti getirmiş olmasına karşın, devlete ait fabrikaların değerinden çok ucuza satın alınmak istenmesi, verilen tekliflerin yetersizliği ve özellikle 1954 yılından sonra ekonomik göstergelerin kötüye gitmeye başlaması gibi sebeplerle, özelleştirme ve özel girişimin ekonomiye katkısı konularında hiçbir zaman istenen sonuçlar alınamamıştır.

Hükümetin yeni programında, bir öncekinde olduğu gibi karayolu yapımına tekrar vurgu yapılmıştır. Köy yollarına özel önem verilecek, bu konu ayrı bir düzenlemeyle ve özenle ele alınacaktır.

Ülkenin kıyı donanımı, kara ulaştırma sistem ve imkânları, deniz sefer-ulaşım ağı ve limanlar bir bütün olarak değerlendirilecektir. Yeni ve büyük limanların inşası için hazırlanan programın ödeneği Meclis'e sunulmuştur. Kara, deniz ve demiryolları, birbirini tamamlayan ve ortak çalışan bir sistem olarak yeniden düzenlenecektir. (TBMMTD, 30.03.1951: 64-65)

Programda çalışma hayatıyla ilgili bazı konulara da yer verilmiştir. İşçi haklarının korunması ve geleceklerinin garanti altına alınması, işçi-işveren ilişkilerinin sağlıklı ve adaletli bir şekilde yeniden düzenlenmesi için başlatılan çalışmalar devam edecektir. Ücretli yıl ve hafta izni için düzenlenen kanun taslağı yakında TBMM'ye sunulacaktır. Sendikaların daha aktif ve verimli çalışabilmesi için de çalışmalar devam etmektedir.

Başbakan Menderes, amaçlanan ekonomik adımlara uygun yetişmiş insan, dolayısıyla eğitim konusunda da bilgi vermiştir. Buna göre, tarımda hedeflenen makineleşme ve nakliye alanında motorlu taşıt kullanımının yaygınlaşması için gerekli teknik personeli yetiştirebilmek için teknik okullar ve kurslar açılacaktır. (TBMMTD, 30.03.1951: 65)

Menderes Hükümeti'nin 1954 Yılı Programında Ekonomi

Demokrat Parti, 1950-1953 döneminde ekonomi alanında yaşanan olumlu gelişmelerin etkisiyle kamuoyu desteğini artırmış ve 2 Mayıs 1954 Genel Seçimlerinde oylarını 3 puan kadar yükselterek yüzde 58.4 oy oranıyla tekrar seçilmiştir. (TÜİK, 2012: 25) Demokrat Parti'nin bu seçim başarısı şaşırtıcı değildir. 1950-1953 yılları arasında özellikle ABD'den gelen dış yardımlar, tarımdaki hızlı makineleşme sonucu tarım üretiminin artması, Kore Savaşı'nın sağladığı ekonomik avantajlar ve küresel tarım ürünü ihracatı imkânları sonucu ekonomide büyük bir büyüme ve canlılık yaşanmıştır. (DPT, 1963: 11)

Yeniden hükümet kurma hakkını elde eden Başbakan Menderes, 17 Mayıs 1954'te kurduğu üçüncü hükümetinin programını 24 Mayıs 1954 günü TBMM'de okurken, salonda bulunan vekillerin 503'ü Demokrat Partili'dir.

Başbakan, 1950 Genel Seçimlerinden sonra hazırladığı programdan daha geniş ve ayrıntılı olan bu yeni programın ekonomiyle ilgili kısmına 1950 Programı'nda yer alan amaçları beş temel maddede toplayarak başlamıştır.

Bunlar;

1. Nüfusun yüzde 80'inin geçimini sağladığı, dolayısıyla mevcut ekonomi sisteminin temelini oluşturan ve mevcut sanayinin de ana kaynağı olan tarıma öncelik verilmesi ve geliştirilmesi,

2. Ülkenin tüm ekonomik imkânlarının kalkınma için kullanılması ve iktisadî donanımın çeşitlendirilmesi,

3. Özel girişime destek verilmesi ve mevcut sermayenin üretime yönlendirilmesinin sağlanması,

4. Ülkeye yabancı sermaye, dolayısıyla dış kaynak ve imkânların çekilmesi için çalışmalar yapılması,

5. Bütçe ve kamudaki diğer alanlarda tasarruf sağlanmasıdır. (TBMMZC, 24.05.1954: 26)

Menderes, 1950 yılında ilân etmiş oldukları bu amaçların hepsinde, geride kalan 4 yıl içerisinde büyük bir ilerleme sağlandığını söylemiştir. Başta tarım olmak üzere, tüm üretim ve dış ticaret hacminde 3 kata yakın büyüme gerçekleşmiştir. Kamu gelirlerinde, millî gelirde, bütçelerde ve bu bütçelerde üretime ayrılan paylarda o güne kadar görülmemiş artışlar olmuştur. Yeni karayolları, şehirler ve kırsal bölgelerde yeni okullar, sulama tesisleri, limanlar, barajlar ve elektrik santrallerinin inşasında büyük ilerleme sağlanmıştır.

Hükümet, artık 4 yıl önce iktidara geldiği döneme göre çok daha geniş ekonomik imkânlara sahiptir. Ülkenin imarı ve kalkınması, vatandaşın hayat şartlarının iyileştirilmesi ve her alandaki kamu hizmetlerinin geliştirilmesi gibi konularda çok daha fazla ilerleme sağlanması için yeterli kaynak bulunmaktadır. (TBMMZC, 24.05.1954: 26-27)

Başbakan, konuşmasında bu bilgileri verdikten sonra ekonomik istikrarın önemi ve gerekliliğine vurgu yapmış, o güne kadar sağlanan olumlu gelişmenin devamı ve artırılması için ekonomik istikrarın zorunlu olduğunu söylemiştir.

Türk Lirası'nın değerinin korunması konusunda kararlı olunacaktır. Menderes'e göre, muhalefetin iddialarının aksine, Türk Lirası'nın değerinde herhangi bir azalma söz konusu değildir.[2] Geride kalan dönemdeki ekonomik başarı dikkate alınırsa, hükümetin Türk Lirası'nın değerini düşürme gibi bir ihtiyacı da yoktur. Üretim ve özel girişime bu kadar önem veren bir hükümetin, üretim maliyetlerini yükseltmek, özel girişim ve yatırımları zorlaştırmak, fiyat dengelerini bozmak, üretim için gerekli hammaddenin maliyetini yükselterek ihracatı olumsuz etkilemek ve dış ödemelerin maliyetini yükseltmek anlamına gelen böyle bir hamle yapması anlamsızdır. (TBMMZC, 24.05.1954: 27)

Demokrat Parti programında bankacılık sektörü ve kredi konularına da yer verilmiştir. Diğer pek çok alan gibi bu alana da üretim açısından yaklaşılmış, üretimin artırılması için uygun kredi imkânları ve sağlam bir bankacılık sisteminin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Bu amaçla Bankacılık Kanunu, menkul kıymetler ve kambiyo borsaları mevzuatının, özellikle sanayi alanında yatırım yapmak isteyen sermaye sahiplerini destekleyecek şekilde güncelleneceği, bu tasarıların yakında TBMM'ye sunulacağı ifade edilmiştir.

Daha önceki programlarda olduğu gibi 1954 Programı'nda da sık sık özel sermayenin desteklenmesi konusu tekrarlanmaktadır. Başbakan Menderes, ülkenin üretim kapasitesi ve ekonomik gelişimine büyük önem verdiklerini vurgulamasının ardından, bunun temel şartının özel yatırım olduğu iddia etmekte ve "en büyük önemin" buna verildiğini söylemektedir. Özel sermayenin, devletle eşit şartlarda çalışabilmesinin sağlanması, en geniş imkânlardan yararlandırılması ve yatırım güvenliğinin sağlanması için 4 yıldır büyük çaba harcanmış, bundan sonra da harcanmaya devam edilecektir. (TBMMZC, 24.05.1954: 28)

1954 Programı'nda yabancı yatırımın ülkeye çekilmesi ve petrol konuları da yer almaktadır. Ülkenin sanayileşmesinde petrolün işletmeye

2 Sabit kur rejiminin uygulandığı bu dönemde, 1958 yılına kadar 1 doların karşılığı 2.80 TL iken, 1958 yılındaki devalüasyon kararıyla 1 doların karşılığı 9 TL olarak belirlenecektir. (TÜSİAD, 1989: 48)

açılmasının önemli bir yeri olduğunu söyleyen Menderes, kısa süre önce yürürlüğe girmiş olan 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu (T.C. Resmî Gazete, sayı 8615) ve Türkiye petrollerinin özel sermaye tarafından işletilmesini mümkün kılan 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nu (T.C. Resmî Gazete, sayı 8659) hatırlatarak, bu kanunların tüm olumsuz yayın ve propagandalara karşın kabul edildiğini ve ülkenin kalkınmasına büyük katkısı olacağını söylemiştir. Türkiye'de yerli sermayenin yanında ve onunla "işbirliği içerisinde çalışmak isteyen" yabancı yatırımcı ve uzmanlara tüm kolaylıklar sağlanmış ve sağlanmaya devam edilecektir.

Özellikle son 2 yıldır hızla artan ve maliyeyi zorlamaya başlayan ithalat ve buna bağlı döviz sıkıntısı da hükümetin gündemindedir. Menderes'e göre, ithalatın artmasının temel sebebi, hızla sanayileşme sürecine giren ve ihracatı artan ülkenin üretiminin devamı için hammadde, araç-gereç ve diğer gerekli malzemenin ithal edilmesi zorunluluğudur. Çünkü o güne kadar bu ihtiyacı yerli imkânlarla karşılayacak üretim tesisleri kurulmamış, tedbirler alınmamış, ülke üretim imkânları ve gerekli donanımdan mahrum bırakılmıştır. Başbakan, bu durumun geçici olacağına inanmaktadır. Çünkü bir taraftan ihracatı artıracak girişimler devam ederken, diğer taraftan da üretimin devamı için gerekli şartların yerli imkânlarla sağlanarak ithalatın azaltılması için tedbirler alınmaktadır. Hükümet tarafından üretime yönelik girişimler sonuç verdikçe ve özel sermaye desteği arttıkça, ithalatın azalması ve döviz sıkıntısının son bulması beklenmektedir. Menderes'e göre mevcut durum, hızla kalkınan ve üretimi artan her ülkenin yaşaması zorunlu olan, geçici bir süreçtir. (TBMMZC, 24.05.1954: 28)

Vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi, alt gelir gruplarının vergi yükünün hafifletilmesi ve özel girişimi zorlayacak Gelir Vergisi ile İmalât Muamele Vergisi mevzuatının güncellenmesi çalışmaları da devam etmektedir. Gelir ve Kurumlar Vergileri de mevcut şartlara göre güncellenecektir. Yüzbinlerce esnafın vergi yükünü azaltacak, bir kısmını muaf kapsamına alacak olan Esnaf Vergisi tasarısı da yakında TBMM'ye sunulacaktır.

1950 ile 1953 yılları arasında tarım alanında gerçekleşen gelişme ve büyüme de Başbakan Menderes'in gündemindedir. Bu dönemde tarım alanında gerçekten büyük bir ilerleme sağlanmış, bu alandaki yatırımlar ve makineleşme hızla sonuç vermiştir. 1954 itibariyle Türkiye, dünyada altıncı büyük hububat üreticisi ve dördüncü büyük hububat ihracatçısı durumundadır. Benzer bir başarı pamuk alanında da sağlanmış, Türkiye dünyanın en büyük yedinci pamuk üreticisi ve beşinci pamuk ihracatçısı konumuna yükselmiştir. Çiftçiye yalnız 1954 yılında dağıtılan tohum, 1946-1950 yılları arasında 4 yılda dağıtılandan fazladır. (TBMMZC, 24.05.1954: 30)

Konuşmasında, bu ilerlemede büyük payı olan mevsim şartları ve yağışın çok olumlu olması, Kore Savaşı sebebiyle dünyada artan tarım ürünü

fiyatlarının Türkiye'nin gelirini artırması ya da ABD'den Marshall Yardımları kapsamında gelen hibeler gibi konuları hatırlatmaya gerek görmeyen Menderes, durumu tümüyle hükümetin politikalarına bağlamayı tercih etmiştir.

Bunlarla birlikte, özel sermayenin de katkısıyla ülkenin her bölgesinde fabrika, hidroelektrik ve termik santral, baraj, köprü, yol gibi altyapı ve sanayi çalışmaları da devam etmektedir.

Sonuç

7 Ocak 1946 tarihinde kurulup ekonomide değişim ve "liberal politika" vaadiyle 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, iktidarda bulunduğu dönemde, özellikle 1950-1954 yılları arasında vaat ettiği liberal politikaları kararlı şekilde uygulamıştır.

Kendisinden önceki tek parti dönemi CHP Hükümetlerinin devletçi politikalarını sık sık eleştiren Başbakan Adnan Menderes, bu devletçi uygulamaların üretimi engellediğini, maliyetleri yükselttiğini, vergi yükünü artırdığını, yoğun bürokrasiyle sistemi yavaşlattığını ve kamu kaynaklarında israfa neden olduğunu iddia etmiştir. Kurduğu her yeni hükümetin programında ekonomiye ve bu görüşlerine geniş bir yer veren Menderes, ekonomide gördüğü sorunların çözümü olarak kamu harcamalarında tasarruf, özel girişimin üretime yatırım için teşvik edilmesi, ülkeye yabancı sermaye girişini sağlayacak düzenlemelerin yapılması, üretimi azaltan ve vatandaşı zorlayan vergilerin düşürülmesi ya da kaldırılması, tarımda makineleşme, devletin zorunlu alanlar dışında ekonomiye müdahale etmemesi, yol, baraj, enerji santrali, liman gibi altyapı çalışmalarının hızlandırılması ve özelleştirmeyi görmektedir.

1950-1954 yılları arasında ABD'den gelen Marshall Yardımları, hibeler, olumlu iklim şartları sonucu tarım üretiminin artması, doğru tarım yatırımlarının kısa sürede sonuç vermesi, Kore Savaşı'nın sağladığı fırsatlar gibi pek çok olumlu gelişmenin etkisiyle ekonomide hızlı bir iyileşme ve büyüme yaşanmış, bu durum 1954 Genel Seçimlerinde Demokrat Parti oylarına da artış olarak yansımıştır. Bu dönemdeki olumlu tabloyu tümüyle hükümetin ekonomi politikalarına bağlayan Başbakan Menderes, bu konudaki düşüncelerini ve hükümetin ekonomideki gelecek planlarını her hükümet programında geniş ve özel yer vererek duyurmuştur. Dönemin ekonomi atmosferi ve iktidarın görüşlerini, yalnızca Demokrat Parti Hükümet Programlarını inceleyerek bile izleyebilmek mümkündür.

KAYNAKLAR

1950 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, (1950), Ankara: TBMM Basımevi

İstikrarlı Kalkınma ve Yeniden Sanayileşme İçin Ekonomik Çözümler, (1989), İstanbul: TÜSİAD

Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl: 1963-1967), (1963), Ankara: Başbakanlık DPT

Milletvekili Genel Seçimleri: 1923-2011, (2012), Ankara: TÜİK

T.C. Resmî Gazete, no.7445

T.C. Resmî Gazete, sayı 8026

T.C. Resmî Gazete, sayı 8615

T.C. Resmî Gazete, sayı 8659

T.C. Resmî Gazete, sayı 9009

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD), Dönem 9, Cilt 1, Toplantı (Olğ), 29.05.1950

TBMMTD, Dönem 9, Cilt 6, Toplantı 1, 30.03.1951

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre 10, Cilt 1, İçtima (F), 24.05.1954

Bölüm 19

KURAMSAL (TEORİK) BOYUTLARIYLA YAŞLILIK OLGUSU

Ceylan SÜLÜ AKGÜL[1*]

1 *Öğr. Gör. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Delice Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler Programı, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, ceylansulu@kku.edu.tr, ceylan.sl@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9147-9664

GİRİŞ

İnsan yaşam süreci son bulmadığı sürece bebeklik-çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerini içermektedir. Ancak tüm bireyler bu dönemleri aynı seviyede geçirmemekte ve yaşlanmanın bu dört boyutu da bireysel farklılıklar gösterebilmektedir. Bireyin içerisinde bulunduğu şartlar da yaşamını ve yaş alma sürecini etkilemektedir. Bu sebeple "yaşlı" kavramı, kültüre ve topluma göre değişmekte; bazı toplumlarda bedensel gücünü yitiren, bazı toplumlarda ise kronolojik olarak belli bir yaşa gelen kişi "yaşlı" olarak ifade edilmektedir. Günümüzde yaş sınırı kesin olmamakla birlikte en genel kabulü ile 65 yaş ve üzeri kişiler yaşlı bireyler olarak tanımlanmaktadır. Günümüz modern döneminde kişiler arasındaki bireysel, ekonomik, toplumsal farklılıklar ve yaşam koşulları da yasal yaşlılık sınırını ve yaşlılığa bakış açısını değiştirebilmektedir (Müftüler, 2018: 59; Şentürk, 2022: 9). Ancak konu yaşlılık gibi küresel bir olgu olunca salt ölçülebilir ve gözlemlenebilir bir sınıflandırılmaya gidilmesinin karmaşık doğası ile karşı karşıya kalınmaktadır. Yine aynı ülkede içerisinde kırsal ve kentsel alanlarda dahi yaşlılık olgusuna yüklenen anlam ya da yaşlılığın ilerleyiş seyri farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda yaşlılık olgusunun doğrudan ölçülmesi mümkün olmayan, kronolojik bir sıralamanın ötesinde bir doğasının olduğunu da vurgulamak gerekmektedir (Gönüllü, 2022: 25).

Birçok farklı şekilde tanımlanan şekli ile bir bireyin "yaşlı" olarak nitelendirilmesi; en genel şekilde toplumu meydana getiren diğer yaş gruplarından farklı olarak sahip olduğu davranış ve rollerle alakalıdır. Bu davranış ve roller toplumlara göre değişmekle birlikte hareket kaybı, bir başkasının denetimine olan gereksinim, zihinsel olarak gerileme, bakım talebi, ekonomide üretim yerine tüketime geçme gibi temel belirleyiciler ile yaşlılık ifade edilebilmektedir (Artan, 2018: 14). Yaşlılık her ne kadar özünde "bireye özgü" bir özellik taşısa da belirli fizyolojik kayıpların meydana gelmesi ile birlikte daha fazla görünürlük kazanmaktadır. Yine de belirli kalıplara ya da ölçümlere sığdırılmasının yaşlılık olgusuna bakışı tekdüzeliğe indirdiği de anlaşılmaktadır.

Tufan (2016: 3-4) kaleme aldığı eserde toplumsal anlamda yaşlılığa dair genel kabulün "yaşlı-yoksul ve yalnız" ekseninde ya da yaşlılık denildiğinde zihinlerde "fakirlik, hastalık ve bakıma muhtaçlık" olduğu yönünde bir saptamada bulunmuştur. Bu algı hem bireye hem aileye hem topluma hem de ülke ekonomisine son derece zararlı olmaktadır.

Her şeyden önce yaşlanma olgusu bireyin ana rahmine düştüğü andan itibaren kaçınılmaz olarak ilerleyen bir süreç olduğu gerçeği ile yola koyulmak sürecin öneminin anlaşılmasına yardımcı olmakta ve yine kazanç-kazanım dönemi olarak değerlendirilmesinin ehemmiyetine vurgu yapmaktadır.

Geçmiş dönemlerden günümüze kadar yaşlanmanın önlenmesi, durdurulması ve ortadan kaldırılması konusunda birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen; durdurulması mümkün olmayan bu biyolojik süreç, dünya üzerinde canlı olan tüm varlıkların deneyimlediği bir gerçekliktir. Bu hususta önemli olan; kaçınılmaz olarak gerçekleşen bu süreci yaşlı bireylerin iyilik halini gözeterek geçirebilmesidir.

Gökçe Kutsal (2007) yaşlı bireylerin iyilik halini arttırabilmesi için gerekli olan unsurları beş farklı açıdan değerlendirmeye almıştır. Buna göre:

1. Fiziksel iyilik: Bilinçli, düzgün ve istikrarlı bir biçimde beslenme alışkanlıkları oluşturup geliştirmek, yine aynı bilinç ve istikrarla fiziksel aktiviteler yapmak ve bireyin sağlığına tehdit unsuru olan zararlı alışkanlıklardan uzak durmaktır.

2. Manevi iyilik: Yaşı her ne olursa olsun bireylerin yaşamda bir hedefinin olması ayrıca yaşama dair güçlü etik değerleri ve ahlaki tutumunun olmasıdır.

3. Zihinsel iyilik*:* Öğrenme yoluyla zihnin sürekli ve düzenli bir biçimde uyarılması, yaratıcılık ve problem çözebilme sürecinin devam edebilmesidir.

4. Sosyal İyilik: Toplumsal hayatta iyi ilişkiler geliştirebilmek, ait olduğu yakın çevreye ve gruplara olumlu yönde katkıda bulabilmek için çaba gösterilmesi sürecidir.

5. Duygusal iyilik: Bireyin duygusal açıdan dengeyi kurup sürdürebilmesi ve başka bireylere karşın empati duygusu geliştirebilmesidir.

Yaşlı bireyin iyilik halini arttırmak adına kendine yaptığı kazanımlar kadar sosyal çevresinden gördüğü desteğinde yaşam doyumu ve yaşlılığa bakış açısı üzerinde önemli bir belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Bireyin hayatı anlamlandırma şekli öncelikle bireyi akabinde içinde bulunduğu grupları en nihayetinde toplumun geneline yayılarak tüm insanlığı etkilemektedir. Bu bağlamda kaleme alınan çalışmada toplumun önemli bir kısmında var olan yaşlılık olgusu değerlendirilmiş, bu değerlendirme içinde de bilhassa bireysel ve toplumsal anlamda bakışın tarihsel seyri, kuramsal temeli ve önemine yer verilmiştir.

1. KAVRAMSAL BOYUTLARIYLA YAŞLI

Yaşlılık ve yaşlanma kavramları günlük kullanımda karıştırılması olası iki farklı olguyu nitelemektedir.

İnsanların kronolojik olarak yaş alarak büyümeleri ile aynı zamanda biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan değişimlerin ortaya çıktığı süreç

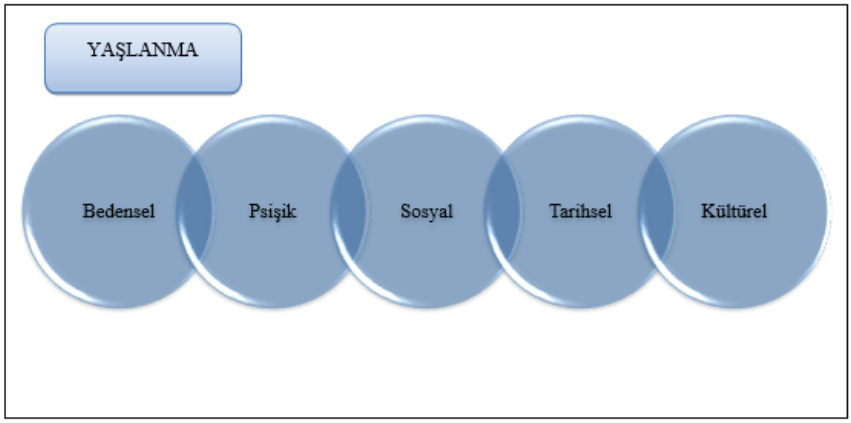
"yaşlanma" olarak nitelendirilebilir. Yaşlılık, sosyal hizmet bakımından sosyal gerontoloji olarak ifade edilirken, yaşlanma ise biyolojik, psikolojik ve sosyal aşamalara sahip bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Gökçe Kutsal, 2007).

Kalınkara'ya (2014: 7-8) göre ise yaşlanma insanoğlunun doğumu ile başlayıp ölümüne kadar devam eden doğal, süreğen ve kaçınılmaz bir süreçtir. Bireyler bu süreçte fiziki ve ruhsal güçlerini geri dönülmez bir şekilde kaybetmektedir. Yaşlılık ise insan yaşamının son aşaması olarak değerlendirilen ve bireyin ileri yaşlanma evresi olarak kabul edilen periyodik dönemin adıdır. Bu dönemde yaşamın her alanında yaygın bir biçimde kayıp duygusu yaşanmakta, bireyler bedensel, psikolojik ve sosyal yönden bağımsızlıklarını yitirebilmektedirler.

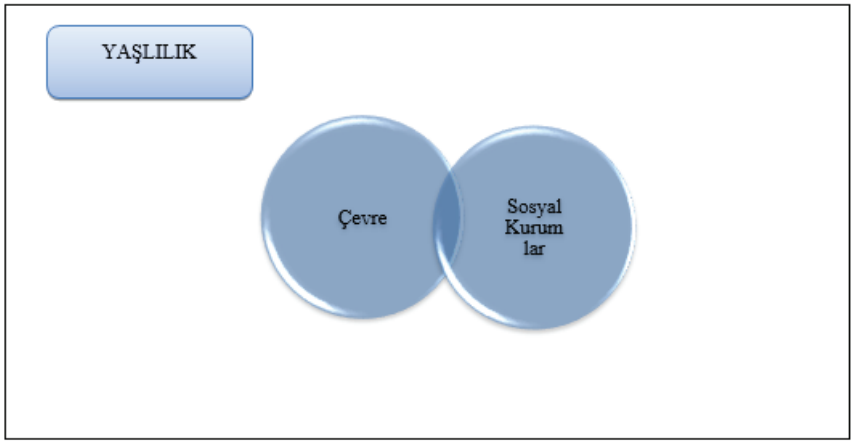
Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 1970'li yıllarda düzenlenen bir kongrede kronolojik yaşlılığın başlangıcı 60 yaş olarak tanımlanmış ancak günümüzde bu yaş sınırı 65 yaşa kadar yükseltilmiştir (Kılıççı, 1988). Bu sınıflandırma da günümüz toplumlarında artan teknolojik imkânların insanların yaşamına sağladığı kolaylıklar, tıp alanında yaşanan hızlı gelişimler (hastaların erken tehisi, artan ilaç sayısı vs.) sağlığı koruma ve sürdürme konusunda artan duyarlılıkta etken olmaktadır. Bilhassa gelişmiş ülkelerde beklenen ortalama yaşam süresinde önemli artışlar meydana gelmekte ve bu durum yaşlılığa atfedilen sınırı sorgulatabilmektedir (Kalınkara, 2014: 1).

Tufan'da (2016: 3-12) benzer şekilde yaşlılık ve yaşlanma olgusuna değinmiş ve bu kavramların yüzeysel bir bakış açısıyla kavranmasının güçlüğüne sıklıkla vurgu yapmıştır. Ona göre yaşlanma ve yaşlılık kavramları da kendi içinde birçok farklı dinamikten oluşmaktadır. Bu farklı dinamikler ise biyolojik-psikolojik ve sosyolojik boyutta bir sorgulama ile anlaşılabilecek karmaşık bir doğaya sahiptir. Bunun yanı sıra toplumda sıklıkla zikredilen yaşlılık olgusuna dair tabulara karşı çıkmış ve yaşlılık noktasına varışta bireylerin daima üretken ve bağımsızlık arayışı içinde olabileceğinin vurgusunu yapmıştır. Goehte'nin "gri teorilere" renk katmak tabirini yaşlılık olgusunda hayata renk katmanın önemiyle bağdaştırmıştır. Nihayetinde Tufan (2016: 12) ana rahminden ölünceye kadar her an devam eden yaşlanma olgusunu beş farklı boyutta ele alırken (Şekil 1), yaşlılığın doğal akışında ilerleyen ve belirli bir periyodik dönemde (yaşam dönemi) insanları karşılayan yaşlılık olgusunu ise iki farklı boyutta (Şekil 2) şematize etmiştir. Buna göre:

Şekil 1: Yaşlanma Sürecinin Boyutları

Şekil 2: Yaşlılığı Yapılandıran Faktörler

Şekil 1 ve şekil 2' de de vurgulandığı üzere yaşlanma bedensel, psikolojik, sosyal, tarihsel ve kültürel birçok farklı dinamiği bünyesinde barındırırken, yaşlılık olgusu da benzer biçimde içinde yaşanılan çevre ve bu çevreye bağlı kurumların etkisi ile bir bütününün halkasını oluşturmaktadır. Yaşlanma içinde bulunan süreçte her an devam ederken, yaşlılık belirli bir yaş sınırının aşılması ile başlamaktadır. Nihai durumda yaşlanma birey için her an devam eden ve akabinde yaşlılık olgusunu da getiren olağan bir süreci ifade etmektedir. Bununla birlikte yaşlanma Kalınkara (2014: 8) tarafından da aşağıda yer aldığı şekilde sıralanmakta ve açıklanmaktadır.

1. Kronolojik Yaşlanma: Takvim ya da doğum yaşı da olarak ifade edilir. Genellikle 65 yaş ve üzerinde bulunan bireyler bu gruba dâhil edil-

mektedir. Ancak tanım bireylerin genel sağlık, fiziksel, ruhsal, zihinsel kapasite ve becerileri gibi fonksiyonlarını tanımlamada yetersiz bulunmaktadır.

2. Biyolojik (Fizyolojik) Yaşlanma: Vücutta meydana gelen yapısal ve işlevsel değişimdir. Organlar düzeyinde meydana gelen fonksiyon azalması, dokularda yıpranma ve hasarın artması, yaşın ilerlemesiyle birlikte hareket ve motor becerilerde zayıflamanın olması sonucu oluşur. Saçın ağarması, derinin buruşması gibi dışarıdan gözle görülebilmektedir.

3. Psikolojik Yaşlanma: Artan deneyimlerle birlikte davranışsal değişiklikler ve uyum yeteneğinde yaşa bağlı meydana gelen değişimlerdir. Zekâ, hafıza ve duygu gibi alanlarda fonksiyon yitimi olarak ortaya çıkan, bunun yanı sıra geçmişe özlem, geleceğe ilişkin güvensizlik duygusu, geçmişte gerçekleştirilemeyen idealler ve başarısızlıklar için duyulan üzüntü ile ortaya çıkabilmektedir.

4. Sosyal Yaşlanma: Bireyin toplumsal rol, statü ve beklentilerinin değişmesi toplumsal yaşamında, çalışma ve sosyal işlerinde gücünün ve yeteneğinin azalmasıdır. Birey yaşadığı topluma veya gruba sosyal yönden yeterli uyumu sağlayamamaktadır.

Kaleme alınan yazın boyunca yaşlılık ve yaşlanma olgusuna bakışın birçok farklı boyuttan oluşan bir unsur olduğuna değinilmiş ve bilhassa yaşlılık olgusunun şekillenmesinde ve ilerleyiş sürecinde bireysel ve toplumsal bakış açısının önemine de sıklıkla vurgu yapılmıştır. Yapılan bu vurguyu kuvvetlendiren ve bilimsel zemin kazanmasını sağlayan en önemli unsurların başında "kuramların" geldiği düşünülmektedir. Kuramlar yoluyla toplumların tarihsel gelişim seyri içerisinde yaşlılık olguna bakışına dair genel bir kanıya varılacağı düşünülmektedir.

2. YAŞLILIK OLGUSUNA KURAMSAL BAKIŞ

İngiltere'de başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan sanayi devrimi ile birlikte toplumsal düzen ve işleyiş yeni bir görünüm kazanmış, üretim ve tüketim biçimleri değişerek hayatın rutin ilerleyişinin kırılmasının kapılarını da aralamıştır. Bu değişim ve dönüşüm hareketi teknolojik imkânların da önünü açmış, eğitim, sağlık ve bilhassa tıbbi anlamda önemli kazanımların hayata geçmesini kolaylaştırmıştır. Değişen dünya düzeni uzmanlaşma, yaşlanma, emeklilik gibi kavramların daha sıklıkla gün yüzüne çıkmasına imkân tanımış, birey ve çevre arasındaki etkileşim biçimlerini yapılandırmış ve teorilerin oluşmasına gerekli zemini hazırlamıştır. Yaşlılık üzerine oluşan temel kuramlar gelişim dönemleri ve özelliklerine göre birinci, ikinci ve üçüncü kuşak kuramları çatısı altında toplanmıştır. **Birinci kuşak yaşlılık kuramları** arasında: yaşamdan geri çekilme (ilişki kesme) kuramı, aktivite (etkinlik) kuramı, süreklilik kuramı, rol kuramı,

alt kültür kuramı ve yaş tabakaları kuramı; **ikinci kuşak yaşlılık kuramları** arasında: sembolik etkileşim kuramı, etiketleme kuramı, sosyal çöküş kuramı, sosyal alış-veriş kuramı, sosyo-çevresel kuram, yaşamın seyri kuramı, yaşam boyu sermaye kuramı, yaşlılığın politik ekonomisi kuramı; **üçüncü kuşak yaşlılık kuramları** arasında ise: sosyal fenomenoloji ve yapılandırmacı kuramlar, eleştirel kuram, feminist kuram, post-modern kuram yer almaktadır (Özmete, 2019: 15-16).

Temelde yaşlı bireyi anlamayı ve anlamlandırmayı konu eden bu kuramlar aynı zamanda kendi öğretileri temelinde yaşlı refahını ve yaşlılığın iyilik halinin arttırılmasını da konu edinmektedir. Bilhassa yaşlılık gibi görünürlüğünü hızla hissettiren bir olguya kuramsal bir boyuttan bakış ve değerlendirmenin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda yaşlılık olgusuna dair önemli saptamaların yapıldığı en eski ve köklü kuramların yer aldığı birinci kuşak yaşlılık kuramlarının öğretileri ışığında yaşlılık olgusu değerlendirmeye alınmıştır.

2.1. GERİ ÇEKİLME (İLİŞKİ KESME) KURAMI

Sosyal gerontolojide ortaya çıkmış ilk, kapsamlı ve çok disiplinli olan geri çekilme kuramı, Elaine Cumming ve William E. Henry'nin çabalarıyla 1961 yılında ortaya çıkmıştır. Modern toplumlarda yaşlıların toplum içindeki yeri ve görünümü üzerine odaklanan kuram, hem bireyin hem de toplumun birbirlerinden karşılıklı olarak uzaklaşmasını, yaşlının bir anlamda yaşadığı dinamik yaşamdan fiziksel, sosyal ve psikolojik yönlerden ayrılarak yaşamdan yavaş yavaş geri planda kalmasını adeta kopmasını konu edinmektedir. Yaşlılık içinde bulunduğu sosyal sistemin içinden ayrılmadan anlaşılabilecek bir olgu değildir. Bu bağlamda yaşlı birey geçmiş rol ve faaliyetlerden ayrılmalı, daha azaltılmış aktivite düzeylerinden, daha pasif roller ve sıklığı daha azaltılmış sosyal etkileşimlerden yararlanmalıdır (Hooyman, Kawamoto ve Kiyak, 2015).

Yaşlı birey var olan toplumsal düzenin ve sistemin sürebilmesi için rollerini bırakır ve başka bir alana çekilerek bu duruma zamanla uyum sağlar (Özmete, 2019: 15). Bu geri çekilme sürecinde yaşlı öncelikle fiziksel düzeyde etkinlik alanlarını yavaşlatır ve var olan enerjisini saklı tutar. Fiziksel düzeyde geri çekilme psikolojik düzeyde kişinin kendi iç dünyasına ve yaşam alanlarına yönelmesinin önünü açar. Toplumsal düzeyde geri çekilme sürecinde ise karşılıklılık söz konusu olmaktadır. Yaşlı birey toplumdan elini çekerken aynı zamanda toplumda bireyden uzaklaşmaktadır. Nihai durumda toplumun öğeleri ile yaşlı birey arasındaki etkileşim azaltmaktadır. Bu durum kuramda ilişki kesme olarak tanımlanmaktadır (Artan, 2018: 38). Yaşlı bireyin toplum ile olan ilişkisini kesmesi aynı zamanda daha önce sahip olduğu rol ve statüsünden feragat etmesi başka bir anlamda da aşamalı olarak kopması anlamına gelmektedir (Zastrow, vd.,

2015: 323). Geri planda kalmayı ve yeni durumda meydana gelen pasifleşmeyi işleyen kuram, yaşlı bireyler için bu durumu zararlı görmemektedir.

Şentürk (2022: 99-100) yaşlıyı mutlu ettiği düşünülen bu geri çekilmeyi toplumda bir devinim oluşturması bakımından önemli görmektedir. Toplumsal hayattan geri çekilen yaşlı, genç kuşağın yerine geçmesine fırsat sunarak toplumun kan akışını tazeleyecek ve güç transferinin önünü açmış olacaktır.

Emeklilikte bu bağlamda yaşlı bireylerin kendilerine zaman ayırma ihtiyaçlarını karşılarken, geriden gelen gençlere yeni iş kapılarının açılması anlamında imkânlar tanıyarak toplumda hızlı bir değişim ve dönüşüm hareketinin de önünü açacaktır (Hooyman, Kawamoto ve Kiyak, 2015).

Yaşlılık süreciyle birlikte toplumdan çekilen ya da toplumun baskısı nedeniyle (ki bunun olması gerektiğini savunur) kendini çekilmek zorunda hisseden birey toplumdan tamamen geri çekildiği anda izole olmuş kabul edilmektedir. Kuramın bu bağlamda birçok öğretisi eleştirilere tabi tutulmuştur. Birçok yaşlıyı söz edilen geri çekilmek mutlu edebilip üzerindeki baskıları kaldırarak rahatlatabilecekken, birçoğunu da iddia edildiği gibi mutlu edip rahatlatmayabilir. Bu hususta yaşlı bireylerin kişisel özellikleri, karakter yapıları, sosyal ve kültürel yaşantı biçimleri bireyler ve toplumlar arasında farklılık göstermesi olağandır (Kaygusuz, 2008: 233).

Görüldüğü üzere aktif bir birey olarak yaşamını idame ettirmeyi sürdürmekte bir tercih biçimi olabilmektedir. Bu durumun ilerleyen süreçte eleştiriler bağlamında yaşlılık döneminin üretkenliğine ve aktifliğine vurgu yapan kuramların gelişmesine de kapı araladığı düşünülebilir.

2.2. AKTİVİTE KURAMI

Aktivite kuramı 1963 yılında Havighurst tarafından geliştirilen makro düzeyli en eski ve en yaygın kullanılan yaşlılık kuramlarından bir diğeridir. Geri çekilme kuramına tepki olarak ortaya çıkan kuram özünde çalışmaya, üretmeye ve her an aktif olmaya vurgu yapmaktadır. Yaşlı bireyin yetişkinlik dönemindeki eylemlerini ve etkinliklerini yaşlılık dönemine geldiğinde de sürdürebildirdiği ölçüde devam ettirmesini, sürdürmesinin mümkün olmadığı durumlarda ise yerine yeni eylem ve etkinlik planlarının koyarak ilerlemesini beklemektedir. Sosyal aktiviteler yaşlı bireylerin sosyal hayatla bütünleşebilmesine katkı sağlamaktadır. Yeni roller ve sorumluluklar süreli bir biçimde devam eden gelişim ve değişimin de önünü açmaktadır. Bu hususta *denge* kavramının önemine de vurgu yapan kuram, yaşlılık dönemiyle birlikte meydana gelen kayıplarla birlikte yeni kazançlarında olabileceğine vurgu yapar. İlgili bölümde de değinildiği üzere geri çekilme kuramı özetle; yaşlı bireyi gençlik döneminde içinde

bulunduğu çeşitli roller, etkinlikler ve sosyal ilişkilerden uzaklaştırarak daha pasif bir konumda bulunmasını konu edinir. Bir anlamda yaşlılık dönemi ile birlikte birey içinde bulunduğu dünyadan zamanla kopmaya ve geri çekilmeye başlar ve kendi iç dünyasına yönelir. Üstelik yaşlı bireyler bu durumdan memnun olmaktadırlar. Kuramın savunucuları bu geri çekilme sürecini hem birey hem de toplum için faydalı bulmaktadırlar (Victor, 2005: 21-22; Akçay, 2015; Özmete, 2019: 15). Bu bağlamda aktivite kuramı geri çekilme kuramının yaşlıyı hayattan uzaklaştıran/koparan ve pasifize eden bakışına tepki olarak ortaya çıkmış majör bir kuram olma özelliğini taşımakta ve geri çekilme kuramının kabul gören öğretilerine aykırı bir zemin taşımaktadır.

Tufan (2016: 147-148) kuramı ele alırken, insanları birbirinden ayıran en temel unsurun yaş farkı olmadığına, bunun yerine etkinlik ve yararlılığın daha belirleyici olduğuna vurgu yapmıştır. Aktivite kuramının temelinde de bireyi sürekli faal tutan bu bilincin bulunduğunu savunmaktadır. Ona göre pasiflik; istenmeyen, bireyleri toplumdan izole eden, işe yaramazlık duygusunu körükleyen olumsuz bir durumu ifade etmektedir. Bu durum ise geri çekilme kuramının iddiasının aksine bireyleri mutsuz edecek ana unsurların başında gelmektedir. Emeklilik dönemiyle birlikte geri planda kalması düşünülen yaşlı bireyler, üretmediği ve toplumdan uzak kaldığı müddetçe mutsuz olacaktır. Bu dönemde dahi bireyler elde ettiği kazanımları sürdürdüğü yani daima aktif kaldığı sürece mutlu olacaktır. Yaşlı bireyler gerek toplumsal ilişkilerini koparmamalı gerekse de kaybettiği rollerin yerine daha yeni ve uygulanabilir olanları koyarak kendisine hala ihtiyaç olduğunu ve kendisinin hala önemli bir varlık olduğunu hissederek yaşamını devam ettirmelidir.

Kalınkara (2014: 27-30) ise kaleme aldığı eserde kuramın öğretilerini doğrular nitelikte bulguların varlığından söz etmektedir. Buna göre yaşlı bireyin toplum içinde her an varlığını sürdürmesi onu bireysel anlamda tatmin etmekte bunun yanında oluşabilecek zihinsel kayıplarında önlenmesine yardımcı olmaktadır. Yine benzer biçimde kişi bedensel ve zihinsel anlamda çalışıp ürettikçe sanılanın aksine daha fazla kazançlar elde etme ve tatmin olmaktadır.

Aktivite kuramının bir diğer temel varsayımı kişinin yaşlanma sürecine kadar nasıl bir hayat yaşadığı ile ilgili olmaktadır. Şayet birey 65 yaşına kadar aktif değil de hâlihazırda pasif bir yaşam sürmüş ise ilerleyen süreçte de bu pasiflikten rahatsızlık duymayacaktır. Bu noktada kişinin bireysel farklılıkları, hayatı yaşama şekli, sosyo-ekonomik durumu ve sağlık durumu gibi unsurlar belirleyici olmaktadır. Bu durum ise bir anlamda kişinin istediği rol ve becerileri istediği ölçüde kullanarak mutlu olmasıyla ilişkilidir (Onur, 2017: 190).

Kuram mevcut durumda olabilecek farklı durumlar içinde öğretilerini geliştirmiş ve birtakım farklı açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin yaşlı birey kuramın istediği ölçüde yaşama katılmakta güçlük çekiyorsa bu durumun oluşmasında birden çok neden etkili olabilir. Bunların başında; sağlık sorunları, yakınların kaybı ve toplum eliyle yaşlıyı hayata bağlayan temel aracıların yaşlıdan uzaklaştırılması (ortadan tamamen kaldırılması) gibi nedenler gelebilir. Ancak bu nedenler yaşlı bireyi aşan unsurlardır. Yaşlı bu noktada etken değil edilgen konumdadır ve sürece müdahalesi bulunmamaktadır. Bu noktada yaşlıyı aktifleştirebilecek unsurların kazanımından diğer bireyler sorumlu olmaktadır (Kalaycıoğlu vd., 2003: 10).

Aktivite kuramı da geri çekilme kuramı gibi çeşitli eleştirile maruz kalmıştır. Bilhassa çalışmanın başında da değinildiği üzere yaşlılık olgusunun şekillenmesinde her toplumun yüklediği anlam ve bakış açısı da son derece belirleyici olmaktadır. Tufan (2016: 147-148)'a göre de kuramın en çok eleştirilen tarafı yaşlı bireyi yansıtma biçimi olmaktadır. Sürekli aktif geçmesi planlanan bir hayat biçimi gerçeklerle pek de uyuşmamaktadır. Bu durumun başlıca sebebi ise her bir bireyin eşit imkân ve fırsatlara sahip olmadığı ya da her gencin daima aktif olmadığıyla ilgilidir.

2.3. SÜREKLİLİK KURAMI

Aktivite kuramı kadar kabul gören ve yaygın kullanım alanına sahip olan süreklilik kuramı, R. C. Atchley tarafından geliştirilmiştir. Yine kuram aktivite kuramının öğretileriyle benzerlik taşıyan temel saptamalara sahiptir. Süreklilik kuramı da yaşlılık olgusunu, kesintisiz ve dinamik bir süreç olarak ele almaktadır. Kurama göre bireyler yaşam tarzlarını, tercihlerini ve alışkanlıklarını orta yaştan ileri yaşa geçişte taşımaktadır. Bu geçiş esnasında yaşlı birey eski rollerini bırakıp, yerine yeni roller oluşturmakta, birey çevre etkileşimi bağlamında sosyal ve fiziksel çevreyle olan uyumunu sürdürmektedir (Bearon, 1996; Özmete, 2019: 15).

Kalınkara (2014: 37)' da benzer biçimde kuramı, yaşlılıkla birlikte bireylerde bazı rollerde ilişkinin kesildiği bazı rollerde de başarının sürdürülme eğiliminde olduğu varsayımına dayandırarak açıklamaktadır. Ayrıca birey sürekli denge arayışı içinde olmaktadır. Bu dengeyi ise kaybettiği rollerin yerine yenilerini koyarak sağlamaya çalışmaktadır. Başarılı yaşlanma yaşam doyumunun en temel çıkış noktasıdır. Gençlik döneminde pasif, çekingen, bağımlı ve içine kapalı olan insanlar yaşlılık döneminde aktif olamayacağı gibi (toplumdan çekilme eğilimi daha da fazla olmaktadır) gençlik döneminde aktif ve sosyal katılımlı olan insanlar da yaşlılık döneminde sessiz bir biçimde hayatını sürdüremeyecektir (daha fazla etkinlik ve aktiflik arayışı içinde olacaktır). Bu bağlamda gençliğinde nasıl bir birey olduğun yaşlılıkta da nasıl bir birey olacağının göstergesi olmaktadır. Şayet birey yaşlılık evresine gelene kadar olgun ve bütünleşmiş

bir kişilik geliştirebilir ise yaşlılık sürecini de o denli başarılı bir biçimde karşılamış olur. Bu durum ise yaşam doyumunun sağlanması anlamına gelmektedir.

Yine yaşlılık döneminde bireyler görevlerden, kritik veya sevindirici gelişmelerden kaçınmak için yeterli stratejiler geliştirilir ve ileri yaşlara kadar bu durum sürdürülebilirse yaşlılıkta yaşam memnuniyetinin sürdürülmesinin temelleri atılmış olur (Tufan, 2016: 144).

Bilhassa emeklilik döneminde bireyler birçok yeni rol ve sorumluluğun üstesinden gelebilmektedir. Buna verilebilecek en güzel örneklerin başında büyükanne ve büyükbaba rolleri gelmektedir. Yeni bir torun sahibi olmak ve ebeveynlere bakım güçlüğünde destek olmak yaşlı bireylere önemli yeni rol ve sorumluluklar yüklemekte kaybolan rollerin yerinin dolmasını da zemin oluşturmaktadır (Şentürk, 2022: 109-110).

2.4. ROL KURAMI (TOPLUMSAL ROL KURAMI)

Cooley ve Mead tarafından oluşturulan rol kuramı, kadın ve erkeklerin benzer durumlardaki farklı davranış kalıplarını detaylı bir biçimde açıklamayı hedefler. Bu açıklama da kadın ve erkeklerin yaşadıkları toplum içinde edindikleri rollerin dağılımının özel bir yeri vardır. Nasıl ki kişinin sahip olduğu mesleğin onu yönlendirdiği belirli giyim tarzı, görev sorumlulukları ve konuşma biçimi gibi belirli kalıp beklentiler varsa kadın ve erkek olmaya ya da genç ya da yaşlı olmaya dair de zihinlerde belirli davranış kalıpları vardır. Bu davranış kalıplarının nasıl ve ne yönde olacağı da toplumsal rol kuramı tarafından açıklanmaktadır (Burr, 1999; Eagly, Wood ve Diekman, 2000)

Kadın veya erkek olmanın tipik rollerine ilişkili faaliyetlerine dayalı farklı bir dengesi vardır. Bu durumda kadınlar ve erkekler kendileri için biçilen ve kültürel kodlara da dayalı bu rollere uymaya çalışırlar. Örneğin ev içi işlere dair alanlar (yemek pişirme, temizlik, dikiş-nakış, vs.) kadınların sorumluluğu altıdaki alanlar olarak görülürken, ekonomik alandaki pazarlanabilir işler de erkeklere ait olarak görülmektedir. Yine çocuğun bakımından ve büyümesinden çoğunlukla kadının sorumlu olarak görülmesi kadına şefkatli olma davranış sorumluluğu yüklerken, erkeklerin hanenin geçiminde sorumlu olduğu istihdama yönelik rol ve beklentileri yerine getirmesi beklenir. Özellikle de erkek egemenliğinin söz konusu olduğu belirli mesleklerde daha bağımsız davranışlar temsili olarak adlandırılabilir (Eagly, Wood ve Diekman, 2000: 126).

Şahin (2000: 137)'e göre rol kuramı, bireylerin yaşlanma sürecine nasıl uyum sağladıklarını açıklamaya çalışan ilk girişimlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Bireylerin geliştirdiği tutum, değer ve inançların doğrudan içinde yaşanılan sosyal çevre içinde yer aldığı rolle ilişkili olduğu

varsayımına dayanır. Bu bağlamda sosyal roller, toplumsal çevre ile psikolojik süreçler arasında köprü görevi görmektedir. Kadın ve erkeklerin sosyal yapılar içerisinde belirli pozisyonlar işgal ettiklerini ve işgal edilen her pozisyonunda kendine ait belirli rolleri olduğunu savunmaktadır. Bir dizi rol seti, belirli toplumsal pozisyon ile birlikte oluşan rollerin birikimidir. Toplumda bir pozisyon işgal edebilmek için bu rollerin çoğuna ya da bir kısmına sahip olmak gereklidir.

Bu hususta kuramın, bireyi yaşadığı çevreden asla bağımsız olarak görmediği anlaşılmaktadır. Birey içinde var olduğu toplumun değerleri ile birlikte var olduğu ilk andan itibaren bir uyum ve adapte olma sürecine girmektedir. Bu yönüyle de bu rollerin bireyi aşkın roller olduğu varsayımında bulunmak yanlış olmayacaktır. Bu aşkınlığın oluşmasında kendinden önce kümülatif bir şekilde günümüze kadar gelen kültürel sisteme ait kültürel kodların payı da yadsınamaz. Toplumsal bir varlık olan insanın, tabiatı gereği biçilen bu rol kalıplarına uygun davranış örüntüleri sergileme eğilimde olması da tabidir. Nasıl ki bu roller içinde yetişkin kadın ve erkek ayrı ayrı üzerine düşenlerden payını alıyorsa, yaşlı bireyin de payını alması kaçınılmazdır. Toplumlar, yaşlı bireylerden beklenilenler ekseninde çeşitli roller ve bu rollere uygun davranış kalıpları geliştirebilmektedir.

Kuramın yaşlı bireyler üzerindeki saptaması Rosow (1974) tarafından "rolsüzlük rolü" olarak nitelendirilmiştir. Bu "rolsüzlük rolü" yaşlı bireylerin birincil statüsüdür. Birey bu rol içerisinde bir şeyler yapmak isterken, başka bir şey yaparak "rol hapsi" duygusunu güçlendirir. Yaşlı bireyler toplum içinde artık yeterli üretkenliği kaybetmiş ve topluma yarar sağlamayacak duruma gelmiştir. Bu durum ise başarı ve üretkenlik odaklı toplumlarda yaşlılık ve emeklilik süreciyle birlikte yaşlı bireyler açısında son derece olumsuz ve yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Nihai durumda yaşlı bireyler yaşadıkları toplumda kendine biçilen "rolsüzlük rolü" kapsamında gerekli sosyal destek ağından mahrum kalmaktadırlar.

Gerekli sosyal destek ağından mahrum kalan yaşlı bireylerin benlik tasarı ve kişilik saygılarında da zararlar meydana gelebilmekte, anlamsızlık duygusu, psiko-sosyal bozukluklar meydana gelebilmektedir. Üstelik karşılaştıkları birtakım güçlükler onların kişisel yetersizliklerinden kaynaklanmamaktadır. Bu durumu aşmak adına uygun sosyal olanakların arttırılması ile birlikte sosyal benliğin gelişimine katkı sağlayacak toplumsal normların zemini oluşturulabilir (Kalınkara, 2014: 38-39).

2.5. ALT KÜLTÜR KURAMI

Kavram olarak alt kültür bazı sosyologlar tarafından, toplumun belirli bir grubuna hitap eden değerler, anlamlar ve davranış biçimleri olarak tanımlanmıştır. Kültürel kodlar ve getirileri tüm toplumlarda benzer özellikler ya da benzer yayılım süreci göstermemektedir. Bu nedenle

de toplum içinde varlığını devam ettiren alt gruplar arasında da mevcut kültürden farklı olarak alt bir kültür oluşabilir. Nihai durumda alt kültür kavramı, belirli gruplara özgü anlamlar ve değerler biçimini ifade eder (Akıncı, 2016:189).

Alt kültür kuramı ise, yaşlı bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürel kodlarından sıyrılarak bir alt kültüre yaşamını sürdürmesini konu edinir. Yaşlılık döneminin başlaması ile birlikte birey artık eskisi kadar sağlıklı, aktif, katılımcı ve üretken değildir. Bu nedenle de içinde yaşadığı toplumun geri kalan kısmından ayrılarak kendilik algılarını ve sosyal kimliklerini bir alt kültüre göre sürdürme eğilimi gösterirler (Özmete, 2019: 15).

Yine kuram yaşlı insanların ortak bir kitle ve ortak birçok yön oluşturduğunu, bu ortaklıklarında bireyleri toplumda belirli bir alt kültüre yönelttiğini iddia eder. Yaşlı bireyler toplumda var olan diğer gruplardan çok farklı bir yaşamın özlemini çekmektedirler (Tufan, 2016: 153).

Daha öncede değinildiği üzere toplumların tamamında çeşitli alt gruplar ve mesleklerin paylaştığı alt bir kültürün varlığı olağandır. Bu alt kültür, insanların kendilerine göre belirlediği; hayat tarzları, davranış biçimleri, değer ve normları anlamlandırma şekillerine göre zaman içerisinde oluşmuş olabilir. Lakin bu hususta önemli olan hâkim olan kültürden soyutlanarak "karşıt bir kültür"e çekilme sürecidir. Bu bir anlamda var olan kültüre bir tepki olarak da görülebilmektedir (Dönmezer, 1984:416). Kuram sağlam temellere dayanmadığı yönüyle eleştirilere tabi olmaktadır. Tufan (2016: 153-154) bu hususta kuramın geçerli olmayacağına ilişkin araştırmaların varlığına işaret eder. Bu araştırmaların en önemli saptamasını ise yaşlılıkta kişisel ve çevresel faktörler arasında büyük farklılıkların olduğu gerçeğidir. Yani yaşlı bireyler birleşip bir alt kültür oluşturabilecek kadar homojen bir kitle değildir. Biyo-psiko ve sosyal yönden her birey farklı yaşlanma süreci geçirmekte ve her bireyin yaşlanma süreci değişkenlik göstermektedir. Yani yaşlılık tek başına açıklanabilecek ve salt bir temele dayandırılabilecek bir olgu değildir.

2.6. YAŞ TABAKALARI KURAMI

Yaş tabakaları kuramı, 1970'li yıllarda Riley tarafından geliştirilmiştir. Kuram yaşın sosyal olarak ne anlama geldiğini ve mevcut yaş gruplarının (genç, orta yaş ve yaşlı) durumunu açıklar. Toplumu oluşturan üyelerden her bir yaş grubunun nasıl değerlendirilebileceğini ve analiz edilebileceğini konu alan kuram, tarihi ve kültürel ögelere de açıklamalarında yer verir. Yani bireyler ister genç ister orta yaşlı isterse de yaşlı olsun toplumsal gelişmeler yaş grupları üzerinde mevcut düzenden farklı olarak belirli değişikliklere neden olabilir (Özmete, 2019: 15; Şentürk, 2022: 120).

Riley geliştirdiği kuramda dört soruya cevap aramaktadır. Bunlar (Şi-

rinbilek, 2020: 14):

1) Bireylerin sahip olduğu tutum ve davranışlar, değişen yaş durumuyla birlikte yaşadığı toplumda ne derece etkili olmaktadır?

2) Bireyin mevcut durumda içinde bulunduğu yaş dilimi ve diğer yaş dilimleri arasındaki ilişki düzeyi nedir?

3) Bireyin doğumu ile birlikte başlayan yaşlılığa doğru giden dönemde bilinmesi gereken dönüm ve geçiş noktaları nelerdir?

4) Bundan önce sorulan üç soruya verilen cevapların topluma etkisi nedir?

Kuram rol dağıtım değişkeni ve tamamlayıcısı olarak kronolojik yaşı temel almaktadır. Yine üç ana konu yaş tabakaları kuramında belirleyici olmaktadır. Bunlar (Şentürk, 2022: 120):

1. Yaşın anlamı ve belirli bir sosyal grup içinde yaşın konumu,

2. Yaşın sosyal tanımlamalardan ötürü yaşam döngüsünde bireyin yaşadığı geçişler,

3. Bireyler arasında rollerin paylaşımını yapan mekanizma.

Nihai durumda sorduğu sorularla kuram kronolojik yaşın toplum için ne anlama geldiğini açıklama gayreti içine girer. Yine kuram, toplumların yaşama olanaklarını yaşı esas alarak eşit bir biçimde dağıtmadığına da değinir. Değişen toplumsal dönemlerde bazı hak ve imkânların belli bir yaş grubuna özgü olarak tanımlanması, yaş bağlamında oluşabilecek eşitsizliğe zemin hazırlamaktadır. Toplumsal yaşam içinde rol, statü, hak, kazanım, olanak, görev ve sorumlulukları insanlara eşit bir biçimde dağıtmaktan öte belli bir periyodik dönemi temel alarak dağıtması kuramın eleştirilere tabi olmasına yol açmıştır. Yine bu eşitsizlik düşüncesinden emeklilik yaşının 65 yaş olarak belirlenmesi de üzerine düşen payı almıştır (Şentürk, 2022: 122).

SONUÇ

Yaşam süreci bebeklik-çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemi olarak doğal ve kaçınılmaz bir biçimde ilerlemektedir. Yaşanan tüm bu süreçlerde bireyler birçok farklı (biyolojik, psikolojik ve toplumsal) süreçlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Yaşlılık döneminin tam olarak anlaşılabilmesi için bu kapsamlı bakış ile yaşam dinamiklerinin sorgulanması gerekmektedir. Ancak bu sayede yaşlı bireyin bilhassa toplumdan beklentilerinin neler olduğu anlaşılabilecek ve onlara hak ettikleri ölçüde hizmetler sunulabilecektir.

Yine yaşlı bireylerin iyilik hallerinin arttırabilmesi adına yapılması gereken ilk adım onların detaylı bir biçimde tanınması ve beklentilerinin

sorgulanması ile mümkün olmaktadır. Yaşlı bireyleri anlamlandırma adına tarihsel dönemden günümüze kalan en kıymetli çalışmaların başında kuramların geldiği düşünülmektedir. Kuramlar sayesinde yaşlı bireyleri çözümlemeye yönelik sosyal, psikolojik, ekonomik, biyolojik, politik zeminde birçok farklı görüş ortaya atılmış ve bu görüşler zaman içerisinde sınanmaya tabi tutulmuştur. Üstelik toplumların gelişimsel özellikleri değiştikçe yeni kuramsal sorgulamalara da zemin açılmıştır.

Gerek yaşlanma sürecinin çok boyutlu bir olgu olması gerekse de yaşlı bireylerinde kendi içinde belirli bir homojenliğe sahip olmaması da disiplinler arası kuramsal sorgulamayı elzem kılmıştır. Yaşlanmanın kaçınılmaz doğası birçok farklı değişkenin de birleşimiyle (yaş, cinsiyet, medeni durum, ekonomik durum, toplumsal statü, toplumsal ilişkiler, toplumsal kazanımlar, vb.) birlikte dinamik bir sorgulama ile ancak anlaşılacaktır.

Tüm bu gerçeklikten hareketle kaleme alınan eserde yaşlanma ve yaşlılık olgusuna kısa bir giriş yapılmış akabinde yaşlılık kavramını derinlemesine açıklamayı hedef edinen ilk kuşak yaşlılık kuramlarına yer verilmiştir. Bu kuramlar çalışmada altı başlık altında sunulmuştur (geri çekilme (ilişki kesme) kuramı, aktivite kuramı, süreklilik kuramı, rol kuramı (toplumsal rol kuramı), alt kültür kuramı, yaş tabakaları kuramı).

Yazar tarafından birinci kuşak kuramlar bilhassa seçilmiştir. Çünkü bu kuramlar yaşlılık olgusuna dair tarihsel zeminde ilk, köklü, kapsamlı ve çok disiplinli araştırmaları içermektedir. Birinci kuşak kuramlarının açıklamalarına yer verildikten sonra kuramların yaşlılığa bakış açıları ve kuramlar üzerine tartışılan söylemlere de yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

Akıncı, F. S. (2016). *Kriminoloji*, (12. Baskı), Beta Yayın.

Artan, T. (2018). *Yaşlılık ve Sosyal Hizmet*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/shz303u/ebook/shz303u-16v1s1-8-0-1-sv1-ebook.pdf

Akçay, C. (2015). *Yaşlılık ve Emeklilik: Kavramlar, Kuramlar, Sorunlar*. Pegem.

Bearon, L. B. (1996). Succesful Aging What Does The Good Life Look Life? *Concept in Gerontology*, 1(3).

Burr, V. (1999). *Gender and Social Psychology*. Newyork: Routladge.

Dönmezer, S. (1984). *Kriminoloji*, Filiz Kitabevi.

Eagly, A. H., Wood, W., ve Diekman, A. (2000). Social Role Theory of Sex Differences and Similarities: A Current Appraisal. T. Eckes and H. M. Trautner (Ed), *The Developmental Social Psychology of Gender* içinde (ss. 123-174). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Gökçe Kutsal, Y. (2007). *Yaşlanan Dünyanın Yaşlanan İnsanları (The aging world's aging people)*. Geriatri Türk Tabipler Birliği Yayınları.

Gönüllü, C. (2022). İlkel Toplumdan Modern Topluluğa Geçişte Yaşlılık Algısı ve Tarihsel Süreçte Yaşlılık, *Yaşlılık ve Yaşlanma Yazıları* İçinde. A. Arısoy (Ed.), Ekin.

Hooyman, Nancy, R., Kawamoto, K., Kiyak, Asuman, H.(2015). *Aging Matters an Introduction to Social Gerontology*, NJ Person.

Kalaycıoğlu, S., Tol, U. U., Küçükural, Ö., Cengiz K. (2003). *Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri*. TÜBİTAK Matbaası.

Kalınkara, V. (2014). *Temel Gerontoloji Yaşlılık Bilimi*. (2. Baskı). Nobel.

Kaygusuz, C. (2008). Yaşlılık Kuramları, *Psikolojik Sosyal ve Bedensel Açıdan Yaşlılık* İçinde, K. Ersanlı, M. Kalkan (Ed), Pegem Akademi Yay.

Kılıççı, Y. (1988). Yaşlılığın Uyum Sorunları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *3*(0): 41-45.

Müftüler, H. G. (2018). İstanbul'da Yaşlılık ve Yaşlılığın Yapısal Değişimi. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *2*(1), 58-60.

Onur, B. (2017). *Gelişim Psikolojisi (Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm)*. İmge Kitabevi Yayınları.

Özmete, E. (2019). Yeni Yüzyılda Yaşlanma İçin Gündem: Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar. *Yaşlılık ve Sosyal Hizmet* İçinde. U. Yanardağ ve M. Zubaroğlu Yanardağ (Ed.), Nika.

Rosow, I. (1974). *Socializaton to Old Age*. University of California Press.

Şahin, F. (2000). Rol Teorisi Açısından Yaşlılık. G. Erkan, V. Işıkhan (Ed.), *Antropoloji ve Yaşlılık* İçinde. H. Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokukulu Yayın No: 006.

Şentürk, Ü. (2022). *Yaşlılık Sosyolojisi: Yaşlılığın Toplumsal Yörüngeleri*. (3. Baskı). Dora.

Tufan, İ. (2016). *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık ve Yaşlanma*. (2. Baskı). Nobel.

Şirinbilek, B. B. (2020). *Yaşlılara Uygulanan Sosyal Politikalara İlişkin Yaşlıların Memnuniyet Algısı: Yalova Örneği*. Yükseklisans Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Victor, Christina, R. (2005). *The Social Context of Ageing A Textbook of Gerontology*, Routledge Pub.

Zastrow, C., Karen, K., Ashman, K. (2015*). İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre II Yetişkinlik-Yaşlılık* (Çev.: E. Türközü ve B. Alparslan), Nika.

Bölüm 20

APARTMANLARDA RİSK DEĞERLENDİRME KONTROL LİSTESİNİN UYGULANMASI

Berna GÜR[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü,
ORCİD: 0000-0002-0674-4612

GİRİŞ

Günümüzde sanayileşmenin ve teknolojinin hızla gelişmesi konut üretimini de artırmıştır. Hızla artan konut üretiminin yanında kişilerin hizmet ve konfor beklentilerinde de farklılar ortaya çıkmıştır. Hizmet beklentilerini karşılayacak kişi/ kişilerin apartmanlarda veya sitelerde çalışmaya başlaması işe bağlı tehlikeli durum ve hareketlerinde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sigortalı çalışan kişilerin iş kazaları ve melek hastalıklarına karşı korunması İSG'nin temel amaçlarından biridir. Apartmanlarda yönetici ve apartman görevlisi İSG uygulamalarının yerine getirilmesinden başlıca sorumlu kişilerdir. Yönetici; işveren vekilidir. Mevzuat uygulaması veya yargıdaki uyuşmazlıklar da işveren temsilcisi olarak görev yapmaktadır. Apartman görevlisi ise; apartman veya sitelerin bakım onarım güvenlik ve temizlik vb. hizmetleri yerine getiren kişidir.

Apartman veya siteler 6331 sayılı kanun kapsamında yer alırken yapılan işin bölümlerine göre tehlikeli veya az tehlikeli yerler arasında yer almaktadır. Yasa kapsamında kapıcıların çalıştırıldığı apartman veya sitelerde genel temizlik işleri az tehlikeli sınıfta yer almaktadır. Ancak dış cephe temizliği, mekanik veya teknik çalışmalar yapıldığı iş kolları tehlikeli sınıfta yer almaktadır. Apartmanlarda da İSG uygulamalarını yerine getirilmesi için İSG uzmanı, işyeri hekimi ve diğer sağlık personeli bulundurulması yasa ile zorunlu hale getirilmiştir (https://kaleosgb.com.tr/apartmanlarda-is-guvenligi-nasil-uygulanir/).

01.07.2016 tarihinde apartman veya sitelerde İSG hizmetleri zorunlu olmuştur. Binaların temizliği, yakıt, onarım vb. işleri içeren İSG hizmetlerinin kontrolü apartman veya site yöneticisinin kontrolünde olmalıdır (https://www.generalosgb.com/apartmanlarda-sitelerde-isg-hizmetleri.html). Apartman veya site yönetimi genellikle yapılacak bire iş esnasında İSG tedbirlerini almaktadırlar. Ancak iş esnasında alınacak önlemlerin yanında gün içinde de tüm bina ve eklentilerini kapsayacak İSG önlemleri konusunda çok hassasiyet göstermelilerdir (İlgen ve Yalım, 2016).

6331 sayılı İSG kanununun 4.maddesi gereğince tek çalışanın var olduğu apartman veya sitelerde işyeri kapsamındadır. Bu yüzden apartman veya sitelerde risk analizi raporu hazırlanması gereklidir (https://www.alemdarbinayonetimi.com.tr/apartmanlarda-is-guvenligi-uzmani-calistirma-zorunlulugu-var-mi/). Apartman veya sitelerde kapıcı, bahçıvan veya güvenlik görevlisi varsa risk değerlendirilmesi ve acil durum eylem planlarının yapılması gerekir. Tehlike sınıfına göre belirli aralıklarda risk değerlendirme raporları iş yerinde var olan tehlikelerin belirlenmesi ve tehlikeleri için alınacak önlemlerin belirlenmemesini kapsamalıdır (İlgen ve Yalım, 2016).

Apartman veya sitelerde yangın, deprem vb. acil durumlar için önlemler alınmalıdır. Acil durum planına uygun şekilde acil durum ekipleri kurulmalı ve bu ekiplere eğitim verilmelidir. Apartman ve sitelerin büyük oranla az tehlikeli sınıfta yer aldığını kabul edersek, bir olay yaşanmadığı müddetçe acil durum planlarının 6 yılda bir yenilenmesi gerekmektedir.

Apartman veya sitelerde ele alınması gereken tehlike durum başlıkları ve alınması gereken önlemler şunlardır;

a) Elektrik

Hayatımızın vazgeçilmez enerji kaynaklarından biri olan elektrik aynı zamanda en tehlikeli kaynaklardan da biridir. Konutların yer aldığı alanlarda kaçak akım rölesi ve topraklama tesisatı elektrik kaynaklı tehlikelerin önlenmesinde oldukça önemlidir. Ayrıca binalarda paratonerin olması yıldırıma karşı koruma sağlayan bir önlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bina içinde elektrik pano ve sigorta kutuları mutlaka kapalı ve kilitli olmalıdır (https://www.isgnedir.com/apartmanlarda-alinacak-onlemler/).

b) Yürüme Alanları

Konut dışında en çok kullanılan ortak alan apartman girişi ve merdivenlerdir. Apartman veya sitelerde en çok kazalar bu alanlarda takılıp düşme şeklinde olmaktadır. Apartmanda katlar arasında veya merdivenlerde düşmeye neden olabilecek tehlikeler tespit edilip ortadan kaldırılmalıdır. Başta merdiven temizliği esnasında olmak üzere karlı, buzlu veya yağmurlu hava koşullarında ortamın kurulanması ve uyarı levhalarının asılması oldukça önemlidir (https://www.isgnedir.com/apartmanlarda-alinacak-onlemler/).

c) Aydınlatma

Apartmanlarda veya sitelerde potansiyel tehlike ve riskleri en aza indirmek için aydınlatma değerinin 100-200 lüx arasında olması gerekir. Kazan daireleri ve asansör odalarında elektrik kesintilerine karşı jeneratör bulundurulmalıdır (https://astrayonetim.com/blog/genel/apartmanlarda-yurume-alanlari-ve-aydinlatma-ile-ilgili-alinacak-onlemler/).

d) Asansör

Apartman veya sitede kat malikleri ve çalışan personeller açısından en tehlikeli alanlardan biri de asansörlerdir. Asansörle ilgili tehlike ve risklerin ortadan kaldırılmaması ciddi can ve mal kayıplarına neden olabilir. Asansör yapım, onarım ve bakım işleri dışardan hizmet alımıyla yapılsa da kontrollerinin site yönetimi tarafından mutlaka yapılması gerekmektedir. Asansörün ilk kullanımından iki yıl sonra asansör kontrollerinin ayda bir, bakımlarının ise yılda bir yaptırılması gerekmektedir. Asansörlere kontrol ve bakım sonrasında TSE yetkilileri tarafından asansör etiketle-

mesi yapılmaktadır. Bu etiketler olumludan olumsuza doğru yeşil, mavi ve kırmızı renklerdedir. Kırmızı etiket alan asansör mühürlenir ve kullanımına izin verilmez (https://nedenisguvenligi.com/bina-apartman-ve-sitelerde-is-sagligi-ve-guvenligi/).

e) Makinalar

Apartman ve sitelerde kalorifer kazanı başta olmak üzere jeneratör ve hidrofor bulunmaktadır. Tehlikeli alanlarda yer alan bu bölümlere yetkili olmayan kişilerin girmesi engellenmelidir. Ayrıca bahçe ve bakım işlerinde kullanılacak el aletlerini sadece eğitim almış kişilerin kullanılmasına izin verilmelidir (https://nedenisguvenligi.com/bina-apartman-ve-sitelerde-is-sagligi-ve-guvenligi/).

Apartman veya sitelerde işveren konumunda bulunan yöneticinin de 6331 sayılı İSG Kanun kapsamında yükümlülükleri bulunmaktadır. Bunlar:

-İş sağlığı ve güvenliğinin uygulanması için gerekli önlem ve tedbirleri almak,

- Gerekli araç ve gereçleri eksiksiz bulundurmak,

- Önlem ve tedbirlerin uygulanmasını izlemek, denetlemek eksikliklerin giderilmesini sağlamak,

-Çalışanlara mevcut tehlike, risk, alınması gereken tedbir ve önlemler, yasalarla belirlenmiş hak ve sorumluklar hakkında bilgi vermek,

- İş sağlığı ve güvenliği eğitimini vermek,

-Yönetici yaşanan iş kazasını bildirimini kolluk kuvvetlerine derhâl, SGK'una ise en geç 3 gün içinde bildirim yapmalıdır.

-Kendisine bildirilen meslek hastalığını ise öğrendiği tarihten itibaren üç iş günü içinde SGK'ya bildirmekle yükümlüdür (https://www.mmo.org.tr › files › statik_sayfa_ekleri).

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunun yürüklüğe girmesiyle iş kollarında tehlike sınıflandırılması yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre apartmanlar; yapılan işe göre tehlikeli veya az tehlikeli sınıfında yer almaktadır. Kanun kapsamında yer alan apartmanlardan birinde risk değerlendirilmesinin yapılması, mevcut tehlike ve risklerin belirlenerek alınacak önlemlerin ve sorumluların belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada risk değerlendirme metotlarının temelini oluşturan kontrol listesi metodu 46 dairelik bahçesi ve kazan dairesi bulunan Erzurum ilinde yöneticisinin B sınıfı iş güvenliği uzmanı olan bir apartmana

uygulanmıştır. Apartmandaki mevcut tehlike ve risklerin belirlenmesinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından apartmanlar için hazırlanan risk değerlendirilmesi kontrol listesi kullanılmıştır (https://www.csgb.gov.tr/isggm/hizmetlerimiz/yayinlar/). Apartmanda bulunmayan asansör, kapalı otopark, çöp odaları vb. kısımlar formdan çıkarılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda yorum ve önerilerde bulunulmuştur.

BAŞLIK	Kontrol Listesi	Evet ☺	Hayır ☹	Mevcut Durum ve Alınması Gereken Önlem	Sorumlu Kişi	Tamamlanacağı Tarih
GENEL	Bina içindeki iç ve dış zeminler kayma ve düşmeyi önleyici malzemelerle kaplanmıştır.	✓		Blok girişlerine kaydırmaz paspaslar konulmaktadır. Buzlanmayı önlemek için buz kırma ve tuzlama işlemleri yapılmaktadır.	Yönetim	
	Bina iç ve dış zeminlerinde çökme, engebe veya deformasyon yoktur.	✓		Bina beton, merdiven gibi bölümlerde oluşan hasarlar onarılmaktadır.	Yönetim	
	Merdivenlerin genişlikleri ve basamak yükseklikleri yönetmelikle uyumludur.	✓		Merdiven yüksekliği 16cm, merdiven genişliği 80 cm olduğundan uygundur.	Yönetim	
	Merdivenler boyunca tırabzanlar mevcuttur.	✓		Merdivenlerde tırabzanlar mevcut olup, tırabzanlarda olabilecek hasarlar gün içerisinde profesyonel ekipler tarafından onarılmaktadır.	Yönetim	
	Tırabzanların ayakları arasında dikme aralıkları veya düşmeyi engelleyecek kapalı bloklar bulunmaktadır.	✓		Tırabzan arası kişilerin geçişine imkân vermeyecek şekilde uygun aralıklarla yapılmıştır.	Yönetim	
	Cam alanlar doğru şekilde monte edilmiş, cam alanlar üzerinde kırık ve çatlak gibi olumsuzluklar yoktur.	✓		Bina giriş-çıkış kapıları cam olup, kırık veya çatlak bulunmamaktadır. Kırılan veya çatlayan camlar gün içinde değiştirilmektedir.	Yönetim	
	Temizliğin yapıldığı alanlarda kaymaya karşı uyarıcı önlemler mevcuttur.	✓		Temizlik yapılan alanlarda kayma tehlikesine karşı uyarı işareti kullanılmaktadır.	Yönetim/ Apartman görevlisi	
TERTİP-DÜZEN	Apartman görevlisi işini bitirdikten sonra kullandığı malzemeleri yerine koymaktadır.	✓		Temizlik malzemeleri için uygun oda oluşturulmuş olup, temizlik sonunda ilgili malzemeler düzenlenerek yerine konulmaktadır.	Apartman görevlisi	
	Çalışma esnasında gerekli olan hortum ve kablolu aletler düşmeye neden olmayacak şekilde kullanılmaktadır.		✓	Bahçe de kullanılan hortum büyüklüğü oldukça fazla olduğu için, sulama bittikten sonra hortumun ortamdan kaldırılması sağlanmalıdır. Çalışana bu konuda bilgilendirme yapılmalıdır.	Yönetim/ Apartman görevlisi	10.09.2022
	Depo olarak kullanılan bölümler düzenli olup, eşyalara veya malzemelere kolay erişilebilir olması sağlanmıştır.		✓	Depo alanları oldukça fazla eşya ile doldurulmuştur. Bir düzen oturtulmaya çalışılsa da eşya fazlalığı buna müsaade etmemektedir. Gereksiz eşyaların bina sakinleriyle tespit edilerek depodan çıkarılması ve depolara büyük raflar yaptırılarak düzen sağlanması gerekmektedir.	Yönetim/ Apartman görevlisi	10.08.2023
AYDINLATMA	Apartmanda bulunan merdivenler ve yürüme yollarındaki aydınlatmalar çalışır durumdadır.	✓		Kişiye duyarlı sensörlü lambalar mevcut olup, çalışmayan aydınlatma bulunmamaktadır.	Yönetim	

BAŞLIK	Kontrol Listesi	Evet ☺	Hayır ☹	Mevcut Durum ve Alınması Gereken Önlem	Sorumlu Kişi	Tamamlanacağı Tarih
ELEKTRİK	Kaçak akım rölesi ana elektrik hattına bağlanmıştır.	✓		Elektriğe bağlı akım veya kaçaklarından kaynaklı oluşabilecek iş kazası ve yangın riskini ortadan kaldıracak şekilde kaçak akım rölesi ve elektrik hattı yapılmıştır.	Yönetim	
	Elektrik sigortaları korunaklı yerlerde bulunmaktadır.		✓	Site içerisinde elektrik sigortaları her kattaki daire içinde bulunmakta olup, korunaklı değildir. Korunaklı bir alana taşınması zor olduğundan bu sigortaların kapalı ve erişiminin yetkili haricinde olmayacak şekilde kapatılması gerekmektedir.	Yönetim	10.08.2023
	Elektrik kutuları kilitlenerek yetkili olmayan kişilerin erişimleri engellenmiştir.		✓	Elektrik kutuları kilitli değildir. Başta çocuklar olmak üzere yetkisiz kişilerin elektrik kutularına ulaşımı oldukça kolaydır. Elektrik kutuları kilitlenmeli ve uygun uyarıcı levhalar asılarak uyarılar yapılmalıdır.	Yönetim	10.01.2023
	Taşınabilir el aletlerinin elektrik parçalarının kontrolu sağlanmaktadır.	✓		Apartmanda el aleti olarak sadece matkap bulunmaktadır. El aletinin de elektrik aksamında herhangi bir zarar veya deformasyon yoktur. Olması halinde cihazın kablo değişimi profesyonel kişilerce değiştirilmeli veya tamiri mümkün olmayan durumlarda yenisi alınmalıdır.	Yönetim	
	Kablolar açıkta değil, prizlerin sağlamlığı sürekli denetlenmektedir.	✓		Ortak alanlarda açıkta kablo veya priz bulunmamaktadır.	Yönetim/ Apartman görevlisi	
MAKİNALAR	Kullanılan makinaların acil durumlarda durdurma mekanizmaları bulunmaktadır.	✓		Kazan dairesinde acil durumlarda kazanı durdurmak için iki farklı buton bulunmaktadır.	Yönetim	
	Makinaların kullanım, bakım vb. konularını içeren Türkçe kılavuzlar bulunmaktadır.		✓	*Makinaların kullanım kılavuzlarının Türkçe formu üretim firmalarından sağlanmalıdır. Elde edilen kullanma kılavuzları kullanan kişiye teslim edilmeli, gerekli bilgilendirilme yapılarak cihaz üzerine yapıştırılmalıdır.*	Yönetim	10.09.2022
	İmalatçı firmanın talimatlarına göre makinaların periyodik bakımları düzenli olarak yapılmaktadır.	✓		*Sadece kullanılan kazan için önerilen periyotlarda bakım yapılmaktadır. Düzenli bakımları yapılıncaya kadar aletlerin kullandırılmaması ve bakımların ilgili firmalara yaptırılması gerekmektedir.*	Yönetim	
	Apartman görevlisine kullanılan el aletlerin tehlikeleri hakkında bilgi verilmiştir.		✓	Çalışan kullandığı makinalara bağlı tecrübe sahibi olduğunu söylemektedir. Ancak kendisine bu konularla ilgili bir eğitim verilememiştir. Çalışana yapılacak eğitim sonrası kullandığı ekipmanlara özgü tehlike ve riskler hakkında yazılı tebliğ yapılması gerekmektedir.	Yönetim	10.09.2022
	Kullanılan el aletlerinin veya makinaların tehlikelerine karşı tedbirler alınmıştır.	✓		Belirlenen mevcut tehlike ve risklere karşı alınması gereken önlemler sağlanmıştır. Ancak beklenmeyen durumlar karşısında da kişinin zarar görmemesi için çalışana KKD sağlanmıştır.	Yönetim	
	Kullanılan makine veya aletlerin temas edildiği bölümlerde elektrik kaçağına karşı yalıtımlar bulunmaktadır.	✓		Kullanılan aletlerde çift yalıtım mevcut olup, kontrollerin sürekli yapılması gerekmektedir.	Yönetim/ Apartman görevlisi	

BAŞLIK	Kontrol Listesi	Evet ☺	Hayır ☹	Mevcut Durum ve Alınması Gereken Önlem	Sorumlu Kişi	Tamamlanacağı Tarih
YANGIN	Yangın merdiveni kullanıma uygundur.			4 bloktan oluşan bina 4 katlı olup, yangın merdiveni bulunmamaktadır.		
	Apartman kapıları veya acil çıkışlar kilitli olmayıp her zaman açılabilir durumdadır.	✓		Bina giriş kapıları acil durum kapıları olarak kullanılmaktadır. Binalarda tek kapıyla giriş çıkış sağlanmaktadır. Kapılar kilitli değildir.	Yönetim	
	Apartman kapıları veya acil çıkışlarında kaçışları engelleyecek malzeme bulunmamaktadır.	✓		Giriş ve çıkışları engelleyecek bir malzeme bulunmamaktadır. Bisiklet, çocuk arabası veya çocuk oyuncakları gibi eşyaların ilgili yerlerde görülmesi halinde derhal çalışan tarafından kaldırılarak yol güzergahı boşaltılmaktadır.	Apartman görevlisi	
	Apartman kapıları veya acil çıkışlarda kapılar kaçış yönüne doğrudur.		✓	Bloklarda mevcut olan tek kapılar içeri yönde açılmaktadır. Kapıların yangın yönetmeliğine uygun olarak değiştirilmesi gerekmektedir.	Yönetim	10.08.2023
	Kapıların ve kaçış yollarının konumlarını gösteren acil durum levhaları uygun yerlere asılmıştır.		✓	Acil durum levhası bulunmamaktadır. Tek giriş-çıkışlı bina olmasına rağmen binanın acil durum levhasının asılması ve bu bölgenin elektrik kesintisi olsa bile aydınlık kalmasını sağlayacak enerjinin sağlanması gerekir.	Yönetim	10.09.2023
	Acil durumlara yol açabilecek durumlara ait telefon numaraları uygun yerlere asılmıştır.	✓		Her blok girişinde görünebilecek yerlere acil duruma neden olacak telefonları levhası asılmıştır.	Yönetim	
	Yangın tüpleri bulunmakta ve son kullanım tarihleri denetlenmektedir.		✓	Yangın söndürücü mevcut olup, periyodik kontrol tarihleri geçen ay bitmiştir. Yenileriyle acil olarak değiştirilmesi gerekmektedir.	Yönetim	10.09.2022
	Acil durumlarda aranması gereken ilgili birim telefonları bina girişinde görünür yere asılmıştır.	✓		Her blok girişinde görünebilecek yerlere acil durum telefonları içeren levha asılmıştır.	Yönetim	
YÜKSEKTE ÇALIŞMA	Yüksekte çalışmayı gerektiren riskli işlerde uzman kişilerden hizmet alınmaktadır.	✓		Bina görevlisinin yüksekte çalışma belgesi olmadığı için bu alanda çalıştırılmamaktadır. Yüksekte çalışmayı gerektirecek durumlar uzman ekiplerce yapılmaktadır. Gelen uzman ekiplerinin ilgili belge kontrolü sağlanarak oluşabilecek kazalarında önüne geçilmiş olur.	Yönetim	
	Çatıda yapılan işler sırasında kişilere tehlikelere karşı gerekli KKD sağlanmaktadır.	✓		Çatıda yapılan çalışmalarda dışarıdan hizmet alımı yapılmakta olup gelen çalışanlar KKD'a sahiptir. Gelen çalışanlara çalışmaya başlamadan önce bina ile ilgili bilmeleri gereken tehlike ve riskler hakkında bilgilendirme yapılması uygun olacaktır.	Yönetim	
	Kullanılan seyyar merdivenler sağlam ve dayanıklı malzemelerden üretilmiştir.	✓		Ahşap ve metal malzemeden yapılı iki seyyar merdiven bulunmakta olup, kişilerin kullanımına uygundur.	Yönetim	
	Seyyar merdivenlerin bakımları periyodik olarak ve her kullanım öncesi yapılmaktadır.	✓		Her kullanım öncesinde merdivenler gözle kontrol edilmektedir. Özellikle merdiven ayaklarında yıpranmışlık deformasyon olup olmadığı ve ayakların temas ettiği yerlerin temizliği her kullanımda gözden geçirilmektedir.	Yönetim/ Apartman görevlisi	
	Seyyar merdivenler kullanılırken sabitlenmektedir.		✓	Merdiven boylarının çıkılacak yerden en az 1 metre yüksekte olmadığı ve merdivenin yere veya zemine sabitlenmeden kullanmadığı tespit edilmiştir. Uygun büyüklükte merdiven sağlanması ve merdivenlerin uygun araçlarla zemine sabitlenmesi gerekmektedir.	Yönetim/ Apartman görevlisi	10.09.2022

BAŞLIK	Kontrol Listesi	Evet ☺	Hayır ☹	Mevcut Durum ve Alınması Gereken Önlem	Sorumlu Kişi	Tamamlanacağı Tarih
KİMYASAL MADDELER	Kullanılan kimyasal ve haşere ilaçları üreticinin talimatları doğrultusunda uygun yerlerde bulunmaktadır.	☑		Bina içerisinde haşere ilaçları bulunmamaktadır. Temizlik malzemeleri içinde ayrı bir oda düzenlenmiş olup, bu odaya giriş çıkış sadece yönetim ve görevli tarafından yapılmaktadır.	Yönetim/ Apartman görevlisi	
	Çalışanlar kullanılan kimyasal maddeler ile temasını önleyecek araç gereç ve KKD'ye sahiptir.	☑		Çalışan kaba temizlik sırasında fırça, genel temizlik esnasında da paspas kullanmaktadır. Temizlik esnasında el tahrişini önlemek için eldiven kullanmaktadır.	Yönetim/ Apartman görevlisi	
ELLE TAŞIMA	Apartman görevlisine fiziki yapısına uygunluğu olmayan yükler taşıttırılmamaktadır.	☑		Kişinin fiziksel yapısı ve kapasitesini zorlayacak bir yük taşıttırılmamaktadır.	Yönetim	
	Ağır veya büyük olan yüklerin nasıl kaldırılması gerektiği konusunda bilgilendirilmektedir.	☑		Kömürlerin kazan dairesine taşınması gerekmektedir. Kömür torbalarının yerden kaldırılıp el arabasına konulması işlemlerinde yük kaldırma şekli ve uyulması gereken kurallar çalışanlara detaylı bir şekilde anlatılmıştır.	Yönetim	
	Kişilerde sırt ağrısı veya bel incinmesine neden olabilecek yüklerin itilmesini veya çekilmesini sağlayan taşımaya yardımcı araçlar mevcuttur.	☑		Bunun içi el arabası mevcut olup çalışan tarafından uygun şekilde kullanılmaktadır.	Apartman görevlisi	
KAZAN DAİRELERİ	Kaloriferci *"Yetkili Kaloriferci Ateşçi Belgesi"* ne sahiptir.	☑		Apartman görevlisi aynı zamanda kaloriferci olup "Yetkili Kaloriferci Ateşçi Belgesi" ne sahiptir.	Yönetim/ Apartman görevlisi	
	Baca temizliği ve periyodik kontrolleri uzman kişilere yaptırılmaktadır.	☑		Yetkili kuruluşlar tarafından baca temizliği periyodik olarak yapılmaktadır.	Yönetim	
	Kazana ait talimatlar bulunmaktadır.	☑		Kazan üstünde ve yakın duvarında kazanın kullanımı ve acil durumlarda alınması gereken talimatlar asılmıştır.	Yönetim	
	Kazan bakımı periyodik olarak yaptırılmaktadır.	☑		Yetkililerce yapılmaktadır.	Yönetim	
	Kazan dairesinin havalandırma şartları uygundur.	☑		Doğal havalandırma yöntemiyle havalandırma yapılmaktadır.	Yönetim/ Apartman görevlisi	
	Kazan dairesinde kömür yakıtına uygun yangın söndürme tüpü mevcuttur.		☑	Uygun yangın söndürme tüpü mevcut olup, periyodik kontrolleri yapılmamıştır.	Yönetim	10.09.2022
PSİKOSOSYAL ETKENLER	Apartman görevlisi tehdit, saldırı, hırsızlık gibi olumsuz olaylarda nasıl davranacağı konusunda bilgi sahibidir.	☑		Bu tür olumsuz durumlar karşısında apartman görevlisine; olaylara müdahale etmemesi, derhal polis ve apartman yönetimini araması gerektiği konusunda bilgi verilmiştir.	Yönetim/ Apartman görevlisi	
	Apartman görevlisinin apartman sakinleri ve yönetim ile iletişimleri iyidir.	☑		*Oluşabilecek her durumun karşılıklı olarak rahatça ifade edildiği söylenmiştir.*	Yönetim/ Apartman görevlisi	
	Apartman görevlisine görevleri ve sorumlulukları haricinde iş yaptırılmamaktadır.	☑		Çalışan iş sözleşmesinde yazan görevlerde sadece görevlendirilmektedir.	Yönetim	

BAŞLIK	Kontrol Listesi	Evet ☺	Hayır ☹	Mevcut Durum ve Alınması Gereken Önlem	Sorumlu Kişi	Tamamlanacağı Tarih
KAZALAR VE HASTALIKLAR	Apartman görevlisinin işe giriş raporu ve periyodik kontrolleri düzenli olarak yaptırılmaktadır.	✓		Sağlık raporlarıyla ilgili eksiklik bulunmamaktadır.	Yönetim	
	Apartman görevlisinin yaşadığı iş kazaları ve meslek hastalıkları Sosyal Güvenlik Kurumuna belirlenen sürelerde bildirilmektedir.	✓		Bugüne kadar bir iş kazası veya meslek hastalığı görülmemiş olup, olası durumlarda SGK'na raporlanması gerektiği bilinmektedir.	Yönetim	
	Apartman görevlisinin enfeksiyon riskini azaltmaya yönelik hijyen bilgisi verilerek KKD temini sağlanmıştır.	✓		Bahçe işlerinde enfeksiyona sebep olabilen canlılarla temastan kaçınması için KKD temini sağlanmıştır.	Yönetim	
	Apartman blokları içerisinde bulunabilecek kemirgen veya zararlı canlılarla mücadele edilmektedir.	✓		Kemirgenler veya diğer zararlı canlılar ile mücadele, uzman kişiler tarafından yapılmaktadır.	Yönetim	
	Apartman görevlisinin tetanos aşı yaptırması sağlanmış olup bağışıklığın devamı sağlanmaktadır.		✓	Çalışanın tetanos aşısı bulunmamaktadır. En kısa sürede sağlık kuruluşunda aşısının yapılması sağlanmalıdır.	Yönetim/ Apartman görevlisi	10.09.2022
	Tehlike oluşturma ihtimali olmayan atıklar genel çöp kutularında toplanmaktadır.	✓		Sitede tehlikeli bir atık oluşmamaktadır. Bu yüzden atıklar genel çöp kutularına atılmaktadır.		
EĞİTİM VE BİLGİLENDİRME	Apartman görevlisine İSG eğitimi verilmiştir.		✓	Çalışana temel hak ve sorumlulukları, iş kazası ve meslek hastalığı, KKD, tehlike ve riskler hakkında gerekli saatte eğitim verilmelidir.	Yönetim	10.09.2022
	Apartman görevlisine yaptığı işler konusunda eğitim verilmiş ve yönlendirme yapılmıştır.	✓		Çalışanın yapacağı her iş öncesinde yapması ve yapmaması gereken konular hakkında bilgilendirme yapılmaktadır.	Yönetim	

SONUÇ

Çalışmada örneklem olarak yöneticisinin B sınıfı iş güvenliği uzmanı olduğu, 46 dairelik, dört bloklu, bahçesi ve kazan dairesi olan bir apartman seçilmiştir. Her iş kolunda olduğu gibi apartmanlarda da mevcut bulunan risk ve tehlikelere karşı 6331 sayılı İSG Kanun kapsamında neler yapıldığı, eksiklerin neler olduğu belirlenmek istenmiştir. Risk değerlendirme kontrol listesi uygulamalarında yönetici, apartman görevlisi ve apartman sakinlerini temsilen iki kişi de bilgi ve gözlemler için bulunmuşlardır. Gözlemler, bulgular ve kişilerin beyanları doğrultusunda liste tamamlanmıştır. Listede olup apartman içinde bulunmayan kısımlar belirtilerek çalışma dışı bırakılmıştır.

Genel anlamda apartman incelendiğinde kayma engelleyicilerin mevcut olduğu, apartman sakinlerinin giriş çıkışlarında kullandıkları zemin, merdiven tırabzan ve cam yüzeylerinin yönetmeliklere uygun olduğu görülmüştür. Ancak apartmanda sığınak bulunmamaktadır. Acil durumlarda kullanılması önem arz eden sığınak alanlarının olmaması işveren veya çalışandan çok apartman müteahhittin eksikliği den kaynaklanmıştır. Bu konuda zemin katların ev olarak kullanıl-

ması yerine sığınak haline dönüştürülmesi önerilebilir.

Tertip düzen konusunda: kullanılan malzemeler ve araç gereçlerin yerleştirilmesi uygundur. Ancak apartman sakinlerinin kullanmadığı malzemeleri depolara gelişi güzel koyması ve eşyaların fazlalığı karmaşa yaratmıştır. Buda bu depo alanını kullananların; üstüne eşya düşmesi, takılma, düşme vb. olumsuzluklarla karşı karşıya kalmasına neden olabilir. İlgili apartman sakinleri ile bir araya gelerek gereksiz eşyaların çıkarılması ve kalan eşyaların uygun şekilde istiflenmesi sağlanmalıdır. Kullanılan bahçe hortumunun uzunluğu büyük olduğu için her gün toplanıp kaldırılmamaktadır. Bu durum başta çocuklar olmak üzere bahçeyi kullanan çalışan ve apartman sakinlerinin takılmasına ve düşmesine neden olabilir. Bunu önlemek için kullanılan hortumun işi bitince düzenli bir şekilde yerine konması gerekir.

Bina iç ve dış aydınlatmaları yeterli olup, tüm aydınlatmalar çalışır durumdadır. Bina içinde toplu elektrik sigorta panosu yoktur. Her daireye ait elektrik sigorta kutusu ev içinde bulunmaktadır. Ev içinde bulunan elektrik kutuları kilitli olmayıp evde yaşayanların ulaşması kolay olduğundan kaza yaşanma olasılığı da fazladır. Bu kutuların kilitli hale getirilmesi başta hane halkı olmak üzere bina içinde çıkabilecek yangını da engelleyecektir.

Apartman içinde kullanılan en önemli ve tehlike oluşturan makine ısıtma kazanıdır. Kazanda kullanılan yakıt kömürdür. Kazanın acil durumlarda çalışmasını engelleyici iki buton bulunmaktadır. Bu butonlar sayesinde kazanda meydana gelebilecek ciddi patlama veya yangınlara karşı önlem alınmış olmaktadır. Ayrıca makinalar üzerine acil durumlarda neler yapılması gerektiği başta olmak üzere kullanım koşulları, kuralları, nelere dikkat edilmesi gibi açıklamaların yer aldığı Türkçe kullanım kılavuzlarının görünür yere asılması gerekir. Kaza veya potansiyel tehlike karşısında yanlış müdahale ve önlemler sonuçların zarar şiddetini artıracaktır.

Binada; giriş artı dört kat olduğu için yangın merdiveni zorunluluğu bulunmamaktadır. Binada yangın merdiveni bulunmayıp, giriş ve çıkışların sağlandığı tek kapı bulunmaktadır. Yangın merdiveni olmadığı için acil çıkış levhası bu kapı üzerine asılmalıdır. Kapılar iç yönlü açılmakta olup bunun ivedilikle değiştirilmesi gereklidir. Acil durumlarda (yangın, deprem vb.) kapıların içeri açılması olayların daha kötü sonuçlanmasına neden olabilir. Kaçış yönüne uygun açılımı kolay kapıların seçimi uygun olacaktır.

Bina kapısı girişinde tüm acil durumlarda aranması gereken telefon numaraları görünür yere asılmıştır. Yangın, patlama gibi birçok kişiyi bir anda etkileyecek iş kazası durumlarında kazan dairesinde kullanılan yakıt türüne uygun yangın söndürücü bulunmaktadır. Ancak yangın tüplerinin

son kullanım tarihlerinin bir ay önce bittiği tespit edilmiştir. Acilen yetkili firma tarafından dolum yapılması gerekmektedir. Buna ilaveten ev kazaları sonucunda çıkabilecek yangına karşı yangın tüplerinin her kata konulması muhtemel oluşabilecek sonuçların şiddetini azaltacaktır.

Yüksekte çalışma işini gerektirecek (çatı, dış cephe boyası vb.) işlerde apartman görevlisi çalıştırılmaktadır. İlgili alanlarda alanında uzman kişilerden veya firmalardan hizmet alımı yapılmaktadır. Bina içinde rutin işlerde kullanılan merdivenler dayanıklılık ve temizlik bakımından kullanıma uygundur. Ancak apartman görevlisi merdiven kullanımında sabitleme yapmadığını ifade etmiştir. Çalışanın sabitlenmeyen merdivenden düşmesine bağlı yaralanması, sakat kalması hatta hayatını kaybetmesi söz konusu olabilir. Riskleri ve tehlikeleri ortadan kaldırmak için her kullanımda merdiven sabitlenmeli sonra kullanılmalıdır.

Apartmanda temizlik için kimyasal malzemeler bulunmaktadır. Bu malzemeler ayrı bir odada uygun etiketlemelerle düzenli ve tertipli şekilde korunmaktadır. Temizlik esnasında; gerekli araç gereç ve KKD temini yönetim tarafından çalışana sağlanmaktadır. Bu da iş kazası veya meslek hastalığı riskini en aza indirilmesi için alınan önlemler arasında yerini almaktadır.

Çalışan iş sözleşmesinde yer alan görevleri yerine getirirken çalışandan ekstra başka bir iş yapması istenmemektedir. Apartman görevlisi kazan yakımında görev almakta olup çalışanın "yetkili kaloriferci ateşçi belgesi" bulunmaktadır. Kazan bakımı veya baca temizliği gibi işlerde uzman ekiplerden hizmet alımı yapılmaktadır.

Çalışan beden sağlığı kadar psikolojik sağlığının da yönetim tarafından düşünüldüğünü ifade etmiştir. Çalışan işveren veya apartman sakinleriyle iyi iletişimlerinin olmasının aidiyet duygusunu arttırdığını ve sorunların daha çabuk halledilmesine neden olduğu vurgulanmıştır. Çalışana genel İSG temel eğitimi verilmemesine rağmen çalıştığı işlerle ilgili tehlike ve risklerin neler olduğu, bunlara karşı alınması gereken önlemler ve kullanması gereken KKD bilgileri detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Sonuç olarak apartmanda çalışan tek bir görevli, bir yönetici ve 46 apartman dairesinde ikamet eden 200'e yakın apartman sakini bulunmaktadır. 6331 sayılı İSG kanunu kapsamında genel önlemlerin alındığı, İSG farkındalığın üst seviyede olduğu, şu ana kadar iş kazası ve meslek hastalığının yaşanmaması bu apartmanda İSG uygulamalarının yapıldığını göstermektedir. Yukarıda sayılan eksiklikler giderildiği taktirde apartmanlarda İSG yönetim ve uygulamaları açısından örnek teşkil edecektir. Yöneticinin iş güvenliği uzmanı olması eksikliklerin daha çabuk giderilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

https://astrayonetim.com/blog/genel/apartmanlarda-yurume-alanlari-ve-aydinlatma-ile-ilgili-alinacak-onlemler/ (Erişim tarihi: 06.10.2022)

https://kaleosgb.com.tr/apartmanlarda-is-guvenligi-nasil-uygulanir/ (Erişim tarihi: 05.09.2022)

https://nedenisguvenligi.com/bina-apartman-ve-sitelerde-is-sagligi-ve-guvenligi/ (Erişim tarihi: 06.10.2022)

https://www.alemdarbinayonetimi.com.tr/apartmanlarda-is-guvenligi-uzmani-calistirma-zorunlulugu-var-mi/ (Erişim tarihi: 25.09.2022)

https://www.csgb.gov.tr/isggm/hizmetlerimiz/yayinlar/ (Erişim tarihi: 07.08.2022)

https://www.generalosgb.com/apartmanlarda-sitelerde-isg-hizmetleri.html (Erişim tarihi: 08.09.2022)

https://www.isgnedir.com/apartmanlarda-alinacak-onlemler/ (Erişim tarihi: 06.10.2022)

https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/statik_sayfa_ekleri/ (Erişim tarihi: 06.10.2022)

İLGEN, G.A ve YALIM, F. (2016), *6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Kapsamında Apartman ve Site Yöneticilerinin Bilgi Düzeylerinin ve Uygulamalarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Alan Araştırması*, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4(2).

Bölüm 21

BİR TÜKETİM MEKÂNI OLARAK KAFELER: ELAZIĞ ÖRNEĞİ

Metin GÜLTEKİN[1]

1 Metin GÜLTEKİN, Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-1686-3073

Giriş

Modernite topluma yapısal bir dinamizm kazandırdı. Rasyonel insan tasarımı önce hayatı çözülmesi gereken bir problem olarak algıladı, sonra onun yasalarını bilimle çözerek teknolojik ürünler üzerinde egemenlik sağladı. Sanayileşme bu sürecin en önemli aşamasıydı. Toplumsal sınıflaşma, şehirleşme, ekonomik birikim ve dolaşım büyük oranda modern toplumu şekillendirdi. Maddi olandan manevi olana doğru tüm toplumsal unsurları kapsayacak bir derinlik elde etti. Küreselleşme bu dinamizmi her yerde geçerli genel bir olgu haline getirdi.

Modern toplumda nihai olarak her şey üretim-tüketim bandının içine yerleşti. Her şey pazarın bir konusu haline geldi ve ekonomik mantığa indirgendi. Marx'ın siyasal öngörüsü gerçekleşmedi ama her şeyin soyut kâra dayalı ekonomik ilişkiler düzleminde metalaşacağına dair kültürel öngörüsü gerçekleşti. Tüm kültür üretim mantığının buyruğuna girdi. "Katı olan her şey buharlaşıyor" sözü bir kehanete dönüştü. Tüm kültürel kodlar, nesneler sisteminin dolayımıyla üretimin, pazarlamanın ve tüketimin güdümünde yeniden anlam kazandı. Sürekli üretilen, tüketilen, yenilenen maddi ürünler yeni kültürel düzenin gerisindeki üretici güce dönüştü. Kültür artık değer odaklı durağanlığın değil ürün odaklı değişkenliğin göstergesi biçiminde yeniden şekillendi.

Modern toplumda kültür, en iyi haliyle en hızlı değişendir: Nesneler olarak, imajlar olarak, moda olarak, medya ürünleri olarak, gündelik aktiviteler olarak. Hızla değişen her şey kültüreldir ve o hızla etkileşim halinde olan her şey… Hayatın stilizasyonu ancak bu şekilde gerçekleşebilmektedir. Akış kendisi bir yasa olarak, içerde olanları ve dışarıda olacakları belirlemektedir. Akış ve hız, içeride olanların türdeş bir düzenini yaratmakta ve onu kültürün biçimsel mantığı gereği hayatın bir parçası (modeli) haline getirmektedir. Zaman ve onun akışının yaşandığı mekân bu düzlemde aynı yerde bir araya gelmiştir. Yeni bireyin görevi bu akışa (norma) ayak uydurmak, uzlaşma eğilimine giren farklı unsurlar arasındaki uzlaşmayı gerçekleştirmektir.

Bu çalışma, modernliğin ve modern tüketim kültürünün mantığından hareketle mekânın kültürel bir öğe haline gelmişliği ve onun bireyler tarafından alımlanışı üzerinde durmaktadır. Bu amaçla daha güncel olan özel bir mekân olarak kafeler üzerinde durulacaktır. Önce onun teorik önemi üzerinde durulacak, daha sonra çalışmanın asıl amacı olarak yaptığımız saha çalışmasının bulguları ortaya konulacaktır.

Modern Tüketim Kültürü

Jean Baudrillard, tüketim kültürünü nesneler bolluğuyla açıklar. Her şey bir tarafa, nesnelerin çoğalarak hayatımızın içinde öyle ya da böyle

daha çok yer işgal etmesinin bir anlamı vardır. Çoğalan nesneler onlarla daha çok muhatap olmamızı, sosyal ilişkilerimizde ister istemez onlara dayalı hareket etmemizi, gereksinimlerimizi onlar üzerinden karşılayarak yeni davranış ve eylem biçimleri için fırsat bulmamızı, kazanımlarımız vasıtasıyla kimileriyle ortaklaşma kimileriyle farklılaşma pozisyonlarının üretilmesini sağlayıcı doğal etkiler oluşturur. Nesneler, daha da karmaşıklaşan toplumsal ilişkilerin içine zamanla daha fazla nüfuz ederek toplumsal düzlemin bir parçası haline dönüşür. Karşılıklı ilişkilerimiz onlar olmaksızın gerçekleşemeyecek bir noktaya ulaştığında "tüketim toplumu" kavramı gerçekleşmiş olur. Böylece özne-özne ikiliğine dayalı toplumsal ilişki düzeni özne-nesne-özne ilişkisi düzleminde yeniden yapılanmış olur. Tüm ilişkiler bir şekilde nesneler veya nesnelerle kurduğumuz duygusal bağ dolayımıyla yürür.

Bu ifadeler en saf haliyle nesneler düzeninin toplumsal düzleme yansımasını ifade eder. Fakat elbette bu teorik tasarımın bir pratik ve tarihsel arka planı bulunmaktadır. Nesneler başta bir üretim sürecinin ürünleridir ve o toplumsal düzleme zaten başta bir etki yapmıştı. Burada sanayileşme süreci ve kapitalist ilişkilerden söz ediyoruz. Onun da gerisinde düşünsel bir devrim olarak modernite, onun toplumsal ve zihinsel dinamikleri unutulmaması gereken bir etki yapmıştı. Fakat burada bu süreçler göz ardı edilerek, tüketim kültürünün daha çok maddi temellerinden yola çıkılacaktır.

Endüstrileşme bilindiği gibi geleneksel toplumsal düzeni yok ederek işçi ve burjuva olarak iki ayrı sınıfa böldü. Makinenin sahipleri için soyut kâr, bu ayrımın ve çatışma halinin göze alınmasını sağlayan en önemli sebep oldu. Böylece yeni bir toplum biçimi için yeterli şartlar da oluşmuş oldu. Öyle ya da böyle ekonomik ihtiyaçlar karşılanıyordu, üretim için kaynaklar temin edilebiliyordu, toplumun bir kısmı gereken emek için kullanılıyordu ve bütün bu çabalara değecek kazanım kâr olarak elde edilebiliyordu. Birbirini tamamlayıcı koşullar ve hedefler belirlenmişti. Fakat düzen ne kadar insaniydi? Her şey bir sınıfın kazanımı, dahası soyut kâr içindi. İşte aslında yeni toplumun dinamiği burada yatıyordu. Soyutlamanın egemenliği ve tüm toplumsal düzenin belirsiz ideale yönelmesi. Marx'ın kültürel teorisi burada başlar: yabancılaşma, değişim değeri, meta, meta fetişizmi, metalaşma.

Marx *Kapital*'e en başta meta analiziyle başlar. "Meta, her şeyden önce bizim dışımızda bir şeydir ve taşıdığı özellikleriyle, şu ya da bu türden insan gereksinimlerini gideren bir şeydir" (2000:47). Marx'göre kapitalist üretim koşullarında üretilen masa sadece bir masa değildir, o sömürülen yabancılaşmış emeğin izlerini taşıyan bir *meta*dır. Üretilmiş nesne ya da nesneler nötr varlıklar değildir. Onlar bir yandan insan gereksinimlerini karşılarlar ama daha kritik olanı o, tüm yabancılaşmış ilişkileri ve

özel olarak işçi emeğini bünyesinde taşıyan ve bu arada tüm toplumsal ilişkiler düzenini eşitleyen/yutan, çift yönlü/sosyal içerikli varlıklardır. O yüzden ve üstelik, tüketicinin önüne bir Tanrı lütfuymuşçasına gelen hazır nesneler Marx'a göre fetişist ışımalar yayarlar (2000:81). Bu yabancılaşma süreci tüm topluma bir metalaşma olarak yansır. Ama süreci mobilize eden değişim değeri/kârdır.

Marx'ın bu köklü analizleri o günü ve günümüze kadar işlemekte olan hemen tüm dinamikleri içine alır. Tarih ya da kapitalizm, sermayenin belirleyici birikimi değil, metalaşma sürecinin kültürel yayılması biçiminde ilerlemiştir. Marx'tan bu yana süreç birikerek ilerlemiştir. Konuyla ilgili teoriler büyük oranda toplumsal dönüşümlerde kat edilen mesafe bağlamında yeni biçimler almıştır. Onun yaklaşımları "Lukacs, Horkheimer, Adorno, Fromm ve Marcuse gibi yazarların meta eleştirileri için temel ve esin kaynağı oldu; Jameson gibi başlıca postmodernistlerin yazılarını da dolaylı olarak etkiledi"(Woodward,2016:55). Böylece Marx'ın analiz ettiği fakat bir yandan da önemsemediği kültürel süreç, toplumsal sürecin en güçlü belirleyeni olarak varlığını güçlendirerek arttırdı.

Değişen zaman kapitalizmin farklı görünümlere yol açmasına neden oldu. Marx'tan sonra başka kültürel çözümleyiciler de tarih sahnesinde yer aldı, ancak içlerinde daha çok öne çıkanı Frankfurt Okulu düşünürleri oldu. Sermaye ve nesnelerin artışı ve daha da yaygınlaşmasıyla modern kapitalist kültürün daha da görünür hale gelmesi, kitle iletişim araçlarının süreci hızlandırması ve soyut enformasyon üretimiyle desteklemesi toplumu özel bir görünüme soktu. Bu noktada sadece nesne/meta üretilmiyordu, onun tüketimin yapılandırdığı ilişkileri de içine alan tümüyle kültür daha genel bir üretim sürecinin parçası olmuştu. Bu yüzden Horkeimer ve Adorno süreci "kültür endüstrisi" olarak kavramsallaştırdılar. Kültür endüstrisi kavramının gerisinde yatan ana düşünce, tüketim nesnelerinin üreticilerinin istekleri doğrultusunda, kitle iletişim araçlarının kültürel kışkırtmaları yoluyla insanların tüketime kanalize edilmesi, ancak daha ilerisi yapay ihtiyaçların gerçek ihtiyaçmış gibi gösterilerek üretilen manipüle edilmiş bilinç etrafında bir kültürün ve toplumun inşasıdır. "Ürünler, tüketici bireye bir yaşam biçimi, bir dünya görüşü benimsetir, şartlandırır ve değişik toplum sınıfları içinde çok sayıda insan tarafından benimsenir duruma geldikleri zaman, reklam değerleri bir yaşam biçimi yaratır" (Şan ve Hira, 2007:6). Ne var ki, Frankfurt Okulu düşünürleri sadece kapitalizmin yol açtığı yabancılaşma düzeni ile sınırlı kalmayıp, onu da belirlediğini savundukları Aydınlanma ve akıl çağının doğurduğu yabancılaşma düzenini de eleştirilerinin ve analizlerinin içine dâhil ederek daha genel bir modernite eleştirisi olarak teorilerini çerçevelediler (bkz.Adorno,2007).

Frankfurt okulu düşünürlerinin düşünceleri kendi çağlarına dönük köklü analizleri içerse de "kültür" kavramını merkeze almalarıyla geli-

şen tüketim kültürünün belirlediği toplum biçimi olarak büyük ölçüde postmodern toplum kuramının düşünsel arka planlarını içerir. Postmodern toplum, aklın, üretimin, planlamanın, gelişmenin genel ifadesi olan modernitenin yerine kültürün, rölativitenin, yaşam tarzlarının, gündelik pratiklerin ve elbette arzuların ve tüketimin belirlediği toplumdur. Nesne/meta bolluğu, onun yapılandırdığı ilişki biçimleri, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi ve küreyi kapsayan sonuçları, teknolojik ilerlemenin yol açtığı Fordist ve postFordist üretim ve örgütlenme tarzları, yine onun yarattığı boş zamanlar kültürel bir postmodernizmin oluşmasında etkili olmuşlardır.

Postmodern toplumda tüm yaşam stilize edilmiştir. Fonksiyon ve verimlilik geri plana itilmiştir. Yaşamı belirleyen zevklerdir. Bu da tüketim nesnelerinin bolluğu ve çeşitliliğiyle bağlantılı bir durumdur. Toplum ve birey yaşamının her noktası nesneler dolayımıyla üretilmekte ve inşa edilmektedir. "Tüketimin, postmodernizmin özelliklerinden biri hatta *başlıca* özelliği olduğu düşüncesi" (Bocock:1997,83) genel kabul görmüştür. Her yer tüketim nesneleriyle dolmuştur ve kitle iletişim araçları onları sürekli bir hayali gerçekleştirmenin aracı olarak sunmaktadırlar. Böylece nesneler salt bir gereksinime tekabül etmekten her daim uzaklaştırılırlar, hayatın bütününün olmazsa olmaz parçaları, tamamlayıcıları olarak zihinlerde uyarılırlar. Bu tarz bir tüketim genel olarak hayata özgü bir tasarımın parçaları olarak hem stilize edilirler hem de tüm yaşamın bir parçası olma bağlamında anlam kazanırlar, diğer bir ifadeyle toplam hayata özgü anlamlandırma sürecinin bir parçası olurlar.

Bu noktada tüketim basit bir alışveriş sürecinin çok uzağına düşer, herkesin genel aktivitesi, dahası herkesin gözünde yükselen bir değer olarak toplumsal sürecin içine gömülür, onun bir parçası olur. Ancak kaçınılmaz olarak ucu açık, tatmini imkânsız bir düzlem içinde bütün beklentileri boşa çıkarır anca yine de bütün "beklentileri" her an harekete geçirmeyi başarabilir. Tüketim olgusunu en iyi teorileştirmiş düşünürlerin başında gelen Baudrillard'a göre "Gösterge/nesneler zihinsel düzeyde birbirlerinin yerini alabilir ve istendiği kadar çoğaltılabilirler; başka bir deyişle kendilerinden her an için yok olup gitmiş bir gerçekliğin yokluğunu telafi etmeleri bekleniliyorsa *böyle olmaları gerekir*. Sonuç olarak bir *eksiklik duygusu* üstüne oturan tüketimin denetim altına alınabilmesi olanaksızdır" Baudrillard,2010:246-247). Aksine her yanılsama süreci toplumda birikir ve yeni nesnelerin daha yüksek bir sembolizmle tüketilmesine zemin hazırlar. Giderek Baudrillard'ın deyimiyle gerçekliğin yerini, ondan koparılmış ve artık onunla bağlantısı kalmayan simülakrlar ya da hiper-gerçek almış olur.

Ona göre tüketilenler maddi şeyler değil, göstergelerdir. Elimizin altında olan meta-nesneler değil, gösterge-nesnelerdir. Meta somut bir top-

lumsal ilişkiye denk gelir, gösterge geçekliğin yokluğuna ya da simülakra. Burada ekonomik ilişkilerin yerini simgeselliğin geri dönüşünün bir ifadesi olarak kültür, fakat karşılıklılığa dayalı klasik kültür değil kendisini tek yönlü -modern- düzenin ucu açık kodlarında bulan "postmodern" bir kültür alır. Postmodern durumun ayırt ediciliği burada yatmaktadır. Burada her şey dolaşım ve devinim halindedir. Her şey (gerçeklik ve anlam) iç içe geçmiş, birbiri içinde erimiş ve akışkanlık kazanmıştır. "Katı ayrımların ve değerlerin ortadan kaybolduğu "postmodern durum"da, bu kavramların anlamları da son derece karmaşık hale gelmiştir. Bu durum, bütün değerlerin ve anlamların hem göreli hale geldiğine hem de zamana ve mekâna bağlı olduğuna, bu nedenle de giderek daha geçici olduğuna işaret eder" (Yanıklar,2006:194).

Kent, Kültür, Mekân

Mekân sadece bir cansız varlık olarak görünmekte ancak, toplumsal düzlem onu canlı ve kültürel bir varlığa dönüştürmektedir. Mekân önce hanedir, sonra ibadethane, iş yeri, okul, siyasal bir temsil, bir eğlence ve dinlence yeridir. Toplumun tüm kurumsal yapıları bir mekân içinde işler. Mekân kurumsal sistemlerin de aynı zamanda mekâna yansımış halidir. Hatta mekân köy olarak, kasaba ve kent olarak toplumun, toplumsal gerçekliğin fiziki gerçekliğidir. Mekân bir yönüyle toplumun resmidir, onun yapısının görünür biçimidir. Toplumsal normların da fiziğe yansımış düzenidir. Toplum kurallarıyla bazı şeylere izin verir ve bazı şeyleri yasaklar, bazı şeyler mahremdir bazı şeyler kamusal. Toplum bu şekilde varlık kazanır. Mekân bir yönüyle toplumsal sürekliliği ve işbölümünü mümkün kılan bir koşuludur. Mekân en son toplumsal tahayyül gücünün, estetiğinin ve medeniliğinin işaret ve göstergesidir. "Alan (mekân) ve sosyal yapı yaratımı birbiri içine öylesine girmiştir ki; kimin kimi örgütlediği ya da kimin kimle karıştığı belirsizleşmiştir" (Yücel,2008,101). Bu biçimde bakıldığında mekân toplumun ve onun kültürünün kaçınılmaz olarak ayrılmaz bütünüdür.

Ancak her şeyde olduğu gibi mekân söz konusu olduğunda da modern düzen apayrı bir önem taşır. Modernite özellikle üretim koşullarına dayalı olarak bizi daha fazla birbirimize yaklaştırır. Daha küçük bir alanda daha yüksek üretim fırsatı verir, aynı şekilde daha küçük alanda daha yoğun yaşama alanı açar. Modern kentler böyle bir şeydir. Hemen her bakımdan fiziki olarak yoğunlaşma, tempo olarak hızlanma, ama onun getirisi ruhsal bunalım ve sosyal uzaklaşma. Simmel, metropol ve onun yaşamını neredeyse bu bağlam üzerine yerleştirmişti: "Metropole özgü birey tipinin psikolojik temeli içsel ve dışsal uyarıların süratli ve dur durak bilmeksizin değişmesinden kaynaklanan *sinirsel uyarımın şiddetlenmesine* dayanır" (2005:168). Metropolün keşmekeşi bireylerde daha fazla uyarıya buna karşılık daha az bilinçliliğe yol açar. Dışsal yoğunluk ikliminde kendisine

ve dışındakilere karşı uzaklaşır, azalan mekânsal mesafe çoğalan sosyal mesafeye yol açar. Jung'ın ifadesiyle, Onun metropol (Berlin) tasavvurundan küçük bir pasaj şöyledir: "Yepyeni deneyim ve algı mekânları ortaya çıkmıştı. Çevreyi dolduran binalar, aydınlatılmış mekânlar (marketler, alışveriş yapılan caddeler, pasajlar) doğayı zorluyorlardı; hayır zorlamanın ötesinde kent bunların yapaylığına bir de sınır tanımaz bir hırsla her şeye hâkim ve sahip olma cinnetini katmıştı." (Jung, 1995:8).

Modern toplumda hizmet sektörlerinin genişlemesi, kültürel ve boş zaman alanlarının artması, iş yoğunluğu ve disiplin düzeninin iticiliğiyle de eklemlenmesinin sonucu tüketimin kültürel hale gelmesi için uygun koşullar yaratırken, daha farklı ve üretken olmayan eylem biçimlerinin gerçekleştirilebilmesi için üretken olmayan mekânlar / tüketim mekânları ortaya çıkmış ve çoğalmıştır. Bu noktada (söz konusu) mekânlar da tüketim nesnelerinde olduğu gibi ve orada gerçekleştirilen eylemlerin doğasıyla uyumlu olarak tüketim kültürünün bir unsuruna dönüşmüşlerdir. Bugün özellikle büyük kentler, kültürel mekânlarının yaygınlığı ve çeşitliliğiyle ayırdedici bir kimlik ve statü yakalama çabası içine girmişlerdir.

Kent en büyük mekân ve büyük bir potadır. Merkezi idari düzen ve organlarıyla, Endüstriyel üretim yoğunluğuyla, kent merkezinin çekiciliği ve tüketimin merkezileşmesiyle, yolları caddeleri ve ulaşım ağlarıyla, sürekli karşılaşılan farklı yüzlerin ruhsal tepkimesiyle, kültürel mekân ve imkanlarıyla. O her şeyin iç içe geçtiği, sınırlarını yitirdiği, eridiği sonuçlarını bağlamından koparılmış göstergelere dönüştürdüğü kültürel bir pota olarak postmodern koşullara en iyi uyan toplumsal bir kategoridir. Modern toplumların itilimi ve dinamizmi en yoğun bir biçimde kent ortamında gerçekleşir. O her şeyi, daha önemlisi anlamı dönüştürür. Kent, her şeyin kültürelleştiği "tüketim toplumunun başlıca mekânı haline gelmiştir.

Kentlerdeki kamusal alanlar, tüketim toplumunun gereksinimleri çerçevesinde yeniden örgütlenmekte, bu durum gündelik hayatta sosyal ve mekânsal pratiklerin de dönüşümüne yol açmaktadır. Günümüzde kentli bireyler sosyal sınıflar yerine hayat tarzlarına göre kimlik kazanmaktadır. Bireyler kamusal alanda daha fazla görünür hale gelme isteği taşımakta, alternatif yasam tarzlarına yönelmekte ve bu durum da gösterişli tüketim mekânlarına olan ilgiyi artırmaktadır. Kentler artık üretim alanları olarak görülmekten çıkıp tüketim alanları haline gelmektedir" (Özerk ve Yüksekli, 2011.86). Günümüz kenti Baudelaire'nin modern kent hayatının kahramanı olarak nitelendirdiği flaneur'unun tüketici ordularına dönüştüğü kitlelerin köşe bucak tüm alanları gezindiği bir arenaya dönüşmüştür: Onlar her şeyin potansiyel alıcısıdırlar ve her mekân onların potansiyel uğrak yeridir. Herkesin ve her zihnin seyyar halde olduğu kent ve kent mekânları da bu haraketlilikten azade değildir.

Maddi kültürün yansıması olarak modern kentte tüm tüketim nesneleri gibi onları içinde toplayan mekân da adeta bir üst gösterene dönüşmüş içindeki hizmet ve nesnelerle birlikte kültürel yeniden üretimin en temel göstergesi olarak anlam kazanmıştır. Nesnelerin ve hizmetlerin zihinsel çağrışımı mekânla bütünleşmiştir. Geleneksel kentte değişmeyeni simgeleyen mekân, postmodern kentte yoğunlaşmanın, etkileşimin, alışverişin, yeni deneyimlerin kısaca yeni bir iklimlenmenin odağı haline gelmiştir. Postmodernliğin aurası dışarıda değil, özel bir tasarıma göre dizayn edilmiş tüketim mekânlarında görünür. Postmodern kültürde insan eli değmeyen, rafine ve konsantre olmayan şey değerli değildir. Her şey olabildiği kadar konsantre olarak tüm bir toplumsallığı olabildiğince içine emmiş olmalıdır. Parçaların tek başına hiçbir önemi yoktur, tüm parçalar işlevsel anlamlar yüklenerek herhangi bir bütüne gönderme yapmalıdır. Bu bütün en iyi ifadesiyle kültürel kent mekânları ve tümüyle kentin kendisidir.

"Metropolün kültürel önemi, bireylerin kendi bireyselliklerini zenginleştirebilecekleri birçok yeni potansiyeli bir arada sunmasından gelir. Chaney, günümüz kentlerinin yerleşiklik ve sabitlik eğilimi taşımadan sosyo-kültürel yüzeylerini sürekli yeniledikleri ve çoğul anlamlar ya da anlamsızlıklar ürettiklerini vurgular" (Aytaç,2017:6). Kent hayatı bir taraftan birey hayatı üzerinde çalışma ve disipline zorlayıcı, kültürel olarak monotonlaştırıcı etkiler yaparken, öbür taraftan sakinlerinin ters yöndeki yani farklılığı deneyimleme taleplerini kamçılarlar. Böylece sermayenin ikinci durağı olan tüketim ve tüketim kavramına tekabül eden her tür sosyal ortam ve mekân, deneyim çoğaltıcı olarak kültürel bir formda gün yüzüne çıkar. Aytaç kent mekânlarını şu ifadelerle analiz eder: "Bunların her biri, kendi çapında, dil, söylem, temsil, kimlik, statü, imaj, prestij, simge ve gösterge üretir, bunları dolaşıma açar, bunlar üzerinden belli bir kültürel form, alt kültür, mekânsal cemaat vs. inşa eder. Bu yönleriyle, her bir mekân temsil ettiği kodlar gereği, kent aurası içinde, bir hiyerarşi yaratır, bu hiyerarşi kendilerine yönelen müdavimlerle birlikte yeni bileşimlere kapı aralar. Bu yönleriyle, mekânlar, ürettikleri ve yaslandıkları imgeler/semboller üzerinden aidiyet matrisleri, mekânsal ayrışma/dışlama mekanizmaları, grupsal özdeşlikler ve kişisel temsiliyetler inşa eder." (Aytaç, 2007: 222). Mekân inşa edilmiş bir yapı olarak, yeni bir belirleyen olarak yeni toplumun yeniden üretim sürecinde rol alan kültürel aktöre dönüşür.

Urry mekânın tüketimine ilşkin dört temel noktaya işaret etmektedir: "...yerler [*places*] artan bir biçimde, malların ve hizmetlerin karşılaştırıldığı, değerlendirildiği, satın alındığı ve kullanıldığı tüketim merkezleri olarak yeniden yapılandırılmaktadır. İkincisi, yerlerin kendileri... Görsel açıdan tüketilmektedir... Üçüncüsü, yerler kelimenin gerçek anlamında tüketilebilmektedir; insanların bir yere ilişkin anlamlı buldukları şey (endüstri, tarih, binalar, yazın, çevre), zaman içinde kullanılarak azaltıl-

makta, bitirilmekte veya tüketilmektedir. Dördüncüsü, yerelliklerin bazı kimlikleri tüketmesi de olasıdır; sonuçta böylesi yerler, gerçekten de neredeyse *her şeyin tüketildiği* yerlere dönüşürler (Urry, 1999' dan aktaran:Akarçay ve Suğur, 2016:800).

Araştırmanın Metodolojisi

"Bir Tüketim Mekânı Olarak Kafeler: Elazığ Örneği" isimli bu çalışmamız için, Elazığ'da en popüler olduğu düşünülen 10 kafe ve bu kafelerde bulunan ve tesadüfi olarak seçilen 130 kişi üzerinde yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Mümkün olduğunca kişilerin kafelerle ilgili görüş ve tutumlarıyla ilgili fikirleri de alınmaya çalışılmıştır. Elde edilen anket verileri SPSS programı aracılığıyla tablolaştırılarak yorumlanmıştır.

Bu çalışmayla, tüketim kültürünün mekâna yansımış en özel hallerinden biri olarak kafelerin kültürel anlamı üzerinde durmak, genel olarak müdavimlerinin kafelere karşı tutumlarının sosyal, kültürel, psikolojik bağlamlarını ortaya koymak ve değişim (yenilik) karşısında bireysel tutumların karşılıklı değişimini ilişkilendirmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın Bulguları ve Analizi

1. **Görüşülenlerin Genel Özellikleri**

Bir saha çalışmalarında öncelikle katılımcıların genel özellikleri ortaya konur. Çünkü öncelikle bu, nasıl bir sosyal ortamla muhatap olunduğunun anlaşılmasını sağlar, üstelik de bu genel özellikler, verilerin yorumlanmasında ve ilişkilendirilmesinde çoğunlukla birer bağımsız değişken olarak kullanılır. Aşağıda cinsiyet, yaş, gelir durumu ve meslek olarak katılımcılarımızın genel profili önce cinsiyet durumundan başlanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: *Cinsiyet Durumu*

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	60	46,2
Erkek	70	53,8
Toplam	130	100,0

Çalışmaya dâhil olan katılımcıların %46,2'si kadın, %53,8'i erkeklerden oluşmaktadır. Bu oran dengeli bir dağılımı ifade etmektedir. Toplumumuzda erkekler sosyal hayatta daha görünür durumda olsalar da kadınlar da artık sosyal hayatta daha fazla yer almaktadırlar. Çalışma konumuz olan kafelerin kadın erkek her iki cinsiyete de açık olması ve kişilerin bu olanağı kafeleri tercihlerinde kullanması örneklem kümemizdeki kadın-erkek oranlarının yakınlığını daha da anlamlı kılmaktadır.

Kafelerin kadın ve erkeklere açık olması, fakat buna rağmen kadın ve erkeklerin sosyal ve psikolojik anlamda genel tüketim kriterlerinin farklı olduğu gibi kafeleri tercih etme kriterlerinin farklılığı varsayılarak, daha

derinlikli veriler elde etmek için kimi veriler her iki cinsiyetle ilgili olarak karşılaştırılacaktır.

Tablo 2: *Yaş Durumu*

Yaş	Sayı	Yüzde
18-24 arası	66	50,8
25-29 arası	34	26,2
30-34 arası	22	16,9
35- üstü	8	6,2
Toplam	130	100,0

Yaşla ilgili dört kategori belirledik. Tabloda katılımcılarımızın büyük çoğunluğunun (%50,8) 18-24, yaklaşık çeyreğinin (%26,2) 25-29, %17'ye yakınının 30-34 ve %6,2'sinin 35 ve üstü yaş aralığında olduğu görülmektedir. Yaş oranlarının dağılımında genç yaşta olanlar lehine bir dengesizlik görülmektedir. Ancak bilindiği gibi kafelere gidenler büyük oranda gençlerden oluşmaktadır. Araştırmamıza katılanların önemli bir kısmının üniversite öğrencilerden oluşturması, dağılımdaki bu görünüme özel bir katkı sağlamıştır.

Yaş faktörünün de tüketim süreçlerini ve bu tarz tüketim odaklı mekânları tercih etmede belirgin bir önemi olduğu için, bulguların yorumunda mümkün olduğunca yaşa dayalı olarak da karşılaştırmalı analizler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tablo 3: *Aylık Aile Geliri*

Gelir	Sayı	%
6.470 ve altı	16	12,3
6.471-14.999 arası	40	30,8
15.00-29.999 arası	64	49,2
30.000 ve üstü	10	7,7
Toplam	130	100,0

Gelir durumu için de dört ayrı kategori belirledik. Görüldüğü gibi katılımcılar arasında asgari ücret altında gelir sahibi olanlar %12,3, 6.471-14.999 arası olanlar %30,8, 15.00-29.999 arası olanlar yaklaşık %50 ve 30.000 ve üstü olanlar % 7,7 oranındadır. Bu oranlardaki dağılım yaklaşık toplumun genel ekonomik portresini vermektedir. Yani alt ve üst gelirden olanlar daha az, orta gelir seviyesi daha fazla. Elimizdeki ekonomik bulgular da bu eğriye uygun bir durumu yansıtmaktadır.

Meslek durumuna ilişkin açık uçlu olarak sorduğumuz soruyla ilgili katılımcıların %37.3'ü öğrenci, %16.2'si memur, %11.4ü öğretmen, 4.4' doktor, 2.6'sı avukat, 2.1 mühendis, 7.8'i serbest meslek, 7'si esnaf ve 11.2'si diğerleri olarak sıralanmıştır. Ayrıca katılımcıların yaklaşık yarısı Elazığ dışından gelmiş kişilerden oluşmaktadır.

Bundan sonraki tablolar kafelerle ilgili kültürel vs. konular etrafın-

daki sorularla ilgili olacak ve aynı anda özellikle cinsiyet ve yaş faktörü de cevapları etkileyen değişkenler olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. **Mekânın Kültürel Görünümü Olarak Kafeler**

Her toplumda insanların boş zaman faaliyetleri vardır ve bunlar çoğunlukla belli mekânlarda ve yine çoğunlukla başkalarıyla (yakınlarla, arkadaşlarla veya genel kamuyla) birlikte yaşanır. Boş zaman kavramı, modern hatta postmodern toplumla birlikte sosyal hayatın içinde özel bir olgu haline gelmiştir; hem hayatlarını daha özel kılmaya çalışan bireyle hem de onu finanse eden ekonomik yapılar için. Modern toplumun dinamizmi, daha geleneksel olan kahvehaneleri, mahalle meydanlarını, ibadet yerlerini marjinalize etmiş, yeni ve sürekli yenilenen büyük kent meydanlarını, parkları, plajları, alışveriş merkezi ve öteki alışveriş yerlerini onun yerine ikame etmiştir. Buna ilave edilebilecek kafeler de birer dinlenme, eğlenme, arkadaşlarla bir araya gelme yeri olarak boş zamanın geçirildiği önemli yerlerdendir. Tabloda özellikle kafeleri boş zamanlarını geçirmek için kullandığını söyleyen katılımcıların dağılımı görülmektedir:

Tablo 4-a: *Cinsiyete Göre Zaman Geçirme Yeri Olarak Özellikle Kafeleri Tercih Etme Durumu*

Cinsiyet	Zaman geçirme yeri olarak özellikle kafeleri tercih ederim					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
Kadın	5	23	9	16	7	60
	8,3%	38,3%	15,0%	26,7%	11,7%	100,0%
Erkek	7	20	14	17	12	70
	10,0%	28,6%	20,0%	24,3%	17,1%	100,0%
Toplam	12	43	23	33	19	130
	9,2%	33,1%	17,7%	25,4%	14,6%	100,0%

Zaman geçirme yeri olarak özellikle kafeleri tercih edenler" sorusuna kararsızlar dışarıda tutularak olumlu ve olumsuz yanıt verenlerin oranı karşılaştırıldığında, olumsuz yanıt verenlerin olumlu yanıt verenlere göre -birbirine yakın olsa da- fazla olduğu (%42,3'e karşı %40) görülmektedir. Bu soru zaman geçirme yeri olarak başka yerlere kıyasla özellikle kafeleri tercih edip etmeme düzeyini ölçmek için sorulmuş ve katılımcıların yarıya yakınının kafeleri tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Bu konumuz açısından önemli bir sonuçtur. Pek çok zaman geçirme yerine kıyasla konumuzun odaklandığı yeni tüketim eğiliminin mekânı olarak kafelerin büyük oranda "özellikle" tercih edilir noktada olması önemli bir gösterge niteliği taşır. Tabloya bakışı kadın ve erkeklerin eğilimleri açısından bakıldığında, erkeklerin tercih etme yoğunluğunun çok farklı olmasa da daha fazla olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4-b: *Yaşa Göre Zaman Geçirme Yeri Olarak Özellikle Kafeleri Tercih Etme Durumu*

Yaş	Zaman geçirme yeri olarak özellikle kafeleri tercih ederim					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
18 - 24	8 12,1%	21 31,8%	16 24,2%	14 21,2%	7 10,6%	66 100,0%
25 - 29	0 0,0%	9 26,5%	4 11,8%	13 38,2%	8 23,5%	34 100,0%
30 - 34	1 4,5%	10 45,5%	1 4,5%	6 27,3%	4 18,2%	22 100,0%
35 - +	3 37,5%	3 37,5%	2 25,0%	0 0,0%	0 0,0%	8 100,0%
Toplam	12 9,2%	43 33,1%	23 17,7%	33 25,4%	19 14,6%	130 100,0%

Zaman geçirme yeri olarak kafeleri tercih edenler içinden ana kategori olarak 30 yaş üstü ve altını değerlendirecek olursak, 30 yaş altının yüzdelik dilimi toplamının 93,5; 30 yaş üstünün 45,5 olduğu görülmektedir. Bu durumda iki kat daha fazla kafeleri tercih etme eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. En üst yaş dilimi 35'e kadar aşağı çekilmiş olmasına rağmen onların örneklem kümesi içindeki oranının %6,2'de kalmış olması ve yine diğer yaş kategorileri içinde özellikle kafeleri tercih edenlerinin hiç bulunmaması, yaş faktörünün kafelerin tercih edilme eğiliminde gençler lehinde ve daha yaşlılar aleyhinde çok bariz bir yer taşıdığını göstermektedir.

Tabloda kafelerde olan insanlarla görüşülmüş ve bunların önemli bir kısmının kafelerin müdavimlerinden olduğu görülmüştür. Elbette onların buraları tercih etmelerinde özel nedenleri bulunmaktadır, ancak karşılaştırmalı verilerin de gösterdiği üzere bu tercih müdavimler çok bilincinde olmasa da, görüldüğü gibi toplumsal bir nitelik taşımakta ve dolayısıyla kafelerle ilişki kültürel bir nitelik ve anlam taşımaktadır. Baudrillard genel anlamda tüketicilerin satın aldıkları şeyleri zaten var olan kimlik duygularını açığa vurmak için değil, "aksine insanlar "kimlik duygularını, bu satın aldıkları şeyler aracılığıyla oluşturmaktadırlar" (Bocock: 1997,74). Aynı şey tüketim mekânları için de doğal olarak geçerlidir. Oraya bazı ayırdedici kimlik özelliklerinin bilincinde olarak gelseler de asıl olarak bilincinde olmadıkları bir şekilde o mekânın kültürel kodları bağlamında dolayımlı bir biçimde kimlik oluşumuna tabi olurlar.

Tablo 5-a: *Cinsiyete Göre Yeme, İçme, Sohbet, Oyun, Ortam vs. Bir Arada Olmasından Dolayı Kafelerden Duyulan Memnuniyet Durumu*

Cinsiyet	Kafelerde yeme, içme, sohbet, oyun, ortam vs. hepsinin bir arada olması çok iyi					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
Kadın	4 6,7%	10 16,7%	10 16,7%	20 33,3%	16 26,7%	60 100,0%
Erkek	7 10,0%	13 18,6%	16 22,9%	20 28,6%	14 20,0%	70 100,0%
Toplam	11 8,5%	23 17,7%	26 20,0%	40 30,8%	30 23,1%	130 100,0%

Kafeler günümüzde modern tüketim kültürünü sembolize eden en bariz göstergeler olarak işlev görüyor. Tüketim, bir satın alış değil, bir kültürdür. O tüm sosyal hayatı içine aldı, bir yaşam tarzına dönüştü. Alışveriş yapmak, gezmek, eylenmek, izlemek, takip etmek bir tüketim artık. Onun gibi bir alışveriş merkezi, bir kafe, bir park, bir cadde, mağazalar, müzeler, bir kent hatta zaman zaman yerleşim yerinin dışında doğanın bir parçası da bir tüketim mekânı. Tüketim bir soyut ya da somut nesneye yönelik olduğu gibi bir mekâna yönelik de olsa o kültürel bir eylemdir. Herbiri özel işlevinin dışında içinde pek çok sosyal gerçekliği de barındırdığında kültürel bir nitelik kazanır artık. Kafeler de aynı sürecin bir parçasıdır. O hem bir yeme-içme, hem zaman geçirme, hem sosyalleşeme, devam eden kültürel sürece katılma vs. mekânlarıdır. Özelliğini ve cazibesini oradan alır. Tüketim kültürü olabildiğince iç içe geçmiş, konsantre boyutları içine alır. Söz konusu unsurlar da üstünlüğünü ve beğenisini daha karmaşık özelliklere sahip olmaktan alırlar.

Tabloya bakıldığında, kafelerin çok boyutluluğunun onun özel cezbediciliğinin nedenlerinden olduğu fark edilmektedir. Kafeleri yeme-içmenin, sohbetin, eğlenmenin, mekânsal özgünlüğün bileşkesi olarak algılamanın ve onu tercih etmede bu yönlerinin etkisinin önemli olduğunu düşünen önemli bir katılımcı kitlesi karşımıza çıkmaktadır (%26.2'ye karşı %53.9). katılımcıların iki katı kafeleri çok yönlülüğüyle birlikte bir bütün olarak düşünmekte ve onu özellikle o bakımlardan tercih etmektedirler. Sadece geriye kalan %26.2 oranındaki katılımcı kitlesi için kafelerin sayılan nitelikleri özel bir anlama sahip sayılmamaktadır.

Cinsiyete dayalı algılayış açısından bakıldığında kadınların tablodaki yargıya karşı olumlu tutumlarının toplam olarak %60, erkeklerin %48.6 olduğu görülmektedir. Sonuçlar bize konuya kadın ve erkek bakışında dikkate değer bir ayrım olduğunu, kadınların kafelerin söz konusu özelliklerine karşı daha yakın bir psikolojik tutum içinde olduklarını gösteriyor.

Tablo 5-b: *Yaşa Göre Yeme, İçme, Sohbet, Oyun, Ortam vs. Bir Arada Olmasından Dolayı Kafelerden Duyulan Memnuniyet Durumu*

Yaş	Kafelerde yeme, içme, sohbet, oyun, ortam vs. hepsinin bir arada olması çok iyi					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
18-24	6 9,1%	12 18,2%	13 19,7%	20 30,3%	15 22,7%	66 100,0%
25-29	2 5,9%	3 8,8%	6 17,6%	13 38,2%	10 29,4%	34 100,0%
30-34	2 9,1%	7 31,8%	4 18,2%	5 22,7%	4 18,2%	22 100,0%
35-+	1 12,5%	1 12,5%	3 37,5%	2 25,0%	1 12,5%	8 100,0%
Toplam	11 8,5%	23 17,7%	26 20,0%	40 30,8%	30 23,1%	130 100,0%

Tablo yaşa bağlı sonuçlar açısından da önemli farklılıklara işaret etmektedir. 30 yaş altı katılımcılardan olumlu yanıt verenlerinin yüzdelik dilimlerinin toplamının 120.6, 30 yaş üstündeki katılımcıların 78.4 olduğu ortaya çıkmıştır. Burada oldukça önemli bir oransal fark görülmektedir. Yani gençler kafelerin yeme-içme, eğlenme, oyun, hoşça zaman geçirme ve ortam gibi sebepleri kafe kavramıyla özdeş bir ortak kategori olarak düşünmektedirler, yaş ilerledikçe kafelerin kültürel rolü aşağı çekilmektedir.

Günümüzün kentsel kültürel mekânları Postmodern çağın ruhunu bünyesinde barındırırlar. O yeni gerçekliğin metinsel bir özellik sergilemesinde bulur kendisini. Davranışsal çeşitliliği tek bir çatı altında toplayabilmek postmodern mekânların başarısını simgeler aynı zamanda. Çünkü postmodern tüketim, tekil gerçekliklerin anlamını yitirmesini, yerine yeterli öğenin bir araya geldiği yaşam tarzını simgeler. Özbolat'ın da vurguladığı gibi, Postmodern "tüketimin tüm yaşamı kuşattığı, tüm etkinliklerin aynı bileştirici biçime uygun olarak zincir oluşturduğu, insani ödüllendirme yollarının sürekli bir biçimde önceden ayarlandığı, "çevre"nin bir bütün oluşturduğu, çevrenin bütünüyle tüketim odaklı biçimlendirildiği, tüketime uygun düzenlendiği bir noktaya vurgu yapıldığı görülmektedir" (2012:119). Katılımcılar da kafelerin bu yapısını, onu çok özel kılan bir faktör olarak yorumlamışlardır.

Tablo 6-a: *Cinsiyete Göre Gidilen Kafenin İyi Dizayn Edilmiş Olmasına Verilen Önem*

Cinsiyet	Gittiğim kafenin iyi dizayn edilmiş olması benim için önemlidir					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
Kadın	8 13,3%	5 8,3%	6 10,0%	23 38,3%	18 30,0%	60 100,0%
Erkek	6 8,6%	10 14,3%	16 22,9%	21 30,0%	17 24,3%	70 100,0%

Toplam	14 10,8%	15 11,5%	22 16,9%	44 33,8%	35 26,9%	130 100,0%

İmaj modern tüketim kültürünün en önemli yönlerinden biridir. Hatta tüketimi kültürel kılanın o şeyin işlevinden çok imaj ve gösterge boyutu olduğu bilinen bir gerçektir. O yüzden pazarlayıcılar imajı satış ve ürünün kültürel benimsenişi için kritik önemde görürler. "Tüketim" kavramı altındaki sosyolojik boyut nesnelerin sosyal bir statüye sahip olmaları gerçeğine dayalıdır. Nesneler düzeni altındaki kaynaşmanın ve "kültür" olarak nitelendirilebilecek bir sistemin bütünleşebilmesinin koşulu bu şekilde oluşur. O yüzden tüketiciler sadece bir ürüne odaklanmazlar, onun kültürel biçimiyle organize olmuş biçimine odaklanırlar.

Katılımcılarımızın bir tüketim mekânı olarak kafeleri tercih ederken imaj ve gösteriş faktörünün önemli olduğu, onu önemsedikleri göze çarpmaktadır. "Gittiğim kafenin iyi düzenlenmiş olması benim için önemlidir" diyen katılımcıların toplam oranı %60.7'ye tekabül etmektedir. Bunu önemsemeyenlerin oranı ise, %22.3'tür. Görüldüğü gibi oldukça yüksek bir farkla kafelerin görselliği ve iyi düzenlenmiş olması önemsenen bir faktördür.

Kadınların kafelerin görselliğine verdiği önem %68 oranındayken erkeklerde bu oran %54.3 düzeyindedir. Kadınların tüketim kültürü içindeki özel konumu burada da kendini göstermiş, erkeklere karşı kendini fark ettirmiştir.

Tablo 6-b: *Yaşa Göre Gidilen Kafenin İyi Dizayn Edilmiş Olmasına Verilen Önem*

Yaş	Gittiğim kafenin iyi dizayn edilmiş olması benim için önemlidir					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
18-24	7 10,6%	8 12,1%	14 21,2%	19 28,8%	18 27,3%	66 100,0%
25-29	4 11,8%	2 5,9%	2 5,9%	15 44,1%	11 32,4%	34 100,0%
30-34	2 9,1%	3 13,6%	5 22,7%	8 36,4%	4 18,2%	22 100,0%
35-+	1 12,5%	2 25,0%	1 12,5%	2 25,0%	2 25,0%	8 100,0%
Toplam	14 10,8%	15 11,5%	22 16,9%	44 33,8%	35 26,9%	130 100,0%

Konu yaşa bağlı olarak ele alındığında soruya olumlu yönde yanıt veren 30 yaş altı katılımcıların yüzdelik dilimlerinin toplamı 132.6 iken 30 yaş üstündekilerin olumlu yaklaşımının toplam miktarı 104.6 olmaktadır. Bu tablo için de yaş faktörüne dayalı bir farklılık ve yaştan kaynaklanan bir ilişkisellik ortaya çıkmıştır. Mekânın iyi düzenlenmiş olması hatta konumu gençler için özel bir önem arz etmektedir. Ayrıca bunu kafelerin

bu konudaki rekabetinden ve daha gösterişli yerlerin daha fazla müşteri çekmesinden anlamak mümkündür.

Görsellik, uyum ve bütünlük hissi modern tüketicinin ortamı kendisini duygusal olarak sarmalayan bir mekân olarak görmesine sebep olmaktadır. Çünkü orası sadece oturulup kalkılan bir yer değil, kendi prestijini yansıtan, zamanını dolu dolu geçirme hissi uyandıran, daha özel bir sosyalleşmenin koşullarını sağlayan özel bir ortam olarak görülmek istenmektedir. Buna karşılık kafeler zaten kendi kendilerini en çok beğenilecek biçimde görselleştirmeye, ilgi çekici hale getirmeye çalışmaktadırlar. Mesela ışıklandırmaya, havalandırmaya, büyük balkon veya bahçelerin ilave edilmesine (Alıç ve Alıç, 2013:7), eşyaların çok farklı olmasına ve farklı biçimlerde dizayn edilmesine özel bir önem verilir. Bunun yanında kentin daha gelişmiş yerlerindeki veya büyük alışveriş merkezlerindeki ortamla bütünleşmeye çalışırlar.

Tablo 7-a: *Cinsiyete Göre Kafelerde Sunulan Hizmet ve Ortamın Kişilere Özel Biri Olma Hissini Uyandırma Durumu*

Cinsiyet	Kafelerde sunulan hizmet ve ortam özel biri olduğumu hissettiriyor					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
Kadın	6 10,0%	14 23,3%	10 16,7%	18 30,0%	12 20,0%	60 100,0%
Erkek	7 10,0%	17 24,3%	15 21,4%	23 32,9%	8 11,4%	70 100,0%
Toplam	13 10,0%	31 23,8%	25 19,2%	41 31,5%	20 15,4%	130 100,0%

Kafelerin tüm diğer tüketim nesneleri gibi imaj bakımından ayrıcalığının kendisine özel bir statü kazandırmasında olduğundan farklı olarak, tüketiciye, müşterisine karşı ona mekânla etkileşimi sürecinin bir parçası olarak ayrıcalık hissettirici tarzı da farklı bir değer taşımaktadır. Bu açıkça verilen hizmetle ve verilen hizmetin özel tarzıyla ilgili bir konudur. Kafelerde klasik dinlence mekânlarından farklı tarzda hatta her kafeye özel farklı tarzda sunum ve hizmet yapılmaktadır, farklı zaman geçirme alternatifleri sunulmaktadır. Genellikle kişilerin belli normlara dayalı olarak hizmet sürecine katılmalarını, sürecin bir aktör olma vasfını da içeren bir parçası olma şansını yaratmaktadır. Bu klasik alış-veriş mantığının ötesine geçmektir. Hissettirilmek istenen iki karşı tarafın varlığı değil, tüm sürecin paydaşı olma hissidir. Maddi ve soyut bir yığın faktörü bir araya toplayan ve meczeden tüketim süreci son tahlile müşteri ve işyeri sahibi ikilemini de bulanıklaştırma, birbiri içinde eritme noktasına varmıştır. Bu tüketicinin edilgen değil, etkin, rol üstlenen ve sürecin bir parçası olma hissiyle onore edilen bir yere konumlandırılması anlamına gelir.

Tabloda katılımcıların yaklaşık yarısının ifade edilen bu sürecin içinden bakarak bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Ortam ve hiz-

meti özel biri olma duygusundan bağımsız düşünenlerin oranı yaklaşık %34'tür. Özel biri olma duygusu kazandırması elbette kişilerin klasik dinlenme mekânları yerine oraları tercih etmelerinde öteki etkenlerin yanında özel bir etken olacaktır.

Cinsiyet bağlamında, yine kadınların oranının sürecin bir parçası olma hissi yönünden daha ağırlıklı olduğu görülmektedir (%50, erkekler %44.2).

Tablo 7-b: *Yaşa Göre Kafelerde Sunulan Hizmet ve Ortamın Kişilere Özel Biri Olma Hissini Uyandırma Durumu*

Yaş	Kafelerde sunulan hizmet ve ortam özel biri olduğumu hissettiriyor					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
18-24	6 9,1%	19 28,8%	15 22,7%	17 25,8%	9 13,6%	66 100,0%
25-29	2 5,9%	5 14,7%	5 14,7%	15 44,1%	7 20,6%	34 100,0%
30-34	3 13,6%	5 22,7%	3 13,6%	9 40,9%	2 9,1%	22 100,0%
35-+	2 25,0%	2 25,0%	2 25,0%	0 0,0%	2 25,0%	8 100,0%
Toplam	13 10,0%	31 23,8%	25 19,2%	41 31,5%	20 15,4%	130 100,0%

Sunulan hizmet ve ortamın kişilere özel biri olma duygusu kazandırması durumu yaşla ilişkilendirildiğinde, yaşın bu noktada da özel bir kriter olduğu gerçeği kendisini göstermektedir. Tabloda görüldüğü gibi, 30 yaş altı katılımcıların konuya olumlu yaklaşma eğilimlerinin toplamının 104, 30 yaş üstü katılımcıların bu yöndeki eğilimleri toplamının 75 olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan fark oldukça yüksek görünmektedir. Daha genç yaşta olanlar sürecin psikolojik ve kültürel parçası olma noktasında daha ileri noktada görünmektedirler.

3. **Geleneksel ve Modern Normlar Ayrımında Kafeler**

Kafeler hem yeni yerlerdir, hem de yeni ve sürekli yenilenen, değişen ilişkilerin mekânıdır. Klasik dinlenme mekânları, yine daha klasik, istikrarlı, daha geleneksel kültürün ve eylem kalıplanın mekanlarıdır. Kafeler adeta bu sürece bir alternatif olarak iş görürler. Hem davranış kalıplarını ayrıştırırlar hem de o davranış kalıplarını benimseyenleri. Eski yerler mesela özellikle kahvehaneler yaşlıların ve ataerkilliğin mekânı olarak kristalize olurken, kafeler gençlerin, değişimin, yeniliğin, kadın-erkek kamusallığının mekânı olarak belirirler. Bu ikilemi araştırma alanı olarak Elazığ'da gözlemlemek gayet mümkündür. Kent elbette büyük oranda geleneksel özellikler göstermektedir, ancak diğer yandan da köklü bir şehirleşme tarihinin devamı içinde yol almıştır. O bakımdan da olabildiğince moderndir. Fakat bizi burada ilgilendiren asıl durum, bir yönden de modernliğin doğasından

kaynaklanmaktadır. Modern süreçler sürekli yenilenerek ilerlerken, izafi olarak bir öncekini tarihselleştirmekte ve yine mutlak olarak olmasa da izafi olarak geleneksel (eski ve yapısal) kılmaktadır. Bu yüzden bu başlıktaki geleneksel kavramı bir ölçüde tarihten gelen davranış ve inanç kalıplarını simgelerken, belki daha çok yeni modern süreçlerin değişiminin yol açtığı ama onun gerisinde kalan davranış kalıplarını ifade edecektir.

İnsanlar için yenilik arayışı devamlı eski ile yeni arasında bir gerilim yaratacaktır. Modern tüketim kültürü dinmez bir yenilik arayışını da simgeler. Öte yandan yenilik arayışı herkes için aynı anda mümkün olmaz. Bu modern anlamda ekonomik yeterlilikle, kültürel performansla ve psikolojik motivasyonlarla ilgili bir durumdur. Elbette kültürün gelenekselliğe olan yakınlığı değişimi kendine çeker ve yavaşlatır. Buna karşılık değişimin ajanları denilebilecek bir kitle de özel olarak belirir ve değişimi motive eden süreçlerin takipçisi olarak değişimi canlı tutarlar. Aşağıdaki tablolar, gelenek ve modernlik arasında bir yerlerde olan Elazığ'da, kafeler özelinde, sözünü ettiğimiz dinamikler çerçevesinde düşünülmelidir.

Tablo 8-a: *Cinsiyete Göre Kadın-Erkek Gelinebilmesi Kafelerin En İyi Yönlerinden Olduğu Düşüncesi*

	Kadın-erkek gelinebilmesi kafelerin en iyi yönlerinden					
Cinsiyet	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
Kadın	5	10	9	19	17	60
	8,3%	16,7%	15,0%	31,7%	28,3%	100,0%
Erkek	6	13	10	27	14	70
	8,6%	18,6%	14,3%	38,6%	20,0%	100,0%
Toplam	11	23	19	46	31	130
	8,5%	17,7%	14,6%	35,4%	23,8%	100,0%

Geleneksel değerler kadın ve erkeği farklılaştırmakta ve bunu yaşam biçimine de yansıtmaktadır. Sosyal hayatın normları içinde ve günlük hayatımızda inanç ve gelenekten gelen ayrım hatları kendisini göstermektedir. Ekonomik işlerinden ayrı olarak kamusal hayatta kadın ve erkeklerin kendi aralarında bir araya geldikleri ve gündelik aktivitelerde bulundukları bilinmektedir. Ayrıca erkekler sosyal hayatta daha aktif yer aldırlar. "Ev dışı" daha çok erkeğe özgü görüldüğü için bildiğimiz klasik kahvehaneler erkeğe özgüdür. Fakat modern hayat, onun sosyal ve kentsel düzeni kadını da "ev dışı" hayatın parçası kılmıştır. İşte kafeler adeta bu yeni düzenin normlarına göre işlemektedir.

Tablo bize toplam %60'a yaklaşan oranında olumlu yaklaşımla (olumsuz bakanlar %26,2), "kadın erkek beraber gelinebilmesi"ni kafelerin en olumlu yönlerinden biri olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu açıdan kafeleri geleneksel normlar düzeninden ayrılabilmenin ve modern yaşam kodlarına uygun yaşayabilmenin fırsat alanı olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Kadın ve erkeklere dayalı sonuçlara bakıldığında çok bariz bir farklılık göze çarpmamaktadır. Öyleyse bu durum -genç- kadın ve erkekler için artık benzer anlam taşımaktadır. Her iki cinsiyet için modern yaşam biçimleri ortak bir tercihler eğiliminin içinde anlamlandırılmaktadır. Ancak oranlardaki bu yükseklik, toplumun önemli bir kesiminin de geleneksel değerleri önemsediklerini ve yaşadığını ima etmektedir.

Tablo 8-b: *Yaşa Göre Kadın-Erkek Gelinebilmesi Kafelerin En İyi Yönlerinden Olduğu Düşüncesi*

Yaş	Kadın-erkek gelinebilmesi kafelerin en iyi yönlerindendir					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
18 - 24	8 12,1%	13 19,7%	10 15,2%	19 28,8%	16 24,2%	66 100,0%
25 - 29	1 2,9%	4 11,8%	4 11,8%	17 50,0%	8 23,5%	34 100,0%
30 - 34	1 4,5%	4 18,2%	3 13,6%	8 36,4%	6 27,3%	22 100,0%
35 - +	1 12,5%	2 25,0%	2 25,0%	2 25,0%	1 12,5%	8 100,0%
Toplam	11 8,5%	23 17,7%	19 14,6%	46 35,4%	31 23,8%	130 100,0%

Tablo bu konuda yaşa bağlı bir ilişkinin de var olduğunu göstermektedir. Yine 30 yaş altı ve üstü diye ayırdığımız genel kategoriye dayalı olarak farklılaşan oranlar üzerinden gidildiğinde daha genç olanların kafelere kadın-erkek gidilebilmesini o mekânların en iyi yönlerinden biri olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır (olumlu yanıtlar içindeki 30 yaş altı yüzdelik dilimi toplamı 125.5, 30 yaş üstündekilerin toplamı 101.2). Genç olanların bir yandan modern yaşam kalıplarına izafi olan eğilimi, bir yandan da (kız-erkek) arkadaşlık düzeyindeki ilişki için daha uygun bir yaş düzeyinde olmaları, bu yöndeki yanıtlarının yüksekliği için doğal olarak etki edici bir rol oynamış olabilir.

Tablo 9-a: *Cinsiyete Göre Kafelerde Dışarıdaki Dar Toplumsal Kalıplarından Kurtulmuş Olma Duygusu*

Cinsiyet	Kafelerde dışarıdaki dar toplumsal kalıplarından kurtulmuş, kendimi daha da özgürleşmiş hissediyorum					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
Kadın	11 18,3%	14 23,3%	7 11,7%	19 31,7%	9 15,0%	60 100,0%
Erkek	4 5,7%	23 32,9%	12 17,1%	24 34,3%	7 10,0%	70 100,0%
Toplam	15 11,5%	37 28,5%	19 14,6%	43 33,1%	16 12,3%	130 100,0%

Kafelerin kadın-erkek arkadaşlarıyla birlikte gitmeye elverişli olması oraların tercih edilmesindeki özel rolünü gördük. Bu tablo, aynı düzlemde ilerleyerek toplumun dar olduğu varsayılan genel kalıplarından uzaklaşmak, ona karşı daha özgürlükçü fırsatları değerlendirmek anlamında bir

içerik sunmaktadır. Genel sonuçlara bakıldığında bu soruya olumlu yanıt verenlerin toplam %45.5, olumsuz yanıt verenlerin %39.6 olduğu görülmektedir. Aralarında dikkate değer bir farklılık görülmektedir. Çoğunluk durumundaki bir kesim kafelerde "dışarıdaki dar toplumsal kalıplarından kurtulmuş, kendimi daha da özgürleşmiş hissediyorum" demektedir. O halde kafeler kendine özgü birtakım özellikleriyle, çoğu müdavimi için geleneksel kalıplara karşı daha çağdaş yaşam kalıplarının mekânı olarak görülmektedir.

Kadın ve erkek ayrımı bağlamında konuya baktığımızda kadınların %46.7, erkeklerin %44.3 oranında sorudaki yargıya katıldıkları anlaşılmaktadır. Bu oranlar birbirine oldukça yakın olsa da beklentinin aksine erkeklerin oranının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 9-b: *Yaşa Göre Kafelerde Dışarıdaki Dar Toplumsal Kalıplarından Kurtulmuş Olma Duygusu*

Yaş	Kafelerde dışarıdaki dar toplumsal kalıplarından kurtulmuş, kendimi daha da özgürleşmiş hissediyorum					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
18 - 24	7 10,6%	20 30,3%	11 16,7%	21 31,8%	7 10,6%	66 100,0%
25 - 29	5 14,7%	6 17,6%	6 17,6%	11 32,4%	6 17,6%	34 100,0%
30 - 34	1 4,5%	9 40,9%	1 4,5%	9 40,9%	2 9,1%	22 100,0%
35 - +	2 25,0%	2 25,0%	1 12,5%	2 25,0%	1 12,5%	8 100,0%
Toplam	15 11,5%	37 28,5%	19 14,6%	43 33,1%	16 12,3%	130 100,0%

Yaşa bağlı olarak konuya bakıldığında soruya olumlu yanıt verenlerin içinde 30 yaş altı katılımcıların oranlarının toplamının 92.4, üstü katılımcıların 87.5 olduğu ortaya çıkıyor. Çok büyük fark olmasa da burada da daha genç olanlar lehine bir eğilim karşımıza çıkmaktadır. O halde gençlerin mevcut toplumsal değerlerin gelenekselliğine yönelik bakışları daha üst düzeydedir.

Tablo 10-c: *Gelir Seviyesine Göre Kafelerde Dışarıdaki Dar Toplumsal Kalıplarından Kurtulmuş Olma Duygusu*

Ailenin Aylık Gelir Seviyesi (TL)	Kafelerde dışarıdaki dar toplumsal kalıplarından kurtulmuş, kendimi daha da özgürleşmiş hissediyorum					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	

6.470 ve altı	3 18,8%	4 25,0%	4 25,0%	3 18,8%	2 12,5%	16 100,0%
6.471-14.999 arası	3 7,5%	10 25,0%	8 20,0%	14 35,0%	5 12,5%	40 100,0%
15.00-29.999 arası	9 14,1%	20 31,3%	6 9,4%	23 35,9%	6 9,4%	64 100,0%
30.000 ve üstü	0 0,0%	3 30,0%	1 10,0%	3 30,0%	3 30,0%	10 100,0%
Toplam	15 11,5%	37 28,5%	19 14,6%	43 33,1%	16 12,3%	130 100,0%

Daha önceki sorularla ilgili gelir seviyesi düzeyinde belirgin bir farklılaşma görülmemişti. Ancak bu tabloyla ilgili olarak gelire bağlı belirgin bir farklılaşma kendini göstermiştir. Tabloya gelir durumunu kabaca ortadan ikiye ayırarak baktığımızda 15.000 TL altı gelire sahip olanlardan sorudaki yargıya olumlu bakanların yüzdelik dilimlerinin toplamının 78.8, 15.000 Tl'nin üstünde gelire sahip olanların toplamının ise 105'i bulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum gelir artışıyla beraber, uygulamadaki toplumsal normlara karşı daha farklı özgürlükçü bir tutumun belirdiğini ve onlar için de kafelerin, bu ortamın dışına çıkmaları bakımından bir işleve gördüğünü göstermektedir. Gelir yükseldikçe hali hazırdaki normatif düzenden ayrı daha değişken, yenilikçi ve bireysel tatminlere dayalı bir yönelim açığa çıkmaktadır.

Tablo bize müdavimleri özelinde bu mekânların özel anlamda kültürel anlamlarla yüklü olduğunu, yeniliği, değişimi ve farklılığı simgelediğini, ayrıca geleneksellikten bir nevi kurtulma anlamı taşıdığını gösteriyor. Daha genel anlamda kentte geleneksellik ve modernlik arasında kültürel bir değişim yaşandığını, kafelerin müdavimlerinin bir yönüyle değişim ajanları gibi işlev gördüğünü ifade etmektedir.

4. **Kent ve Kafeler**

Bu bölümde kafelerin Elazığ kenti açısından taşıdığı özel anlam üzerinde durulacaktır. Kentler sakinleri için ekonomik, politik bir anlam taşıdığı gibi kültürel olarak yaşadıkları bir dünya olarak da özel anlam taşır. Çünkü hayat orada geçer ve insanlar çok çeşitli beklentilerini hayata geçirmek isterler. Modern toplumlarda insanların hayattan beklentileri daha da çeşitlenmiştir. Küreselleşme süreçleri bu beklentileri daha da ileri taşımış ve genelleştirmiştir. Bu anlamda büyük kentler bu talepleri daha fazla karşılarlar. Büyük kentler daha fazla çeşitlilikle sakinlerinin taleplerini daha çok karşılarken, ulaşım ve iletişim süreçlerinin bu tarz sembolik süreçleri yaygınlaştırmasının sonucu olarak, küçük yerleşim yerlerindeki insanların da beklentilerini yükseltirler. İşte bir orta boy şehir olarak Elazığ'ın konumu, beklentilerin yüksek olduğu koşullarda beklentilere dönük arzın geriye düştüğü bir durumu yansıtır. Aşağıdaki tablolar bir tüketim

mekânı olarak kafeler özelinden hareketle kentin kültürel arz-talep dengesini yansıtma işlevi görecektir.

Tablo 11-a: *Cinsiyete Göre Kafelerin Şehre Ayrı Bir Hava Katıyor Olma Durumu*

Cinsiyet	Kafeler şehre ayrı bir hava katıyor					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
Kadın	7 11,7%	6 10,0%	5 8,3%	27 45,0%	15 25,0%	60 100,0%
Erkek	6 8,6%	15 21,4%	15 21,4%	18 25,7%	16 22,9%	70 100,0%
Toplam	13 10,0%	21 16,2%	20 15,4%	45 34,6%	31 23,8%	130 100,0%

Yeni ve hareketli görünümüyle ve farklı bir zaman geçirme imkânı sunmasıyla kafeler, günümüz tüketim odaklı kentlerinde özel bir boşluğu dolduruyorlar. Tablodaki sonuçlara genel olarak bakıldığında (-kararsızlar hesaba katmadığında- bu yargıya katılanların %58,4, katılmayanların %26,2 olduğu ortaya çıkmaktadır) kafelerin şehre tamamlayıcı bir hava kattığı fikri kesinlikle baskın bir düşünce olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların gözünde kafeler önemli bir kentsel ve kültürel anlam taşıyor.

Cinsiyet bakımından yaklaşacak olursak kadınların sorudaki yargıya erkeklere nazaran olumlu yaklaşma tutumlarının %70'e karşı %48,6 gibi içinde büyük bir fark barındırdığı ortaya çıkmaktadır. Bu kadınların yeniliklere karşı daha fazla bir beklenti taşıdıklarını göstermektedir.

Tablo 11-b: *Yaşa Göre Kafelerin Şehre Ayrı Bir Hava Katıyor Olma Durumu*

Yaş	Kafeler şehre ayrı bir hava katıyor					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
18 - 24	8 12,1%	12 18,2%	12 18,2%	20 30,3%	14 21,2%	66 100,0%
25 - 29	2 5,9%	3 8,8%	4 11,8%	13 38,2%	12 35,3%	34 100,0%
30 - 34	1 4,5%	5 22,7%	2 9,1%	9 40,9%	5 22,7%	22 100,0%
35 - +	2 25,0%	1 12,5%	2 25,0%	3 37,5%	0 0,0%	8 100,0%
Toplam	13 10,0%	21 16,2%	20 15,4%	45 34,6%	31 23,8%	130 100,0%

Yaş bakımından tabloya bakıldığında sorudaki yargıya olumlu yaklaşan 30 yaş altı bireylerin yüzdelik dilimi toplamının 125, 30 yaş altındakilerin 101,1 olduğu görülmektedir. Bu oran daha genç yaşta olanların kafelerin şehre, şehir yaşamını ya da onun içinde kendi yaşamlarına özel hava kazandırdığına dönük bir beklentilerinin bariz biçimde daha fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 12-a: *Cinsiyete Göre Kafeler De Olmazsa Şehrin Çekilmez Olacağı İnancı*

Cinsiyet	Kafeler de olmazsa bu şehir çekilmez					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
Kadın	8 13,3%	14 23,3%	12 20,0%	15 25,0%	11 18,3%	60 100,0%
Erkek	12 17,1%	11 15,7%	15 21,4%	16 22,9%	16 22,9%	70 100,0%
Toplam	20 15,4%	25 19,2%	27 20,8%	31 23,8%	27 20,8%	130 100,0%

Bu soru ile daha derin bir beklenti tespit edilmeye çalışılmıştır. Genel sonuçlara bakıldığında yargıya katılanların toplam oranının %44,6, katılmayanların %34,6 olduğu görülmektedir. Katılımcıların önemli bir çoğunluğu Elazığ'la ilgili "kafeler de olmazsa bu şehir çekilmez" biçiminde bir inancı taşımaktadırlar. Gelenekselliğin normlarının yoğun ve gelişmişliğin imkân ve göstergelerinin az miktarda olmamasının gerideki neden olarak bulunduğu koşullar ve bunun yanında, kafelerin kendinden kaynaklanan yapısının doğurduğu tatminin de dikkate alınarak bu yargıda bulunulduğu açıktır. Dolayısıyla Elazığ'da beklentilerin çok gerisinde kentsel ve kültürel imkânların olduğu, kafelerin bu anlamda kentin sakinleri nezdinde önemli bir beklentiye karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Bu konuda kadınlar ve erkekler arasında önemli bir farklılık olmadığı görünmektedir.

Tablo 12-b: *Yaşa Göre Kafeler De Olmazsa Şehrin Çekilmez Olacağı İnancı*

Yaş	Kafeler de olmazsa bu şehir çekilmez					Toplam
	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
18 - 24	13 19,7%	12 18,2%	13 19,7%	15 22,7%	13 19,7%	66 100,0%
25 - 29	3 8,8%	7 20,6%	6 17,6%	8 23,5%	10 29,4%	34 100,0%
30 - 34	1 4,5%	5 22,7%	6 27,3%	6 27,3%	4 18,2%	22 100,0%
35 - +	3 37,5%	1 12,5%	2 25,0%	2 25,0%	0 0,0%	8 100,0%
Toplam	20 15,4%	25 19,2%	27 20,8%	31 23,8%	27 20,8%	130 100,0%

Bu tablo da yaşa bağlı olarak önemli bir eğilim farkına işaret etmektedir. Soruya olumlu karşılık veren 30 yaş altı katılımcıların yüzdelik dilimleri toplamı 95,3 iken bu yaşın üstündeki katılımcılara ait yüzdelik dilimi 70,5 olarak görünmektedir. Bu oran bariz bir fark eğilimini ifade etmektedir. Daha genç olanların kafeler olmaksızın şehrin çekilmezliğine vurguları çok daha yüksek görünmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla onlar çok daha fazla, farklılık, çeşitlilik, eğlence ve sosyal alan ve aktivite istemektedirler. Kafeler de bu imkânı büyük oranda sağlamaktadır.

Tüketimin önemli gösterenlerinden birisi de deneyim yaratmaktır. Bu çoğunlukla değişim ve yenilik arzusuyla birlikte gelişir. "Değişim, tüketimin sadece bir mal ve hizmet satın alma pratiğinden öteye geçerek bir şekilde deneyim yaratma ve deneyim yaşama isteğinin aracı olarak realize olmaktadır" (Anlı ve Yavan,2019:106). Kafelerin müdavimlerinin gözünde en önemli rollerinden birinin de deneyim yaratma olduğu anlaşılmaktadır. Deneyim açıdan sadece kafe yeterli bir şey değildir, ancak Elazığ'da bu tarz deneyim ekonomisine dayalı ortamların çok bulunmaması, kişilerin mevcut beklentileriyle uyuşmamaktadır. O yüzden "kafeler de olmasa bu şehir çekilmez" derken daha farklı beklentilere ve kentsel ve kültürel çeşitliliklere gönderme yaptıkları da bir gerçektir.

Sonuç

Mekân tarihin her aşamasında toplumsallığın özel bir halidir, ancak yabancılaşmanın, metalaşmanın belirlediği toplumsal koşullarda, ardından paranın ve nesnelerin çoğaldığı ve daha hızlı dolaşıma girdiği yeni süreçlerde adeta kutsal bir varlık olan mekân da tüm nesneler gibi değişim değerinin, postmodern anlamda gösterge değerinin güdümüne girmiştir. Tüketici için bu mekânlar satın alma beklentisinin ötesinde tüketimin en ideal hali olan "yaşama" taleplerinin karşılandığı yerler olmuştur. Şimdi insanlar daha çok dışarıda zaman geçirmekte, yemek yemekte, eğlenmekte ve arkadaşlarıyla bir araya gelmektedirler. Ev yerini dışarıya, dışarıdaki mekânlara bırakmıştır. Ev merkezde olsaydı belki davranış alışveriş eylemi biçiminde sonlanacaktı. Oysa zamanın ev dışına kayması, dışarıdaki mekânların daha fazla "sosyal" olmasıyla ve yaşamın nabzının oralarda atmasıyla sonuçlanmıştır. Bu açıdan kent yeni birey için daha geniş bir ev ve her bir tüketim mekânı daha komplike bir gereksinimlere yanıt veren bir alan haline gelir.

Bu çalışmada tüketim mekânlarına ve onları kültürel kılan gelişmelere dönük önce teorik bir çerçeve ortaya konulmuştur. Çalışmanın asıl amacı ise buradan yola çıkarak gelenekselliği ve modernliği bir arada yaşayan bir şehir olarak Elazığ'da yoğun ilgi gören ve yaygınlaşan kafelerin kültürel analizi üzerine bir araştırma ortaya koymak oluştur. Çalışmada kafelerin kültürel kullanımının boyutları ortaya konulmaya çalışılmış, bu süreçte özellikle cinsiyet ve yaş faktörleri üzerinden gidilerek kafelerin alımlanışının kültürel derinliği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışma sonuçlarına bakılacak olursa, öncelikle katılımcıların çoğunun zaman geçirme yeri olarak kafeleri tercih ettikleri görülmüştür. Kafelerin yeme-içme, oyun, sohbet ve ortamın tasarımı bakımından çok boyutluluğunun müşterilerinin gözünde özel bir çekicilik yarattığı anlaşılmıştır. Kafelerin daha gösterişli ve ışıltılı yapısının yanında sunulan imkân ve hizmet tarzının daha üst bir nitelik taşımasından dolayı katılımcıların özel

bir memnuniyet duydukları ve bundan dolayı kendilerinin özel biri olarak kabul gördükleri hissi yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu tüketimin her zaman bireye kendisinin özel biri olduğu hissini canlı tutma ideolojisinin bir yansıması olarak nitelendirilebilir. Sonuçta kafeler katılımcıların psikolojilerinde özel bir beğeni hissi yaratmış görünmektedir.

Geleneksellik ve modernlik perspektifi etrafında ele aldığımız sonuçlara bakıldığında, katılımcıların kadın-erkek gelme imkânı sunduğu için kafelere dönük özel bir memnuniyetlerinin olduğu görülmüştür. Bir diğer soruda kafeleri tercihlerinde toplumun statik toplumsal kalıplarından uzaklaşabilmelerinin önemli bir faktör olduğunu dile getirmişlerdir. Bir önceki soru ile bir arada bakıldığında, salt zaman geçirmek, deneyimlerini farklılaştırmak, kültürel bir ayrıcalığı yaşamak amaçlarının dışında, doğrudan gelenekselliğe atıfla, genel davranış kalıplarının dışına çıkmak, toplumsal gözlem alanının uzağında yer almak amacıyla da kafelere karşı özel bir yönelim içinde oldukları anlaşılmıştır. Bu anlamda kafeler onların gözünde kültürel yeniliklerin ve değişimin takip edildiği, yaşandığı bir mekân, aynı zamanda da geleneksel toplum ve onun normlarından uzaklaşmanın bir mekânı (sığınağı)dır. Bu son faktör şimdiye kadar söylenen metalaşma, kentleşme ve tüketim ilişkilerinin dışında sadece bize ve belki bizim gibi başka Batı dışı geleneksel karakterli toplumlara özgü bir durumdur ve özel bir anlam taşımaktadır.

Kentsel ve kültürel koşullar ve imkânlar açısında konuyu ele aldığımızda, kafelerin kente ayrı bir hava kattığı ve hatta bu mekânlar olmaksızın bu kentin çekilmez olacağı inancının bireyler tarafından benimsendiği anlaşılmıştır. Bu hem fiziksel olarak hem de kültürel olarak kafelerin kente özel bir katkı sağlandığının düşünüldüğü, insanların daha çeşitli kültürel imkânlarla bütünleşme arayışını dile getirmek anlamına gelmektedir.

Üzerinde yorumlama yapılan her tabloda cinsiyet ve yaş faktörünün belirleyici bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu durum ortaya çıkan tabloların tesadüfi olmadığını, tüketim kültürünün önemli aktörlerinin başında gelen kadınların ve gençlerin, kafelere dönük tercih, talep ve beklentilerde ön planda oldukları görülmüştür. Bu da söz konusu araştırma konusunun toplumsal ve kültürel arka planla desteklendiğini, sürecin tüketim kültürünün kendi iç mantığına uygun bir güzergâhta yol aldığını ortaya koymuştur.

KAYNAKLAR

Adorno, Theodor W. (2009). *Kültür Endüstrisi*. Nihat Ülner vd. (Çeviren), İstanbul: İletişim Yayınları

Alıç, Serdar ve Alıç, Fulya (2013). Dünyanın Kahveleri, Kahvelerin Dünyası Toplumsal Değişimin Bir Aynası Olarak "Kahvehane"den "Starbucks"a, "Starbucks"tan da "Kahve Dünyasi"na Geçiş. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, 17 1-15

Akarçayi Erhan ve Suğur, Nadir (2016). Eskişehir'de Kentin ve Tüketim Mekânlarının Dönüşümü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 83), 797 – 825

Anlı, Kurtar, C., Yavan,N., (2019). Deneyim Yaratmada Mekânın Rolü: Starbucks ve Kahve Dünyası'nın Deneyim Ekonomisi ve Üçüncü Yer Bakımından Analizi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18 (1), 100-132

Aytaç, Ömer (2007). Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 17 (2), 199-226

Aytaç, Ömer (2017). Kent, Metropol ve Değişen Yer/Mekân İmajları. *Mukaddime*, 2017, 8(1), 1-23

Baudrillard, Jean (2011). *Nesneler Sistemi*. Oğuz Adanır (Çeviren), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi

Bocock, Robert (1997). *Tüketim*. İrem Kutluk (çeviren), Ankara: Dost Kitabevi

Jung, Werner (1995). *Georg Simmel -Yaşamı, Sosyolojisi Felsefesi*. Doğan Özlem (Çeviren), Ankara: Ark Yayınları

Marx, Karl (2000). *Kapital -Birinci Cilt*. Alaatin Bilgi (Çeviren), Ankara: Sol Yayınları

Özbolat, Abdullah (2012). Postmodern Perspektifte Tüketimin Toplumsal Anlamına Sosyolojik Bir Yaklaşim. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 117-129

Özerk, Gaye B. ve Yüksekli, Berfin A. (2011). Küresel Kent, Kentsel Markalaşma ve Yok-Mekân İlişkileri. *Kent Araştırmaları Dergisi*, 3 82-93

Şan, Mustafa Kemal ve Hira, İsmail (2007). *Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi* http://politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/frankfurt_okulu_ve_kultur_endustrisi_elestirisi.pdf Erş tar. 01.10.2022

Weber, Max vd. (2005). *Şehir ve Cemiyet.* Ahmet Aydoğan (Hazırlayan ve Çeviren), İstanbul: İz Yayıncılık

Woodwad, Ian (2016). *Maddi Kültürü Anlamak.* Ferit Burak Aydar (Çeviren), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

Yanıklar, Cengiz (2006). Tüketimin Sosyolojisi. İstanbul: Birey Yayıncılık

Yücel, Volkan 2008). Hafıza Yeri-Kimlik Yeri. İ Emre Işık, Yıldırım Şentürk (Editör), *Özneler Durumlar ve Mekânlar*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık

Bölüm 22

YERİNDE YAŞLANMANIN TEMATİK FELSEFESİ[1*]

Ahmed Hamza ALPAY[2**]

1 * Bu çalışma "Yerinde Yaşlanma Olgusunu Etkileyen Faktörler: Ankara Mülkiyeliler Birliği Örneği" başlıklı doktora tezimin ilgili bölümleri esas alınarak hazırlanmıştır.

2 ** Dr., ahmedhamza0606@outlook.com, ORCID ID: 0000-0002-8781-6939

Giriş

Yaşlanma, gerçekleştiği yer ve mekân literatürünün çoğunda; gerontologların ileri yaş tartışmasından çıkmaya çalıştıkları, oldukça çeşitli bağlamları olan bir kavramsallaştırmadır. Klasik yaşlılık anlayışı, yerini daha belirgin kavramlara bıraktığından; en azından anlamlı kişisel etkileşimlere bakarak, görece değer içermeyen mevcut öneriler ve uygulanabilecek kavramlarda bir fırsat getirebilir. Değişen fikirler, beklentiler ve tercihlerde yaşlanma ve yaşlılık belirsiz terimlerdir. Bir fenomeni tanımlayan belirginleşmiş zekânın çok özel bir biçiminde ortaya çıkan önemli bir soru; hangi yetenekler ve işlevlerin değerli olduğudur.

Yaşlanma, biyomedikal (biyolojik, psikolojik) ve sosyal (kronoloji, tarihsel, kültürel, hukuki ve nüfus tanımı) olarak tanımlanabilir. Yaşlanan nüfus eğilimlerini etkileyen tanımı alırsak, dünya çapındaki birçok toplumda yaşlıların küresel nüfusun artan bir oranını oluşturduğuna şüphe yoktur (Powell, 2017: 1). Yaşlanan nüfusun benzeri görülmemiş artışı, toplumun neredeyse her yönü üzerinde geniş kapsamlı etkilere sahiptir (Xu, 2018: 1). Dünyanın ekonomik olarak gelişmiş tüm ülkeleri, farklı başlangıç noktaları ve oranlarda da olsa benzer demografik eğilimler yaşamaktadır. Düşen doğum oranları, daha uzun yaşam beklentileri, geniş ve çekirdek aile modellerinin çöküşü, ulusal politika yapıcılar için bir dizi zorluk ortaya çıkarmaktadır (Doling, 2005: 14). Daha uzun yaşayan insan sayısındaki artış, ileri yaşlarda ve sağlıkla ilişkili yaşam kalitesinin iyileştirilmesine yönelik uluslararası çalışmalara yol açmıştır (Bowling, 2005: 1).

Bu çalışmalar, yaşlılara yardım etmek için formel ve informel destek sistemlerinin rolüne ilişkin politika tartışmaları için verimli bir zemin sağlamıştır. Kuşaklararası ilişkiler alanında temas, yardım ve destek, ilişki kalitesi ve yetişkin çocuklar tarafından verilen bakım açısından ebeveyn-çocuk etkileşimleri baskın temalardır (Mandayam, 2004: 1). Aktif yaşlanma kavramını çevreleyen terminoloji ve ölçmeyle ilgili asgari düzeyde fikir birliği ve netlik vardır. Dolayısıyla teorik ve sıradan temelli tanımlar dâhil olmak üzere çeşitli başarılı yaşlanma modellerine, hayata aktif katılımın da dâhil edilmesiyle tutarlılık bildirilmiştir. Ek olarak, katılım, daha sonraki yetişkinlikte başarıya ulaşmanın bir göstergesi olarak da tanımlanmıştır. Açıkçası rolü ne olursa olsun, sonraki yaşamla meşguliyeti sürdürmek, başarılı yaşlanma kavramına önemli bir katkı sağlar (Carr, 2014: 1). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında çizilebilecek farklılıklar olmasına rağmen, bu anlamların cinsiyet, yaşam düzenlemeleri ve yaş grubu gibi değişkenlere göre farklılaştığı görülmektedir. Bununla birlikte, bazı anlamların atfedilen meşruiyet veya hâkimiyeti, uzman olarak kabul edilen veya politika çevrelerinde nüfuz sahibi olan kişilerin yaklaşımlarına bağlı olacaktır. Bu arada, en acil yaşlanma politikası so-

runlarının çözümü, yaşlanmanın katıksız demografisi tarafından zorlanacak ve öznel perspektiflerin ne kadar inatçı olduğuyla karıştırılacaktır (Takamura, 2013: 9).

Yaşlanmanın ve yaşlı bir insan olmanın sosyal ve ahlaki anlamları, giderek artan küresel bir bağlamda evrim geçiriyor (Takamura, 2013: 9). Hem sosyal gerontoloji hem de yaşlanma sosyolojisi, yaşlanmaya uygulanan sosyolojik çalışmalara ilgi gösterir. Sosyal gerontoloji, *yerinde yaşlanma*yı çeşitli perspektiflerden anlamak için, çeşitli sosyal ve beşeri bilim disiplinlerinden gelen bilgileri entegre etmek ve politika oluşturmakla ilgilenir (Morgan & Kunkel, 2016: 25). Yaşlı yetişkinlerin yerinde yaşlanmayı yorumlama şekli onların deneyimlerine dayanabilir. Deneyimler etkileşim ve sosyal aktivite yoluyla kazanılır. Neyin aktivite sayıldığı, yalnızca dışsal davranışa değil; kısmen bireyin olaylara nasıl baktığına da bağlıdır (Arteaga, 2012: 6).

Bu çalışmada, bazı soyutlamaların verilerden ortaya çıktığı söylenebilir. Bu literatür taraması, yerinde yaşlanma ile ilgili bazı dikkate değer araştırmaların bir sarmalı olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada, yaşlanmanın işlevsel analizinden hareketle, yerinde yaşlanmanın tematik felsefesi tartışılacaktır. Bu çalışma, ilerledikçe, okuyucunun açıkça göreceğini beklediğim nedenlerden dolayı, yerinde yaşlanma anlayışımızdaki boşlukları doldurma konusunda ilham verebilecektir.

1. Metodoloji

Nitel veri analizi konusunun kapsamlı bir geçmişi ve birçok farklı felsefi ve epistemolojik kolu vardır (Hamilton, & Finley, 2019: 5). İlk olarak, nitel araştırma ampiriktir. Araştırmacı, incelenen fenomen hakkında duyusal veriler toplar ve bir şekilde bunlar üzerinde çalışır. Onları düzenler ve test etmenin bir yolu olarak fikirlere, hipotezlere ve kategorik tanımlara karşı değerlendirir (Smith, 1987: 174). Diğer taraftan nitel araştırma, yerinde yaşlanmada belirli bir yaklaşımı belirtmez. Daha ziyade, bir çıkarlar koalisyonunun gelişimini ve araştırma çeşitliliğine doğru bir hareketi ifade eder. Bu hareket, uygulama bilgisini; öznel, yorumlayıcı ve duruma özgü olanlar da dâhil olmak üzere birçok yönden ulaşılabilir olarak kabul eder (Mullen, 1995: 29).

Ayrıca, sosyal bilimlere yönelik her yaklaşımın kendine özgü güçlü ve zayıf yönleri olduğu sonucu çıkar (Gerring, 2017: 31). Her şeyden önce, tüm nitel araştırma geleneğinin temel ilkesi, gerçekliğin doğasına ilişkin fenomenolojik anlayıştan kaynaklanır. Ve bu anlayış sayesinde, çeşitli görüş ve gerçeklik anlayışlarının bir arada var olması mümkün olur. Araştırmacılar bu farklı görüşleri gerçekliğin ölçüsü olarak kabul ederler (Meško, Fields, & Djuric, 2009: 544). Bilgi iddialarına giderek daha fazla bilimsel ölçütler uygulayan bir araştırmada, araştırmacılar öznelliğe

doğru bir hareketin sonuçlarını dikkatle değerlendirmelidir (Mullen, 1995: 29). Oldukça dinamik olma eğiliminde olan yerinde yaşlanma araştırması bağlamında, metodolojik titizliği sürdürmek esastır (Hamilton, & Finley, 2019: 5).

Nitel araştırmanın diğer özellikleri, insan eylemlerinin bağlama duyarlı olduğu inancından kaynaklanmaktadır. En önemlisi, araştırmacı kişisel olarak konunun doğal ortam ve çalışmasında, ilk elden ve uzun bir süre boyunca, onu etkileyen çeşitli bağlamsal özelliklerde yer almalıdır. Bu, yerinde yaşlanmada; nitel araştırmacının kişiliği ve rollerinde oluşan kavramları ortaya koyar (Smith, 1987: 175). Bu yaklaşım yerinde yaşlanmayı teşvik eden projeler tasarlamak için (Meško, Fields, & Djuric, 2009: 543), araştırma bağlamında, nitel verileri analiz etmenin kayda değer bulduğumuz birkaç özelliğidir (Hamilton, & Finley, 2019: 5).

Bu çalışmanın esas amacı, sosyal ilişkilerin çok boyutluluk, istikrar ve değişiminde; geleneksel olarak faillik, bağımsız bir bireyin hareket etme gücü ve bu heterojen özelliklere ışık tutmaktır. Veri toplama ve analizi sırasında açıklama dâhil, deneyim ve eylemlerin başkaları için taşıdığı anlamda nitel araştırmacı; meçhul bir kopya değildir. Sistematik veri analizi veya doğrulama, sorunlar ve sonuçların ilk elden deneyimi, analizlerin güvenirlik ve geçerliğini sağlamak; tüm bilgilerin eleştirildiği ortak standartları benimser. Araştırma stratejisi keşif amaçlı olduğunda, vakanın benzersiz niteliklerini takdir edebilen teorik ilginin varyasyonları; tüm potansiyel olumlu katkıların tanımlamasıdır.

2. Yaşlanmanın İşlevsel Analizi

Yaşlanma her yerde görülen bir olgudur (Xu, 2018: 1). Yeterince uzun süre hayatta kaldığımız için şanslıysak, hepimiz yaşlanırız. Önemli kazanımlar olsa da yaşlanmanın en rahatsız edici özelliği; yaygın olarak getirdiği fiziksel, sosyal ve psikolojik kayıpların yanı sıra ölüme yakınlığımızdır. Bu da bizi yaşlıların klasik alaycı şakasına götürüyor, şuna benzer: "Bunların altın yıllar olduğunu söylüyorlar. Buna inanmak için tek yapmamız gereken alternatifi düşünmek" (Lazarus & Lazarus, 2006: 3). Nüfusun yaşlanması, kapsamlı bir şekilde belgelenmiş ve yaşlanma alanındaki araştırmacılar arasında yaygın olarak ima edilen bir olgudur (Carr, 2014: 1). Yaşlanma bir sorun olmasa da kırılgan ekonomik yapı içinde bir toplumun yaşlanması sorunludur (Arun, 2018: 43). Bu doğrultuda geleneksel anlamda nesnellik bir yanılsamadır. Öznenin niyetleri, inançları, araştırmacının görüşleri ve bağlam duyarlılığı dikkate alınmalıdır (Smith, 1987: 175). Geniş bir tanımla, insanlar her tür kırsal ve kentsel bağlamda yerinde yaşlanır. Yaşlandıkça kendi evlerinde veya topluluklarında kalırlar (Xu, 2018: 1).

Bağlam duyarlılığına olan inancın bir başka anlamı, standartlaştırıl-

mış veya genel araştırma yöntemlerinin vurgulanmasıdır (Smith, 1987: 175). Yaşlanma çalışmalarında çıkarım, bir problemin farklı yönlerini ele alan ve geleneksel olarak formel bir şekilde analiz edilen gözlemlerin parçalarına dayanır (Gerring, 2017: 31). Bir dizi yakın tarihli çalışma, araştırma tasarımı deneysel veya yarı deneysel olsa bile nitel verilerin oynadığı hayati rolü vurgulamaktadır. Bu tasarımları nicel olarak düşünme eğiliminde olsak da -çünkü bunlar genellikle çok sayıda karşılaştırılabilir birim içerir- aynı zamanda önemli niteliksel bileşenler içerebilir (2017: 29). Yerinde yaşlanma ile ilgili literatür güçlü olsa da yerinde yaşlanma modellerinin çoğu ruhsal bileşenden yoksundur. İnsanların nasıl başarılı bir şekilde yaşlandığına dair bilinenlerin çoğu etkili bir şekilde uygulanmaz (Arteaga, 2012: 4).

Yaşlı dostu toplulukları destekleyenler, fiziksel kapasitelerinde düşüş yaşayan yaşlı yetişkinler için erişilebilir, güvenli ve rahat bir ortamın onların ihtiyaçlarını karşılayabileceğini savunur. Yaşlı dostu toplulukların temel özellikleri, tüm konumlarda 'fiziksel erişilebilirlik, yakınlık, güvenlik, satın alınabilirlik ve kapsayıcılık' olarak tanımlanmaktadır. Yerel planlama yetkilileri bu kavramı; belirlenen kilit alanlarda yaşlı insanların ihtiyaçlarını karşılamak için politikalar, programlar ve altyapı iyileştirmeleri başlatırken kullanmıştır: Mahalle tasarımı, konut, ulaşım, sağlık ve destekleyici hizmetler ve topluluk katılımı (Xu, 2018: 2). Karşılıklılık, daha önce tartışılan ilişkilerin kalitesinin bir yönüdür. Diğer iki yön, yakınlık ve duygusal bağın gücüdür. Daha yaşlı yetişkinler, eski tanıdık arkadaşlarla istikrarlı ve uzun vadeli ilişkileri tercih etme eğilimindedir. Ve en yaşlı yetişkinler yeni tanıdıklar yapmakla en az ilgilenirler. Uzun süreli ilişkilerden gelen sosyal destek, yüzeysel ilişkilere göre daha fazla rahatlama sağlar (Morissette, 2009: 6). Yerinde yaşlanmayı güçlü bir şekilde tercih eden yaşlanan nüfustaki önemli artışla birlikte, yapılı çevrenin rolü yaşlı insanların sağlık ve refahı için giderek daha önemli hâle geliyor. Örneğin yaşlı yetişkinler fiziksel ve bilişsel işlevlerin azalması nedeniyle araç kullanmayı bıraktıklarında, hareketlilik konusunda daha fazla zorluk ve yüksek dışlanma riskine sahiptir. Bu doğrultuda araştırmacılar, yapılı çevre özelliklerinin yaşlı yetişkinler için özellikle önemli olduğunu iddia etmektedir (Xu, 2018: 1). Yaşlanan toplum büyümeye devam ederken, yerinde yaşlanma konusundaki araştırmaların en üst düzeye çıkarılması zorunludur (Arteaga, 2012: 5).

3. Aktif / Başarılı Yaşlanma

Yaşam seyri perspektifi, sağlık ve sosyal koşullar arasındaki bağlantıda zamanlamanın önemini vurgular (Daily, 2013: 8). Araştırmalar, aktif yaşlanmanın hayatta kalmak için ihtiyaç duyulan temel unsurların ötesinde bir beklenti olduğunu; kültür, din, zenginlik ve diğer çeşitlendirici faktörler gibi değişkenlerden oluştuğunu göstermektedir. Bu nedenle,

her toplum asgari düzeyde, başarılı yaşlanmaya yönelik ortak beklentilere sahiptir (Habermann, 2019: 14). Yaşlı bir kişinin kişisel önemi ve anlamı olan olguları geliştirmesi ve istenen hedefe ulaşması için, yeni beceriler öğrenmesi gerekebilir (Trudeau, 2009: 41). Dolayısıyla literatür ve araştırmacılar bu çerçeveye açıkça atıfta bulunmasa da aktif yaşlanma ve ilgili kavramlar için bu boyutların her birinin önemine dair kanıtlar sunmaktadır: Yaşam doyumu, sağlık, iş ve boş zaman alanları ile demografik özellikler (eğitim, yaş ve gelir); fiziksel aktivite, pozitif duygulanım (mutluluk ve genel ruh hâli), psikolojik gelişme (sosyal ilişkiler, anlam duygusu ve yeterlik duyguları), aile desteğinin ve diğer yakın kişisel ilişkilerin varlığı, dinsel inançlar (Danielson, 2017: 20).

Aktif yaşlanma hem çok boyutlu hem de çeşitli disiplinlerde uygulanabilir olduğundan, sayısız kavramsallaştırmayı kısa ve öz bir tanımda sentezlemek zordur (Trudeau, 2009: 49). Aktif yaşlanma, refahın maddi yönlerinin yanı sıra, varoluşun tüm boyutlarını içerir ve dikkate alır: Entelektüel, ruhsal, duygusal ve sosyal varlık. Bu boyutların herhangi birindeki dengesizlik veya eksiklik, başarılı yaşlanma fırsatını engelleyebilir ve bireyi daha fazla tehlikeye atan psikolojik veya fizyolojik semptomlar olarak ortaya çıkabilir (Habermann, 2019: 2). Gerçekte, yaşlanma, sürekli başarılı veya başarısız olarak karakterize edilemez. Ancak hem başarılı hem de olağan yaşlanma dönemlerinin sürekliliği olarak karakterize edilir (Trudeau, 2009: 49). Düşüş karşısında, başarılı yaşlanmayı ölçebilecek olan yaşam doyumu ve esenlik duygusudur (Arteaga, 2012: 7).

Araştırma bulgularındaki ortak noktalara dayalı olarak, aktif yaşlanmanın doğru tanımları; yaşamdaki değişen koşullara uyum sağlama, anlamlı sosyal ilişkiler ve mesleklerle meşgul olmadır. Kişisel olarak kabul edilebilir bir fiziksel, bilişsel ve psikolojik işlevsellik düzeyini koruma becerisine ilişkin referansları da içermelidir (Trudeau, 2009: 49). Anlam, çeşitli şekillerde keşfedilebilir: İş, hobiler ve gönüllü faaliyetler ya da dünyaya katkılarımızla. Doğadan, sanattan ve evrenden zevk alarak; hayata aktif bir yaklaşımla elde edilebilir (Guttmann, 2013: 62). Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, aktif yaşlanma yönlerinin öncelikle çevreden etkilendiği varsayılmaktadır. Bu bir dereceye kadar doğru olsa da (örneğin kültürel etkiler, uygun davranışla ilgili sosyal beklentiler) davranış genetiğindeki son araştırmalar, aktif kavramının ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanan çeşitli bileşenler için; bireysel farklılıklar üzerinde genetik etkiler olduğunu göstermiştir. Sosyal ağlar ve bireysel sonuçlar arasında gözlemlenen ilişkiler ve bu ilişkilerin altında yatan süreçlerin anlaşılması, aktif yaşlanmanın deneyim ve anlamı hakkında daha iyi bir farkındalık sağlayacaktır (Bergeman, 1997: 84). Yerinde yaşlanma literatürü, çoğu insanın, sosyal ağların iyi kurulduğu ve yaşlandıkça yerel kaynakların kolayca erişilebilir olduğu tanıdık ortamlarda kalmayı tercih ettiğini göstermektedir. Geliş-

miş ülkelerdeki anketler, yaşlı yetişkinlerin tanıdık ortamları, özellikle de kendi evlerini güçlü bir şekilde tercih ettiğini bildirmektedir (Xu, 2018: 10).

Bulgular, özellikle yaşlıların sosyal yaşamları veya sosyalliklerine potansiyel olarak katkıda bulunacak ve dolayısıyla genel sağlık ve refahlarını geliştirecek üçüncü yerler ve erişilebilir alanların planlanmasıyla ilgili müdahale fırsatlarını vurgulamaktadır (Alidoust, Bosman, & Holden, 2019: 1461). O hâlde yaşam doyumu genellikle refahı ifade eder ve yaşam kalitesinin erken bir sosyal göstergesidir. Başarı ve kişinin yaşamının geneline (sağlık, iş, aile, arkadaşlar, toplum ve yaşam standardı) ilişkin bilişsel bir değerlendirmedir. Günlük aktivitelerden zevk alma, hayatı anlamlı olarak algılama, olumlu benlik imajı ve iyimser bakış açısı ile tanımlanmıştır (Bowling, 2005: 18). Bununla, bir birey için yaşlanmanın ne anlama geldiği ve fiziksel çevrenin varlığında neşeli, aktif ve tam anlamıyla yaşama (Lazarus & Lazarus, 2006: 4) kritik öneme sahiptir (Mullen, 1995: 29).

4. Kuşaklararası Dayanışma

Yaşam seyri perspektifi, yaşamın ilerleyen dönemlerinde sosyal katılımı şekillendiren faktörleri çevreler (Daily, 2013: 8). Niteliksel yöntemlerin amacı, yaşlı yetişkinlik boyunca katılım kalıplarındaki değişiklikler için; nesnel, genel nedenler sağlamak olduğundan, bu uygun bir yaklaşımdır (Carr, 2014: 11-12). Bu nedenle, bu araştırma yöntemi, yerinde yaşlanmayı sade bir dille kapsamlı bir tanımlamaya izin verdi (2014: 12).

Yerinde yaşlanma kavramı, son yirmi yılda geniş çapta tartışılmış ve incelenmiştir. Bu kavram, yaşlıların kendi yaşam ortamlarında yaşlanma yeteneğini ve toplumdan, aileden ve arkadaşlardan gerekli desteğe erişebilirliğin önemini vurgular (Wadu Mesthrige & Cheung, 2019: 3). Bu bağlamda kendi çocuklarını yetiştiren yetişkinler için, genellikle bu çocukların bakıcının sorumluluğunu üstlendiği ve böylece daha önceki sosyal rolleri tersine çevirdiği bir zaman geldi (Grosso, 2015: 26). Gerontologlar, güçlü sosyal ağların veya bireyler arasındaki kaynaklar ve fırsatların akışını etkileyen karşılıklı ilişkilerin olduğunu savunarak, formel ve informel destek ağlarının önemini vurgulamaktadır. Bu araştırmacılara göre, sosyal destekler informel (arkadaşlar, aile üyeleri) ve/veya formel (sosyal hizmetler) olabilir (2015: 27). Yetişkin çocuklar ve yaşlı ebeveynleri arasındaki aile ilişkileri, artan yaşlı nüfusun refahı ile ilgilenen araştırmacıların, uygulayıcıların ve politika yapıcıların ilgisini çekmektedir. Bu araştırmalar; artan yaşam beklentisine, yetişkin çocukların coğrafi hareketliliğine ve daha büyük aile üyelerinin zaman geçtikçe çocuklardan daha fazla desteğe ihtiyaç duyma olasılığına bir yanıt ve odak noktası olmuştur (Mandayam, 2004: 1).

Nüfus değişimi ve artan kentleşme gibi sosyal değişimler, kırdan ken-

te göç oranlarını hızlandırmıştır. Aile yapılarının değişmesi, kuşaklararası sosyal bağları zayıflatmıştır (Msechu, 2014: 4). Aile sosyal politikasında kuşaklararası değişimlere ilgi, sosyal hizmet araştırma ve uygulamasının ayrılmaz bileşenleri olmuştur (Mandayam, 2004: 15). Az sayıda araştırma kuşaklararası desteğe katkıda bulunan faktörler ve ebeveyn-çocuk ilişkileri ve aralarındaki bağlantılara odaklanmıştır (Mo, 2016: 23). Coğrafi hareketlilik, yetişkin çocukların uzaktaki yaşlı ebeveynlerinin bakımıyla ilgili endişelerini artırır. Bakım verme ve bununla ilişkili duygusal sorunlar zorluklar yaratır. Yaşlı akrabalara bakmak, özellikle uzak mesafeli ilişkilerde çoğu zaman çaresiz bir kaygı duygusuna neden olur. Yaşlı akrabaların bakımı için düzenlemeler yapma sorumlulukları bu kaygıyı artırabilir (Mandayam, 2004: 11). Her iki durumda da kişinin üstlendiği roller ve ilişkiler yaşla birlikte değişir. Bir kişinin (fiziksel, sosyal ve/veya psikolojik olarak) başarılı bir şekilde yaşlanıp yaşlanamayacağı genellikle büyük ölçüde onlar için mevcut olan destek türlerine ve kaynaklara bağlıdır (Grosso, 2015: 26).

Paradigma, nesnel/yapısal/açık dayanışmayı (destek, ilişkilendirme, yapı) açıklamada yararlıdır. Ancak öznel/duygusal/gizli dayanışmayı (uzlaşma, sevgi, normlar) değil ve bu boyutların tek bir yapıya ait olmadığını açıklar (Mo, 2016: 11). Yetişkin çocukların yaşlanan ebeveynlerine bakma talepleri günümüzde çeşitli nedenlerle artmıştır. İlk olarak, orta sınıf ailelerde azalan çocuk sayısı, yaşlanan ebeveynlerine bakan daha az çocuk anlamına gelir. İkinci olarak, her iki eşin de tam zamanlı çalıştığı çift gelirli ailelere yol açan ekonomik zorunluluklar, ebeveyn bakımını zorlaştırmaktadır. Üçüncüsü, cinsiyete uygun rollerle ilgili değişen tutumlar var. Son olarak, yetişkin çocuklar üzerindeki bu talepler, yaşlı ebeveynleri ve kendi çocukları tarafından ortaya konan beklentileri dengelemekten uzaklaşmaktadır (Mandayam, 2004: 11). Bazı araştırmalar doğrudan aile içi etkileri, bir ebeveyn-çocuk ikilisindeki destek alışverişinin, ailedeki başka bir ebeveyn-çocuk ikilisindeki destek alışverişini nasıl etkilediğini incelemiştir. Çelişkili bulgular rapor edilmiştir. Bazı araştırmacılar, bir yetişkin çocuktan gelen desteğin, diğer çocuklardan ebeveyne verilen destekle azaltılabileceğini bulmuşlardır. Daha az ihtiyaç ve basit görevler içeren bakım durumlarında, bir çocuğun bakım sağlaması, kardeşlerden aynı tür bakım vermesini teşvik eder (Bao, 2016: 56). Parasal destek, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin ekonomik bağlara nasıl dâhil olduğunu yansıtır ve çocukların mali konulardaki rolleri ve sorumluluklarıyla ilgili ailevi düzenlemeleri gösterir. Araçsal destek; günlük yaşam aktiviteleri, kişisel bakım ve ev işlerinde yardım gibi somut ve pratik biçimleri ifade eder. Duygusal destek, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin şefkat, bağlanma ve güven gibi öznel yönlerini tanımlar (Guo, 2011: 5).

Kuşaklararası dayanışma kuramı; tek boyutlu değildir ve tek bir gös-

terge ile ölçülemez (Özmete, 2017: 28). Evlatlık normları farklı kuşaklar tarafından farklı derecelerde onaylanabilir. Ebeveynler ve çocuklar arasındaki kuşaklararası destek yukarı yönde (çocuklardan ebeveynlere) veya aşağı yönde (ebeveynlerden çocuklara) olabileceğinden öznel yönler daha karmaşık hâle gelir (Mo, 2016: 23). Ebeveyn-yetişkin çocuk ilişkilerinin karmaşıklığı sadece aile içindeki çoklu bağlarda yatmaz. Aynı zamanda olumlu, olumsuz ve kararsız ilişki niteliklerini de içerir. Dayanışma-çatışma dikotomisinin ötesine geçen ve belirsizlik boyutunu da içeren bu çerçeve, gerçek hayatta aile ilişkilerinin çeşitliliğini daha iyi temsil etmektedir (Guo, 2011: 7). Bu nedenle, farklı kuşaklar tarafından benimsenen evlatlık normları ile kuşaklararası destek davranışı arasındaki ilişkiyi tam olarak incelemek için kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır. Bugüne kadar bu alandaki araştırmaların çoğu, yetişkin çocuklar tarafından benimsenen evlatlık sorumluluk ve onayını, yaşlı ebeveynlerine yönelik üst düzey desteğe hangi faktörlerin yardımcı olabileceğini analiz etmiştir (Mo, 2016: 23). Kamu politikası perspektifinden bakıldığında kuşaklararası değişimlere olan ilgi, ailenin özel çabalarını devralmak için, kamu sektörü girişimlerinin ne ölçüde gerekli olabileceğine ilişkin bir endişeyi yansıtmaktadır. Ekonomistler, yetişkin çocukların ebeveynlerin ekonomik istikrarını etkileyen mali katkılarıyla daha fazla ilgilenirken; sosyal gerontologlar, yetişkin çocuklar tarafından ebeveynlere bakım hizmetlerinin sağlanması ve bu çabada informel ve formel iş kollarının ne kadar yardımcı olabileceğine odaklanmaktadır (Mandayam, 2004: 15).

5. Gerontolojik Bağlamda Dinamikler

Fenomenolojiye yorumsamacı yaklaşım aynı zamanda hermeneutik olarak da adlandırılır. Fenomenolojik araştırmaya hermeneutik yaklaşımlar, paylaşılan bilginin müzakeresini içeren yorumlayıcı bir yaklaşımı vurgular (Trudeau, 2009: 74). Bu araştırmaya fenomenolojik bir yaklaşımın felsefi temelleri için bir takdir gelişirken, birden fazla fenomenoloji ekolü olduğunu belirtmek önemlidir (2009: 73). Bu bölüm, gerontoloji ve yaşlanma arasındaki kavramsal bağlantılara genel bir bakışla başlar. Yapılı çevrenin ve mekânın, yerinde yaşlanma üzerindeki etkisine ilişkin ampirik çalışmaların kapsamlı bir incelemesiyle devam eder (Xu, 2018: 1).

Son yıllarda, nüfus yaşlandıkça; yaşlanma konusu birçok farklı disiplin ve bakış açısı için gündemin bir parçası hâline geldi. Gerontoloji, geniş ve çeşitli bir çalışma, kendi başına büyüyen bir uygulama ve diğer birçok meslekte büyüyen bir uzmanlık alanıdır. Yaş, yaşlanma ve yaşam seyrini incelemek için sosyoloji ve sosyal gerontolojiyi kullanmak çok heyecan vericidir. Muazzam sosyal değişimler yaşanıyor; hem yaşlıları etkileyen hem de toplumun yaşlanmasından etkilenen. Toplum yaşlandıkça kamu politikası, aileler, sağlık hizmetleri, eğitim ve ekonomi değişiyor (Morgan & Kunkel, 2016: 26). Giderek artan bir şekilde, sosyal gerontologlar,

disiplinlerarası bir yaklaşıma geçerek; yaş, yaşlanma ve yaşam seyri ile ilgili herhangi bir konuya getirilebilecek perspektiflerinden daha fazla yararlanmaya çalışıyorlar. Sosyal gerontoloji, tanımı gereği, birden çok bakış açısına dayansa da disiplinlerarası araştırma, başkalarının disiplinlerine saygı duyarak ve bu disiplinlere biraz aşina olarak birlikte çalışmaktan daha fazlasını içerecektir (2016: 25). Mekân gerontolojisi yaşlıların fiziksel/sosyal dünyadaki yerleşim tarzları, burada kazandıkları hayat tecrübeleri ve müzakere biçimleri üzerinde durmaktadır (Esendemir, 2016: 414). Yerinde yaşlanmanın araştırma konusu, doğası gereği çok disiplinlidir. Demografi, gerontoloji ve halk sağlığı gibi disiplinler; sağlıklı yaşlanmayı hem bireysel hem de nüfus düzeyinde analiz etmek için teori ve yöntemler sağlamıştır. Ancak, bu teorik ve metodolojik çerçeveler genellikle yaşlanma ve/veya yaşlanmanın mekânsal ve yapılı çevre bağlamlarını iyi değerlendirmemektedir. Aynı zamanda, planlama ve coğrafya gibi mekâna güçlü bir şekilde odaklanan disiplinler, genellikle yaşlanma konusunda sınırlı tartışmalara sahiptir. Özellikle, geleneksel planlama modelleri farklı yaşam evreleri için çevresel ihtiyaçları göz ardı ettiğinden, yerinde yaşlanma, planlama literatüründe büyük ölçüde yeterince araştırılmamıştır. Bu nedenle, yerinde yaşlanmanın heterojen mekânsal bağlamlarını ve yerinde yaşlanmakta olan çeşitli popülasyonları keşfederek, yerinde yaşlanmanın bağlamsal bilgisini derinleştirmek amaçlanmalıdır. Bu tür bağlamsal bilgi, disiplinlerarası konuşmalar oluşturmak ve planlama bilgisini ilerletmek için gereklidir (Xu, 2018: 3).

Bireyin en yakın ilişkilerinin bütünü olan sosyal ağlar, bireylere yaşamları boyunca eşlik eder ve her gelişim döneminde önemli bir rol oynar. Gelişen teorik bakış açıları ve metodolojik ilerlemeler, sosyal ilişkilerin çok boyutlu doğasına ve kişisel ve durumsal özelliklere bağlı olarak yeni anlayışlar sağlamıştır. Ayrıca, yaşam boyu bakış açısını benimsemek, bu yakın ilişkilerin farklı yönlerinin çocukluktan yaşlı yetişkinliğe kadar sağlığı ve esenliği farklı şekillerde nasıl etkilediğine dair daha incelikli bir anlayışa izin verir (Manalel, 2018: 2). İnsanın büyümesi ve gelişmesinin daha önce ihmal edilen bu yönünün ani popülaritesi, büyük ölçüde demografi ve finans olmak üzere iki faktörden kaynaklanmaktadır. Birincisine gelince, sosyal politika yapıcılar tarafından dünyanın yaşlı nüfusunun hızla arttığına dair yeni bir farkındalık var (Guttmann, 2013: 59). Bu farkındalık yerinde yaşlanmada *yer* kavramı ev veya ev benzeri ortamla bağlantılıdır. Çünkü *ev* bazen *yer* için bir metafor olarak kullanılır. Bir birey için *ev*in anlamı; kişisel kimlik, güvenlik duygusu, mahremiyet ve aşinalık yeri olabilir. Benzer bir fikir, Tuan'ın (1977) işaret ettiği gibi *mekâna bağlılık*tır. İnsanlar dünyayı mekânlar aracılığıyla algılayıp deneyimledikçe, insanlar ve yer arasında doğal bir bağlılık, insan-mekân bağı vardır. Fenomenolojik bir bakış açısıyla, Tuan (1977) ve Relph (1976) gibi

bilim adamları, insanların mekânlar aracılığıyla anlamlar yarattıkları ve kimliklerini oluşturdukları için *yere bağlılık* geliştirdiklerini açıkladılar. Ayrıca, yer kavramının sabit bir konum veya mekânsal bir sınırla ilişkili olması gerekmediğini savundular. Yer, daha çok, insan deneyimine dayanan ve aynı zamanda insanların bilinçlerini şekillendiren "yaşamın bilim öncesi bir gerçeğidir" (Xu, 2018: 10).

Yerin günlük tanımı - hem zaman hem de mekân tarafından sınırlandırılmış bir alan veya bölge - yerlerin bireyler için sahip olduğu anlamları ortaya çıkarma sürecinde yetersizdir (Humberger, 2018: 9). Yer eki, bir kişinin veya grubun çevresel ayarlara sahip olduğu bağ veya bağlılık olarak tanımlanır. Bu insan bağı, olumlu bilişlere ve fiziksel bir ortamla ilgili etkilere atfedilir. Bu yere kişisel, grup ve kültürel süreçlerle anlam yüklenmiştir. Bu bağlılıklar, insanlarda değişen bir yeri görmeme arzusunu bile sağlayabilir (Woods, 2006: 5). Yere bağlanmanın çok yönlü yapısı; küçük nesneler, evler ve mahallelerden şehirleri kapsayan alanlara kadar çok çeşitli ortamlardır (Brocato, 2006: 13). Kendini belirli bir mekâna bağlayan ve sonra hem o mekândan anlam çıkaran hem de sırayla o mekâna anlam veren kısmı (Woods, 2006: 12) onu çekici bir yapı hâline getiriyor (Brocato, 2006: 6). Bu nedenle yer, bu deneyimlerin merkezinde yer alan ve onlardan ayrılamaz çeşitli bağlılıkların bir muhafazası olarak hizmet eden ve barındıran bir ortam ya da çevre olabilir (Anggraini, 2015: 34).

Değişimin bireyin bağımsızlığı ve esenliğini etkilediği nokta, uyumlu davranış mikro ve makro çevresel baskıyı yeniden dengeleyemediğinde ulaşılır (Peace, Holland, & Kellaher, 2011: 734). Yer entegrasyonunun bir tamamlayıcısı olarak yerinde yaşlanma anlayışı, yerinde yaşlanma dinamikleri ve bunun hizmet sunumuyla ilişkisini anlamak için bir araç olarak kullanılabilir. Bu muhakeme, yerinde yaşlanma sürecinde failliğin anlaşılması için çıkarımlara sahiptir (Johansson, Josephsson, & Lilja, 2009: 51-52). Başka bir deyişle, yaşlıların çoğu mümkün olduğunca uzun süre kendi evlerinde kalmak ister, çünkü bu onlara özgürlük ve yaşlanmaya devam ederken hayatlarını kontrol etme yeteneği sağlar. Birçok çalışma, yerinde yaşlanmanın yalnızca politika yapıcılar için ekonomik olarak arzu edilmediğini, aynı zamanda yaşlıların refahı için fiziksel ve psikolojik olarak da faydalı olduğunu göstermiştir (Wadu Mesthrige & Cheung, 2019: 3). Çünkü bu, hem yaşlı insanların istediklerini ve tatmin olduklarını söylediklerine hem de daha sonra taşınma eğilimlerindeki azalmaya tekabül etmektedir (Hillcoat-Nalletamby & Ogg, 2014: 1787).

Yerinde yaşlanma kavramı birçok disiplinde sıklıkla kullanılmaktadır (Lee, 2008: 18). Bu araştırmada baştan sona, yerinde yaşlanmada kişi-çevre arayüzlerinin hem nesnel hem de öznel boyutlarının anlaşılması detaylandırıldı ve rafine edildi (Peace, Holland, & Kellaher, 2011: 735). Kategoriler, zaman ve yere yönelimi, bilgileri kaydetme ve geri

çağırma yeteneğini içerir (Mesagna, 2014: 56). Yerinde yaşlanma, daha yaşlı ve zayıf bir nüfusu barındırmak için tercih edilen yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Ancak bunun, sosyal içermenin temel amacına ulaşmada evde bakım çalışmasının oynadığı önemli rolün takdir edilmesiyle eşleşip eşleşmediği henüz net değildir. Bakım karmaşık bir olgudur ve onu tanımlamak için kullanılan somut, gözlemlenebilir görevler gelişme eğilimindedir. Eşikte olma ve kopukluk deneyimlerinden desteklenen bir bağımsızlık aşamasına geçişi kolaylaştıran, bakımın ilişkisel yönleridir. Argümanımız, bakım alan kişiye, hayatlarında yaşadıkları kopukluğu ele almayan sistemler tarafından iyi hizmet edilmediğidir (Barrett, Hale, & Gauld, 2012: 375). Demografik değişiklikler ve yaygın olarak desteklenen bir yaşlanma politikası nedeniyle, toplulukta yaşayan yaşlıların sayısı son derece artacaktır. Bu nedenle, yaşlıların başarılı bir şekilde yerinde yaşlanmasını sağlayan destekleyici mahalleler gereklidir (Van Dijk, Cramm, Van Exel, & Nieboer, 2015: 1771). Gelecekteki talep, giderek daha fazla ihtiyacı olan yaşlılara yönelik bakımlardan oluşacakken, mevcut bakım evleri stoğu nispeten düşük ihtiyaç sahibi yaşlılar için daha uygundur. Sonuç olarak, hem düşük ihtiyaçlı bakım tesislerinin mevcut kapasite fazlası hem de yüksek ihtiyaç sahibi tesislerin kapasite yetersizliği artabilir. Bu nedenle, yüksek ihtiyaç sahibi yaşlılar, engelleri nedeniyle uygun olmayan konut evlerini kullanmaya giderek daha fazla zorlanabilir (Alders & Schut, 2019: 96). İstatistikler, yerinde yaşlanma arzusunun çok güçlü olduğunu gösteriyor. Bu istatistiklerin yalnız yaşayan bireyleri ve başkalarıyla birlikte yaşayanları kapsadığını belirtmek gerekir (LeRoux, 2017: 13).

Tartışma ve Sonuç

Gerontolojide çok fazla ilgi gören yaşlılar, izolasyonun üstesinden gelmeyi amaçlayan sosyal yaşamlarını zenginleştirebilecek katılım fırsatları aramaktadırlar. Bu fırsatlar yaşlanmanın/yaş almanın alışılmadık derecedeki psikolojik yönelimlerindedir. Sosyal ağların belki de en önemli işlevi; modern kitle toplumunda, yaşamda bir anlam duygusu bulmuş azalan topluluk duygusunu deneyimleme eğilimidir. Aktif yaşlanma, sosyal iletişimdeki tasarımların, kişisel deneyim odaklı belirleme önceliklerinde; temsil edilebilir bilişsellikteki sürdürülmesindedir. Aktif yaşlanmayla ilgili yeni politikalar; yaşlıların farklı türlerdeki organizasyonlarda deneyimleyebileceği dayanışma ilişkileriyle temsil edilebilir. Başarılı yaşlanma saf bir değer yargısıdır ve bunun yerinde yaşlanan bireyler için nasıl destekleyici olduğunu göstermektedir. Başarılı yaşlanma; çoğu yaşlı yetişkinin ulaşmayı amaçladığı yaygın olarak kabul edilen bir fikir, yaşam seyri perspektifidir. Fiziksel değişiklikler nedeniyle özellikle ileri yaşamda; yalnızlığın ve izolasyonun kaldırılması, ev tipi bir ortamın korunması yaşlılar ve aileleri arasında sosyal bağlılığı ve kuşaklararası uyumu sürdürmede önemli bir rol oynamaktadır. Daha etkili bir çözüm ve bir yerden

diğerine hareket temasına geçiş topluluk etkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu inşa edilmiş çevreler, bu fiziksel ve psikolojik etkinlikler veya faktörler; insanları yerlere sabitlemektedir. Fiziksel ve sosyal aktiviteler, anahtar bir kavram olarak; aile ve çocuk arasında gelişen yetişkin ilişkisine atıfta bulunur. Yere bağlanmada ortak hatıraların kokuları ve sesleri ve bunlar en azından deneyimin bir işlevidir. Bu nedenle yaşlı bireylerin gençlerin kendilerine yönelik tutumlarına ilişkin algısı, zaman ve kültürler boyunca farklı ortamlar bağlamındadır. Yerinde yaşlanma kavramı tanıdık yerlerle ilgilidir ve genellikle insanların nerede ikamet ettikleri; nüfustaki yaşlı bireylerin oranı arttıkça giderek daha ilgi çekmektedir. Yerinde yaşlanmada anlam, daha makro düzeyde bilgilendirici olmaktan ziyade; yaşa özgü sosyal rollerle yakından bağlantılıdır. Her düzeyde süreç; rol kaybı, yabancılaşma veya yalnızlık duyguları üretebilirken; yaşam boyunca giderek artan bir şekilde belirgin bir ikilem de oluşturabilmektedir. Yerinde yaşlanma kavramının önemli bir politika yönü, hem aktif hem de başarılı sayılma konusundaki yaygın insan arzusundan yararlanmaktadır. Yerinde yaşlanma; sadece kendisini anlamlandırmak, yapıyı ve anlamı tasvir etmek için değil, toplulukların ve bireylerin kendileri hakkında anlattıkları öykülerle de inşa edilir.

KAYNAKÇA

Alders, P., & Schut, F. (2019). Trends in ageing and ageing-in-place and the future market for institutional care: Scenarios and policy implications. *Health Economics, Policy and Law,* 14(1), 82-100.

Alidoust, S., Bosman, C., & Holden, G. (2019). Planning for healthy ageing: How the use of third places contributes to the social health of older populations. *Ageing and Society,* 39(7), 1459-1484.

Anggraini, L. M. (2015). *Place attachment, place identity and tourism in jimbaran and kuta, bali.* A Thesis submitted to fulfil the requirements of the degree of Doctor of Philosophy, Institute for Culture and Society, University of Western Sydney.

Arteaga, C. (2012). *A case study of spirituality and successful aging among catholic older adults.* A Thesis Presented to the Faculty of California State University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Science in Gerontology, Fullerton.

Arun, Ö. (2018). Türkiye'de Yaşlanma Çalışmaları Dün, Bugün, Yarın. *Mediterranean Journal of Humanities,* 8(2), 41-61.

Bao, L. (2016). *Intergenerational support and well-being of older adults in changing family contexts.* A Dissertation Submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Maryland in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy.

Barrett, P., Hale, B., & Gauld, R. (2012). Social inclusion through ageing-in-place with care? *Ageing and Society,* 32(3), 361-378.

Bergeman, C. S. (1997). *Aging : Genetic and Environmental Influences*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.

Bowling, A. (2005). *Ageing Well : Quality of Life in Old Age*. Maidenhead: McGraw-Hill Education.

Brocato, E. D. (2006). *Place attachment: An investigation of environments and outcomes in a service context.* A Dissertation Proposal Presented to the Faculty of the Graduate School of the University of Texas at Arlington in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy.

Carr, K. (2014). *Engagement of seniors: 'how' and 'why' engagement profiles change over time.* A Thesis Submitted to the Faculty of Graduate Studies through the Faculty of Human Kinetics in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Human Kinetics at the University of Windsor, Ontario, Canada.

Daily, A. M. (2013). *A life course perspective of the relationship between social participation and health among older adults.* A Dissertation Submitted to the Department of Sociology in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Doctor of Philosophy, *Florida State University College of Social Science and Public Policy.*

Danielson, R. A. (2017). *Childhood adversity and successful aging.* A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of the North Dakota State University of Agriculture and Applied Science in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Fargo, North Dakota.

Doling, J. F. (2005). Editorial Introduction. In J. F. Doling, C. Jones Finer, & T. Maltby (Eds.), *Ageing Matters : European Policy Lessons From the East* (pp. 14-17). Aldershot, Hants, England: Routledge.

Esendemir, Ş. (2016). Türkiye'de Yerinde Yaşlanma ve Mekân Gerontolojisinin Temel Parametreleri. *Sosyoloji Dergisi*, 36(2), 411-429.

Gerring, J. (2017). Qualitative Methods. *Annual Review of Political Science,* 20(1), 15-36.

Grosso, T. (2015). *Exploring how older adults who qualify for the association on aging with developmental disabilities (AADD) programs and services learn to successfully age in place.* A Dissertation Submitted to the Education Faculty of Lindenwood Universityin Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Education School of Education.

Guo, M. (2011). *Intergenerational relations between chinese rural elders and their adult children: A multifaceted perspective.* A Dissertation Presented to the Faculty of the USC Graduate School University of Southern California in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy (Social Work).

Guttmann, D. (2013). A Logotherapeutic Approach to the Quest for Meaningful Old Age. In F. L. Ahearn (Ed.), *Issues in Global Aging* (pp. 59-63). New York: Routledge.

Habermann, D. (2019). *Intergenerational caregiver loss and successful aging opportunity disruption of bulgarian elderly.* Project Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Social Work, College of Social and Behavioral Sciences, Walden University.

Hamilton, A. B., & Finley, E. P. (2019). Qualitative methods in implementation research: An introduction. *Psychiatry Research,* 280, 1-8.

Hillcoat-Nalletamby, S., & Ogg, J. (2014). Moving beyond 'ageing in place': Older people's dislikes about their home and neighbourhood environments as a motive for wishing to move. *Ageing and Society,* 34(10), 1771-1796.

Humberger, O. (2018). *Place meaning and attachment in revitalizing neighborhoods: A qualitative study of how redevelopment efforts affect residents' assigned meanings of their neighborhood.* A Thesis Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Science, Arizona State University.

Johansson, K., Josephsson, S., & Lilja, M. (2009). Creating possibilities for action in the presence of environmental barriers in the process of 'ageing in place'. *Ageing and Society,* 29(1), 49-70.

Lazarus, R. S., & Lazarus, B. N. (2006). *Coping with Aging*. Oxford: Oxford University Press.

Lee, M. (2008). *Aging in place: A contemporary social phenomenon.* A Dissertation Submitted to Oregon State University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy.

LeRoux, J. C. (2017). *Aging in place: A needs assessment.* A Dissertation Presented to the Faculty of the California School of Professional Psychology Alliant International University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Psychology.

Manalel, J. A. (2018). *Social networks over the life course: Continuity, context, and consequences.*A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Psychology) at the University of Michigan.

Mandayam, G. S. (2004). *Intergenerational exchange in transnational families: Asian indian experience in the united states.* A Dissertation Presented in Partial Fulfillmentof the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy, Arizona State University.

Mesagna, L. (2014). *Aging in place.* A Thesis Submitted to the Faculty of Hofstra University College of Liberal Arts and Sciences in Partial Fulfillment of the Requirementsfor the Degree of Master of Fine Arts in Creative Writing, Hofstra University.

Meško, G., Fields, C., & Djuric, S. (2009). Qualitative approach to the research into the parameters of human security in the community". *Policing: An International Journal*, 32(3), 541-559.

Mo, W. (2016). *Intergenerational relationships: How norms relate to intergenerational support and well-being.* A Dissertation Submitted to the Faculty of the University of Utah in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Department of Sociology the University of Utah.

Morgan, L. A., & Kunkel, S. (2016). *Aging, Society, and the Life Course, Fifth Edition* (Vol. Fifth edition). New York, NY: Springer Publishing Company.

Morissette, T. M. (2009). *Elder friendliness and social participation of older adults living within age-segregated retirement communities.*A Thesis Presented to the Department of Social Work California State University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Social Work, Long Beach.

Msechu, J. J. (2014). *Intergenerational relationships and eldercare in rural tanzania: A life course perspective on the implications of social change on families.* A DissertationSubmitted to the Faculty of the Graduate School

of the University of Minnesota in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree ofDoctor of Philosophy.

Mullen, E. (1995). Pursuing knowledge through qualitative research. *Social Work Research, 19*(1), 29-32.

Özmete, E. (2017). *Türkiye'de Kuşaklararası Dayanışmanın Değerlendirilmesi.* 1. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Peace, S., Holland, C., & Kellaher, L. (2011). 'Option recognition' in later life: Variations in ageing in place. *Ageing and Society,* 31(5), 734-757.

Powell, J. L. (2017). *Rethinking Aging : Foucault, Victims and Death*. Hauppauge, N.Y.: Nova Science Publishers, Inc.

Smith, M. (1987). Publishing Qualitative Research. *American Educational Research Journal, 24*(2), 173-183.

Takamura, J. C. (2013). The Future Is Aging. In F. L. Ahearn (Ed.), *Issues in Global Aging* (pp. 9-14). New York: Routledge.

Trudeau, S. A. (2009). *Elder perceptions of higher education and successful aging*. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Boston College Lynch School of Education,Department of Educational Administration and Higher Education, Program in Higher Education.

Van Dijk, H., Cramm, J., Van Exel, J., & Nieboer, A. (2015). The ideal neighbourhood for ageing in place as perceived by frail and non-frail community-dwelling older people. *Ageing and Society,* 35(8), 1771-1795.

Wadu Mesthrige, J., & Cheung, S. (2019). Critical evaluation of 'ageing in place' in redeveloped public rental housing estates in Hong Kong. *Ageing and Society,* 1-34.

Woods, N. E. (2006). *Place attachment, place-identity, self-formation, and imagination: A narrative construction.* A Dissertation Presented to the Graduate Faculty of the California School of Professional Psychology in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Psychology, Alliant International University, San Diego.

Xu, J. (2018). *A Good Place to Age in Place? Exploring the Relationships Between the Built Environment, Activity Participation and Healthy aging.* A Thesis Submitted in Conformity with the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy Department of Geography and Planning University of Toronto.

Bölüm 23

TÜRKİYE GÜMRÜKLERİNE GENEL BAKIŞ VE BATI KARA SINIRI GÜMRÜKLERİ[1]

Ercan KAZEL

1 Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, AR-GE, ercankazel@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7827-6002,
Bu çalışma; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalında Ercan KAZEL tarafından Prof. Dr. Mehmet BAYARTAN danışmanlığında hazırlanıp Aralık 2021'de savunulan "Türkiye'nin Siyasi Coğrafyası Açısından Sınırlar, Gümrükler ve Güvenlik Sorunları: Batı Kara Hudutlarımız" adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Devletlerde sınır, iki devlet arasındaki ilişki alanı ve bir ayrım hattı olarak bir devletten diğerine geçişin koşullarını belirleyen en temel unsurlardır. Bu koşulların beşeri açıdan yeterli seviyede olduğu geçiş noktalarında sınır kapıları teşkil edilmiştir. Ekonomik özelliklerinden dolayı gümrük geçiş kapıları olarak da isimlendirilen sınır kapılarından geçiş kontrollerini komşu devletlerin kendi aralarında yaptığı uluslararası geçerliliği olan anlaşmalar belirlemektedir. Bu kapsamda değerlendirilebilecek sınır ticareti de bir devletin sınırı olduğu diğer devletle yaptığı özel anlaşmalara bağlı bir ticaret şekli olarak ifade edilmektedir. Devletler sınır kapılarında gümrükler teşkil ederek sınırın her iki yakasında yaşayan insanların ihtiyaçlarını uygun şartlarda temin etmeye çalışmaktadır. Böylece oluşan sınır ticareti devletlerin veya sınır bölgelerinin ekonomisi üzerinde etkili olmaktadır. Ancak bu durum kayıt dışı ürünlerin yoğun giriş çıkışıyla suistimalleri de doğurmaktadır.

Türkiye'de sınır ticareti kapsamında ihracat veya ithalatı yapılacak ürünlerin çıkış ve girişleri yetkili gümrük kapısından veya Sınır Ticaret Merkezlerinden yapılmaktadır (Deniz, 2013). Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı ve Bakanlar Kurulu Kararları kapsamında Türkiye'nin sınır kuşaklarında bulunan Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Mardin, Şırnak, Hakkari, Van, Ağrı, Iğdır, Ardahan ve Artvin illerinde sınır ticareti yapılabilmesi mümkündür. Bu iller, Bakanlar Kurulunun Kararı'nda belirtilen şartlar doğrultusunda karşılarında gösterilen ülkelerle sınır ticareti yapabilmektedir. Türkiye ve komşuları arasındaki anlaşmalara göre sınır içine doğru 10-75 km arası derinlikte ticaret yapılabilir. Türkiye'de sınır ticareti yapılabilecek bu 12 il için günümüzde faal olarak Ağrı (Sarısu) Sınır Ticaret Merkezi örnek verilebilir. Sarısu Sınır Ticaret Merkezinde ürün çıkışı, yani ihracat yapılmaktadır. Sarısu'nun fiziki imkânlarının yetersiz olmasından dolayı ithalat yapılmamakta, onun yerine ithalat, Gürbulak Sınır Kapısı üzerinden sağlanmaktadır. Bu bölgelerde bulunan kuruluşların sınır ticareti yapabilmek için Sınır Ticareti Belgesine sahip olması gerekmektedir. Ayrıca sınır ticareti kapsamında ticareti yapılacak ürünlerin, sınır ticareti yapılacak ülke menşeli olması zaruridir (T.C.Ticaret Bakanlığı Mevzuatı).

Türkiye, coğrafi konumundan dolayı kıtalararası ulaşımda büyük bir avantaja sahiptir. Bu avantaj sadece günümüzde değil tarihte de Anadolu'ya egemen olan devletler tarafından kullanılmıştır (Göney, 1993, Günel 1997). Türkiye Cumhuriyeti sahip olduğu avantajlı coğrafi konumdan dolayı, geçmişten beri karayolu, denizyolu, demiryolu ve günümüze daha yakın dönemlerde ise havayoluyla ulaşım konusunda bölgesinde ve Dünyada hatrı sayılır bir yer edinmiştir. Türkiye sınırlarında bulunan geçiş alanları ve gümrük kapıları, Avrupa ve Asya arasında uluslar arası ticaretin geçiş koridorlarıdır. Genellikle uluslararası ticarette daha yoğun olarak kullanı-

lan deniz ve havayolu gümrükleri yanında kara sınırlarındaki gümrüklerde karayolu ve demiryolu ulaşımı üzerinden yolcu ve yük taşımacılığı yapılmakta ve böylece Türkiye ekonomisine önemli ölçüde katma değer sağlanmaktadır.

Gümrükler, sanal ortamda yapılan hizmetler sektörüne yönelik ticaretin de çıkış noktaları olmakla birlikte, esas itibariyle tüm fiziki mal alış verişlerinde ilk karşılaşma ve çıkış noktalarıdır. Gümrüklerin ticari aktivitelerin yanında güvenlik açısından da stratejik önemleri bulunmaktadır. Bu kapsamda gümrükler, kaçakçılık, zararlı maddelerin giriş çıkışı ve insanlar arasında yayılabilecek bulaşıcı hastalıkların da kontrol sahalarıdır. Güncel bir konu olması bakımından örnek vermek gerekirse, 2019 yılı sonunda ortaya çıkan ve devamında Dünyada can kayıplarıyla birlikte endişelere sebep olan koronavirüsün (Covid 19) Türkiye'ye girmesi sonucu, gümrüklerde ve sınırlarda yoğun önlemler alınmıştır. Koronavirüs'ün (Covid-19) İran'a kadar ulaşıp yaygınlaşmasıyla ilk başlarda Türkiye'nin doğu hudutlarındaki gümrüklerin kapatılması ve sınırlarda kontrollerin artırılması sağlanmıştır. Görüldüğü üzere gümrükler ve sınırlar, ülkede eldekilerin korunması ve her türlü güvenlik önlemi almak için kriz durumlarında ve herhangi bir sorunda yeri geldiğinde adeta bir suni bariyer görevi görmektedir.Bu süreçte daha birçok ülkeye gidiş gelişler yasaklanmış ve havayolu dâhil olmak üzere kara ve deniz yollarını içerisine alan tüm gümrük kapılarında kontroller artırılarak gümrüklerin birçoğu kapatılmıştır. Bahsi geçen dönemde gümrüklerde fiziki temas olmadan ticari aktiviteler yapılmaya çalışılmıştır. Ülkeler arasında yapılan ticaret genellikle gümrük kapıları arasında bulunan tampon bölgelerde şoför değişimi, dorse değişimi ve konteyner değişimi yöntemiyle temassız bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ilk etapta Habur, Kapıkule ve Kapıköy gümrük kapılarından ve Ro-Ro limanlarından temassız ticaret hayata geçirilerek devreye alınan tedbirler sayesinde sevkiyat akışı aksama olmadan yapılmıştır. Sonrasında yıllarda tedbirlerin esnetilmesiyle ticari aktiviteler daha da hareketlenmiş ve eskisi gibi yoğunlaşmıştır.

Türkiye'de 2021 yılı verilerine göre, 30 adet kara, 8 adet demiryolu, 102 adet deniz ve 64 adet hava olmak üzere toplam 204 hudut kapısı bulunmaktadır (T.C.Ticaret Bakanlığı İstatistikleri, 2021). Ayrıca 19 adet Gümrük ve Dış Ticaret Bölge Müdürlüğü ve bunlara bağlı olarak da serbest bölge ve iç gümrük idareleriyle toplam 164 adet Gümrük Müdürlüğü (14'ü faal değil) bulunmaktadır. Gümrüklerle ilgili bir diğer mesele de Gümrük Yönetmeliğinde yer alan 560'ıncı maddeye göre; "Gümrükler A ve B sınıfı gümrük müdürlükleri olarak iki sınıfa ayrılır. A sınıfı gümrükler, her türlü gümrük işlemlerini; B sınıfı gümrükler, yalnızca yolcu ve yolcu beraberinde gelen eşya ile ilgili bakanlıkça belirlenen gümrük işlemlerini yapmaya yetkilidir." hükmü geçerlidir. Bununla birlikte bir diğer kavram ise İhtisas

Gümrüğü uygulamasıdır. İhtisas Gümrüğü uygulamasına göre önceden belirlenen bazı eşyaların gümrük işlemleri yalnızca belirli gümrük idarelerinden yapılmaktadır. Ayrıca Türkiye'de gümrük müdürlüklerine bağlı 18 adet aktif serbest bölge müdürlüğü de bulunmaktadır. Türkiye'de Gümrüklere bağlı 32 Gümrük Muhafaza Kaçakçılık ve İstihbarat Müdürlüğü, 21 Tasfiye İşletme Müdürlüğü, 19 Personel Müdürlüğü, 40 Ticaret Denetmenleri Grup Başkanlığı, 19 Hukuk Grup Başkanlığı ve 11 Laboratuvar Müdürlüğü bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı: 73).

Gümrüklerde iş yükünü dağıtmak ve geçişleri hızlandırmak için başka ülkelerden gelip sınır kapılarından geçen mal ve hizmetlerin gerekli ilk kontrolleri sınırlarda yapılmakta ve daha sonra araçlar iç gümrük müdürlüklerine yönlendirilerek sınırlardaki yoğunluklar önlenmektedir. Bu çalışma prensipleri kapsamında vergilendirme ve tahsilâtlar ile diğer işlemlerin büyük çoğunluğu iç gümrüklerde yapılmaktadır. Her hangi bir yerden yapılacak ihracat için ise öncelikle iç gümrük müdürlükleri gerekli uygulamaları yapmakta, daha sonra sınırlardaki gümrüklere giden araçlar buradaki son kontrollerden sonra ülke dışına çıkarılmaktadır. Bu durum kara sınırlarındaki gümrüklerde geçerliyken, deniz ve havayolu gümrükleri için işleyiş, ülke içi aktarma yoksa doğrudan gerçekleşmektedir. Bununla birlikte hizmetler sektörü ithalat ve ihracatlarında da giriş çıkış kontrolü gümrüklerden sağlanmaktadır.

1. Türkiye'nin Kara Sınır Gümrükleri

Türkiye'de toplam 30 kara sınır kapısı bulunmaktadır (Şekil 1). Bunlardan 21'i faalken 9 tanesi faal değildir. Aktif sınır kapılarının 19 tanesi daimi iken 2'si geçicidir. Ayrıca Türkiye'nin kara sınır kapılarına paralel toplam 8 tanede demiryolu hudut kapısı bulunmaktadır. Bunlarında 5'i faalken 3 tanesi faal değildir. Demiryolu sınır kapılarının 7 tanesi daimi iken 1'i geçicidir (Tablo 1), (T.C.Ticaret Bakanlığı İstatistikleri, 2021).

Şekil 1: *Türkiye'nin Kara Sınır Kapıları*

Hudut Kapısının Adı	Gümrük Müdürlüğü	Karşı Ülkedeki Hudut Kapısı	Durumu		Bakanlar Kurulu Tarihi/ Sayısı	Sınır Ülkesi
Uzunköprü (Edirne)	Uzunköprü Gümrük Müdürlüğü	Pythion	Faal	Daimi	04.09.1953-4/1407	**Yunanistan**
Kapıkule (Edirne)	Kapıkule Gar Gümrük Müdürlüğü	Svılengrad	Faal	Daimi	01.04.1988-88/12821	**Bulgaristan**
Kapıköy (Van)	Kapıköy Gümrük Müdürlüğü	Razi	Faal	Daimi	07.10.1971-7/3238	**İran**
İslahiye (Gaziantep)	İslahiye Gümrük Müdürlüğü	Meydan-ı Ekbez	Faal değil	Daimi	04.09.1953-4/1407	**Suriye**
Çobanbey (Kilis)	Çobanbey Gümrük Müdürlüğü	Ar Ra'i	Faal	Daimi	04.09.1953-4/1407	**Suriye**
Nusaybin (Mardin)	Nusaybin Gümrük Müdürlüğü	Kamışlı	Faal değil	Daimi	04.09.1953-4/1407	**Suriye**
Akyaka (Kars)	Akyaka Gümrük Müdürlüğü	Ahuryan	Faal değil	Daimi	04.09.1953-4/1407	**Ermenistan**
Kars Tren Garı (Kars)	Kars Gümrük Müdürlüğü	Kartsakhi	Faal	Geçici	26.10.2017-Bakan Onayı	**Gürcistan**

Tablo 1*: Türkiye'nin Demiryolu Sınır Kapıları*

Kaynak*: T.C. Ticaret Bakanlığı Verileri*

Türkiye kara sınırlarında bulunan sınır kapılarının bölgesel olarak hem ticari işlemlerde hem de yolcu giriş çıkışlarında farklı yoğunlukları vardır. Karayolu yolcu ulaştırmasında genellikle ilk üçte yer alan sınır kapıları; Kapıkule, Sarp ve Habur'dur. Demiryolu yolcu ulaştırmasında ilk üçteki sınır kapıları; Kapıkule, Çobanbey ve Kapıköy'dür. Demiryolu ulaştırmasının olduğu kara gümrük kapıları ayrıca önem arz etmektedir (Bakırcı ve Aydoğdu, 2019:794, Akbulut, 2010). Karayolu sınır kapılarındaki yolcu ulaştırmasında Covid-19 salgınından dolayı 2020 yılı döneminde kapılardaki giriş çıkış yoğunluk sıralaması değişiklik göstermiştir. 2020 yılında sıralama Kapıkule (1.938.915 kişi), Habur (1.561.592 kişi) ve Sarp (1.335.160 kişi) sınır kapıları şeklinde gerçekleşmiştir. Bu olağandışı durum haricinde 2021-2022 yıllarında tüm kapılardaki yolcu giriş çıkışında yüksek oranda artış yaşanmıştır (T.C.Ticaret Bakanlığı İstatistikleri ve TÜİK, 2020).

Türkiye'de 2019 yılında kara sınır kapılarından giriş çıkış yapan araç sayısı 7.638.987 iken, 2020 yılı döneminde bu sayı 5.132.258 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de kara sınırı gümrüklerinden giriş çıkış yapan yolcu sayılarına bakıldığında ise 2019 yılında 27.565.359 iken, 2020 yılında bu sayı 7.624.771 olarak gerçekleşmiştir (T.C.Ticaret Bakanlığı İstatistikleri ve TÜİK, 2019-2020). Yine 2020 yılında Türkiye'nin kara sınır kapılarından 3 milyon 400 bin ticari araç giriş-çıkışı gerçekleşmiş, en fazla ticari araç geçişleri 1 milyon 90 bin ile Irak sınırında bulunan Habur Gümrük Kapısı, ikinci olarak 704 bin araç ile Kapıkule Gümrük Kapısı, üçüncü olarak 315 bin araç ile Sarp Gümrük Kapısı olmuştur (T.C.Ticaret Bakanlığı İstatistikleri ve TÜİK, 2020). Türkiye'ye önceki dönemlere oranla 2019 ve 2020 yılları arasında araç ve yolcu giriş-çıkış sayısında bir azalma görülmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi bu farklılaşmanın temel sebebi, 2019 yılı aralık ayında ortaya çıkıp 2020 yılında dünyada hızla yayılan Covid-19 salgını kapsamında alınan önlemlerdir. Önlemlerin esnetilmesiyle ülkeye giriş çıkış yapan araç ve yolcu sayılarında tekrar önceki gibi çok yüksek oranda artışlar olmuştur. 2021 yılında toplam 6.890.045, 2022 yılının ilk 9 ayında ise 7.052.786 araç giriş çıkışı olmuştur. Özellikle Kapıkule sınır kapısından araç ve yolcu geçişleri 2021-2022 yıllarında tarihinin en yüksek seviyelerine çıkmıştır. 2021 yılında bu kapıdan 1.482.739 araç ve 5.392.795 yolcu girip çıkmıştır. 2022'nin ilk 9 ayında ise bu sayı 6.043.321 ile en yüksek seviyeye yükselmiştir (T.C.Ticaret Bakanlığı İstatistikleri ve TÜİK, 2022).

Dünyanın tamamında olduğu gibi Türkiye için de sınır kapıları komşu ülkelerle ve diğer bağlı ülkelerle olan sosyal ve ekonomik ilişkilerinde rol oynamaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, diğer komşu ülkelere oranla 276 km uzunluğundaki sınırı ile daha kısa sınırı bulunan Türkiye-Gürcistan sınırı üzerinde, iki ülkenin geçmişten getirdiği ilişkilerine

bağlı olarak Artvin'de Sarp, Ardahan'da Türkgözü ve Aktaş sınır kapıları bulunmaktadır. Bu sınırımızda bulunan Artvin'deki Muratlı sınır kapısı ise faal değildir. Özellikle Sarp sınır kapısında günübirlik yolcu giriş çıkışı yoğundur.

Türkiye-Ermenistan sınırında Akyaka ve Alican sınır kapıları bulunmaktadır. Ancak bu kapılar, Türkiye ile Ermenistan arasındaki politik sorunlar ve dost ülke Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ topraklarının Ermenistan'ın hedefinde olması sonucu yaşanan savaşlar ve politik sorunlardan dolayı şimdilik faal değildir. Ayrıca buralar askeri yasak bölgedir. Ancak bu ve benzeri problemli konularla ilgili Karabağ savaşından sonra ülkeler arasında son dönemde karşılıklı olumlu mesajlar verilmiştir. Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye sınırında Dilucu Sınır Kapısı bulunmaktadır. Bu kapı 1992 yılında Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle bağlantıyı sağlamak için açılan Iğdır üzerindeki aktif kapılardandır.

Türkiye-İran sınırında Ağrı'da Gürbulak, Van'da Kapıköy (Demiryolu ulaşımı vardır) ve Hakkâri'de Esendere sınır kapıları bulunmaktadır. Bahsi geçen bu üç kapı aktifken, Boralan sınır kapısı aktif değildir. İran sınırındaki en işlek kapı Gürbulak sınır kapısıdır. Tarihi İpek Yolu'nun da çıkış noktalarından olan Gürbulak sınır kapısı Türkiye'nin Orta Asya'ya açıldığı yegane kapıdır. Burada ticari işleyiş iki ülke arasında stratejik bir özellik kazanmıştır.

Türkiye-Irak arasında geçişler Üzümlü ve Habur Gümrük kapılarından sağlanmaktadır. Hakkâri ilinin Çukurca ilçesi ile Irak'ta Duhok'un Kani Masi kasabası arasındaki geçişi sağlayan Üzümlü sınır kapısı zor coğrafi şartların yanında güvenlik açısından da bazı zamanlarda olaylar yaşandığı için ticari geçişlerden ziyade yolcu geçişleri için kullanılmaktadır. Türkiye-Irak arasındaki diğer sınır kapısı olan Habur gümrük kapısı ise tanker taşımacılığı dolayısıyla Irak'ın adeta ekonomik olarak can damarıdır. Iraktan Kerkük-Yumurtalık Pipe-line hattı ile gelen petrolün yanısıra Habur gümrük kapısından tanker taşımacılığı ile Türkiye'ye petrol taşımacılığı yapılmakta, buna karşılık Türkiye'den Irak'a temel gıda ve giyim maddeleri ile inşaat malzemelerinin ihracatı yapılarak iki ülke arasında yoğun olarak ticari ilişkiler sürdürülmektedir.

Türkiye-Suriye sınırında Gaziantep'te Karkamış ve Çobanbey, Hatay'da Cilvegözü, Kumlu ve Yayladağı, Mardin'de Nusaybin ve Şenyurt, Şanlıurfa'da Akçakale, Ceylanpınar, Mürşitpınar ve Kilis'te Öncüpınar olmak üzere toplam 11 tane sınır kapısı bulunmaktadır (T.C.Ticaret Bakanlığı Verileri-2020). Bunlardan Ceylanpınar ve Mürşitpınar geçici statüde bulunan, Şenyurt ise daimi ancak faal olmayan kapılardır. Cilvegözü sınır kapısı Türkiye ile Orta Doğu arasındaki en önemli kapılardan birisidir. Ticari olarak Cilvegözü kapısının ülkeler arasındaki önemi fazladır. Yük

ve yolcu geçişlerinin yoğun olduğu bu kapıda, özellikle dinî ve millî günlerde giriş çıkışlar yoğunlaşmaktadır. Esasında Suriye'de 2011 yılından beri yaşanan iç karışıklıklar sınır ticaretini de olumsuz etkilemiştir. Ancak Türkiye'nin yürüttüğü politika ile oluşturulan güvenli bölgeler ve sosyal çalışmalar, son yıllarda sınır kapılarında işlerliği artırmıştır.

Türkiye-Bulgaristan sınırında, Türkiye-Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarının kesişme noktasına karşılık gelen alanda Kapıkule (Edirne), yine bu sınırda Hamzabeyli (Edirne) ve Dereköy (Kırklareli) Gümrük Kapıları bulunmaktadır. Kapıkule, Türkiye'nin en önemli ve en işlek sınır kapısıdır. Türkiye'nin, demir yolu ve kara yoluyla Avrupa'ya açıldığı bu kapıdan, Avrupa ülkeleri de Türkiye ve Güneybatı Asya'ya bağlanmaktadır. Türkiye-Yunanistan sınırında ise Edirne'de İpsala, Uzunköprü ve Pazarkule (Karaağaç) gümrük kapıları bulunmaktadır. Bu gümrükler iki ülke için ticari ve sosyal gelişmeye katkı sağlamaktadır.

2.Türkiye'nin Kıyı Gümrükleri

Deniz ulaşımı, diğer alternatif ulaşım yollarına oranla tek seferde daha fazla yükün daha ucuz maliyetle taşınmasına imkân vermektedir. Bu duruma bağlı olarak Dünya ticaretinin büyük bir kısmı deniz yolları üzerinden yapılmaktadır. Deniz yolu ile yapılan ticaret ve taşıma işlemlerinde, yükün miktar bakımından genellikle yüksek olması, kat edilen mesafe ve beraberinde gelen risklerden dolayı gümrük işlemleri dikkatle yapılmaktadır. Türkiye'de 2021 yılı itibariyle toplam 102 deniz hudut kapısı veya gümrük bulunmaktadır (Şekil 2). Bu kapıların 44 tanesi daimi, 58 tanesi geçici statüde iken, 94 tanesi faal, 8 tanesi de faal değildir (T.C.Ticaret Bakanlığı İstatistikleri, 2021).

Şekil 2: *Türkiye Kıyılarındaki Gümrükler*

Üç tarafı denizlerle çevrili olan ve orta kuşak merkezde yer alan Türkiye'de, her ne kadar kıyı sınırları ve gümrüklerle ilgili araştırmalar sınırlı olsa da, kıyı gümrüklerinin ticari bakımdan ülkeye önemli miktarda katma değer sağladığı bilinmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere rahat ulaşımın olduğu stratejik bir sahada yer alan Türkiye, deniz ticaretinde daha fazla gelişme gösterebilecek potansiyele sahiptir. Bununla birlikte Türkiye deniz üzerinden yolcu taşımacılığında da özellikle turizm için önemli bir geçiş ve uğrak sahasıdır. Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri dâhil olmak üzere, Rusya ve İran gibi ülkelerin de Karadeniz üzerinden Avrupa'ya açılan kapısı olan Türkiye, gümrükler vasıtasıyla birçok mal ve ürünün aktarım üssü haline gelmiştir.

Türkiye'de denizyolu yolcu ulaştırmasında ilk üçteki sınır kapıları; Çeşme Limanı, Bodrum Limanı ve Marmaris Limanı'dır (Bakırcı ve Aydoğdu, 2019:796). Bahsi geçen denizyolu hudut kapılarının özellikle turizm fonksiyonu ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de Ege Denizi'nin doğal güzelliklere sahip koyları ve gerek kıyı şeridi gerekse iç bölgelerin doğal ve kültürel zenginlikler barındırması, turistlerin buralara yönelmelerine zemin hazırlamaktadır. Böylelikle yolcu ulaştırmasında yoğun olarak kullanılan limanlar ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte yük taşımacılığında da hinterlandı geniş olan İzmir Limanı, İstanbul, Mersin Limanları gibi önemli denizyolu hudut kapıları öne çıkmaktadır. Türkiye'nin en büyük ihracat limanlarından olan İzmir Limanı, Asya ve Avrupa arasında ticari bakımdan önemli bir bağlantı noktasıdır.

3. Türkiye'nin Havayolu Gümrükleri

Bilindiği üzere hızlı taşımacılıkta ve pahada kıymetli olan ürünlerin ticaretinde genellikle hava yolları kullanılmaktadır. Bu sebeple ekonomik güç ile havayolu taşımacılığı arasında doğrusal bir bağlantı bulunmaktadır. 20. yüzyılın sonlarında yapılan ekonomik reformlar, serbest ticaret anlaşmaları ve ekonomilerin bütünleşmesi ile küresel ekonomide ve ticarette bir büyüme yaşanırken hava trafiği buna paralel olarak yoğunlaşmakta ve yolcu ile birlikte yük taşımacılığı artmaktadır (Özenen, 2003: 5). Bahsi geçen gelişmelere paralel olarak havayolu gümrüklerinin işlevi önemli hale gelmiştir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de havayolu gümrüklerinin sayısında özellikle son yıllarda artış yaşanmıştır. Türkiye'de genel politika icabı ile hava ulaşımına büyük önem verilerek neredeyse her ilin hava yolu bağlantısı kurulmuştur. Bu kapsamda örneğin Dünyanın en büyük ve en modern hava limanlarından bir tanesi olan İstanbul Hava Limanı inşa edilmiş, ayrıca Ordu-Giresun Hava Limanı örneğinde olduğu gibi deniz dolguları üzerine dahi hava limanı kurularak bu ulaşım türünde ilerleme kaydedilmiştir.

Türkiye'de 2021 yılı itibariyle toplam 64 adet hava hudut kapısı bu-

lunmaktadır. Bu kapıların 10 tanesi askeri amaçlı kullanılırken, 1 tanesi hac ve umre için hizmet vermekte (Batman) ve geriye kalan 53 tanesi sivil amaçlı kullanılmaktadır. Türkiye'deki 64 hava hudut kapısından 35 tanesi daimi, 29 tanesi geçici statüde iken, 60 tanesi faal, 4 tanesi de faal değildir. Ayrıca Hopa Hava Terminali Hopa Gümrük Müdürlüğüne bağlı olarak Batum ile ortak kullanılmaktadır (T.C.Ticaret Bakanlığı İstatistikleri, 2021). Türkiye'de artan üretim ve tüketim miktarlarından dolayı ithalat ve ihracat için hızlı taşımacılıkta havayolu alternatifi güçlendirilmektedir. Her ne kadar kargo maliyetleri ve diğer tüm taşıma maliyetleri yüksek olsa da, hızlı ulaştırma için günümüzde yük ve yolcu taşımacılığında havayolu kullanımı artmaya devam etmektedir. Esasında havayolu için uluslar arası taşımacılıkta gümrük işlemleri bir dizi resmî işlemi gerektirmektedir. Başka ülkelerin siyasi sınırları üzerinde uçmak ve ticari işlemler için gerekli izinleri almak genel olarak uluslar arası kurallara tabidir. Bu işlemlerin de belli bir zaman ve prosedür gerektirdiği düşünülürse hızlı ulaşım ve kıtalar arası kolay erişilebilirlik için havayolu taşımacılığı artan maliyetlere rağmen tercih sebepleridir.

Türkiye'de havayolu yolcu ulaştırmasında genel olarak ilk üçteki sınır kapıları; İstanbul Havalimanı, Antalya Havalimanı ve Sabiha Gökçen Havalimanı'dır (Bakırcı ve Aydoğdu, 2019:795, TÜİK). Türkiye, bulunduğu stratejik coğrafi konumundan dolayı hem turizm açısından hem de ticari bakımdan havayolu taşımacılığında sürekli bir şekilde gelişim kat etmeye devam etmektedir.

4. Türkiye Ekonomisinde Gümrüklerin Yeri

Türkiye'de sınır ve sınır kapıları hakkındaki ilk incelemeler güvenlik ve sınır ekonomisi üzerinedir. Siyasi sınırların devletleri ve toplulukları ayırması ve güvenlik tedbirleri uygulanması, sınır ticaretini ve alış verişi engelleyememiş ve günümüze kadar bu alış veriş devam etmiştir. Ekonominin en önemli taşıyıcıları gümrüklerdir. Devletler arasındaki siyasi gelişmelere paralel olarak gümrüklerdeki ticaret ve diğer işlemler zaman içerisinde inişli çıkışlı bir grafik gösterebilmektedir. Türkiye'de özellikle son yıllarda sınırlarda uygulanan güvenlik tedbirleri kapsamında giriş çıkışlar ve ticaret daha kontrollü hale getirilmiştir.

Sınır kapıları dış ticaretin kontrol edildiği ve yönlendirildiği noktalar niteliğindedir. Ülkelerin bulunduğu coğrafi koşullara göre sınır kapılarının etkinliği farklılaşmakta, deniz, kara, demir veya havayolu sınır kapılarından herhangi biri öne çıkabilmektedir. Türkiye, sahip olduğu coğrafi özellikler dolayısıyla dış ticaret veya uluslararası ulaşım bakımından, sınır kapılarının tamamını kullanabilir durumdadır. Son yıllarda havayolu ulaştırmasında meydana gelen gelişmeler, dış ticaret açısından havaalanlarının da önemli bir rol üstlenmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca Türkiye'de yıl-

lar itibariyle demiryolu ulaşımının dış ticaretteki payının düşük ve dalgalı olduğu görülmektedir (Bakırcı, 2013b: 376). Gümrüklerin dış ticaretteki etkinliğinin yanında yolcu ulaştırmasında da etkinliği bilinmektedir. Bu kapsamda en fazla yolcu giriş çıkışı havayolu üzerinden gerçekleşmektedir.

Gümrükler esasında mali yönü olan ve ekonomik karşılığa sahip ayrı bir inceleme alanıdır. Ancak gümrüklerde ticari olarak coğrafi şartlar ile birlikte siyasi değişkenlerin de devreye girdiği söylenebilir. Gümrüklerin ticari bakımdan etkin olup olmaması, ülkenin gelişmişlik seviyesine göre farklılaşabilmektedir. Gelişmişlik seviyesini belirleyen unsurlardan birisi de coğrafi potansiyeldir. Türkiye coğrafi potansiyel bakımından gerek özel konum şartları gerekse matematik konum şartları itibariyle gümrüklerin etkinliğini artıran mahiyete sahiptir. Bunun ekonomik göstergelere olumlu şekilde yansıması ise olağan bir durumdur.

Türkiye'nin ekonomik yapısında 2019-2020 yılı istatistiklerine bakıldığında Ticaret Bakanlığı'nın gümrük gelirleri, Türkiye bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu durum bize gümrüklerin Türkiye için ekonomik değerini göstermektedir. Gümrükler için bahsi geçen ekonomik kazançların temelinde Türkiye'nin coğrafi olarak bir geçiş ülkesi olmasının etkisi büyüktür. Ayrıca bazı gümrüklerdeki ticaret hacminin ithalat ve ihracat olarak değişimi Tablo 2'de gösterilmiştir (Tablo 2). Bu oranlar 2021-2022 yıllarında çok daha yukarılara çıkmıştır. Ancak bu sefer de Ukrayna-Rusya savaşından dolayı dünyadaki lojistik zincirinde bazı sorunlar ortaya çıkmış ve bu durum ekonomilerde hasara yol açmıştır. Her şeye rağmen ticaret mecburen devam etmek zorunda olduğundan gümrüklerdeki yoğunluk sürmektedir.

Dış Ticaret	Yıl		
	2018	2019	2020
Dış Ticaret Hacmi (İthalat-İhracat Toplamı Milyon ABD Doları)	408.321	391.179	388.939

Tablo 2: *Türkiye Gümrüklerinin Yıllara Göre Dış Ticaret Hacmi (2018-2020).*

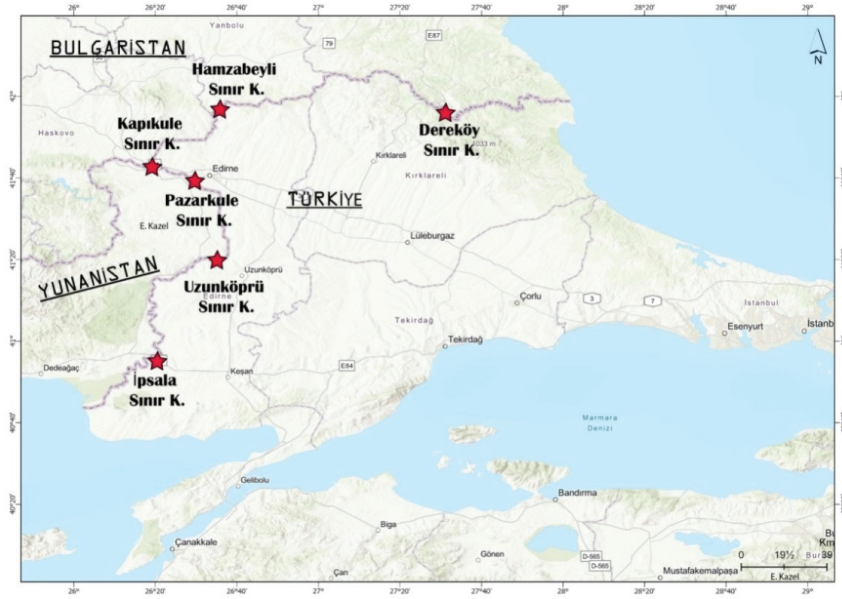
Kaynak: *Ticaret Bakanlığı ve TÜİK Verilerinden Derlenmiştir.*

5. Türkiye'nin Batı Kara Sınırı Gümrükleri

Türkiye'nin Avrupa ile Asya arasında geçiş kuşağında yer alması ve bu bağlantıyı somut şekilde sağlayan, Bulgaristan ve Yunanistan kara sınırlarında bulunan geçiş kapıları, Türkiye'nin batı kara sınırlarına tekabül

etmektedir. Bu sınırlarda İpsala, Uzunköprü, Pazarkule, Kapıkule, Hamzebeyli ve Dereköy gümrük kapıları bulunmaktadır (Şekil 3).

Türkiye'nin kara sınırlarında bulunan hudut kapılarından en işlek olanı batı kara sınırındaki Kapıkule'dir. Burası hem yolcu taşımacılığında hem de yük taşımacılığında önemli bir güzergâhtır. Bu kapılardan batı kara sınırında bulunan Dereköy sınır kapısı Kırklareli ili üzerinde yer alırken, diğerleri Edirne il sınırlarında yer almaktadır. Türkiye tarafında bu kapılara ulaşımın sağlandığı ana yol aksları D100, D110, E80 ve E87'dir.

Şekil 3: *Türkiye'nin Batı Kara Sınır Kapıları*

Türkiye'nin batı kara sınırlarında bulunan gümrük kapılarında yük ve yolcu geçişlerinde yoğunluğun azaltılması ve pratikliğin artırılması noktasında dijital kontroller dâhil olmak üzere birçok önlem alınmaktadır. Özellikle yaz aylarında Avrupa'daki gurbetçilerin Türkiye'ye ulaşmak için bu kapılarda yoğun bir hareketlilik oluşturduğu gözlenmektedir. Bahsi geçen kapılardan Kapıkule ve Uzunköprü sınır kapılarında ayrıca uzun yıllardır demiryolu ulaşımı sağlanmaktadır.

Türkiye'nin batı kara sınırlarının karşısına tekabül eden Yunanistan ve Bulgaristan ülkeleri üzerinden Avrupa'nın diğer ülkelerine yapılan ticaret, Türkiye'ye önemli katma değer sağlamaktadır. Özellikle Avrupa ülkeleriyle yapılan dış ticaret hacmine bakıldığında 2019 yılındaki ithalat ve ihracat bir önceki yıla göre artmış ve yüksek seviyelere ulaşmıştır. Ancak 2020 yılında 2019 yılına göre azalış söz konusu olmuştur. Bunun en önemli sebebi Dünya'da yayılan Covid 19 virüsünün ticarete yansıyan olumsuz etkileridir. Ancak bu süreçte diğer sınır kapılarında olduğu gibi buralardaki

ticari kapılarda da yapılan temassız geçiş işlemleri sayesinde ticaret devam etmiştir. Son dönemlerde ise bu kriz ortamının gevşemesi ile ticaret önemli oranda artarak eski seviyesine çıkmıştır.

Uluslararası kara yük ve yolcu taşımacılığı yapan araçlar için sınır kapılarındaki ticari geçişler ile karayolu transit işlemlerinde; TIR Karnesi himayesinde veya NCTS (Yeni Bilgisayarlı Transit Sistemi) ortamında üretilen transit refakat belgeleri kullanılmaktadır. Bu kapsamda yurt dışından gelip üçüncü bir ülkeye Türkiye Gümrük Bölgesi üzerinden geçiş yapan araçlarla ithalat maksadıyla gelen eşyanın bir iç gümrük idaresine sevk giriş işlemleri; yine ticari araç geçişleri ile ilgili olarak bir iç gümrük idaresinden yurt dışı varışlı olarak sevk edilen ihracat eşyasının Türkiye Gümrük Bölgesinden son çıkış işlemleri yapılmaktadır. Sınır kapıları üzerinden gelen ve giden yolcuların Emniyet tarafından pasaport işlemleri yapılmakta, ardından 4458 sayılı Gümrük Kanunu ve 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu kapsamında araçların tescil işlemleri ile gümrüğe tabi eşyaların kontrol işlemleri tamamlanarak Türkiye Gümrük Bölgesi içine veya dışına giriş çıkışları sağlanmaktadır (İpsala Gümrük Müdürlüğü, 2020). Türkiye'nin batı kara sınır kapılarından Kapıkule, Hamzabeyli ve İpsala gümrükleri üzerinden yapılan ticaret, hem komşu ülkeler hem de diğer Avrupa ülkeleri için oldukça yoğundur. Bu yoğunluk hacminin, giriş çıkış yapan yolcu sayılarına da yansıdığı görülmektedir (Tablo 3).

Batı Kara Sınır Kapıları	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
Kapıkule	6.190.486	5.731.737	1.938.915	5.392.795
İpsala	2.165.129	2.239.996	381.966	618.594
Hamzabeyli	1.566.733	1.279.352	560.387	1.255.367
Dereköy	1.031.256	1.178.883	406.705	643.191
Pazarkule	747.164	710.499	45.805	92.369
TOPLAM	11.700.750	11.140.467	3.333.778	8.002.316

Tablo 3: *Türkiye'nin Batı Kara Sınır Kapılarının Yolcu Sayıları (2018-2021).*

Kaynak: *Ticaret Bakanlığı ve TÜİK Verilerinden Derlenmiştir.*

Tablo 3 incelendiğinde batı kara sınır kapılarından en fazla giriş çıkışın Kapıkule sınır kapısından, en düşük giriş çıkışın ise Pazarkule sınır kapısından olduğu görülmektedir. Kapıkuleyi yolcu yoğunluğu açısından sırasıyla İpsala, Hamzabeyli, Dereköy ve Pazarkule sınır kapıları takip etmektedir. 2018 ve 2019 yıllarında 11 milyonun üzerinde giriş çıkışın ol-

duğu batı kara sınır kapılarında 2020 yılında sadece 3.3 milyonun biraz üzerinde bir geçişin olduğu görülmektedir. 2020 yılında yolcu sayılarında ortaya çıkan belirgin düşüşün en önemli sebebi, Yunanistan ile yaşanan siyasi sorunlardan dolayı kapıların belirli dönemlerde kapanması ve özellikle bu dönemde Dünyada yaşanan Covid 19 salgın sürecinin etkileridir. Bu kapsamda ülkeler arası nüfus hareketleri minimuma inmiş ve belli dönemlerde bazı sınır kapıları kapatılmıştır. Ancak tedbirlerin esnetilmesiyle 2021 yılında yolcu ve araç sayılarında çok yüksek oranda artışlar yaşanmıştır.

Türkiye'nin batı kara sınır kapılarından giriş çıkış yapan araç sayılarına bakıldığında ise, sırasıyla Kapıkule (Türkiye'de en çok araç geçişi olan kapı), İpsala, Hamzabeyli, Dereköy ve Pazarkule olduğu anlaşılmaktadır (T.C.Ticaret Bakanlığı İstatistikleri, 2020). Batı sınırlarındaki Uzunköprü gümrük kapısı ise sadece demiryolu ulaşımı için kullanılmaktadır. Bununla birlikte Kapıkule sınır kapısında da ayrıca demiryolu ulaşımı mevcuttur. Batı kara sınırlarında bulunan tüm bu kapılarda özellikle 2020 yılının ortasından itibaren Türkiye'ye girişler kontrollü şekilde sağlanmaktayken, Türkiye'den çıkışlar AB vatandaşı olmayanlar için virüs salgınından dolayı yapılmamaktaydı. Ancak bu sürecin esnemesi ile birlikte geçişlerin normalleşme eğilimine girdiği ve arttığı bilinmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere gümrükler ve sınırlar yeri geldiğinde her türlü senaryoda devletlerin serhat noktaları olarak siyasi ve ticari noktada sınırlayıcı veya belirleyici olmaktadır.

5.1. İpsala Sınır Kapısı (Yunanistan)

1961 yılında açılan İpsala sınır kapısı, Türkiye'nin Edirne üzerinden Avrupa'ya açılan önemli bir gümrük kapısıdır (Fotoğraf 1). Bu kapı Edirne'nin bir ilçesi olan İpsala'ya yaklaşık 4 km mesafede bulunmaktadır. İpsala sınır kapısının Yunanistan tarafında yer alan yerleşmesi ise Kipi olarak adlandırılır. İpsala sınır kapısının Edirne, Çanakkale ve Tekirdağ yollarının kesişim noktasında yer alması avantajlı ulaşım imkânı sunar. Burası Avrupa'da çalışan Türk vatandaşlarının Türkiye'ye geçmek için sıklıkla tercih ettiği bir geçiş kapısıdır. Hem yolcu hem de TIR geçişlerinin aynı anda yapılabildiği İpsala sınır kapısı, ticari olarak Türkiye'ye katma değer sağlamaktadır. Bu kapı ve çevresi, ekonomik ve sosyal bakımdan hareketli bir alandır. İpsala Gümrük Kapısında, diğer kapılarda olduğu gibi Duty Free Shop (Gümrüksüz Satış Mağazası) ile alışveriş imkânı da mevcuttur. Ancak bu mağazadan alışveriş yapılabilmesi için gümrük giriş çıkışı yapılabildiğine dair polis mührü olanlar faydalanabilmektedir. Hâlihazırdaki İpsala Gümrük Kompleksinin modernizasyonu tamamlanmakla birlikte bazı yenileme işlemleri devam etmekte ve bu kapı yaşanan fiziki iyileştirmelerle birçok ihtiyaca cevap verecek hüviyete sahip olmaktadır.

Fotoğraf 1: *İpsala Gümrük Kapısı.*

5.2. Pazarkule-Karaağaç Sınır Kapısı (Yunanistan)

Pazarkule sınır kapısı, 1952 yılında geçişlere açılmış, Yunanistan ile Türkiye arasında yer alan bir gümrük kapısıdır (Fotoğraf 2). Bu sınır kapısı normal zamanlarda genellikle günübirlik giriş çıkışlar için kullanılmaktadır. Pazarkule, Türkiye'nin en küçük sınır kapılarından birisidir. Edirne'nin yerleşmelerinden Karaağaç'a yakın olan kapının Yunanistan tarafındaki yerleşmesi ise Kastanies'tir (Kestanelik). Pazarkule gümrük kapısı ile Yunanistan kapısı arasında karşılıklı 50 metre tampon bölge bulunmaktadır. Sınır ticaretinin yapılmadığı kapı, Edirne ekonomisi için normal zamanlardaki günlük giriş çıkışlar sayesinde katma değer sağlamaktadır. Edirne il merkezine 3-4 km mesafede yer alan bu sınır kapısı, bazen Yunanistan tarafından geçişlere kapatılmaktadır. Geçici kapanmalarda Meriç Nehrinin taşması da etkili olabilmektedir. Pazarkule sınır kapısının son yıllarda kapatılmasında etkili olan son iki etmen ise, Türkiye'nin Suriye İdlib'de yaşadığı kriz sonrası mültecilerin Avrupa'ya geçmesine mani olmaması sonucu, göçmenlerin bu kapıya yönelmesi gösterilebilir. Edirne il merkezine olan yakınlığından ve ulaşılabilirliğinden dolayı mültecilerin yöneldiği bir kapıdır. Bir diğer etmen ise 2020 yılında meydana gelen Covid-19 virüsünün yaygınlaşması tehlikesine karşı alınan önlemler çerçevesinde gümrüklerin kapatılmasıdır. Her iki örnekte de sınır kapılarının kapatıldığı görülmektedir. Meriç Nehri ve kolları bu sınır kapısının yakınından geçmektedir. Pazarkule gümrük kapısına yakın olan ve sosyolojik sebeplerden dolayı Doyran köyü ile kapının yakınındaki Meriç Nehri güzergâhı, insan kaçakçılığı ve diğer ürün kaçakçılığı için sık sık teşebbüslere maruz kalmaktadır.

Fotoğraf 2: *Pazarkule Gümrük Kapısı.*

5.3. Uzunköprü Sınır Kapısı (Yunanistan)

Uzunköprü Sınır Kapısı, 1953 yılında hizmete giren, Edirne'nin Uzunköprü ilçe merkezinin yakınında bulunan bir gümrük kapısıdır. Uzunköprü, Türkiye'nin Edirne üzerinden Yunanistan'a açılan bir kapısı olup, sadece demiryolu ulaşımı sağlanmaktadır. Uzunköprü ilçe merkezinde, sınıra 7-8 km mesafede bulunan tren istasyonu, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yollarına ait binada, seferler faal olduğu zamanlarda gümrük hizmeti vermektedir (Fotoğraf 3). Bu binada yolcuların resmi geçiş işlemleri ile beraberindeki eşyaların giriş çıkışları yapılmakta ve sefer yapıldığı zamanlarda gümrüksüz bir satış mağazası ile de yolculara hizmet verilmektedir.

Fotoğraf 3: *Uzunköprü Gümrük Kapısından Görünüm.*

Türkiye ve Yunanistan arasında olup, ismini Edirne'deki sınır yerleşmesi Uzunköprü'den alan Uzunköprü demiryolu gümrük kapısı, önemli geçiş alanlarından biri olmaya adaydır. Uzunköprü demiryolu gümrük kapısına en yakın yerleşme Türkiye tarafında Uzunköprü ilçesi iken, Yunanistan kesiminde Didimotiko yerleşmesidir.

Uzunköprü sınır kapısı normal zamanlarda özellikle demiryolunu tercih eden turistler tarafından kullanılan bir kapıdır. Ancak son 10 yıldır bu hat çok seyrek kullanılmaktadır. Geçmişte günde 3 sefer yapılırken, günümüze yakın zamanlarda tek sefere düşmüş ve günümüzde ise neredeyse hiç sefer yapılmamaktadır. Günümüzde sadece ara ara askeri yük trenleri ile nadir de olsa yolcu trenleri istasyona uğramaktadır. Tren istasyonunda bulunan Lojman, Free Shop ve Postane şimdilik kapalıdır. Ayrıca istasyonda atıl şekilde bekleyen çok eski vagonlar bulunmaktadır. Uzunköprü gümrüğünün günümüzdeki pasif durumuna rağmen, gümrük memurları görevi başındadır. Uzunköprü gümrük hattı, Osmanlı döneminden beri kullanılan Şark Demiryolu ana hattı üzerindedir ve İstanbul Sirkeci ile Trakya üzerinden Yunanistan tarafında Python demiryolu hattı (şuan aktif) ile Selanik, Atina ve diğer Avrupa ülkelerine açılmaktadır. Bu geçiş aksının daha işler olabileceği 2019 yılının kasım ayında gündeme gelmiştir. Bir Kuşak Bir Yol Projesi kapsamında Çin'den kalkan bir tren kesintisiz şekilde Türkiye'ye ulaşmış, Anadolu bağlantılarından Marmaray'a, oradan da Trakya'yı geçerek Uzunköprü üzerinden Yunanistan'a geçmiştir. Daha sonra bu tren Avrupa üzerinden Londra'ya kesintisiz şekilde ulaşarak Asya ve Avrupa arasında çok uzun bir bağlantı ile ulaşımda bir ilki gerçekleştirmiştir. Böylelikle önemli bir ulaşım projesinin denemesi yapılmıştır. Bu durum Türkiye ve Batı kara sınırı ile gümrüklerinin siyasi coğrafya açısından önemini ortaya koymaktadır.

Yunanistan'ın yaşadığı ekonomik sorunlar, iki ülke arasındaki siyasi problemler ve Türkiye tarafındaki altyapı çalışmaları sonucunda Uzunköprü'deki tren seferlerinde son yıllarda azalma ve durma meydana geldiğinden dolayı, bu durum bölge ekonomisi ve ülke ekonomisi için kayıplara yol açmıştır. Sınırdışı seferler siyasi sebeplerden dolayı kapalı olsa da, Türkiye içerisinde İstanbul-Uzunköprü tren seferlerinin başlatılması, bölge ekonomisi için olumlu etkiler doğuracaktır. Ayrıca siyasi problemlerin giderilmesi ile dış seferlere de başlanılması, bölge ve ülke ekonomisi için olumlu sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

5.4. Kapıkule Sınır Kapısı (Bulgaristan)

Kapıkule sınır kapısı, Türkiye ile Bulgaristan arasında yer almaktadır ve Türkiye'nin en yoğun ve işlek karayolu gümrük kapısıdır. Bu sınır kapısında karayolu ulaşımının yanında demiryolu ulaşımı da sağlanmaktadır. Anadolu ile Avrupa arasında demiryolu bağlantısı kurmak için

yapılan Şark Demiryolları hattı buradan geçmektedir. İstanbul üzerinden Trakya'ya doğru ilerleyen demiryolu hattı, Edirne'den geçtikten sonra Kapıkule sınır kapısı hattı üzerinden Bulgaristan içlerine devam etmektedir. Bu sınır bölgesinin Türkiye tarafında en büyük yerleşim yeri Edirne şehri iken, Bulgaristan kısmındaki en büyük yerleşme Svilengrad yerleşmesidir.

Kapıkule sınır kapısı, Edirne'de Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan'ın kesişim noktasında Cumhuriyet döneminde sınır karakolu olarak kurulmuş, daha sonra 1953 yılında sınır kapısı statüsüne kavuşturularak hizmete açılmıştır (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4: *Kapıkule Gümrük Kapısı.*

Kapıkule gümrüğünün karşısındaki gümrük ve çevre yerleşme Kapitan Andreeova olarak adlandırılmaktadır. Türkiye ve Bulgaristan sınırındaki Kapıkule sınır kapısı, sahip olduğu coğrafi konum özellikleri dolayısıyla Türkiye'nin en büyük kara ve demiryolu sınır kapısı olup, ayrıca dünyanın en yoğun kullanılan sınır kapılarından birisidir. Coğrafi konum özelliklerinden dolayı Kapıkule sınır kapısı, Asya ve Avrupa arasındaki önemli bir kara bağlantısında bulunmaktadır. Demiryolu da aktif olarak kullanılmakta ve İstanbul Halkalıdan Avrupa ve Anadolu bağlantısını sağlamaktadır. Halkalı ile Kapıkule arasında 2020 yılında yapımı devam eden yüksek hızlı tren hattı, Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasında yolcu ulaşımında ve yük taşımacılığında önemli bir alternatif olacaktır. Özellikle tam olarak aktif hale geldiği takdirde Bir Kuşak Bir Yol Projesi kapsamında Çin'den kalkan bir tren kesintisiz şekilde Türkiye'ye ve oradan da Avrupa ülkelerine kadar ulaşacaktır. Bu proje için önem arz eden hızlı tren hattının, 2023 yılında aktif hale geleceği öngörülmektedir.

Kapıkule gümrük kapısı, sahip olduğu coğrafi önemden dolayı Tür-

kiye tarafında canlı bir ekonomik ve sosyal hayatın varlığını beraberinde getirmiştir. Sınıra yakın alanda oteller, sanayi tesisleri ve birçok sosyal alan mevcuttur. Gümrük kompleksinde Free Shop, cami, restoran, veteriner kontrol alanı, otoparklar, kaçakçılık büro amirliği gibi binalar mevcuttur. Kapıkule, sadece yolcu giriş çıkışı bakımından değil aynı zamanda özellikle tırlarla yapılan dış ticarette de Avrupa bağlantısında çok önemli bir geçiş güzergâhıdır. Son yıllarda gümrük noktalarında yapılan modernizasyon çalışmaları ile daha önce yaşanan yoğunluk önlenmeye çalışılmış ve geçişlerdeki bekleme süresi kısaltılmıştır. Bu kapsamda ileri teknoloji uygulamaları ile dijital uygulamalar devreye alınmıştır. Böylelikle hem güvenlik açısından hem de geçiş pratikliği için gerekli altyapı kurulumu sağlanmıştır. Sınır kapısındaki sıra bekleme esnasında ve genel uygulamalarda yolcuların ihtiyaçlarını karşılaması için Edirne Valiliği İl Özel İdaresi tarafından büyük bir otopark da hizmet vermeye başlamıştır.

Kapıkule gümrüğü, Trakya Gümrük Müdürlüğü'ne bağlı olup, Edirne şehrine yaklaşık 14-15 km mesafededir. Kapıkule, Türkiye'nin kara gümrük kapılarına bakıldığında yıllar arasında küçük değişimler olsa da giriş çıkış yapan araç sayısı ve yolcu sayısı ile dış ticaret hacminin en yoğun olduğu ilk üç kapıdan birisidir. Kapıkule Gümrük Kapısında Duty Free Shop (Gümrüksüz Satış Mağazası) ile alışveriş imkânı olmakla beraber, bu mağazadan alışveriş yapılabilmesi için giriş çıkış yapılabildiğine dair polis mührü olanlar faydalanabilmektedir. Kapıkule sınır kapısı önemini artırarak hizmet vermeye devam etmektedir.

5.5. Hamzabeyli Sınır Kapısı (Bulgaristan)

Hamzabeyli, Türkiye'nin Edirne üzerinden Bulgaristan sınırına açılan diğer bir gümrük kapısıdır (Fotoğraf 5). Bu sınır kapısı adını, sınıra 2 km kadar yakında bulunan ve Lalapaşa ilçesine bağlı olan Hamzabeyli köyünden almaktadır. Sınırın karşısındaki en büyük yerleşme Lesovo'dur. Avrupa ile bağlantı sağlayan ve Kapıkule'nin üzerindeki yoğunluğa alternatif olan önemli bir gümrük kapısıdır. Bu kapsamda gümrükte son yıllardaki iyileştirmeler ile 4'er adet giriş ve çıkış yapılarak muayene peronları genişletilmiştir. Sınır kapısındaki peron sayısının artırılması için yapılan çalışmalar ve diğer modernizasyon işlemleri tamamlanmıştır. Teknik altyapının iyileştirilmesinin sebeplerinden birisi Kapıkule'deki yoğunluğun bir kısmını buraya kaydırmaktır. Hamzabeyli gümrük kapısı ayrıca tırlar ile yapılan ticarete de açık olduğu için Türkiye adına önemli bir ticari potansiyeli barındırmaktadır. Tırlar bütün sınır kapılarında olduğu gibi buradaki ilk kontrollerinin ardından iç gümrük kapılarına yönlendirilmekte ve vergilendirme dâhil bütün işlemler iç gümrüklerde yapılmaktadır. Hamzabeyli Gümrük Kapısında da Duty Free Shop (Gümrüksüz Satış Mağazası) ile alışveriş imkânı bulunmaktadır.

Fotoğraf 5: *Hamzabeyli Gümrük Kapısı.*

5.6. Aziziye (Dereköy) Sınır Kapısı (Bulgaristan)

Dereköy sınır kapısı, Türkiye'nin Kırklareli üzerinden Bulgaristan sınırına açılan bir gümrük kapısıdır (Fotoğraf 6). Bu gümrük kapısı adını, sınırın yakınında bulunan Dereköy yerleşmesinden almaktadır. Avrupa ile bağlantı sağlayan diğer gümrük kapılarındaki kadar yoğun olmasa da özellikle Bulgaristan'ın Karadeniz'e yakın bölgelerinde daha pratik ulaşımın sağlanabildiği önemli bir gümrük kapısıdır. Sadece yolcu giriş çıkışının olması ve ticarete kapalı olmasından dolayı kaçakçılık gibi olumsuz durumlara pek rastlanmamaktadır.

Dereköy sınır kapısına, kara yolu akslarından birisi olan E87 ile ulaşılabilmektedir. Dereköy Gümrük Kapısında küçük bir Gümrüksüz Satış Mağazası ve Kaçakçılık Büro Amirliği ile Askeri karakol bulunmaktadır. Free Shop'tan alışveriş yapılabilmesi için giriş çıkış yapılabildiğine dair polis mührü olanlar faydalanabilmektedir. Dereköy gümrük kapısının Bulgaristan tarafında en büyük ve en yakın yerleşme Burgaz'dır. Burgaz'da çalışan ve Bulgaristan vizesi ile giriş çıkış yapan Türk vatandaşları bulunmaktadır. Avrupa Birliği vizesine sahip olanlar ile Bulgaristan özel vizesine sahip olanlar Dereköy kapısından günlük giriş çıkış yapabilmektedir. Kapılar arasında karşılıklı kısa bir tampon bölge bulunmaktadır. Bu sınır kapısında yapılan modernizasyon işlemleri tamamlanmıştır.

Fotoğraf 6: *Dereköy Gümrük Kapısından Görünüm.*

6. Türkiye'nin Batı Kara Gümrüklerindeki Güvenlik Problemleri

Tarihi çağlar içerisinde çok önemsenmeyen ve belli gümrük kuleleri ile etrafı boş bırakılarak yerleşmeden arındırılan sınır hatları, günümüzde artık üstlendikleri görevler icabı daha belirgin hale gelmiştir. Günümüzde bu siyasi hatlar üzerinde savunma, güvenlik, ticaret, kaçakçılık ve sağlıkla ilgili meselelerden dolayı önlemler artmıştır. Bugün Dünyada bulunan yaklaşık 200 devlet, sınırlarını belirginleştirmenin ve mevcut sınırlar ile buralarda bulunan geçiş hatlarını daha güvenli hale getirmenin çabasındadır.

Güvenlik açısından gümrükler, ülkeye yapılan yolcu ve mal giriş çıkışlarında ilk kontrol noktalarıdır (Kaya, 2013). Kaçakçılık, zararlı maddelerin giriş çıkışı, insanlardan kaynaklı ortaya çıkan bulaşıcı hastalıkların ilk kontrol sahaları olan gümrükler, Türkiye için de geçerli olan yoğun güvenlik unsurlarını ihtiva etmektedir. 2020 yılı başında yaygınlaşan ve dünyada kayıplarla birlikte endişelere sebep olan koronavirüs'ün Türkiye'ye girmesi, ilk olarak gümrüklerde ve sınırlarda alınan yoğun önlemler ile durdurulmaya çalışılmıştır. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı günümüzde batı kara sınırlarında bulunan gümrüklerde yolcu ve mal giriş çıkışları bir dizi sağlık kontrolünden geçmektedir. Bu gibi uygulamalar da örnek olması bakımından esas itibariyle farklı birer güvenlik tedbiridir.

Türkiye'de hâlihazırda mevcut sınır gümrüklerinin güvenliği, genellikle askeri hudut karakolları üzerinden sağlanmaktadır. Türkiye'nin doğu ile batı sınırlarındaki güvenlik farklılıklarından dolayı, bu durum doğuda askeri yasak bölgelerin yoğun olmasına ve bu bölgelerde güvenlik tedbirlerinin üst seviyeye çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle doğu ve güneydoğu sınırlarında kontrolü güç olan sarp coğrafya, terör gruplarının ülkeye giriş ve operasyonlar sonrası kaçış sahaları olarak kullanılmaktadır. Bu bölgeler kaçakçılık faaliyetlerinin de yapıldığı araziye tekabül etmektedir. Bu bölge-

lerden Türkiye'ye sokulmaya çalışılan özellikle uyuşturucu gibi maddeler ile diğer yasadışı unsurlar, Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Avrupa'ya ulaşım güzergâhı ise genellikle batı kara hudutlarına tekabül etmektedir. Bundan dolayı batı kara sınırlarındaki güvenlik tedbirleri sınırın her iki tarafında da yoğundur.

Türkiye'nin sınırlarına yakın bölgelerde meydana gelen siyasi karışıklıklar, ülkeyi siyasi, ekonomik ve sosyal olarak doğrudan etkilemektedir. Bilhassa Suriye ve Irak'taki iç karışıklar, savaş ortamından kaçan milyonlarca mülteci akınını tetiklemiştir. Türkiye'nin vaktiyle uyguladığı açık kapı politikası ile ülkeye giren mültecilerin bir bölümü Türkiye'yi Avrupa'ya ulaşma güzergâhı olarak değerlendirmektedir. Doğu ve güney sınırlarından Türkiye'ye giren mültecilerin batı sınırlarından Avrupa'ya ulaşma çabaları sonucunda, batı sınırlarındaki tedbirlerin artırılması zorunlu hale gelmiştir. Araştırma sahasına tekabül eden ve Türkiye'den Avrupa'ya geçiş güzergâhında bulunan Edirne ve Kırklareli illeri, Yunanistan ve Bulgaristan'a açılan sınır kapıları üzerinden uyuşturucu, kültürel varlıklar ve insan kaçakçılığında fazlaca kullanılmaya çalışılan bir hattır.

Batı sınırlarındaki gümrüklerde özellikle son yıllarda yapılan modernizasyonlarla birlikte "biyometrik olarak dijital kontrol noktaları" (Amoore, 2006) oluşturulmakta, İHA'lar ve diğer ilgili teknolojik imkânlar ile denetimlerin artırılması sonucunda güvenlik sağlanmaya çalışılmaktadır. Genel olarak etkin X Ray cihazları ile giriş ve çıkıştaki denetimler, sondajlama aramalar (Güler, 2019, Koç vd. 2020) ve sistematik kontrollerle önlemler yoğun şekilde alınmaktadır. Ayrıca yürütülen istihbarat çalışmaları sonucu, gelen ihbarlar sayesinde çok sayıda kaçakçılık girişimi engellenmektedir. Bu kapsamda gümrüklerde bulunan kaçakçılık büro amirlikleri önemli görevler üstlenmektedir. Ancak bütün bu önlemlere rağmen kaçakçılık faaliyetleri azalsa da, henüz yüzde yüz bir başarı elde edildiğini söylemek güçtür. Bununla birlikte sınır kapılarının içerisinde ve yakınlarında bulunan askeri kontrol noktaları ile sınır kapılarında güvenlik sağlanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca gümrüklerde bulunan polis gözetim alanları güvenliğe katkı sunmaktadır. Sınırlar üzerinde bulunan gümrük kapıları arasındaki çok uzun sınır hatlarının bazı bölümleri, tel örgü ve kameralarla kontrol altında tutulmaktadır. Sonuçta Türkiye'nin siyasi coğrafya özelliklerinin bir neticesi olarak, sınırlar ve gümrüklerin sürdürülebilir şekilde güvenli hale getirilmesi ve savunma politikaları geliştirilmesi bir gereklilik olarak güncelliğini korumaktadır.

SONUÇ

Araştırma sahası dâhil olmak üzere coğrafya ve sınırlar arasında, ülkelerin siyasi yaklaşımları, ticaretleri ve güvenlik uygulamaları bakımından doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Bu etkileşim sınırlar üzerinde ekonominin taşıyıcıları olan gümrüklere de yansımaktadır. Bunun yanında Türkiye ve

batı kara sınır gümrükleri ülkenin siyasi coğrafya özelliklerinin etkisi altında bulunmaktadır.

Türkiye, sahip olduğu avantajlı coğrafi konumdan dolayı, sınırlarda bulunan gümrük kapıları ile Avrupa ve Asya arasında uluslararası ticaretin geçiş sahalarını oluşturmaktadır. Genellikle uluslararası ticarette daha yoğun olarak kullanılan deniz ve havayolu gümrükleri yanında kara sınırlarındaki gümrüklerde karayolu ve demiryolu ulaşımı üzerinden yolcu ve yük taşımacılığı yapılmakta ve böylece Türkiye ekonomisine önemli ölçüde katma değer sağlanmaktadır. Avrupa ile Asya arasında önemli bir insani ve ticari koridor oluşturan Türkiye'nin kara sınırlarında bulunan hudut kapılarından dünya çapında en işlek olanı batı kara sınırında bulunan Kapıkule'dir**.** Ancak bu sınır kapılarının işlerliği bazı dönemlerde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Örneğin son yıllarda yaşanan iniş ve çıkışın sebepleri Yunanistan ile yaşanan siyasi sorunlardan dolayı kapıların belirli dönemlerde kapanması ve özellikle bu dönemde Dünyada yaşanan Covid 19 salgın sürecinin etkileridir. Ancak son dönemlerde yolcu ve araç geçişi önceki yoğunluğa ulaşmaya başlamış ve hatta önceki seviyeleri aşmıştır. Özellikle Kapıkulede 2021 yılında 5.5 milyon, 2022 yıllının ilk 9 ayında da 6 milyonun üzerinde bir sayı ile yolcu geçişlerinde tarihi rekorlar kırılmıştır. Aynı durum araç geçişlerinde de sağlanmıştır.

Değinilmesi gereken bir diğer husus da güvenlik ve bağlı unsurlardır. Araştırma sahasına tekabül eden ve Türkiye'den Avrupa'ya geçiş güzergâhında bulunan Edirne ve Kırklareli illeri, Yunanistan ve Bulgaristan'a açılan sınır kapıları üzerinden uyuşturucu, kültürel varlıklar ve insan kaçakçılığında fazlaca kullanılmaya çalışılan bir hattır. Batı sınırlarındaki gümrüklerde özellikle son yıllarda yapılan modernizasyonlarla birlikte birçok güvenlik önlemi sayesinde kaçakçılık faaliyetleri azalmış, ancak henüz yüzde yüz bir başarı elde edilememiştir. Bu noktada başarı oranını artırmak için teknolojik imkânların daha fazla kullanılması, gümrük personelinin yoğun çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve Tır kontrollerinde birebir aramaların sıklaştırılması gerekmektedir.

Batı kara sınırları ve üzerindeki gümrükler Türkiye için kritik bir işleve sahiptir. Buradaki gümrükler sadece Türkiye için değil aynı zamanda Avrupa ülkeleri için de önem arz eder. Batı kara sınır gümrükleri gerek ticaret, gerek insan hareketliliği ve gerekse sosyal etkileşim açısından Türkiye'nin diğer sınırlarından ve gümrüklerinden daha avantajlı özelliklere sahiptir. Özellikle beş tane sınır kapısının bulunduğu Edirne ili ayrıcalıklı bir konumda yer almaktadır, Bulgaristan vatandaşlarının alış veriş için Edirne şehrine günü birlik yaptıkları yoğun giriş çıkışlar hem ülke ekonomisi hem de diğer faktörler bakımından ülkeye katma dğer sunmaktadır. Bu noktada Edirne sınırdaki diğer yerleşmelere göre öne çıkmaktadır. Bütün bu unsurlar batı kara sınırı gümrüklerinin gerek ülkemiz ve gerekse bölge için önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Amoore, L. (2006), Biometric Borders: Governing Mobilities in the War on Terror. *Political Geography***,** 25, 336-351.

Akbulut, G. (2010), *Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı*, Anı Yayıncılık, Ankara.

Bakırcı, M. ve Aydoğdu, M. (2019). Türkiye'de Uluslararası Yolcu Ulaşımının Sınır Kapılarına Göre Yoğunluk Analizi. *1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi*, s.790-811. İstanbul.

Bakırcı, M. (2013b), Türkiye'nin Uluslar arası Ulaşımında Demiryolu Sınır Kapılarının Yeri ve Etkinliği, *Marmara Coğrafya Dergisi*, No 28, s.370-407, İstanbul.

Deniz, T. (2013). Sınırlar, Sınır Ticareti ve Sınır Ticaret Merkezleri, *International Journal of Social Science,* ISSN: 2147-2971, Volume 6/4, April 2013, www.jasstudies.com, DOI Number: http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1154, p. 351-370

Günel, K. (1997), *Coğrafyanın Siyasal Gücü***,** Çantay Kitabevi. İstanbul.

Göney, S. (1993), *Siyasi Coğrafya*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No, 103, cilt II, İstanbul.

Güler, A. (2019), Devletlerin Sınır Güvenliğinin Siber Açıdan Değerlendirilmesi, *Cyberpolitik Journal* Vol. 4, No. 8 www.cyberpolitikjournal.org , s 165-182

İnal, K. (2007), Türkiye Cumhuriyeti Trakya Kara Sınırları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kaya, A. (2013), Sınır Güvenliği Paradigmalarındaki Değişim ve Türkiye'nin Sınır Güvenliği Yapısının Analizi, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt 4 (Sayı 2), s,1-12, Ankara.

Kazel, E., (2021), Türkiye'nin Siyasi Coğrafyası Açısından Sınırlar, Gümrükler ve Güvenlik Sorunları: Batı Kara Hudutlarımız, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Kazel, E., & Bayartan, M. (2021), Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye'nin Sınır Güvenliği: Batı Kara Sınırları, *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 201-219.

Koç, F., Çetli, & E. Özkoçak, V. (2020), Biyometrik Verilerin Giriş- Çıkış Noktalarında Kullanılması ile Suç- Geçiş Bölgelerinin Güvenliğinin Sağlanması**.** *Electronic Turkish Studies.* 2020, Cilt. 15 Sayı 1, s,447-456.

Korkut, A. (1993), *Edirne İli ve Yakın Çevre İncelemeleri*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi, Devlet Kitapları, Ankara.

Orhan, O.Z**.** (2000), *Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, İTO Yayınları No: 2000-27, İstanbul.

Özenen, C. G. (2003), Havaalanı Yatırımlarında Özelleştirme Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Öneriler. İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü. Devlet Planlama Teşkilatı- Yayın No : DPT 2777.

Öztürk, N. (2006), Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi, Ekonomik Etkileri, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, s.107-127

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (1997). *Ekonomik Coğrafya*, *Küreselleşme ve Kalkınma*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

T.C. Ticaret Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı.

Uluslar arası Mülteci Hakları Derneği Gözlem Raporu 10.03.2020

http://www.ipsala.gov.tr/gumruk-mudurlugu

(Erişim Tarihi 10.08.2020).

https://ticaret.gov.tr/istatistikler/bakanlik-istatistikleri/gumruk-istatistikleri/dis-ticaret-verileri (Erişim Tarihi 01.08.2021).

https://www.ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/sikca-sorulan-sorular/ticari/sinir-ticareti (Erişim Tarihi 25.07.2021).

http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (Erişim Tarihi 25.07.2021).

http://www.tuicakademi.org/turkiyede-sinir-guvenligi-ve-sinir-yonetimine-ab-etkisi/ (Erişim Tarihi 10.08.2021).

Bölüm 24

OSMANLI DÖNEMİNDE KİPLİ ÖNERMELER ARASI ONTOLOJİK BAĞINTILARA DAİR RİSÂLELER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hacı KAYA[1*]

1 * Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü, Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı.

Giriş:

Tarihsel Arka Plan

Osmanlı döneminde kipli önermelere dair kaleme alınan risâleler için yakından uzağa doğru bir hat çizildiğinde, bu hattın temel bağlantı noktalarını, Efdalüddîn Hûnecî (1194- 1249), hocası Fahruddîn Râzî (1149-1210) ve, Râzî'nin eleştirel okumaya tabi tutmakla birlikte büyük ölçüde kendisinden etkilendiği İbn Sînâ'nın (980- 1037) oluşturduğu söylenebilir. Bu hattın kavşak noktası tartışmasız İbn Sînâ'dır. Fakat o, başlangıcı değildir. Kiplik probleminin klasik mantık tarihi bakımından daha geriye saran uzun bir geçmişi vardır. Bu problem etrafındaki ilk ciddi tartışmalar, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün de (1126- 1198) bize aktardığı üzere,[1] Aristoteles şârihlerinden Theophrastos (MÖ. 371- 287) ve Themistius'un (317-390) temsil ettiği ekol ile Aphrodisiaslı Alexander'ın (ö. 200) temsil ettiği ekol arasında gerçekleşmiştir.

Aristoteles'in (MÖ. 384- 322) kiplik (modalite) sözcüğünü kullanmadığı yani kiplik anlamına gelen bir terim kullanmadığı ve bu terimin tanımını yapmadığı tespitine yer verilmekle birlikte[2] onun *Önerme*'de, "kiplikler" diye Türkçeye tercüme edilen[3] "ποιοῦντα: poioûnta" sözcüğünü[4] ve yine aynı eserde, "kiplik" diye tercüme edilen[5] "πῶς: pôs" sözcüğünü[6] kullandığı açıktır. Aristoteles kiplik dolayımında, *Önerme*'de "mümkün", "imkânsız", "zorunlu" ve "olağan" şeklinde dört tür önermeden,[7] *Birinci Analitikler*'de ise "arı/mutlak", "zorunlu" ve "olağan" şeklinde üç tür önermeden söz etmektedir.[8] Klasik mantık tarihinde "mutlak önerme"-nin ne türden bir önerme olduğu ve "mutlak"ın bir kiplik olup olmadığı, önemli tartışma problemlerden birini oluşturmaktadır.[9] Yanı sıra birer kiplik olduğu açık olan "mümkün" ve "zorunlu" ile hangi türden mümkün ve zorunlunun kastedildiği de mantıkçılar arasında tartışılan problemlerden bir diğerini oluşturmaktadır.

---

1 Bk. İbn Sînâ, *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, çev. Kübra Şenel, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013, s. 28; İbn Rüşd, *Telhîsu Kitâbi'l-Kıyâs,* thk. Mahmut Kasım, Kahire: el-Heyetü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme*,* 1983, 25a1-6, s. 69, 34b6-11, s. 148-149.

2 Bk. Hilmi Ziya Ülken, *Mantık Tarihi*, İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları, 1942, s. 106; Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara: Divan Kitap, 2014, s. 93; ayrıca bk. İsmail Köz, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s. 10; Yusuf Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite,* İstanbul: Endülüs Yayınları, 2021*,* s. 59.

3 Bk. Aristoteles, *Organon II, Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963, s. 37.

4 Bk. Aristotle, "On Interpretation", ed. ve çev. Harold P. Cooke, *Categories, On Interpretation, Prior Analiytics* içinde, London: Harvard University Press, 2002, 22a10-15, s. 160.

5 Bk. Aristoteles, *Organon II, Önerme*, s. 39.

6 Bk. Aristotle, *On Interpretation*, 22a35-40, s. 164.

7 Bk. Aristoteles, *Organon II, Önerme*, s. 33, 37; ayrıca bk. Öner, *Klasik Mantık*, s. 92- 93.

8 Bk. Aristoteles, *Birinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, Ankara: Dost Kitapevi, 1998, 25a1-5, s. 13; a.mlf, *Organon III, Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 5; ayrıca bk. Öner, *Klasik Mantık*, s. 92.

9 Bk. Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite,* s. 59- 60.

Aristoteles'in *Birinci Analitikler*'de "Madem ki bulunma, zorunlu olarak bulunma ve olası bulunma farklıdır"[10] şeklinde önermeleri "mutlak", "zorunlu" ve "mümkün" diye tayin ettiği cümlenin yorumunda Themistius, "mutlak önerme (*ὑπαρχουσῶν προτάσεων: hûpárkhoûsôn protáseon*)"nin, zorunlu ve mümkün önermeyi kapsayan bir önerme olduğunu ileri sürmektedir. Onun yorumuna göre bir önerme, yalnızca yüklemin konuda bulunmasını bildiriyorsa mutlak; bu bulunma zorunlu ise önerme zorunlu, mümkün ise önerme mümkün olur.[11] Dolayısıyla, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün de aktardığı gibi, Themsitisu'a göre mutlak önerme, zorunlu ve mümküne söylenebilen ancak tam olarak zorunlu veya mümkün olduğunu bilmediğimiz, zorunlu veya mümkün olma ihtimali bulunan önermeye karşılık gelmektedir.[12]

Alexander, Aristoteles'in *Birinci Analitikler*'de yer verdiği "Her öncül bir şeyde bir şeyin bulunduğunu, zorunlu olarak bulunduğunu veya bulunmasının olası olduğunu belirtir"[13] şeklindeki cümleyi yorumlarken, zamanı kriter alarak kipleri "zorunlu (*ἀναγκαία: anakaía*)", "bilfiil/vücûdî (*ὑπάρχουσα: hûpárkhoûsa*)" ve "olası/olağan (*ἐνδεχόμένη: endekhóménê*)" şeklinde yorumlamıştır.[14] Alexander, Themistius'tan ayrılarak mutlak önermeyi, zorunlu ve mümkün önermeden farklı kendine özgülüğü olan bilfiil/vücûdî önerme olarak değerlendirmiştir. Ona göre bir önermede yüklem konuda ya her zaman ve sürekli bulunur ya da bazen bulunur. Yüklemin konuda her zaman ve sürekli bulunduğu önerme zorunlu önerme; her zaman bulunmayıp da şu anda ve bilfiil bulunduğu önerme bilfiil/vücûdî önerme; bulunması olası olmakla birlikte şu anda ve bilfiil bulunmadığı önerme de mümkün önermedir. Dolayısıyla mutlak önerme yalnızca şu anda ve bilfiil yargı bildiren önermeye, mümkün önerme ise şu anda bilfiil yargı bildirmemekle birlikte gelecekte bildirmesi olası önermeye karşılık gelmektedir.[15]

Diğer taraftan Alexander, zaman kriterini değil de doğrudan varlığın kendisini dikkate alarak ontolojik perspektiften yaptığı bir kiplik yorumuna da yer vermektedir. Bu yoruma göre bir şey varlık bakımından ya zorunlu ya da mümkün olduğu için yüklem de konuya ya zorunlulukla

10 Aristoteles, *Birinci Çözümlemeler*, 29b29, s. 35.

11 Themistii, "Quae Fertur in Aristotelis Analyticorum Priorum, Librum I Paraphrasis", *Commentaria In Aristotelem Graeca* içinde, ed. Maximillianus Wallies, Berolini: Typis Et Impensis Georgii Reimer, MDCCCXXXIV (1834), 63v5-20, s. VIII.

12 Bk. İbn Sînâ, *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, s. 28; İbn Rüşd, *Telhîsu Kitâbi'l-Kıyâs,* 25a1-6, s. 69; 34b6-11, s. 148- 149; ayrıca bk. Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite, s.* 60- 62.

13 Aristoteles, *Birinci Çözümlemeler*, 25a1-5, s. 13.

14 Bk. Alexandri, "In Aristotelis Analyticorum Priorum Librum I Commentarium", Voluminis II, *Commentaria in Aristotelem Graeca* içinde, ed. Maximillianus Wallies, Berolini: Typis Et İmpensis G. Reimeri, MDCCCLXXXIII (1883), 25a1, 1-15, 9v5-25, s. 26.

15 Bk. Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Prior Analytics 1.1-7*, translated by Jonathan Barnes, Susanne Bozien, Kevin Flannery S. J., Katerina Ierodiakonou, ed. Richard Sorabji, London: Bloombury Academic, 2014, 25a1, 25,1/25 -30; 26,1/1-15, s. 79.

ya da imkânla yüklenir. Zorunlu yüklem, konusundan hiçbir zaman için ayrılmayan ve doğası gereği bizâtihi yüklemdir. Mümkün yüklem ise konusundan ayrılabilen yüklemdir. Şayet ayrılabilen yüklem konusundan ayrılabilir olmakla birlikte sürekli yüklem ise önerme bilfiil yani mutlak önerme, yüklem gelecekte bilfiil gerçekleşebilir ise önerme özel anlamıyla mümkün önerme olmaktadır.[16] Bu yorumda Alexander "olası/olağan (*ἐνδεχόμένη: endekhóménê*)" terimini, hem "bilfiil/vücûdî/mutlak (*ὑπάρχουσα: hûpárkhoûsa*)" hem de "özel mümkün (*ἐνδεχόμένη ἰδίως: endekhóménê idios*)"[17] önermeyi kapsayan bir önerme olarak yorumlamaktadır. Yanı sıra "bilfiil/vücûdî (*ὑπάρχουσα: hûpárkhoûsa*)" önermeyi de "şimdi bulunma"yla kayıtlı önerme değil, yüklemi ayrılabilir olmakla birlikte konusunda sürekli bulunan önerme olarak yorumlamaktadır. Bununla birlikte, gerek zaman kriterini gerekse varlığı esas aldığı kiplik yorumunda ortak nokta, Alexander'ın, mutlak önermeyi zorunluya da söylenen ve onu kapsayan bir önerme değil "zorunlu olmayan bilfiil/vücûdî" önerme olarak değerlendirmiş olmasıdır.[18]

Gerek Themistius gerekse Alexandercı kiplik yorumu, daha detaylı bir yorumla İbn Sînâ'da özgün bir senteze kavuşmuştur. İbn Sînâ, öncelikle önermenin maddesini zorunlu (*vâcib*), mümkün ve imkânsız olmak üzere üç kısımda ele almaktadır. Yüklemin özneye bağıntısının nasıllığı önermenin maddesidir. Buna bağlı olarak yüklemin konuya/özneye bağıntısı kendinde (*fî-nefsi'l-emr*) varlığı zorunlu (*ez-zarûriyyü'l-vücûd*) ise önerme maddesi zorunlu (*vâcib*); yokluğu zorunlu (*zarûriyyü'l-'adem*) ise önerme maddesi imkânsız (*mümteni'*), ne varlığı ne de yokluğu zorunlu ise önerme maddesi mümkün olacaktır. Örneğin, "İnsan canlıdır" önermesinde madde zorunlu (*vâcib*), "İnsan taştır" önermesinde madde imkânsız, "insan yazıcıdır" önermesinde ise madde mümkündür.[19] İbn Sînâ *eş-Şifâ'*da kipliği (*cihet*) "Yüklemin konuya nispetine delâlet edip bu nispetin zorunlu veya zorunsuz bir nispet olduğunu belirginleştiren ve böylece bir pekiştirmeye veya imkâna delâlet eden lafızdır" şeklinde tarif etmektedir.[20] Bu doğrultuda, *eş-Şifâ* ve *en-Necât*'ta kiplik, onun tarafından "zorunlu" (*vâcib*), "mümkün" ve "imkânsız" şeklinde temelde üç kısımda ele alınmaktadır.[21] Zorunlu kiplik, varlığın sürekli oluşuna (*devâm*); imkânsız kiplik, var olmamanın sürekli oluşuna; mümkün kiplik ise ne var

16 Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Prior Analytics 1.1-7*, 26,1/15-25, s. 80; ayrıca bk. Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite, s.* 60- 61.

17 Bk. Alexandri, *In Aristotelis Analyticorum Priorum Librum I Commentarium*, 25a1.2, 9v, 25-30, s. 26.

18 Bk. Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite, s.* 60-61.

19 İbn Sînâ, *İşâretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy & Muhittin Macit & Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005, s. 30; a.mlf., *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, s. 21.

20 İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ, Yorum Üzerine*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006, s. 103.

21 İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ, Yorum Üzerine*, s. 103; a.mlf., *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, s. 23.

olmanın ne de var olmamanın sürekli oluşuna delâlet eder.[22] *en-Necât*'taki kısa tarifi esas alarak söylersek, zorunlu kiplik varlığın sürekliliğine, imkânsız kiplik yokluğun sürekliliğine, mümkün kiplik varlığın ve yokluğun sürekli olmamasına delâlet eder.[23]

İbn Sînâ bu kipleri, esas itibariyle "imkân" kavramının taşıdığı anlamları analiz ederek tayin etmektedir. Felsefileşmeden önce genel geçer ve yaygın kullanımda "mümkün"ün, "imkânsız olmayan" anlamına, "mümkün olmayan"ın da "imkânsız" anlamına geldiğini belirten İbn Sînâ, bu kullanıma göre varlık hakkında iki kiplik ile konuşulabileceğini tespit etmektedir: Bir şey ya mümkün ya da imkânsızdır. Buna göre "zorunlu", "imkânsız olmayan" anlamı taşıdığı için "mümkün" kavramının kapsamına girmektedir. Felsefi kullanımda ise "mümkün", "ne zorunlu ne de imkânsız olan" anlamına gelmektedir. Bu kullanıma göre de "zorunlu", "mümkün"ün dışında kalmakta ve "mümkün değil", "imkânsız" anlamına değil "zorunlu olmayan değil" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla özel anlamıyla "mümkün", varlığında ve yokluğunda zorunluluk bulunmayan bir imkâna delâlet etmektedir. İbn Sînâ, mümkünün özel anlamı dikkate alındığında bu kez varlıktan üç şekilde bahsedilebileceğini tespit etmektedir: Bir şey ya zorunlu ya imkânsız ya da ne zorunlu ne de imkânsızdır.[24] Bu doğrultuda, İbn Sînâ "zorunlu", "imkânsız" ve "mümkün" şeklinde temelde üç kiplikten söz etmekle birlikte -bu daha çok Aristoteles'in *Önerme*'sinden mülhemdir-[25] onun, *Mantıku'l-Meşrıkıyyîn* ve *el-İşârât*'ta "ıtlâku'l-cihet" terimiyle "mutlak"ı da kiplik olarak değerlendirdiği söylenebilir.[26] Yanı sıra *el-İşârât*'ta mutlak önermenin çelişiğini ele aldıktan sonra zorunlu ve mümkün kiplerin çelişikleri için "Kipli Diğer Önermelerin Çelişiği" başlığını atmış olması, dolayısıyla zorunlu ve mümkünden "diğer modaliteler" diye söz etmesi, bunların hemen öncesinde yer verdiği "mutlak"ı da kiplik olarak değerlendirdiğine açık bir gönderimdir.[27]

İbn Sînâ, gerek hem zorunlu hem de mümkün önermeyi kapsayan Themistiusçu mutlak önerme gerekse ondan ayrılan Alexandercı mutlak

22 İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ, Yorum Üzerine*, s. 103.

23 İbn Sînâ, *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, s. 23.

24 İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ, Yorum Üzerine*, s. 108; a.mlf., *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, s. 24. İbn Sînâ'nın imkân kavramı hakkındaki tasnif ve yorumu için ayrıca bk. Ülken, *Mantık Tarihi*, s. 107; Köz, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, s. 103- 112; Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite*, 96- 97. Aristoteles'ten İbn Sînâ'ya kadar imkân kavramının tarihine yer veren ve bu tarihsel arka plandan hareketle İbn Sînâ'da imkân kavramının etraflı bir analizini yapan kapsamlı bir çalışma için bk. Cüneyt Kaya, *Varlık ve İmkân, Aristoteles'ten İbn Sînâ'ya İmkânın Tarihi*, İstanbul: Klasik Yayıncılık, 2011.

25 Öner, *Klasik Mantık*, s. 99.

26 Bk. İbn Sînâ, "Mantıku'l-meşrıkıyyîn"*, Mantıku'l-meşrıkıyyîn ve'l-kasidetü'l-müzdevice fi'l-mantık* içinde, Mektebetü Ayetullahi'l-'Uzmâ el-Mer'aşî en-Necefî, Kum: h. 1405, s. 78; a.mlf., *İşâretler ve Tembihler*, s. 36.

27 Bk. İbn Sînâ, *İşâretler ve Tembihler*, s. 44. Maddi kiplik ve biçimsel kiplik şeklindeki bir terminolojik ayrımdan yola çıkarak, İbn Sînâ'da mutlakın da bir kiplik olarak değerlendirildiği yönündeki bilgi ve yorumlar için bk. Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite,* s. 58, 111.

önerme yorumunun, Aristoteles'in görüşüne uzak olmadığı düşüncesindedir.[28] Onun çıkarımına göre Alexandercı ekolde mutlak önerme, yüklemin konuda sürekli bulunmasına değil herhangi bir vakit bulunmasına bağlı zorunluluğa işaret etmektedir. Bu anlamda mutlak önerme; 1. Konunun, nitelendiği nitelikle nitelenmesinin sürekliliğine bağlı zorunlu, 2. Yüklem konuya yüklem olduğu sürece zorunlu, 3. Yüklemin belirli bir vakitte konuya zorunlu olarak yüklem olmasına bağlı zorunlu, 4. Yüklem konuya belirsiz herhangi bir vakit yüklem olduğu sürece zorunlu, şeklinde dört koşullu zorunluya söylenen önermeden ibarettir. Bu dört zorunlu önerme mutlak önermeye dâhil olup gerçek/zâtî zorunlu önerme onun dışında kalmaktadır. Bu yönüyle, Alexander'ın mutlak önermesi, Themistius'un zâtî zorunluyu da kapsayan mutlak önermesine göre daha sınırlı ve daha özel bir mutlak önermeye karşılık gelmektedir.[29]

İbn Sînâ, iki görüşten birini diğerine tercih etmek yerine her ikisini de dikkate alıp onlar arasında sentez yapma taraftarıdır. O, "süreklilik" (*devâm*) ve "zorunluluk (*zarûra*)" kavramlarına daha geniş bir anlam yüklemekte ve mutlak önermeyi, sürekli/zorunlu yüklem olma durumlarından yola çıkarak belirlemektedir. İbn Sînâ'ya göre "sürekli yüklem olma", yüklemli/kategorik (*hamlî*) önermelerde altı şekildedir: 1. Yüklemin öncesiz-sonrasız zorunlu ve sürekli olması. "Allah diridir" önermesinde olduğu gibi yüklem ("diri" terimi) şartsız ve öncesiz-sonrasız yüklemdir. 2. Yüklemin, önermenin konusunun zâtı var olduğu sürece zorunlu ve sürekli olması. "Her insan canlıdır" önermesinde olduğu gibi yüklem ("canlı" terimi), konunun ("insan" terimi) her bir zâtı var olduğu sürece ona zorunlu ve sürekli yüklemdir. 3. Yüklemin, konunun zâtı var olduğu sürece değil nitelendiği bir nitelikle nitelendiği sürece zorunlu ve sürekli olması. "Her ak, göz/görme için ayırt edici renktir" önermesinde olduğu gibi yüklem ("ayırt edici renk" terimi), konu ("ak" terimi) nitelendiği aklıkla nitelendiği sürece ona zorunlu ve sürekli yüklemdir. 4. Yüklemin var olmasına bağlı zorunlu ve sürekli olması. "Zeyd yürüyendir" önermesinde olduğu gibi yüklemin ("yürüyen" terimi), konuda ("Zeyd"de) var olduğu sürece ona zorunlu ve sürekli yüklemdir. 5. Yüklemin belirli bir vakitte gerçekleşmesine bağlı zorunlu ve sürekli olması. "Ay tutulur" önermesinde olduğu gibi yüklem ("tutulma" terimi), konuda ("Ay"da) belirli bir vakitte gerçekleşmesine bağlı olarak ona zorunlu ve sürekli yüklemdir. 6. Yüklemin belirsiz bir vakitte var olmasına bağlı zorunlu ve sürekli olması. "İnsan nefes alıp verir" önermesinde olduğu gibi yüklem ("nefes alma" terimi), konuda ("insan"da) vakti belirli olmaksızın var olmasına bağlı

28 İbn Sînâ, *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, s. 28- 29.
29 İbn Sînâ, *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, s. 28- 29; krş. a.mlf., *en-Necât fi 'l-hikmeti 'l-mantıkiyye ve't-tabî'iyye ve'l-ilâhiyye*, nşr. Muhyiddîn Sabrî Kürdî, Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1938, s. 23- 24.

olarak ona zorunlu ve sürekli yüklemdir.[30]

Yukarıda yer verilen altı zorunlu önermeyi sırasıyla kipleriyle şöyle dile getirebiliriz: 1. "Allah zorunlu olarak diridir", 2. "Her insan, zâtı var olduğu sürece zorunlu olarak canlıdır", 3. "Her ak, aklıkla nitelendiği sürece zorunlu olarak göz için ayırt edici renktir", 4. "Zeyd yürüyen olduğu sürece zorunlu olarak yürüyendir", 5. "Ay tutulduğu vakitte zorunlu olarak tutulur", 6. "İnsan herhangi bir vakit nefes alıp verdiği sürece nefes alıp verir."[31] İbn Sînâ, *Mantıku'l-meşrıkıyyîn*'de terminolojik olarak, altı zorunlu önermeden birinci ve ikincisini "zorunlu", üçüncüsünü "lâzım", dördüncüsünü "muvâfaka", beşincisini "mefrûda", altıncısını "münteşir" diye,[32] aynı eserin bir başka yerinde "mefrûda" önermeyi "vaktî", "muvâfaka" önermeyi de "târie" diye de adlandırmakta[33] ve şöyle demektedir: "Zorunlu, lüzûm, vaktiyye'den her biri birer kipliktir, ancak bunlardan bir kısmında kipliğin zikredilmemesi kipliğe delâlet eder."[34] İbn Sînâ'nın, aynı eserde, zorunluluğu konunun bir nitelikle nitelenme sürecine bağlı "lâzım önerme" ile, aynı önermenin, konunun zâtının varlığının şart koşularak ifade edildiği versiyonu arasında bir ayrıma gittiği görülmektedir. Birincisi lâzım önermedir fakat diğeri, kendisinin önerdiği terimle "şartlı lâzım" diye adlandırılmalıdır. "Yer değiştiren olmakla nitelenen şey yer değiştiren olduğu sürece değişkendir" önermesi lâzım önermedir, fakat "Yer değiştiren, zâtı var olduğu sürece değişkendir" yani "Yer değiştiren olmakla nitelenen şey zâtı var olduğu sürece değişkendir" önermesi "şartlı lâzım" önermedir.[35]

İbn Sînâ, altı zorunlu önermenin tamamını "mutlak" teriminin en geniş anlamıyla "genel mutlak"ın kapsamına dâhil etmektedir. Fakat onların "genel mutlak" diye adlandırılabilmesi için kiplerinin zikredilmemesi gerekir.[36] Buradan hareketle, İbn Sînâ'da, önermede kipliğin zikredilmemesinin önermenin "genel mutlak" kipliği yerine geçtiği söylenebilir. Kutbuddîn Râzî'nin (1293- 1365), İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'taki mutlak önerme tarifine ilişkin muhakemesinde, olumsuz önermelerin de yüklemli önermelerden sayılmasına benzer şekilde kipliği zikredilmemiş mutlak öner-

30 İbn Sînâ, *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, s. 26-27, 29; a.mlf., *İşâretler ve Tembihler*, s. 30- 31; a.mlf., *Mantıku'l-meşrıkıyyîn*, s. 71- 72; ayrıca bk. Köz, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, s. 102, 177- 179; Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite,* s. 66, 77- 78.

31 Bk. İbn Sînâ, *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, s. 26; İbn Sînâ, *İşâretler ve Tembihler*, s. 30- 31.

32 İbn Sînâ, *Mantıku'l-meşrıkıyyîn*, s. 65, 68.

33 İbn Sînâ, *Mantıku'l-meşrıkıyyîn*, s. 65, 81.

34 İbn Sînâ, *Mantıku'l-meşrıkıyyîn*, s. 71; ayrıca bk. Köz, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, s. 179- 180.

35 İbn Sînâ, *Mantıku'l-meşrıkıyyîn*, s. 65.

36 İbn Sînâ, *İşâretler ve Tembihler*, s. 34; ayrıca bk. Köz, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, s. 179- 180.

menin de kipli önermelerden sayılması gerektiğini ifade etmesi[37] bunun dayanağı olarak alınabilir. Bununla birlikte, İbn Sînâ'da mutlak önermenin kipliği "mutlak olarak" şeklinde açıktan zikredilerek de dile getirildiği görülmektedir.[38] O halde, İbn Sînâ'ya göre genel mutlak önerme, "zorunlu mutlak" diye de adlandırılan ve zorunluluğu konunun bizzât kendisinden kaynaklanan ilk iki zorunlu önerme ile "zorunlu olmayan mutlak" diye adlandırılan ve zorunluluğu konunun kendisinin dışındaki bir şarttan kaynaklanan geriye kalan diğer dört zorunlu önermeyi kapsayan bir önermedir.[39] Bu anlamda özel mutlak önerme ise gerçekte "zorunlu olmayan mutlak" önermeleri yani sözü edilen dört zorunlu önermeyi kapsayan önermedir. Ayrıca gerçekte zorunlu olmayan ve bir şarta bağlı dört zorunlu önerme özel mümkünün de kapsamına dâhildir.[40]

Görüldüğü üzere İbn Sînâ, her ne kadar gerek *eş-Şifâ* gerekse *en-Necât*'ta kiplikleri temelde "zorunlu", "mümkün" ve "imkânsız" diye üçe ayırsa da sürekli yüklem olma durumundan hareketle maddesi bakımından önermeleri çeşitlendirmekte, o nispette de kiplikleri çoğaltmaktadır.[41] Bununla birlikte, İbn Sînâ, *en-Necât*'ta zorunluluk ve süreklilik arasında bir ayrıma gitmese de *el-İşârât*'ta, "Bil ki, sürekli olan zorunlu olandan başkadır"[42] diyerek bu kavramlar arasında bir ayrım yapmaktadır. Sözü edilen eserdeki görüş ve yorumları[43] dikkate aldığımızda zorunlu ve sürekli ayrımına bağlı olarak; 1. zorunlu, 2. zorunlu olmayan sürekli, 3. zorunlu olmayan ve sürekli olmayan varlık bildiren (*vücûdî*), şeklinde maddesi bakımından üç tür önerme karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca *Mantıku'l-meşrıkıyyîn*'deki "lâzım" ve "şartlı lâzım", "mutlak sürekli", "şartlı sürekli" terimleri zorunluluk-süreklilik ayrımı bağlamında bir başka detayı da gündeme getirmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla İbn Sînâ burada önerme maddesi ile ilişkili olarak "lâzım" terimi ile "sürekli" terimi arasında teknik bir ayrım yapmaktadır. "Her yer değiştiren değişkendir" lazım önermesini ele alalım. Önermede "değişken" terimi konunun zâtına zorunlu olarak yüklem olmamakla birlikte konunun zâtına ilişmiş "yer

37 Bk. Kutbuddîn Râzî, "el-Muhâkemât", *el-İşârât ve't-tenbîhât ma'a şerhi'l-Hâce Nasîruddîn et-Tûsî ve'l-muhâkemât li-Kutbuddîn er-Râzî* içinde, 85-422, thk. Kerim Feyzî, Kum: Müessesetü Matbû'âtu Dînî, h. 1383, s. 228.

38 Bk. İbn Sînâ, *İşâretler ve Tembihler*, s. 36, 43, 46- 47.

39 İbn Sînâ, *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, s. 26; a.mlf., *İşâretler ve Tembihler*, s. 32; a.mlf., *Mantıku'l-meşrıkıyyîn*, s. 71; ayrıca bk. Köz, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, s. 179.

40 İbn Sînâ, *İşâretler ve Tembihler*, s. 31-32, 36; a.mlf., *Mantıku'l-meşrıkıyyîn*, s. 79; ayrıca bk. Fahruddîn Râzî, *Lübâbü'l-işârât ve't-tenbîhât*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ, Kahire: Mektebetu'l-Külliyyât el-Ezheriyye, 1986, s. 40; Nasîruddîn Tûsî, "Şerhu'l-işârât ve't-tenbîhât", *el-İşârât ve't-tenbîhât ma'a şerhi'l-Hâce Nasîruddîn et-Tûsî ve'l-muhâkemât li-Kutbuddîn er-Râzî* içinde, ss. 85-422, thk. Kerim Feyzî, Kum: Müessesetü Matbû'âtu Dînî, h. 1383, s. 239.

41 Bk. Köz, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, s. 176- 182; Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite*, s. 59.

42 İbn Sînâ, *İşâretler ve Tembihler*, s. 33.

43 Bk. İbn Sînâ, *İşâretler ve Tembihler*, s. 30- 34.

değiştiren"ne zorunlu yüklemdir. Yer değiştirme niteliğini alan zât, bu niteliği aldığı anda değişme niteliğini, zâtından kaynaklı bir zorunlulukla değil lüzûmen almıştır. Dolayısıyla "değişken" niteliği, "yer değiştiren"e zorunlu yüklem olmakla birlikte gerçekte zorunlu yani zâtî zorunlu yüklem değildir. Çünkü zorunlu olması, "yer değiştiren"in zâtından kaynaklı değildir. İbn Sînâ süreklilik bağlamında bu türden önermeye yani lâzım önermeye bir başka terminolojik tasarrufla "şartlı sürekli" adını vermektedir. Çünkü lüzûmen zorunlu önermede yüklemin sürekli yüklem oluşu "konu bir nitelikle nitelendiği sürece" şartına bağlanmıştır. Fakat "yer değiştiren" ile "değişken" terimleri arasındaki lüzûm ilişkisini, yer değiştirme niteliğine değil de "konunun zâtı var olduğu sürece" şartına bağlarsak o takdirde lâzım önermeyi şartlandırdığımız ("şartlı lâzım"), ancak sürekli yüklem olmanın şartını ortadan kaldırdığımız için önerme "mutlak sürekli" önerme olacaktır. Çünkü lâzım önermede sürekli olmadaki şart ortadan kaldırılmış, onun yerine getirilen şart, şartlı sürekli yüklem olmayı yalın bir sürekli oluşa dönüştürmüştür. Zira "değişken", "yer değiştiren nesnenin kendisinin varlığı" şartına bağlı değil "yer değiştiren nesnenin yer değiştirme niteliğine sahip olması" şartına bağlı şartlı sürekli/lüzûmen yüklemdir.[44]

Mütekaddim mantıkçılarla müteahhir mantıkçılar arasında, kiplik meselesine ilişkin farklı yorum ve yaklaşımlar bulunmakla,[45] İbn Sînâ'nın zorunluluk ve süreklilik ayrımına bağlı önerme yorumları, özellikle zorunlu olmayan sürekli ile ne türden bir önermeyi kastettiği çok açık olmamakla birlikte, zorunluluk-süreklilik ayrımının Fahruddîn Râzî[46] ve sonrasında, önermelerin maddesi ve kipliğini yorumlamada bir gelenek oluşturduğu açıktır. Râzî, buraya kadar ana hatlarıyla tasvir ettiğimiz İbn Sînâ'nın madde ve kiplik görüşünü yer yer eleştirmekle birlikte devralmış, zorunluluk-süreklilik ayrımına bağlı olarak önermelerin maddesi ve kipliğini yeniden yorumlamıştır.[47] İslâm mantık tarihinde kipli önermelere ilişkin muhteva ve terminoloji Râzî'de büyük ölçüde şekillenmiş ancak

44 İbn Sînâ, *Mantıku'l-meşrıkıyyîn*, s. 65, 68, 72. İbn Sînâ'da zorunluluk ve süreklilik ayrımına ilişkin yer verilen yorumlar ve analizler için bk. Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite*, 69-73. Buraya kadar yer verdiğimiz, önerme maddesi ve kipliğine ilişkin İbn Sînâ'nın görüşleri hakkında ayrıca bk. Hacı Kaya, *İbn Sînâ'da Bilimsel Kanıtlama Teorisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 155- 170. İbn Sînâ'nın kiplik yorumu da dâhil olmak üzere mütekaddim mantıkçıların kiplik meselesine yaklaşımları hakkında bk. İbrahim Çapak, "İlk Dönem İslâm Mantıkçılarında Modalite Yaklaşımı", *Felsefe Dünyası*, 2004/1, sayı 39, ss. 144- 158.

45 Bk. Öner, *Klasik Mantık*, s. 97; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara: Elis Yayınları, 2005, s. 119.

46 Râzî'nin, İbn Sînâ'nın zorunluluk ve süreklilik ayrımını benimsediği ve buna dayalı bir modalite yorumuna yer verdiğine ilişkin bk. Köz, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, s. 103.

47 Bk. Fahruddîn Râzî, *Mantıku'l-mülahhas*, thk. ve tkd. Ahad Ferâmerz Karamelekî ve Âdîne Asgarînejad, Tahran: Dânişgâh-ı İmâm Sâdık, h. 1381, s. 129-172; a.mlf., "Şerhu 'uyûni'l-hikme", *'Uyûnü'l-hikme ma'a Şerhi 'uyûni'l-hikme* içinde, c.1, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ, Tahran: Müessesetu's-Sâdık li't-Tıbâ'ati ve'n-Neşr, h. 1373, s. 125-142; a.mlf., *Şerhu'l-işârât*

onun öğrencisi Hûnecî'de daha da netleşerek sonraki kuşak mantıkçılar tarafından miras alınan sistematik bir görünüme kavuşmuştur. Bu sistematik görünüm, Hûnecî'nin *el-Mûcez*'inde şöyle karşımıza çıkmaktadır:

Zorunlu kipli önermeler:

1. Mutlak zorunlu: Yüklemi, konunun zâtı var olduğu sürece konusundan olumlu veya olumsuz olarak ayrılması imkânsız olan önermedir; "Her insan zorunlu olarak canlıdır." gibi.

2. Genel şartlı: Zâta göre sürekli olmaya da olmamaya ihtimali olacak şekilde konunun niteliğinin sürekliliğine göre kendisinde yüklemin zorunluluğunun sürekliliğine hükmedildiği önermedir; "Her C, C olduğu sürece zorunlu olarak B'dir." gibi.

3. Özel şartlı: Zâta göre sürekli olmamakla birlikte niteliğe göre zorunluluğun sürekliliğine hükmedildiği önermedir. Bu anlamda özel şartlı, mutlak zorunlu önermeden ayrışmakta, ancak gerek mutlak zorunlu gerekse özel şartlı, genel şartlı önermeden daha özel olmaktadır. Özel şartlının formel ifadesi şöyledir: "Her C, sürekli olarak değil C olduğu sürece zorunlu olarak B'dir."

4. Vaktî: Sürekli değil de belirli bir vakitte zorunluluğa ilişkin hükmün bulunduğu önermedir; "Her Ay, sürekli değil Dünya kendisi ile Güneş arasına girdiği vakit zorunlu olarak tutulur." gibi.

5. Münteşir: Sürekli değil de belirsiz bir vakitte zorunluluğa ilişkin hükmün bulunduğu önermedir; "Her insan sürekli olarak değil belirsiz bir vakit zorunlu olarak nefes alır verir." gibi.

Sürekli kipli önermeler:

6. Mutlak sürekli: Konunun zâtına göre zorunluya da onun mukâbiline de ihtimali olacak şekilde yüklemin sürekliliğine hükmedildiği önermedir. (Konunun zâtına göre yüklemin sürekli oluşu zorunlu olabilir de olmayabilir de). Örneğin "Her insan sürekli olarak canlıdır" (önermesinde yüklemin konunun zâtına göre sürekli oluşu aynı zamanda zorunludur da). (Fakat bazen de zorunlu olmayabileceğinden ötürü) mutlak sürekli önerme, mutlak zorunlu önermeden daha genel önermedir.

7. Genel örfî: Konunun niteliğine göre sürekliliğe ilişkin hükmün bulunduğu önermedir. Bu, zâta göre sürekli olabileceği gibi niteliğe göre zorunlu olabilir veyahut bunların mukâbili olabilir (zâta göre sürekli olmayabileceği gibi niteliğe göre zorunlu olmayabilir); "Her yazan yazan olduğu sürece hareket edendir." gibi.

8. Özel örfî: Zâta göre sürekli olmamakla birlikte niteliğe göre sürekliliğe ilişkin hükmün bulunduğu önermedir; "Her yazan sürekli olarak değil yazan olduğu sürece hareket edendir" gibi. Bu anlamda özel örfî, mutlak sürekliden ayrışmakla birlikte gerek özel örfî gerekse mutlak sürekli, genel

ve't-tenbîhât, tkd ve tsh. Ali Rızâ Necefzâde, Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, 1984, s. 178- 204; a.mlf., *Lübâbü'l-işârât*, s. 41- 46.

örfîden daha özeldir. Zorunluluk sürekliliği gerektirdiği fakat bunun tersi olmadığı (süreklilik zorunluluğu gerektirmediği) için genel örfî genel şartlıdan, özel örfî ise özel şartlıdan daha geneldir.

Vücûdî kipli önermeler:

9. Sürekli olmayan vücûdî: Sürekli olmamak kaydıyla bazı vakitler olumlama veya olumsuzlamanın aslına ilişkin hükmün bulunduğu önermedir; "Her insan sürekli olmaksızın uyuyandır" gibi.

10. Zorunlu olmayan vücûdî: Zorunlu olmamak kaydıyla kendisinde hükmün aslı bulunan önermedir; "Her insan zorunlu olmaksızın yürüyendir" gibi. Zorunlu olmayan vücûdî, sürekli olmayan vücûdîden daha geneldir. (Çünkü zorunlu olmak, sürekli olmayı gerektiriyor ve sürekli olmak, zorunlu olmayı gerektirmiyorsa, sürekli olmamak da zorunlu olmamayı gerektirirken zorunlu olmamak sürekli olmamayı gerektirmez.)

Mümkün kipli önermeler:

11. Özel mümkün: Hükme uygun (*muvâfık*) ve aykırı (*muhâlif*); her iki taraftan da mutlak zorunluluğun olumsuzlandığına ilişkin hükmün bulunduğu önermedir; "Her insan özel imkânla yazandır" gibi. (Bu önermede hem hükme uygun taraftan yani insanın yazan olmasından hemde hükme aykırı taraf yani insanın yazan olmamasından mutlak zorunlu olumsuzlanmıştır).

12. Genel mümkün: Hükme aykırı taraftan mutlak zorunluluğun olumsuzlanmasına ilişkin hükmün bulunduğu önermedir; "Her insan genel imkânla canlıdır." gibi. (Önermede hükme aykırı taraftan yani insanın canlı olmamasından mutlak zorunluluk olumsuzlanmıştır). Bütün önermeler genel imkânı gerektirdiği fakat bunun tersi olmadığı (genel imkân onları gerektirmediği) için genel mümkün bütün önermelerden daha geneldir.[48]

Hûnecî, yukarıdaki yer verildiği şekilde kipli önermeleri sıraladıktan sonra kiplik zikredilmediğinde veya "genel ıtlâk" lafzıyla zikredildiğinde önermenin genel mutlak önerme olacağını belirtmektedir.[49] Hûnecî tarafından genel mutlakın da kipli önermelerden sayıldığını tespit etmemiz gerekir. Çünkü Hûnecî'de, birazdan yer vereceğimiz üzere, kipli önermeler on üç önermeden ibaret olduğuna göre genel mutlakı da onlara dâhil etmek durumundayız. Diğer türlü kipli önerme sayısı on iki olacaktır. Nitekim Hûnecî, aynı eserde kipli önermeleri basit ve bileşik kipli olmak üzere ikiye ayırmakta, genel mutlak önerme de dâhil olmak üzere on üç önermeden altısının basit kipli, yedisinin ise bileşik kipli önerme olduğunu belirtmektedir. Basit kipli önermeler şunlardır: 1. genel mutlak, 2. mutlak sürekli, 3. genel mümkün, 4. mutlak zorunlu, 5. genel örfî, 6. genel şartlı. Bileşik kipli önermeler de şunlardır: 7. özel şartlı, 8. özel örfî, 9. sürekli olmayan vücûdî, 10. zorunlu olmayan vücûdî, 11. özel mümkün,

48 Efdaluddîn Hûnecî, *el-Mûcez*, Tahran: Kütüphâne-i meclis-i şûray-ı millî, 1984, v.11b-13b.
49 Hûnecî, *el-Mûcez*, v.13b, 14a.

12. vaktî, 13. münteşir.[50]

Yukarıda *el-Mûcez*'den aktardığımız kipli önermeleri sıralarken yer yer kurduğu bağıntıların yanı sıra Hûnecî şu bağıntılara da yer vermektedir: Genel mutlak, fiilî önermelerden (*el-kazâyâ el-f'iliyye*), yani iki mümkünün (genel mümkün ve özel mümkün) dışındaki önermelerden daha genel fakat genel mümkünden daha özeldir. Vaktî önerme münteşirden daha özel; münteşir, sürekli olmayan vücûdiden daha özel; sürekli olmayan vücûdî, zorunlu olmayan vücûdîden daha özel; zorunlu olmayan vücûdî, özel mümkünden ve genel mutlaktan daha özeldir. Özel mümkün ve genel mutlak ise genel mümkünden daha özeldir. Çünkü vaktî, münteşir, sürekli olmayan vücûdî, zorunlu olmayan vücûdî, özel mümkün, genel mutlak ve genel mümkün önermeden her biri sırasıyla hemen ardından gelen önermeyi gerektirirken bunun tersi geçerli değildir.[51]

Kipli Önermeler Arası Bağıntılara Dair Risâleler

Osmanlı döneminde kipli önermeler arası bağıntılar üzerine kaleme alınan risâleler, yukarıda ana hatlarıyla tasvir ettiğimiz geleneğe ve bu gelenek içerisinde özellikle Hûnecî'nin oluşturduğu sistematik çerçeveye dayanır. Bu minvalde kaleme alınan risâlelerden biri, *Risâle fî Nisbeti Beyne'l-Kazâyâ el-Besâit ve'l-Mürekkebât* adlı risâledir. Risâlenin yazarı belli değildir. Eserin istinsah tarihi h. 1209 (1794) olarak verilmektedir. Eser, basit ve bileşik önermeler arasındaki bağıntının tam girişimlilik, eksik girişimlilik ve tümüyle ayrıklık bağıntılarından oluştuğu ifade edilerek başlamakta, önce basit önermeler, ardından basit ve bileşik önermeler ve son olarak bileşik önermeler arasındaki bağıntılara yer vermektedir. Biz bu eseri kısaca *RNK* şeklinde zikredeceğiz.

Kipli önermeler arası bağıntılara dair bir diğer risâle, *Risâle-i Nisbe* adıyla Ahmed Efendi Sivâsî'ye (19.yy.) aittir. Yazma Eserler Kurumu tarafından Ahmed Efendi Sivâsî eserin müstensihi olarak gösterilmekte ve yazarı belirtilmemektedir. Fakat eserin sonunda "حرر أحمد أفندى (Ahmet Efendi tahrir etti)" şeklindeki ifadeden onun, risâlenin müstensihi değil yazarı olduğu anlaşılmaktadır. Risâlenin sonunda eserin, h. 1235'te (1819) Kayseri Hatuniye Medresesi'nde tamamlandığı not düşülmüştür.[52] Elimiz-

50 Bk. Hûnecî, *el-Mûcez*, v.15b, 16a-b. İslâm mantıkçıları arasında kipli önermelerin sayısına ilişkin tam bir uzlaşı bulunmamakla birlikte (bk. Öner, *Klasik Mantık*, 99- 100; Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 121; Köz, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, s. 182- 189) araştırmaya konu ettiğimiz risâleler kipli önermeleri, Hûnecî'deki görünümüyle altısı basit yedisi bileşik olmak üzere on üç önerme olarak almaktadırlar. *RNK*'nın yazarı da, her ne kadar risâlenin sonunda yirmi bir kipli önermeye yer verse de risâle içerisinde kipli önermeler arası bağıntıları ele alırken on üç kipli önermeyi esas almıştır.

51 Hûnecî, *el-Mûcez*, v.14a. Müteahhir mantıkçılarda özel-genel ilişkisine dayalı olarak ele alınan kipli önermeler arası ilişkiler (bağıntılar) hakkında bk. Köz, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, s. 224- 238.

52 Bk. Ahmed Efendi Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, 1060/2, v. 159a.

de mevcut yazma nüshada risâlenin adı zikredilmemekle birlikte Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nca *Risâle-i Nisbe* adıyla kayıt altına alınmıştır. Sivâsî, önce basit kipli önermeler arasındaki bağıntılara yer vermekte ardından basit ve bileşik kipli, bileşik kipli önermeler arasındaki bağıntıları "bileşiklerin bağıntıları" *(nisbâti'l-mürekkebât)* başlığı altında sıralamaktadır.

Bir başka risâle Ömer Efendi Burdurî'ye (19. yy.) aittir. Risâle, Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından *Risâle fî Beyâni Nisebi'l-Erba'a* adıyla kaydedilmiştir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla risâlede bu ad zikredilmemektedir. Eserin ilk sayfasında "فلما صعب ضبط نسب الأربعة بين القضايا الموجهة" şeklindeki ifadede "*Nisebu'l-Erba'a Beyne'l-Kazâyâ el-Müveccehe*" ibaresi geçmektedir. Biz bu eseri zikrederken sözü edilen ibareye de parantez içinde yer vereceğiz. Yine ilk sayfada eserin h. 1275'te (1858) tamamlandığı not düşülmüştür. Ömer Efendi, eserin kipli önermeler arasındaki bağıntıya ilişkin olduğunu belirttikten sonra bu önermeler arasındaki bağıntıları şematik olarak göstermek için öncelikle kullandığı sembolik ifadeleri okurun dikkatine sunmaktadır. Dairesel şemalar ayrıklık, eksik girişimlilik ve tam girişimlilik bağıntıları esas alınarak hazırlanmıştır. Altısı basit ve yedisi bileşik on üç önermeden her biri dairenin merkezine konularak onun diğerleriyle olan bağıntıları saptanmıştır. Ayrıklık bağıntısı Arapça "م" harfi ile, tam girişimlilik bağıntısı "خ ط ع" harfleri ile, eksik girişimlilik bağıntı ise kısaca "ه" harfi ile gösterilmiştir.[53] Bu bağıntılar tek tek çözümlendiğinde elli bir ayrıklık, doksan bir tam girişimlilik ve on üç eksik girişimlilik bağıntısı olmak üzere, Burdurî'de yüz elli beş bağıntı karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak araştırmaya konu ettiğimiz risâlelerden bir başkası ve de en önemlisi, Hüseyin b. Seyyid Muhammed Kayserî'ye (19.yy.) aittir. Risâlenin yazma nüshası bulunmakla birlikte h. 1328'de (1910) Dersaâdet tarafından basılan ve yazma nüshadaki kenar notlarının büyük kısmını metin içerisine alan bir matbu nüshası da bulunmaktadır. Yazma nüshada risâlenin adı zikredilmemekle birlikte matbu nüshanın iç kapağında *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* şeklinde, ilk sayfasında ise *Risâle fî-Nisbâti'l-Müveccehât* şeklinde zikredilmektedir. Biz yazma nüshasına *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* şeklinde, matbu nüshasına ise *Risâle fî-Nisbâti'l-Müveccehât* şeklinde atıfta bulunacağız. Varak olarak değil de sayfa olarak numaralandırıldığı için yazma nüshasına da sayfa numaralarıyla atıf yapacağız.

Kayserî, *'İlmu'l-mîzân* diye nitelediği mantık biliminde araştırma konusu kipli önermelerin *(el-kazâyâ el-müveccehât)* on üç önermeden ibaret

53 Bk. Ömer Efendi, *Risâle fî Beyâni Nisebi'l-Erba'a (Nisebi'l-Erba'a Beyne'l-Kazâya el-Müveccehe)*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi, 2541/14, v. 155.

olduğunu ifade ederek, metin boyunca bunlar arasındaki bağıntıları analiz etmektedir. On üç kipli önermeden altısı basit yedisi bileşik önermeden meydana gelmektedir. Buna bağlı olarak önermeler arasındaki bağıntı da *(nisbet)* ya iki basit önerme ya iki bileşik önerme veyahut bir bileşik ve bir basit önerme arasında gerçekleşmektedir. Kayserî bütün bu önermeler arasında ayrıklık *(tebâyun)*, tam girişimlilik *('umûm ve husûs mutlak)* ve eksik girişimlilik *('umûm ve husûs min-vech)* bağıntısı olmak üzere üç tür bağıntı bulunduğunu, ancak eşitlik bağıntısı bulunmadığını ifade etmektedir. Buna sözü edilen önermelerin her birerleri arasında başkalığın gerekmesini *(lüzûmu't-tegâyyur)* gerekçe göstermektedir.[54] Bununla birlikte, risâlenin kenar notlarından birinde eşitlik bağıntısı da dâhil olmak üzere dört bağıntıdan (*en-niseb el-erba'a*) söz edilmektedir. Fakat kipli iki önermenin eşit olması, iki önermeden birinin bulunduğu hiçbir maddede diğerinin bulunmamasıyla açıklanmaktadır. Buna gerekçe olarak şu ifade edilmektedir: "İki önerme arasındaki dört bağıntıya, yüklem olmaya göre değil vücûd ve tahakkuka göre itibar edilir. Çünkü önerme bir şeye yüklem olmamaktadır ki burada iki önerme, her maddede birisi bulunduğunda diğerinin de o maddede devamlı bulunması anlamında birbirine eşit olsunlar." [55] Bu şu anlama gelmektedir: İki kipli önerme arasındaki eşitlik, aslında olumsal eşitliğin bütünüyle olumsuzlanması yani ikisinden her birinin bulunduğu hiçbir maddede diğerinin de bulunmaması anlamında bir eşitliktir ki o da ayrıklık bağıntısına denk düşmektedir. Dolayısıyla nihai noktada iki kipli önerme arasında ayrıklık, tam girişimlilik ve eksik girişimlilik bağıntıları bulunmaktadır. Ayrıklıkta, iki önermeden hiçbiri diğerinin bulunduğu hiçbir maddede bulunmaz. Tam girişimlilikte, iki önermeden birinin bulunduğu her maddede ikincisi de sürekli bulunur ve fakat ikincisinin bulunduğu her maddede birincisinin de bulunması gerekmez; ikincisi bazı maddelerde birincisi bulunmaksızın bulunabilir. Eksik girişimlilikte, bazı maddelerde iki önerme birlikte bulunabilir, bazı maddede birinci önerme diğeri bulunmaksızın bulunabilirken diğer bazı maddede de birinci önerme bulunmazken diğeri bulunabilir.[56] Dolayısıyla kipli önermeler arasındaki bağıntının, "yüklem olmak" bakımından değil "vücûd ve tahakkuk" yani bir maddede bulunma ve gerçekleşme bakımından varlığı dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Kayserî, kipli önermeler arasındaki tüm bağıntıların toplamda yüz beş bağıntıdan meydana geldiğini ve bunların da üç tür bağıntıdan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Yüz beş bağıntıdan on dördü ayrıklık (*tebâyun)*, yirmi dokuzu eksik girişimlilik *(umum ve husus min vech)*, altmış

54 Hüseyin b. Seyyid Muhammed el-Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, 1935/6, s. 252; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, İstanbul: Dersaâdet, h. 1328 (Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi, Kitap no: 26404, Tasnif no: 160), s. 2-3.

55 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 252.

56 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 252.

ikisi ise tam girişimlilik *(umum ve husus mutlak)* bağıntısından oluşmaktadır.[57] Ancak hemen ardından risâlenin sonunda yer verdiği ifadelerden kipli önermeler arasındaki bağıntıların, Kayserî'nin fikir dünyasında sadece bu kadarından ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Hem bunu tespit etmek hem de kendisinin eleştiriye açık bir mütefekkir olduğuna işaret etmesi bakımından, Kayserî'nin ifadelerini burada olduğu gibi aktarmanın isabetli olacağı kanaatindeyiz:

> Ey kardeşlerim! Biliniz ki, bu bağıntı risâlesini toparlamak istediğimde bedensel engellerin birbiri ardına gelmesi sebebiyle fikrim tamamını toplamayı başaramadı. Fikrimde olanları yazmaya yeltendiğimde de dünyevi meşgalelerin dalgalar gibi birbirini izleyerek gelmesi sebebiyle zikrim tamamını yazmaya güç yetiremedi. Fakat ben Rahmân'ın yardımına dayandım, benden bu kadarının çok karşılanacağını ve özrün yüce gönüllü insanlarca makbul olduğunu umarak kardeşlerimin insafına inandım. Dolayısıyla gizlimde [zihnimde] hasıl olanlardan lisanımda olan miktarını topladım. Sizlerden beklentim şudur: Eğer doğruyu görürseniz ona tabi olunuz, çünkü doğruya tabi olmak en doğru olandır. Aksi halde [yanlışı görürseniz] düzeltip tashih ediniz çünkü düzeltmek sizin için en hayırlı olandır.[58]

Yukarıda zikri geçen risâleler içerisinde sistematik kurgu ve muhteva bakımından daha yetkin bir metin olduğu göze çarpan, Kayserî'nin risâlesinin kurgusu ve anlatımını merkeze alarak, Kayserî, Sivâsî ve *RNK*'nın yazarının kipli önermeler arası bağıntıları çözümlemelerini işlemeye ve yer yer mukayeseler yapmaya çalışacağız. Ayrıklık, tam girişimlilik ve eksik girişimlilik bağıntılarını şematik olarak ele alması bakımından diğerlerinden biraz daha farklı bir kurguyla kaleme alındığı için Burdurî'nin risâlesine ayrı bir başlık açacağız.

1. Basit Kipli Önermeler Arası Bağıntılar

Kayserî, basit kipli önermeler (mutlak zorunlu, mutlak sürekli, genel şartlı, genel örfî, genel mutlak, genel mümkün) arasındaki bağıntı sayısının yirmi bir olduğunu, bunlardan dördünün eksik girişimlilik, on yedisinin ise tam girişimlilik bağıntısına sahip olduğunu belirtmektedir.[59]

1.a. Eksik Girişimlilik (*Umûm ve Husûs min Vech*) Bağıntıları

Dört eksik girişimlilik bağıntısından birincisi genel şartlı önermenin iki manası arasında gerçekleşen bağıntıdır. Kayserî, öncelikle şartlı önermenin; 1. zorunluluk nitelikten kaynaklanmak şartıyla konunun zâtı *(zâtu'l-mevzû')*, konunun niteliği (*vasfu'l-mevzu'*) ile nitelendiği sürece yüklemin konuda bulunmasının zorunlu olduğuna ilişkin yargı bildiren mana ve 2. zorunluluk doğrudan konunun zâtından kaynaklanmak şartıyla

57 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 263; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 14.
58 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 263; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 14.
59 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 252-253; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 3.

konunun zâtı, konunun niteliği ile nitelendiği sürece yüklemin konuda bulunmasının zorunlu olduğuna ilişkin yargı bildiren mana olmak üzere iki manaya sahip olduğunu hatırlatmaktadır. "Her tutulan kararandır" önermesinde olduğu gibi her iki mana da, zorunluluğun konunun zâtından ve niteliğinden kaynaklandığı bütün maddelerde birlikte gerçekleşebilmektedir.[60] "Her tutulan kararandır" önermesi, genel şartlı önermenin sözü edilen her iki manasına göre kipiyle ifade edildiğinde şöyle dile getirilir: "Her tutulan, tutulan olduğu sürece zorunlu olarak kararandır." Bu önermede "kararma *(ızlâm)*", hem konunun niteliği olan "tutulma" sebebiyle zorunlu hem de örneğin, Dünya, Güneş'le kendisi arasında girdiği vakitte doğrudan konunun zâtı olan Ay'dan dolayı zorunlu olduğu için önerme iki manada zorunluluk maddesine sahiptir. Çünkü "tutulma", Dünya, Güneş'le kendisi arasında girdiği vakitte Ay'a eşit bir gereken (lâzım) niteliktir ve belirli bir vakitte eşit gereken nitelik (tutulma) için zorunlu olan aynı vakitte gerektiren (Ay) için de zorunludur.[61]

Bununla birlikte, genel şartlının birinci manası zorunluluğun nitelikten kaynaklandığı maddelerde tek başına gerçekleşirken, ikincisi ise zorunluluğun konunun zâtından kaynaklandığı maddelerde tek başına gerçekleşmektedir. Örneğin "Her yazar parmaklarını hareket ettirendir" önermesinde zorunluluk konunun zâtından değil niteliğinden kaynaklanırken, "Her yazan insandır" önermesinde konunun niteliğinden değil zâtından kaynaklanmaktadır.[62] Birinci önerme şartlının sadece birinci manasına göre kipiyle ifade edildiğinde şöyle dile getirilir: "Her yazan, yazan olduğu sürece zorunlu olarak parmaklarını hareket ettirendir." Bu önermede parmakların hareket ettirilmesi, "yazma" niteliğinden dolayı zorunlu olup "yazma" niteliği konunun zâtı için gereken nitelik olmadığı için parmakları hareket ettirmenin, konunun zâtı için zorunlu olması gerekmez. İkinci önerme ise şartlının sadece ikinci manasına göre kipiyle şöyle dile getirilir: "Her yazan, yazan olduğu sürece zorunlu olarak insandır." Bu önermede ise "insan", "yazma" niteliğinden dolayı değil, Zeyd, Amr ve diğerleri gibi konunun zâtından dolayı "yazan" için zorunludur.[63] Sivâsî, genel şartlı önermenin iki manasının birlikte gerçekleştiği madde ile sadece birinci mananın gerçekleştiği madde için Kayserî'nin verdiği örnekleri vermekte, sadece ikinci mananın gerçekleştiği madde için "Her yazan yazan olduğu sürece insandır" yerine "Her yazan yazan olduğu sürece canlıdır" örneğini vermektedir. Ancak o, verdiği önerme örneklerinde "zorunludur" şeklindeki kiplik lafzını zikretmemektedir.[64]

60 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 3.
61 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 253 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 3.
62 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 3.
63 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 3.
64 Bk. Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.156b.

RNK'da iki genel şartlı önerme arasındaki bağıntının eksik girişimlilik olduğu ifade edildikten sonra genel şartlının birinci ve ikinci manası "birinci ve ikinci kısmı" şeklinde belirtilmekte ve iki kısım önermenin tanımı şöyle verilmektedir: "Genel şartlının birincisi, konunun niteliği şartıyla şartlıdır. İkincisi ise konunun niteliğinin bütün vakitlerindeki şartlıdır."[65] Risâlenin sonunda yer alan kipli önerme tanımlarında genel şartlı önermenin ortak tanımı şöyle verilmektedir: "C'nin zâtının C'nin niteliği ile nitelenmesi şartıyla B'nin C'de bulunması ya da ondan olumsuzlanmasının zorunluluğuna ilişkin yargının bulunduğu önermedir."[66] Genel şartlının iki kısmının, konunun niteliğinin konunun zâtının aynı olduğu *zorunlu* maddede birlikte doğrulanması, birinci kısım genel şartlının zâtî zorunlu olmayan maddede, ikinci kısım genel şartlının ise konunun niteliğinin konunun zâtının aynı olduğu zâtî zorunlu maddede tek başına doğrulanması eksik girişimliliğin sebebi olarak zikredilmektedir.[67] Her iki önermenin birlikte doğrulandığı madde için "Her insan insan olduğu sürece veya insanlık niteliğinin bulunduğu tüm vakitlerde zorunlu olarak canlıdır" örneği verilmektedir. Birinci kısım şartlının tek başına doğrulandığı madde için "Her yazan yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir" önermesi, ikinci kısım şartlının tek başına bulunduğu madde için de "Her yazan yazma niteliğinin bulunduğu tüm vakitlerde zorunlu olarak canlıdır" önermesi örnek verilmektedir.[68]

İki basit önerme arasındaki dört eksik girişimlilik bağıntısından ikincisi, birinci manası yani kendisinde zorunluluğun konunun niteliğinden kaynaklandığı genel şartlı ile mutlak zorunlu önerme arasında gerçekleşen bağıntıdır. Mutlak zorunlu önerme, konunun zâtı var olduğu sürece zorunluluk bildiren yargıdır ve bu iki önermeden her biri, zorunluluğun konunun zâtından ve niteliğinden kaynaklandığı ve konunun zâtı var olduğu sürece niteliğin de var olduğu maddelerde birlikte gerçekleşmektedir. Örneğin, "İnsan canlıdır" önermesine hem mutlak zorunlu hem de genel şartlı önerme doğrulanabilir. [69] Önerme, mutlak zorunlu ve genel şartlının birinci manasına göre kipiyle ifade edildiğinde şöyle dile getirilir: "Her insan zorunlu olarak ve insan olduğu sürece zorunlu olarak canlıdır." Çünkü "canlı", örneğin Zeyd, Amr için, zâtları devam ettiği sürece zorunludur veya "insanlık" niteliğinden dolayı zorunludur. Buna bağlı olarak "Her insan canlıdır" önermesi, "canlı" kavramının "Zeyd, "Amr" gibi konunun zâtı için zorunlu olmasının takdir edilmesine göre mutlak zorunlunun, "insan" için zorunlu olmasının takdir edilmesine göre de birinci manasına

65 *RNK*, Ankara Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 665/5, v. 28a.
66 *RNK*, v. 30b.
67 Bk. *RNK*, v. 28a.
68 Bk. *RNK*, v. 28a.
69 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 3- 4.

göre genel şartlının örneği olmaktadır.[70] "Her yazan parmaklarını hareket ettirendir" önermesinde olduğu gibi birinci manasıyla şartlı önerme mutlak önermeden bağımsız olarak ikinci manadan uzak olan maddede gerçekleşirken, mutlak zorunlu önerme de genel şartlının birinci manasından bağımsız olarak, "Her yazan insandır" önermesinde olduğu gibi zorunluluğun nitelikten değil de sadece konunun zâtından kaynaklandığı maddede tek başına gerçekleşebilmektedir.[71] Birinci manasına göre şartlı önerme örneğindeki zorunluluk konunun zâtı için değil sadece niteliği içindir. Kendisinde zorunluluğun zât için olmadığı önerme ise mutlak zorunlunun örneği olamaz. Dolayısıyla mutlak zorunlu maddede, birinci manaya göre genel şartlı önerme olan "Her yazan yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir" önermesi ifade edilemez.[72] "Her yazan insandır" önermesi de birinci manasına göre genel şartlı için örnek verilemez. Çünkü bundaki zorunluluk nitelikten değil zâttan kaynaklanmaktadır ve zâtî zorunluluğa itibarla da bu, mutlak zorunlunun örneği olmaktadır. Kipliğiyle ifade edildiğinde önerme şöyle dile getirilir: "Her yazan zorunlu olarak insandır."[73]

İki basit kipli önerme arasındaki dört eksik girişimlilik bağıntısından üçüncüsü ve dördüncüsü, iki manasına göre şartlı önerme ile mutlak sürekli önerme arasında gerçekleşen bağıntıdır. Mutlak sürekli önerme, Kayserî'nin tarifiyle "konunun zâtı var olduğu sürece sürekliliğe ilişkin yargı bildiren önermedir."[74] Yani "konunun zâtı devam ettiği sürece yüklemin konuda bulunması veya ondan olumsuzlanmasının sürekliliğine ilişkin yargı bildiren önermedir."[75] İki manasına göre genel şartlı, mutlak sürekli ile birlikte daha önce geçen bağıntıları barındıran maddelerde[76] yani zorunluluğun konunun zâtından ve niteliğinden kaynaklandığı ve niteliğin, konunun zâtı var olduğu sürece var olduğu maddelerde birlikte bulunmaktadırlar. Çünkü burada zâtın devamına bağlı olan zorunluluk, zorunluluğun sürekliliği gerektirmesinden ötürü sürekliliği gerektirmektedir;[77] "Her insan canlıdır" önermesinde olduğu gibi.[78] Bu önerme genel şartlının her iki manasına göre "Her insan insan olduğu sürece canlıdır" şeklinde dile getirilebileceği gibi "Her insan sürekli canlıdır" şeklinde de

70 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 4.
71 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 4.
72 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 4.
73 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253 (Kenar notu).
74 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 4.
75 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 4.
76 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 4.
77 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253 (Kenar notları); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 4.
78 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 4.

dil getirilebilir.[79] "Her tutulan kararandır" önermesinde olduğu gibi her iki manasıyla şartlı önerme, mutlak sürekliden bağımsız olarak zorunluluğun hem konunun zâtından hem de niteliğinden kaynaklandığı maddede bulunmaktadır. [80] Ancak burada niteliğin bulunması, "zât devam ettiği sürece" değil, "zât bazı vakitlerde devam ettiği sürece" kaydına bağlıdır. Bu da Dünya'nın Güneş'le kendisi arasına girdiği vakittir. O nedenle, "Her tutulan sürekli kararandır" denilemez. Sadece iki manasıyla genel şartlı önerme olarak "Her tutulan, tutulan olduğu sürece zorunlu olarak kararandır" denilebilir.[81] Mutlak sürekli önerme ise, konunun zâtı var olduğu sürece süreklilik bulunduran ancak hiçbir şekilde ne konunun zâtından ne de niteliğinden kaynaklı zorunluluğun bulunduğu maddede, iki manasına göre genel şartlıdan bağımsız olarak tek başına bulunmaktadır. Nitekim varsayımsal/rastlantısal (*ittifâkî*) olmasının mümkün oluşundan dolayı sürekli olma, zorunluluğu gerektirmez. Örneğin "Her göksel cisim hareket eder" önermesi yalnızca mutlak süreklinin doğrulanabildiği bir önermedir.[82] Çünkü "Her göksel cisim sürekli hareket eder" denilebilirken "Her göksel cisim zorunlu olarak hareket eder" denilemez.[83]

Sivâsî, dört bağıntıdan geriye kalan üç bağıntıyı, birinci manasıyla genel şartlı ile mutlak zorunlu ve mutlak sürekli arasındaki bağıntı, her iki manasına[84] göre genel şartlı ile mutlak sürekli arasındaki bağıntı olmak üzere iki bağıntı başlığı altında vermektedir. Birinci bağıntı başlığında iki bağıntı bulunduğu dikkate alındığında üç bağıntı şöyle karşımıza çıkmaktadır: Birinci manasıyla genel şartlı ile mutlak zorunlu arasındaki bağıntı, birinci manasıyla genel şartlı ile mutlak sürekli arasındaki bağıntı, iki manasına göre genel şartlı ile mutlak sürekli arasındaki bağıntı. Sivâsî, birinci manasıyla genel şartlı, mutlak zorunlu ve mutlak süreklinin ortak olduğu maddeyi şöyle örneklendirmektedir: "Her insan zorunlu olarak veya sürekli veya insan olduğu sürece zorunlu olarak canlıdır." İki manasına göre genel şartlı ve mutlak sürekli arasındaki bağıntıya ise şu örneği vermektedir: "Her insan sürekli veya insan olduğu sürece canlıdır."[85] Yukarıda yer verildiği üzere, Kayserî "dört bağıntıdan üçüncü ve dördüncü bağıntı iki manasına göre genel şartlı ile mutlak sürekli arasındaki bağın-

79 Kayserî, *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 4.

80 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 253 (Ayrıca kenar notu), 254; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 4.

81 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 254 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 4-5.

82 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 254 (Ayrıca satır arası not); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 5.

83 Kayserî, *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 5.

84 Eserde önce şartlının her iki manası kastedilerek bağıntı "o ikisi ile mutlak sürekli arasında" şeklinde ifade edilmekle birlikte "o ikisi" anlamına gelen ifadenin üzeri çizilerek şartlının ikinci manası kast edilip "onunla mutlak sürekli arasında" şeklinde tashih edilmiştir. Bk. Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.156a. Ancak Sivâsî'nin verdiği örnek şartlının iki manasını da taşıdığı için biz üzeri çizilen ifadeyi esas aldık.

85 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.156a.

tıdır" derken iki manasına göre genel şartlı ile mutlak sürekli arasındaki bağıntıyı iki bağıntı saymaktadır. Sivâsî'de iki manasına göre genel şartlı ile mutlak sürekli arasındaki bağıntı tek bir bağıntıdır ve bu da bir sıralama yapıldığında kendi dördüncü bağıntısına karşılık gelmektedir.

RNK'da iki basit kipli önerme arasındaki dört eksik girişimlilik bağıntılarından geriye kalan üç bağıntı, birinci manasına göre genel şartlı ile mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önermeler arasındaki bağıntı ve ikinci manasına göre genel şartlı ile mutlak sürekli arasındaki bağıntı olmak üzere iki bağıntı ile ifade edilmektedir.[86] Risâlenin sonunda mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önermeler şöyle tarif edilmektedir: "Mutlak zorunlu, konunun zâtı devam ettiği sürece yüklemin konuda bulunması veya ondan olumsuzlanmasının zorunluluğuna ilişkin yargının bulunduğu önerme"; "Mutlak sürekli C'nin zâtı devam ettiği sürece B'nin C'de var olmasının veya ondan olumsuzlanmasının sürekliliğine ilişkin yargının bulunduğu önermedir."[87] Birinci manasına göre genel şartlı ile mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önermeler arasındaki bağıntıda bu önermeler, konunun niteliğinin konunun zâtının aynı olduğu zâtî zorunlu maddede birlikte doğrulanmakta; mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önermeler, konunun niteliğinin konunun zâtının aynı olmadığı zâtî zorunlu maddede birinci manasına göre genel şartlıdan bağımsız olarak doğrulanmakta; birinci manasına göre genel şartlı kendisinde zâtî zorunluluk bulunmayan ve fakat konunun niteliği şartıyla zorunluluk bulunan maddede diğer iki önermeden farklı olarak tek başına doğrulanmaktadır. İlk iki durumun örneği daha önceki örneklerde geçtiği şekildedir. Birinci manasına göre genel şartlının tek başına bulunduğu madde için şu örnek verilmektedir: "Her yazan yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir."[88] İkinci manasına göre genel şartlı ile mutlak sürekli, mutlak zorunlu maddede birlikte doğrulanmakta, mutlak sürekli önerme ise şartlıdan farklı olarak tek başına, sürekliliğin zorunluluktan arık (*hâlî*) olması bakımından doğrulanmaktadır. İki önermenin birlikte doğrulandığı madde için "Her insan niteliğin bulunduğu tüm vakitlerde veya sürekli olarak canlıdır" örneği, mutlak süreklinin tek başına doğrulandığı madde için ise "Her göksel cisim sürekli hareket edendir" örneği verilmektedir. İkinci manasına göre genel şartlı ise "Her Ay, Dünya'nın kendisi ile Güneş arasına girdiği vakitte zorunlu olarak tutulur" önermesinde olduğu gibi zorunluluğun, niteliğin bulunduğu tüm vakitlerde olması ve zâtın bulunduğu tüm vakitlerde sürekli olmaması bakımından doğrulanır.[89] Dikkat edilirse *RNK*'da dördüncü bağıntı her iki manasına göre değil de ikinci manasına göre şartlı önerme ile mutlak sürekli önerme arasındaki bağıntı, şeklinde alınmıştır.

86 Bk. *RNK*, v. 28a.
87 *RNK*, v. 30b.
88 *RNK*, v. 28a.
89 *RNK*, v. 28a, 28b.

1.b. Tam Girişimlilik (*Umûm ve Husûs Mutlak*) Bağıntıları

İki basit kipli önerme arasında tahakkuk eden yirmi bir bağıntından diğer geriye kalan on yedisi tam girişimlilik bağıntısına sahiptir. Kayserî bu bağıntılardan birincisini risâlenin yazma nüshasında, "her zorunlu maddede birlikte bulunmaları ve mutlak sürekli önermenin mutlak zorunludan bağımsız olarak, iki manasına göre şartlı önermeden ayrıldıkları maddede bulunmasından dolayı mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önermeler arasındaki bağıntı"[90] şeklinde; matbu nüshasında ise "ikinci manasına göre genel şartlıdan ayrıldıkları maddede birlikte doğrulanmalarından dolayı mutlak zorunlu ve mutlak sürekli arasındaki bağıntı"[91] şeklinde tarif etmektedir. Kayserî yazma nüshada mutlak sürekli önermenin tek başına bulunduğu maddeye "Her göksel cisim hareket edendir" önermesini örnek göstermektedir.[92]

Sivâsî iki basit önerme arasındaki tam girişimlilik bağıntılarından birinci bağıntıyı şöyle ortaya koymaktadır: "Mutlak zorunlunun kendisi üzerine doğrulandığı her şeye mutlak sürekli de doğrulandığı için mutlak zorunlu ile mutlak sürekli arasındaki bağıntıdır."[93] Sivâsî mutlak zorunlu önermeyi "Kendisinde, konunun zâtı var olduğu sürece yüklemin konuda bulunması veya ondan olumsuzlanmasının zorunluluğuna ilişkin yargının bulunduğu önerme", mutlak sürekli önermeyi ise "Konunun zâtı var olduğu sürece yüklemin konuda bulunmasının veya ondan olumsuzlanmasının sürekliliğine ilişkin yargının bulunduğu önerme" diye tarif etmektedir. Sivâsî, iki önermenin birlikte bulunduğu maddeye örnek olarak "Her insan zorunlu olarak veya sürekli olarak canlıdır" önermesini vermektedir. Mutlak sürekli önerme için de, kipliğini de zikrederek Kayserî'nin verdiği örneği vermektedir: "Her göksel cisim zorunlu olmaksızın sürekli hareket edendir."[94] *RNK*'da mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önermeler arasındaki tam girişimlilik bağıntısının bulunmasının gerekçesi şöyle ifade edilmektedir: "Çünkü zâta göre zorunluluk gerçekleştiğinde zâta göre süreklilik de gerçekleşir, fakat bunun tersi olmaz. Çünkü süreklilik zorunluluktan bağışıktır (*hâlî*)."[95] Zâta göre süreklilik için "Her göksel cisim göksel cisim olduğu sürece hareketlidir" önermesi örnek verilmektedir.[96]

İki basit kipli önerme arasındaki tam girişimlilik bağıntılarından ikincisi, ikinci manası göre genel şartlı ile mutlak zorunlu önerme arasındadır. Çünkü her ikisi, zorunluluğun tasdik edildiği maddede birlikte doğrulanırken ikinci manasına göre şartlı, genel şartlının her iki manasını

90 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 254.
91 Kayserî, *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 5.
92 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 254.
93 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 156a.
94 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 156a.
95 *RNK*, v. 28a.
96 Bk. *RNK*, v. 28a.

bir arada bulunduran maddede mutlak zorunlu dışında tek başına doğrulanır. Kayserî iki önermenin birlikte doğrulanmasının gerekçesini şöyle ifade etmektedir: "Zâtın devamına bağlı olarak zât üzerine verilen zorunlu yargı, zât niteliği ile -bu nitelik ister devamlı ister ayrılabilen olsun- nitelendiği sürece zât üzerine verilen zorunlu yargıyı gerektirir."[97] İkinci manasına göre genel şartlının tek başına doğrulandığı madde için "Her tutulan kararandır" önermesini örnek vermektedir.[98] Çünkü "Her tutulan zorunlu olarak kararandır" denilemezken "Her tutulan tutulan olduğu sürece zorunlu olarak kararandır" denilebilir.[99] Kayserî ikinci manasına göre genel şartlının, mutlak zorunludan bağımsız olarak tek başına doğrulanmasının gerekçesini de şöyle açıklamaktadır: "Konunun niteliği ile nitelendiği sürece konunun zâtı üzerine verilen zorunlu yargı, konunu zâtı devam ettiği sürece konunu zâtı üzerine verilen zorunlu yargıyı gerektirmez. Çünkü konunu zâtının nitelendiği niteliğin ayrılabilen nitelik olması mümkündür, ayrılabilen niteliğin konunun zâtının zorunlu oluşunda bir payı olsa bile."[100]

Sivâsî ikinci bağıntının, ikinci manasına göre genel şartlı ile -bu, "niteliğin var olduğu bütün vakitlerde yüklemin konuda bulunması veya ondan olumsuzlanmasının zorunlu oluşuna dair yargının bulunduğu önerme"dir- mutlak zorunlu arasındaki bağıntı olduğunu ifade ederek bunu, mutlak zorunlunun doğrulandığı her şeye ikinci manasıyla genel şartlının da doğrulanabilmesi ancak bunun tersinin olmamasıyla açıklamaktadır. "Her insan zorunlu olarak veya insan olduğu sürece canlıdır" önermesi her iki önermenin de doğrulanabildiği madde örneğidir. Yazar sadece ikinci manasına göre genel şartlının doğrulandığı maddeye, Kayserî'nin verdiği örneği vermektedir: "Her tutulan tutulan olduğu sürece kararandır."[101] *RNK*'da ikinci manasına göre genel şartlı ile mutlak zorunlu arasında tam girişimlilik bağıntısının gerekçesi şöyle ortaya konulmaktadır: "Çünkü zâtın bulunduğu tüm vakitlerde zorunluluk sabit olduğunda niteliğin bulunduğu vakitlerdeki zorunluluk da sabit olur, fakat bunun tersi olmaz. Çünkü zâtın zorunluluğu olmayan niteliğin bulunduğu tüm vakitler, zâtın bulunduğu bazı vakitlerdir."[102]

İki basit önerme arasındaki tam girişimlilik bağıntılarından üçüncüsü ve dördüncüsü genel örfî, mutlak zorunlu ve mutlak sürekli arasında-

97 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 254 (ve satır arası not); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 5.
98 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 254; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 5.
99 Kayserî, *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 5.
100 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 254 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 5.
101 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 156a.
102 *RNK*, v. 28a.

dır.[103] Kayserî bu bağıntıların örneklerini vermemektedir. Sivâsî, mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önermenin doğrulandığı her şeye genel örfînin doğrulanabilmesi, fakat bunun tersinin olmaması yani genel örfînin doğrulandığı her şeye diğerlerinin doğrulanamamasını gerekçe göstererek üç önermenin de birlikte doğrulandığı madde için "Her insan zorunlu olarak veya sürekli veya insan olduğu sürece canlıdır" örneğini vermektedir. Sadece genel örfî önermenin doğrulanabildiği madde için de, yazan zorunlu olarak veya sürekli olarak parmaklarını hareket ettiren olmadığı için "Her yazan yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir" önermesini örnek vermektedir.[104] *RNK*'da genel örfînin tanımı şöyle verilmektedir: "C'nin zâtı unvanla nitelendiği sürece B'nin C'de bulunmasının veya ondan olumsuzlanmasının sürekliliğine ilişkin yargının bulunduğu önermedir."[105] Risâlenin yazarı genel örfî ile mutlak zorunlu ve mutlak sürekli arasındaki tam girişimlilik bağıntısını, zâtın bulunduğu bütün vakitlerde zorunluluk veya süreklilik doğrulandığında niteliğin bulunduğu bütün vakitlerde sürekliliğin de doğrulanması fakat bunun tersinin olmamasıyla gerekçelendirmektedir. Önermelerin birlikte doğrulandıkları madde için "Her insan zorunlu olarak veya sürekli veya insan olduğu sürece canlıdır" önermesini örnek verirken, genel örfînin tek başına doğrulandığı madde için de "Her tutulan tutulan olduğu sürece kararandır" önermesini örnek vermektedir.[106]

On yedi tam girişimlilik bağıntısından beşincisi ve altıncısı genel örfî önerme ile iki manasına göre şartlı önerme arasındadır. Çünkü genel örfî önermede yargı, konunun zâtı niteliği ile nitelendiği sürece süreklilik bildirir ve o, şartlı önermelerin bulunduğu her maddede onların her biriyle birlikte doğrulanırken, kendisinde asla zorunluluğun bulunmadığı ve zâtın konunun niteliği ile nitelendiği bazı vakitlerde sürekliliğin bulunduğu maddede onlardan bağımsız olarak tek başına doğrulanır.[107] Kayserî genel örfî ile iki manasına göre genel şartlının birlikte doğrulanabilmelerinin gerekçesini "Zâta ve niteliğe göre zorunluluk ile zâta göre süreklilik, niteliğe -bu nitelik ister devamlı olsun ister ayrılabilen olsun- göre sürekliliği gerektirir"[108] şeklinde ortaya koymakla birlikte madde örneği sunmamaktadır. Genel örfînin tek başına bulunduğu madde için "Her yazan yazdığını okur" örneğini vermektedir.[109] Önerme "Her yazan yazan olduğu sürece yazdığını okur" şeklinde sadece genel örfî önerme olarak ifade edilir, diğer önermelerin kipleriyle ifade edilemez. Kayserî'nin risâ-

103 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 254; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 5.
104 Bk. Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 156b.
105 *RNK*, v. 30b.
106 Bk. *RNK*, v. 28b.
107 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 254; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 5- 6.
108 Kayserî, *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 5.
109 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 254; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6.

lesinin yazma nüshasının kenar notunda bunun sebebi şöyle ortaya konulmaktadır: "Çünkü niteliğe göre süreklilik ne zâta göre ne de niteliğe göre zorunluluğu gerektirir. Zâta göre sürekliliği de gerektirmez çünkü niteliğin ayrılabilen nitelik olması mümkündür."[110]

Sivâsî yukarıda yer verilen beşinci ve altıncı bağıntıları, genel örfî -bu "konunun niteliği şartıyla yüklemin konuda bulunmasının veya ondan olumsuzlanmasının sürekliliğine dair yargının bulunduğu önerme"dir- ile iki manasıyla şartlı arasındaki bağıntı olmak üzere tek bir bağıntı başlığıyla vermektedir. "Her yazan yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir" ve "Her yazan canlıdır" önermelerinde olduğu gibi iki manasına göre genel şartlının doğrulandığı her şeye örfî de doğrulanabilmekte, fakat bunun tersi geçerli olmamakta yani genel örfînin doğrulandığı her şeye şartlı önermeler de doğrulanamamaktadır. Örneğin "Her yazan yazan olduğu sürece canlıdır" ve "Her şaşıran şaşıran olduğu sürece gülendir" şeklindeki önermeler sadece genel örfînin doğrulanabildiği önerme örnekleridir.[111] *RNK*'da söz konusu bağıntıların, genel örfî ve genel şartlı arasındaki bağıntı olduğu ifade edildikten sonra bu önermeler arasında tam girişimlilik bağıntısının gerekçesi şöyle ortaya konulmaktadır: "Niteliğe göre zorunluluk gerçekleştiği zaman niteliğe göre süreklilik de gerçekleşir, fakat bunun tersi olmaz."[112] Niteliğe göre sürekliliğin gerçekleştiği genel örfînin tek başına bulunduğu madde için şu örnek verilmektedir: "Her göksel cisim göksel cisim olduğu sürece hareketlidir."[113]

Yedinci ve sekizinci bağıntılar genel mutlak ile mutlak zorunlu ve mutlak sürekli arasındadır. Dokuzuncu, onuncu ve on birinci bağıntılar genel mutlak, iki manasına göre genel şartlı ve genel örfî arasındadır. Genel mutlakta yargı bilfiildir ve o, diğerlerinin bulunduğu bütün maddelerde onlarla birlikte bulunurken kendisinde hiçbir şekilde sürekliliğin bulunmadığı bütün maddelerde onlardan ayrılır; "Her insan nefes alıp verendir" önermesinde olduğu gibi.[114] Önerme genel mutlakın kipiyle "Her insan bilfiil nefes alıp verendir" şeklinde ifade edilebilirken diğer önermelerin kipleriyle ifade edilemez.[115] Kayserî genel mutlakın doğrulandığı bu maddeye diğer önermelerin doğrulanamamasını şöyle izah etmektedir: "Çünkü fiil/bilfiil olma, zorunluluğu ve sürekliliği gerektirmez."[116] Kayserî diğer önermelerin mutlak önerme ile birlikte bulunmalarının gerekçesini "İster zâta ister niteliğe göre olsun zorunluluk, fiili/bilfiil olmayı

110 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 254 (Kenar notu).
111 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 156b.
112 *RNK*, v. 28b.
113 *RNK*, v. 28b.
114 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 254; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6.
115 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 254 (Satır arası not); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6.
116 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 254 (Satır arası not); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6.

gerektirir"[117] şeklinde belirtmekle birlikte madde örneği vermemektedir.

Sivâsî, yukarıdaki son beş bağıntıyı bir bağıntı başlığı altında kısaca şöyle ifade etmektedir: "Bir diğer bağıntı genel mutlak ile- bu, 'yüklemin konuda bulunduğuna veya ondan olumsuzlandığına dair yargının bulunduğu önerme'dir- dört önerme arasındadır."[118] Sivâsî'nin burada dört önerme dediği mutlak zorunlu, mutlak sürekli, iki manasına genel şartlı ve genel örfî önermelerdir. Çünkü dört önermenin de doğrulandığı her şeye mutlak önerme doğrulanabilmekte, fakat bunun tersi geçerli olmamaktadır. Sivâsî tüm bu önermelerin ortak maddesi için "Her insan zorunlu olarak veya sürekli olarak veya insan olduğu sürece veya genel mutlaklıkla canlıdır" önermesini örnek vermektedir. Yazar sadece mutlak önermenin doğrulanabildiği madde için, Kayserî'nin verdiği örneği vermektedir: "Her insan genel mutlaklıkla nefes alıp verendir."[119] *RNK*'nın yazarı da Sivâsî gibi bu bağıntıları, kısaca "genel mutlak ile önceki dört önerme arasındaki bağıntı"[120] diye ifade etmekte ve genel mutlak önermeyi şöyle tanımlamaktadır: "B'nin C'de bilfiil bulunduğuna veya ondan olumsuzlandığına ilişkin yargının bulunduğu önermedir."[121] Yazar, genel mutlak ve dört önerme arasındaki tam girişimlilik bağıntısının gerekçesini de şöyle belirtmektedir: "Çünkü mutlak zorunlu önermede olduğu gibi zâta göre veya genel şartlı ve genel örfî önermelerde olduğu gibi niteliğe göre zorunluluk veya süreklililik doğrulandığında bunu fiili bağıntı da takip eder, fakat tersine fiili bağıntıdan zorunlu veya sürekli bağıntı gerekmez."[122]

On ikinci ve on üçüncü bağıntılar genel mümkün ile mutlak zorunlu ve mutlak sürekli arasındadır. On dördüncü ve on beşinci bağıntılar, genel mümkün ile iki manasına göre genel şartlı arasındadır. On altıncı ve on yedinci bağıntılar ise genel mümkün ile genel örfî ve genel mutlak arasındadır. Genel mümkünde yargı, yargıya aykırı (*muhâlif*) olan taraftan mutlak zorunluluğun olumsuzluğunu bildirir ve mümkün önerme tüm bu önermelerin bulunduğu bütün maddelerde onlarla birlikte bulunurken, kendisinde bilfiil varlık bulunmayan maddelerde tek başına bulunarak onlardan ayrılmaktadır.[123] Buna bağlı olarak Kayserî, genel mümkünün diğerleriyle birlikte bulunmasının gerekçesini "Çünkü ister zâtî ister niteliksel olsun zorunluluğa ve sürekliliğe ilişkin ve bilfiil olmaya ilişkin yargı, 'fiil/bilfiil olma' imkânı gerektirdiği için zorunluluğun yargıya aykırı (*muhalif*)

117 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 254 (Satır arası not); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6.
118 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.156b.
119 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.156b.
120 *RNK*, v. 28b.
121 *RNK*, v. 30b.
122 *RNK*, v. 28b.
123 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6.

taraftan olumsuzlanmasını gerektirir"[124] şeklinde ifade etmekle birlikte madde örnekleri vermemektedir. Genel mümkün önermenin tek başına bulunduğu madde örneği olarak "Her göksel cisim durağandır." önermesini vermektedir.[125] Çünkü önerme "Her göksel cisim genel imkânla durağandır" şeklinde genel imkân kipiyle ifade edilebilirken diğer önermelerin kipleri ile ifade edilemez.[126] Kayserî genel mümkünün bulunduğu bu maddede diğer önermelerin bulunmamasına, imkânın varlığı/var olmayı gerektirmemesini gerekçe göstermektedir.[127] Sivâsi bu bağıntıları yine kısaca "genel mümkün ile diğer beş önerme arasındaki bağıntı" şeklinde vermektedir. Sivâsi'nin beş önerme dediği mutlak zorunlu, mutlak sürekli, genel şartlı, genel örfî ve genel mutlak önermelerdir. Beş önermenin doğrulandığı her şeye genel mümkün de doğrulanabilmekte ancak bunun tersi geçerli olmamaktadır. Örneğin "Her insan canlıdır" gibi bir maddede genel mümkün de dâhil olmak üzere altı önermenin tamamı doğrulanabilmektedir. Yazar sadece genel mümkünün doğrulanabildiği madde için Kayserî'nin verdiği örneği vermektedir: "Her göksel cisim genel imkânla durağandır." Genel mümkün onun tarifiyle, "Hükme aykırı taraftan mutlak zorunluluğun kaldırılmasına dair yargının bulunduğu önermedir."[128]

RNK'nın yazarı yukarıdaki bağıntılardan genel mümkün ile genel mutlak arasındaki bağıntıya yer verdikten sonra diğer geriye kalan bağıntıları kısaca "genel mümkün ile diğer basit önermeler arasındaki bağıntı"[129] şeklinde ifade etmektedir. Risâlenin sonunda genel mümkünün tanımı şöyle verilmektedir: "C'den yargıya aykırı (*muhalif*) taraftan mutlak zorunluluğun olumsuzlandığına ilişkin yargının bulunduğu önermedir."[130] Yazar genel mümkün ve genel mutlak arasındaki tam girişimlilik bağıntısını, "bilfiil olumlama doğrulandığı zaman bilimkân olumlamanın da doğrulanması, fakat olumlamanın mümkün ve asla gerçekleşmeyen olabilmesinden dolayı bunun tersinin geçerli olmaması"yla gerekçelendirmektedir. Genel mümkünün doğrulandığı fakat genel mutlakın doğrulanamadığı madde için şu örneği vermektedir: "Her göksel cisim genel imkânla durağandır." Genel mümkünle diğer geriye kalan önermeler arasındaki tam girişimlilik bağıntısı için örnek vermemekle birlikte gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Çünkü genel mutlak, onlardan mutlak olarak daha geneldir ve genelden daha genel olan daha geneldir."[131]

124 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6.
125 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6.
126 Kayserî, *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6.
127 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255 (Satır arası not); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6.
128 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.156b.
129 *RNK*, v. 28b.
130 *RNK*, v. 30b.
131 *RNK*, v. 28b.

2. Bileşik Kipli Önermeler Arası Bağıntılar

Kayserî bileşik önermeler (vaktî, özel şartlı, özel örfî, münteşir, zorunlu olmayan vücûdî, sürekli olmayan vücûdî, özel mümkün) arasındaki bağıntının yirmi sekiz bağıntıdan oluştuğunu, bunlardan dördünün eksik girişimlilik, yirmi dördünün ise tam girişimlilik bağıntılardan meydana geldiğini belirtmektedir.[132]

2.a. Eksik Girişimlilik (*Umûm ve Husûs min Vech*) Bağıntıları

Dört eksik girişimlilik bağıntısından birincisi, vaktî önermeyle birinci manasına göre özel şartlı önerme arasındadır. Vaktî önermede yargı, zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı olarak konunun var olduğu vakitlerden belirli bir vakitte zorunluluk bildirir.[133] Kayserî, özel şartlı önermenin iki manasını ise şöyle ortaya koymaktadır: "Bunlardan birincisinde yargı, nitelikten kaynaklanan zorunluluğun zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı olması şartıyla, konunun zâtının niteliği ile nitelendiği sürece zorunluluk bildirir. İkincisinde ise yargı, zâttan kaynaklanan zorunluluğun zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı olması şartıyla, nitelik var olduğu sürece zorunluluk bildirir."[134] İki önerme (vaktî ve özel şartlı) geneldeki her iki manayı da barındıran maddede birlikte gerçekleşir; "Her tutulan kararandır." önermesinde olduğu gibi.[135] Kayserî her iki önermenin de birlikte gerçekleştiği ve doğrulandığı bu maddeyi, "zorunluluğun hem zâttan hem de nitelikten kaynaklandığı ve zâtın sözü edilen nitelikle belirli bir vakitte nitelendiği ve niteliğin sürekli olmayıp sadece o vakitte zât için zorunlu olduğu maddede" şeklinde açıklamaktadır. Buna göre zorunluluğun, niteliğin bulunduğu vakitte zâttan kaynaklandığı dikkate alınırsa verilen önerme örneği vaktî önermenin örneği olur. Bu durumda önerme kipiyle şöyle açımlanır: "Her tutulan, sürekli değil Dünya'nın veya Ay'ın araya girmesi vaktinde zorunlu olarak kararandır." Ancak önermede zorunluluğun nitelikten kaynaklandığı dikkate alınırsa bu durumda önerme, birinci manasıyla özel şartlının örneği olur. Bu durumda da önerme kipiyle şöyle açımlanır: "Her tutulan sürekli değil tutulduğu sürece zorunlu olarak kararandır."[136]

Birinci manasıyla özel şartlı, vaktî önermeden bağımsız olarak tek başına, "Her yazan parmaklarını hareket ettirendir" örneğinde olduğu gibi birinci mananın geneldeki ikinci manadan ayrıldığı ve tek kaldığı bütün

132 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6.
133 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6- 7.
134 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 7.
135 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 6-7.
136 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 7.

maddelerde gerçekleşir.[137] Önerme özel şartlının birinci manasına göre kipiyle şöyle açımlanır: "Her yazan sürekli değil yazan olduğu sürece zorunlu olarak parmaklarını hareket ettirendir." Bu önermede zorunluluk zâttan değil sadece nitelikten dolayıdır ve nitelik sürekli değil ayrılabilen bir niteliktir. Böyle bir maddede vaktî önermenin kipi zikredilemez.[138] Vaktî önerme de birinci manasına göre özel şartlıdan bağımsız olarak tek başına, zorunluluğun belirli bir vakitle sınırlı olarak nitelikten değil de, "Her Ay tutulur." örneğinde olduğu gibi zâttan kaynaklandığı bütün maddelerde gerçekleşir.[139] Önerme kipiyle şöyle açımlanır: "Her Ay, sürekli değil Dünya'nın kendisi ile Güneş arasına girdiği vakit zorunlu olarak tutulur." Fakat "Her Ay, sürekli değil Ay var olduğu sürece zorunlu olarak tutulur" denilemez.[140]

İki bileşik önerme arasındaki eksik girişimlilik bağıntılarından ikincisi, vaktî önerme ile özel örfî önerme arasında gerçekleşen bağıntıdır. Özel örfî önermede yargı, zâta göre sürekli olmama kaydıyla nitelik var olduğu sürece süreklilik bildirir. İki önerme yani vaktî önerme ve özel örfi önerme, her iki manayı bir arada bulunduran maddede birlikte bulunurlar.[141] Bunun gerekçesi şudur: "Niteliğe göre zorunluluğun niteliğe göre sürekliliği gerektirmesinden ötürü özel şartlı, özel örfîyi gerektirir."[142] Vaktî önerme, daha önce zikredilen aynı maddede tek başına bulunmakla örfîden ayrılırken özel örfî önerme ise "Her yazan yazdığını okur" örneğinde olduğu gibi kendisinde asla zorunluluğun bulunmadığı, zâttan değil de nitelikten kaynaklanan sürekliliğin bulunduğu ve zâta göre sürekli olmayan bütün maddelerde bulunmakla vaktî önermeden ayrılmaktadır.[143] Önermenin kipsel açılımı şöyledir: "Her yazan, yazan olduğu sürece yazdığını okur." Fakat "Her yazan zorunlu olarak yazdığını okur" denilemez.[144]

Sivâsî, yukarıda yer verilen bileşik önermeler arasındaki iki bağıntıyı kısaca "vaktî önerme ile iki özel (birinci manasıyla özel şartlı ve özel örfî) arasındaki bağıntı" şeklinde vermektedir. Onun tarifiyle "vaktî önerme zâta göre sürekli olmama ile kayıtlı olarak konunun var olduğu belirli bir vakitte yüklemin konuda bulunması veya ondan olumsuzlanmasının

137 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 7.
138 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 7.
139 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 7.
140 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 255 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 7.
141 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 256; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 7.
142 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 256 (Satır arası not); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 7.
143 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 256; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 7-8.
144 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , 256 (Satır arası not); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 8.

zorunluluğuna dair yargının bulunduğu önermedir."[145] Bu önermeler bir vakit niteliğe göre konunun zâtı için zorunlu maddede birlikte doğrulanabilmektedirler. "Her tutulan sürekli değil tutulan olduğu sürece veya sürekli değil vakitli zorunlu olarak kararandır" önermesi birlikte doğrulanabildikleri madde örneğini ihtiva etmektedir. İki özel önerme, vaktî önermeden bağımsız olarak, "Her yazan sürekli değil yazan olduğu sürece zorunlu olarak parmaklarını hareket ettirendir" örneğinde olduğu gibi niteliğin konunun zâtı için hiçbir vakit zorunlu olmadığı maddede birlikte doğrulanabilmektedir. Vaktî önerme ise niteliğe göre zorunluluğun ve sürekliliğin bulunmadığı bütün maddelerde, iki özel önermeden ayrılarak tek başına doğrulanabilmektedir; "Her Ay, sürekli değil Dünya'nın kendisi ile Güneş arasına girdiği vakit tutulandır" gibi.[146]

RNK'nın sonunda vaktî önerme, özel şartlı önerme ve özel örfî önermenin tanımı şöyle verilmektedir: "Vaktî önerme, zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı olarak konunun bulunduğu belirli bir vakitte yüklemin konuda bulunması ve ondan olumsuzlanmasının zorunluluğuna ilişkin yargının bulunduğu önerme"; "özel şartlı, zâta göre sürekli olmamak kaydıyla genel şartlı önerme"; "özel örfî, zâta göre sürekli olmamak kaydıyla genel örfîdir."[147] Risâlenin yazarı, vaktî, özel şartlı ve özel örfî önerme arasındaki eksik girişimlilik bağıntısının bulunmasının gerekçesini örnekler üzerinden şöyle ortaya koymaktadır: "Çünkü bu önermeler, sürekli değil tutulan olduğu sürece veya sürekli değil vakitli olarak, tutulanın kararan olmasına göre zorunluluk maddesinde birlikte doğrulanabilmekte, özel iki önerme vaktî önermeden bağımsız olarak konunun zorunlu olmadığı niteliğe göre zorunluluk maddesinde doğrulanabilmekte, vaktî önerme ise iki özel önermeden bağımsız olarak ne niteliğe göre zorunluluğun ne de sürekliliğin doğrulandığı maddede doğrulanabilmektedir."[148] Yazar iki özelin, vaktî önermeden bağımsız olarak doğrulandıkları madde için "Her yazan sürekli değil yazan olduğu sürece zorunlu olarak parmaklarını hareket ettirendir" önermesini, vaktî önermenin iki özelden bağımsız olarak tek başına doğrulandığı madde için de "Her Ay sürekli değil Dünya'nın araya girmesi vaktinde tutulandır" önermesini örnek vermektedir.[149]

Dört bağıntıdan üçüncüsü ve dördüncüsü, münteşir önerme ile birinci manasıyla özel şartlı önerme ve özel örfî önerme arasında gerçekleşen bağıntıdır. Münteşir önermede yargı, vaktî önermeden farklı olarak belirli bir vakit değil zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı olarak konunun varlığının belirsiz herhangi bir vaktinde zorunluluk bildirir. Münteşir önermenin diğerleriyle birlikteliği ve diğer iki önermenin münteşir önermeden ayrıl-

145 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.158a.
146 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.158a, 158b.
147 *RNK*, v. 30b.
148 *RNK*, v. 29b.
149 Bk. *RNK*, v. 29b.

ması bir önceki iki eksik girişimlilik bağıntısına göredir. Münteşir önerme ise diğer ikisinden, kendisinde niteliğe göre ne zorunluluğun ne de sürekliliğin bulunduğu fakat belirsiz herhangi bir vakitte zorunluluğun bulunduğu bütün maddelerde var olmakla ayrılmaktadır. Örneğin "Her insan nefes alıp verendir."[150] Kayserî önermenin kipsel açılımını şöyle vermektedir: "Her insan herhangi bir vakit zorunlu olarak nefes alıp verendir."[151] Sivâsî bu iki bağıntıyı "münteşir önerme ile diğerleri (iki özel önerme) arasındaki bağıntı"[152] şeklinde kısaca tek bir bağıntı başlığı altında vermektedir. *RNK*'da münteşir önerme şöyle tanımlanmaktadır: "Süreklinin var olduğu belirsiz herhangi bir vakitte yüklemin konuda bulunmasının veya ondan olumsuzlanmasının zorunluluğuna ilişkin yargının bulunduğu önermedir."[153] Risâlenin yazarı münteşir önerme ile iki özel önerme arasındaki bağıntının vaktî önerme ile iki özel önerme arasındaki bağıntı gibi olduğunu ifade ederek onlar arasındaki eksik girişimlilik bağıntısını, münteşir önermenin iki özel önermeden bir yönden daha genel olmasıyla gerekçelendirmektedir.[154]

2.b. Tam Girişimlilik (*Umûm ve Husûs Mutlak*) Bağıntıları

İki bileşik önerme arasındaki yirmi dört tam girişimlilik bağıntılarından birincisi, özel şartlının iki manası arasındaki bağıntıdır. Çünkü özel şartlının iki manasından birincisi, ikincisinin bulunduğu bütün maddelerde bulunabilmekte, birinci manasıyla özel şartlı zorunluluğun zâttan değil de nitelikten kaynaklandığı ve zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı bütün maddelerde tek başına bulunabilmektedir.[155] Görebildiğimiz kadarıyla Sivâsî yirmi dört bağıntıdan bu birinci bağıntı zikretmemektedir. Aynı tespitimiz *RNK* için de geçerlidir. İkinci manasına göre özel şartlının bulunduğu bütün maddelerde birinci manasına göre özel şartlının da bulunmasının gerekçesini Kayserî şöyle izah etmektedir: "Zâta göre sürekli olmamakla birlikte nitelik sürekli oldukça zâta ilişkin zorunluluk, ancak unvanın zorunlulukta payının bulunduğu maddede bulunabilir ve unvanın zorunlulukta payının bulunduğu her madde aynı zamanda birinci özel şartlı için de örnektir." [156] Fakat Kayserî iki önermenin birlikte bulunduğu madde için örnek vermemektedir. Birinci manasına göre özel şartlının tek başına bulunduğu madde için "Her yazan parmaklarını hareket ettirendir" önermesini vermektedir.[157] Önermenin kipsel açılımı şöyledir: "Her ya-

150 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 256; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 8.
151 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 256 (Satır arası not); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 8.
152 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 159a.
153 *RNK*, v. 30b.
154 *RNK*, v. 30a.
155 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 256; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 8.
156 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 256 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 8.
157 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât* , s. 256; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 8.

zan, yazan olduğu sürece zorunlu olarak parmaklarını hareket ettirendir." Bu önermenin ikinci manasına göre özel şartlıya göre ifade edilemeyeceğinin gerekçesi, gerek yazma nüshanın kenar notunda gerekse matbu nüshada, "Bu önerme birinci manaya göre 'Her yazan yazan olduğu sürece zorunlu olarak parmaklarını hareket ettirendir' diye ifade edilir ancak ikinci manasına göre ifade edilemez. Çünkü zâtın zorunlulukta payının bulunmadığı şey birinci manaya örnek olamaz."[158] şeklinde açıklanmaktadır.

Yirmi dört tam girişimlilik bağıntısından ikincisi ve üçüncüsü, özel örfî ile iki manasına göre özel şartlı arasındaki bağıntılardır. Özel şartlının iki manasının bulunduğu her maddede özel örfî de bulunabilmekte, fakat özel örfî ondan bağımsız olarak tek başına, kendisinde zorunluluğun bulunmadığı ve niteliğe göre sürekliliğin bulunduğu ancak zâta göre sürekliliğin bulunmadığı her maddede bulunabilmektedir.[159] Bunun sebebi sürekliliğin zorunluluğu gerektirmemesidir. Örneğin "Her yazan yazdığını okur."[160] Kayserî'nin risâlesinin hem yazma nüshasının satır arası notunda hem de matbu nüshasında bu önerme için şu açıklama yapılmaktadır: "Çünkü bu önermede 'zorunlu olarak' denilir."[161] Bu, önermenin kipiyle şöyle ifade edilmesi gerektiğini gösteren bir kayıttır: "Her yazan yazdığını zorunlu olarak okur." Oysa özel örfînin tek başına bulunduğu maddede hiçbir şekilde zorunluluğun bulunmadığı ifade edilmişti. Eğer verilen örnek özel şartlı ve özel örfînin birlikte bulunduğu madde örneği olarak verilmemişse -ifadenin akışından özel örfînin örneği gibi durmaktadır-, Kayserî'nin bu kaydının tartışmalı olduğu ileri sürülebilir.

Sivâsî ikinci ve üçüncü bağıntıyı kısaca özel örfî ile özel şartlı arasındaki bağıntı diye zikretmekte ve özel örfî önermeyi "Zâta göre sürekli olmamak kaydıyla genel örfî önermedir" diye tarif etmektedir. "Her yazan sürekli değil yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir" örneğinde olduğu gibi özel örfî, zorunluluk ve süreklilik yönünde özel şartlının kendisine doğrulandığı her şeye doğrulanabilmektedir. Fakat bunun tersi geçerli değildir yani özel örfînin doğrulandığı her maddeye özel şartlı doğrulanmamaktadır. Yazar özel örfînin tek başına doğrulandığı madde için örnek vermemektedir.[162] *RNK*'nın yazarı bu önermeler arasındaki tam girişimlilik bağıntısının gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Sürekli olmayan niteliğe göre zorunluluk doğrulandığında sürekli ol-

158 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 256 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 8.
159 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 256; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 8.
160 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 256 (Satır arası not); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 8.
161 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 256 (Satır arası nota bk.); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 8.
162 Bk. Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157a.

mayan niteliğe göre süreklilik de doğrulanır. Fakat bunun tersi olmaz."[163] İki önermenin doğrulandığı madde örneği olarak şunu vermektedir: "Her yazan sürekli değil yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir" veya "Her yazan sürekli değil yazan olduğu sürece sürekli parmaklarını hareket ettirendir." Özel örfînin tek başına doğrulandığı madde için de, şaşırma gülmenin sürekliliğine bağlı olarak sürekli olup zorunlu olmadığı için "Her gülen sürekli değil gülen olduğu sürece sürekli şaşırandır" önermesini örnek göstermektedir.[164]

İki bileşik önerme arasındaki tam girişimlilik bağıntılarından dördüncü, beşinci ve altıncısı zorunlu olmayan vücûdî önermeyle -bu, "zâta göre zorunlu olmamakla kayıtlı olarak kendisinde yargının bilfiil bulunduğu önerme"dir- iki manası itibariyle özel şartlı ve özel örfî önerme arasındaki bağıntılardır. Zorunlu olmayan vücûdî önerme diğer önermelerin bulunduğu bütün maddelerde bulunabilmekte fakat diğer önermeler olmadan kendisi tek başına, "Her insan gülendir" örneğinde olduğu gibi hiçbir şekilde zorunluluğun ve sürekliliğin bulunmadığı ve yargının bilfiil olduğu bütün maddelerde bulunabilmektedir.[165] Önerme kipiyle ifade edildiğinde sadece vücûdî önerme kipiyle ifade edilebilir: "Her insan sürekli değil bilfiil gülendir."[166] Diğerlerinin kipleriyle ifade edilemez çünkü bilfiil, zorunlu ve sürekli olanı gerektirmediği gibi zorunlu olmayan da sürekli olmayanı gerektirmez.[167]

Sivâsî yukarıda yer verilen iki bağıntıyı, zorunlu olmayan vücûdî önermeyle -bu, "zâta göre zorunlu olmamak kaydıyla genel mutlak önerme"dir- iki özel önerme arasındaki bağıntı olmak üzere tek bir bağıntı altında vermektedir. Sivâsî bunun gerekçesini şöyle ifade etmektedir: "İki özel önermenin doğrulandığı her maddeye zorunlu olmayan vücûdî önerme de doğrulanabilmekte, fakat bu tersi geçerli olmamaktadır."[168] Yazar, bir önceki bağıntıda verdiği örneğin bu bağıntıda sözü edilen önermelerin birlikte doğrulandığı madde için de geçerli olduğunu ifade ederek sadece zorunlu olmayan vücûdînin bulunduğu ve doğrulandığı madde için, Kayserî'nin verdiği örneği vermektedir: "Her insan sürekli değil bilfiil gülendir."[169] *RNK*'da zorunlu olmayan vücûdî önerme şöyle tanımlanmaktadır: "Zâta göre zorunlu olmamak kaydıyla genel mutlak önermedir."[170] Risâlenin yazarı bu önermeler (zorunlu olmayan vücûdî, ikinci manasına

163 *RNK*, v. 29a.
164 Bk. *RNK*, v. 29a.
165 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 256-257; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 8-9.
166 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257 (Satır arası not); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 9.
167 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257 (Satır arası not).
168 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157a, 157b.
169 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157a, 157b.
170 *RNK*, v. 30b.

göre özel şartlı ve özel örfî) arasındaki tam girişimlilik bağıntısına, sürekli olmayan niteliğe göre zorunluluk veya süreklilik doğrulandığı zaman zorunlu olmaya bağıntının fiillerinin de doğrulanması, fakat bunun tersi olmamasını gerekçe göstermektedir. Yazar sadece zorunlu olmayan vücûdî önermenin doğrulanabildiği maddeyi "Her göksel cisim zorunlu değil bilfiil hareket edendir" önermesiyle örneklendirmektedir.[171]

Yedinci bağıntı, sürekli olmayan vücûdî önermeyle -bu, "zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı olarak kendisindeki yargının bilfiil olduğu önerme"dir- zorunlu olmayan vücûdî önerme arasındaki bağıntıdır. Bu iki önerme, her sürekli olmayan vücûdî maddede birlikte doğrulanırken zorunlu olmayan vücûdî önerme, diğeri olmadan tek başına, kendisinde zâta göre sürekliliğin bulunduğu ancak asla zorunluluğun bulunmadığı her maddede doğrulanabilmektedir. Kayserî iki önermenin birlikte doğrulanabilmesinin gerekçesini "Bir şeyin aynı, başka bir şeyin aynını gerektirdiği zaman gerekenin çelişiği gerektirenin çelişiğini gerektirir ancak bunun tersi olmaz" şeklinde ifade etmekle birlikte iki önermenin birlikte doğrulanabildiği madde örneği vermemektedir. Sadece zorunlu olmayan vücûdînin doğrulanabildiği madde örneği olarak "Her göksel cisim hareketlidir" önermesini vermektedir.[172] Bu sadece zorunlu olmayan vücûdî önerme kipiyle şöyle ifade edilir: "Her göksel cisim, zorunlu olmaksızın bilfiil hareket edendir." Fakat şöyle denilemez: "Her göksel cisim sürekli bilfiil hareket edendir."[173]

Sivâsî, sürekli olmayan vücûdî ve zorunlu olmayan vücûdî arasındaki bağıntının tam girişimlilik bağıntısı olduğunu ifade ederken sürekli olmayan vucudi önermeyi "zâta göre sürekli olmamak kaydıyla genel mutlak önermedir" diye tarif etmektedir. Sürekli olmayan vücûdî önermenin doğrulandığı her şeye zorunlu olmayan vucûdî önerme de doğrulanabilmektedir. Yazar iki önermenin doğrulandığı madde için şunu örnek vermektedir: "Her insan sürekli olmaksızın veya zorunlu olmaksızın bilfiil gülendir." Sivâsî zorunlu olmayan vücûdînin, sürekli olmayan vücûdîden bağımsız olarak tek başına doğrulanabildiği maddeyi "gerçekleşmeksizin/gerçekleşmeyen mümkün madde" şeklinde betimlemektedir. Yazar bunun için, Kayserî'nin verdiği aynı örneği vermektedir: "Her göksel cisim zorunlu olmaksızın veya sürekli olmaksızın bilfiil hareket edendir."[174] *RNK*'da sürekli olmayan vücûdî önerme "Zâta göre sürekli olmamak kaydıyla genel mutlaktır."[175] diye tanımlanmakta ve onunla zorunlu olmayan vücûdî arasındaki tam girişimlilik bağıntısının gerekçesi şöyle ortaya ko-

171 Bk. *RNK*, v. 29a.
172 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 9.
173 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257 (Kenar notu); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 9.
174 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157b, v.158a.
175 *RNK*, v. 30b.

nulmaktadır: "Çünkü sürekli olmayan vücûdî, zorunlu olmayan vücûdîden daha özeldir. Çünkü iki mutlak önerme -bunlar sürekli olmayan vücûdîdirler- doğrulandığı zaman mutlak ve mümkün önerme de -bunlar da zorunlu olmaya vücûdîdirler- doğrulanırlar. Fakat bunun tersi olmaz."[176] Risâlenin yazarı zorunlu olmayan vücûdînin tek başına doğrulanabildiği madde için "Her göksel cisim zorunlu değil bilfiil hareket edendir" önermesini vermektedir.[177]

Yirmi dört bağıntıdan sekizinci, dokuzuncu ve onuncusu sürekli olmayan vücûdî önerme ile iki manasına göre özel şartlı önerme ve özel örfî önerme arasında gerçekleşen bağıntılardan oluşmaktadır. Sürekli olmayan vücûdî önerme, diğerlerinin bulunduğu bütün maddelerde bulunabilmekte fakat kendisi tek başına, "Her insan yazandır" önermesinde olduğu gibi asla zorunluluğun ve sürekliliğin bulunmadığı ve yargının sadece bilfiil olduğu bütün maddelerde bulunabilmektedir.[178] Kayserî sürekli olmayan vücûdî önerme ile sözü edilen önermeler arasındaki tam girişimlilik bağıntısının gerekçesini "zorunluluk ve süreklilik, bilfiili gerektirir fakat bunun tersi olmaz" şeklinde ifade etmekle birlikte ortak madde için örnek vermemektedir. Yazar sadece sürekli olmayan vücûdî için örnek verdiği önermenin kipsel açılımını şöyle yapmaktadır: "Her insan sürekli olmaksızın bilfiil yazandır." Bu önerme diğerlerinin yani özel şartlı ve özel örfînin kipleri ile ifade edilemez.[179] Risâlenin matbu nüshasında "Diğer önermelerin kiplerinin söylenebileceği"[180] ifade edilmektedir ki yazma nüsha esas alındığında bunun bir yazım hatası olduğu dikkat çekmektedir. Çünkü zikredilen önerme sadece sürekli olmayan vücûdî önermenin tek başına bulunduğu maddenin örneğidir.

Sivâsî yukarıda yer verilen bağıntıları kısaca, "sürekli olmayan vucûdî önerme ve iki özel önerme arasındaki bağıntı" diye ifade etmektedir. İki özel önermenin doğrulandığı her maddeye sürekli olmayan vucûdî önerme de doğrulanabilmektedir. Sivâsî söz konusu önermelerin birlikte doğrulanabildikleri madde için, üç önermenin de kiplikleriyle birlikte zikredildiği "Her yazan sürekli olarak değil yazan olduğu sürece zorunlulukla veya sürekli olarak değil yazan olduğu sürece süreklilikle veya sürekli olarak değil bilfiil parmaklarını hareket ettirendir" önermesini örnek vermektedir. Sürekli olmayan vücûdî önerme, diğerlerinden ayrı olarak tek başına, niteliğe göre ne sürekliliğin ne de zorunluluğun bulunduğu maddede doğrulanabilmektedir, "Her at sürekli olarak değil bilfiil yürüyendir" örneğinde olduğu gibi.[181] *RNK*'nın yazarı bu önermeler arasındaki ba-

176 *RNK*, v. 29b.
177 Bk. *RNK*, v. 29b.
178 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 9.
179 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257 (Kenar ve satır arası notlar); a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 9.
180 Bk. Kayserî, *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 9.
181 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 158a.

ğıntıların gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Çünkü sürekli olmayan niteliğe göre zorunluluk ve süreklilik gerçekleştiği zaman sürekli olmayan bağıntının fiiliyeti de de gerçekleşir. Fakat bunun tersi olmaz."[182] Yazar buna bağlı olarak sürekli olmayan vücûdî önermenin tek başına doğrulanabildiği maddeyi "Her insan sürekli değil bilfiil gülendir" önermesiyle örneklendirmektedir. [183]

On birinci ve on ikinci bağıntı, zorunlu olmayan ve sürekli olmayan vücûdî önermelerle vaktî önerme arasındaki bağıntılardan oluşmaktadır. Vücûdî önermeler, vaktî önermeyle birlikte vaktî olan her maddede doğrulanırken iki vucûdî önerme, vaktî önermeden bağımsız olarak, kendisinde asla zorunluluğun bulunmadığı her maddede doğrulanabilmektedir. Kayserî sadece iki vücûdî önermenin doğrulanabildiği madde için "Her insan yazandır" önermesini örnek vermektedir.[184] Yazma nüshada satır arası notta sözü edilen önermeler arasındaki tam girişimlilik bağıntısına, süreklilikle birlikte bulunan zorunluluğun, zorunlu olmamak ve sürekli olmamakla birlikte bulunan fiili/bilfiil olmayı gerektirmesi ancak bunun tersinin olmaması gerekçe gösterilmektedir.[185] Sivâsî bu bağıntıları, kısaca "vaktî önermeyle iki vücûdî önerme arasındaki bağıntı" şeklinde ifade etmektedir. Onun tarifiyle "vaktî önerme zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı olarak konunun var olduğu belirli bir vakitte yüklemin konuda bulunmasının veya ondan olumsuzlanmasının zorunluluğuna dair yargının bulunduğu önermedir."[186] Vaktî önermenin doğrulandığı her maddeye iki vücûdî önerme de doğrulanabilmekte, fakat bunun tersi olmamaktadır. Sivâsî söz konusu önermelerin birlikte doğrulandıkları maddeye "Her Ay, sürekli olarak değil Dünya'nın onunla Güneş arasına girdiği vakit tutulandır" önermesini örnek vermektedir. Vaktî önermenin doğrulanamadığı ve sadece iki vücûdî önermenin doğrulanabildiği madde için de şu örneği vermektedir: "Her insan zorunlu olmaksızın bilfiil veya sürekli olmaksızın bilfiil yazandır."[187] *RNK*'da bu bağıntılar doğrudan zikredilmemektedir. Ancak yazarın münteşir önerme ile diğerleri arasındaki bağıntının vaktî önerme ile onlar arasındaki bağıntı gibi olduğu değerlendirmesinden[188] yola çıktığımızda ve münteşir önermenin diğerlerinden (zorunlu olmayan vücûdî ve sürekli olmayan vücûdî) mutlak olarak daha özel olduğu ve bunun da tam girişimlilik bağıntısına denk geldiğini dikkate aldığımızda, vaktî önerme ile sürekli olmayan vücûdî ve zorunlu olmayan vücûdî önerme arasındaki tam girişimlilik bağıntısı da dolaylı olarak ifade edilmiş olmaktadır.

182 *RNK*, v. 29b.
183 *RNK*, v. 29b.
184 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 9.
185 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257 (Satır arası not).
186 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.158a.
187 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.158a.
188 Bk. *RNK*, v. 30a.

On üçüncü bağıntı vaktî önermeyle ikinci manasına göre özel şartlı önerme arasındaki bağıntıdır. İki önerme, ikinci manasına göre özel şartlının bulunduğu her maddede birlikte bulunabilmekte, fakat vaktî önerme ikinci manasına göre özel şartlı önermeden, "Her Ay tutulandır" önermesinde olduğu gibi belirli bir vakitte zorunluluğun zâttan kaynaklandığı ve bu zorunlulukta niteliğin bir payının bulunmadığı her maddede tek başına bulunmakla ayrılmaktadır.[189] Kayserî'nin risâlesinin yazma nüshasında satır arası notta "Çünkü zâta göre sürekli olmamakla birlikte niteliğin devamına bağlı bizzât zorunluluk, zâta göre sürekli olmamakla birlikte belirli bir vakitteki zorunluluğu gerektirir, fakat belirli vakit niteliğin bütün vakitleri olabileceği için bunun tersi olmaz"[190] şeklinde vaktî önerme ile ikinci manasına göre özel şartlı arasındaki tam girişimlilik bağıntısının gerekçesi ortaya konulmakla birlikte ortak madde için örnek verilmemektedir. Sivâsî bu bağıntıda önermelerin birlikte doğrulandıkları madde için şu örneği vermektedir: "Her yazan canlıdır."[191] *RNK*'nın yazarı vaktî önerme ile özel şartlı önerme arasındaki tam girişimlilik bağıntısının gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Niteliğin bulunduğu tüm vakitlerdeki zorunlulukla özel şartlıyı tefsir ettiğimizde özel şartlı vaktî önermeden mutlak olarak daha özel olur. Çünkü niteliğin bulunduğu tüm vakitlerde zorunluluk gerçekleştiği zaman zâtın bulunduğu vakitlerin bir kısmında da zorunluluk gerçekleşir, fakat bunun tersi olmaz."[192] Vaktî önermenin tek başına doğrulandığı maddeyi "Her Ay, Dünyanın kendisiyle Güneş arasına girdiği vakit tutulur" önermesiyle örneklendirmektedir. Bu önermede tutulma, zâtın bulunduğu bazı vakitlerde -bu, Dünya'nın Ay'la Güneş arasına girdiği vakittir- Ay'ın zâtı için zorunludur, fakat niteliğin -bu da Ay'ın zâtının "Ay olmaklık" (*vasfu'l-kameriyye*) niteliği ile nitelenmesidir- bulunduğu tüm vakitlerde zorunlu değildir. Dolayısıyla "Her Ay, Ay olduğu sürece tutulandır" denilemez.[193]

On dördüncü bağıntı, vaktî önerme ile münteşir önerme arasındaki bağıntıdır. Çünkü bu iki önerme, vaktî olan her maddede birlikte bulunurken münteşir önerme vaktî olandan, zorunluluğun belirsiz bir vakitte bulunduğu her maddede bulunmakla ayrılmaktadır. Kayserî, münteşir önermenin tek başına bulunmasına "Her insan nefes alıp verendir" örneğini vermektedir.[194] Kayserî, "Çünkü belirli vakit herhangi bir vaktî de gerektirir, fakat herhangi bir vakit belirsiz olabileceği için bunun tersi olmaz"[195] şeklinde bu bağıntının gerekçesini ortaya koymaktadır. Sivâsî bu bağıntı-

189 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 9.
190 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257 (Satır arası not).
191 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 158b.
192 *RNK*, v. 29b, v.30a.
193 *RNK*, v.30a.
194 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 9.
195 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257 (Kenar notu).

yı, "münteşir önerme ile vaktî önerme arasındaki bağıntı" diye ifadelendirmekte ve münteşir önermeyi, "Zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı olarak konunun bulunduğu belirsiz herhangi bir vakitte yüklemin konuda bulunmasının veya ondan olumsuzlanmasının zorunluluğuna dair yargının bulunduğu önerme" diye tarif etmektedir. Vaktî önermenin doğrulandığı her maddeye münteşir önerme de doğrulanabildiği için ikisi birlikte bulunabilmekte, ancak bunun tersi olmamaktadır. İkisinin birlikte doğrulanabildiği madde örneği için daha önce zikrettiği vaktî önerme örneğine atıf yaparak sadece münteşir önermenin bulunduğu madde için, Kayserî'nin verdiği örneği vermektedir: "Her insan sürekli değil herhangi bir vakit zorunlu olarak nefes alıp verendir."[196] *RNK*'da bu bağıntının gerekçesi şöyle ortaya konulmaktadır: "Sürekli olmaksızın belirli bir vakitte zorunluluk doğrulandığı zaman zâta göre sürekli olmayan herhangi bir vakitteki zorunluluk da doğrulanır, fakat herhangi bir vakitteki zorunluluk tek başına doğrulanır, yani herhangi bir vakitteki zorunluluğun doğrulanmasından belirli bir vakitteki zorunluluğun da doğrulanması gerekmez. Çünkü herhangi bir vakitteki zorunluluk belirli bir vakitteki zorunluluktan daha geneldir ve genelin doğrulanmasından özelin de doğrulanması gerekmez."[197] Risâlenin yazarı her iki önermenin birlikte doğrulandığı madde için "Her Ay sürekli değil Dünya'nın kendisiyle Güneş arasına girdiği vakitte zorunlu olarak tutulur" önermesini örnek vermektedir.[198]

On beşinci ve on altıncı bağıntılar, münteşir önerme ile zorunlu olmayan vücûdî ve sürekli olmayan vücûdî önermeler arasındaki bağıntılardır. Her iki vücûdî önerme de münteşir önermeyle birlikte münteşir her maddede birlikte bulunabilmekte, fakat vaktî önermeden bağımsız olarak gerçekleştikleri her maddede münteşir önermeden bağımsız olarak bulunabilmektedirler. İki vücûdî önermenin bağımsız olarak bulunduğu madde için Kayserî "Her insan yazandır" önermesini örnek göstermektedir.[199] Risâlenin yazma nüshasının kenar notunda bu bağıntının gerekçesinin, iki vücûdî ile vaktî önerme arasındaki bağıntının gerekçesiyle aynı olduğu not düşülmüştür.[200] Sivâsî bu bağıntıları "münteşir önerme ile diğer önermeler (iki vücûdî önerme) arasındaki bağıntı" diye kısaca ifade ettikten sonra onların, vaktî önermeyle iki vücûdî önerme arasındaki bağıntı gibi olduğunu belirtmekle yetinmektedir.[201] *RNK*'nın yazarı bu önermeler arasındaki bağıntıyı, münteşir önermenin iki vücûdî önermeden daha özel olmasıyla gerekçelendirmektedir.[202]

196 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.158b.
197 *RNK*, v. 30a.
198 Bk. *RNK*, v. 30a.
199 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 257- 258; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 9-10.
200 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 258 (Kenar notu).
201 Bk. Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.158b, v.159a.
202 Bk. *RNK*, v. 30a.

On yedinci bağıntı, münteşir önerme ile ikinci manasına göre özel şartlı önerme arasındaki bağıntıdır. Her iki önerme, ikinci manasına göre özel şartlının bulunduğu her maddede birlikte bulunabilmekte, münteşir önerme tek başına, herhangi bir vakit zâtî zorunluluğun -bu zorunluluk niteliğin devamına bağlı olmayan zorunluluktur- bulunduğu her maddede bulunmakla diğerinden ayrılmaktadır. Münteşir önermenin tek başına bulunduğu madde için Kayserî "Her insan nefes alıp verendir" önermesini örnek vermektedir.[203] Sivâsî bu bağıntının münteşir ile ikinci manasına göre şartlı önerme arasındaki bağıntı olduğunu ifade etmekle yetinmektedir.[204] *RNK*'nın yazarı, münteşir önermenin, zorunluluğu niteliğe göre süreklilik ile tefsir ettiğimizde özel şartlıdan mutlak olarak daha genel olduğunu ifade etmekle bu önermeler arasında tam girişimlilik bağıntısının bulunduğuna işaret etmektedir.[205] Bu şu anlama gelmektedir: Özel şartlının bulunduğu her maddede münteşir de bulunmakta, fakat ondan daha genel olan münteşir önermenin bulunduğu her maddede özel şartlı bulunmamaktadır.

On sekizinci, on dokuzuncu ve yirminci bağıntılar özel mümkün -bu, "yargıya uygun ve ona aykırı olan taraftan; her iki açıdan da zorunluluğu olumsuzlayan yargının bulunduğu önerme"dir- ile iki manasına göre özel şartlı ve özel örfî önermeler arasında gerçekleşen bağıntılardır. Özel mümkün, diğerlerinin bulunduğu bütün maddelerde bulunurken, asla zorunluluğun ve sürekliliğin bulunmadığı bütün maddelerde tek başına doğrulanabilmektedir. Kayserî, bu anlamda özel mümkünün tek başına doğrulandığı madde için "Her insan yazandır" önermesini örnek vermektedir.[206] Yirmi birinci ve yirmi ikinci bağıntılar özel mümkün ile zorunlu olmayan vücûdî ve sürekli olmayan vücûdî önermeler arasındadır. Özel mümkün bütün maddelerde diğer iki önermeyle birlikte bulunabilmekte, ancak bilfiil varlığın bulunmadığı her maddede onlarsız bulunabilmektedir. Kayserî, bu anlamda özel mümkün önermenin tek başına doğrulandığı madde örneği için "Her Anka kuşu vardır" önermesini zikretmektedir. Yirmi üçüncü ve (yirmi dördüncü) bağıntılar özel mümkün, vaktî ve örfî önermeler arasındaki bağıntılardır. Özel mümkün, vaktî önerme veya münteşir önermenin bulunduğu maddelerde bulunabilmekte, vaktî ve münteşir nispetlerin bulunmadığı her maddede tek başına bulunmaktadır.[207]

Sivâsî, on sekizinci ve yirmi dördüncü bağıntılar da dahil olmak üzere on sekiz-yirmi dört arası tüm bu bağıntıları kısaca "özel mümkünle

203 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 258; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 10.
204 Bk. Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 159a.
205 Bk. *RNK*, v. 30a.
206 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 258; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 10.
207 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 258; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 10.

diğer bileşik önermeler arasındaki bağıntı" şeklinde ifade etmektedir. Diğer bileşik önermelerin bulunduğu bütün maddelerde özel mümkün önerme bulunabilmekte, fakat bunun tersi geçerli olmamaktadır. Sivâsî, özel mümkün önermeyi "Gerek varlık gerekse yokluk bakımından mutlak zorunluluğun olumsuzlandığına dair yargının bulunduğu önerme" diye tarif etmektedir. Özel mümkün önermenin tek başına bulunduğu madde için "Her göksel cisim özel imkânla durağandır" önermesini zikretmektedir.[208] *RNK*'nın sonunda yer alan önermeler şemasında özel mümkün önermenin tanımı şöyle verilmektedir: "Olumlu tarafından mutlak zorunluluğun olumsuzlandığına ilişkin yargının bulunduğu önermedir."[209] Görebildiğimiz kadarıyla risâlede metin içerisinde bu bağıntılar ifade edilmemektedir. Fakat risâlenin sonundaki şemada özel mümkün önermenin altına şu not düşülmüştür: "Bu önerme diğer bileşik önermelerden daha geneldir."[210] Özel mümkünün bileşik önermelerden mutlak olarak genel olması, onunla diğerleri arasında tam girişimlilik bağıntısına işaret etmektedir. Bu şu anlama gelmektedir: Özel şartlı, özel örfî, iki vücûdî önerme, vaktî, örfî önermelerin bulunduğu her maddede özel mümkün de bulunmakta, fakat bunun tersi geçerli olmamaktadır.

3. Basit ve Bileşik Kipli Önermeler Arası Bağıntılar

Kayserî biri basit diğer bileşik önerme arasındaki bağıntılar olmak üzere altı basit yedisi bileşik kipli önerme arasındaki bağıntıların elli altı bağıntıdan oluştuğunu, bunlardan on dördünün ayrıklık *(tebâyun)*, yirmi birinin eksik girişimlilik, yirmi birinin ise tam girişimlilik bağıntısı olduğunu ifade etmektedir.[211]

3.a. Ayrıklık (*Tebâyün*) Bağıntıları

On dört ayrıklık bağıntısından birincisi ve ikincisi, iki manasına göre özel şartlı önerme ile mutlak sürekli önerme arasındadır. İki manasıyla özel şartlı, zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı olup zâtî süreklilikten ayrıktır. Dolayısıyla iki manasına göre özel şartlı ile mutlak sürekli önerme, birlikte bir maddede asla bulunamazlar. Üç ve dördüncüsü iki manası itibariyle özel şartlı önerme ile mutlak zorunlu arasındadır. Kayserî bunun gerekçesini şöyle izah etmektedir: "Çünkü zorunluluk süreklilikten daha özeldir; bir şeyden daha genel olandan ayrık olanın o şeyden de ayrık olduğu apaçıktır."[212] Bu şu anlama gelmektedir: Zorunluluktan daha genel olan süreklilikten ayrık olan özel şartlı, haliyle daha özel olan zorunluluktan da ayrık olacaktır. Sivâsî bu dört bağıntıyı, "özel şartlı -bu, 'zâta

208 Bk. Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.159a.
209 *RNK*, v. 30b.
210 *RNK*, v. 30b.
211 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 258- 259; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 10.
212 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, v. 255b, s. 259; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 10.

göre sürekli olmamakla birlikte genel şartlı önerme'dir- ile iki mutlak arasındaki bağıntı" şeklinde tek bir bağıntı başlığı altında vermektedir. Bu önermeler aralarında tümel ayrıklıktan *(mübâyene külliyye)* dolayı hiçbir maddede birlikte asla doğrulanamaz.[213] *RNK*'nın yazarı da, Sivâsî gibi, bu dört bağıntıyı "özel şartlı önerme ile mutlak sürekli ve mutlak zorunlu arasında tümel ayrıklık bakımından bağıntı" şeklinde tek bir bağıntı başlığıyla vermektedir. Yazar bu bağıntının gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Çünkü o (özel şartlı) zâta göre sürekli olmamakla kayıtlıdır ve zâta göre süreklilikten ayrıktır. Aynı şekilde zâta göre zorunluluktan da ayrıktır. Çünkü zâta göre zorunluluk zâta göre süreklilikten daha özeldir."[214]

Beşincisi ve altıncısı, önceki bağıntılarda zikredilen gerekçeyle yani zorunlu sürekliden daha özel olduğu ve daha genel olan sürekliden ayrık olanın ondan daha özel olan zorunludan da ayrık olacağı gerekçesiyle özel örfî önerme ile mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önerme arasındadır.[215] Sîvâsî, Kayserî'nin beş ve altıncı bağıntılarını "örfî önerme ile iki sürekli arasındaki bağıntı" diye vermekte ve gerekçe olarak da ayrıklıktaki genel gerekçeyi zikretmektedir: Bu üç önerme kesinlikle hiçbir maddede birlikte doğrulanamazlar.[216] Dikkat edilirse Sivâsî, mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önerme yerine "iki sürekli" terimini kullanmaktadır. Ancak bu önemsenecek ve esasa taalluk eden bir terminolojik farklılık değildir. Çünkü zorunluluk süreklilikten daha özel olup onu gerektirirken, süreklilik zorunluluğu gerektirmemektedir. Bu da zorunluluğun aynı zamanda bir süreklilik olduğu, dolayısıyla mutlak zorunlu önermenin aynı zamanda bir sürekli önerme olduğunu göstermektedir. O halde, özel örfînin, aynı zamanda bir sürekli önerme olan mutlak zorunlu ve mutlak sürekli ile bağıntısı ayrıklık bağıntısı olmalıdır. *RNK*'da, Kayserî'nin beş ve altıncı bağıntıları, özel örfî ile mutlak sürekli ve mutlak zorunlu önerme arasındaki bütünüyle ayrıklık bağıntısı olarak tayin edilmektedir.[217]

Yedincisi zorunlu olmayan vücûdî önerme ile mutlak zorunlu önerme arasındadır.[218] Kayserî'nin risâlesinin yazma nüshasında gerekçe olarak "Çünkü onda zâta göre zorunluluk olumsuzlanmıştır"[219] şeklinde verilirken matbu nüshasında "Çünkü onda zâta göre zorunluluk gereklidir"[220] şeklinde verilmektedir. Yazma nüshada zâta göre zorunluluğun olumsuzlandığı önerme ile "zorunlu olmayan vücûdî"nin kastedildiği, matbu nüshada ise zâta göre zorunluluğun bulunmasının gerekli olduğu önerme ile "mutlak zorunlu"nun kastedildiği dikkate alındığında görünürde bir-

213 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157a.
214 *RNK*, v. 28b.
215 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 10.
216 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157a.
217 Bk. *RNK*, v. 29a.
218 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 11.
219 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259.
220 Kayserî, *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 10-11.

biri ile çelişik olan iki ifadenin esas itibariyle aynı anlamı işaret ettiği ortaya çıkacaktır. Sivâsî, bu bağıntıyı şöyle ifade etmektedir: "Zorunlu olmayan vücûdî önerme -bu zâta göre zorunlu olmamak kaydıyla genel mutlak önermedir- ve zâtî zorunlu arasındaki bağıntıdır." Gerekçe şudur: "Vücûdî önermenin zâtî zorunlu olmamakla, zâtî zorunlu önermenin ise zâtî zorunlu olmakla kayıtlı olması."[221] *RNK*'nın yazarı, Sivâsî'nin ileri sürdüğü gerekçeye benzer şekilde, zorunlu olmayan vücûdînin zorunlu olmamakla kayıtlı olmasını, bu iki önerme arasındaki tam ayrıklık bağıntısının gerekçesi olarak ifade etmektedir.[222]

Ayrıklık bağıntılarından sekiz ve dokuzuncusu, sürekli olmayan vücûdî önerme ile mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önerme arasındadır.[223] Kayserî'nin risâlesinin yazma nüshasında gerekçe "Çünkü onda zâta göre süreklilik nefyedilmiştir"[224] şeklinde verilirken, matbu nüshasında "Çünkü onda zâta göre süreklilik gerekir"[225] şeklinde verilmektedir. Zâta göre sürekliliğin olumsuzlandığı önerme ile "zorunlu olmayan vücûdî"-nin, zâta göre sürekliliğin gerekli olduğu önerme ile "mutlak sürekli"nin kastedildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla görünürde çelişik olan iki ifade esasta aynı anlama gelmektedir. Çünkü zâta göre sürekliliğin olumsuzlandığı zorunlu olmayan vücûdî, zâta göre sürekliliğin gerekli olduğu mutlak sürekliden elbette ki ayrıktır. Sürekli zorunludan daha genel olduğu için daha genel olandan ayrık olan zorunlu olmayan vücûdî, haliyle daha özel olan mutlak zorunludan da ayrık olacaktır. Sivâsî bu bağıntıları da "sürekli olmayan vücûdî önerme -bu, 'zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı olmakla birlikte genel mutlak önermedir'- ile iki sürekli (mutlak zorunlu ve mutlak sürekli) önerme arasındaki bağıntılar" şeklinde tayin etmektedir. Bu önermeler tümel ayrıklıktan dolayı hiçbir maddede birlikte doğrulanamamaktadırlar.[226] *RNK*'da bu bağıntılar, kısaca "sürekli olamayan vücûdî ile zorunlu ve sürekli arasındaki tam ayrıklık bağıntısı"[227] şeklinde ifade edilmekle yetinilmektedir.

On ve on birincisi, yukarıdaki aynı gerekçeyle vaktî önerme ile mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önerme arasındadır.[228] Sivâsî bu bağıntıları "vaktî önerme -bu, 'zâta göre sürekli olmamakla kayıtlı olarak konunun var olduğu belirli bir vakitte yüklemin konuda varlığının veya ondan olumsuzlanmasının zorunluluğuna dair yargının bulunduğu önerme'dir- ile iki sürekli (mutlak zorunlu ve mutlak sürekli) önerme arasındaki bağıntı" şeklinde ifade etmektedir. Bu üç önerme hiçbir şekilde herhangi bir

221 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157b.
222 Bk. *RNK*, v. 29a.
223 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 11.
224 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259.
225 Kayserî, *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 11.
226 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 158a.
227 *RNK*, v. 29b.
228 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 11.

maddede birlikte doğrulanamamaktadır.[229] *RNK*'da bu bağıntılar "vaktî önerme ile zorunlu ve sürekli" arasındaki bağıntı şeklinde ifade edilmektedir.[230] On ikincisi ve on üçüncüsü, sürekli olmayan vücûdî ve vaktî önermenin mutlak zorunlu ve mutlak sürekli ile olan ayrıklık bağıntısındaki aynı gerekçeden ötürü münteşir önerme ile mutlak zorunlu ve mutlak sürekli önerme arasındadır.[231] Görebildiğimiz kadarıyla Sivâsî'nin risâlesinde bu bağıntılar zikredilmemektedir. *RNK*'da ise kısaca münteşir önermenin iki sürekli önermeden ayrık olduğu ifade edilmekle yetinilmektedir.[232] *RNK*'da bu bağıntıda mutlak zorunlu ve mutlak sürekli yerine "iki sürekli" denilmiştir. Daha önce buna ilişkin Sivâsî özelinde yaptığımız tespit *RNK*'nın yazarı için de geçerlidir. On dördüncü bağıntı özel mümkünle mutlak zorunlu arasındaki bağıntıdır. Kayserî buna gerekçe olarak imkânın, zâta göre zorunluluğu olumsuzlamasını göstermektedir.[233] Sivâsî, özel mümkün ve mutlak zorunlu önermenin bütünüyle ayrık oluşlarından dolayı kesinlikle hiçbir maddede doğrulanamayacaklarını ifade etmekle yetinmektedir.[234] Görebildiğimiz kadarıyla *RNK*'da metin içerisinde bu bağıntı ifade edilmemekle birlikte risâlenin sonundaki önermeler şemasında kısaca, özel mümkün önermenin mutlak zorunlu önermeden ayrık olduğu ifade edilmektedir.[235]

3.b. Eksik Girişimlilik (*Umûm ve Husûs min Veh*) Bağıntıları

Basit ve bileşik önerme arasındaki yirmi bir eksik girişimlilik bağıntısından birincisi, birinci manasına göre özel şartlı ile ikinci manasına genel şartlı önerme arasındadır. Bu iki önerme "Her tutulan kararandır" örneğinde olduğu gibi genel şartlı önermenin iki manasını da barındıran maddelerde birlikte gerçekleşebilmektedir.[236] Kayserî'nin risâlesinin yazma nüshasının kenar notlarından birinde bu madde şöyle açımlamaktadır: "Nitelik ayrılabilen olmakla birlikte nitelik devam ettiği sürece zorunluluğun nitelikten ve zâttan kaynaklandığı bütün maddelerde iki önerme de bulunabilmektedir."[237] Buna göre iki önermenin de birlikte doğrulanabildiği madde örneği, şayet zorunluluğun nitelikten kaynakladığı dikkate alınırsa özel şartlının birinci manasına göre "Her tutulan devamlı değil de tutulan olduğu sürece zorunlu olarak kararandır" şeklinde, zâttan kaynaklandığı dikkate alınırsa genel şartlının ikinci manasına göre "Her tutulan tutulan olduğu sürece zorunlu olarak kararandır" şeklinde ifade

229 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 158b.
230 Bk. *RNK*, v. 30a.
231 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 11.
232 Bk. *RNK*, v. 30a.
233 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 11.
234 Bk. Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 159a.
235 Bk. *RNK*, v. 30b.
236 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 11.
237 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259 (Kenar notu).

edilir.[238] İkinci manasına göre genel şartlı, birinci manasına göre özel şartlıdan farklı olarak tek başına, nitelikten değil de, "Her yazan insandır" önermesinde olduğu gibi nitelik devam ettiği sürece zâttan kaynaklanan zorunluluğun bulunduğu bütün maddelerde bulunmaktadır. Birinci manasıyla özel şartlı ise tek başına, zorunluluğun zâttan değil de, "Her yazan parmaklarını hareket ettirendir" önermesinde olduğu gibi nitelikten kaynaklandığı bütün maddelerde bulunmaktadır.[239] Görebildiğimiz kadarıyla bu bağıntı Sivâsî'nin risâlesinde zikredilmemektedir. *RNK*'nın yazarı ise bu bağıntıyı ne metin içinde ne de risâlenin sonunda yer verdiği önermeler şemasında doğrudan ifade etmektedir. Ancak eksik girişimlilik bağıntısına sahip zorunlu olmayan vücûdî ile genel şartlı ve genel örfî önermeler arasındaki bağıntının gerekçesini ortaya koyarken "çünkü bunlar özel şartlının doğrulandığı maddede doğrulanabilmektedirler"[240] ifadesiyle, özel şartlı ile genel şartlı arasındaki bağıntılardan birinin de eksik girişimlilik olduğunu dolaylı olarak ifade etmiş olmaktadır. Fakat risâlenin yazarı burada özel şartlı için "birinci manasına göre" kaydını zikretmemektedir.

İkinci ve üçüncü bağıntı, özel örfî ile iki manasına göre genel şartlı önerme arasındadır. Bu iki önerme, "Her tutulan kararandır" önermesinde olduğu gibi şartlının her iki manasını da barındıran maddede gerçekleşebilmektedir. Özel örfî önerme, şartlının iki manasından bağımsız olarak tek başına, kendisinde asla zorunluluğun bulunmadığı ve ayrılabilen nitelik devam ettiği sürece sürekliliğin bulunduğu bütün maddelerde gerçekleşmektedir; "Her yazan yazdığını okur" örneğinde olduğu gibi. Genel şartlı önermenin iki manası ise özel örfîden bağımsız olarak tek başına, "Her insan canlıdır" örneğinde olduğu gibi zâta ve sürekli niteliğe göre zorunluluğun bulunduğu bütün maddelerde gerçekleşmektedir.[241] Kayserî'nin yer verdiği bu bağıntıları Sivâsî, "özel örfî ile genel şartlı arasındaki bağıntı" diye ifade etmekte ve bunların, aynı maddede doğrulanmalarına, özel şartlı önermenin bulunduğu maddede birlikte doğrulanmalarını gerekçe göstermektedir. "Her yazan yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir" önermesi her iki önermenin doğrulanabildiği maddenin örneğidir. Genel şartlı önerme tek başına, zâtî zorunlunun bulunduğu maddede bulunabilmektedir; "Her insan canlıdır" önermesinde olduğu gibi. Özel örfî ise zâta göre zorunlu olmaksızın "Her zenci sürekli değil de zenci olduğu sürece siyahtır" önermesinde olduğu gibi niteliğe göre sürekliliğin bulunduğu maddede tek başına doğrulanabilmektedir.[242]

RNK'nın yazarı, bu bağıntının özel örfî ile genel şartlı arasındaki

238 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259 (Kenar notu).
239 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 259- 260; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 11.
240 *RNK*, v. 30a.
241 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 260; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 11.
242 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.157a (ve kenar notu).

bağıntı olduğunu belirttikten sonra onlar arasında eksik girişimlilik bağıntısının bulunmasının gerekçesini şöyle ifade etmektedir: "Çünkü bunlar özel şartlının bulunduğu maddede birlikte doğrulanabilmekte; genel şartlı özel örfîden bağımsız olarak zâtî maddede doğrulanabilmekte; özel örfî de genel şartlıdan bağımsız olarak süreklilik zorunlu olmayıp niteliğe göre olduğunda doğrulanabilmektedir."[243] İki önermenin birlikte doğrulandıkları madde için "Her yazan sürekli değil yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir", genel şartlının tek başına doğrulandığı madde için "Her insan insan olduğu sürece canlıdır", özel örfînin tek başına doğrulandığı madde için de "Her gülen sürekli değil gülen olduğu sürece şaşırandır" önermesini örnek vermektedir.[244]

Eksik girişimlilik bağıntılarından dördüncüsü, zorunlu olmayan vücûdî önerme ile mutlak sürekli önerme arasında gerçekleşen bağıntıdır. İki önerme, kendisinde asla zorunluluğun bulunmadığı ve zâtın devamına bağlı sürekliliğin de bulunmadığı her maddede birlikte gerçekleşebilmektedir; "Her göksel cisim hareket edendir" önermesinde olduğu gibi. Mutlak sürekli önerme tek başına, "Her insan canlıdır" önermesinde olduğu gibi daha önceki bağıntıda zikredildiği üzere genel şartlının tek başına gerçekleştiği maddede gerçekleşir. Zorunlu olmayan vücûdî önerme ise tek başına, kendisinde hiçbir şekilde ne zorunluluğun ne de sürekliliğin bulunduğu bütün maddelerde gerçekleşir; "Her insan yazandır" örneğinde olduğu gibi.[245] Sivâsî bu önermelerin birlikte doğrulandıkları maddeyi "zorunluluktan bağımsız sürekliliğin bulunduğu madde" diye belirlemektedir. "Her göksel cisim sürekli veya zorunlu olmaksızın bilfiil hareket edendir" önermesi iki önermenin de doğrulandığı madde örneğini sunmaktadır. Mutlak sürekli, zorunlu olmayan vücûdîden bağımsız olarak, "Her at sürekli canlıdır" örneğinde olduğu gibi zorunluluk maddesinde doğrulanabilmektedir. Zorunlu olmayan vücûdî önerme ise mutlak sürekliden bağımsız olarak, süreksizliğin bulunduğu maddede bulunabilmektedir; "Her eşek zorunlu olmaksızın bilfiil yürüyendir" örneğinde olduğu gibi.[246]

Sivâsî'nin açıklaması, Kayserî'nin açıklaması ile görünürde farklı gibi dursa da her iki açıklama da esasen aynı şeyi ifade etmektedir. İki önermenin birlikte doğrulandıkları maddede zâtın devamına bağlı sürekliliğin bulunmaması (Kayserî'nin açıklaması) ile zorunluluktan bağımsız sürekliliğin bulunması (Sivâsî'nin açıklaması) aynı anlama sahiptir. Çünkü zâta göre sürekliliğin bulunmaması hiçbir şekilde sürekliliğin bulunmayacağı anlamına gelmez ve zâtî sürekli aynı zamanda zorunludur da. O halde, sadece zorunlu süreklinin bulunmadığı dolayısıyla da zorunlu

243 *RNK*, v. 29a.
244 Bk. *RNK*, v. 29a.
245 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 260; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 11.
246 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157b.

olmayan süreklinin bulunduğu madde her iki önermenin doğrulanabildiği maddeyi ifade etmektedir ki bu da bizi Sivâsî'nin açıklamasına götürmektedir. *RNK*'nın yazarı bu önermeler arasındaki eksik girişimlilik bağıntısının gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Çünkü zorunluluktan bağımsız süreklilik maddesinde doğrulanmaktadırlar."[247] Her ikisinin birlikte doğrulandıkları madde için "Her göksel cisim sürekli hareket edendir" örneğini vermektedir. Yazar mutlak süreklinin sürekli olmayan maddede tek başına doğrulandığını ifade etmekte ve bunun için "Her yazan sürekli değil yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir" örneğini vermektedir.[248] Ancak bu açıklamada bir hata göze çarpmaktadır. Çünkü "sürekli olmayan madde" ile kastı "zâtî sürekli olmayan madde" ise bu durumda mutlak sürekli zaten bu maddede zorunlu olmayan vücûdî önerme ile birlikte doğrulanabilmektedir. Şayet kastı "hiçbir şekilde sürekli olmayan madde" ise bu durumda da mutlak sürekli, sürekliliğin bulunmadığı maddede doğrulanamaz. O nedenle, yazarın "sürekli, sürekli olmayan maddede onsuz doğrulanır (*ve saduka ed-dâime bi dûnihâ fî mâdde en-lâ devâm*)" ibaresinde "sürekli (*ed-dâime*)" terimi yerine "zorunlu olmayan vücûdî (*el-vucûdiyye en-lâ zarûriyye*)" terimi olmalıdır.

Beş, altı ve yedinci bağıntı, zorunlu olmayan vücûdî önerme ile iki manasına göre genel şartlı önerme ve genel örfî önerme arasındaki bağıntılardır. Bu önermelerden her biri genel şartlının iki manasını bir arada barındıran maddede birlikte doğrulanırlar; "Her tutulan kararandır" örneğinde olduğu gibi. Zorunlu olmayan vücûdî önerme, diğerleri olmadan tek başına, "Her insan yazandır" örneğinde olduğu gibi, bir önceki bağıntıda zikredilen kendine özgü maddede doğrulanır. Genel şartlı ve genel örfî ise zorunlu olmayan vücûdîden bağımsız olarak, "Her insan canlıdır" örneğinde olduğu gibi iki manasına göre genel şartlının özel örfîden bağımsız olarak tek başına bulunduğu maddede doğrulanırlar.[249] Sivâsî bu bağıntıları tek bir bağıntı başlığıyla zorunlu olmayan vücûdî ile genel şartlı ve genel örfî önermeler arasındaki bağıntı, olarak vermekte ve bunların özel şartlının maddesinde birlikte doğrulandıkları için birlikte doğrulanabildiklerini belirtmektedir; "Her yazan yazan olduğu sürece zorunlu olarak veya sürekli olarak veya zorunlu olmaksızın bilfiil yazandır" örneğinde olduğu gibi. Genel şartlı ve genel örfî, zorunlu olmayan vücûdîden bağımsız olarak, "Her at at olduğu sürece zorunlu olarak veya sürekli kişneyendir" örneğinde olduğu gibi zorunluluk maddesinde bulunabilmektedirler. Zorunlu olmayan vücûdî ise onlardan bağımsız olarak niteliğe göre süreksizliğin bulunduğu maddede bulunabilmektedir; "Her Ay zorunlu olmak-

247 *RNK*, v. 29a.
248 Bk. *RNK*, v. 29a.
249 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 260; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 11-12.

sızın bilfiil tutulur" örneğinde olduğu gibi.[250]

RNK'nın yazarı, bu önermeler arasındaki eksik girişimlilik bağıntısının gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Çünkü bu önermeler özel şartlının bulunduğu maddede birlikte doğrulanmakta ve iki önerme zorunlu olmayan vücûdîden bağımsız olarak zorunluluk maddesinde doğrulanabilmekte, zorunlu olmayan vücûdî ise diğer iki önermeden bağımsız olarak niteliğe göre sürekli olmayan maddede doğrulanabilmektedir."[251] Yazar üç önermenin birlikte doğrulandığı madde için şu örneği vermektedir: "Her yazan sürekli değil yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir." Zorunlu olmayan vücûdîden bağımsız olarak iki önermenin doğrulandığı madde için de şu örneği vermektedir: "Her insan insan olduğu sürece zorunlu olarak veya sürekli olarak canlıdır." Zorunlu olmayan vücûdî önermenin diğerlerinden bağımsız tek başına doğrulanabilmesinin örneği olarak da "Her insan sürekli olmaksızın gülendir" veya "Her Ay sürekli olmaksızın tutulandır" önermelerini vermektedir.[252]

Eksik girişimlilik bağıntılarından sek, dokuz ve onuncu bağıntı ise sürekli olmayan vücûdi önerme ile iki manasına göre genel şartlı önerme ve genel örfî önerme arasında gerçekleşen bağıntılardır. Kayserî bunların birlikte bulunması veya tek başlarına bulunmalarının bir önceki bağıntılar gibi olduğunu ifade etmekle yetinmektedir.[253] Bu şu anlama gelmektedir: Bu bağıntılar, zorunlu olmayan vücûdî ile iki manasına göre genel şartlı ve genel örfî önerme arasındaki bağıntılar gibidir. Sivâsî, Kayserî'nin sekiz, dokuz ve onuncu bağıntılarını, "sürekli olmayan vücûdî önerme ile iki genel önerme arasındaki bağıntı" şeklinde ifade ettikten sonra bunların birlikte doğrulanmalarını, özel şartlının maddesinde birlikte doğrulanmalarına bağlamaktadır; "Her yazan yazan olduğu sürece zorunlu olarak veya süreklilikle veya sürekli olmaksızın bilfiil parmaklarını hareket ettirendir" örneğinde olduğu gibi. Genel şartlı ve genel örfî, sürekli olmayan vücûdîden bağımsız olarak "Her insan zorunlu olarak veya sürekli olarak düşünendir" örneğinde olduğu gibi zorunluluk maddesinde doğrulanabilmektedirler. Sürekli olmayan vücûdî ise niteliğe göre sürekli olanın bulunduğu maddede diğerlerinden bağımsız olarak doğrulanabilmektedir; "Her insan sürekli olarak değil bilfiil nefes alıp verendir" öreğinde olduğu gibi.[254]

RNK'nın yazarı bu önermeler arasındaki eksik girişimlilik bağıntısının gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Çünkü bu önermeler özel şartlı maddede birlikte doğrulanmakta, iki önerme sürekli olmayan vü-

250 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157b.
251 *RNK*, v. 29a.
252 Bk. *RNK*, v. 29a.
253 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 260; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 12.
254 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 158a.

cûdîden bağımsız olarak süreklilik ve zorunluluk maddesinde doğrulanmakta, sürekli olmayan ise onlardan bağımsız olarak niteliğe göre sürekliliğin olmaması bakımından doğrulanmaktadır."[255] Üç önermenin birlikte doğrulandıkları madde için "Her yazan sürekli değil yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir", sürekli olmayan vücûdîden bağımsız olarak diğer iki önermenin doğrulandıkları madde için "Her göksel cisim göksel cisim olduğu sürece hareket edendir" ve "Her insan zorunlu olarak canlıdır", sürekli olmayan vücûdînin tek başına bulunduğu madde için de "Her insan sürekli değil bilfiil gülendir" örneğini vermektedir.[256] Ancak yazarın, sürekli olmayan vücûdînin niteliğe göre sürekliliğin de *bulunmadığı* maddede tek başına doğrulandığı yönündeki açıklaması isabetli gözükmemektedir. Kayserî ve Sivâsî'nin, sözü edilen önermenin tek başına doğrulandığı madde izahı daha isabetlidir. Çünkü özel şartlı, zorunluluk bir zâttan bir de nitelikten kaynaklanmak kaydıyla iki manaya sahiptir. Özel şartlının her iki manasının da bulunduğu maddede genel şartlı ve genel örfî önerme de bulunmakta, fakat genel şartlı ve genel örfî, zorunluluğun sadece zâttan kaynaklandığı maddede özel şartlıdan bağımsız olarak bulunmakta, özel şartlı ise zorunluluğun sadece ayrılabilen nitelikten kaynaklandığı maddede tek başına doğrulanabilmektedir. Bu bağlamda zorunlu olmayan vücûdî ile sürekli olmayan vücûdî önermelerin genel şartlı ve genel örfî önermelerle olan bağıntısı, özel şartlının onlarla bağıntısı gibi olduğuna göre sürekli olmayan vücûdînin, sürekliliğin zâttan değil de sadece ayrılabilen nitelikten kaynaklandığı maddede tek başına doğrulanması gerekmektedir.

On bir, on iki ve on üçüncü bağıntılar vaktî önerme ile iki manasına göre genel şartlı ve genel örfî arasındadır. Bu önermelerin birlikte bulundukları madde bir önceki bağıntıda zikri geçen maddedir. İki önermenin, vaktî önermeden ayrıldığı ve bulunduğu madde de yine bir önceki bağıntıda geçen maddedir. Vaktî önerme tek başına zorunluluğun belirli bir vakitte bulunduğu her maddede bulunabilmektedir. Ancak buradaki zorunlulukta, şartlıda ve örfîde olabildiği gibi konunun niteliğinin bir payı yoktur. Yanı sıra vaktî önermenin tek başına doğrulandığı maddede zâta ve niteliğe göre süreklilik de bulunmaz. Kayserî, bu doğrultuda vaktî önermenin tek başına bulunduğu madde örneği olarak "Her Ay tutulandır" önermesini vermektedir.[257] Sivâsî bu bağıntıları "vaktî önerme ile iki genel önerme arasındaki bağıntı" diye kısaca ifade etmekte ve bunların birlikte doğrulanmalarını, özel şartlının maddesinde birlikte doğrulanmalarına bağlamaktadır. "Her yazan yazan olduğu sürece zorunlulukla veya sürekli olarak veya sürekli olmaksızın bilfiil parmaklarını hareket ettirendir"

255 *RNK*, v. 29b.
256 Bk. *RNK*, v. 29b.
257 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 260-261; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 12.

önermesi hem vaktî hem de genel iki önermenin bulunabildiği maddenin örneğidir. İki genel önerme, vaktî önermeden bağımsız olarak zorunluluk maddesinde doğrulanabilmektedir; "Her canlı, canlı olduğu sürece zorunlu olarak veya sürekli cisimdir" örneğinde olduğu gibi. Vaktî ise iki genelden farklı olarak "Her Ay, Dünya'nın kendisi ve Güneş arasına girdiği vakit tutulandır" örneğinde olduğu gibi niteliğe göre ne sürekliliğin ne de zorunluluğun bulunduğu maddede doğrulanmaktadır.[258] *RNK*'nın yazarı, bu önermeler arasındaki bağıntının gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Çünkü onlar özel şartlının bulunduğu maddede birlikte doğrulanmakta, iki önerme vaktî önermeden bağımsız olarak unvan zâtın kendisi veya onun gereği olan nitelik olacak şekilde zorunluluk maddesinde doğrulanabilmekte, vaktî önerme ise diğer iki önermeden bağımsız olarak niteliğe göre sürekliliğin olmadığı maddede doğrulanabilmektedir."[259] Yazar üç önermenin birlikte doğrulandığı madde için örnek göstermemekle birlikte vaktî önermeden bağımsız olarak iki önermenin bulunduğu madde için "Her insan veya her düşünen canlıdır" önermesini, vaktî önermenin diğer ikisinden bağımsız olarak bulunduğu madde için de "Her Ay sürekli değil Dünya'nın kendisi ve Güneş arasına girdiği vakit zorunlu olarak tutulandır" önermesini örnek vermektedir.[260]

On dört, on beş ve on altıncı bağıntılar, münteşir önerme ile daha önce zikri geçen iki manaya göre iki önerme yani genel şartlı ve genel örfî önermeler arasındadır. Bunların birlikte bulundukları ve ayrıldıkları madde daha önce zikredilen maddelerdir.[261] Yani vaktî önerme ile iki genel önermenin bağıntısında geçerli olan, münteşir önerme ile iki genel önerme arasında da geçerlidir. Sivâsî, bu bağıntıları kısaca "münteşir önerme ile iki genel önerme arasındaki bağıntı"[262] şeklinde zikretmekle yetinmektedir. *RNK*'da münteşir önerme ile vaktî önerme arasındaki tam girişimlilik bağıntısına değinildikten sonra münteşir önermenin diğer önermelerle bağıntısı kısaca "münteşir önerme ile diğer geriye kalan önermeler arasındaki bağıntı" şeklinde ifade edilerek, münteşir önermenin onlarla olan bağıntısının, vaktî önerme ile onlar arasındaki bağıntı gibi olduğunu ifade etmektedir.[263] Hatırlanacağı üzere bir önceki bağıntıda ifade edildiği gibi, vaktî önerme ile iki genel önerme yani genel şartlı ve genel örfî önermeler arasındaki bağıntı eksik girişimlilik bağıntısına sahipti. Bu önermeler arasındaki eksik girişimlilik için daha önce zikredilen "Özel şartlının bulunduğu maddede birlikte doğrulanmakta ve iki önerme vaktî önermeden bağımsız olarak unvan zâtın kendisi veya onun gereği olan nitelik olacak şekilde zorunluluk maddesinde doğrulanabilmekte, vaktî önerme ise diğer

258 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 158b.
259 *RNK*, v. 30a.
260 Bk. *RNK*, v. 30a.
261 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 261; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 12.
262 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 159a.
263 Bk. *RNK*, v. 30a.

iki önermeden bağımsız olarak niteliğe göre sürekliliğin olmadığı maddede doğrulanabilmektedir" şeklindeki gerekçe aynıyla münteşir önerme ile iki genel önerme arsındaki bağıntılar için de geçerli demektir.

On yedinci bağıntı, özel mümkünle mutlak sürekli arasındaki bağıntıdır. Çünkü bu iki önerme, zâtın sürekliliğine bağlı süreklinin bulunduğu ancak kendisinde asla bir zorunluluğun bulunmadığı maddede birlikte gerçekleşebilmektedir; "Her göksel cisim hareketlidir" örneğinde olduğu gibi. Mutlak sürekli önerme, özel mümkünden bağımsız olarak, zorunlu olmayan vücûdî önermeden ayrıldığı maddede tek başına gerçekleşir; "Her insan canlıdır" örneğinde olduğu gibi. Özel mümkün ise mutlak sürekliden, "Her insan gülendir" önermesinde olduğu gibi sürekliliğin bulunmadığı maddede gerçekleşir. On sekizinci ve on dokuzuncu bağıntılar, özel mümkünle iki manasına göre genel şartlı önerme arasındaki bağıntılardır. Çünkü şartlının iki manasını birlikte bulunduran maddelerde özel mümkün ve iki manasına göre genel şartlı önerme, birlikte gerçekleşir; "Her tutulan kararandır" örneğinde olduğu gibi. İki manasına göre genel şartlı, özel mümkünden bağımsız olarak, sürekli mümkünden ayrıldığı ve farklılaştığı maddede gerçekleşir; "Her insan canlıdır" örneğinde olduğu gibi. Özel mümkün ise iki manasına göre şartlıdan, "Her insan yazandır" örneğinde olduğu gibi sürekliden ayrıldığı maddede bulunmakla ayrılmaktadır. Yirmi ve yirmi birinci bağıntılar, özel mümkün, genel örfî ve genel mutlak önerme arasındaki bağıntılardır. Çünkü bunlardan her biri, niteliksel sürekliliğin bulunduğu maddede bulunabilmektedir. Ancak bu nitelik zâtın sürekli oluşuna bağlı sürekli olan bir nitelik değildir. Örneğin, "Her yazan yazdığını okur" önermesi özel mümkün ve iki genel önermenin birlikte doğrulanabildiği maddenin örneğini ihtiva etmektedir. Genel örfî ve genel mutlak, özel mümkünden farklı olarak daha önce zikredilen bağıntıda iki manasına göre genel şartlının tek başına bulunduğu maddede birlikte bulunmaktadırlar. Özel mümkün ise diğerlerinden farklı olarak, "Her göksel cisim durağandır" örneğinde olduğu gibi bilfiil varlığın bulunmadığı maddede tek başına bulunmaktadır.[264]

Sivâsî, yukarıda Kayserî'den aktardığımız on sekiz ve yirmi birinci bağıntılar da dâhil olmak üzere on sekiz-yirmi bir arası bağıntıların tamamını kısaca "özel mümkünle mutlak sürekli, iki genel (genel şartlı ve genel örfî) ve genel mutlak arasındaki bağıntı" şeklinde tek bir bağıntı başlığı altında vermektedir. Sivâsî bu önermelerin birlikte doğrulanmalarını zorunlu olmayan vücûdîde birlikte doğrulanmalarına bağlamaktadır. Örneğin "Her insan özel imkânla veya genel imkânla gülendir", "Her göksel cisim özel imkânla veya sürekli hareket edendir", "Her yazan özel imkânla veya yazan olduğu sürece zorunlulukla veya süreklilikle parmak-

264 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 261- 262; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 12- 13.

larını hareket ettirendir" önermeleri, sözü edilen önermelerin birlikte bulundukları maddenin örneklerini sunmaktadır. Özel mümkün, "Her göksel cisim durağandır" örneğinde olduğu gibi, mümkün için kuvveden fiile çıkmanın bulunmadığı maddede tek başına doğrulanmaktadır. Diğer dört önerme ise özel mümkünden farklı olarak zorunluluk maddesinde birlikte doğrulanabilmektedirler; "Her eşek canlıdır" örneğinde olduğu gibi.[265] *RNK*'da görebildiğimiz kadarıyla özel mümkünle buraya kadar sözü edilen dört önerme yani mutlak sürekli, genel şartlı, genel örfî ve genel mutlak arasındaki bağıntılar zikredilmemektedir. Fakat risâlenin sonunda yer alan şemada özel mümkün önermenin tanımı yapılmakta ve kısaca sürekliden (mutlak sürekli), iki genelden (genel şartlı ve genel örfî) ve mutlaktan (genel mutlaktan) bir yönden genel olduğu belirtilmektedir. Şemada önermenin altına düşülen bu not özel mümkünle sözü edilen önermeler arasındaki bağıntının eksik girişimlilik bağıntısına sahip olduğuna işaret eden kısa bir açıklamadır.[266]

3.c. Tam Girişimlilik (*Umûm ve Husûs Mutlak*) Bağıntıları

Basit ve bileşik önerme arasındaki bağıntıların yirmi biri de tam girişimlilik bağıntılarından oluşmaktaydı. Bunlardan birincisi ve ikincisi, ikinci manasına göre özel şartlı ile iki manasına göre genel şartlı arasındaki bağıntılardır. İki manasına göre genel şartlı, ikinci manasına göre özel şartlının gerçekleştiği her maddede gerçekleşebilmektedir. İkinci manasına göre özel şartlıdan farklı olarak iki manasına göre genel şartlı ise, "Her insan canlıdır" örneğinde olduğu gibi zorunluluğun zâttan ve nitelikten kaynaklandığı ve niteliğin zâtın devamına bağlı olduğu her maddede gerçekleşmektedir. Üçüncüsü genel şartlı ve özel şartlı önermelerin birinci manaları arasındaki bağıntıdır. Kayserî, bunların birlikte bulunmaları ve genel şartlının ayrışmasının, daha önce zikredilen iki örnekte zikredildiği gibi olduğunu belirtmektedir.[267] Kayserî'nin bu kısa açıklaması şu anlama gelmektedir: Bir önceki bağıntılarda olduğu gibi burada da genel şartlı, bağıntılı olduğu özel şartlının bulunduğu her maddede bulunabilmekte, "Her insan canlıdır" örneğinde olduğu gibi zorunluluğun zâttan ve nitelikten kaynaklandığı ve niteliğin zâtın devamına bağlı olduğu maddede tek başına bulunmaktadır. Dört ve beşinci bağıntılar özel şartlının iki manasıyla genel örfî arasındaki bağıntılardır. Çünkü genel örfî, iki manasına göre özel şartlının bulunduğu her maddede bulunabilmektedir. Genel örfî ise özel şartlının iki manasından farklı olarak, asla zorunluluğun bulunmadığı her maddede bulunmaktadır; "Her göksel cisim hareket edendir" örneğinde olduğu gibi. Altı ve yedincisi özel şartlının iki manasıyla genel mutlak arasındaki bağıntılardır. Sekiz ve dokuzuncusu, özel şartlının iki

265 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 159a.
266 Bk. *RNK*, v. 30b.
267 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 262; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 13.

manasıyla genel mümkün arasındaki bağıntılardır. Çünkü genel mümkün, özel şartlının iki manasının bulunduğu her maddede onunla birlikte bulunabilmektedir. Genel mümkün önermenin iki manasına göre özel şartlıdan ayrıştığı madde, genel örfînin, özel şartlının iki manasından ayrıştığı madde ile aynıdır.[268]

Sivâsî, özel şartlının doğrulandığı her maddede diğerlerinin de doğrulandığı gerekçesiyle, buraya kadar yer verilen basit ve bileşik önermeler arasındaki tam girişimlilik bağıntılarını, kısaca özel şartlı ile diğer dört önerme arasındaki bağıntı olarak zikretmektedir. Örneğin, "Her yazan sürekli değil yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir" şeklindeki özel şartlı önermenin doğrulandığı maddeye diğerleri de doğrulanabilmektedir. Fakat "Her insan canlıdır" örneğinde olduğu gibi diğer dört önermenin doğrulandığı maddeye özel şartlı doğrulanamamaktadır.[269] *RNK*'nın yazarı özel şartlının manalarıyla genel şartlının manaları arasındaki bağıntıları kısaca "özel şartlı ile genel şartlı arasındaki bağıntı" şeklinde ifade ettikten sonra aradaki tam girişimlilik bağıntısının gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Çünkü özel şartlı önerme süreksizlik kaydıyla birlikte genel şartlıdır. Kayıtlı olan ise mutlaktan daha özeldir." [270] Bu bağıntı için herhangi bir örnek vermemektedir. Özel şartlı ile genel mutlak, genel örfî ve genel mümkün arasındaki tam girişimlilik bağıntısını ise kısaca diğerlerinin özel şartlıdan mutlak olarak daha genel olmasıyla gerekçelendirmektedir.[271]

On, on bir ve on ikinci bağıntılar özel örfî ile genel örfî, genel mutlak ve genel mümkün arasındaki bağıntılardan oluşmaktadır. Çünkü bu önermelerden her biri özel örfînin bulunduğu maddede bulunabilmektedir. Özel örfîden farklı olarak diğerleri, zâtın bulunduğu vakitlerin tamamında, zâta göre sürekliliğin bulunduğu her maddede bulunmaktadırlar; "Her göksel cisim hareket edendir" örneğinde olduğu gibi.[272] Sivâsî bu bağıntılardan birisini "özel örfî ile genel örfî arasındaki bağıntı", diğerini ise "özel örfî ile genel mümkün arasındaki bağıntı" diye zikretmektedir. "Her yazan, sürekli değil yazan olduğu sürece parmaklarını hareket ettirendir" önermesinde olduğu gibi genel örfî, özel örfînin doğrulandığı her şeye doğrulandığı için bu iki önerme birlikte doğrulanabilmektedir. Fakat bunun tersi geçerli değildir. Örneğin "Her göksel cisim hareket edendir" maddesinde sadece genel örfî doğrulanabilir. Sivâsî özel örfî ile genel mümkün ve genel mutlak arasındaki tam girişimlilik bağıntısı olduğunun gerekçesini şöyle ifade etmektedir: "Özel örfînin doğrulandığı her madde-

268 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 262; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 13.
269 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157a.
270 Bk. *RNK*, v. 28b.
271 Bk. *RNK*, v. 28b.
272 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 262- 263; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 13.

ye genel mümkün ve genel mutlak da doğrulanmaktadır."[273] Genel mutlak ile genel mümkün önerme, özel örfîden farklı olarak, "Her insan gülendir." örneğinde olduğu gibi süreklilik ve zorunluluktan bağımsız maddede doğrulanabilmektedir.[274] *RNK*'nın yazarı özel örfî ile genel örfî arasındaki tam girişimlilik bağıntısını kayıtlı olanın (*mukayyed*) mutlak olandan daha özel olmasıyla gerekçelendirmektedir. Özel örfî ile genel mutlak ve genel mümkün arasındaki bağıntının gerekçesini ise şöyle ifade etmektedir: "Çünkü genel örfî diğer iki önermeden daha özeldir ve özel olandan daha özel olan ise bu iki genel önermeden evleviyetle daha özeldir." [275] Risâlede bu bağıntılar için herhangi bir örnek verilmemektedir.

On üç ve on dördüncü bağıntılar, zorunlu olmayan vücûdî önerme ile genel mutlak ve genel mümkün arasındaki bağıntılardır. Genel mutlak ve genel mümkün önermeler, zorunlu olmayan vücûdî önermenin doğrulandığı her maddede doğrulanabilmekte, genel mutlak ve genel mümkün önermeler ise, zorunlu olmayan vücûdî önermeden farklı olarak, "Her insan canlıdır" örneğinde olduğu gibi zâta göre zorunluluğun bulunduğu her maddede bulunabilmektedirler.[276] Sivâsî bu bağıntıları zorunlu olmayan vücûdî ile genel mutlak ve genel mümkün arasındaki bağıntı olduğunu ifade etmekte ve bunların birlikte bulundukları maddenin, zorunlu maddenin dışındaki madde olduğunu belirtmektedir. Örneğin "Her canlı genel mutlaklıkla veya genel imkânla veya zorunlu olmaksızın bilfiil nefes alıp verendir" önermesi üç önermenin de doğrulanabildiği maddeyi ihtiva etmektedir. Zorunlu olmayan vücûdîden farklı olarak diğer iki önerme, zorunlu maddede bulunabilmektedirler; "Her eşek genel mutlaklıkla veya genel imkânla canlıdır" örneğinde olduğu gibi.[277] *RNK*'da zorunlu olmayan vücûdî önerme ile genel mutlak önerme arasındaki tam girişimlilik bağıntısının bulunmasının gerekçesi "Çünkü kayıtlı olanın mutlak olandan daha özel olmasından dolayı zorunlu olmayan vücûdî genel mutlaktan daha özeldir" şeklinde ifade edilirken, zorunlu olmayan vücûdî ile genel mümkün önerme arasındaki tam girişimlilik bağıntısının gerekçesi ise, "Yine zorunlu olmayan vücûdî genel mümkünden daha özeldir. Zira genel mümkün genel mutlaktan daha geneldir ve özelden daha özel olan (genel mutlaktan daha özel olan) genelden (genel mümkünden) de daha özeldir" şeklinde ifade edilmektedir.[278]

On beş ve on altıncı bağıntılar, sürekli olmayan vücûdî önerme ile genel mutlak ve genel mümkün önermeler arasındaki bağıntılardır. Kayserî bu bağıntıların, kısaca "kendilerine işaret edilen iki maddede" bulunduğu-

273 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157a.
274 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157a.
275 Bk. *RNK*, v. 29a.
276 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 263; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 13.
277 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 157b.
278 *RNK*, v. 29a-29b.

nu ifade etmektedir.[279] Bu şu anlama gelmektedir: Bu bağıntılar, zorunlu olmayan vücûdi ile genel mutlak ve genel mümkün arasındaki bağıntılar gibidirler. Sivâsî, Kayserî'nin on beş ve on altıncı bağıntılarını, sürekli olmayan vücûdî ile genel mutlak ve genel mümkün arasındaki bağıntı olduğunu belirtmekte ve sürekli olmayan vücûdî önermenin doğrulandığı her şeye diğer iki önermenin de doğrulanmasını, bu önermelerin birlikte doğrulanmalarının nedeni olarak zikretmektedir. "Her şaşıran genel mutlaklıkla veya genel imkânla veya sürekli olmaksızın bilfiil gülendir" önermesi, üç önermenin de doğrulanabildiği maddeyi ihtiva etmektedir. İki genel önermenin doğrulandığı her maddeye ise sürekli olmayan vücûdî önerme doğrulanamamaktadır. "Her at genel mutlaklıkla veya genel imkânla canlıdır" önermesi iki genel önermenin doğrulanabildiği maddenin örneğidir ve bu maddeye sürekli olmayan vücûdî önerme doğrulanamamaktadır.[280] *RNK*'nın yazarı bu önermeler arasındaki tam girişimlilik bağıntısının gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Çünkü sürekli olmayan vücûdî, diğer iki önermeden mutlak olarak daha özeldir."[281]

On yedi ve on sekizinci bağıntılar, vaktî önerme ile genel mutlak ve genel mümkün arasındaki bağıntılardır. Bu önermelerin tamamı vaktî olan maddede bulunabilmektedirler. Diğer ikisi, vaktî önermeden farklı olarak daha önceki bağıntılarda zikredilen ayrıştıkları maddede doğrulanmaktadırlar.[282] Sivâsî de bu bağıntıları "vaktî önerme ile genel mutlak ve genel mümkün arasındaki bağıntı" şeklinde, bir bağıntı başlığı ile ifade etmektedir. Örneğin "Her ay tutulandır" önermesi üç önermenin de doğrulanabildiği maddeyi ihtiva etmektedir. Vaktî önermeden farklı olarak diğer iki önerme "Her at kişneyendir" önermesi gibidir.[283] *RNK*'nın yazarı bu önermeler arasındaki tam girişimlilik bağıntısının gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır: "Çünkü konunun bulunduğu belirli bir vakitte zorunluluk, fiilin gerçekleşmesini gerektirdiği için vaktî önerme genel mutlak önermeden daha özeldir. Fakat bunun tersi olmaz. Buradan vaktî önermenin genel mümkünden de daha özel olması gerekir. Çünkü vaktî önerme genel mutlaktan daha özel, genel mutlak ise genel mümkün daha özeldir. Dolayısıyla daha özelden daha özel olan daha özeldir."[284]

On dokuz ve yirminci bağıntılar münteşir önerme ile genel mutlak ve genel mümkün arasındaki bağıntılardır. Bu önermelerden her biri münteşir olan maddelerde bulunabilmektedirler ve münteşir önermeden farklı olarak diğer ikisi, kendisinde zorunluluk bulunmayan her maddede

279 Bk. Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 263; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 13.
280 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 158a.
281 *RNK*, v. 29b.
282 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 263; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 13-14.
283 Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 158b.
284 Bk. *RNK*, v. 30a.

bulunabilmektedir. Örneğin "Her insan yazandır" önermesine münteşir önerme doğrulanamaz.[285] Sivâsî, münteşir ile genel mutlak ve genel mümkün önerme arasındaki bağıntıları tek bir bağıntı başlığıyla ifade etmekle yetinmektedir.[286] *RNK*'da bu bağıntıların, tıpkı vaktî önerme ile genel mutlak ve genel mümkün arasındaki bağıntı gibi olduğu ifade edildikten sonra tam girişimlilik bağıntısının bulunmasının sebebi şöyle belirtilmektedir: "Çünkü münteşir önerme genel mutlak ve genel mümkünden mutlak olarak daha özeldir."[287]

Yirmi birinci bağıntı özel mümkünle genel mümkün arasındaki bağıntıdır. Çünkü iki önerme de özelin yani özel mümkünün bulunduğu her maddede birlikte bulunabilmektedirler. Genel mümkün, sadece yargı açısından zorunluluğun (zâtî zorunluluğun) bulunduğu her maddede bulunmakla özel mümkünden ayrılmaktadır. Örneğin "Her insan canlıdır" önermesi, sadece genel mümkünün doğrulanabildiği maddeyi vermektedir.[288] Sivâsî de, son olarak, özel mümkünle genel mümkün arasındaki bağıntıyı zikretmekte, özel mümkünün doğrulandığı her şeye genel mümkünün de doğrulanmasına bağlı olarak iki önermenin birlikte doğrulanabildiklerini, bunun tersinin olamayacağını ve genel mümkünün özel mümkünden farklı olarak zorunluluğun bulunduğu maddede doğrulanabildiğini belirtmektedir.[289] Görebildiğimiz kadarıyla *RNK*'da metin içerisinde bu bağıntıdan söz edilmemekle birlikte risâlenin sonunda yer alan şemada özel mümkünle genel mümkün arasındaki tam girişimlilik bağıntısına kısaca değinilmekte ve buna gerekçe olarak da özel mümkünün genel mümkünden daha özel olması gösterilmektedir.[290]

4. *Risâle fî Beyâni Nisebi'l-Erba*'a'da Kipli Önermeler Arası Bağıntılar

Ömer Efendi Burdûrî, kipli önermeler arası bağıntıları şematik olarak işlemektedir. Daha önce de değindiğimiz üzere o, altısı basit yedisi bileşik olmak üzere kipli önermelerden her birini merkeze alarak onun diğer önermelerle ayrıklık, tam girişimlilik, eksik girişimlilik bağıntılarını dairesel şemalarla göstermektedir. Burdurî'nin kullandığı sembolik ifadelerin anlamlarını dikkate alarak söz konusu şemaları çözümlediğimizde, sırasıyla kipli önermeler arasındaki tüm bağıntılar şöyle karşımıza çıkmaktadır:

Ayrıklık bağıntıları: 1. Mutlak zorunlu ve özel şartlı, 2. mutlak zorunlu ve genel örfî, 3. mutlak zorunlu ve zorunlu olmayan vücûdî, 4. mutlak zorunlu ve sürekli olmayan vücûdî, 5. mutlak zorunlu ve vaktî, 6. mutlak

285 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 263; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 14.
286 Bk. Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v. 159a.
287 *RNK*, v. 30a.
288 Kayserî, *Risâle Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 263; a.mlf., *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, s. 14.
289 Bk. Sivâsî, *Risâle-i Nisbe*, v.159a.
290 Bk. *RNK*, v. 30b.

zorunlu ve münteşir, 7. mutlak zorunlu ve özel mümkün, 8. mutlak zorunlu ve genel şartlı; 9. Mutlak sürekli ve özel örfî, 10. Mutlak sürekli ve özel şartlı, 11. Mutlak sürekli ve zorunlu olmayan vücûdî, 12. Mutlak sürekli ve sürekli olmayan vücûdî, 13. Mutlak sürekli ve vaktî, 14. Mutlak sürekli ve münteşir, 15. Mutlak sürekli ve özel mümkün, 16. Mutlak sürekli ve genel şartlı; 17. genel şartlı ve sürekli mutlak; 18. özel şartlı ve mutlak zorunlu, 19. özel şartlı ve mutlak sürekli, 20. özel şartlı ve münteşir, 21. özel şartlı ve vaktî; 22. özel örfî ve genel şartlı, 23. özel örfî ve mutlak sürekli, 24. özel örfî ve mutlak zorunlu, 25. özel örfî ve münteşir, 26. özel örfî ve vaktî; 27. zorunlu olmayan vücûdî ve mutlak zorunlu, 28. zorunlu olmayan vücûdî ve mutlak sürekli, 29. zorunlu olmayan vücûdî ve genel şartlı, 30. zorunlu olmayan vücûdî ve genel örfî; 31. sürekli olmayan vücûdî ve mutlak zorunlu, 32. sürekli olmayan vücûdî ve mutlak sürekli, 33. sürekli olmayan vücûdî ve genel şartlı, 34. sürekli olmayan vücûdî ve genel örfî; 35. özel mümkün ve genel mutlak, 36. özel mümkün ve genel örfî, 37. özel mümkün ve genel şartlı, 38. özel mümkün ve mutlak sürekli, 39. özel mümkün ve mutlak zorunlu; 40. vaktî ve özel şartlı, 41. vaktî ve genel örfî, 42. vaktî ve mutlak sürekli, 43. vaktî ve mutlak zorunlu, 44. vaktî ve özel şartlı, 45. vaktî ve örfî; 46. münteşir ve özel şartlı, 47. münteşir ve özel örfî, 48. münteşir ve mutlak zorunlu, 49. münteşir ve mutlak sürekli, 50. münteşir ve genel şartlı, 51. münteşir ve genel örfî önerme arasındaki bağıntılardan oluşmaktadır.

Tam girişimlilik bağıntıları: 1. Mutlak zorunlu ve genel mutlak, 2. mutlak zorunlu ve özel örfî, 3. mutlak zorunlu ve genel mümkün, 4. mutlak zorunlu ve mutlak sürekli; 5. mutlak sürekli ve genel mümkün, 6. mutlak sürekli ve genel mutlak, 7. mutlak sürekli ve genel örfî, 8. mutlak sürekli ve mutlak zorunlu; 9. genel şartlı ve özel şartlı, 10. genel şartlı ve genel mümkün, 11. genel şartlı ve genel mutlak, 12. genel şartlı ve genel örfî; 13. genel örfî ve mutlak zorunlu, 14. genel örfî ve mutlak sürekli, 15. genel örfî ve genel şartlı, 16. genel örfî ve genel mutlak, 17. genel örfî ve genel mümkün, 18. genel örfî ve özel şartlı, 19. genel örfî ve özel örfî; 20. genel mutlak ve özel şartlı, 21. genel mutlak ve genel mümkün, 22. genel mutlak ve zorunlu olmayan vücûdî, 23. genel mutlak ve sürekli olmayan vücûdî, 24. genel mutlak ve zorunlu mutlak, 25. genel mutlak ve sürekli mutlak, 26. genel mutlak ve genel şartlı, 27. genel mutlak ve genel örfî, 28. genel mutlak ve vaktî, 29. genel mutlak ve münteşir, 30. genel mutlak ve özel örfî; 31. genel mümkün ve mutlak zorunlu, 32. genel mümkün ve mutlak sürekli, 33. genel mümkün ve genel örfî, 34. genel mümkün ve özel örfî, 35. genel mümkün ve genel şartlı, 36. genel mümkün ve özel şartlı, 37. genel mümkün ve özel mümkün, 38. genel mümkün ve genel mutlak, 39. genel mümkün ve zorunlu olmayan vücûdî, 40. genel mümkün ve sürekli olmayan vücûdî, 41. genel mümkün ve münteşir, 42. genel

mümkün ve vaktî; 43. özel şartlı ve genel şartlı, 44. özel şartlı ve genel örfî, 45. özel şartlı ve genel mutlak, 46. özel şartlı ve genel mümkün, 47. özel şartlı ve özel örfî, 48. özel şartlı ve zorunlu olmayan vücûdî, 49. özel şartlı ve sürekli olmayan vücûdî, 50. özel şartlı ve özel mümkün; 51. özel örfî ve zorunlu olmayan vücûdî, 52. özel örfî ve özel şartlı, 53. özel örfî ve özel mümkün, 54. özel örfî ve genel mutlak, 55. özel örfî ve genel örfî, 56. özel örfî ve genel mümkün, 57. özel örfî ve sürekli olmayan vücûdî; 58. zorunlu olmayan vücûdî ve özel örfî, 59. zorunlu olmayan vücûdî ve özel şartlı, 60. zorunlu olmayan vücûdî ve sürekli olmayan vücûdî, 61. zorunlu olmayan vücûdî ve vaktî, 62. zorunlu olmayan vücûdî ve münteşir, 63. zorunlu olmayan vücûdî ve özel mümkün, 64. zorunlu olmayan vücûdî ve genel mümkün, 65. zorunlu olmayan vücûdî ve genel mutlak; 66. sürekli olmayan vücûdî ve genel mutlak, 67. sürekli olmayan vücûdî ve genel mümkün, 68. sürekli olmayan vücûdî ve özel şartlı, 69. sürekli olmayan vücûdî ve özel örfî, 70. sürekli olmayan vücûdî ve zorunlu olmayan vücûdî, 71. sürekli olmayan vücûdî ve vaktî, 72. sürekli olmayan vücûdî ve münteşir, 73. sürekli olmayan vücûdî ve özel mümkün; 74. özel mümkün ve özel şartlı, 75. özel mümkün ve özel örfî, 76. özel mümkün ve zorunlu olmayan vücûdî, 77. özel mümkün ve sürekli olmayan vücûdî, 78. özel mümkün ve vaktî, 79. özel mümkün ve münteşir; 80. vaktî ve özel mümkün, 81. vaktî ve münteşir, 82. vaktî ve sürekli olmayan vücûdî, 83. vaktî ve zorunlu olmayan vücûdî, 84. vaktî ve genel mümkün, 85. vaktî ve genel mutlak; 86. münteşir ve genel mutlak, 87. münteşir ve genel mümkün, 88. münteşir ve zorunlu olmayan vücûdî, 89. münteşir ve sürekli olmayan vücûdî, 90. münteşir ve özel mümkün, 91. münteşir ve vaktî önerme arasındaki bağıntılardan oluşmaktadır.

Eksik girişimlilik bağıntıları: 1. genel şartlı ve özel örfî, 2. genel şartlı ve zorunlu olmayan vücûdî, 3. genel şartlı ve sürekli olmayan vücûdî, 4. genel şartlı ve vaktî, 5. genel şartlı ve münteşir, 6. genel şartlı ve özel mümkün, 7. genel şartlı ve mutlak zorunlu, 8. özel örfî ve özel mümkün, 9. özel örfî ve münteşir, 10. özel örfî ve vaktî, 11. özel örfî ve zorunlu olmayan vücûdî, 12. özel örfî ve sürekli olmayan vücûdî, 13. genel mutlak ve özel mümkün arasındaki bağıntılardan oluşmaktadır.[291]

Sonuç

Araştırmaya konu ettiğimiz ve 19. yüzyılda Osmanlı devrinde kipli önermeler arasındaki bağıntılar hakkında kaleme alınan risâlelerde bağıntıların sayısının aynı olmaması; üç bağıntıdan kiminde eksik olanın kiminde fazla olması, bu risâlelerin deneme türünden birer çalışma olduğunu, dolayısıyla kipli önermeler arasındaki bağıntılar meselesinin İslâm mantık tarihinde nihai olarak çözümlenmediğini göstermektedir. Ancak

291 Burdurî, *Risâle fî Beyâni Nisebi'l-Erba'a (Nisebi'l-Erba'a Beyne'l-Kazâya el-Müveccehe)*, v. 155-157.

öyle olsa bile, bu gibi problematik eserler ve denemeler, İslâm mantık geleneğinin klasik mantığın sınırlarını ne kadar genişlettiğinin açık birer belgesi kabul edilmelidir. Risâlelerin muhtevası dikkate alındığında bu genişlemenin aynı zamanda bir derinleşme olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Descartes'ın Aristotelesçi Skolastik mantığa bakışında olduğu gibi,[292] bizim de Aristotelesçi İslâm mantık geleneğindeki bu gibi çalışmalara faydasız detaylar olarak bakmamız mı gerekir? Yalnızca mantıksal açıdan zihni jimnastik yapmanın birer örneği olarak bakılırsa onların, varlığı anlama ve ona ilişkin bir yöntem kazanma noktasında faydasız detaylar olduğu ileri sürülebilir. Fakat kanaatimizce bu türden analitik çalışmalar, mantıksal zihni jimnastik yapma gayesinin ötesinde daha önemli bir gayeye işaret etmektedir. Önermelerin maddesi temelinde kurulan kipli önermeler arası bağıntılara ilişkin risâleler, esas itibariyle varlığın birçok cihetlerden (kiplerden) meydana geldiğini gösteren ve onlar arasındaki ontolojik bağlantıları (nisbet) açığa çıkarmaya çalışan çabalardır. Bu anlamda varlığın cihetlerine ilişkin mantıksal tespitler ve bağlantılar, varlığa dair yüzeysellikten uzak derinlikli bir idrak için son derece faydalı ve belki de elzemdir. Bize göre sözü edilen risâleler bu açıdan değerlendirilmelidir.

292 Bk. René Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013, s. 61- 63.

KAYNAKÇA

Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Prior Analytics 1.1-7*, translated by Jonathan Barnes, Susanne Bozien, Kevin Flannery S. J., Katerina Ierodiakonou, ed. Richard Sorabji, London: Bloombury Academic, 2014.

Alexandri, "In Aristotelis Analyticorum Priorum Librum I Commentarium", Voluminis II, *Commentaria in Aristotelem Graeca* içinde, ed. Maximillianus Wallies, Berolini: Typis Et İmpensis G. Reimeri, MDCCCLXXXIII (1883).

Aristoteles, *Birinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, Ankara: Dost Kitapevi, 1998.

Aristoteles, *Organon II, Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963.

Aristoteles, *Organon III, Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966.

Aristotle, "On Interpretation", ed. ve çev. Harold P. Cooke, *Categories, On Interpretation, Prior Analiytics* içinde, London: Harvard University Press, 2002.

Çapak, İbrahim, "İlk Dönem İslâm Mantıkçılarında Modalite Yaklaşımı", *Felsefe Dünyası*, 2004/1, sayı 39, ss. 144- 158.

Daşdemir, Yusuf, *İbn Sînâ Mantığında Modalite,* İstanbul: Endülüs Yayınları, 2021.

Descartes, René, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013.

Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara: Elis Yayınları, 2005.

Hûnecî, Efdaluddîn, *el-Mûcez*, Tahran: Kütüphâne-i meclis-i şûray-ı millî, 1984.

İbn Rüşd, *Telhîsu Kitâbi'l-Kıyâs,* thk. Mahmut Kasım, Kahire: El-Heyetü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme*,* 1983.

İbn Sînâ, "Mantıku'l-meşrıkıyyîn"*, Mantıku'l-meşrıkıyyîn ve'l-kasidetü'l-müzdevice fi'l-mantık* içinde, Mektebetü Ayetullahi'l-'Uzmâ el-Mer'aşî en-Necefî, Kum: h. 1405.

İbn Sînâ, *en-Necât fi'l-hikmeti'l-mantıkiyye ve't-tabîiyye ve'l-ilâhiyye*, nşr. Muhyiddîn Sabrî Kürdî, Matbaatü's-Saâde, Kahire: 1938.

İbn Sînâ, *en-Necât, Felsefenin Temel Konuları*, çev. Kübra Şenel, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013.

İbn Sînâ, *İşâretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy & Muhittin Macit & Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.

İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ, Yorum Üzerine*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.

Kaya, Cüneyt, *Varlık ve İmkân, Aristoteles'ten İbn Sînâ'ya İmkânın Tarihi*, İstanbul: Klasik Yayıncılık, 2011.

Kaya, Hacı, *İbn Sînâ'da Bilimsel Kanıtlama Teorisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Kayserî, Hüseyin b. Seyyid Muhammed, *[Risâle Nisbâti'l-Müveccehât]*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, 1935/6.

Kayserî, Hüseyin b. Seyyid Muhammed, *Risâle fî Nisbâti'l-Müveccehât*, İstanbul: Dersaâdet, h. 1328 (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Kitap no: 26404, Tasnif no: 160).

Köz, İsmail, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Nasîruddîn Tûsî, "Şerhu'l-işârât ve't-tenbîhât", *el-İşârât ve't-tenbîhât ma'a şerhi'l-Hâce Nasîruddîn et-Tûsî ve'l-muhâkemât li-Kutbuddîn er-Râzî* içinde, 85-422, thk. Kerim Feyzî, Kum: Müessesetü Matbû'âtu Dînî, h. 1383.

Ömer Efendi, *Risâle fî Beyâni Nisebi'l-Erba'a (Nisebi'l-Erba'a Beyne'l-Kazâya el-Müveccehe)*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi, 2541/14.

Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara: Divan Kitap, 2014.

Râzî, Fahruddîn, *Şerhu'l-işârât ve't-tenbîhât*, tkd ve tsh. Ali Rızâ Necefzâde, Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, h. 1383.

Râzî, Fahruddîn, "Şerhu 'uyûni'l-hikme", *'Uyûnü'l-hikme ma'a Şerhi 'uyûni'l-hikme* içinde, c.1, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ, Tahran: Müessesetu's-Sâdık li't-Tıbâ'ati ve'n-Neşr, h. 1373.

Râzî, Fahruddîn, *Lübâbü'l-işârât ve't-tenbîhât*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ, Kahire: Mektebetu'l-Külliyyât el-Ezheriyye, 1986.

Râzî, Fahruddîn, *Mantıku'l-mülahhas*, thk. ve tkd. Ahad Ferâmerz Karamelekî ve Âdîne Asgarînejad, Tahran: Dânişgâh-ı İmâm Sâdık, h. 1381.

Râzî, Kutbuddîn, "el-Muhâkemât", *el-İşârât ve't-tenbîhât ma'a şerhi'l-Hâce Nasîruddîn et-Tûsî ve'l-muhâkemât li-Kutbuddîn er-Râzî* içinde, 85-422, thk. Kerim Feyzî, Kum: Müessesetü Matbû'âtu Dînî, h. 1383.

RNK, Ankara Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 665/5, İstinsah Tarihi 1209 (1794), (*yazarı belirsiz*).

Sivâsî, Ahmed Efendi, *Risâle-i Nisbe*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, 1060/2.

Themistii, "Quae Fertur in Aristotelis Analyticorum Priorum, Librum I Paraphrasis", *Commentaria In Aristotelem Graeca* içinde, ed. Maximillianus Wallies, Berolini: Typis Et Impensis Georgii Reimer, MDCCCXXXIV (1834).

Ülken, Hilmi Ziya, *Mantık Tarihi*, İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları, 1942.